

Interlingvistiko

Enkonduko en la sciencoj pri planlingvoj

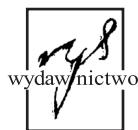

**Universitato Adam Mickiewicz – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Interlingvistikaj Studioj – Studia Interlingwistyki**

Věra Barandovská-Frank

Interlingvistiko

Enkonduko en la sciencon pri planlingvoj

Poznań 2020

INTERLINGVISTIKAJ STUDIOJ 1

Redaktanto de la serio – Redaktor serii: Ilona Koutny
Redaktanto de la volumo – Redaktor tomu: Ilona Koutny

Reviziantoj – Recenzenci: Wim Jansen, Ida Stria

Bildo en la titolpaĝo – Obraz na okładce: Katalin Kováts
Plano de titolpaĝo – Projekt okładki: Ilona Koutny

© Teksto – Tekst: Věra Barandovská-Frank

© Bildo – Obraz na okładce: Katalin Kováts

© Eldono – Edycja: Wydawnictwo Rys

**Publikigita kun subteno de
Akademio Internacia de la Sciencoj San Marino**

**dofinansowane przez
Międzynarodową Akademię Nauk San Marino**

Wydanie I
Poznań 2020

ISBN 978-83-65483-88-1

Wydanie:

Wydawnictwo Rys
Dąbrówka, ul. Kolejowa 41
62-070 Dopiewo
tel. 600 44 55 80
e-mail: tomasz.paluszynski@wydawnictworys.com
www.wydawnictworys.com

Enhavtabelo

Antaŭparolo.....	9
Enkonduko	11
1. Interlingvistiko kiel scienco.....	15
2. Antikvaj interlingvoj.....	27
2.1. La aramea lingvo	27
2.2. Sanskrito	30
2.3. La greka lingvo	31
2.4. La latina lingvo.....	35
3. Etnolingvoj kaj ekzemploj de ilia normigo/planado.....	47
3.1. Principoj	47
3.2. La romanĉa lingvo	48
3.3. La norvega lingvo.....	52
3.4. La novhebreja lingvo	54
3.5. La indonezia lingvo	56
3.6. La Brazila Lingvo Ĝenerala	57
4. Piĝinoj kaj kreolaj lingvoj	63
4.1. Origino.....	63
4.2. Eŭropo	64
4.3. Ekzemploj de anglecaj kreolaj lingvoj	66
4.3.1.Tok Pisin (tokpisino)	67
4.4. Ekzemploj de francecaj kreolaj lingvoj	68
4.4.1.Gvadelupa kreola lingvo	69
4.4.2.Maŭrica kreola lingvo	71
4.5. Ekzemploj de hispaneccaj kaj portugaleccaj kreolaj lingvoj	73
4.5.1.Ĉabakana kreola lingvo	73
4.5.2.Kreola lingvo de Gvineo-Bisaŭo.....	75
4.6. Indiana piĝino	76
4.7. Afrikaj piĝinoj kaj kreolaj lingvoj	76
4.8. Piĝinistiko kaj kreolistiko	77
5. Planlingvoj kaj ilia tipologio	81
5.1. Tradicia klasifikado laŭ Gaston Moch, Louis Couturat & Léopold Leau (1897, 1903)	81
5.2. Josef Weisbart (1930)	82
5.3. IALA (1937)	83
5.4. Marcel Monnerot-Dumaine (1960)	84
5.5. Ermar Svadost (1968).....	85
5.6. Harry Spitzbart (1973).....	86
5.7. Alessandro Bausani (1974).....	86
5.8. Antal Münnich (1980)	88
5.9. Sergej Nikolajevič Kuznecov (1984)	89
5.10.Detlev Blanke (1985/2006)	91
5.11.Paolo Albani, Berlinghiero Buonarroti (1994)	93

5.12.Tazio Carlevaro (1995).....	96
5.13.Claudio Gnoli (1997).....	97
5.14.Jan van Steenbergen (2011).....	98
5.15.Federico Gobbo (2014).....	99
5.16.Konkludo	100
6. Historio de lingvokonstruado	103
6.1. Unuaj konataj projektoj	103
6.2. Humanismo kaj filozofiaj lingvoj	107
6.2.1.Gottfried Wilhelm Leibniz (Lejbnico)	109
6.2.2.Athanasius Kircher.....	111
6.2.3.Jan Ámos Komenský (Comenius, Komenio).....	115
6.3. De humanismo ĝis Volapük	119
6.3.1.Solresol.....	120
6.3.2.Transiro	122
7. Volapük (volapuko).....	127
7.1. La aŭtoro.....	127
7.2. La movado	128
7.3. La ĉifaloj.....	131
7.4. Gramatiko	134
7.5. La Akademio	137
8. Esperanto	141
8.1. La aŭtoro.....	141
8.2. La movado	142
8.3. La gramatiko.....	144
8.4. Akademio de Esperanto.....	148
8.5. Literaturo, kulturo, komunumo	150
9. Giuseppe Peano kaj Latino sine flexione	155
9.1. Vivo kaj verko	155
9.2. Lingvistika problemaro kaj Latino sine flexione.....	156
9.3. Academia pro Interlingua	159
9.4. La latina sen fleksio (LSF) kompare al la klasika latina	163
9.4.1.Prononco.....	163
9.4.2.Substantivoj.....	163
9.4.3.Adjektivoj.....	165
9.4.4.Pronomoj	166
9.4.5.Numeraloj	168
9.4.6.Verboj	168
9.4.7.Aliaj vortspecoj	169
9.4.8.Sintakso	170
9.4.9.Vortprovizo	170
9.5. Revivigo	171
10.Ido	173
10.1.La aŭtoro.....	173
10.2.La Delegitaro	174
10.3.Ido-movado.....	179

10.4.Gramatiko de Ido	182
10.5.Komento	184
11.Edgar de Wahl kaj Occidental (okcidentalalo)	187
11.1.La vivo.....	187
11.2.Interlingvistica aktiveco kaj krea periodo de Occidental	189
11.3.Occidental-movado.....	192
11.4.Occidental-Interlingue	199
12.Otto Jespersen kaj Novial (novialo).....	205
12.1.Vivo kaj verko	205
12.2.Interlingvistica laboro	208
12.2.1. Ido.....	208
12.2.2. IALA.....	210
12.2.3. Novial	212
12.3.Finaj rimarkoj	224
13.IALA kaj Interlingua (interlingvao).....	229
13.1.Fondo kaj starigo de programo.....	229
13.2.La unua periodo (1924–1933)	231
13.3.La dua periodo (1933–1936)	234
13.4.La tria periodo (1936–1939).....	235
13.5.La kvara periodo – IALA en Novjorko 1939–1947	237
13.6.Konstruo de Interlingua.....	239
13.7.Uzado kaj lingvokomunumo	240
13.8.Gramatiko	242
13.9.Komento	244
14.Komparo de latinidaj planlingvoj kun la latina lingvo	248
14.1.Gramatikaj tabeloj	248
14.2.Komento al la tabeloj.....	258
14.2.1. Alfabeto	258
14.2.2. Malsama pronoco	258
14.2.3. Akcento.....	259
14.2.4. Artikolo.....	259
14.2.5. Substantivoj	259
14.2.6. Adjektivoj	260
14.2.7. Pronomoj	260
14.2.8. Numeraloj	261
14.2.9. Verboj.....	261
14.2.10. Adverboj	262
14.2.11. Prepozicioj kaj konjunkcioj	262
14.2.12. Derivado	262
14.3.Komparo de tekstoj.....	264
14.4.Komento al la vortelekto	268
15.Simpligoj de la angla lingvo	269
15.1.Basic English (Baza Angla).....	270
15.2.Similaj projektoj	276
15.3.Globish	277

16. Conlangs	281
16.1. Komencoj en interreto	281
16.1.1. Projecto Auxilingua	281
16.1.2. Bogart Chris' Conlang Webpages	282
16.1.3. Kennaway Richard's Constructed Languages pages	283
16.1.4. Kelkaj interlingvistikaj eseoj	283
16.2. Langmaker (metiejo kaj arkivejo por konstruitaj lingvoj)	
kaj kelkaj posteuloj	286
16.3. Kelkaj novaj kategorioj	290
16.4. Kelkaj aktivecoj de lingvokreantoj.....	291
16.4.1. Ĉentradukoj	291
16.4.2. Profesia organizajo kun realaj konferencoj	292
16.5. Kelkaj ekzemploj de auxlangs – Romanceconlangs	294
16.6. Komento	297
17. Slava interlingvistiko	301
17.1. Antaŭhistorio	301
17.2. Panslavaj lingvoprojektoj	302
17.3. Slava lingvokonstruado en la 21-a jarcento.....	309
17.3.1. Fikciaj slavaj lingvoj	309
17.3.2. Slavaj helplingvoj (surbaze de artikolo de Jan van Steenbergen).....	312
17.3.2.1. La jaroj 2001-2005: Slovo, Slovio, Proslava kaj Glagolica...	313
17.3.2.2. La jaroj 2006-2010: Slovianski, Slovioski kaj Novoslověnsky	314
17.3.2.3. La jaroj 2010-2017: Maturiĝo de la interslava lingvo	314
17.3.3. Karakterizo de la interslava lingvo.....	315
17.3.3.1. Klasado	315
17.3.3.2. Fleksiĝema gramatiko.....	316
17.3.3.3. Baza kaj etendita ortografio	317
17.4. Historia ekzemplo de helplingva projekto: Novosloviensky.....	318
17.5. Superrigardo de panslavaj helplingvoj post la jaro 1999	320
17.6. Perspektivoj de slavaj interlingvoj kaj defioj por interlingvistiko.....	321
Indekso	325

Antaŭparolo

La **Interlingvistikaj Studioj** de la Adam-Mickiewicz-Universitato ekde 1998 ofertas internacian postdiploman studprogramon kiu – laŭ la vasta senco de interlingvistiko – envolvas historion de planlingvoj, internacian kaj interkulturan komunikadon kaj koncentrigas al diversaj aliroj al la plej sukcesa planlingvo/interlingvo, Esperanto (lingvistika, kultura kaj historia aspektoj).

En malvasta senco interlingvistiko traktas planitajn lingvojn kaj lingvoplanadon, temas pri *planlingvistiko*. Tiu ĉi studobjekto dum du semestroj (kadre de la 3-jaraj studioj) altiras la interesigón de gestudentoj el diversaj landoj. La interlingvistikan kurson gvidas Věra Barandovská-Frank kun multaj interesaĵoj el lingvokreado. Komence kontribuadis ankaŭ Detlev Blanke. La gestudentoj volente esploras planlingvojn kadre de siaj taskoj, malkovras iniciatojn en siaj landoj. La plej bonaj laboraĵoj ne nur riĉigis la programon, sed ili povis ankaŭ aperi (ekz. en la revuo *Grkg Humankybernetik*) kaj nun estas partoj ankaŭ en la nuna eldonajo.

La nuna libro **Interlingvistiko. Enkonduko en la sciencon pri planlingvoj** estas la unua volumo de universitataj lernolibroj de la Interlingvistikaj Studioj kiuj surbaze de pli ol 20-jara sperto resumas la esencon de la traktataj temoj dum kursoj. La lernolibroj estas destinataj por studi la vastan terenon de interlingvistiko, speciale de esperantologio kun demandoj kaj taskoj. Ili estos nemalhaveblaj en universitata instruado de tiuj studobjektoj, ja ne ekzistas ankoraŭ tia serio de lernolibroj, krome ili povos altiri la atenton de ĉiuj kiuj interesigas iom pli profunde pri la entenataj temoj.

Poznano, junio 2019

Ilona Koutny
Gvidanto de la Interlingvistikaj Studioj
kaj redaktanto de la serio

Enkonduko

Interlingvistiko ekestis kiel scienco stariganta normojn por helplingvoj, sed tra sia centjara historio ĝi estas komprenata pli kaj pli vaste, ĝenerale kiel interdisciplina sciencobranĉo inkludanta diversajn aspektojn de komunikado, lingvoplanandon kaj lingvonormigon, multingecon, lingvopolitikon, tradukadon, sociolingvistikon, historion kaj literaturon de planlingvoj ktp. Tiu ĉi etendita koncepto ebligas al diversaj sciencistoj, esploristoj, societoj kaj organizaĵoj trakti interlingvistikon el la plej diversaj vidpunktoj kaj kunlaborigi specialistojn pri multaj koncernaj kampoj. La larĝe difinata kompreno kaj malfermas al interlingvistiko novajn horizontojn, kaj ebligas pli profundan specialiĝon en unuopaj aspektoj.

Ekde kiam interlingvistiko estas instruata kiel studobjekto, la enhavo de la lecionoj esence dependas de la kompetenteco de la koncerna instruanto, ekz. lingvistika, historia, informadika, pedagogia – estas praktike neeble, ke unu persono estu „universala geniulo“ sperta pri ĉiuj najbaraj disciplinoj. La idealo solvo estus kompetenta instrukolektivo – tio koncernas ankaŭ la kompliladon de lerntekstoj.

Mi akiris pozitivajn spertojn kun la interlingvistikaj studioj en Poznano, kiuj estas unikaj en tiu senco, ke la „studentoj“ estas ofte mem lingvistoj aŭ/kaj alifakaj specialistoj, ili mem havas specifajn interesojn, preferojn kaj dezirojn, kiujn mi volonte respektas kaj pliriĉigas la kursenhavon kunlabore kun ili. Ilian intereson kaj orientiĝon montras i.a. iliaj skribaj laboraĵoj: plurajn mi elektis, redaktis kaj – kun la konsento de la aŭtoroj kaj bibliografij indikoj – uzis kiel bazon de lerntekstoj en tiu ĉi lernolibro, tiel ke ĝi estas respegulo de tio, kion ni kune komprenas kaj deziras kiel kursenhavon. Tio kompreneble nek kovras kompletan interlingvistikan temaron, nek alportas detalan analizon de unuopaj temeroj.

La unua ĉapitro de la lernolibro montras la evoluon de la koncepto/difino de interlingvistiko kiel memstara disciplino, ekde „starigo de normo por helplingvoj“ ĝis la nuna larĝa kompreno praktikata en Poznano. Sekvas historio de interlingvoj ekde antikvaj tempoj, ekde lingvoj aramea, sanskrita kaj greka ĝis la latina, kiu estis internacia komunikadlingvo en Eŭropo ĝis la novepoko kaj kies vortprovizo daŭre vivas en ĝeneralaj eŭropecaj vortprovizo, t. n. Standard Average European (ĉapitro 2). Mi bedaŭras mian nekompetentecon pri lingvoj kaj planlingvoj nehindereuropaj.

Oni malofte konsciigas, ke etnaj lingvoj subiris intencan procedon de normigo/planado, por iĝi oficialaj lingvoj naciaj, literaturaj, instruaj k.s. Tipaj ekzemploj de tiuj procedoj estas menciataj en la tria ĉapitro: lingvoj romanĉa, norvega, novhebreja kaj indonezia. La kvara ĉapitro okupiĝas pri spontaneaj kaj certasence raraj interlingvoj: piĝinoj, eks-tintaj kiel mikso de eŭropdevenaj koloniaj lingvoj (plej ofte portugala, hispana, angla kaj franca) kun lingvoj uzataj en ceteraj mondoparto. La posteuloj de piĝinoj estas lingvoj kreolaj, parolataj jam kiel denaskaj, en pluraj landoj eĉ de plejmulto de la loĝantaro. Estas interese, ke la poznanaj studentoj, ĉefe denaskuloj franc-, portugal- kaj hispan-lingvaj,

montris viglan intereson pri kreolaj lingvoj kaj verkis pri ili semestrajn laboraĵojn – kelkaj troviĝas, redaktite, en tiu ĉi ĉapitro.

Nun oni transiras al la tereno de lingvoplanado, komencante per tipologio de planlingvoj. La kvina ĉapitro baziĝas sur unu el la studentaj laboraĵoj okupiĝantaj per tiu temo, prezentante la plej konatajn diversajn alirojn. Historio de lingvokonstruado (ĉapitro 6) estas konceptita el eŭropeca vidpunkto (bedaŭrinde nek mi, nek la studentoj ĝis nun kuraĝis tuŝi la fascinan mondon de aziaj lingvoj, ekzemple de la ĉina) kaj komenciĝas ĉe Hildegard de Bingen en la 12-a jc. El la granda paletro de humanismaj filozofoj kaj teologoj, serĉintaj la universalan lingvon en la 17-a jarcento (pri kiuj ekzistas multe da faka literaturo en etnolingvoj), mi elektis Gottfried Wilhelm Leibniz, Athanasius Kircher kaj Jan Ámos Komenský, pri kiuj ankaŭ verkis la studentoj, same kiel pri la kuriozaĵo Solresol.

Sekvas priskribo de historioj kaj gramatikoj de la plej gravaj planlingvoj. La unua, kiu atingis internacian publikon kaj malfermis novan etapon de lingvoplanado, estis Volapük (ĉapitro 7). La Esperanto-movado multon lernis de la organizita movado kaj aliaj spertoj de Volapük. La detaloj pri historio kaj realaĵoj de Esperanto, samkiel ties gramatiko kaj literaturo, estas temoj de specialaj kursoj de la Interlingvistikaj Studioj en Poznano, tial tiu ĉi libro liveras nur bazajn informojn (ĉapitro 8). La akademio de Volapük plu evoluigis kaj reformis la lingvon, rekomenciĝante sur latinida bazo sub la nomo „Academia pro Interlingua“. En ties oficiala lingvo, Latino sine flexione, aperis scienco literaturo kaj internacia revuo (ĉapitro 9). Ne malpli interesa estas la historio de la „Delegitaro“ kaj Ido, kiu montris la vojon al naturalismaj planlingvoj (ĉapitro 10). Estas rimarkinde, ke en „Academia pro Interlingua“ membris ankaŭ Edgar de Wahl, aŭtoro de plua sukcesa naturalisma projekto, Occidental-Interlingue (ĉapitro 11). Tre konvinka dokumento pri la simileco de naturalismaj projektoj sur latinida bazo estas kunlabora dialogo de Edgar de Wahl kun Otto Jespersen, realigita kaj verkita en iliaj respektivaj lingvoprojektoj. La dekdua ĉapitro pli detale okupiĝas pri la personeco de Jespersen, kiu unue konatiĝis kun Esperanto, iĝis membro de la „Delegitaro“ kaj estro de la Akademio de Ido, kunlaboris kun IALA (International Auxiliary Language Association) kaj lanĉis sian propran projekton Novial. Lia merito estas pritraktado de internaciaj lingvoj dum mondaj lingvistikaj kongresoj kaj internaciaj konferencoj: en la unua duono de la dudeka jarcento lingvistoj serioze klopojis unue elekti iun el la ekzistantaj planlingvoj por internacia lingvouzo, kaj poste konstrui novan lingvon surbaze de lingvomaterialo akirita per scienco komparo de la plej grandaj eŭropecaj lingvoj. Interlingua (pritraktata en la ĉapitro 13), produkto de tridekjara laboro de IALA, estas plua latinida interlingvo. Komparo de kelkaj latinidaj planlingvoj inklude de Esperanto (ĉapitro 14) fermas tiun ĉi parton.

Ankoraŭ persistas opinio, ke la „malsukceson“, t. e. malakcepton de iu planlingvo en oficiala rolo de internacia komprenigilo, kaŭzas iuj eraroj en la konstruo de la planlingvoj mem, tial oni ĝis nun senlace inventas novajn helplingvojn. La kaŭzo tamen ne estas lingvistika, ĝi ne lingvopolitika. Malantaŭ sukcesa internacia lingvo staras ekonomia, politika kaj milita ŝtata potenco de ties parolantoj. Usono nun estas gvida monda potenco, tial la angla lingvo gravas ankaŭ en internaciaj kulturo, ekonomio, tekniko kaj scienco. Apud formoj kiel World English, Common English, General English, Globish k.a. aperas klopoj simpligi la anglan lingvon. La 15-a ĉapitro detale parolas pri la plej konata simpligo “Basic English”. La studentoj dum la instruhoro komparas ĝiajn 850 vortojn kun

Esperanto aŭ/kaj aliaj planlingvoj por konстати, kiuj el ili estas internaciaj kaj apartenantaj al la ĝeneralaj eŭropeca vortprovizo.

La invento de interreto kaj tuttera teksaĵo ne nur spronis la internacian uzon de la angla lingvo, sed, iom paradoxse, ankaŭ inventadon de lingvoj. Miloj da novaj lingvoprojektoj aperas en interreto sub la nomo „conlangs“ (mallongigo por Constructed Languages), iuj proponataj kiel internaciaj lingvoj, iuj por celoj eksperimentaj, artaj, fikciaj, kiel lingvoj de mikronacioj aŭ komunumoj. Ekde 2007 ekzistas speciala organizaĵo por ili, Language Creation Society. Inter ties membroj troviĝas ne malmultaj lingvistoj kaj/aŭ profesoroj de la angla lingvo, kiuj science pritraktas conlangs (ĉapitro 16).

La lasta ĉapitro okupiĝas pri slava interlingvistiko, proponata kiel memstara subbranĉo. La slavoj posedas komunan literaturan interlingvon, slavonon, ekde la 9-a jarcento. Ĝi estis enkondukita kiel instrumento de kristanigo, poste uzata en literaturo, scienco, diplomatio, politiko kaj ĝis nun kiel oficiala liturgia lingvo. Slavono kaj la ideo de slava komuneco kaŭzis konstruon de cento da lingvoprojektoj, publikigitaj ĝis la 20-a jc. Ne-surprise, la interreto donis novajn eblojn ankaŭ al slavaj interlingvistoj; aperis portaloj, revuoj, organizoj, grupoj kaj projektoj, kiuj kunlaborigas milojn da homoj. La interreta projekto de la interslava lingvo Medžuslovjansky unuiĝas la ĝisnunajn proponojn.

La futuron de interlingvistiko mi vidas pozitive: krom esperantologio, kiu formas memstaran branĉon, kaj okupiĝo pri „klasikaj“ planlingvoj ekzistas ankoraŭ multaj interesaj kampoj por malkovri – ĉu reanalizante historiajn dokumentojn, ĉu sekvante la plej novan ondon de interret-apogata lingvokonstruado, ĉu observante la naskiĝon de novaj sciencaj specialigoj kaj subbranĉoj kiel slava interlingvistiko.

Paderborn, majo 2019

Věra Barandovská-Frank

Interretaj fontoj estis rekонтrolataj
inter 2019-04-25. kaj 2019-05-07.

1. Interlingvistiko kiel scienco

La termino „interlingvistiko” devenas de la indiko *interlingua*, en la senco de „internacia helplingvo”. Ĝin uzis la itala matematikisto-logikisto **Giuseppe Peano** la 27-an de aŭgusto 1903 en sia artikolo *De latino sine flexione* pri simpligo de la latina lingvo por internacia uzo. La vorton li kreis unue en la formo *inter-lingua* (kun ligo-streko) kiel ĝeneralan terminon por lingvokonstruaĵoj, kiuj faciligu aŭ entute ebligu komunikadon inter personoj kun malsamaj denaskaj lingvoj. Peano poste iĝis direktoro de organizado alinomita en 1910 al „Academia pro Interlingua”, al kies membroj apartenis ankaŭ la belga stenografo **Jules Meysmans**.

Meysmans publikigis en 1911 en sia revuo *Lingua internationale* artikolon *Une science nouvelle* (Nova scienco) proponante nomi *interlinguistique* (interlingvistiko) sciencon, kiu esploros naturajn leĝojn de formado de helplingvoj. Unuflanke – li diras – la idealia internacia helplingvo ankoraŭ estas nura projekto kaj kiel tia ĝi ne estas objektive (science) observebla fenomeno. Sed aliflanke, ekzistas jam aro da helplingvoj, kiuj ekestis naturmaniere – principe ĉiuj parolantoj de diversaj dialektoj jam estas uzantaj la komunan etnolingvon en la rolo de lingvo helpa. Ekzistas jam metodoj, kiel priskribi kaj esplori tiujn ĉi ekzistantajn komunajn lingvojn, tial interlingvistiko povus okupiĝi ankaŭ pri aliaj helplingvoj, ekestantaj laŭ analogiaj lingvistikaj principoj, kaj uzi jam konatajn kaj pruvitajn metodojn. La nova scienco povus respondi al ĵus diskutataj demandoj ekzemple rilate homogenecon aŭ heterogenecon de la vortprovizo, striktan regulecon de gramatiko k. s., ĉu la helplingvo estu verko deunuopulo aŭ de kolektivo, ĉu ĝi ekestu laŭ donitaj reguloj aŭ sen preskribita sistemo ktp.. Resume, Meysmans opinias, ke la samaj konstruprincoj/-leĝoj validas por la ekzistantaj (normigitaj) etnolingvoj kaj por konstruotaj helplingvoj, kio sekve pravigas lingvistojn okupiĝi pri ili.

Meysmans (kaj liaj kolegoj en Academia pro Interlingua) komence de la 20-a jc. do sentis bezonon de aparta scienco por okupiĝi pri fenomeno jam delonge ekzistanta, unuflanke dum la normigo de etnolingvoj, aliflanke kiel artefarita kreado de lingvoj. Klopodoj konstrui *artefaritan* lingvon (sub nomoj kiel „universala”, „tutmonda”, „filozofia”, „helpa”, „internacia” ktp., esprimantaj celon de la konstruo), do, esence, lingvokonstruado kaj lingvoplanado ekzistis jam ekde la antikva epoko kaj floris dum renesanco, sed ne ligite ekskluzive kun lingvistiko aŭ eĉ kun aparta scienco kiel interlingvistiko. Ĝi ekzistis kiel parto de filozofiaj, filologiaj, klerigaj kaj similaj esplorkampoj kaj intensiĝis en la 19-a jc. Artefaritecon en lingvokonstruado oni komencis serioze esplori precipe rilate al Volapük, la unua pli vaste funkcianta interlingvo kreita en 1879, kies akademio estis senpera antaŭulo de Academia pro Interlingua.

Post Esperanto kaj ties reformoproponoj aperis kelkaj gravaj lingvoprojektoj en la unua triono de la 20-a jc. Tiam ekfloris sistema intereso de profesiaj lingvistoj, inter ili de la mondkonata dana fonetikisto kaj anglisto **Otto Jespersen**, kiu, kvazaŭ kiel reago al la postulo de Meysmans, pledis por interlingvistiko kiel *memstara lingvistica disciplino*. Jen komenco de lia artikolo „A new science: Interlinguistics” (1930/31):

A new science is developing, Interlinguistics – that branch of the science of language which deals with the structure and basic ideas of all languages with the view to the establishing of a norm for interlanguages, i.e. auxiliary languages destined for oral and written use between people who cannot make themselves understood by means of their mother tongues. Interlinguists contend, and to my mind, rightly, that there is here a field that can be treated according to scientific methods and which is of the utmost importance to civilized mankind to see thus treated in order to obtain a satisfactory solution to a really harassing problem.

La artikolo, kiu samtempe emfazis bezonon de internacia helplingvo, ekestis kiel reago al konferenco okazinta en 1930 en Ĝenevo: IALA (International Auxiliary Language Association – Internacia Helplingva Asocio, fondita 1924 en Novjorko), igis prijuĝi projektojn Esperanto, Ido, Nov-Esperanto, Latino sine flexione, Occidental kaj Novial, sen trovi konvinkan solvon. En la deklaracio de la konferenco estis esprimita neceso de kunlaboro inter lingvistoj (reprezentantoj de kompara lingvistiko kaj lingvofilozofio) kaj interlingvistoj por krei akcepteblan internacian helplingvon. La artikolo de Jespersen finiĝas per vortoj:

The advent of a simple and adequate International Auxiliary Language will prove a boon to philologists, philosophers, medical men, scientists, technicians, politicians, merchants, tourists – in short, to everybody whose horizon is not limited to his native country.

La unua frazo de tiu ĉi artikolo estas kutime citata kiel la unua difino de interlingvistiko, do la scienco okupiĝanta pri interlingvoj (pluralo) aŭ helplingvoj (pluralo), sed, kiel Jespersen mem koncedis je la fino, oni daŭre estis serĉanta *unu* idealan helplingvon. Tamen, jam post la komparo de la esploritaj lingvoprojektoj montriĝis, ke praktike ne eblas evoluigi sistemon, kiu kunigus avantaĝojn de ĉiuj.

Tion komentis i.a. la nederlanda latinisto **Willem Manders** dudekon da jaroj poste (1950) en sia verko *Interlingvistiko kaj esperantologio*, dirante, ke Jespersen estis trafe karakterizinta la celon kaj metodon de la interlingvistiko, sed evidente ankoraŭ ne ekzistas kontentiga solvo. Manders skribas:

„La celado de la interlingvistoj krei kaj enkonduki lingvon neriproĉeban ne povas esti antipatia al ni. Sed ni estas skeptikaj pri la demando ĉu estas eble konstrui lingvon kiu kontentigos ne nur siajn aŭtoron aŭ iujn grupojn (okcidentanojn, scienculojn), sed ĉiujn klasojn kaj ĉiujn naciojn. Kaj eĉ pli dubinda ŝajnas al ni la ebleco ĝenerale akceptigi tiun lingvon, kiom ajn perfekta ĝi estu.”

Manders do vidis en interlingvistiko tiun branĉon de la lingvoscienco, kiu ne nur starigu normojn por interlingvoj, sed ĉefe celu trovi la plej kontentigan solvon de la internacilin-

Nova scienco estas evoluanta: interlingvistiko – tiu parto de la lingvoscienco kiu okupiĝas pri strukturo kaj bazaj ideoj de ĉiuj lingvoj kun la celo establi normon por interlingvoj, t.e. helplingvoj destinitaj por parola kaj skriba uzo inter homoj kiuj ne povas interkompreni ĝi pere de siaj gepatraklingvoj. Interlingvistoj asertas, kaj laŭ mia opinio prave, ke ĉi tie troviĝas laborkampo kiun oni povas trakti per sciencaj metodoj, kaj krome ege gravas por la civilizita homaro, ke oni zorgu pri tia traktado por akiri kontentigan solvon de vere urĝa problemo.

gva problemo. Krome li mencias, ke la solvo de la problemo dependas de multaj faktoroj, inter kiuj la lingvistikaj ne nepre estas la plej decidaj.

Ambaŭ ĵus prezentitaj konceptoj de interlingvistiko vidis en ĝi sciencon, kiu ĉefe okupiĝu pri leĝoj kaj normoj por *konstrui* la postulatan interlingvon. Alia membro de Academia pro Interlingua, la hungara historiisto **Dénes Szilágyi**, varbis ekde 1928 por pli larĝa koncepto de la fako inklude de sistema aŭ ĝeneralista interlingvistiko, kiu devus ampleksi ankaŭ *historian kaj komparan studadon* de interlingvoj kaj tiel veki atentemon eĉ de tiuj sciencistoj, kiuj opinias la celon starigi mondan helplingvon utopia. Li fondis *Officium Interlinguisticum Budapestiense* kaj kunordigis terminologian komisionon de sep fakaj aŭtoritatuloj: Giuseppe Peano, Otto Jespersen, Walter Borgius, Ernst Drezen, Edward P. Foster, Giacomo Meazzini kaj Edgar de Wahl. La laborrezultojn publikigis Szilágyi la 15-an de marto 1931 sub la titolo *Versus Interlinguistica* (Survoje al interlingvistiko), kies unua parto nomiĝas *Principios de interlinguistica generale* (Principoj de ĝeneralista interlingvistiko, pritraktanta 23 principojn) kaj la dua parto estas skizo de terminologia vortaro konsistanta el 69 vortartikoloj. Tie oni legas, ke la germana idisto Josef Weisbart proponis la serion „interlingvo – interlingvisto – interlingvistiko”. „Interlingvisto estas tiu, kiu okupiĝas pri speciala studado de interlingvoj el ĝeneralista aŭ normiga vidpunktoj.” Post Meysmans, kiu proklamis aŭtonomion de normiga interlingvistiko (sen eksplikite nomi ĝin tia), la romanisto Albert Léon Guérard en 1922 nomis ĝin „aplikata” aŭ „konstrua” kaj Wiesław Jezierski en 1927 proponis terminon „normiga interlingvistiko”, ĉar jam pli frue la hungara lingvisto Fülöp Kaiblinger estis uzinta vorton „konstrua interlingvistiko” rilate al okupiĝo de glotologoj pri etnolingvoj (en sia libro „Alkotó nyelvtudomány” [krea lingvistiko], 1912, li postulis transiron de historia kaj psikologia koncepto de lingvistiko al la konstrua, aktiva aliro).

Szilágyi vidas interlingvistikon kiel sistemon de teorioj kaj teknikoj, servantaj al produktado de interlingvoj, sed li esence distingas interlingvistikon *normigan* disde interlingvistiko *generala* por historia kaj kompara studioj de interlingvoj. Tiu ĉi havas gravan taskon prijuĝi, ĉu la proponata interlingvo kapablas ricevi socian akcepton, ĉu ĝi sekvas la linion de ĝeneralista evoluo de interlingvoj, ĉu ĝi harmonias kun la koncerna epoko kaj estas aktuala.

Alia grava rimarko estas dediĉita al la *interdisciplineco* de interlingvistiko (Szilágyi uzas terminon „limitrofio”). La interhoma komunikado dependas de multaj faktoroj, tial interlingvistiko ne povas ekzisti sen kunlaboro kun aliaj disciplinoj kiel ekzemple – krom lingvistiko mem – sociologio kaj psikologio. Interlingvoj havas krom tio apartajn speciafajn trajtojn, kun elementoj sciencaj, religiaj, praktikaj, politikaj, ekonomiaj, eĉ patologiaj kaj aliaj, kiujn oni devas prikonsideri.

La tria baza punkto de „Versus interlinguistica” estas *terminologio*. Szilágyi konsciigis, ke la scienco bezonas unuecan fakan lingvon, por ke ne okazu miskomprenoj kaj paralelaj laboroj kun la samaj enhavoj sub diversaj nomoj. Li provis ellabori empirian terminologion surbaze de sia kolekto de faka materialo kaj konsultiĝo kun fakuloj. Bedaŭrinde, tiu ĉi grava punkto estas ĝis nun neglektata: kaj en la lingvokonstruado kaj en lingvopriskribado regas terminologia kaoso. Ekzemple, la enciklopedio de -Albani-Buonarroti el la jaro 1994 ehas nur 9 terminojn komunajn kun la „*Schedio encyclopaedico*” de Szilágyi (academia interlinguistica, artificiale lingua, auxiliare lingua, grammatica rationale/universale, interlingua, interlinguistica, naturalismo interlinguistico, pasigraphy, philosophica

lingua). La terminologio de la 21-a jc. (vidu ekz. enciklopedion „Made-up languages” de Rogers 2011) estas eĉ pli konfusa.

La mencita konferenco en Genevo (1930), farinte komparan analizon de tiام aktualaj internaciaj helplingvoj, alproksimigis interlingvistikon al *lingvotipologio kaj lingvokomparado*: la usonaj lingvistoj Edward Sapir, Maurice Swadesh kaj William Edward Collinson ene de IALA en la tridekaj-kvardekaj jaroj de la 20-a jc. okupiĝis pri komparoj de eŭropaj lingvoj por trovi ilian comunan prototipan bazon. Internaciismoj en eŭropaj lingvoj iĝis substanco esplorobjekto kiel konstrumaterialo por internacia lingvo. IALA publikigis ĝin en 1951 sub la Peano-nomo „Interlingua”, tial estas interlingvistiko foje komprenata tro simple nur lige al tiu ĉi konkreta planlingvo. (La afero eĉ pli komplikiĝis en 1949, kiam alia internacia lingvo, Occidental, alinomiĝis al „Interlingue”, krome nun povas la termino „interlingvo” esti uzata por pivotlingvoj/pontolingvoj en mašintradukado kaj eĉ por trapasa strukturo dum lernado de fremdlingvoj.)

Tamen, la termino mem proponas du esencajn eblojn de interpretado: la interlingv-[ist]-iko, t.e. scienco pri interlingvoj (fakte, eĉ purecaj terminoj „lingviko” kaj „interlingviko” ekzistas en Esperanto) estas la koncepto originala kaj la plej ofta. La dua eblo, inter-lingvistiko, celanta klarigi la komunikajn rilatojn „inter lingvoj”, estas pli proksima al lingvokomparado, kiun – kiel IALA aludis – la interlingvistiko jes ja enhavas kiel implicitan parton, sed ne limiĝas nur al tiu.

Tiurilate, la broŝuro *Interlinguistik. Umrisse einer neuen Sprachwissenschaft* (Interlingvistiko. Skizo de nova lingvoscienco) de la aŭstra romanisto Mario Wandruszka el 1971 komprenas sub „interlingvistiko” eksplícite nur kontrastan/ komparan lingvistikon:

Linguistik der Mehrsprachigkeit, der Sprachmischungen und Mischsprachen, der Übersetzung und des Übersetzungsvergleichs, des Gesprächs zwischen den Sprachen in uns, die neue vergleichende Sprachwissenschaft, die noch ihren Namen sucht, das alles kann man zusammenfassen als Interlinguistik. Der Gegenstand der Interlinguistik ist die Mehrsprachigkeit des Menschen.

La eksplícite limiga koncepto de Wandruszka, kvankam kun certa rilato al la interlingvistikaj laboroj de la tridekaj ĝis kvindekaj jaroj de la 20-a jc., estas verdire soleca en la historio de interlingvistiko, kvankam ĝi foje reaperas ekz. sur interretaj paĝoj.

Laŭ la aŭstra elektroteknikisto kaj terminologo **Eugen Wüster**, interlingvistiko ne nur konstatas, sed konscie influas la evoluon de la lingvo, kio validas precipe por etnolingvoj. En 1931 Wüster enkondukis la terminon *Plansprache* (planlingvo), per kiu li volis adekvate traduki en la germanan lingvon la terminon „constructed language” uzitan de Jespersen por indiki la ekesto-manieron de internacia lingvo. Traduko *konstruierte Sprache* (konstruita lingvo), kiun estis uzinta la germana tradukisto de Jespersen, Siegfried Auerbach, ne plaĉis al Wüster. Li opinis ĝin fakte sinonima kun „interlingvo” en ties originala senco, sed tiu ĉi jam estis tro firme ligita al Latino sine flexione de Peano (kaj poste al Interlingua de IALA) kaj malfacile tradukebla en la germanan lingvon („Zwischensprache” estus fidela, sed nekutima traduko de la termino). Sekve – rezonas

Lingvistiko de plurlingveco, de lingvo-miksajoj kaj mikslingvoj, de traduko kaj traduk-komparando, de dialogo de lingvoj en ni, la nova kompara lingvoscienco, kiu ankoraŭ serĉas sian nomon, tio ĉio estas resumebla kiel interlingvistiko. La objekto de interlingvistiko estas la plurlingveco de la homo.

Wüster – la *gestaltende* (krea) lingvoscienco povus nomiĝi *Sprachplanung* (lingvoplano). La termino *Plansprache*, t.e. *planlingvo* kiel sinonimo de „interlingvo“ en sia senco kiel konscie laŭplane konstruita lingvo, estis relative rapide transprenita de germanaj kaj esperantistaj aŭtoroj kaj estas ĝis nun uzata. Aperis eĉ la termino *planlingvistiko* kaj samnoma esperantlingva revuo.

Evidente, Wüster ne antaŭvidis la specifan uzon de termino *lingvoplanado* (language planning) por la celoj de etnolingvoj. Tiun ĉi terminon, aperintan en 1944 en la libro *The loom of language* de Frederic Bodmer, uzis en 1957 Uriel Weinreich, la estro de la jida katedro en Kolumbia Universitato en Novjorko, kiel titolon por sia seminario. Lingvoplanado tiam efektive koncernis ellaboron de jam ekzistanta(j) etnolingvo(j) aŭ dialektoj por nacia uzo, ekzemple de la novhebreo (ivrit) kaj norvega (nynorsk kaj bokmål). En tiu senco priskribas lingvoplanadon (ĝuste rilate al la norvega lingvo) la norveg-usona skandinavisto Einar Haugen, en 1959, kiel aktivecon de ellaboro de normiga ortografio, gramatiko kaj vortprovizo de la lingvo por parola kaj skriba uzo de lingvokomunumo, kiu ankoraŭ ne estas homogena. Lingvoplanado inkludas normigan laboron de lingvaj akademioj kaj komitatoj, ĉiujn formojn de lingva kultivado kaj ĉiujn proponojn por lingvaj reformoj. Pluaj aliaj difinoj vidas lingvoplanadon kiel faktoron de lingva konduto de la komunumo (Thomas Thorburn, Robert L. Cooper) kaj kiel instrumenton por solvi lingvajn problemojn (Brian Weinstein, Jiří Neustupný k.a.).

En 1968, la estona lingvisto **Valter Tauli** venis kun pli larĝa difino, kiu ampleksis internaciajn lingvojn: „Language planning is the methodical activity of regulating and improving existing languages or creating new common regional, national or international languages“ (Lingvoplanado estas metoda aktiveco de reguligo kaj plibonigo de ekzistantaj lingvoj aŭ kreado de novaj komunaj regionaj, naciaj aŭ internaciaj lingvoj). En la koncerna libro, titolita *Introduction to a theory of language planning* (Enkonduko en la teorion de lingvopalandeo) li dediĉis unu ĉapitron al interlingvistiko:

Interlinguistics can be defined as the science of international language (IL) planning, or more precisely, the branch of theory of language planning which investigates the principles, methods and tactics of IL planning. By IL is meant a universal language to be used as a means of communication by individuals belonging to different language communities.

Interlingvistiko povas esti difinita kiel la scienco pri internacia lingvoplanado, aŭ pli precize, la branĉo de la teorio de lingvoplanado kiu esploras la principojn, metodojn kaj taktikojn de internacia lingvoplanado. Per internacia lingvo oni opinias universalan lingvon uzantan kiel rimedo de komunikado de individuoj apartenantaj al malsamaj lingvokomunumoj.

Klaras – diras Tauli – ke la nuna internacia komunikado per multaj oficialaj lingvoj estas malracia; la plej bona solvo estus, se ĉiu lernus la saman internacian lingvon kiel duan lingvon. Menciataj estas Esperanto, Ido, Occidental kaj Interlingua, tamen neniu el ili ŝajnas esti akceptebla, ĉar ili tro dependas de eŭropaj lingvomodeloj. Tauli emfazas, ke la internacia lingvo nepre devas esti ellaborita de kompetenta sciencista teamo – kaj li rekomendas uzi la anglan lingvon en la intertempo. Kvankam Tauli principe malfermis la pordon de lingvoplanado al planlingvoj, la lingvoplanado estas hodiaŭ ĝenerale vidata kiel maniero solvi la lingvoproblemon de certa etna/nacia komunumo pere de taŭga lingva politiko (elektado de konvena dialekto, ellaboro de lingva normo), ĝi do preferas koncentriĝas al lingvopolitiko de etnaj, precipice minoritataj lingvoj.

La ĉefa tasko de interlingvistiko ĝis la duono de la pasinta jarcento estis ligita al artefaritaj internaciaj helplingvoj (planlingvoj): ilia konstruado, analizo, komparo kaj elekti aŭ konstruo de la plej taŭga el ili. La aktiveco de IALA, gvidata de specialistoj, altiris intereson de multaj famaj lingvistoj tra la mondo, sed tiu intereso ekvelkis post la publikigo de Interlingua kaj fino de IALA en 1952. Tamen, eĉ Interlingua ne montriĝis la dezirata solvo. Ekestis dubo: kio nun okazu kun interlingvistiko? Ĉu ĝi daŭre serĉu idealan helplingvon? Ĉu ĝi pli okupiĝu pri etnolingvoj? Ĉu ĝi pli koncentriĝu al ĝeneralajoj aŭ ĉu ĝi male eĉ reduktiĝu al esperantologio?

La interdisciplineco, antaŭvidita jam de Szilágyi, repostuliĝis ekz. en la verko de germana ekonomiisto *Artur Bormann*, fondinto de „Interlingvistica informa servo”. En la artikolo *Bazaj trajtoj de interlingvistiko* (Grundzüge der Interlinguistik, 1959/60) li denove emfazis la bezonon de internacia kompreniĝo kaj komuna helplingvo, kiu povus esti aŭ etnolingvo aŭ konstruita lingvo (geschaffene Sprache). Li prezantis diversajn lingvistikajn, historiajn, organizajn kaj politikajn problemojn kaj aldonis, ke interlingvistiko, por esti plenvalora sciencia disciplino, ne povas resti limigita al sia ĝistiamaj funkcio, kaj proponis redifini ĝin kiel „sciencan branĉon, kiu esploras ĝenerale politikajn, kulturajn, sociologiajn kaj lingvistikajn problemojn de komuna internacia lingvo, uzenda samkvante de ĉiuj homoj en internaciaj rilatoj.” („Der Zweig der Wissenschaft, der die allgemein-politischen, kulturellen, soziologischen und linguistischen Fragen einer von allen Menschen in den internationalen Beziehungen gleichermaßen zu gebrauchenden gemeinsamen Sprache, der internationalen Sprache, erforscht.“) Plue li proponis tri ĉefajn subbranĉojn de la fako: 1. *Generala interlingvistiko* esploru bazajn rilatojn inter lingvo, individuo kaj socio, deduktu el tiuj rilatoj la principojn por la selekto de internacia lingvo kaj observu ties efikojn politikan, kulturan, sociologian kaj ekonomian. 2. *Speciale interlingvistiko* esploru la rilaton inter la lingvoj internaciaj kaj naciaj, observante, kiel ili reciproke influas sin – do certasence kompara interlingvistiko. 3. *Praktika interlingvistiko* okupiĝu pri la internacia lingvo mem, pri ĝiaj vortaro, gramatiko, stilistiko kaj plua evoluo.

En la sepdekaj jaroj de la 20-a jc. enhavis la koncepto de interlingvistiko tiom da diversaj aliroj, ke oni eĉ parolis pri „skoloj“. La germana esploristo Reinhard Haupenthal tradukis en 1976 dudekon da kernaj tekstoj pri interlingvistiko en la germanan lingvon. Enkonduke al sia eldono de *Plansprachen* li diras, ke la plej trafa aserto pri interlingvistiko estas, ke tiu scienco ankoraŭ „ne trovis vojon al si mem“. Antaŭ ol klare difini siajn celojn, ĝi jam komencis dividigi al diversaj skoloj, kiuj starigas al ĝi specialajn taskojn. Ĝenerale eblas diri, ke la enhavo de interlingvistiko estas komprenata ĉiam pli kaj pli amplekse.

Multflankajn konceptojn enhavis ekde siaj komenco la sovetia interlingvistiko, ĉefe en la kampo de lingvopolitiko, sociolingvistiko, dulingvismo, multlingveco, kaj normigo de diversaj etnolingvoj (inklude de ellaboro aŭ ŝanĝo de skribsistemo), ĉar Sovetunio estis multnacia kaj multlingva ŝtato. Ekz. Aleksandr D. Ŝvejcer difinis lingvoplanadon kiel konscian influon sur la lingvajn ŝanĝojn. En la koncepto de interlingvistiko respeguliĝis ankaŭ moderna tekniko kaj teknologia evoluo. Portempe estis modernaj terminoj lingvoplanado, lingvokonstruado kaj lingvoingēnierado. Petr Nikitič Denisov konsideris interlingvistikon kiel antaŭkibernetikan modeligon. Olga Segeevna Achmanova en 1966 vidis la enhavon de interlingvistiko eĉ pli vaste: ĝi okupiĝu pri problemoj ligitaj kun kreado kaj funkciado de helplingvoj inkluzive de aŭtomataj inter-lingvoj, do principe kodoj por

komunikado inter homo kaj mašino. (La slavisto Aleksandr Dmitrevič Duličenko eldonis detalan bibliografion *Sovetskaja interlingvistika* en 1983.)

La moskva lingvisto *Sergej Nikolajevič Kuznecov* (1982/1987) vidas en interlingvistiko parton de lingvistiko, kiu okupiĝas pri problemaro de internacia komunikado. Ĝi pritraktu internaciajn kontaktojn kaj internacian lingvon kiel ilon de tiuj ĉi kontaktoj. Al la esplorkampo de interlingvistiko apartenu problemoj de multlingveco (kaŭzoj de ties ekesto, perspektivoj de evoluo ktp.), reciproka sininfluo de lingvoj, ekesto de internaciismoj (gramatikaj, leksikaj, semantikaj k.a.), planiteco de naciaj lingvoj, uzado de interetnaj lingvoj kaj planlingvoj. Ne apartenu tien programlingvoj por komputiloj, etnolingvoj kiel identigiloj de sociaj grupoj ktp. *Generala* interlingvistiko interesigu pri monda lingvosituacio, pri multlingveco, pri internacia lingva komunikado, pri reciprokaj lingvaj influoj kaj internaciismoj, pri solvoj de internacia komunikadproblemo helpe de kaj naturaj lingvoj, kaj planlingvoj. Al *speciala* interlingvistiko apartenas teorioj de unuopaj planlingvoj, do ankaŭ esperantologio.

István Szerdahelyi, la fondinto de la Esperanto-fako ĉe la budapeŝta Eötvös Loránd Universitato (ELTE), vidas interlingvistikon kiel branĉon de aplikata lingvistiko kun siavice du subbranĉoj: lingvopolitiko kaj lingvoplanado, kun interfakaj rilatoj al socio-lingvistiko, psikolingvistiko kaj lingvomodeligo (1979). Li ankaŭ verkis hungarlingve popularsciencan libron pri interlingvistiko *Bábeltől a világnyelvig* (De Babelo ĝis la mondolingvo) (1977) kaj universitatan lernolibron de interlingvistiko (1980). La meritoj de Szerdahelyi por esplorado, instruado kaj evoluigado de interlingvistiko enkadre de la universtata fako estas pritraktaj i.a. en la memorlibro *Abunda fonto* (Koutny 2009).

Modernaj konceptoj de interlingvistiko kontinue plivastigas ĝian intereskampon. La germanisto *Detlev Blanke* en 1985 difinis ĝin kiel *interdisciplinan lingvosciencen, esplorantan internacian lingvan komunikadon kun ĉiuj politikaj, ekonomiaj, lingvistikaj, informacieoraj kaj aliaj aspektoj*. Planlingvoj apartenas al la centra laborkampo de interlingvistiko. Parto de interlingvistiko estas ankaŭ esperantologio, scienco pri la plej granda funkcianta planlingvo. Tiu ĉi multflanka koncepto de interlingvistiko estas praktikata de la germana interlingvistika societo *Gesellschaft für Interlinguistik*, kiun Blanke fondis en 1991 kaj longe prezidis (<http://www.interlinguistik-gil.de>). Blanke konsiderinde kontribuis al serioza internacia rekono de interlingvistiko per preskaŭ dumil publikajoj (vd. Becker 2011). Lia kompreno de interlingvistiko kiel scienco pri internacia lingva komunikado kun ĉiuj ĝiaj aspektoj malfermas vastajn eblojn por esploro, prelegado kaj instruado en multaj kampoj. Tamen daŭre validas la principa ideo, ke interlingvistiko estas scienco pri interlingvoj. Sed, nur manpleno da internaciaj planlingvoj fakte *socie* funkcias aŭ funkcias, dum ĉirkaŭ milo da ili restis nerealiĝintaj projektoj.

En 2006 Blanke karakterizis kvar gravajn orientigojn de interlingvistiko: 1) scienco pri internaciaj helplingvoj (kaj etnolingvoj en la funkcio de „lingua franca”, kaj planlingvoj), 2) scienco pri internacia komunikado, 3) kontrasta lingvistiko, lingvistiko de multlingveco, 4) scienco pri planlingvoj Interlingue kaj Interlingua. La scienco pri planlingvoj, do planlingvistiko, povas havi du alirojn, *konstruan* kaj *priskriban*.

En la naŭdekaj jaroj aperis postuloj, ke interlingvistiko okupiĝu ankaŭ pri *literaturo en planlingvoj*, ĝi do iĝu iuspeca filologio, simile kiel ekz. romanistiko aŭ germanistiko inkludas pristudon kaj de koncernaj lingvoj kaj de iliaj literaturoj. Tion montras ekzemple pola lingvistino *Alicja Sakaguchi* en sia habilitacia laboraĵo *Interlinguistik: Gegenstand,*

Ziele, Aufgaben (Interlingvistiko: objekto, celoj, taskaj). Interlingvistiko, laŭ ŝia opinio, egalas al *planlingvistiko* (“Plansprachenkunde”) kaj ĝi estas lingvoscienco, eventuale ankaŭ literaturscienco disciplino por esplori planlingvojn kaj ties literaturojn. Si pledas por koncentriĝo al la lingvoscienco flanko de interlingvistikaj problemoj kaj uzo de lingvistikaj metodoj, teorioj, hipotezoj, terminologio ktp.. Aliaj aspektoj, kiel eble sociologaj, filozofiaj, komunikadaj, politikaj k. s. ne estu “fremdaj” al la objekto, sed la ĥaraktero de interlingvistiko restu ĉiam esence lingvoscienco. Sakaguchi plue parolas pri ĝenerala interlingvistiko, kiu tamen ne transpaŝu la lingvistikian limon kaj koncentriĝu al “esploro de planlingvoj, ties rilato al naturaj lingvoj kaj aliaj semiotikaj sistemoj.” Speciala interlingvistiko okupiĝu pri unuopaj planlingvoj kaj ties eventuala literaturo. Krome aperas novaj terminoj: interlingvistiko *pura* estas rekono de lingvaj donitajoj, interrilatoj kaj procedoj; interlingvistiko *aplikata* klopodas uzi rezultojn de ĝenerala lingvistiko kaj de la pura interlingvistiko por solvi taskojn de internacia kompreniĝa praktiko. Por studio de planlingvoj kaj serĉado de novaj, pli perfektaj modeloj de tiaj lingvoj estas bezonata *scienco* interlingvistiko, emfazas Sakaguchi.

Krom diversaj „propraj“ fakaj objektoj, interlingvistiko pro sia interdisciplineco estas ligitaj al multaj aliaj sciencoj kaj kampoj, kiel didaktiko, pedagogio, sociologio, filozofio, dokumentadscienco, semiotiko, terminologio, scienco komunikado, informadiko, logiko, kibernetiko, problemoj de artefarita inteligenteco kaj multaj aliaj, inklude de kulturo kaj religio. Unu el la preferataj intereskampoj de interlingvistoj estas la *lingvopolitiko* kun diversaj modeloj de internacia komunikado, kiuj laueble enplektu uzadon de planlingvo(j) kiel politike neutrala rimedo. Oni ofte forgesas la fakton, ke pri akcepto kaj disvastigo de internaciaj lingvoj decidas unuarange *nelingvistikaj faktoroj*, kiel socia prestiĝo de ties parolantoj kaj krom politika ankaŭ ekonomia kaj milita potenco de la koncernaj ŝtatoj. Ĉar la „grandaj“ lingvoj angla, hispana, portugala, rusa, franca kaj germana estas eŭropdevenaj, oni ofte proponas enkonduki la plej uzatajn planlingvojn – same eŭropdevenajn – kiel *propedeŭtikon* por la lingvinstruado. Aliflanke aperas kritikoj de tiu ĉi eŭropocentrismo.

Post la enkonduko de interreto en 1994 eksplode kreskas la nombro de novaj planlingvaj projektoj. Por ili stabiliĝis en interreto la termino *conlangs* (*constructed languages*); ilia subgrupo *auxlangs* (*auxiliary languages*) intencas helpi al internacia komunikado. Almenaŭ auxlangs laudifine apartenas al la studmaterialo de interlingvistiko, sed preskaŭ neniu el ili transpasis la projektan stadion, tial interlingvistoj ne emas serioze okupiĝi pri ili. Tio despli validas por ceteraj tipoj de conlangs, kiuj estas konstruataj por aliaj celoj, ĉar la problemo de internacia komunikado nun estas solvata favore al la angla lingvo. La demando estas, ĉu la hodiaŭa interlingvistiko adaptiĝu al tiuj ĉi novaj faktoj aŭ ĉu ĝi daŭre enfokusigu la esploron de eble taŭga(j) internacia(j) helplingvo(j).

Alia aktuala problemo estas la serioza (mem)prezento de interlingvistiko. Koncernaj fakaj libroj kutime ne estas senpere alireblaj, tial la unua informfonto, ĝenerale uzata de nuntempa socio, estas ankaŭ en tiu ĉi kazo interreto kaj *Vikipedio*. En majo 2019 ekzistas Vikipedio en 303 lingvoj. 20 el ili enhavas la artikolon pri interlingvistiko kaj donas koncernan difinon. (Laŭ la grandeco: ukraina, Esperanta, germana, pola, angla, ĉeĥa, sveda, Interlingua, portugala, rusa, irlanda, itala, belorusa, katalana, hungara, nederlanda, hindia, Ido, franca, volapuka). Kvankam la artikoloj estas kontrolataj, i.a. de robotoj kaj laŭregule devas esti adaptataj al la angla versio, ne ekzistas du identaj difinoj de interlingvistiko

(krom la belorusa, laŭvorte tradukita el la rusa). Ili estas similaj, sed diferenciĝas en detaloj esprimantaj, kio apartenas/apartenu al la enhavo de interlingvistiko. La plej multaj difinoj kongruas pri tio, ke interlingvistiko estas parto de lingvistiko kaj ke al ĝiaj esplorobjektoj apartenu diversaj aspektoj de komunikado kaj helplingvoj/planlingvoj. Sed nur unuopaj difinoj mencias ekz. interdisciplinecon (katalana), lingvopolitikon (Esperanta, ĉeĥa, sveda), historion de planlingvoj (hungara) kaj literaturon en planlingvoj (pola). La volapuka versio mencias interlingvistikajn studiojn en Budapeŝto kaj Poznano. Laŭ ses vikipediaj difinoj interlingvistiko okupiĝu ankaŭ pri tradukoj, kodoj kaj pivotaj lingvoj. Jen la plej gravaj enhavnocioj de la vikipediaj difinoj:

<i>Gravaj enhavnocioj</i>	<i>Sumo da vikipedioj</i>
Parta disciplino de lingvistiko	11
Parto de kompara lingvistiko	1
Interdisciplineco	1
Diversaj aspektoj de komunikado	13
Helplingvoj/planlingvoj, ĉefe Esperanto	16
Etnolingvoj, lingua franca	5
Piĝinoj, kreoloj	4
Traduko, kodoj, tekniko	6
Optimumigo de komunikado, praktiko	6
Lingvopolitiko	3
Plurlingveco	1
Historio	1
Literaturo	1

La baza vikipedio (angla) donas la jenan karakteristikon:

*Interlinguistics is the study of various aspects of linguistic communication between people who cannot make themselves understood by means of their different first languages. It is concerned with investigating how ethnic and auxiliary languages (*lingua franca*) work in such situations and with the possibilities of optimizing interlinguistic communication, for instance by use of international auxiliary languages, such as Esperanto or Interlingua. These are languages that are created by an intentional intellectual effort, usually with the aim of facilitating interlinguistic communication, but there are also interlanguages that have arisen spontaneously. These are called pidgin languages*

Interlingvistiko estas la studio de diversaj aspektoj de lingva komunikado inter homoj kiuj ne povas interkomprene ĝi pere de siaj diversaj unuaj lingvoj. Ĝi esploras, kiel etnaj kaj helpaj lingvoj (lingua franca) funkcias en tiaj situacioj kaj kiuj estas ebloj de optimumigo de interlingva komunikado, ekzemple per uzo de internaciaj helplingvoj tiaj kiel Esperanto aŭ Interlingua. Tiuj ĉi lingvoj estas kreataj per internacia intelekta strebo, kutime kun la celo faciligi interlingvan komunikadon, sed ekzistas ankaŭ interlingvoj kiuj ekestis spontanee. Tiuj estas nomataj piĝinaj lingvoj.

Laŭvortan tradukon de tiu ĉi difino enhavas la Ido-Vikipedio, la ceteraj vikipedioj plej ofte citas la unuan jespersenecan frazon kaj aldonas diversajn detalojn kaj ligojn (ligoj de la angla difino estas substrekitaj en la teksto).

Se oni serĉas la identecon kaj profesion de la aŭtoroj de tiuj ĉi vikipediaj artikoloj, nur malofte aperas nomoj de profesiaj lingvistoj, sed la aŭtoroj estas plej ofte informadikistoj, specialisto pri komputiloj, ĉefokupaj vikipedianoj kaj studentoj de diversaj fakoj. Tiam ne estas surprize, ke temas precipa pri junaj homoj, por kiuj estas interretumado ĉiutaga afero. Ili memkompreneble havas bonajn konojn de la angla lingvo kaj facile (eĉ facilanime) transprenas terminojn kaj informojn ekzemple pere de sociaj retoj kiel Facebook kaj Twitter. Povas okazi, ke ili ne havas suficien fakan orientiĝon kaj kritikajn spertojn pri interlingvistiko mem. Kontraste al tio, la maljuna generacio de interlingvistoj preferas resti fidela al empiriaj kaj literaturaj esploroj kaj opinias interreton inklude de Vikipedio neseroza alternativo, eble pro la fakto, ke tie „littera scripta non manet” t.e. ke unufoje skribita teksto ne restas presita (kaj citebla) por eterne, sed povas esti daŭre ŝanĝata (plibonigata, aktualigata ktp.).

Vidalvide al multaj entuziasmaj lingvokreantoj, kiuj disvastigas siajn conlangs per la reto, estas por la nunaj interlingvistoj pli malfacile gajni intereson de spertaj profesuloj, kompareblaj kun la interlingvistikaj pioniroj kiel Jespersen kaj IALA. Oni tamen prefere ne limigu interlingvistikon al esperantologio kaj antaŭinterreta historio. La vasta spektro de eblaj kampoj povas esti vidata kiel pliriĉigo de esplorlaboro, kvankam oni ankoraŭ hezitas pri ilia envicigo en la fakon: ĉu al ĝi apartenu la lingvoplanado kaj lingvonormigo de etnaj lingvoj aŭ evoluo de piĝinoj, ĉu ĝi interesigu pri tradukado, kodoj kaj pivotaj lingvoj, ĉu oni serioze okupiĝu pri lingvoj kreitaj por fikciaj komunumo kaj filmserioj (kiuj siavice produktis conlang-komunumojn ekz. en LARP- movado) ktp. La respondejoj dependas interalie de la profesia fono de unuopaj interlingvistoj, kiu povas varii de filologio kaj sociologio ĝis informadiko kaj perilscienco. Plua nova intereskampo estas poliglotio – momente furoras poliglotaj konferencoj kaj renkontiĝoj de homoj, kiuj parolas plurajn lingvojn, inklude de planlingvoj. Dum la preciza difino de interlingvistiko kaj unueca opinio pri ties esplorkampoj estas ankoraŭ serĉataj, la ekzisto de universitativelaj interlingvistikaj studioj kiuj preferas multflankecon (vidu ekz. Stria 2016), estas pozitiva fakto, nepre favora al la evoluo de tiu ĉi centjara scienco. Ĝia kvalito kaj pluevoluo certe dependas ankaŭ de profesia aliro kaj ekzisto de konformaj studfakoj, ĉu en enkadre de universitatoj (kiel ekzemple en Poznano kaj en Amsterdamo), ĉu en aliaj, samnivelaj institucioj kaj societoj (kiel GIL), kiuj ne limiĝas al esperantista medio.

Bibliogafio

- Albani, Paulo & Berlinghiero Buonarroti (1994¹): *Aga Magéra Difīra. Dizionario delle lingue immaginarie*. Bologna: Zanichelli
- Bibliography of Planned Languages excluding Esperanto*: <http://www.lingviko.net/biblio.html>
copyright 1992–1995 by Richard K. Harrison
- Becker, Ulrich (eld., 2011): *Interlingvistiko kaj Esperantologio. Bibliografio de la publikajoj de Detlev Blanke. Kun dulingvaj enkondukoj kaj indeksoj*. New York: Mondial
- Blanke, Detlev (1985): *Internationale Plansprachen*. Berlin: Akademie-Verlag
— *Interlinguistiche Beiträge. Zum Wesen und zur Funktion internationaler Plansprachen*. Eld. Sabine Fiedler. 2006. Frankfurt a. M.: Peter Lang.
- Bormann, Artur (1959/60): Grundzüge der Interlinguistik. En: *Sprachforum* 1959/60 (3): 14–25.

- Duličenko, Aleksandr D. (1983): *Sovetskaja interlingvistika*. Tartu: Tartuskiij gosudarstvennyj universitet
- Haugen, Einar (1959): Planning for a standard language in Norway. En: *Anthropological Linguistics*, 1959/1 (3): 8-21.
- Haupenthal, Irmi & Reinhard (2013): *Auswahlbibliographie zur Interlinguistik und Esperantologie. Selekta bibliografio pri interlingvistiko kaj esperantologio*. Bad Bellingen: Iltis
- Haupenthal, Reinhard (eld., 1976): *Plansprachen. Beiträge zur Interlinguistik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft,
- Interlinguistics*: <https://en.wikipedia.org/wiki/Interlinguistics>
- Jespersen, Otto (1931): A new science: Interlinguistics. En: *Psyche*, London, 1930-31/3: 57-67. <http://interlanguages.net/IL.html>
- Koutny, Ilona (red., 2009): *Abunda fonto. Memorlibro omaĝe al Prof. István Szerdahelyi*. Poznań: ProDruk & Steleto
- Kuznecov, Sergej Nikolajevič (1982): *Osnovy interlingvistiki*. Moskva: Universitet družby narodov
- (1987): *Teoretičeskie osnovy interlingvistiki*. Moskva: Izdatelstvo universiteta družby narodov
- Manders, Willem (1950): *Interlingvistiko kaj esperantologio*. Purmerend: Muusses
- Meysmans, Jules (1911): Une science nouvelle. En: Bruxelles: *Lingua Internationale* 1.1911/12/8: 14–16.
- Peano, Giuseppe (1903): De latino sine flexione, En: *Rivista di mathematica*, Torino, VIII: 74–83.
- Rogers, Stephen D. (2011): *A Dictionary of Made-up Languages*. Avon, Massachusetts: Adamamedia
- Sakaguchi, Alicja (1998): *Interlinguistik. Gegenstand, Ziele, Aufgaben, Methoden*. Frankfurt am Main: Peter Lang
- Szerdahelyi, István (1977): *Bábeltől a világnyelvig*. Budapest: Gondolat
- (1979): Enkonduko en la Interlingvistikon. En: Carlevaro, Tazio & Günter Lobin (eld.): *Einführung in die Interlinguistik*. Alsbach: Leuchtturm. 9–85.
- (1979): *Bevezetés az interlingvisztikába*. Budapest: ELTE
- Szilágyi, Dénes (1931): Versus Interlinguistica. En: *Schola et Vita*, supplemento 15.3.1931, Milano
- Stria, Ida (2016): *Inventing languages, inventing worlds. Towards a linguistic world view of artificial languages*. Poznań: Wydział Neofilologii UAM https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/17566/1/Stria_9788394760915.pdf
- Tauli, Valter (1968): *Introduction to a Theory of Language Planning*. Uppsala: Almqvist & Wiksell
- Wandruszka, Mario (1971): *Interlinguistik. Umrisse einer neuen Sprachwissenschaft*. München: Piper
- Wüster, Eugen (1931/1970³): *Internationale Sprachnormung in der Technik. Besonders in der Elektrotechnik. (Die nationale Sprachnormung und ihre Verallgemeinerung)*. Bonn: H. Bouvier u. Co. Verlag. 277–433.

Demandoj

1. Kiu lanĉis la terminon „interlingua” por internacia helplingvo kaj en kiu kunteksto?
2. Kiam kaj kial enkondukis Jules Meysmans la terminon „interlingvistiko”?

3. Kiu fama lingvisto difinis en 1931 interlingvistikon kiel memstaran scienco kaj en kiuj cir-konstancoj?
4. Kiel ekestis la verko de Dénes Szilágyi, klariganta la principojn de interlingvistiko? Kiu(j) du bazajn partojn ĝi enhavis?
5. Kiu internacia organizajo konstruis internacian lingvon surbaze de internaciismoj en eŭropaj lingvoj? Kial interlingvistiko foje limigas al la esploro de tiu ĉi lingvo?
6. Kiu inventis la terminon „planlingvo”? Kion ĝi signifas?
7. Ĉu lingvoplanado apartenu al laborkampo de interlingvistiko?
8. Kiu(j) partojn de interlingvistiko proponis Artur Bormann?
9. Kiu parto de interlingvistiko interesigu pri monda lingvosituacio, multlingveco, internaciismoj, lingvopolitiko kaj pri komunikadproblemoj?
10. Kion signifas interdisciplineco de interlingvistiko? Kiaj disciplinoj estas parencaj al ĝi?
11. Kiu(j) temoj inkludis la sovetia interlingvistiko kaj kial?
12. Ĉu interlingvistiko esploru literaturon en planlingvoj? Kiu (i.a.) proponas tion?
13. Kiu estis Detlev Blanke kaj kiun interlingvistike gravan organizon li fondis?
14. Kiu(j) terminoj estas uzataj en interreto por konstruitaj lingvoj ĝenerale?
15. Kiu(j) tipoj de conlangs apartenu, laŭ via opinio, al la esplorkampo de interlingvistiko?
16. Kion vi esperas lerni en la kurso pri interlingvistiko?
17. Kiu interlingvistica temaro estus la plej interesa por vi kaj kial (ekz. por via profesio, hobia...)?

Skribaj taskoj

1. Resumu la ĉefajn tendencojn de enhavodifino de interlingvistiko.
2. Nomu kelkajn gravajn interlingvistojn kaj ilian kontribuaĵon al la koncepta evoluo de la fako.
3. Elektu unu aŭ kelkajn malpli konatajn aŭ/kaj ĉi tie ne menciatajn interlingvistojn (ekz. Otto Back, Hermann Ölberg, Magomet Isajev k.a.) trovu informojn pri li(ili) ekz. helpe de interreto kaj verku ties portreton.
4. Serĉu informojn kaj prezentu Gesellschaft für Interlinguistik.
5. Elektu iun el najbaraj scienco(j) de interlingvistiko kaj prezentu la rilatojn.
6. Klopodu pravigi kaj diskutigi iun malpli kutiman koncepton de interlingvistiko (ekz. tiun de Wandruszka, Achmanova k.a.).
7. Serĉu informojn kaj diskutigu la apartenon de kodoj kaj pivotlingvoj por aŭtomata tradukado al interlingvistiko.
8. Ellaboru kaj pravigu vian propran (labor)difinon de interlingvistiko.
9. Elektu, prezentu kaj pravigu iun el novaj enhavpunktoj de interlingvistiko (ekz. lingvopolitiko, tradukado, plurlingveco, „holivudaj planlingvoj” (termino de Federico Gobbo (k.a.)).

2. Antikvaj interlingvoj

Humanismaj filozofoj ankoraŭ konsideris serioza la biblian legendon pri la *babela turo* kaj sekva *lingvokonfuzo*, kiu nun ŝajnas nescienza. La legendo tamen havas historian kernon. Komence de la 19-a jc. a.K. unu el amureaj etnoj ekloĝis la babilonan teritorion kaj eknomis la ĝis tiom sensignifan lokon «Bab-ilu» (aŭ «Bab-ili»), t.e. «dia pordego». La urbo, kiu tie ekestis, estis alnomita Babilono, ĝia nomo estis adoptita por la tuta regiono kaj elpuŝis la pli malnovan nomon «Šumero kaj Akado.» La loĝantoj de Babilono fondis dinastion, famigontan dank' al la sesa regnanto Hamurabo (1792–1750). Tiу per lerta politiko kaj milita forto konstruis imperion vastigantan de Persa golfo ĝis Siria dezero. Li tiamaniere unuigis la landon dividitan en multajn ŝtatetojn kaj kun malsamspeca loĝantaro, kies ega parto estis ŝumeroj, evoluinta kultura nacio kun propra lingvo. Kelkaj interlingvistoj (Drezen, Kuznecov) nomas ĝuste *la ŝumeran la unua internacia lingvo en la homara historio*, emfazante la fakton, ke la ŝumeroj inventis la kejloskribon, transprenaton poste eĉ por kodigo de aliaj lingvoj, ekz. la elama, la hitita kaj la akada. En la imperio de Hamurabo la ŝumera lingvo estis uzata kiel liturgia, alie nur en oficialaj enskriboj aŭ en pli gravaj interkonsentoj. La oficiala lingvo estis la akada. Ĝi estis valorata kiel diplomacia lingvo ne nur en la okcidenta Azio, sed eĉ dum la traktado kun egiptaj faraonoj.

La semidaj akadanoj tamen formis nur unu parton de la loĝantaro en la imperio de Hamurabo. Loĝis tie nomadaj amureaj etnoj, de kiuj devenis la imperiestro mem, pli malfrue penetris tien hititoj kaj kasitoj. La hebrea nomo „Babel” kaj akada „bab” troviĝas ankaŭ en aliaj toponimoj, ekz. „Bab-el-mandeb”. En la hebrea lingvo ekzistas vorto „balal”, signifanta proksimume „miksi, kunigi, malklare paroli, grumbli”, do indikanta iun aktivecon de miksaĵo. Iuj lingvistoj opinias, ke la genezo de la biblia legendo havas lingvan originon, kiel sekvo de tipa popola etimologio, kiun oni ofte renkontas en la Biblio. La fonetika formo de ambaŭ vortoj „babel” kaj „balal”, kune kun la fakto, ke la Babilona Imperio estis multnacia, povis kaŭzi la kreton de nocio „babel” kiel sinonimo de lingva haoso kaj *multlingveco* mem. En la biblia legendo mem kaŝiĝas du gravaj faktoj: unue la informo pri multnacia kaj multlingva karaktero de la antikva urbo Babilono kun duonmiliono da loĝantoj, kaj due la konscio pri tio, ke tiu ĉi stato malfaciligas reciprokajn kontaktojn, tial utilus komuna kaj facile akirebla komunikilo, internacia lingvo.

2.1. La aramea lingvo

En la babilonan regionon transloĝiĝis ankaŭ stepaj arameaj etnoj. Longe antaŭ la ekesto de propraj arameaj lingvomonumentoj oni havas sciigojn pri tiuj ĉi homoj en la babilonaj kaj asiriaj enskriboj (la 3-a jarmilo a.K.). La nomo «Aram» apartenis origine al la regiono en supra Mezopotamio, laŭ kiu estis poste nomita la koncerna semida nacio. Ekde la 11-a jc. a.K. fondiĝis multaj malgrandaj ŝtatoj. Asiriaj atakoj ekde la 9-a jc. a.K. ofte celis ekestantajn arameajn ŝtatojn en Mezopotamio. Kun tio estis legitaj amasaj deportoj de loĝantaro ekz. el randaj partoj de la imperio enlanden aŭ en malan parton de la lando inter homojn de aliaj lingvo kaj raso. Tiel inundadis la aramea fenomeno la tutan teritorion de la Antaŭa Oriento. La unuopaj etnoj ja parolis ĉiuj per sia dialekto, sed ili kompresis sin reciproke.

Tion ebligas la strukturo de semidaj lingvoj, kie la vortsignifo troviĝas en konsonantoj, en la skribo do ne estas apartaj signoj por vokaloj, kiuj nur modifas la vortsignifon. Ekzistas nur ĉ. dudeko da konsonantaj signoj, la gramatiko ne estas komplika. Tio estas ecoj gravaj por ekesto de planlingvo. La aramea lingvo, kvankam disbranĉiĝinta en multaj dialektoj, formis lingvon komunan al ĉiuj etnoj. Ĝi pliriĉiĝis per multaj kulturaj vortoj de babilona kaj asiria origino. Aramee estas plej grandparte skribitaj la libroj de Ezra kaj Danielo en la hebrea Biblio, skribite fiksita en la 4-a ĝis 3-a jc. a.K. La unuaj paleografiaj monumentoj el la 9-a ĝis 8-a jc. a.K., ekz. la enskriboj de damaskaj reĝoj, estis ankoraŭ en diversaj dialektoj. En la sekvaj du jarcentoj, la aramea lingvo estis vastskale uzata en sud-okcidenta Azio kaj en la 6-a jc. a.K. ĝi iĝis la *oficiala lingvo de la Persa Imperio*.

El ĝenerala lingvo ĝi do supreniris al la nivelo de interkomprenebleco de internaciaj politikaj kaj kulturaj rilatoj en vastaj regionoj ekde Hindio ĝis Egiptio. Ĝi iĝis tio, kion la hodiaŭa interlingvistiko nomas interreta aŭ mult-etna lingvo. *Unueca skribsistemo* helpis la sisteman flegadon de la aramea lingvo en oficejoj de la Persa Imperio kaj al bona preparo de skribisto. Konserviĝis arameaj teksto en Egiptio (papirosoj el la 5-a jc. a.K.) kaj aliflanke en Hindio (famaj enskriboj de la reĝo Ašoko el la 3-a jc. a.K.), en Persio, Mezopotamio, Sirio, Palestino, Arabio, Babilonio – ĉiuj skribitaj per mirinde unueca ortografio. El Babilonio oni konas ankaŭ kejloenskribojn skribitajn per la imperia aramea lingvo.

La aramea lingvo travisis la detruon de la Persa Imperio fare de Aleksandro la Granda en 333 a.K. kaj iĝis fundamenta *materialo por skriblingvoj* de aliaj nacioj. La pozicio de la skriba aramea lingvo tamen malpligraviĝis per la detruo de la imperio – sur la politika scenejo baldaŭ anstataŭis ĝin la greka. Iranaj ŝtatoj, dezirantaj poste memstarecon, denove uzis arameajn lingvon kaj skribon, kiuj konserviĝis ĝis ĉe nabatanoj kaj palmiranoj. Por judoj, la aramea lingvo signifas ligilon inter Palestino kaj diasporo. La hebrea lingvo influis la palestinan Talmudon, sed aliaj skribaj dokumentoj («Targumoj») estas karakterizataj kiel arameaj. La tuta aramea teritorio estis ekde la 7-a jc. p.K. arabigata. Jam nun oni atentu al la konata fakteto, kiu preskaŭ senescepte ludos gravan rolon en la historio de internaciaj lingvoj, nome ke la faktoroj decidantaj pri akcepto de lingvo en

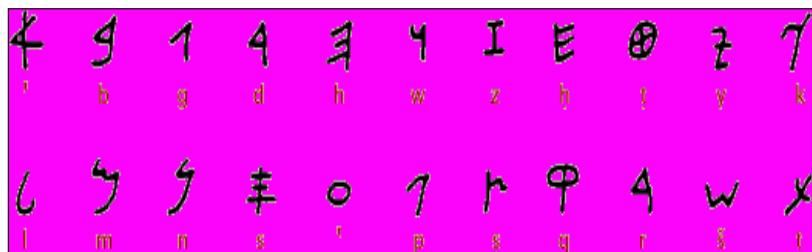

Figuro 2.1: la Persa Imperio en ĉ. 500 a.K.

la internacikomprenda funkcio ne estas lingvistikaj, sed havas politikan kaj ekonomian karakteron. La aramea lingvo estis dank' al sia klara gramatiko kaj unueca skribmaniero idealia *prototipo de pazografio* (kvazaŭ internacia skriba lingvo), kiujn oni konas el la pli malfruaj artefaritaj projektoj.

Figuro 2.2: aramea enskribo el la 5-a jc. a.K.

Figuro 2.3: historia aramea alfabeto

La aramea skribo (ekestinta surbaze de la fenica jam komence de la 1-a jarcento a.K.) estis pli facila ol la asiria kejloskribo, tial uzis ĝin ankaŭ nearameanoj. Dedukteblas, ke ĝi ne estis laŭplane enkondukita kiel pazografio, sed estis akceptata en sia internacikomprenda funkcio tute spontanee. Pro la politikaj kapabloj de siaj portantoj, la aramea lingvo disvastiĝis en konsiderinde granda teritorio, sed versajne ĝi ne kaŭzis la formortigon de unuopaj dialektoj, kies parolantoj legis la aramean skribon ĉiuj siamaniere. La loĝantaro de Palestino, Sirio kaj Mezopotamio estis esence unueca lingve kaj kulture. Nur pro eksoteraj politikaj kialoj, do pro superado de grekoj, persoj kaj arabo, estis lezita la unuiganta funkcio. La posteulo de iam internacia aramea lingvo estas la novaramea, kiu ekzistas en pluraj variantoj ĉe judoj, kristanoj kaj mandeo. Al la plej gravaj variantoj apartenas la asiria lingvo, parolata de duonmiliono da loĝantoj en Sirio kaj norda Irako.

2.2. Sanskrito

En la 2-a jarmilo a.K. arjoj okupis Hindion kaj subigis al si la lokajn dravidojn ankaŭ lingve. La plej malnova lingvostato ne estas skribe dokumentita, sed ĝi dedukteblas el du pli postaj literaturaj lingvoj, *la veda* en Hindio kaj *la avesta* en Irano. En la plej malnova arja lingvo, la *veda*, estas skribita religia poezio. Oni opiniis, ke la deklamado de religiaj himnoj havas magian povon nur tiam, se ĝi estas lingve senerara; tial konserviĝis la arkaika lingvoformo, poezieca kaj ne uzata en normala komunikado. La parolata lingvo certe estis pli simpla ol tiu arkaika formo. El la *veda* lingvo evoluis la parola sanskrito, en kiu ekzistas ankaŭ tekstoj. La klasika formo el la 5-a jc. a.K. nur malmulte ŝanĝiĝis kaj plenumis la funkcion de literatura lingvo dum 2000 jaroj. Inter la *veda* lingvo kaj sanskrito ne estas tro grandaj diferencoj en fonetiko kaj gramatiko, sed en la vortprovizo de sanskrito aperas novaj vortoj, parte transprenitaj el la aliaj lingvoj, precipe la dravidaj, kaj el dialektoj, kiuj abundas en Hindio.

La kulmina fazo de sanskrito estis en la 4-a jc. a.K., kiam la lingvo estis *gramatike normigita* kaj ekde tiam konatas la termino «*sanskrtā* – *regula*, kontraŭ la ĝistiamaj «*prakṛta*» – simpla, ĉiutaga. *La gramatikisto Pāṇini* verkis la klarigon de la gramatika sistemo en ok libroj «*Astadhyay*», kie li nomis siajn 68 antaŭulojn, kiuj okupiĝis pri la lingva aspekto. Pāṇini sistemigis la antaŭajn ekkonojn kaj klasifikis la konsonantojn kaj vokalojn laŭ la artikulacia loko. Lian gramatikon formas ĉ. 4000 mallongaj frazoj, priskribantaj la lingvostrukturon preskaŭ matematikece, ekz. la mallonga vokalo estas unufoje pli longa ol la konsonanto, la longa vokalo aŭ diftongo havas duoblan longecon de la mallonga vokalo, iliaj reciprokaj kombinaĵoj ene de la vorto ŝanĝigas laŭ certaj reguloj, ekz. $e + i = e$, $a + u = o$. La deklinacio havas tri genrojn, tri nombrojn (inkluzive dualon) kaj ok kazojn. Numeraloj kaj pronomoj havas apartan deklinacion. Malgraŭ sia komplikeco, ĉiu lingvaj fenomenoj estas klare prezentitaj. La plej multo de tekstoj devenas el la tempo post la lingvonormigo. Pli malfruaj gramatikistoj uzas la terminon «*bhasa*» – parolo, por diferencigi ĝin de sanskrito, kiu estis la literatura lingvo. La gramatiko de Pāṇini do koncernis la skriban formon, sed de li priskribitaj akcento, longiĝo de vokaloj en alparolo ktp. transiris en la vivantan lingvon.

La lingvon uzis bramanoj, nomataj en gramatikistaj mencioj „*śista*” – saĝuloj, la reĝoj, oficistoj kaj superaj tavoloj de la logantaro. La popolo parolis per prakritoj, sed devis kompreni ankaŭ sanskriton, kiun uzadis iliaj oficistoj. Sanskrito estis ankaŭ lingvo de teatraj kaj epojoj. Paralele ekzistantaj dialektoj estas poste priskribataj kiel mezhindaj. La popolan lingvon parolis ankaŭ Budho. La budhistoj komence evitis sanskriton, uzante popolajn lingvojn, poste ili tamen akceptadis sciencajn terminojn el sanskrito kaj adaptis la popolan lingvon. Sanskritaj influoj montriĝis ĉe en la nebudhisma literaturo. En la enskriboj konserviĝis prakritoj ĝis la 1-a jc., sekvis miksofomo influita de sanskrito, sekvata de la pura sanskrito, dominanta ekde la 6-a jc. en enskriboj, kvankam la prakritoj pli ekzistis. Du originalaj ĉefaj dialektoj de prakritoj (okcidenta kaj orienta) disbranĉiĝis komence de nia erao kaj naskis nuntempajn hindueŭropajn lingvojn de Hindio. Sanskrito tamen konserviĝis en la literaturo de Hindio, la vivantaj lingvoj estis akompanataj de klasika lingvo, kies kono ne malaperadis. Leksikaj influoj de sanskrito ekzistas ankaŭ en lingvoj arjaj kaj dravidaj. Unuopajn sanskritajn esprimojn transprenis ĉe la kolonia angla lingvo. Sanskritaj enskriboj troviĝas ankaŭ ekster Hindio, ekz. en la Malaja duoninsulo, Javo, Borneo kaj Balio.

Vidate el interlingvistica vidpunkto, sanskrito estis en siaj komencoj kutima parolata lingvo, normigita por la bezonoj de literaturaj kaj religiaj tekstoj. Konscia influo al la lingvo kun fiksigo de gramatikaj normoj helpis kreui unuecan lingvoformon kun „transnacia” funkcio kiel komuna komprenigilo por parolantoj de diversaj dialektoj. Drezen mencias sanskriton kiel *ekzemplon de lingvoplanado* (kromajn informojn kaj detalojn vidu ekz. ĉe Maurus 2014). Ankaŭ eksterlingvaj kulturaj faktoroj estis gravaj: bramanoj kiel flegantoj de kulturo sentis bezonon de unuigita lingvo por interpreti malnovajn religiajn tekstojn, kies pronomo ekdiferenciĝis dum la evoluo ĉe diversaj etnoj. En la reguligitan lingvon tradukiĝis ĉio literature kaj historie grava. Ekzisto de sanskrito do helpis konservi kulturajn valorojn en Hindio. Ĝi nun estas ofte instruata en barataj mezlernejoj kaj ekde la mezo de la 20-a jc. ekzistas revivigaj tendencoj. Por ĉ. 25 000 loĝantoj de Barato ĝi estas denaska lingvo.

Figuro 2.4: la vorto «sanskrito» en sanskrito

2.3. La greka lingvo

La greka lingvo ekzistas jam dum trimil jaroj kaj havas la plej longan historion el ĉiuj eŭropaj lingvoj. Ĝi disvastiĝis sciencojn kaj kulturon, tiel ke ĝi postlasis spurojn en la tutaj Eŭropo. La greka nacio formiĝis per kunkresko de diversaj hindeŭropaj etnoj, kiuj dum la 2-a jarcento a.K. venis al la Balkana duoninsulo. Pri ilia praorigino ekzistas pluraj teorioj, ekz. ke ili venis de la okcidentaziaj stepoj, parolante la prahindeŭropan lingvon. Unuopaj gentoj ekloĝadis sur Egeaj insuloj kaj okcidentazia bordo, poste koloniigis Sicilion, sudan Italion, marbordon de Mediteraneo kaj Nigra maro. La „greka lingvo” estis komence *aro da diversaj dialektoj*, preskaŭ ĉiu urbo (t.e. urboštato, «polis») havis sian propran varianton. Male al la kutima kompreno de dialekteto, ekzistanta paralele kun iu oficiala normlingvo, la grekaj dialektoj estis multe pli memstaraj kaj havis sian propran literaturon. Kiel ĉefaj dialektoj (aŭ: lingvoj, ĉar la preciza limo inter dialekteto kaj lingvo estas eĉ por la hodiaŭa lingvistiko neklara) estas konataj la iona, la atika, la aiola, la boiota, la tesala, la dora kaj la arkadokipra.

Figuro 2.5: la grekaj dialektoj ĉ. 400 a.K.

Baza arkaika greka literaturo estas la *Homeraj eposoj*, notitaj en la 8-a jc. a.K. en la *iona dialekt* kun multaj aiolaj elementoj. Unu el la teorioj de ilia genezo (kantataj historioj, versoj akompanataj per ludinstrumento) klarigas, ke per la mekanika ripetado de tutaj frazeroj konserviĝis multaj arkaikaj esprimoj kaj parolturnoj, kiuj en la tempo de skriba esprimado ne plu estis uzataj. Same eniris la finpreten tekston partoj transprenitaj el pli malnovaj skribajoj, ekz. t.n. nomkatalogoj de partoprenantoj de la unua Troja militokspedicio. Sajnas, ke la eposoj ne havis tian stabiligan influon por la normigo de skriba lingvo, kiom ekz. la tradukoj de la Biblio por modernaj lingvoj. Sed, Iliado kaj Odiseado estis kutima legaĵo, oni do devis kompreni ilin. La iona poste stabiliĝis kiel lingvo de epiko kaj elegio, kaj tiucele uzis ĝin eĉ la verkistoj origine aliaj ol ionaj.

*Μῆνιν ἄειδε, θεά, Πηληϊάδεω Αχιλῆος
οὐλόμενην, ἡ μορί' Αχαιοῖς ἄλγε' ἔθηκε,
πολλὰς δ' ιφθίμουνς ψυχὰς Άιδι προΐαψεν
ήρωων, αὐτὸν δὲ ἐλώρια τεῦχε κύνεσσιν
οἰωνοῖσι τε πᾶσι, Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή.
ἔξ οὐ δὴ τὰ πρῶτα διαστήτην ἐρίσαντε
Ἄτρειδης τε ἄναξ ἀνδρῶν καὶ δῖος Αχιλλεύς.*

Kantu, diino, koleron de la Peleido Aĥilo,
Ĝin, kiu al la Aĥajoj kaŭzis mizerojn sennombrajn
Kaj en Aidon dejetis multegajn animojn kuraĝajn
De herouloj kaj faris korpojn iliajn akiro
Al rabobirdoj kaj hundoj; fariĝis la volo de Zeuso
De tiu tago de kiu disigis sin ekdisputinte
La ordonanto al viroj, Atrido, de l' dia Aĥilo.

Figuro 2.6: la komenco de la eposo Iliado

Se iu literatura ĝenro estis perfektigita en iu dialekto, sekve la dialekto iĝis deviga kaj karakteriza por la ĝenro. Tiel oni klarigas la uzon de la aiola dialekto en la liriko dank' al poetoj Alkajo kaj Sapfo. La horliriko estis tradicie kreata en la dora dialekto, do eĉ la aŭtoroj de atikaj tragedioj uzas ĝin. En la kampo de naturaj sciencoj kaj historio brilis

ionaj aŭtoroj el Mileta regiono (ekz. Taleso, Anaksimandro), sekve sciencajn publikajojn skribis ione ankaŭ Herodoto el la dora Halikarnaso kaj Hipokrato el dora insulo Kou. Sammaniere venkis *la atika* kiel lingvo de dramo, retoriko kaj filozofio. Retoriko kaj filozofio estas kompreneble tre gravaj en la politiko, kaj kune kun la influo de Ateno, grava centro ekonomia, politika kaj kultura, la konoj de la atika dialekto iĝis bezonataj ĉe ĉiuj grekaj etnoj. Surbaze de la atika do, pro la menciitaj niveligaj tendenco, ekestis la *komuna greka lingvo «koine»*. La literaturaj dialektoj verŝajne diferenciĝis de la ĉiutaga parollingvo. Lau tiu ĉi vidpunkto do «*koine*» ne iĝis unueciga lingvo ĝeneralaj kaj parola, sed literatura, skriba.

Grava fakto por pritaksado de interlingvistika funkcio de la malnova greka estas, ke *la grekoj ne estis unueca nacio*. La nomo «Graeci», kiun oni transprenis el la latina lingvo, apartenis al la etno de grajkoj, loĝanta en la nordorienta Grekio. Kiel unuaj ili kontaktiĝis kun la Romanoj, kiuj poste ĝeneraligante nomis tiel la tutan loĝantaron. La persoj nomis ĉiujn grekojn «jaŭnoj» laŭ la proksima iona etno. Ĉe Homero portas liaj samlandanoj tri nomojn: «*danaoj*» «*argeoj*» kaj «*afajoj*», dum la lastaj el ili estas proprasence la popolo de eposaj herooj. Ĉ. 700 a.K. oni renkontas la nomon *helenoj*, kiu el la indiknomo de unu el malgrandaj thessalaj etnoj iĝis alnomigo por ĉiuj grekoj. Nek sian lingvon nomis la grekoj unuece – ili parolis do atike, ione, dore ktp., sed por esprimi la kontraston inter lingvo kaj popolo greka kaj negreka oni komencis uzi la parolturnon «*paroli helene*» kontraste al la lingvoj «*barbaraj*», do al helenoj nekompreneblaj. La grekaj etnoj neniam eniris politikan situacion, en kiu ili estus devigataj formi komunan ŝaton, kiel ekz. Mezopotamio. Nur la persa dangero parte unuigis ilin kaj kreis kondiĉojn por la ekestado de unueca ŝtato. Meritojn havis ĉefe la «*barbaraj*» makedonanoj. Persoj klopodis venki la eŭropajn grekojn en la 5-a jc., sed tiuj ne nur haltigis ilian atakon, sed preparis kontraŭatakon. *Filipo la Makedona unuigis grekajn etnojn*, atingante ilian konsenton por siaj militaj planoj, kiujn realigis lia filo *Aleksandro*.

Lia ega imperio, sur kies teritorio nun kuſas pli ol dudek memstaraj ŝtatoj, pro sia malkompakteco ne konserviĝis kiel tuto, sed la kultura kaj lingva konsekvencoj de ties unuigo estis grandaj. Aleksandro la Makedona kunprenadis al siaj ekspedicioj geografojn, historiistojn kaj filozofojn, fondante en Afriko kaj Azio novajn grekajn urbojn, Aleksandriojn. La norma greka „*koine*” disvastiĝis kiel funkcianta *rimedo de internaciaj rilatoj* tra la tuta teritorio, en la orienta parto ĝi estis uzata paralele kun la aramea lingvo kaj post la morto de Aleksandro (323 a.K.) ĝi helpis disvastiĝi la helenisman kulturon kaj civilizon, kun influoj en belarto, literaturo, filozofio, matematiko kaj naturscienco.

La pozitiva flanko de la greka nacia karaktero estis religia toleremo, bona adaptiĝemo kaj volo pliriĉiĝi per valoroj de aliaj kulturoj. Unu el la gravaj centroj de helenismo estis Aleksandrio Egipta, kie estis skribita en 271 a.K. la grava traduko de la hebrea Biblio, nomata „*Septuaginta*”. Ankaŭ la dua parto de la Biblio, Nova Testamento, estas formulita en „*koine*”. La greka lingvo do post la aramea kaj la hebrea *reprezentas kulturajn tradicidojn kaj la novan religion*, kristanismon. Kulture fekunda tempo de helenismo formale finiĝis per invado de Romanoj al Egiptio en 30 a.K., sed la greka lingvo travivis ĝe en la Romana epoko – ĉiu klera Romano lernis la grekan kaj konis la grekan literaturon. Klasicisma movado de «*atikismo*» en la epoko de Aŭgusto helpis la naturan konservigon kaj evoluon de la literatura «*koine*». En la Bizanca Imperio ĝi plu vivis kiel literatura kaj ofica lingvo, unuflanke kiel esprimo de la delikata kulturo, aliflanke kiel riĉa diplomaia lingvo, uzata

de bizanca kortego por internaciaj kontaktoj. Oni multe flegis la antikvan grekan lingvon en la 11-a ĝis la 15-a jc. dum la regno de dinastioj Komnena kaj Paleologa, kaj ĉ. la jaro 1100 ĝi atingis en prononcmaniero kaj gramatika formo la staton, kiu nur neglektinde ŝanĝigis ĝis la nuntempo. En eŭropajn lingvojn tiutempe enfiltrigis precipe esprimoj el la religia terminologio, ekz. la vorto por «eklezio, preĝejo», kiu en multaj lingvoj similas la originalan «kyriakos oikos» (cirkev, Kirche, Church, cerkov). Tiu ĉi flora etapo de la meza greka finiĝis per la falo de Konstantinopolo en la jaro 1453. La lastan renesancon ĝuis la lingvo dum novepoko, post fondiĝo de la Novgreka Reĝlando en 1832.

Samjare estis oficialigita *katharevousa* («katarevuso», t.e. pura lingvo), flegata kiel tiu de intelektularo, oficejoj, ŝtataj instancoj, sciencaj informoj, oficialaj sciigoj kaj mezlernejaj lernolibroj. Ĝia fiksigo reprezentis multflankan kompromison – la deklinacio, kun escepto de preskaŭ jam formortinta dativo, konservis kompletan kvanton de originalaj formoj, sed la nombro de verbaj formoj estis limigita kompare al la antikva greka kaj la sintakso estas plisimpligita. Katarevuso estis iasence planlingvo, kiun favoris la reĝoj kaj la eklezio. La parolata lingvo, hodiaŭ nomata *dhimotiki* («la demotika», t.e. popola lingvo), malproksimiĝadis de la antikva dum la evoluo kaj pliriĉiĝadis per elementoj el aliaj lingvoj, ekz. el la turka aŭ slavaj lingvoj. Ambaŭ formoj spertis dum kelkaj jarcentoj reciprokan evoluon, plifortigitan per amaskomunikiloj, la popola lingvo transprenis kelkajn literaturajn esprimojn kaj fleksiajn formojn. La demotika lingvo estis favorata de la demokratoj, do la demando pri lingvo estis ankaŭ politika problemo, kiu solviĝis post la falo de la monarĥio: ĝi estis oficiale fiksita kiel ŝtata lingvo en 1975.

Nuntempaj interlingvistoj parolas pri la greka lingvo kun respekteto kaj klasifikas ĝin kiel konscie (*laiplane*) prilaborita lingvo, kiu konscie diferenciĝis de la popola parol-formo kaj konservis certan estetikan kaj literaturan nivelon. Ĝi ofte estas nomata, apud la latina lingvo, lingvo morta. La interlingvistikan forton de la antikva greka oni vidu ĉefe en ĝia leksikologia valoro por ekestado de aliaj lingvoj. Praktika ekzemplo estas la latina lingvo, kiu transprenadis aron da grekaj esprimoj kune kun la greka kulturo. La nuntempa viva latina lingvo plej ofte savas sin ĝuste dank' al grekismoj dum la kreado de neologismoj (*pyrobolus atomicus, autokinetum, chirographarius, impetus cardiacus, impulsus telephonicus, hamaxostichus rapidus, pyxis nautica, machina photographica, nosocomium, observatio meteorologica* k.a.) Ankaŭ dum konstruado de internacilingvaj projektoj troveblas la greka lingvo pli ofte ol ekz. sanskrito. Monoglosse, Pantos dimou glossa – Cosmoglossa, Panglossie, Polyglotte improvise, Apoléma kaj aro de aliaj lingvo-projektoj alproprietigas al si la grekan kiel elirmaterialon por kreado de internacia lingvo. Aliaj projektoj kombinas la grekan kun la latina lingvo (Nove Auxilia, Linguadel). Konata estas ekzemple Interglossa de Lancelot Hogben el la jaro 1944, kuniganta vortmaterialon de la greka kaj la latina lingvoj: «U president syn duco commisari-pe ge electio pre acte unio.» «U mikro anthropi gene scholo de geo plus heli ex un gyna.» Fe acte grapho auto nomino in bibli.» «Zero ophida habe eco Iceland.» «Fe pre habe u palaeo anthropi.». Ĝi estis fine de la 20-a jc. novprilaborita de Wendy Ashby kaj Ronald Clark sub la nomo «Glosa», havante versiojn pli grekecan kaj pli latinecan. La greka vortmaterialo enfiltrigis en multajn eŭropajn lingvojn ankaŭ dank' al la sciencia terminologio. Respekteto por la greka filozofio estas ĉiam konsiderinda. Unu el la ekzemploj estas verko de humanisma filozofo Komenio (17-a jc.) pri morala plibonigo de homaro, kies sep partojn li indikis per esprimplenaj grekaj nomoj: Panegersia, Panaugia, Pansophia, Pampaedia, Panglottia,

Panorthosia, Pannuthesia. Dum ekz. sanskrito tute malaperis el la lingva konscio de la nuntempa Eŭropo, la greka lingvo ĉiam aktive kontribuas al ĝi.

2.4. La latina lingvo

La latina lingvo estas la plej longdaŭre kaj vaste uzata natura interlingvo de Eŭropo. En unuopaj etapoj de sia ekzisto ĝi havis diversajn specialajn trajtojn kondiĉitajn politike, ekonomie, kulture kaj religie.

La antikva latina lingvo estas dokumentata proksimume ekde la 3-a jc. a.K. Komence de la historia epoko ĝi estis nur unu el la dialektoj el la ĉirkaŭaĵo de Romo kaj ne havis iun ajn privilegiitan lokon inter aliaj italikaj lingvoj. La urbo Romo mem dankas por sia ekesto (575 a.K., laŭ latina legendo 753) kaj ekfloro al la popolo de la etruskoj, kies lingvo ne apartenas al la hindeŭropa grupo, disvastiĝinta tiam ankaŭ en Italio. La *etruskoj* estis multe pli civilizitaj ol la latinoj, havante propran religion, arĥitekturon, medicinon, kulturon kaj skribon, transprenitan el la fenica tra la greka. La latinoj transprenis multon de la etruska civilizo, sed en ilian lingvon eniris nur kelkaj etruskaj nocion rilatantaj ŝtatan organizon, kulturon kaj komercon. Estas neklare, kial la lingvo de pli civilizita popolo ne venkis la latinan lingvon.

La *latinoj* estis potencavida popolo – ili superis unue la etruskojn, poste najbarajn etnojn kaj iompostiome la tutan duoninsulon. Enkondukado de la politika kaj la lingva unuiĝoj sur la itala teritorio komenciĝis per kreo de religia kaj politika centro Romo, sekve ĝia lingvo elpuŝis aliajn lingvojn kaj dialektojn, kiuj parte konserviĝis en enskriboj, ne penetrante en oficialan kaj literaturan uzon. Post la t.n. itala milito 89–82 a.K. komenciĝis konscia politiko de subpremado de nelatinaj popoloj. Post tiu epoko malaperis la nelatinaj enskriboj sur tomboŝtonoj, kio pruvas, ke la latina lingvo hejniĝis en Italio kaj iĝis vera interlingvo. Tamen ĝi absorbis kelkajn elementojn de la superigitaj lingvoj en fonetiko kaj vortprovizo. La plej grandan influon al la latina lingvo havis la greka, en morfologio, sintakso kaj leksiko. La unuaj grekismoj aperis en la latina jam en la 8-a jc. a.K. en komerca kaj marista terminologio, poste en kultura sfero kaj aparte en religio, precipe la kristana. En la latina literaturo klare montriĝas transpreno de grekaj literaturaj formoj, eĉ la tuta historio de latina literaturo komenciĝas per tradukoj el la greka, sed male al la greka formiĝis en la latina *unueca literaturlingvo*.

Ekde la 2-a jc. a.K. gvidis Romo sian ekspansion ekster la itala teritorio, kio kaŭzis la subpremadon de lokaj lingvoj kaj senprobleman disvastigon de la Latina kiel lingvoj oficialan, sed ankaŭ ĉiutagan en la kontakto de romiaj legianoj kaj komercistoj kun la loka loĝantaro. Tio poste ebligis naskiĝon de latinidaj lingvoj, kies etimologio do estas tre klare dokumentata.

Figuro 2.7: la Romia Imperio sub imperiestro Trajano (en 117)

En *Gaŭlio* loĝis gaŭloj-keltoj, belgoj, akvitanoj kaj aliaj malpli grandaj etnoj, lingve malsamaj. Dum la 1-a jc. a.K. penetris tien Romanoj, kies politiko celkoncience influadis precipite lokan nobelaron, honorigante ĝin per romia civitaneco, enkondukante latinajn lernejojn kaj fondante komercajn centrojn. Ekz. Marsejlo iĝis konata pro sia filozofia lernejo, Lione pro komerco, konataj estis gaŭlaj oratoroj kaj poste kristanaj verkistoj. Pro la stabiligado de latinaj kulturaj centroj en Gaŭlio do la latina lingvo iĝis ĝia interreta komunikilo.

Hispanio ankaŭ ne estis lingve unueca; la nordaj (krom la eŭska) kaj okcidentaj lingvoj estis hindeŭropaj, sed pri origino de la lingvo de sude logantaj iberoj oni ne povas diri ion certan. La invado de kartaganoj 236 a.K. kaŭzis militon kun Romo kaj kreon de romia provinco Hispanio. Fondiĝis novaj urboj kiel Valencio, Sevilo, Zaragozo, naturaj centroj de romanigo, ĉar tie logantaj romiaj veteranoj edzinigadis al si lokajn inojn. Kunmiksiĝo de romia kaj lokaj popoloj okazadis ankaŭ en lernejoj. La tombejaj enskriboj kun latinecaj nomoj pruvas, ke la hispana logantaro rapide latiniĝis – la latina lingvo regis en justico, senatdecidoj, dekretoj, preskriboj, oficialaj dokumentoj kaj kalendaro. Dum ekz. en Grekio troviĝas enskriboj kaj tekstoj dulingvaj, en Hispanio ili estas nur latinaj. La imperiestro Klaudio eĉ malpermisis agnoski romanian civitanecon al homoj nescipovantaj latine. La hispana latina lingvo onidire havis karakteristikajn «provincajn» trajtojn, aŭdeblajn ekz. ĉe la hispandevena imperiestro Hadriano. Grava hispana klerigcentro estis Kordovo, devenurbo de la verkistoj Seneko, Lukano, Kvintiliano kaj Marcialo.

Britio konservis dank' al sia insulareco la etnajn apartaĵojn kaj lingvan memstarecon de keltaj lingvoj. Ili estis nur malmulte influitaj de la latina lingvo, kvankam la Romanoj

estis tie ekde la 1-a jc. a.K. ĝis la komenco de la 5-a jc., klopodante enkonduki instruadon de la latina lingvo kaj edukadon de nobelulidoj laŭ romia maniero. Ankaŭ latinaj enskriboj maloftas tie. La latinan tamen komencis uzi kristanaj aŭtoroj, ekz. Pelagio, Patricio kaj Beda la Honorinda. Post la foriro de Romanoj, la anglosaksa elemento invadis grandan parton de la brita teritorio.

En *Helvetio* vivis triboj parencaj al gaŭlaj keltoj, ekz. tiguroj. Iom specialan grupon formis keltkulturaj liguroj, kiuj vivis ankaŭ en Ligurio; en la nuna Tiĉino ili nomiĝis lepontoj. Ili sciis legi kaj skribi, uzante nord-etruskan alfabeton, kiel atestas enskriboj. Ĉ. 100 jarojn a.K. ili alprenis la «veran» keltan lingvon. Alia gento, Retoj, asimiliĝis unue al keltoj kaj poste al Romanoj. La lando iĝis parto de la Romana Imperio en la jaro 15. Ĉ. la jaro 400, germanaj alemanoj kaj burgundoj invadis jam preskaŭ komplete romanigitan Helvetion. El la konserviĝintaj enskriboj klaras, ke nordhelvetiaj alemanoj konservis siajn nomojn kaj la lingvon (kiun ili uzas ĝis hodiaŭ), dum la sudaj burgundoj romaniĝis. Multaj latinaj enskriboj troviĝis en Romanaj urboj kiel Ĝenevo, Laŭzano, Soloturno.

Cezaro starigis en 58 a.K. la Rejnon kiel limon de *Germanio*. Pluaj klopodoj de Romanoj penetri malantaŭ ĝin malsukcesis. La enskriboj atestas ĉeeston de la legioj, sed la videbla romanigo de la germanoj ne okazis. Nur el historiaj mencioj, ekz. ĉe Tacito, oni scias, ke kleraj germanoj, celantaj superan pozicion en la imperio, lernis la latinan lingvon. Parolis ĝin eĉ la fama germana militgvidanto Arminio.

Loĝantaro de provincoj *Vindelicio*, *Retio* kaj *Noriko* t.e. de Alpoj kaj la supra Danubolando, estis kelta, asimilinta la originajn ilirojn. Romanoj invadis tien en 15. a.K. Dum la regno de Tiberio ekloĝis tie veteranoj, kiel klaras el enskriboj. Retoj kaj norikoj havis ankaŭ gravajn militajn kaj oficajn funkciojn, ĉar en la enskriboj troviĝas malmultaj Romanaj nomoj. Pro malstabileco de la limo, la provincoj revenis en Italion post la jaro 488, sed la agrikulturaj setlejoj de restintaj Romanoj estas menciataj ĝis la 6-a jc.

Panonio sur la Danubo ankaŭ havis iliran loĝantaron, iĝinte romia provinco en la jaro 8. Dum la Romana regno ĝi estis unu el la plej evoluintaj regionoj en kulturo, arĥitekturo kaj edukiĝo, kies tradicio travisis ĝis la bizanca epoko. La latina lingvo enradikiĝis eĉ kiel popola lingvo, precipe en la suda parto, en la nordo ĝi estis lingvo de kleruloj kaj monakoj. Panonian originon havis eĉ imperiestroj Aureliano, Probo, Valentiniano kaj Graciano. La floranta latina kulturo estis detruita de hunoj en la 5-a jc.

En *Makedonio* kaj *Trakio* renkontiĝis influoj latinaj kaj grekaj, Romanoj eĉ studis en tiamaj grekaj lernejoj, ekz. en Apolonio. La transiro al latina kulturo signifis imitadon de la vivo de romiaj legioj inkluzive religiaj kutimoj, kiel pruvas latinaj nomoj de trakaj festoj. Romanigon helpis ankaŭ translokigo de la ĉefurbo en Bizancon en 330 – la latina estis la lingvo de la registro kaj leĝoj. Nur en la 7-a jc. ĝi cedis al la lingvo greka.

Balkan-danubaj landoj *Moesio* kaj *Dakio* estis ankaŭ loĝataj de trakaj etnoj. Moesion fondis Aŭgusto jam 29 a.K., Dakio iĝis kolonio nur en la jaro 107. La koloniigo rapide influis lokan kulturon, enkondukiĝis romiaj kulto kaj sacerdotaro, samkiel metiistaj kolegioj laŭ romia ekzemplo. En aĉetkontraktoj, testamentoj, verdiktoj kaj similaj dokumentoj troviĝas nomoj de dakoj en romigita formo, aŭ en la sama familio miksiĝas nomoj dakaj kaj latinaj. La romia superregno en Dakio daŭris nur 170 jarojn, sed ĝi konsiderinde influis la lingvon. Malpli forta influo de la latina lingvo estis en Moesio, kie ĝi estis uzata precipe en eklezio. Pro invadoj de gotoj, bulgaroj kaj slavoj, la romanigita loĝantaro estis elpuŝita suden de Danubo, konservante la latinidan rumanan lingvon.

Grekion kaj Okcidentazion invadis la Romanoj jam en la 2-a jc. a.K. kaj enkondukis la latinan kiel lingvon oficialan, la popolo tamen konservadis la grekan eĉ en kontakto kun oficejoj, tial imperiestraj ediktoj kaj aliaj dokumentoj estis dulingvaj kaj pluraj verkistoj skribis en ambaŭ lingvoj. La latina portempe iĝis moda lingvo de nobeluloj kaj intelektularo (parolis ĝin ekz. la palmira reĝino Zenobia), sed la vera latinigo ne okazis.

La disvastigo de la latina lingvo en konkeritaj teritorioj ne devas aŭtomate signifi la elpušadon de lokaj lingvoj – ĝi dum certa tempo verŝajne funkciis paralele kun ili. Tamen ĝia uzo kiel lingvo oficiala kaj poste liturgia reprezentas certan premon al la lingva ĉirkaŭaĵo. Ankaŭ interkompreniĝo kun romiaj legianoj, komercistoj kaj oficistoj povis efektiviĝi nur en ilia lingvo, kiun oni do devis lerni. La romanigo havis en diversaj partoj de la imperio malsaman intensecon, pri kiu kundecidadis la ekzisto de latinaj lernejoj, kunlaboro de loka nobelaro, nombro de romiaj koloniistoj, longeco de koloniigo ktp. La lingvo tamen estis sufice unueca, servante en sia interlingva funkcio ekster la itala teritorio kiel interkomprenilo al parolantoj de diversaj originaj lingvoj. Administrado, kulturo kaj literaturo ankaŭ postulis unuecan normlingvon. Tiu ĉi unueco iompostiome malaperadis post la disfalo de la imperio kaj proksimume inter la oka kaj deka jarcentoj sur iama romia teritorio ekestis latinidaj lingvoj, influitaj ĉiu de sia loka subtavolo. Sed la latina lingvo tamen ne malaperis kaj transiris en novan fazon de sia evoluo, iĝante internacia lingvo de intelektularo kaj de la romia eklezio.

La literatura latina lingvo estis normiga kaj memstara fenomeno, kiu diferencis de tiu ĉiutage parolata. Ĝi evoluis ekde la «arhaika» periodo en la 3-a jc. a.K. tra la «klasika» kaj «argentā» tempoj de la bonstila literatura kreado ĝis la 2-a jc. al la malfrue imperiestra periodo, konata kaj pro arhaismoj kaj pro vulgarismoj en la lingvo. Krom la literaturaj kaj poeziaj esprimoj kreiĝis ankaŭ sciencaj kaj teknikaj terminoj, terminologio muzika, agrikultura, filozofia kaj precipe jura. La ekzisto de la skriba lingvo unuflanke montras la evoluintercon de la lingvo, aliflanke ĝi ebligas la kreon de normiga gramatiko, grava por la lingvolernado kaj plua lingva disvolviĝo. Speciala kazo estas *la kristana latina lingvo*, kiu ne nur enhavas specialan fakterminologion, devenantan plej grandparte el la greka lingvo, sed ĝi ankaŭ funkciias dum preskaŭ du jarcentoj kiel oficiala interkomprenilo de romiaj kristanoj, kiel lingvo de ekleziaj aktoj kaj leĝoj. Krome ĝi servas kiel internacia referenclingvo en ekleziaj juroj kaj liturgio.

La vulgara latina lingvo, parolata praktike ĝis la mezepoko, estis natura interlingvo de malpli kleraj, per la literaturo neinfluitaj popolaj tavoloj sur la imperia teritorio ankaŭ post ĝia disfalo. Oni havas jam en la 2-a jc. a.K. dokumentojn pri tio, ke ĝi ekzistis paralele kun la normlingvo, ekz. Plauto uzadis la vulgaran lingvoformon por karakterizi simplajn personojn en siaj komedioj. La saman ideon havis Petronio en la 1-a jc., montrante la parolmanieron de ekssklavo. Ankaŭ kristanaj verkistoj klopojis adaptiĝi al la popola lingvouzo por alparoli simplajn kristanojn. Plua fonto de ekkonoj pri la vulgara latina lingvo estas enskriboj, precipe tombejaj, de privatuloj. La plej taŭga fonto estas teksto, en kiu aperas vulgarismoj senkonscie, pro nesufiĉa kleriĝo de la aŭtoroj: ĉe fakaj manlibroj skribitaj de metiistoj, ekz. pri hejma brutaro, pri hejma kuracado, pri kuirado k.a., plue en vojaĝpriskriboj, vivpriskriboj de sanktuloj kaj kronikoj. Novepoka fonto de konoj pri la vulgara latina lingvo estas la latinidaj lingvoj.

La mezepoka latina lingvo estas plua grava formo. Ĝi ampleksas proksimume la tempospacon inter la jaroj 500–1500 kaj kunigas ĉiujn tri antaŭajn lingvoformojn, nome la

klasikan, vulgaran kaj kristanan. Precipe legendoj, vojaĝpriskriboj kaj kronikoj de eŭropaj etnoj estis skribitaj latine. Sed, la influoj de alilingvaj subtavoloj kaŭzis malunuecon de la lingva esprimaspekto, kiu iĝis en la sepa jarcento tiom konfuza, ke necesis du refomoj – *renesancoj* por reveni al la normiga formo. La unua renesanco okazis en la oka kaj naŭa jarcentoj sub regno de Karolo la Granda. Li venigis al sia palatinejo en Akeno elstarajn kristanajn klerulojn kun bona scipovo de la latina lingvo, ekz. Alkuinon el Britio, Paulon Diakonon el Lombardio, Teodulfon el Hispanio, fondante ĝe monaĥejoj bibliotekojn kaj lernejojn, kiuj iĝis gravaj *centroj de klerigo*. La dua renesanco de antikva kulturo okazis dum la regno de Otto la 1-a ĉ. 960. Konscia reveno al la klasika formo samtempe kaŭzis la malaperadon de la vulgara latina lingvo, kiu intertempe tro diferenciĝis de ĝi. Dum la renesancoj, la latina transformiĝis en tipe vehiklan lingvon, kiu estis nenies gepatra, sed servis grandskale kiel interkompreneilo de ĉiuj, kiuj lernis ĝin – do plene en la intenco de hodiaŭa komprendo de interlingvo. La mezepoka latina lingvo iĝis memstara fenomeno, tamen diferenca de la klasika formo, ĉar ĝi spontanee pliriĉiĝis je tiam bezonataj esprimoj kaj malkomplikiĝis en la stilo. En la mezepoka literaturo svarmas aro da ĝenroj. Krom kristanaj poemoj, legendoj, himnoj kaj sekvencoj temas pri nereligiaj rakontoj, enigmoj, moraligaj poemoj, pri tn. «*speguloj*», «*kvereloj*», teatraĵoj, studentaj poeziaj, amkantoj ktp. kiuj ĉiuj pruvas, ke la latina lingvo estis spontanea esprimo.

La humanisma latina lingvo en la 14/15-a ĝis la 17-a jc. reprezentis konscian revenon al la cicerona lingvokoncepto kaj fortan intereson pri klasikaj kulturo kaj klerigo. En lernejoj estis legataj antikvaj aŭtoroj, ĉefe Cicero, Cezaro, Salustio, Vergilio, Ovidio, Horacio. Precipe jezuitoj zorgis pri la aktiva uzo de la latina lingvo, kiu estis instrulingvo en lernejoj kaj universitatoj. Unuflanke oni klopojis pri lingva perfekteco, sed aliflanke oni akceptis neologismojn por krei novan literaturon. Klasikismoj plej bone konserviĝis en sciencaj terminologio kaj fakaj filozofiaj, pedagogiaj kaj teologiaj verkoj – latine skribis ekz. Nikolao Koperniko, Johano Keplero, Galileo Galilejo, Renato Kartezio, G. W. Lejbnico k.a. La sciencaj tradicioj daŭris ĝis novepoko, la aktiva uzado de la lingvo tamen iompostiome malaperis.

Akoraŭ en la duono de la 19-a jarcento oni prelegis latine en pluraj eŭropaj universitatoj. Tiу ĉi kutimo daŭris ankoraŭ komence de la 20-a jarcento dum solenaĵoj kaj defendoj de sciencaj laboraĵoj ekz. en Kembriĝo, Oksfordo, Budapeŝto, Amsterdamo kaj alie. Kvankam la sciencia literaturo ekde la humanisma epoko ekzistis ankaŭ en naciaj lingvoj, kelkaj sciencistoj daŭre skribis latine por esti internacie kompreneataj, ekz. Karolo Lineo, Piero Andra Saccardo, Johano Karlo Frederiko Gauso. Pri la konservigo de la latina kiel interlingvo oni grave diskutis, ekz. la bibliografio de Stojan el la jaro 1929 nomas 87 verkojn pri tiu ĉi temo kaj ok tiam ekzistantaj latinaj revuojn. Ekzemple George J. Henderson, redaktoro de la latina revuo „*Phoenix*”, organizis movadon por la aktiva instruado de la latina lingvo en mezlernejoj, samkiel „*Verein der Berliner Hochschullehrer*”, organizanta popolajn kursojn de la latina lingvo por granda publika komence de la 20-a jc.

La *novepoka latina lingvo* populariĝis: en 1923 estis fondita «*Société des études latines*» en Parizo, poste «*Istituto di studi Romani*» en Romo kaj en 1932 «*Societas Latina*» en Municipo. Internacion uzadon de la latina lingvo favoris ankaŭ «*Société internationale de philologie*». La movado por revivigo de la latina lingvo kristaliĝis en la kvardekaj jaroj kaj kondukis en 1956 al la unua kongreso pri la viva latina lingvo en Avinjono, sekvata de multaj aliaj ĝis nun. En 1968 fondita internacia sciencia *Academia*

Latinitati Fovendae organizas regule kongresojn pri la viva latina lingvo en diversaj urboj de Eŭropo. Ĝiaj membroj estas profesoroj kaj akademianoj el la tuta mondo. En 1976 ekestis la fondajo «Latinitas» en Vatikano, kiu subtenas la studiojn de la latinaj lingvo kaj literaturo, organizante i.a. belartajn konkursojn «Certamina Vaticana». Por instruado de la lingvo ĝi rekomendas la rekta metodon, t.e. instrui la latinan lingvon latine. Por tio servas ankaŭ populara internacia feriumado „Feriae Latinae”, dum kiu oni parolas latine en ĉiutagaj situacioj, kaj „Colloquia Latina”, kunvenoj por latina konversacio sur diversaj universitatoj. Pro iniciato de studentoj kaj docentoj en la okdekkaj jaroj ekestis „Academia Vivarium Novum”, kies sidejo estas ekde 2009 en Romo. Ĝi kunlaboras kun multaj universitatoj en la mondo kaj ofertas interŝanĝan studadon. Sur mezlerneja nivelo aktivas „Schola Nova” en Incourt (Belgio), internacia klasika gimnazio kun kompleta instruado de ĉiuj studobjektoj en la latina lingvo.

La novepoka lingvo enhavas kompreneble multajn neologismojn, bezonatajn por la modernaj vivo kaj scienco, ĝia prononco estis internacie „restarigita” surbaze de la antikva kaj ĝia stilo permesas uzi ekzemplojn ekde antikveco ĝis humanismo. „Lexicon latinitatis recentis”, kreita en internacia lingvista kunlaboro, enhavas 15 000 modernajn vortojn. Krome ekzistas, ĉefe en interreto, diversaj fakaj terminaroj, ekz. pri informadiko kaj komputado. Ekzistas nuntempaj latinaj verkistoj, poetoj, teatraj kaj muziko – ekde novklasiko ĝis ĵazo, roko kaj hiphopo. La intereson pri la lingvo stimulas latinlingvaj revuoj, inter kiuj „Latinitas” (Vatikano), „Vita Latina” (Avinjono), „Vox Latina” (Saarbrücken), „Helmantica” (Salamanko) kaj „Melissa” (Bruselo) estas la plej konataj, por junuloj aperas „Adulescens” kaj „Iuvenes” (Recanati). En la antaŭinterreta erao aperadis ankaŭ privataj revuoj kiel „Memento audere semper” kaj „Retiarius”, kiuj kuraĝigis la latinistojn tra la mondo verki latine pri ĉio ajn. Tiuj rolon havas hodiaŭ latinlingvaj blogoj, diskutejoj kaj forumoj en interreto, ekz. babilejoj de „Grex Latine Loquentium”, „Forum Latinum”, „Locutorium Panormitanum” kaj retpaĝoj de diversaj latinaj ronderoj. La latinlingva Vikipedio, kreita en 2002 kiel unu el la unuaj, (https://la.wikipedia.org/wiki/Vicipaedia:Pagina_prima) havas ĉ. 130 300 paĝojn (en 2019) kaj apartenas al la mezgrandaj vikipedioj rilate al ĉiuj 303 lingvoj tie uzataj (kompareble grandaj vikipedioj estas ekz. la belorusa, la estona, la norvega, la hindia, multe malpli grandaj ekz. la latva, la albana, la bengala, la urdua, la islanda). En interreto aperas ankaŭ tekstoj de novaĵoj de radioelsendoj. La tradicia radiostacio estas kompreneble «Radio Vaticana», sed popularaj estas ankaŭ «Radio Vltava», «Radio Bremen» kaj ekde 1989 daŭre aprezata la finna «Yleiradio» kun siaj podkastoj «Nuntii Latini» (<https://areena.yle.fi/1-1931339>).

La latina lingvo do pruvas sian kapablon servi kiel internacia lingvo ĝis nun. La movado por la viva latina lingvo estas sociologie komparebla kun tiu por planlingvoj, kaj foje vidata pozitive, ĉar la latina lingvo kompare al la planlingvoj ankoraŭ ĝuas certan prestiĝon. Nek ĝia gramatiko (laŭ kiu estis, cetere, kodigitaj ĉiuj gramatikoj de eŭropaj lingvoj), nek ĝia vortaro estas pli malfacilaj aŭ pli komplikaj ol tiuj de etnaj lingvoj. Sed, ĉar ĝi estas oficiala lingvo de neniu ŝtato (krom Vatikano) kun decida politika, ekonomia kaj milita povo, neniu pretas oficialigi ĝian uzadon. Anstataŭ tio oni plendas, ke ĝi estas malfacila, kvazaŭ oni assertus, ke la hodiaŭaj lernantoj estas pli stultaj ol la mezepokaj, kiuj konis nenion alian instruadon krom la latinlingva. Ĝi estas onidire malnovmoda, ne kapabla evolui kaj „morta”, t.e. ĝi ne havas denaskajn parolantojn, nur sensignifan lingvokomunumon. Tial ankaŭ la latina lingvo (tute kompareble kun Esperanto) estas multfoje reformata, ŝangata,

faciligata kaj naturigata – konatas kelkcent projektoj kaj *latinidaj planlingvoj*. Nesurprise, ili aspektas kiel novaj latinidaj lingvoj kaj – koncie aŭ ne – imitas ilian evoluon. Tie oni devas prikonsideri du faktorojn: la historian, reprezentatan de la latina lingva tradicio, kaj la sociolingvistikan, elirantan el la efektiva uzo de internaciaj lingvoj. La plej granda parto de latinidaj projektoj havas nur historian valoron, ĉar ili praktike ne realigis.

Ili tamen reprezentas la plej grandan homogenan grupon inter ĉiuj planlingvaj projektoj entute: en la bibliografio de internaciaj lingvoj de Duliĉenko el la jaro 1990 troviĝas ducento da ili, ekzemple: Nov Latin, Rosa 1890; Novilatin, Beerman 1895; New Latein, Frandsen 1902; Universal-Latein, Möser 1902; Latino commerciale, Chillet 1904; Novilatin, Blondel 1907; Latino internationale, Basso 1910; Semilatin, Möser 1910; Nove Latine, Ernst 1910; Újlatin, Koleszár 1917; Nov Latin Loqui, Pompanti 1918; Neo-Latina, Diemen 1920; Latinesco, MacMillan 1925; Latino viventi, Fibula 1925; Mundi Latin, Weisbart 1930; Neolatino, Schild 1947; Eurolatin, Visser 1964; Neulatein, Lorenz 1971; Latino modernigita, Bákonyi 1960–1970.

Aliflanke tiuj planlingvoj, kiuj fakte funkcias kaj vivis/vivas, estas ĝuste la latinidoj, se ni flankenmetas la germanan Volapük kiel la unuan sukcesintan planlingvon entute. *Esperanto*, kiu pro sia aprioreca gramatiko kaj vortderivado estas envicigata inter aŭtonomajn sistemojn, havas principe latinidan karakteron. El la enorma aro da reformprojektoj kiuj volis plinaturigi ĝin, estas praktike uzata nur *Ido*. *Latino sine flexione*, uzita dum preskaŭ duonjarcento, estas la plej brila reprezentanto de kategorio de puraj latinidoj. Ankaŭ du plej konataj sistemoj de la naturalisma skolo, *Occidental* kaj *Novial*, apartenas al latinidoj, same kiel *Interlingua/IALA*.

Lingvistike apartenas la latina lingvo al la branĉo latino-faliska de la italika grupo de la *hind-europa* lingvofamilio (tiu ĉi lingvofamilio ampleksas i.a. preskaŭ ĉiujn eŭropajn lingvojn, ekz. grupon germanan kaj slavan), el la latina lingvo evoluis latinidaj (Romanaj) etnolingvoj, precipe la itala, la romanĉa, la sarda, la franca, la okcitana, la hispana, la kataluna, la galega, la portugala, la sefarda, la rumana, la moldava.

Latina skribo (ekestinta el la greka kaj etruska alfabetoj): originale 20 majusklaj literoj («maiuscula»): *A B C D E F H I K L M N O P Q R S T V X*. Literon *I* oni uzis ankaŭ por la sono [j], literon *C* ankaŭ por *G*, poste diferenciĝis [k] kaj [g]. *U* kaj *V* estis la sama litero: majuskle ekzistis nur *V*, poste minuskle («minuscula») *u*: *VENIO* – *uenio* (minuskloj evoluis el la mezepoka alfabeto). En la klasika latina ne estis *K*, *k*, *J*, *j*, *U*, *u*, *v*, *W*, *w*, *Y*, *y*, *Z*, *z*, kiuj estis poste transprenitaj aŭ el la greka alfabeto (*K*, *U*, *Y*, *Z*), aŭ faritaj el jam ekzistantaj literoj (*J*, *W*).

Restaŭrita prononco: vokaloj estas longaj aŭ mallongaj, laŭ la karaktero de la silabo, sed sen speciala ortografio (a, e, i, o, u). La litero **V/u** estas aŭ konsonanta [ü] aŭ vokala [u]; **i (j)** aŭ konsonanta [j] aŭ vokala [i]. La litero **c** prononciĝis kiel [k]; **qu** kiel [kŭ]; **au** kiel [aŭ]; **ae** kiel [aj]; **oe** kiel [oj]. **h** estis antikve ĉiam prononcata, sed iom post iom malaperis. En helenaj pruntvortoj estis uzataj **ch**, **ph**, **th** [kh]/[h], [ph], [th], poste [k], [p], [t]. La akcento ĝenerale troviĝis sur la antaŭlasta silabo, se ĝia vokalo estis longa, aŭ je la antaŭantaŭlasta, se mallonga, ekz. *amicus*, sed *fābula*, ĉar *u* estas mallonga.

La latina estas *fleksia* lingvo, finaĵoj indikas la gramatikan funkcion. Vortordo en la frazo estas SOV (subjekto-objekto-verbo).

Substantivoj havas 5 deklinaciojn, kun po 6 kazoj en singularo kaj pluralo: nominativo, genitivo, dativo, akuzativo, vokativo, ablativo (parte lokativo). La plej produktivaj estas la unuaj du deklinacioj kun karakterizaj finaĵoj *-a* por genro ina, *-us* por genro vira kaj *-um* por genro neŭtra:

I. Ina:	Sg.: fēmina, fēminae, fēminae, fēminam, fēmina, fēminā
Pl.: fēminae, fēminārum, fēminīs, fēminās, fēminae, fēminīs
(Lokativo) Sg. Rōmae Pl. Athēnīs
II. Vira:	Sg.: dominus, dominī, dominō, dominūm, domine, dominō
Pl.: dominī, dominōrum, dominīs, dominōs, dominī, dominīs
(Lokativo) Sg. Corinthī Pl. Pompēīs
III. Neŭtra:	Sg. forum, forī, forō, forum, forum, forō
Pl.: fora, forōrum, forīs, fora, fora, forīs
(Lokativo) Herculāneī

En parola uzo la neakcentitaj finaĵoj iom post iom malaperis kaj la deklinacio reduktiĝis al akuzativo (la plej ofte uzata kazo) kaj nominativo, kun kiu estis uzataj multaj prepozicioj por rekompenci la malaperintajn kazojn. La akuzativa radiko estas bazo de substantivoj en latinidaj lingvoj. La genro reduktiĝis al vira kaj ina.

Adjektivoj deklinaciigas kiel substantivoj. Ili estas triformaj, ekz. *bonus, bona, bonum* (laŭ I. kaj II. dekl.), *acer, acris, acre*, duformaj: *brevis, breve*, aŭ unuformaj: *felix* (ĉiu laŭ III. dekl.) Komparativo: finaĵo *-ior, -ius* (pl. *-iores, -iora*). Superlativo: finaĵo *-issimus, -a, -um*. Malregulaj estas ekz. *bonus, melior, optimus* kaj *malus, peior, pessimus*. Popola lingvajo kaj latinidaj lingvoj uzis por komparado esprimojn *plus* kaj *minus*.

Adverboj formiĝas el adjektivoj: II. dekl. *dūrus* per finaĵo *-ē* : *dūrē*, III. dekl. *hilaris* per finaĵo *-iter*: *hilariter*. Komparativo: *-ius*: *dūrius, hilarius*. Superlativo: *-ē* : *dūrissimē* *Pronomoj personaj*: ego, tū, nōs, vōs (mi, vi, ni, vi). Akuzativo de „ego” : *me*, de „tu” : *te*. *Posedaj*: meus, tuus, suus, noster, vester

Monraj: is, ea, id; hic, haec, hoc; iste, ista, istud; ipse, ipsa, ipsum;
ille, illa, illud, plur. illi, illae, illa (= li, ŝi, ĝi, ili: estis uzataj kiel personaj pronomoj)
El la demonstrativo (en akuzativo) *illum, illam* evoluis post fonetika redukto la difina artikolo.

Demandaj: quis? quid? (kiu, kio ?) qui, quae, quod (kia ?)

Relativaj: qui, quae, quod (kiu, kia)

Numeraloj bazaj: I unus (-a, -um), II duo (-ae, -o), III tres (-ia), IV quattuor, V quinque, VI sex, VII septem, VIII octo, IX novem, X decem, XI undecim, XII duodecim, XIII tredecim, XIV quattuordecim, XV quindecim, XVI sedecim, XVII septendecim, XVIII duodeviginti, XIX undeviginti, XX viginti, XXI viginti et unus ... XXX triginta, XL quadraginta, L quinquaginta, LX sexaginta, LXX septuaginta, LXXX octoginta, XC nonaginta, C centum, CC ducenti, CCC trecenti, CD quadragecenti, D quingenti, DC sescenti, DCC septingenti, DCCC octingenti, CM nongenti, M mille. La baza numeralo «unu» estis poste uzata kiel nedifina artikolo.

Numeraloj ordaj: primus, secundus, tertius, quartus, quintus, sextus, septimus, octavus, nonus, decimus, undecimus, duodecimus, tertius decimus ... vicesimus ... centesimus ... millesimus

Verboj dividiĝas en kvar konjugaciojn laŭ karakterizaj radikvokaloj: I. **a** (*amāre*), II. **ē** (*delēre*), III. **e** (*legere, capere*), IV. **ī** (*audīre*). Ekzistas apartaj finaĵoj por ĉiuj tri personoj en singularo kaj pluralo. Krom infinitivoj kaj indikativo ekzistas konjunktivo, imperativo kaj participoj. Por esprimi tempajn nuancojn (kiel: „mi est-as/-is/-os am-anta/-inta/-onta“) krome ekzistas t.n. perifraستika konjugacio kun helpverbo *esse*.

Infinitivoj: prezencia aktiva: *amare* (ami), imperfekta aktiva: *amavisse* (esti aminta), futura aktiva: *amaturum esse* (esti amonta), prezencia pasiva: *amari* (esti amata), imperfekta pasiva: *amatum esse* (esti amita), futura pasiva: *amatum iri* (esti amota)

Indikativo aktiva (3. pers. sg.): prezencia: *amat* (li amas), imperfekta: *amabat* (amis), perfekta: *amavit* (estas aminta), pluskvamperfekta: *amaverat* (estis aminta), futura: *amabit* (amos), futura II.: *amaverit* (estos aminta)

Indikativo pasiva (3. pers. sg.): prezencia: *amatur* (li estas amata), imperfekta: *amabatur* (estis amata), perfekta: *amatus est* (estas amita), pluskvamperf.: *amatus erat* (estis amita), futura: *amabitur* (estos amata), futura II.: *amatus erit* (estos amita)

Participo aktiva: prezencia: *amans* (amanta), perfekta: *hortatus* (stimulinta), futura: *amaturus* (amonta). *Participo pasiva* perfekta: *amatus* (amita). *Gerundivo:* *amandus* (amota). *Supino:* *amatum* (amata).

Ankaŭ la verbaj finaĵoj malaperadis dum la lingvoevolu, tial oni devis uzi personajn pronomojn por distingi inter unuopaj personoj. Anstataŭ komplikaj tempoformaj finaĵoj oni uzis helpverbon „havi“ kun supino (habet *amatum*). Preskaŭ ĉiuj malregulaĵoj reguliĝis laŭ la modelo de la unua konjugacio, krom la plej uzata verbo „esti“, kiu restis malregula kaj ŝanĝiĝis nur fonetike (inf. *esse*, 1. prez. sg. *sum*, 3. prez. sg. *est*, imp. *erat*, pf. *fuit*, fut. *erit* ktp.). Planlingvoj plej ofte uzas radikon „es“ aŭ formon de la tria persono sg.

Specimeno de teksto:

Obama in Europam venit. Praesidens Barack Obama hac septimana iter in Europam suscepit, ut cum aliis moderatoribus mundi de rebus maximi momenti colloqueretur. Obama apud Europeos multum gratia valet, quam ob rem exspectatio eius videndi magna erat. Primum quidem Londinium volavit, ubi die Iovis conventus oeconomicus internationalis habebatur. Deinde in Germaniam transiit, ut anniversarium sexagesimum consociationis militaris NATO celebraret. Die Dominico autem Pragae summus conventus Unionis Europaea et Civitatum Americae Unitarum instituetur, in quo cum de securitate energiae tum de mutatione climatica agetur.

Obama venas en Eŭropon. Prezidento Barack Obama ĉi-semajne faris vojaĝon en Eŭropon, por ke li interparolu kun aliaj mondaj aŭtoritatuloj pri gravegaj aferoj. Obama estas ĉe eŭropanoj tre favorata, tial la atendo vidi lin estis granda. Unue li flugis al Londono, kie jaude okazis internacia ekonomia kunveno. Poste li sekvis al Germanio por festi la sesdekjariĝon de milita organizaĵo NATO. Dimanĉe okazos en Prago pinta kunveno de Eŭropa Unio kaj Usono, kie temos pri sekureco de energio kaj pri klimata ŝanĝo.

Figuro 2.8: novaĵo el Nuntii Latini, Yleiradio

Bibliografio

- Barandovská-Frank, Věra (1995): *La Latina kiel interlingvo*. Dobřichovice: KAVA-PECH
- Beyer, Klaus; John F. Healey (1986): *The Aramaic Language: its distribution and subdivisions*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht
- Burrow, Thomas (2001): *Sanskrit language*. Delhi: Motilal Banarsidass
- Drezen, Ernest Karlović (1991²): *Historio de la mondolingvo*. Kun komento de S. N. Kuznecov. Moskva: Eldonejo Progreso
- Дуличенко А. Д., (1990): *Международные вспомогательные языки*. Таллинн: Валгус
- Fischer, Steven Rodger (2005²): *History of writing*. Islington: Reaktion Books
- Haarmann, Harald (2002): *Geschichte der Schrift*. München: C. H. Beck
- [Homero] (1895): *Iliado. Poemo de Homero*. Tradukis Antoni Kofman. Nurnbergo: Presejo W. Tümel
- Lipiński, Edward (2000): *The Aramaeans. Their ancient history, culture, religion*. Leuven: Peeters
- Maurus III, Bradius V. (2014): The Sanskrit experience and language planning. En: *Język. Komunikacja. Informacja* 9. Poznań: Rys. 58–70.
- Palmer, Leonard R. (1996): *The Greek Language*. Norman OK: University of Oklahoma Press
- (1990): *Die lateinische Sprache. Grundzüge der Sprachgeschichte und der historisch-vergleichenden Grammatik*. Trad. J. Kramer. Hamburg: Helmut Buske
- Stojan, Petr E. (1973²): *Bibliografio de internacia lingvo*. Hildesheim: Olms

Figuroj

- Figuro 2.1: <http://www.ucl.ac.uk/museums-static/digitalegypt/maps/persianempire.gif>
- Figuro 2.2: https://en.wikipedia.org/wiki/Aramaic_alphabet/media/
- Figuro 2.3: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Aramaic_alphabet?uselang=de
- Figuro 2.4: <https://en.wikipedia.org/wiki/Sanskrit>
- Figuro 2.5: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/f/fd/AncientGreekDialects_%28Woodard%29_de.svg
- Figuro 2.6: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Beginning_Iliad.svg <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-buch?apm=0&aid=100032&zoom=1>
- Figuro 2.7: <https://www.imperiumromanum.edu.pl/wp-content/themes/romanum/ex/lib/tihumb.php>
- Figuro 2.8.: <https://areena.yle.fi/1-1931339>

Demandoj

1. Kiuj faktoj videblas el la legendo pri la Babelturo?
2. Kiu unueciga trajto faris la aramean lingvon komprenebla inter semidaj popoloj? Ĉu vi konas similan fenomenon ĉe aliaj lingvoj? Kiun kiu tipo de planlingvaj projektoj tio kompareblas?
3. Kiu imperio uzis la aramean lingvon kiel sian oficialan?
4. La unua konata gramatiko en la mondo estis tiu de Pāṇini. Kiun lingvon ĝi priskribis? Kiel ĝi estis struktura?
5. Kiu diferenco estis inter sanskrito kaj la prakritoj?
6. Kial estis sanskrito normigita?

7. Kio konsistigis la grekan lingvon en ĝiaj komencoj?
8. Kian funkcion havis la dialektoj? Per kio konatas la iona?
9. Kial gravis la atika dialekteto kaj kio formigis el ĝi?
10. Kion signifis la esprimoj „helenoj” kaj „paroli helene?”
11. Kiu(j) variantoj de la greka ekzistas kaj kiu estas la nuna oficiala lingvo en Grekio?
12. Kial la latina iĝis lingvo de la Romia Imperio?
13. Kiu lingvo pleje influis la latinan?
14. Kiu(j) lingvoj evoluis el la latina lingvo?
15. Kiu(j) tri sociajn lingvoformojn kunigis la mezepoka latina lingvo?
16. En kiu epoko estis la latina instrulingvo en ĉiuj eŭropaj universitatoj?
17. Kiu okazajo staris en 1956 ĉe la komenco de novlatinisma movado?
18. Kiu(j) estas la aktivecoj de la novepoka latina lingvo?
19. Al kiu lingvofamilio apartenas la latina lingvo? Nomu kelkajn aliajn lingvojn de tiu ĉi lingvofamilio.
20. De kie venas latinaj literoj? Kiam aperis minuskloj?
21. Kial la latina estas fleksia lingvo kaj la latinidoj ne? Per kio oni anstataŭigis la fleksion?
22. Kiom da genroj havis latinaj substantivoj kaj kiu(j) estis la tipaj finaĵoj?
23. Kiel ekestis difina kaj nedifina artikoloj?
24. Per kiu(j) literoj oni skribis numeralojn? Donu ekzemplojn.
25. Kiu(j) tensoj (verbaj tempoj) ekzistas en la latina lingvo? Kiu(j) ekzistas en via gepatra lingvo?

Skribaj taskoj

1. La biblia teksto pri babilona turo estas ofte uzata kiel specimena ĉe conlangs en la interreto. Trovu (ekzemple ĉe <http://www.omniglot.com/babel/>) la koncernajn retpaĝojn kaj raportu pri tiu fenomeno.
2. Pluraj conlangs estas kreataj kune kun sia skribo (ekz. Tengvar). Trovu informojn (ekz. ĉe Haarman, Coulmas, Fischer, Rosenberger) pri la skribo kaj skribu pri ĝia graveco, ekzemple rilate al la aramea lingvo, conlangs, la ĉina lingvo (Hānzì) k.s.
3. Komparu la gravecon de gramatikaj normoj ĉe sanskrito, Esperanto kaj via gepatra lingvo.
4. Komparu la cirkonstancojn de ekestado de la nacia skriblingvo greka kaj de via gepatra lingvo.
5. Resumu kontribuon de la latina lingvo por eŭropaj lingvoj, ekzempligis sur internaciismoj en via gepatra lingvo.
6. Komparu konjugacian sistemon de la latina lingvo kun tiu de Esperanto kaj de iu latinida lingvo.

3. Etnolingvoj kaj ekzemploj de ilia normigo/planado

3.1. Principoj

La lingvo estas socia fenomeno ligita kun *etno*. Laŭ PIV (2005:304) etno aŭ etna grupo estas homgrupo konscia pri siaj diferencoj kun aliaj homgrupoj laŭ kriterioj, kiuj povas esti tre diversaj (teritorio, lingvo, religio kaj aliaj kulturaj tradicioj). Etnoj formiĝas en historia procezo dum teritoria disvastiĝo de homaro kaj sekva lingva diferenciĝo. Sociaj kontaktoj de diversaj etnoj kondukas male al lingva integriĝo, dum kiu etnolingvoj influas sin reciproke. Politika integriĝo alportas ekeston de nacio, konsistanta de unu aŭ pluraj etnoj, kaj formadon de nacia lingvo. La termino *nacia lingvo* estas motivita ĉefe politike, dum lingvistiko ofte uzatas termino «dialekto» ne nur pri diversaj lokaj realigoj de la sama lingvo (do ekzemple germanaj dialektoj bavara, saksa, ŝvaba ktp.), sed ankaŭ pri memstaraj lingvoj naciaj, tiel “germanaj dialektoj” estas ekz. la germana, la nederlanda kaj la luksemburga lingvoj kiuj estas naciaj lingvoj.

Etnolingvojn oni kutime klasifikas genetike, tiel lingvoj ekestintaj dum diferenciĝo de la komuna pralingvo formas unu grupon. Baza unuo estas lingvofamilio, disiĝanta en branĉojn. Plej bone konata kaj esplorata estas la *familio hindueŭropa*, al kiu apartenas lingvoj hindaj, iranaj, balkanaj, italikaj, romanaj, keltaj, germanaj, baltaj, slavaj, la greka, la armena kaj kelkaj izolitaj lingvoj. La eŭska estas nehindueŭropa. En Eŭropo kaj okcidenta Azio troviĝas, inter aliaj, lingvofamilioj kaŭkaza, dravida, urala, altaja kaj semido-hamida. Kiel apartajn grupojn oni indikas la korean kaj la japanan. Grandaj lingvofamilioj de orienta Azio estas plue: la ĉina, la taja, la tibetobarma, la aŭstroazia, la aŭstronezia. La lingvoj de Aŭstralio formas ĉ. 25 lingvofamiliojn, la plej granda estas la pama-njunga. En Afriko ekzistas ekz. jenaj lingvofamilioj: la sudana, la senegala, la volta, la bantua, la sahara. En Ameriko estas multaj familioj de inuitaj kaj indianaj lingvoj, ne ĉiuj bone esploritaj. Sed la importitaj eŭropaj koloniaj lingvoj ludas gravan rolon ankaŭ en Aŭstralio, Ameriko kaj parte en Afriko.

Oni apenaŭ konscias, ke en tiuj etnolingvoj, kiuj havas propran literaturon, gramatikon kaj vortaron, okazis jen pli, jen malpli strikta *planita lingvonormigo*. Kialoj de lingvonormigo estas praktikaj, nome unuigo kaj kodigo de prononco, gramatiko kaj ortografio de la lingvo. Sekve ekestas gramatikaj libroj kaj vortaroj, kiuj resumas (t.e. priskribas) la staton de la lingvo en certa tempopunkto, sed samtempe ili iĝas preskribaj por la futura lingvouzo. Ili do iĝas devigaj kaj normigaj, tamen en la momento de la apero jam eksmodas, ĉar la lingvo plu spontanee evoluas. Tempo ekde la apero de popola lingva artkreado kaj literaturo ĝis la apero de gramatiko estas konsiderinde granda – la lingvo jam devas esti sufice disvastigita, evoluigita kaj konscie uzata. Ekzemple, la franca skriblingvo ekestis en la naŭa jarcento (la unua konata teksto datiĝas el la jaro 842), la franca gramatiko nur en la jaro 1660. Ĝi havis tiomgrade normigan influon al la lingvo, ke tiu estas senprobleme komprenebla eĉ hodiaŭ. (Kontraste, ekzemple la ĉehaj tekstoj el la sama epoko hodiaŭ ne plu estas kompreneblaj, ĉar la ĉeha gramatiko ekestis nur en la 19-a jarcento). La lingvonormigo en naciaj lingvoj do estas tute natura fenomeno, kiu okazas, kiam la lingvo jam estas funkcianta. Male, ĉe planlingvoj ekestas unue normo, t.e. gramatiko kaj vortaro, kvazaŭ skeleto, sur kiu poste konstruiĝas kaj pluevoluas la lingvo.

La literatura lingvo poste apogas sin je la ekzistantaj gramatiko kaj vortaro, uzante norman formon (angle: „standard”), kiu differencas de *dialektoj*. En dialektoj malpli ofte aperas literaturo, sed ili atestas naturan evoluon de la lingvo kaj ofte decide kontribuas al ties normigo. Kun ekesto de Vikipedio, kiu laüregule akceptas ĉiujn aktive uzatajn lingvojn/dialektojn, aperis ekz. vikipedioj alemana, bavara, bretona, limburga, lombarda, silezia, piemonta, platdiĉa k.a. Dialekto(j) povas naski lingvon nacian: ekzemple la nacia slovaka lingvo estis normigita eĉ dufoje, unue malpli sukcese en 1790 de Anton Bernolák surbaze de la okcidentslovaka dialektaro, la duan fojon sukcese ĉ. 1843 de L'udovít Štúr surbaze de la mezslovaka dialektaro. Por normigo de la literatura lingvo (kaj de la nacia lingvo) estas gravaj bazaj, t.n. *ſlosilaj tekstoj*, kiuj estas vaste konataj kaj amase legataj, precipe se temas pri tekstoj religiaj kiel Vedo, Korano. Tiun ĉi rolon ludis en Eŭropo la Biblio kaj ĝiaj tradukoj – ekzemple la slovakoj uzis antaŭ sia lingvonormigo kiel oficialan lingvon la ĉehan, ĉar la ĉeha traduko de Biblio estis tie vaste konata. La nacia germana lingvo stabiliĝis pro la biblia traduko de Martino Lutero, kiu uzis ĉefe la lingvajon de suprasaksa oficejo en Meißen. Por la nacia lingvo itala ludis tian rolon la ofte legata verko de Dante Alighieri «La divina commedia» en toskana dialekto.

La transformo de etnolingvo/dialekto en lingvon nacian ĉiam alportas konscian normigon, ĉu en ortografio kaj prononco, ĉu en vortaro, gramatiko kaj stilistiko. Estas enkondukataj novaj skribmanieroj (ekzemple la vietnama kaj la turka akceptis latinan alfabeton), la vortaro estas kompletigata per nove bezonataj vortoj (ekz. vortojn kiel „robot” aŭ „sputnik” transprenis multegaj lingvoj el la slavaj) ktp. Sociaj kaj politikaj kaŭzoj, laŭ kiuj ekestas nacioj kaj ŝtatoj, havas ankaŭ lingvajn konsekvencojn en lingvonormigo kaj lingvoplanado, nome kaj enkadre de unu nacio aŭ ŝtato (kiu povas esti plurnacia), kaj por la bezonoj de eksteraj kontaktoj internaciaj kaj interŝtataj. La nacia lingvo servas en ĉiuj kampoj de nacia vivo, la nacianoj do devas lerni la normlingvon, eĉ se ili hejme parolas dialekton. La normigo plifaciligas komunikadon en granda teritorio, alivorte, la nacia lingvonormigo garantias senprobleman komunikadon ene de unu nacio. Nuntempaj ekzemploj:

3.2. La romanĉa lingvo

Svislando estas konfederacio de 26 kantonoj, t.e. ŝtatetoj. La lingva situacio en Svislando rilatas al teritorio – la teritoriaj lingvoj estas difinitaj kaj uzataj en administrado kaj instruado. Ĉ. 70% de la loĝantaro estas germanlingvanoj (alemanoj), konscie uzantaj tradiciajn dialektojn, 20% da loĝantoj estas franclingvanoj (ilia teritoria parto nomiĝas Romandio), 10% estas italparolantoj, koncentritaj en la suda kantono Tiĉino kaj en tri sudaj valoj de Grizono. Grizono, la plej granda svisa kantono, (germane Graubünden, itale Grigioni, romanĉe Grischun) havas tri oficialajn lingvojn: germanan, italan kaj romanĉan. La romanĉa apartenas, apud la dolomit-ladina kaj friaula en Italio, al la variantoj de la retoromana lingvo. La romanĉan uzas en diversaj grizonaj valoj ĉ. 30 000 ĝis 60 000 parolantoj en kvin ĉefaj (kaj kelkaj apudaj) dialektoj. Ilia sintezo, kiu servas ekde 1982 kiel komuna skriblingvo, estas *Rumantsch Grischun* («grizona romanĉa»). La nombro de romanĉ-parolantoj daŭre malkreskas favore al la germana: dum la lasta jarcento ŝrumpis la nombro de romanĉparolantoj en Grizono de ĉ. 50% al 20%.

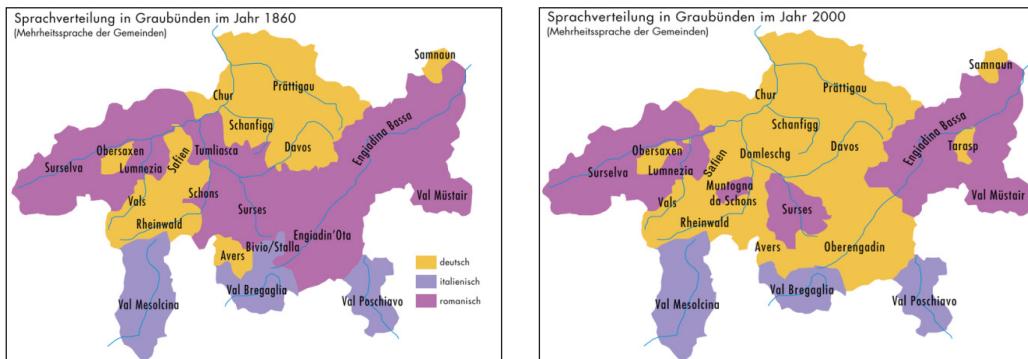
Figuro 3.1: la romia provinco Retio en la 1-a jc. p.K.

La teritorio de Alpoj estis en la unua jarcento a.K. loĝata de keltoj kaj Retoj. En la jaro 15 a.K. invadis ĝin trupoj de la romia imperiestro Aŭgusto kaj la kreita provinco Retio estis komplete romanigita. El la vulgara latina, parolata de soldatoj kaj veteranoj, evo-luis la retoromana lingvo, en kiu konserviĝis kelkaj subtavolaj esprimoj, kiel ekzemple: *agnieu* (rabobirdo-nesto), *crap* (ŝtono), *grusaïda* (alpo-rozo), *izun* (mirtelo), *schember* (cembro), *urblauna* (lagopo) el la Reta; *carmun* (mustelo), *draig* (kribriilo), *glitta* (slimo), *marv* (rigida), *mat* (juna knabo), *matta* (juna knabino), *tegia* (alpo-kabano), *trutg* (montara pado), *umblaz* (jugo-mašo) el la kelta. La teritorio estis sisteme germanigata ekde la 8-a jc., ekz. post 1270 ekloĝiis tie alemanaj valzoj, tial la romanĉa malaperadis kaj estas dokumentata nur pere de toponimoj, ankaŭ en kantonoj Glaruso, Sankt-Galo kaj en aŭstria Tirolo kaj Vorarlbergo. Romanĉaj nomoj estas ekz. *Vaduz* (el la latina «*aquaductus*»), *Davos*, *Valendas*, *Ragaz*, *Sargans*, *Montafon*, *Savognin*, *Schams*, *Tsaggins*, *Zernez*. Fine de mezepoko jam superregis la germana kiel oficiala lingvo. La romanĉa tamen konserviĝis en la malfacile alireblaj valoj de la nuna Grizonio, kaj ĉar la loĝantoj de izolitaj valoj ne estis en kontakto, en ĉiu el ili evoluis memstara dialekto.

En la unuopajn dialektojn estis tradukitaj unue latinaj preĝoj, poste ekestis en ili propraj literaturoj, sed por unuigo de la skriblingvo mankis intelekta kaj politika centro, ĉar la sidejo de episkopo kaj dieceza ĉefurbo Koiro (latine „*Curia Raetorum*”, romanĉe „*Cuira*”, germane „*Chur*”) estis ekde la 15-a jc. komplete germanlingva. La perdon de Koiro opinias lingvistoj decida por la malaperado de la romanĉa. (El la 16-a jc. ankoraŭ konatas verkoj de Gian Travers kaj Giachem Bifrun en putera dialekto, inklude de la traduko de la Nova Testamento, el la 17-a jc. verkoj en la sursilvana kaj sutsilvana de Daniel Bonifaci, Steffan Gabriel, Gion Antoni Calvenzano kaj Luci Gabriel. La traduko de la kompleta Biblio okazis en la 18-a jc.)

Pro ekonomiaj ŝanĝoj, romanĉoj ekhavis pli oftajn laborojn kaj komercajn kontaktojn kun germanlingvanoj. Post la enkonduko de publikaj lernejoj, kelkaj pure romanĉaj

komunumojoj, ekzemple Ilanz kaj Aldez, decidis akcepti la germanan kiel instrulingvon, ĉar ili vidis en tio ŝancon por ekonomia evoluo, interalie por progresigo de turismo en Alpoj. Nur en la 19-a jc., kiam en Eŭropo kreskis movadoj por revivigo de etnaj/naciaj lingvoj (interalie slavaj), vekiĝis la etna lingvokonscio de romanĉoj. Ekestis gramatikoj, ortografiah verkoj kaj vortaroj de unuopaj dialektoj kaj startis kunlaboro, ĉar la romanĉa tiom ankoraŭ estis uzata sur geografie kontinua teritorio (Figuro 3.2)

Figuro 3.2: Ankoraŭ en 1860, la romanĉa havis kontinuan lingvoteritorion, nun saviĝis lingvoinsuletoj

En 1885 fondiĝis la unua komuna organizaĵo *Società Retorumantscha*, respondeca por la eldonado de la granda vortaro *Dicziunari Rumantsch Grischun* (ekde 1939 ĝis 2014 13 volumoj A-M, la eldonado daŭras). Sekvis en 1919 *Lia Rumantscha* kiel tegmenta organizaĵo por diversaj romanĉaj societoj, kun la celo konservi kaj promocii la romanĉajn lingvon kaj kulturon, kun propra eldonejo «Chasa editura Rumantscha». Jam en 1867, Gian Antoni Bühler faris la unuan provon unuecigi la dialektojn. Lia propono «Romontsch fusionau», kritikita pro troa latina kaj itala influoj, ne sukcesis, same kiel la klopo de Lia Rumantscha unuecigi la ortografion en 1957 kaj la propono de «Interrumontsch» de Leza Ufer en 1958, kritikita pro enhavo de germanismoj. Sistemo de «scoletas», t.e. romanĉlingvaj infanĝardenoj-lernejoj, enkondukita en 1940, fiaskis pro malintereso de gepatroj – la lasta funkcio ĝis 1979 en Präz. En 1982, *Lia Rumantscha* lanĉis konkurson por ellaboro de la nova komuna linvoformo; la kontentiga propono venis de Heinrich Schmid (1921–1999), romanisto el la zurika universitato. Li specialigis pri lingvogeografio, regis plurajn latinidajn lingvojn kaj dialektojn kaj estis jam 15 jarojn kunlaborinta sur la «Dicziunari Rumantsch Grischun». (Li estis krome komisiita ellabori la sintezon de dolomitaj dialektoj, lanĉitan en 1988 kiel *Ladin Dolomitan*). Li laboris sur la principio de la plejmundo, do la formoj komunaj al la plejmundo de dialektoj estis akceptitaj en *Rumantsch Grischun*, tamen kun la prefero por la sursilvana, surmirana kaj valadera.

Specimenoj de teksto (Cathomas 2005:145–146):

La sursilvana: *L'uolp era puspei inagada fomentada. Cheu ha ella viu sin in pegr in tgaper che teneva in toc caschiel en siu bec. Quei gustass a mi, ha ella tertgau, ed ha*

clamau al tgaper: "Tgei bi che ti eis! Sche tiu cant ei aschi bials sco tia cumparsa, lu eis ti il pli bi utschi da tutts".

La sutsilvana: La gualp eara puspe egn'eada fumantada. Qua â ella vieu sen egn pegn egn corv ca taneva egn toc caschiel ainten sieus pecel. Quegl gustass a mei, â ella tartgieu, ad â clamo agli corv: "Tge beal ca tei es! Scha tieus tgânt e aschi beal sco tia pareta, alura es tei igl ple beal utschi da tutts".

La surmirana: La golp era puspe eneda famantada. Cò ò ella via sen en pegn en corv tgi tigniva en toc caschiel ainten sies pechel. Chegl am gustess, ò ella pango, ed ò clamo agl corv: "Tge bel tgi te ist! Schi igl ties cant è schi bel scu tia parentscha, alloura ist te igl pi bel utschel da tots".

La putera: La vuolp d'eira darcheu üna jada fomantada. Cò ho'la vis sün ün pin ün corv chi tgnaiva ün töch chaschöl in sieu pical. Que am gustess, ho'la penso, ed ho clamo al corv: "Che bel cha tü est! Scha tieu chaunt es uschè bel scu tia apparentscha, alura est tü il pü bel utschè da tuots".

La valadera: La vuolp d'eira darcheu üna jada fomantada. Qua ha'la vis sün ün pin ün corv chi tgnaiva ün toc chaschöl in seis pical. Quai am gustess, ha'la pensà, ed ha clomà al corv: "Che bel cha tü est! Scha teis chant es uschè bel sco tia apparentscha, lura est tü il plü bel utschè da tuots".

Rumantsch Grishun: La vulp era puspè ina giada fomentada. Qua ha ella vis sin in pign in corv che tegneva in toc chaschiel en ses pichel. Quai ma gustass, ha ella pensà, ed ha clamà al corv: "Tge bel che ti es! Sche tes chant es uschè bel sco tia parita, lura es ti il pli bel utschè da tutts".

La itala: La volpe era un'altra volta affamata. Vide allora su un abete un corvo che teneva un pezzo di formaggio nel becco. Quello mi piacerebbe, pensò, e gridò al corvo: "Che bello sei! Se il tuo canto è così bello come il tuo aspetto, allora sei il più bello di tutti gli uccelli".

La latina: Cum vulpes rursus esuriebat, subito vidit corvum abiete residentem et caseum in ore tenentem. Cum hunc sibi dulci sapore fore secum cogitavisset, clamavit ad corvum: "Quam pulcher es! Cum tibi cantus aeque pulcher est atque species, tum es pulcherrimus omnium alium".

Traduko: La vulpo estis iam denove malsata. Subite li vidis korvon sidantan sur la abio, kiu tenis en la beko pecon de fromago. Li pensis, ke tio povus bongusti (al li), kaj vokis al korvo: "Kiom bela vi estas! Se via kanto estas tiom bela kiom via aspekto, tiam vi estas la plej bela de ĉiuj birdoj".

Kvankam la romanĉa en siaj dialektaj formoj estis proklamita nacia lingvo jam en 1938, la planlingvo Rumantsch Grischun iĝis oficiala en Svislando nur en 1996, ekde 1997 aperas en ĝi la taga gazeto «La Quotidiana», radiaj kaj televidejaj programeroj, kaj nur ekde 2000 ĝi estas plene oficiala en la kantono Grizono. Inter 2004–2010 okazis eksperimenta instruado de la romanĉa lingvo en lernejoj, sed en 2011 pluraj komunumoj aŭ revenis al la tradiciaj dialektoj, aŭ elektis la germanan. La romanĉa lingvo ne havas denaskajn parolantojn sed servas kiel komuna formo, komprenebla kaj uzebla de ĉiuj romanĉoj, inklude de Vikipedio. La lingvo tamen estas en danĝero kaj riskas malaperi, ĉar la romanĉoj preferas lerni la germanan kaj la anglan por havi pli da profesiaj ŝancoj.

3.3. La norvega lingvo

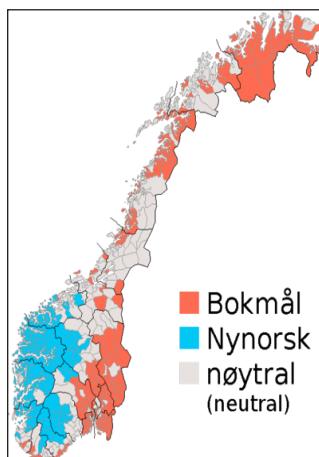
En Norvegio estas uzataj du oficialaj lingvoj, ambaŭ laŭplane konstruitaj. Tio havas historiajn kialojn. La skandinavaj lingvoj venas de komuna praskandinava fonto («Urnordisk») kaj estas ĝis nun bone reciproke kompreneblaj. Precipe la nordaj lingvoj islanda, feroa kaj norvega enhavas mutajn similajojn. La norvega skriblingvo uzita ekde la 11-a ĝis la 14-a jc. estis *Norrøn* («la malnova norvega») kaj ĝis la duono de la 16-a jc. la meznorvega. En 1397 formis Norvegio kun Svedio kaj Danlando la t.n. Kalmaran Union, kiun Svedio forlasis en 1523, sed la danoj plu regis super Norvegio kaj la dana lingvo estis la ununura oficiala lingvo de la ŝtato kaj la eklezio. La novnorvega skriblingvo («Nynorsk») formortis dum la dana regado, kiam la norvegoj eĉ ne havis propran universitaton, kaj ilia lingvo travivis nur en la formo de dialektoj en la kamparo. En 1814, post la malvenko de Napoleono, devis Danlando, starinta sur lia flanko, lasi Norvegion al Svedio, sed pro intertempa forta nacia movado la norvegoj akiris memstarecon. La problemo estis, ke ilia nacia literatura lingvo ne plu ekzistis, ĉar la loĝantaro de urboj kaj intelektuaro ĝenerale parolis aŭ dane, aŭ norvegecan lingvajon fortege inluitan de la dana. Ekzistis du manieroj krei nacian lingvon: 1) surbaze de ankoraŭ ekzistantaj kamparaj dialektoj, vivantaj ĉefe en la sud-okcidento, aŭ 2) surbaze de vaste uzata norveg-daneca lingvajo, preferata de urbanoj kaj kleruloj.

La unuan vojon iris *Ivar Andreas Åsen* (1813–1896). Li devenis el kamparana familio, iĝis instruisto, vizitis diversajn bibliotekojn, memstare lernis lingvojn kaj pristudis ilian strukturon, kun intereso por historiaj studioj pri la malnova norvega lingvo *Norrøn*. Ricevinte akademian stipendion, li inter 1841 kaj 1848 vojaĝis tra norvegaj kamparaj regionoj, kolektis, priskribis kaj analizis specimenojn de la dialektoj, por eldoni unue la gramatikon de la norvega popollingvo, bazitan sur dialektoj (*Det Norske Folkesprogs Grammatik*, 1848) kaj konforman vortaron kun 25 000 vortoj (*Ordbog over det Norske Folkesprog*, 1850), ambaŭ verkitaj en la dana. Surbaze de la sintezo de kolektita lingva materialo, kun akcento ĉefe al dialektoj de Hardanger, Voss kaj Sogn kaj iliaj distancaj konformaĵoj kun *Norrøn* li kreis novan normlingvon nomatan *Landsmål* («la landa lingvo»). Åsen verkis dramojn, poezion kaj dialektologiajn verkojn en *Landsmål*, daure pristudis dialektojn, reviziis kaj plibonigis siajn gramatikon kaj vortaron, kiuj reeldonigis en 1864 kaj 1874. Lia agado estis parto de la movado por nacia memkonscio, konforme al similaj movadoj en tutu Eŭropo. *Landsmål*, oficialigita en 1884, estis plu ŝanĝita kaj alinomita en 1929. Ĝi ricevis la nomon de la malaperinta novnorvega lingvo, *Nynorsk*, kiel posteulo de la mezepoka literatura lingvo kaj grava ankaŭ kiel simbolo de nacia reviviĝo. (La neoficiala varianto, kiu restis fidele proksima al *Landsmål* kaj ne akceptis postajn ŝanĝojn, nomiĝas *Høgnorsk*, «la altnorvega»). Simile kiel la romanĉa, la novnorvega ne havas denaskajn parolantojn, estante tre proksima al kutime uzataj dialektoj. Regas ĝin ĉ. 600 000 loĝantoj kaj ĝi estas elektata kiel instrulingvo de 17% da norvega loĝantaro, speciale en la sudokcidento de Norvegio. *Instituto Ivar Åsen* ĉe la Universitato de Volda (<http://www.hivolda.no>) estis longjara sciencia centro por lingvo, literaturo kaj kulturo de *Nynorsk*. Ekde 2013 ĝi estas parto de la humansciencia fakultato, proponas magistrigan studon de *Nynorsk*, organizas kongresojn, seminariojn kaj diversajn esplorprojektojn, ĝi havas ankaŭ eldonejon de literaturo en *Nynorsk* kaj kunlaboras kun la muzea kultur-kaj informcentro «*Ivar Åsen Tunet*» (www.aasentunet.no) en Ørsta.

La duan vojon – tiun al la oficialigo de la lingvo forte influita de la Dana – reprezentis Knud Knudsen (1812–1895), profesia filologo kaj gimnazia instruisto. Li gvidis sukcesan kampanjon kontraŭ la instruado de klasikaj lingvoj (latina kaj greka) en gimnazioj kaj por ilia anstataŭo per la nacia lingvo. Konforme al la ortofonia principaro de la dano Rasmus Rask, Knudsen proponis reformon de la ortografio (*Om Lydene, Lydtegnene og Rettkskrivningen i det norske Sprog*, t.e. pri sonoj, karaktroj kaj ortografio de la norvega lingvo, 1845), preninte kial decidan la prononc-manieron de norvegaj kleruloj. En 1867 okazis la unua reformo, kiu i.a. forigis duoblajn vokalojn, la dua en 1907 koncernis konsonantojn. Knudsen en 1869 partoprenis skandinavan kongreson pri ortografio en Svedio, kiu interalie decidis skribi substantivojn per komenca minusklo kaj anstataŭi «aa» per «å» (ekz. Aasen > Åsen). Li krome kontraŭis uzadon de fremdvortoj kaj proponis ties anstataŭon per norvegdevenaj, uzante la laboraĵojn de Ivar Åsen. Tamen, la enkondukon de Landsmål opiniis Knudsen nerealisma. Lia verko *Den landsgyldige norske uttale* («La land-valida norvega prononco», 1867) estis bazo por la dan-norvega t.n. «imperia lingvo», *Riksmål*. Tiу ĉi estis en 1885 officiale samrajtigita kun Landsmål kaj en 1929 alinomita al «libro-lingvo», *Bokmål*. Dum la samrajta uzado kun Nynorsk, Bokmål malproksimiĝis de la komenca dan-norvega kulturtradicio kaj alproksimiĝis al Nynorsk ekz. en la morfologio. Kontraŭ tio protestis organizaĵo «Riksmålsförbundet», kiu pledas por pli konservativa versio, denove nomata «Riksmål» (tiu tamen ekde 1929 ne plu havas oficialan statuson). Pri ĝi zorgas ekde 1953 la norvega «Akademio por lingvo kaj literaturo» (*Det Norske Akademi for Språk og Litteratur*). Ĝi ankaŭ eldonas oficialan vortaron de Riksmål. Malgraŭ ĉio, Bokmål venjis en la konkurenca kampo: ĝi estas uzata de ĉ. kvar milionoj da norvegoj kaj de 80% da lernejaj infanoj kiel unua skriblingvo, en ĝi aperas plej multe da literaturo kaj la plej granda revuo «Aftenposten». La movado por unuigi la oficialajn norvegajn lingvojn en komuna «Samnorsk» definitive fiaskis. En 2005 kreiĝis *Språkrådet* («Lingvokonsilio»), kiu reprezentas ambaŭ aktuale oficialajn lingvojn, *Nynorsk (nn)* kaj *Bokmål (nb)*. En ambaŭ ekzistas Vikipedioj.

Figuro 3.3: Ivar Åsen

Figuro 3.4: distribuo de Nynorsk kaj Bokmål

Figuro 3.5: Knud Knudsen

Nynorsk: Vår Far i himmelen!	Bokmål: Vår Far i himmelen!
Lat namnet ditt helgast.	La navnet ditt helliges.
Lat riket ditt koma.	La riket ditt komme.
Lat viljen din råda på jorda slik som i himmelen.	La viljen din skje på jorden slik som i himmelen.
Gjev oss i dag vårt daglege brød, og tilgjev oss vår skuld, slik vi òg tilgjev våre skuldnarar.	Gi oss i dag vårt daglige brød, og tilgi oss vår skyld, slik også vi tilgir våre skyldnere.
Og lat oss ikkje koma i freusting, men frels oss frå det vonde.	Og la oss ikke komme i fristelse, men frels oss fra det onde.
For riket er ditt og makta og æra i all æve.	For riket er ditt og makten og æren i evighet.
Amen.	Amen

Figuro 3.6: la prego „Patro nia” en Nynorsk kaj Bokmål

3.4. La novhebreo lingvo (**עברית חדשה [h]**)

estas okcidentsemida lingvo parenca kun la lingvoj aramea kaj araba. Ĝi vaste baziĝas sur la malnovhebreo, origine la lingvo de Abrahamo kaj sekve de la israela nacio, kun kiu ĝi travisis aramean kaj babilonan kaptitecojn kaj revenon en Judeon; tiu en la jaro 6 (de nia erao) iĝis romia provinco. La hebrea ekzistis en kelkaj literaturaj formoj kaj estis ĝenerale uzata ankoraŭ en la dua jarcento, kiel atestas ekz. la letero de Simon Bar Kohba (Shimon Ben Kosva), gvidanto de la kontraŭkoloniiga ribelo en la jaro 135. La romia imperiestro Hadriano kruele sufokis la ribelon kaj faris el Judeo parton de la provinco Sirio Palestino; la malvenkintaj judoj tiam estis elpelitaj en diasporon tra la mondo. Ili devis lerni lingvojn de siaj loĝlando kaj krome kreis novajn parollingvojn, ekz. aškenazoj la jidan (germana lingvo parenca al la germana), sefardoj la ĝudezman/ladinan (latinida lingvo parenca al la hispana). La hebrea tamen restis ilia identigilo en la formo de komuna literatura lingvo, uzata precipe kiel lingvo religia en sinagogoj kaj en la lernejoj por legi kaj lerni la ĉefajn naciajn religiajn dokumentojn Toraon kaj Talmudon.

Figuro 3.7: la hebrea konsonanta alfabeto

Inter la judoj en la eŭropa diasporo naskiĝis *cionisma movado*, kiu proponis krei en Palestino judan ŝatton, por eskapi al diskriminacio kaj trovi liberecon. Ankoraŭ post la romia konkero tie ekzistis malgrandaj judaj komunumoj, kaj laŭ la juda religio ĝi restis la promesita lando por ĉiuj judoj. Dum la mezepoko, judoj do vizitadis Palestinon pro religiaj kialoj, sed nur en la 19-a jc. la cionismo iĝis konkreta plano. En 1862 proponis la verkisto kaj filozofo Moses Hess (1812–1875) fondi en la Osmana Palestino socialisman ŝatton

Figuro 3.8: Eliezer Ben Jehuda

bazitan sur kampara laboro – la proponon baldaŭ sekvis grupo da rusaj judoj por eskapi la pogromojn. En 1896 fondis la ĵurnalisto Theodor (Binjamin Ze'ev) Herzl (1860–1904) la Mondan Cionisman Organizaĵon. La plej granda atingo de la cionismo estis revivigo de la hebrea lingvo, kiu dum ok jarcentoj ne plu estis denaska sed kiel skriblingvo daŭre havis por la judoj simbolan memkonscian valoron.

Eliezer Ben Jehuda (1858–1922, denaska nomo Eliezer Ichāk Perelman), judo naskiginta en carisma Rusio, unue studis tie en ješivo (altlernejo), dediĉante sin al Torao kaj Talmudo por iĝi rabeno. Unu el liaj instruistoj konatigis lin kun Haskala, juda formo de klerismo emfazanta homan liberecon, toleremon kaj samrajtecon, influite de la franca filozofio. Eliezer lernis la francan lingvon kaj en 1878 iris al Parizo por studi en la Sorbono. En la pariza intelektula societo kaj dum sia vojaĝo al Algiero li renkontis homojn, kiuj ankoraŭ aktive regis la hebrean lingvon kaj motivigis lin ellabori kaj modernigi ĝin por la ĉiutaga uzo en la repatriiĝonta komunumo. En 1881 li translokiĝis al Osmana Palestino kaj iĝis instruisto en la jeruzalema filio de internacia lernejo de *Alliance Israélite Universelle*. Tie li enkondukis instruadon en la hebrea kaj fondis «Wa'ad HaLaschon» – Lingvan Komitaton, antaŭulon de la lingva akademio, por ellabori sian *Grandan vortaron de la malnova kaj nova hebrea*, kies unuaj ses volumoj eldoniĝis en 1910. En 1917 la Osmana Imperio disfalis, Palestino venis sub la mandaton de Britio, kiu en 1922 rekonis la novhebrean lingvon kiel oficialan apud la araba kaj la angla. En 1948 ĝi iĝis oficiala lingvo de la novfondita Israelo; en 1959 finiĝis la eldono de ĉiuj 17 volumoj de la novhebreia vortaro laŭ la manuskripto de Eliezer Ben Jehuda.

La gramatiko de la novhebreia lingvo esence ne diferenciĝas de la historia, ĝi estas tamen iom pli simpla. Ekzemple, la tradicia kategorio de verba aspekto estis anstataŭigita per tempo-sistemo (prezenca, pasinta, futura) kutima ĉe la hindoeŭropaj lingvoj. Kelkaj formoj, uzitaj en la Biblio, malaperis el la uzo de si mem, ekzemple la absoluta infinitivo. La sintakso respektas normojn mezepokan kaj orienteŭropan. La origine sefarda prononco estis en 1923 reformita de la Lingva Komitato, por ke ĉiuj fonemoj estu prononceblaj ankaŭ de aškenazoj. La ĉefa defio estis la ellaboro de neologismoj por modernaj esprimoj, kio

okazis surbaze de la lingvoj hebrea, araba kaj aramea; kelkaj vortoj venas el la jida lingvo (ekz. *spritz*, *schluck*, *spitz*, *stecker*), kelkaj internaciismoj el okcidenteŭropaj lingvoj (ekz. la nomoj de la monatoj) kaj el la rusa (ekz. *sigarja* = cigaredo, *telefon*, *televisija*...)

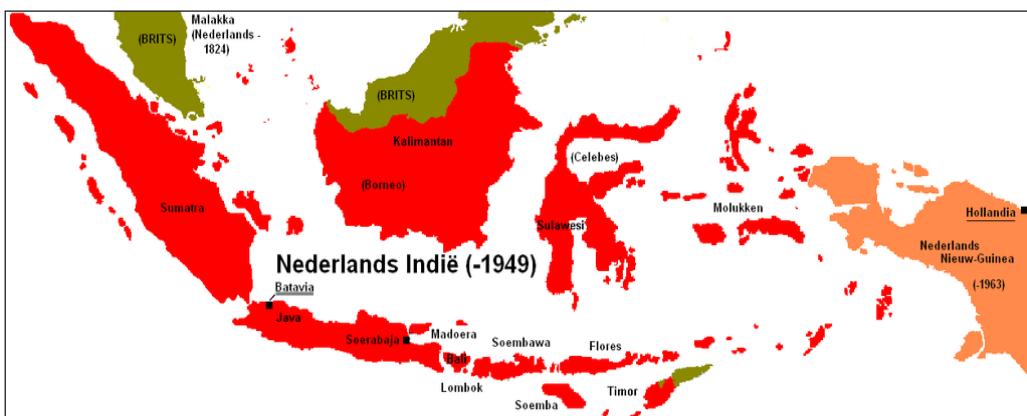
La *Akademio de la hebrea lingvo* estis fondita en 1953 ĉe la Hebrea Universitato en Jeruzalemo, kiel la supera institucio por la hebrea lingvo. Ĝi respondecas pri kreado de novaj vortoj, pri normigo de la gramatiko, ortografo, de reguloj de la transkribado. Ĝi havas 23 membrojn kaj 15 konsilistojn. Ĝiaj decidoj estas devigaj por ĉiuj oficialaj instancoj de Israelo.

La novhebrea estis natura solvo por la interkompreno de la juda komunumo en Palestino, kiu estis parolinta diversajn lingvojn (uzataj estis precipe la lingvoj jida, ladina, araba, germana, angla, franca, itala kaj rusa) rapide kreskis ankaŭ la nombro de denaskaj parolantoj (la unua estis onidire la unua filo de Eliezer Ben Jehuda). Hodiaŭ ĝi havas 9 milionojn da parolantoj tutmonde, en Israelo uzas ĝin 5 milionoj da judoj kaj krome ĉ. unu miliono da israelaj araboj kiel sian duan lingvon.

3.5. La indonezia lingvo

Indonezion formas pli ol 17 000 insuloj kun pli ol 700 indiĝenaj lingvoj, kiuj estas plej ofte reciproke nekompreneblaj. Reĝlando Indonezio havis jam ekde la 7-a jc. komercajn kontaktojn kun aliaj aziaj landoj, kio alportis lingvajn, kulturajn kaj religiajn influojn de hinduismo kaj islam. En 1511 ekloĝis portugaloj sur la spic-komerca insularo Molukoj, en 1605 elpelis ilin nederlandanoj, kiuj en la nomo de «Nederlanda Orient-Hinda Kompanio» koncentrita unue sur la insulo Javo kun ĉefurbo Batavia (Ĝakarto) postiome subigis al si la ceterajn insulojn, ĝis ili komence de la 19-a jc. fondis la kolonion *Nederlanda Hindio*.

Male al ceteraj koloniistoj, la nederlandanoj ne strikte devigis la koloniigojn uzi la nederlandan lingvon, kvankam ekzistis ankaŭ nederlandaj lernejoj kaj nederlandaj misiistoj. La lingvo uzata internacie en komercaj kontaktoj en sudorienta Azio estis la najbara malaja, florinta jam antaŭ la portugala invado en 1511. La Indonezia nacia reviviga movado (*Kebangkitan Nasional Indonesia*), ekestinta komence de la 20-a jc.,

Figuro 3.9: la kolonio Nederlanda Hindio

rifuzis uzi por la tuta lando kaj kolonialaj lingvojn, kaj la plej grandajn lokajn lingvojn (kiel ekz. la java, la sundana, la madura), decidinte ellabori propran lingvon kiel nacian identigilon. Tiu estis formale permesita en 1938. En 1942 fondiĝis «Komisiono por la indonezia lingvo», kiu normigis la gramatikon kaj vortaron de la ĝenerala lingvouzo kaj ellaboris kvinmil novajn terminojn. Post la politika sendependiĝo de Indonezio en 1945 (agnoskita de Nederlando en 1949) ĝi estis proklamita nacia lingvo de la nova republiko sub la nomo *Bahasa Indonesia* (laŭvorte: «la lingvo de Indonezio»); ĝi iĝis lingvo oficeja kaj lerneja. Ĝi principe baziĝas sur la malaja lingvo, kiu jam estis ĝenerale konata de la loĝantaro. La dua komisiono, gvidata de Sutan Takdir Alisjahbaba, iĝis en 1952 parto de la Lingvistika kaj kultura instituto de la Fakultato pri lingvo kaj filozofio ĉe la Universitato de Indonezio en Ĝakarto. Ĝis tiam kreiĝis 250 000 novaj vortoj kaj kune kun la lingvoevoluigo startis la nacia literatura movado. Nun ĉ. 42 milionoj da loĝantoj, ĉefe sur la insulo Javo, uzas la lingvon kiel sian denaskan, kaj ĉ. 155 milionoj kiel sian duan lingvon. Krome ĝi estas unu el la oficialaj laborlingvoj de la najbara Orienta Timoro. La uzo de lokaj lingvoj, inklude de kreoloj, estas tamen kutima, ĉefe en kamparaj regionoj; la plej granda parto de la loĝantaro estas dulingva.

La Indonezio estas tipe austronezia lingvo, t.e. ĝi estas analiza, ne uzas fleksiajn finaĵojn, sed multajn partikulojn kaj riĉan sistemon de afiksoj kaj vort-kunmetado. Ĝi adoptis latinan skribon, sed la ortografio estis nederlandeca, dum tiu de la malaja lingvo restis angleca. La ortografia reformo en 1972 alproksimigis la indonezian al la malaja (ekz. *ch, nj, sj* > *kh, ny, sy*)

angla originalo	indonezia traduko	malaja traduko
Universal Declaration of	Pernyataan Umum tentang	Perisyiharan Hak Asasi
Human Rights	Hak Asasi Manusia	Manusia sejagat
Article 1	Pasal 1	Perkara 1
<i>All human beings are born free and equal in dignity and rights. They are endowed with reason and conscience and should act towards one another in a spirit of brotherhood.</i>	<i>Semua orang dilahirkan merdeka dan mempunyai martabat dan hak-hak yang sama. Mereka dikaruniai akal dan hati nurani dan hendaknya dan perasaan hati dan bergaul satu sama lain dalam semangat persaudaraan.</i>	<i>Semua manusia dilahirkan bebas dan sama rata dari segi maruah dan hak-hak. Mereka mempunyai pemikiran dan hati nurani dan hendaknya dan perasaan hati dan hendaklah bergaul dengan semangat persaudaraan.</i>

Figuro 3.10: la Universala deklaracio de homaj rajtoj en la angla originalo, en la indonezia kaj la malaja

3.6. La Brazila Lingvo Ĝeneralaj

(surbaze de studenta laboraĵo de Ronie Cardoso Filho)

En Sudameriko, kie eklogis eŭropanoj en la 16-a jc., precipe kun komercaj kaj ekspluatataj celoj, estis necese krei *generalan lingvon* por interkomprenegebla komunikado inter la pluretnajn kaj plurlingvajn indiĝenojn. Laŭlonge de la brazila marbordo, 7.500 km longa, estiĝis la ĝeneralaj lingvoj surbaze de tupiaj kaj gvaraniaj dialektoj, kies gramatikon kaj ceterajn trajtojn esploris kaj normigis jezuitaj pastroj en la 16-a jarcento.

Brazilo estis malkovrita de portugaloj en 1500, kaj tridek jarojn poste komenciĝis la sistema okupado. Tiam la du ĉefaj lingvo-familioj utiligataj de la indiĝenoj logantaj prok-

sime al la marbordo estis centro-norde la tupia kaj centro-sude la gvarania. Multaj aliaj lingvofamilioj ne rilataj al tiuj ĉi estas nun konataj kiel apartenantaj al brazilaj indiĝenoj, kaj multaj pliaj perdiĝis dum kvin jarcentoj de okupado. La tupia tradicio ĝis nun vivas ene de la brazila portugallingva vortaro. La gvarania lingvo ankoraŭ estas uzata kiel dua oficiala lingvo apud la hispana en Paragvajo.

La Brazila Lingvo Ĝenerala ne estis piĝino, do primitiva kontakt-lingvo kiu deformas la kolonian lingvon kaj aldonas lokajn elementojn. Alivoje, temis pri klasado de elementoj komunaj al regionaj variantoj, ilia utiligo unue pere de interpretistoj, kaj poste instruado de la lingvo en la jezuitaj lernejoj. La normigo de la Brazila Lingvo Ĝenerala estis ellaborita de la pastroj kun intenco faciligi la kristanigon de la indiĝenoj. Multon oni verkis tiulingve, ekz. teatraĵojn, poemojn, preĝarojn. Samtempe, por la komerco fare de la landaj oficialaj posedantoj kaj de konkurencaj piratoj francaj, nederlandaj kaj anglaj, estis pli facile dungi interpretistojn por la ĝeneralaj lingvoj ol instrui la malsamajn eŭropajn lingvojn por rilati kun la indiĝenoj, aŭ lerni ties lingvojn. La plimulto de enmigrantaj portugaloj, en la unuaj jarcentoj de la koloniigado, venis el Eŭropo sen virinoj, kuniĝis kun indiĝeninoj kaj havis gefilojn. Tiel, la patrina lingvo de la plimulto de la loĝantaro iĝis la Brazila Lingvo Ĝenerala, kio plifortigis ĝian pozicion.

La unua gramatiko de la lingvo estis verkita de la pastro José de Anchieta (1534–1597), kiu alvenis al Brazilon en 1553. Lia verko *Arte de Gramática da Língua mais Usada na Costa do Brasil* («Arto de gramatiko de la lingvo plej uzata en la marbordo de Brazilon») estis publikigita en 1595 en la portugala urbo Koimbro. Anchieta verkis sian gramatikon surbaze de la latina modelo, sed krome aldonis kelkajn specifaĵojn – tiu originaleco ŝuldiĝas al lia bona parol-kono de la lingvo. Li naskiĝis kiel filo de eŭskaj rifugintoj en la kanariaj insuloj, kaj krom la portugala, la hispana, la latina, kiujn li lernis kaj tre bone mastris, li parolis la eŭskan lingvon kiel gepatran. Ekde sia infanaĝo li konsciis pri la neceso bone koni la lingvojn de la aliaj por komunikni pli facile.

En la analizado de la lingvo Anchieta notis la malĉeeston de la konsonantaj sonoj /f/, /h/, /l/ kaj /v/, kaj la uzadon de ses vokaloj, /a/, /e/, /i/, /o/, /u/, kaj /y/. Tiu lasta estus aspra *i*, alta, centra, neronda, inter /i/ kaj /u/. Ĉiuj ses vokalaj sonoj povus esti prononcataj ankaŭ nazale, kio duobligus la nombron de vokaloj uzataj en la lingvo. La tradukon de la „Patro Nia” Anchieta metis en katehismon verkitan por uzo de la pastraro ĉe la indiĝenoj:

Oré rub ybakype tekoar; I moetépyramo nde reratoikó. Tournde Reino T'onhemonhangnde remimotara ybype, ybakype i nhemomnhanga īabé. Oré remi'u ara iabiōnduara eime'eng kori orebe. Nde nhyrō orebe ore angaipaa resé oré rerekomemuāsara supé oré nhyrō īabe. Oré moar-ukar ume iepé tentaçāo pupé oré pysyrōte iepé mba'e a 'iba sui. Amém.

Pro malĉeesto de kelkaj nocioj en la indiĝena vortaro, li enmetis tri vortojn el la portugala: reino (regno), tentação (tento) kaj amém (amen). La esperantigo de la preĝo korespondas al la vortordo de la originalo.

En la jaro 1759 la portugala reĝo ordonis la foriron de la jezuitoj el ĉiuj posedajoj de la krono, amerikaj, eŭropaj, aziaj kaj afrikaj. En Brazilo tio kaŭzis tujan kolapskon de

Patro nia, en la ĉielo la estanto, kiel la honorigoto via nomo estu. Venu via regno, fariĝu via volo sur tero, kiel la fariĝo ĝia sur ĉielo. Nian mangajon, tiu kiu estas ĉiutaga, donu hodiaŭ al ni. Pardonu vi niajn malbonfarojn, tiel kiel la malbonfarantojn al ni ankaŭ ni pardonas. Ne lasu vi fari fali en tenton sed liberigu nin de malbonajoj. Amen.

la jam malsufiĉa eduksistemo. Preskaŭ ne ekzistis nereligiaj instruistoj. Jam en la jaro 1757, la markizo de Pombal, ministro de la portugala reĝo, reformis la funkciadon de la indiĝenaj komunumoj, forprenis la rajtojn de la jezuitoj, kiuj ekde 1686 administris la indiĝenajn komunumojn kaj lernejojn, kaj anstataŭigis ilin per direktoroj. Ili devis kontroli la vivon de la indiĝenoj, precipe fiksi iliajn daŭrajn loĝlokojn, alproksimigi ilin al la eŭropa civilizmodelo, krei laborforton, kaj fortigi la transmaran administradon tra ĝiaj lokaj reprezentantoj. La nova leĝo alportis multajn ordonojn kaj kondamnis la uzon de la ĝenerala lingvo, nomis ĝin „inventajo ververe abomeninda”, pro tio ke ĝi malebligis al la popolo aliron al la eŭropa civilizo. Por forigi tiun „malbonon”, la uzo de la portugala lingvo iĝis deviga. Sen la ĉeesto de la jezuitoj kaj fronte al oficiala malpermesso, la ĝenerala lingvo komencis malfortiĝi.

Samtempe, alia faktoro intervenis. La ekspluata sistemo de eksportado de brazil-arboj (latine „*Paubrasilia echinata*”, laŭ kiuj la tuta lando nomiĝas Brazilo), kiuj donis ruĝan farbon por teksaĵoj, iom post iom elcerpiĝis. En la 17-a jarcento estis en Brazilo enkondukita pli strukturigita produktosistemo kun la plantado de sukerkano. Por laboro sur la plantejoj oni importis centmilojn da afrikaj sklavoj kun malsimilaj lingvoj. Kutima politiko de la sklavoposedantoj estis miksi diversdevenajn afrikanojn por malfaciligi ribelojn kaj la interŝanĝon de informoj. Por la komunikado inter sklavoposedantoj kaj la sklavarinoj oni uzis ĉefe la portugalan lingvon. Tio estis plia kaŭzo de la forfalo de la ĝenerala lingvo.

La listo de la indiĝenaj lingvoj uzataj en Brazilo, kompilita de la brazila lingvisto Aryon Rodrigues (1925-2014), prezentas ĉirkaŭ 200 lingvojn apartenantajn al 45 malsamaj lingvo-familioj. La nombro de parolantoj de tiuj lingvoj estas de kelkdekoj ĝis kelkmiloj. La tupi-gvarania familio estas reprezentata de 29 lingvoj-variantoj, kies parolantoj loĝas ĉefe de la amazonia arbaro. Tie oni ankaŭ povas renkonti uzantojn de la posteulo de la ĝenerala lingvo, alinomita *ñeengatú*, t.e. «la bona» aŭ «la komprenebla» lingvo. Laŭ la listo de Rodrigues (2013), 15 000 homoj ankoraŭ utiligas la ĝeneralan lingvon. Kiam la portugala reĝo malpermesis ĝian uzadon en la 18-a jc., almenaŭ du trionoj de la brazila loĝantaro konis nur tiun lingvon. La forlaso de la ĝenerala lingvo kaj ĝia anstataŭigo per la portugala estis lingvopolitika decido, per kiu estis garantiita la hegemonio de la eŭropa-kristana civilizo super pluretnaj lokaj kulturoj en Brazilo. Tio ankaŭ donis al la portugala lingvo elstaran lokon inter la plej uzataj de la mondo, ĉar nur en Brazilo ĉirkaŭ 200 milionoj da homoj utiligas ĝin ĉiutage. Sed, por tio, la *ñeengatua* devis malĝeneraligi, kaj centoj da etnaj lingvoj malaperi.

Bibliografio

- Alisjahbana, Sutan Takdir (1974): *Language policy, language engineering and literacy in Indonesia and Malaysia*. En: Fishman, Joshua A. (ed.): *Advances in Language Planning*. New York & The Hague: Mouton de Gruyter. 393–412.
- Anchieta, José de (1990): *Arte de Gramática da Língua mais Usada na Costa do Brasil*. Reeldono. Eld. Loyola, São Paulo
- Baur, Arthur (1989²): *La Retoromancoj: sorto de la plej malgranda nacia lingvo de Svislando*. Bellinzona: Hans Dubois. kun bibliografio
- Berdichevsky, Norman (2004): *Nations, Language and Citizenship*. Jefferson, North Carolina & London: Mc Farland

- Braunmüller, Kurt (1999²): *Die skandinawischen Sprachen im Überblick*. Tübingen & Basel: A. Francke Verlag. 138–210.
- Cardoso Filho, Ronie (2015): *Estigo kaj malapero de la brazila indiēna ĝeneralaj helpilingvoj*. Studenta laborajo de Interlingvistikaj studoj en Poznano, manuskripto 7 p.
- Cathomas, Rico M. (2005): *Schule und Zweisprachigkeit*. Münster: Waxmann
- Lechmann, Gion (2005): *Rätoromanische Sprachbewegung. Die Geschichte der Lia Rumantscha von 1919 bis 1996*. Frauenfeld: Huber
- Meyer, Rudolf (1992): *Hebräische Grammatik*. Berlin & New York: Walter de Gruyter
- PIV: Plena Ilustrita Vortaro de Esperanto* (2005). Paris: Sennacieca Asocio Tutmonda
- Rodrigues, Aryon Dall'Igna (2013): *Línguas Indígenas Brasileiras*. Laboratorio de Lingus Indígenas. Universitad do Brazil
- Schmid, Heinrich (1982): *Richtlinien für die Gestaltung einer gesamtbündnerischen Schriftsprache: Rumantsch Grischun*. Chur

Interretaj fontoj

https://als.wikipedia.org/wiki/Rumantsch_Grischun
https://rm.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Pagina_principala
<http://www.liarumantscha.ch>
<https://nn.wikipedia.org/wiki/Norsk>
<https://no.wikipedia.org/wiki/Norsk>
https://de.wikipedia.org/wiki/Eliezer_Ben-Jehuda
<https://he.wikipedia.org>
https://id.wikipedia.org/wiki/Halaman_Utama

Figuroj

- Figuro 3.1: https://de.wikipedia.org/wiki/Raetia/media/File:Römische_Provinzen_im_Alpenraum_ca_150_n_Christi.png
- Figuro 3.2: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Mehrheitssprachen_GR_1860.png
- Figuro 3.3: https://eo.wikipedia.org/wiki/Ivar_Aasen/media/File:Ivar_Aasen,_1871_IAAM-F-1.jpg
- Figuro 3.4: https://de.wikipedia.org/wiki/Norwegische_Sprache/media/File:Norwegianmalforms.png
- Figuro 3.5: <https://en.wikipedia.org/wiki/Bokmål/media/File:Knudknudsen.jpg>
- Figuro 3.6: https://nn.wikipedia.org/wiki/Fader_vår
- Figuro 3.7: https://de.123rf.com/photo_61560509_hebräischen-buchstaben-shabby-schwarzer-schrift-das-hebräische-alphabet.html
- Figuro 3.8: https://de.wikipedia.org/wiki/Eliezer_Ben-Jehuda/media/File:BYwork.jpg
- Figuro 3.9: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Nederlands-Indië>
- Figuro 3.10: https://en.wikipedia.org/wiki/Indonesian_language

Demandoj

- Kiu lingvofamilio estas plej bone esplorita kaj kiuj lingvogrupoj apartenas al ĝi?
- Kiel oni karakterizas lingvon kaj dialekton?
- Surbaze de kio estas plej ofte normigita la etna/nacia lingvo?
- Kio antaŭiras starigon de gramatiko kaj vortaro?

5. Kio estas „ſlosilaj tekstoj”?
6. Kia estas la lingvopolitiko de Svislando?
7. Kio estas la origino de la romanĉa lingvo kaj kiaj lingvoj estas parencaj al ĝi?
8. Ĉu ekzistas literaturo en retoromanaj dialektoj?
9. Kial la normigo de la dialektoj en Svislando ne okazis pli frue ol en la 20-a jc.?
10. Kiu organizajo kreigis en 1919 por promocii la romanĉajn lingvon kaj kulturon?
11. Kiu kaj kial estis komisiita pri la normigo de la romanĉa?
12. Ĉu Rumantsch Grischun estas denaska lingvo?
13. Ĉu la retoromanĉa lingvo prosperas? Kiaj estas ĝiaj atingaĵoj kaj perspektivoj?
14. Kiom da naciaj lingvoj havas Norvegio?
15. Kial malaperis la origina norvega lingvo?
16. Kiu ĵ manieroj ofertiĝis por rehavi la nacian norvegan lingvon?
17. Surbaze de kio Ivar Aasen kreis la norvegan?
18. Sur kio baziĝas Bokmål kaj kia estas ĝia sukceso?
19. Kiu ĵ instancoj zorgas pri la norvegaj oficialaj lingvoj?
20. Kia estas la proporcio inter la uzo de la du oficialaj norvegaj lingvoj kaj kial?
21. Kiu tipa lingvo estas la hebrea?
22. Kio estas cionismo?
23. Kiu estas aŭtoro de la novhebrea lingvo?
24. Ĉu la biblia hebrea estas kontinue parolata lingvo?
25. Kiom da lingvoj estas parolataj en Indonezio?
26. Kiu longe okupis Indonezion?
27. Kiu estis la plej disvastiĝinta interlingvo en Indonezio?
28. Kiu ĵ taskojn havis la „Komisiono por la indonezia lingvo”?
29. Kia estas la nuna lingva situacio en Indonezio?
30. Kiu ĵ estis cirkonstancoj de ekestado de la Brazilila Lingvo Ĝenerala? Kial ĝi malaperis?
31. Sur kiu ĵ lingvoj baziĝis la Brazilila Lingvo Ĝenerala? Ĉu ĝi havas posteulon?

Skribaj taskoj

1. Raportu pri lingvonormigo (oficialaj gramatiko kaj vortaro) de via gepatra lingvo.
2. Informu pri tipoj de lingvonormigaj instancoj (ligvaj akademioj, komisionoj) kun ekzemploj.
3. Komparu pli detale iun romanĉan dialekton kun la normigita romanĉa.
4. Montru surbaze de teksto-ekzemploj la similecon de skandinavaj lingvoj.
5. Klarigu kun lingvaj ekzemploj la diferencon inter aškenazoj kaj serfardoj.
6. Trovu informojn pri lingvoj influitaj de la hebrea aŭ de la jida (ekz. la judeo-araba, la judeo-aramea, la judeo-malaja, la judeo-taĝika, la jeniša, la juhuria, la jevana, la karaima) kaj pritaksu la influon.
7. Trovu informojn pri Rotwelsch aŭ simila socia ĵargono influita de la jida kaj komparu kun piĝinoj kiel *Gastarbeiterdeutsch*.
8. Informu pri la kolonia historio de Indonezio kaj ties lingvoj.
9. Trovu informojn kaj superrigardigu lingvojn indiĝenajn ankoraŭ uzatajn en iu amerika lando aŭ teritorio.
10. Trovu kaj prezenti detalojn pri reenkonduko de lokaj lingvoj en eksaj kolonioj en Afriko kaj Azio.
11. Trovu kaj prezenti infomojn pri indiĝenaj lingvoj uzataj en Ameriko.

4. Piĝinoj kaj kreolaj lingvoj

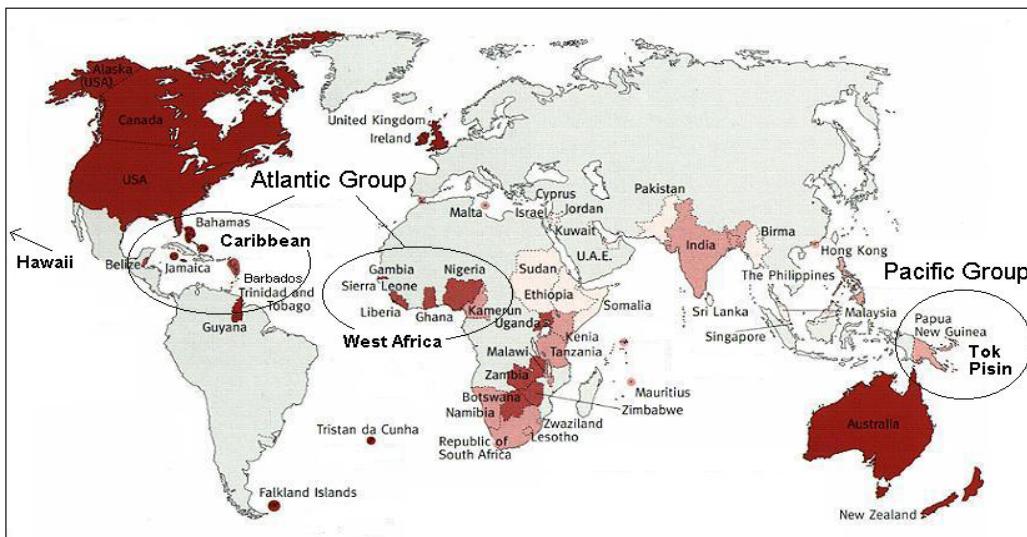
4.1. Origino

Piĝinoj kaj kreolaj lingvoj estas tipaj ekzemploj de naturaj interlingvoj, kiuj nuntempe funkcias en Ameriko, Azio, Afriko, ĉefe en Karibio kaj Pacifiko. Ili ekestis el praktikaj interkomprenegeblecoj bezonoj, do spontaneaj kaj neplanite. En la akiritajn teritoriojn venadis el diversaj mondopartoj koloniistoj, komercistoj, rifuĝintoj, migrantaj laboristoj, estis tien deportataj sklavoj, kiuj originis de multaj landoj kun diversaj gepatralingvoj. Ĉefe pro la mondesploraj vojaĝoj de portugaloj, la koloniigo kaj migrado intensigis ekde komenco de la novepoko, do fine de la 15-a jc; dum la hispana regado en Portugalio okupis koloniojn hispanoj, alie francoj, britoj, nederlandanoj kaj poste germanoj. Sklav-merkatado floris ĝis la duono de la 19-a jc. La sklavo, ĉefe de afrika origino, devenis de diversaj triboj kun malsamaj lingvoj, ili do ne komprenis sin reciproke, nek komprenis la lingvon de la koloniistoj. La ununura eblo de interkompreniĝo por ĉiuj estis lerni la lingvon de la koloniaj sinjoroj, do ĉefe la anglan, la portugalan, alie la francan, la hispanan k.a. Tio estis malfacila ne nur pro tio, ke ekzemple la gepatralingvoj de la afrikanoj havas alian strukturon ol tiuj de la eŭropaj koloniistoj, sed precipe pro la neeblo viziti lernejon kaj pro ofta analfabetismo; oni do lernis laboreje kaj surstrate. Tial la esprimmaniero estis primitiva, servanta al nepraj bezonoj, do ekzemple anstataŭ «I have been ill» oni diris «yesterday me ill», uzante minimumon de gramatiko kaj forte reduktitan vortaron (esprimojn bezonatajn dum la ĉiutaga vivo, dum laboro en havenoj, en minejoj aŭ sur la kampoj), ofte kun miksaĵo de indiĝenaj vortoj. Tia «foreigners' talk» estas transira stadio, je kies fino formiĝas nova lingvo kun propra, kvankam primitiva gramatiko kaj vortprovizo, *piĝino*. Piĝino sekve estas memstara, surbaze de leksiko de la koloniista lingvo (t.n. «lexifier», supertavolo) kaj kun influoj de subigitaj lingvoj (subtavolo) ekestinta interlingvo, uzata kiel natura interkomunikilo inter homoj de origine malsamaj gepatralingvoj sur konsiderinde vasta teritorio (ekz. Novgvineo, Kamerunio). Ĝi estas gramatike simpla kaj vortare malriĉa (kelkcent ĝis maksimume kelkmil vortoj), servante nur por interkompreniĝo en bezonataj situacioj, do ne kiel lingvo ekzemple poezia aŭ sciencaj. La plej multaj specialistoj opinias, ke piĝinoj kutime ne servas por ĝeneralaj uzoj kaj ne estas denaskaj lingvoj. Principe, piĝinoj estas raraj lingvoj, ĉar ili post certa tempo aŭ formortas, aŭ kreoliĝas. Kiel transiraj stadioj estas nomataj: ĵargono, stabila piĝino, etendita piĝino. Ekzistas ankaŭ miksformoj.

Piĝinoj povas funkcii en sia primitiva stato dum longa tempo, sed plej ofte okazas ilia pluevoluo, kiun oni nomas *kreoligo*: la uzantoj, ĉefe la socie malalta tavolo de rifuĝintoj, simplaj laboristoj ktp. ekuzas la koncernan piĝinon ankaŭ dum sia ĉiutaga kaj familia vivo (precipe se ili denove estas etnolingve malsamaj). Iliaj infanoj lernas tiun ĉi lingvon en la familio kiel sian gepatran. Sekve la lingvo pliriĉiĝas je novaj bezonataj esprimoj laŭ la kutima maniero, ĝia vortaro kreskas kaj la gramatiko stabiligiĝas, okazas natura pluevoluo ĝis la ekestado de «kompleta» *kreola lingvo*. Tiun ĉi ne plu estas limigita kompreniĝilo inter parolantoj de malsamaj etnolingvoj, sed plene aŭtonoma, memstara lingvo, kiu evoluis el la piĝino kaj estas uzata kiel gepatra lingvo. Kelkajn stadiojn oni klasifikas kiel semikreolajn. La plejmulto de piĝinoj kaj kreolaj lingvoj ekestis surbaze de iu eŭropa lingvo (depende de la deveno de la koloniistoj precipe la portugala, la angla, la franca, la

hispana, la nederlanda) kiel miksaĵo kun lingvoj neeŭropaj. En Afriko, ĉefe en la zono de bantuaj lingvoj, ekestis naturaj interlingvoj de kreola tipo, kiuj ne havas iun ajn eŭropecan kontribuaĵon (ekz. Kingwana, Kituba kaj Monokutuba, Sango). Nombron de piĝinoj kaj kreolaj lingvoj (kiu ja ne restas konstanta) oni taksas al ĉ. 200, la plej konataj el ili havas eĉ kelkajn milionojn da parolantoj.

La vorton *pidgin* oni klarigas ege diverse – plej ofte kiel ĉinece deformitan vorton *business*, laŭ alia teorio ĝi devenas de la indiana tribo nomata de la angloj *Pidians*, aŭ fakte temas pri «pigeon» (kolombo), ĉar iuj triboj kredas ricevi la lingvon de birdoj, laŭ aliaj temas pri misformigo de la hispana vorto *pequeño*, aŭ de la portugala *ocupação*, aŭ de la kantona *bei chin*, aŭ de la hebrea *pidjom* ktp. *Kreoloj* estis nomataj en kolonioj naskiĝintaj gefiloj de eŭropanoj. La vorto devenas de la portugala/hispana «criar» = kreskigi, bredi («crioulo» = pequena cria, «cria» = bebo de alpako/guanako/ lamo/vikunjo, «criança» = infano). Ekde la 16-a jc. oni nomas tiel ankaŭ la lingvojn ekestintajn kaj parolatajn en kolonioj. (En Esperanto oni laŭ PIV rajtas diri nur «kreola lingvo».) Piĝinoj kaj kreolaj lingvoj havis komence trajtojn de lingva malsupereco kaj subniveleco. Tiu ĉi elemento pli kaj pli malaperas, la kreolaj lingvoj estas rigardataj serioze, en kelkaj landoj uzataj en ĉiutaga vivo, en amaskomunikiloj, en lernejoj, ofte ili iĝas instrumento de alfabetigo kaj simbolo de nacia identeco.

Figuro 4.1: mapo de piĝinoj kaj kreolaj lingvoj

4.2. Eŭropo

La plej fama eŭropa piĝino estis *Lingua Franca del Levante*, ekestinta kiel lingvajo de komercistoj kaj maristoj en havenoj ĉirkaŭ la Mediteraneo en la mezepoko kaj uzata ĝis la 19-a jc. Ĝi estis la plej frue dokumentita kaj la plej longe vivinta piĝino. La plej frua konata mencio pri ĝi estas el la 9-a jc.: la raporto de geografo Ibn Khurradādbih de Andaluso elnombras ĝin flanke de la lingvoj araba, turka, greka, andaluzia kaj slavaj. Ĝi estis poste menciată kiel lingvo de kontaktoj kun la Oriento en la tempo de krucmilitoj.

La plej malnova konata dokumento uzanta tiun ĉi lingvon estas *Compasso da Navegare* el la jaro 1296, la unua navigacia mapo priskribanta la Mediteraneon. Alia frua specimeno, la t.n. Grion-teksto aŭ *Contrasto della Zerbitana* ekestinta ĉ. la jaro 1300, estas anonima lamento de muslimana kaptitino. La vortaro de Lingua Franca del Levante liveris grandan kvanton da materialo por eŭropecaj esprimoj ligitaj kun mediteraneaj navigadoj kaj komerco; ĝin certe parolis i.a. la sefardaj sklavkomercistoj el Ĝenovo, al kiuj la portugaloj jam frue estis vendintaj licencojn pri sklav-merkatado.

La bazo de la piĝino estis la itala lingvo (ĉefe ties ĝenova kaj venecia variantoj) kune kun la portugala kaj la hispana, en la komercaj kaj aliaj kontaktoj estis krome envolvitaj arabo, greko, turko, armeno kaj aliaj nacioj, kies lingvoj liveris la sub-tavolon. La arabo nomis ĉiujn eŭropanojn laŭ frankoj, kiujn ili unue kontaktis, tial la lingvo *lisān-al-faranğī* (kie en la araba lingvo signifis «lingvo de [kristanaj] eŭropanoj») ricevis nomon *Lingua Franca*, poste nomata ankaŭ «ferenghi», «sabir» (laŭ la verbo «scii») aŭ «petit mauresque» («eta maureca»). Ĝi ekzistis en lokaj kaj tempaj variantoj – ekzemple estas sciate, ke post la batalo ĉe Ksar-el-Kebir en 1578, en kiu Portugalio malvenkis, la lingvo de la sklavigitaj portugalaj kaptitoj forte influis la Lingua Franca-n de Algiero. La ĝeneralan uzon de Lingua Franca atestas ankaŭ la teatraĵoj, kie oni uzas ĝin por karakterizi sklavojn, servistojn ktp., ekz. ĉe Fazio degli Uberti, Carlo Goldoni, Lope de Vega kaj Molière. En lia «La nobela burĝo» el 1670: *se ti sabir, respondir; se non sabir, tazir* (se vi scias, respondu, se vi ne scias, silentu) kaj en «La siciliano aŭ amo kiel pentristo» el 1667: *Mi star bon Turca, non aver danara: ti voler comprara? Mi servir a ti, se pagar per mi, far bona cucina, mi levar matina, far boller caldara. Parlara, parlara, ti voler comprara?* (mi estas bona turko, ne havas monon: ĉu vi volas aĉeti min? Mi servos al vi, se vi pagos por mi, faros bonan kuiradon, mi leviĝos matene, boligos kaldronon. Parolu, parolu, ĉi vi volas aĉeti min?) La nordafrikaj (magrebaj) landoj uzis Lingua Franca-n eĉ en diplomataj rilatoj kun Eŭropo. En la 19-a jc., kiam Francio okupis Alĝerion, Tunizon kaj Marokon, oni eldonis ĝian gramatikon kaj vortaron «Dictionnaire de la Langue Franque ou Petit Mauresque» (Marseille, 1830) por ebligi la komunikadon de soldatoj kun la okupatoj. Hugo Schuchardt ellaboris ĝian bibliografion en 1909.

Ĝia gramatiko estis reduktita kaj simpligita, ĝia bazo estis analiza, do ekz. sen specialaj finaĵoj por pluralo kaj tempoj de verboj, kiuj estis formataj pere de partikuloj. Ekzemple, perfekto (pasinteco) esprimiĝis per adverbo „ja” (jam): *elu ja sabito* = li/ ŝi sciis. Infinitivo estis uzata sensanĝe kun personaj pronomoj por esprimi prezencen kaj imperativon, ekz. *mi avir* «mi havas», *ti avir* «vi havas», *dar!* «donu!», kaj la sola finaĵo estis participsimila *-to*, kiun oni aldonis al la infinitivo (sen *-r*) por formi la pasintajn tempojn: *voi amato* «vi amis». La futuro formiĝis per aldono de vorto *bisognio* «bezono». La objekto de verbo estis indikata helpe de la prepozicio «per»: *il populo amar per elu* «la popolo amas lin»; kaj la posedaj adjektivoj estis anstataŭigitaj per *di* antaŭ la pronomo: *il paisi di noi* «nia lando». Same ne ekzistis akordo de substantivoj kun adjektivoj en nombro kaj kazo.

Specimeno de la preĝo „Patro nia” kun laŭvorta traduko:

*Padri di noi, ki star in syelo, noi volir ki nomi
di ti star saluti. Noi volir ki il paisi di ti star
kon noi, i ki ti lasar ki tuto il populo fazer
volo di ti na tera, syemi syemi ki nel syelo.
Dar noi sempri pani di noi di kada porno,
i skuzar per noi li kulpa di noi, syemi syemi
ki noi skuzar kwesto populo ki fazer kulpa
a noi. Non lasar noi tenir katibo pensyeri,
ma tradir per noi di malu.*

Patro de ni, kiu estas en ĉielo, ni volas ke la nomo de vi estu salutata. Ni volas ke la paco de vi estu kun ni, kaj ke vi lasu ke la tutu popolo faru volon de vi sur la tero, same kiel en la ĉielo. Donu [al] ni ĉiam panon de ni de ĉiu tago, kaj pardonu por ni la kulpon de ni, same kiel ni pardonas tiun ĉi popolon kiu faras kulpon al ni. Ne lasu nin teni malbonajn pensojn, sed forigu por ni la malbonon.

Pro la historia graveco de tiu ĉi lingvo, la termino *lingua franca* (“lingvafrankao”) estas ofte uzata kiel sinonimo por “interlingvo”, kiel atestas ekzemple la angla vikipedio:

“A lingua franca, also known as a bridge language, common language, trade language or vehicular language, is a language or dialect systematically (as opposed to occasionally, or casually) used to make communication possible between people who do not share a native language or dialect, particularly when it is a third language that is distinct from both native languages” (https://en.wikipedia.org/wiki/Lingua_franca).

Kiel ekzemploj de lingvafrankaoj estas menciataj i.a. eŭropdevenaj lingvoj angla, franca, hispana, rusa; aziaj lingvoj araba, ĉina kaj hebrea; afrikaj svahila, afrikansa kaj wolof; amerikaj keĉua kaj tupia.

4.3. Ekzemploj de anglecaj kreolaj lingvoj

Havajo. La indiĝenoj de la Havajaj insuloj parolis polinezian lingvon, kiu estis pli kaj pli superata de la angla, definitive kun la sukera monopolio de Usono en 1876 kaj la anekso de la insuloj en 1898. Por la laboro en sukerplantejoj venadis laboristoj el Ĉinio, Filipinoj, Japanio, Koreio, Portoriko kaj de aliloke – tiuj ĉi gastlaboristoj formis jam en la 17-a jarcento la plejmulton de la loĝantaro. Ili apenaŭ estis en kontakto kun la angloj, formantaj superan socian klason. Tial ilia komuna pigino havis multajn variantojn laŭ la gepatraj lingvoj de la parolantoj, ekz. japanecan, filipinecan ktp. La sekva generacio akceptis kaj evoluigis tiun ĉi lingvon en *Hawaiian Creole*. (Ekzemplo: John-them stay cockroach the kaukau = John and his friends are stealing the food.)

Florido. La loka angleca kreola lingvo nomiĝas *Gullah* (la gulaa), parolata ankaŭ en marbordo de Georgio, Suda Karolino kaj en najbaraj insuloj. Ĝi ekestis el la pigino uzata en la 17-a jarcento inter britaj koloniistoj kaj iliaj okcidentafrikaj sklavoj. Ties gepatraj lingvoj estis Ewe, Haussa, Yoruba, Ibo, Kikongo kaj aliaj. El Gullah eniris en lokan usonan anglan kelkaj lokaj esprimoj. La traduko de la Biblio en Gullah estas farita en la Suda Karolino. (Ekzemplo: Umachil' nyamnyam fufu an t'ree roll-roun, but 'e ain't been satify = the child ate mush and three biscuits, but she wasn't satisfied.)

Jamajko: Jamajka aŭ *Jagwa* kreola lingvo estas parolata aŭ komprenebla sur la tutu insulo kaj science esplorata; en la loka universitato organiziĝas kreolistaj kongresoj. En la jaro 1901 eldoniĝis en Londono la pritrakto “Jamaican Talk”, sekvis “Jamaican Creole

Syntax” kaj “Dictionary of Jamaican English” eldonitaj en Kembriĝo. (Ekzemplo: Muma no waan yu fi sel i = Mummy not want you for sale it.) Ĝi havas Vikipedion: https://jam.wikipedia.org/wiki/Mien_Piej

Sieraleono. En Fritaŭno kaj ĝia ĉirkaŭaĵo ekestinta kreola lingvo *Krio* servas kiel vehikla lingvo en la tuta lando. Ĝia antaŭulo estis la piĝino *Talkee-Talkee* kreita por la interkomprenejo kun la eŭropanoj.

Melanazio. La lingvo importita de la ĉina marbordo kaj surloke adaptita nomiĝas *Beach-la-mar* aŭ *Melanesian Pidgin English*. Ekzistas ĝiaj gramatiko kaj vortaro, en la vortprovizo troviĝas eĉ kelkaj germandevenaj vortoj, ekz. “*beten*” kaj “*langsam*”. (Ekzemplo: Ol man i lukim, ol sampela i lap na narapela gen i belhat. = Some of those who saw this laughed and others got very angry.)

4.3.1. Tok Pisin (tokpisino)

La kreola lingvo *Tok Pisin* (= “talk pidgin”) estas unu el la tri oficialaj lingvoj de Papuo-Novgvineo (apud la angla lingvo kaj la hirimotua lingvo), instruata en bazaj lernejoj, uzata en ĵurnaloj kaj oficialaj sciigoj, ĝi havas ankaŭ propran vikipedion (https://tpi.wikipedia.org/wiki/Fran_pes). Nombro de ĝiaj parolantoj estas indikata diverse, en la angla vikipedio “inter kvin kaj ses milionoj”, ĉar krom kiel denaska lingvo ĝi estas ofte uzata kiel interreta interlingvo, kiam ekz. la gepatroj venas el malsamaj lingvoregionoj, aŭ kiel la dua lingvo apud la denaska. Ĝia origino estis la piĝino nomata “New Guinea Pidgin” (ankaŭ “Samoan Plantation Pidgin English” aŭ ĝenerale “Pidgin English”) el la 19-a jc., bazita sur la aŭstralia angla kun influoj de austroneziah lingvoj kaj iom de la lingvoj germana kaj portugala. Tio estis rezulto de mikso de diverslingvaj laboristoj sur la plantejoj en Kvinslando kaj sur kelkaj insuloj. La piĝino uziĝis en la Germana Novgvineo (1882–1919, apud la germaneca kreola lingvo *Unserdeutsch*). Ĝi estas parenca al la bislama sur Vanuatuo kaj al “*Pijin*” sur la Solomonaj insuloj, kiuj evoluis samtempe, kaj ĉiu tri estas tradicie vidataj kiel variantoj de la melanezia piĝino aŭ novmelanezia lingvo. La vikipedio https://tpi.wikipedia.org/wiki/Fran_pes havas ĉ.1500 paĝojn en majo 2019.

Fonetiko: vokaloj *a, e, i, o, u*, diftongoj *ai, au*, duonvokaloj *w, y*, konsonantoj *b, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, t, v*.

Substantivoj estas deklinacie nešanĝebraj, pluralo kun **ol** (all), **meri**: *dok – ol dok* (hundo – hundoj); kunmetitaj: *rum slip* (room, sleep) = dormoĉambro, *haus pepa* (house, paper) = oficejo, *kot ren* (coat, rain) = pluvmantelo

Adjektivoj: **-pela** antaŭ subst.: *bikpela haus* = granda domo, *strongpela men* = fortaj viroj

Pronomoj personaj: *mi, yu, em* (li, ŝi), *mipela* (inkluziva, ekz. *mipela i save* = ni ĉiu scias) / *yumi* (ekskluziva, ekz. *yumi save* = nur ni scias; ekzistas ankaŭ inkluzivaj dualaj kaj trialaj pronomoj), *yupela, ol*; posedaj: *bilong*: *haus bilong mi* (mia domo)

Verboj: *go* = iri, *ran* (run) = kuri, *krai* (cry) = krii, *dai* (day) = morti; *transitivaj* kun sufikso **-im** (angle: him): *givim* (give him) = doni (ion, al iu), *askim* (ask him) = demandi (iun pri io), *baim* (buy him) = aĉeti (ion). **Tempoj:** partikulo por prezenco **i** (*em i kam* = li venas), preterito **bin** (*em bin kam* = li venis), prefekto **binis** (*em kam binis* = li estas veninta), futuro **bai** (*em bai kam* = li venos).

Numeraloj: wan, tu, tri, foa, faiv, sikis, seven, et, nain, ten

Specimenoj:

gude = good day – bonan tagon

apinun = afternoon – bonan posttagmezon, vesperon

sik = sick – malsana, *haus sik* – malsanulejo

bulut = blood – sango

kaikai – manĝajo

tenkyu = thank you – dankon

yu stap gut? – kiel vi fartas?, *orait* = all right – bone

lukim yu = look in you – ĝis revido

husat nem bilong yu? = what a name belong you – kio estas via nomo?

Teksto de “Patro nia”:

Papa bilong mipela, yu stap long heven. Mekim nem bilong yu i kamap bikpela. Mekim kingdom bilong yu i kam. Strongim mipela long bihainim laik bilong yu long graun, olsem ol i bihainim long heven. Givim mipela kaikai inap long tude. Pogivim rong bilong mipela, olsem mipela i pogivim ol arapela i mekim rong long mipela. Sambai long mipela long taim bilong traím. Na rausim olgeta samting nogut long mipela. Amen.

Unserdeutsch, kiu ekestis en la orfejoj de la Germana Novgvineo, estas la ununura vivanta kreola lingvo devenanta de la kolonia germana; la posteuloj de la unuaj parolantoj parte elmigris post 1975 en Aŭstralion, kie ili ankoraŭ flegas tiun lingvon. Hirimotua lingvo *Hiri Motu* estas kreola lingvo parolata ĉefe en Papuo kiel simpligita formo de la motua lingvo, uzita inter motuanoj kaj iliaj komercaj partneroj surborde de la papua golfo. Ĝi estis uzata ankaŭ de la papuaj policanoj.

4.4. Ekzemploj de francecaj kreolaj lingvoj

Luziano. En partoj de Luiziano kaj Teksaso estas parolata kreola lingvo *Créole Louisianais*, nomata ankaŭ *Français Nègre*, kio indikas, ke ĝi ekestis ĉe nigraj sklavoj (kaj krome ĉe indianoj). Krom tio en kelkaj partoj de Luiziano, la blankuloj devenantaj de iamaj francaj superaj sociaj tavoloj parolas la iom arhaiĝintan francan lingvon. Tiu ĉi aparta formo de la franca lingvo ne estu intermixta kun la kreola lingvo.

Haitio. La kreola lingvo, simila al tiu de Luiziano, disvastiĝis kvazaŭ popola ĉiutaga lingvo, parolas ĝin ĉ. kvin milionoj da homoj. Oficiala lingvo estas la franca lingvo, kiun ĉiutage uzas nur malgranda supera socia tavolo en interna kontakto. Ekde la 1950-aj jaroj oni agnoskas al la kreola lingvo statuson de vera lingvo kaj ĝi iĝas grava instrumento de la landa alfabetiga programo. Ekzistas vikipedio: https://ht.wikipedia.org/wiki/Paj_Prensipal.

Sejšeloj. *Créole seychellois* evoluis surbaze de preskaŭ pure franca vortaro, kun forte simpligita gramatiko. Aperas en ĝi ĵurnalo «Seychelles nation». (Ekzemplo: Sa zur la pli ti tombe = Ce jour la pluie est tombée.)

4.4.1. Gvadelupa kreola lingvo

(surbaze de la studenta laboraĵo de Anne Jausions)

La unuaj francoj albordiĝis al Gvadelupo en 1635. Ili trovis tie la genton de kariboj. Ĉar la francoj kultivis unue tabakon kaj poste la pli profitdonan sukerkanon, ili bezonis multe da manlaborantoj, kiujn ili venigis el Afriko kaj sklavigis. La kreola lingvo (*Kréyòl Gwadloupéyen*) devenas de la kuniĝo de tiuj tri popoloj. La francoj devenis ĉefe el la okcidenta Francio, el Puatuo kaj el la Roçela regiono, la lingvo parolata de ili do havis la trajtojn de tiuj ĉi regionoj tuepoke. Ĉar la kreola lingvo estis parolata de la laboristoj kaj malaltaj sociotavoloj, ĝi estis malalte taksata, la uzantoj estis primokataj kiel «vyé nèg» (vieux nègre), t.e. sentaŭguloj, vaguloj. La kreola lingvo estis officiale malpermesata. Oni punis la lernantojn, kiuj uzis ĝin en la lernejo. La deziro detrui kulturan identecon estis tiel insida, ke eĉ la logantoj mem opiniis la kreolan lingvon vulgara, ne respektinda. En Gvadelupo, franca departemento de 1946, la oficiala lingvo estas la franca lingvo, uzata en administracio, en entreprenoj kaj por la unua kontakto. Sed rapide post tiu una kontakto, oni daŭrigas la konversacion en la kreola. Inter amikoj oni parolas kreole. Ĉ. 450 000 homoj uzas ĝin sur Gvadelupo kaj ĝiajn variantojn sur najbaraj insuloj Dominiko, Sankta Bartolomeo kaj Sankta Marteno. La tuta nombro da parolantoj estas ĉ. 700 000 (https://fr.wikipedia.org/wiki/Créole_guadeloupéen). Laŭ kelkaj teorioj, la kreolaj lingvoj gvidalupa, martinika, dominika kaj sanktalucia estas unuopaj variantoj de la komuna antila kreola lingvo, parolata ankaŭ sur aliaj insuloj, en Venezuela kaj en Franca Gvajano, kie oni nomas ĝin «patois» (tiel estas nomata ajna lingvo konsiderata nenorma en la franca). Unu el la elementoj, kiu kontribuis al la revalorigo de la kreola estis la universitataj studioj pri gvadelupa kreola lingvo. En 1991, Marie Christine Hazraël-Massieux prezantis pli ol 900 publikojn, kiuj pritraktis la kreolan. Nun ekzistas seriozaj sciencaj esploroj pri ĝi.

La gramatiko estas simpligita, ekz. ne ekzistas la kopulo «esti»: *I chiré* = Il/elle est déchirée – Ĝi estas ŝirita. Same kiam predikativo estas adjektivo: *I bél* = Il/elle est beau/belle – Li/Si estas bela. La verbo «havi» enhavas plenan formon «timi» kaj du mallongigitajn formojn «tin» kaj «ni». «Bay», kiu devenas de la franca «bailler», malnova verbo signifanta «doni», estas uzata kiel helpverbo (ankaŭ en la formo «ba, ban»): *Ban-mwen on ti-bo, dé ti-bo, twa ti-bo, doudou!* = Donne-moi un baiser, deux baisers, trois baisers, chérie! – Donu al mi unu kison, du kisojn, tri kisojn, mia karulino! *Ola mizik-la ka bay?* = Où la musique donne? = Où y-a-t il de la musique? – Kie oni ludas muzikon? Ankaŭ «ay /alé»= aller (iri): iĝas helpverbo (en la formo «annou» por la unua persono de volitivo): *Annou! Annou vwè.* = Allons! Allons voir. – Ni iru! Ni vidu.

Ekzistas indikiloj por montri la aspektojn aŭ la tensojn, por esprimi finitecon: „té” relative al iu tempopunkto. *I té vin.* = Il était venu. – Li estis veninta, li venis.

„Ké” estas indikilo de intenco kaj futuro: *Lè kannaval ké rivé, an ké dégizé.* = Quand viendra le carnaval, je me déguiserai. – Kiam okazos karnaval, mi maskovestiĝos.

„Ka” uzatas por indiki prezenccon: *An ka palé* = je parle – mi parolas.

Por la preterito ne estas indikilo: *I pati* = il est parti – li foriris.

Por insisti, oni uzas ripetadon: *Nu kouri, nu kouri, nu kouri.* = Nous avons beaucoup couru. Ni longe kuris.

La artikolo „on” estas lokita antaŭ la nomo, kaj la artikolo „la” malantaŭ ĝi. La substantivoj, kiuj en la franca komenciĝas per vokalo, perdas tiun vokalon: *pangnol* = espagnol

= la hispana; aŭ ili estas ligataj kun la lasta konsonanto de la artikolo: *labé-la*, *zanmi* = l'abbé, les amis – la pastro, la amikoj.

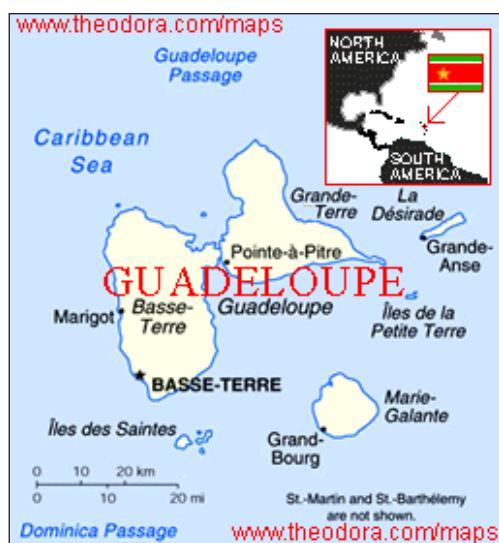
La prononco: Ĉiu litero estas prononcata. -r estas prononcata nur je la komenco de la vorto kaj antaŭ kelkaj vokaloj: *a*, *e*, *i*, aŭ nazalaj vokaloj. -r, -r + e je la fino malaperas: *fē*, *anko* = faire, encore = fari, ankoraŭ.

La konsonantoj similas la francajn. Tamen ekzistas du pliaj: *ky* (legata *tš*), *gy* (legata *g*).

La duonvokaloj *w* kaj *y* estas elparolataj malsame kiam ili troviĝas antaŭ vokalo: *wa* = *oi* en la franca (kiel en «*Luaro*»), aŭ post *gi*: *a-w* = *a-ou* en la franca (*a-u* en Esperanto).

Kelkaj esprimoj: *Toumoun-la, bonjou!* = Bonjour tout le monde! – Saluton al ĉiuj! *Bonswa Madam!* = Bonsoir Madame! – Bonan vesperon, sinjorino! *Non an-mwen sé...* = Nom à moi c'est = je m'appelle... – Mi nomiĝas... *Blan kon koton.* = Blanc comme coton. – Blanka kiel kotono.

Proverboj: En la kreola lingvo, oni ne apartigas proverbaĵojn, maksimojn, sentencojn: ĉiuj estas nomataj «*tipawol*». Ili estas ankoraŭ nuntempe tre ofte uzataj de plenkreskuloj, kaj la junuloj denove malkovras ilin danke al kanzonoj, ludoj, la radiaj elsendoj, nova fenomeno de instruado de tiu lingvo. Ekz.: *An ka manjé nanm an-mwen an salad.* = Je mange âme à moi en salade (je me ronge les sangs). – Mi malrankviliĝas. *Gyé kon sourit an farin sek.* = Gai comme une souris dans la farine sèche (heureux comme un poisson dans l'eau). – Feliĉa kiel fiŝo en akvo. *Chat pa la, rat ka bay bal.* = (Des) chats (ne sont) pas là, (des) rats donnent (des) bals. (Quand le chat n'est pas là, les souris dansent). – Kiam kato promenas, la musoj festenas. *Jiwomon ka fé kabann, mé i ka domi até.* = Le potiron fait son lit, mais il dort à même le sol. (= Les cordonniers sont les plus mal chaussés). – Ĉe botisto la ŝuo estas ĉiam kun truo. La esprimoj de kamparanoj estas specifaj, ekzemple anstataŭ: *ovwa!* = Au revoir! – Ĝis revido! oni preferas: *A ondot soley!* = A un autre soleil! – Ĝis alia suno!

Figuro 4.2: Gvadelupo

Figuro 4.3: Maŭricio

Gvadelupa varianto de „patro nia”:

Bondyé an syèl a-w sé-w ki papan-nou, fè nou konnèt ou Pou nou pé di sé-w ki tout. Vin adan nou, adan tousa y ka fèt Pou rengn a-w rivé. Mi nou pou-w fè sa ou vlé si latè, kon-w ka fè sa ou vlé an syèl a-w Ban nou sa ki fo pou viv jòdila. Pasé si péché an nou menm jan nou ka pasé si tò lézòt fè nou. Pa ban nou chaj pli fò ki kò an nou, men tiré nou adan tousa ki pa bon. Sé sa menm.

4.4.2. Maŭrica kreola lingvo

(surbaze la studenta laboraĵo de Ann-Louise Åkerlund)

Insulo Maŭricio kuŝas en la Hinda Oceano oriente de Madagaskaro. Ĝi havas – kune kun la najbara insulo Rodrigues – ĉirkaŭ 1,2 milionon da loĝantoj. Preskaŭ 70 % en ili estas hinddevenaj. Ne estis indiĝena loĝantaro sur la insuloj, do ĉiuj maŭricianoj estas posteuloj de enmigrintoj, kiuj alvenis dum la lastaj tri jarcentoj – el Francio, Ĉinio, Afriko, Madagaskaro, Britio kaj diversaj partoj de Hindio. La araboj kiel la unuaj utiligis la insulon por replenigi siajn stokojn de nutraĵoj kaj akvo, la portugaloj malkovris ĝin en la jaro 1505 kaj la nederlandanoj portempe okupis ĝin en la 17-a jarcento. En 1715 okupis ĝin francoj favore al la Franca Orienthindia Kompanio kaj en 1721 ekloĝis tie koloniistoj. La britoj avide rigardis la strategie situantan insulon, kiel faris ankaŭ piratoj. Tiuj povis dum la 18-a jarcento akiri paspermesojn de la francoj, se ili promesis ataki nur britajn ŝipojn. Port-Luiso tiel fariĝis centro de piratado. La britoj ricevis Maŭricion kiel kolonion en la pactraktato de 1814. Ili evoluigis la ekonomion kaj komercon, sed lasis daŭre funkciu la francajn regimon, juran sistemon, kulturon, religion kaj lingvon, kaj permesis al la francoj reteni siajn posedajojn kaj interesojn en la sukera industrio. La malpermeso de sklaveco kaŭzis problemojn pri laborfortoj, tial oni venigis grandan nombron de hindoj al la insulo. Kvankam ili estis traktataj simile kiel sklavoj, ili sukcesis enpenetri aliajn sektorojn de la socio kaj ekonomia vivo. Ili nun estas la plej aktivaj en la politiko de la insulo, kiu en 1968 fariĝis sendependa membro de la Brita Konfederacio. En 1992 ĝi fariĝis respubliko.

La oficiala lingvo estas la angla, tamen nur 3 % de la loĝantaro parolas ĝin. La plej vaste uzata lingvo estas la maŭrica kreola lingvo *Kreol Morisyen*. Ĝin parolas ĉirkaŭ 600 000 homoj kiel sian unuan lingvon kaj 200 000 kiel la duan. Aliaj lingvoj estas Bhojpuri (ofte nomata «hindia lingvo») kun 330 000 parolantoj, la urdua 64 000, la franca 37 000 kaj la tamila 22 000. La angla estas la lingvo de la parlamento, de lerneja administracio kaj aliaj oficialaj instancoj. La franca estas la lingvo de la amaskomunikiloj. Okdek procentoj de la gazetaro uzas la francan, kiu ankaŭ superregas en la reklama branĉo. La plejmulto de la televidaj programoj estas en la franca. La loka televido dissendas ĉiutage novajojn en la angla kaj unofoje semajne filmojn en la angla. Krome la aliaj lingvokomunumo en la lando havas siajn programojn. Ekde proksimume 15 jaroj okazas kreollingvaj klerigaj kaj distraj programoj en radio kaj televideo, lastatempe ankaŭ debatoj en la parlamento.

La unuaj fragmentoj de la maŭricia kreola lingvo, el la bušo de sklavo, troviĝas en kortumaj protokoloj el la 18-a jc. La franca lingvisto Robert Chaudenson uzis la materialon el la protokoloj en sia analizo de la deveno kaj karaktero de la kreola lingvo de Île de France (la nomo de la insulo dum la franca regado). Li opinias, ke la lingvo plejparte devenas de la kreola lingvo, kiu evoluis sur la najbara insulo Reunio. La usonanoj Philip

Baker kaj Chris Corne diras, ke la kreola lingvo de Île de France formiĝis el pli-malpli norma franca, el francaj regionaj dialektoj de la 18-a jc. kaj el diversaj ne-francaj lingvoj, parolataj de sklavoj kaj aliaj loĝantoj. Ili emfazis la gravecon de okcidentafrikaj lingvoj kiel volofa, fonua kaj bambara, krom la bengala, tamila kaj malagasa el Madagaskaro. Laŭ ili, Kreol jam en 1749 akiris sian klaran karakteron.

Kvankam Kreol Morisyen estas la sola lingvo, kiun la plejmulto de la loĝantaro regas, la proponoj pri ĝia oficialigo fiaskis, ĝi ankau ne estas akceptita kiel instrulingvo. La publiko opinias ĝin subnivela kaj preferas la anglan kaj la francan lingvojn. Alia kaŭzo por oficiala malakcepto de la kreola lingvo eble estas timo de izoliteco de Maŭricio aŭ timo de ekesto de iu politika etnogrupo – ekz. la hindaj maŭricianoj havas malsamajn gepatrajn lingvojn kaj la kreola lingvo estas ilia kuna komprenigilo.

En 1880 la maŭricia lingvisto Charles Baissac faris la studon de Kreol Morisyen. Li ne estis certa pri gramatikaj reguloj kaj sintakso. Laŭ li, la vortaro de la lingvo eldiras pli ol ĝia gramatiko. La sklavoj pere de diversaj parolturnoj kreis propran mondon, ne ĉiam komprenatan de la mastroj. Specifeco de la maŭricia kreola lingvo estas enigmaj kaj metaforoj, nomitaj *sirandanes*. Ekzemploj:

- *Aswar; mo truv en bann lagrin dan mo laplen. Ler mo lévé mo napli truv zot?* – Zétwal.
(En la vespero mi vidas multajn grajnojn en mia ebenaĵo. Kiam mi vekiĝas, mi ne plu vidas ilin? – La steloj.)
- *Later blan, lagrin nwar?* – *Papye samb lékritir.* (Tero blanka, grajnoj nigras? – Papero kaj skribo.)
- *Ki ti bouir premyer marmit dan pey Moris?* – *Difé.* (Kiu boligis la unuan poton en Maŭricio? – La fajro.)

La decida leksiko devenas de la franca lingvo. Multaj vortoj estas prononcataj same kiel en la franca, malgraŭ ke la literumado malsamas. Aliajn oni malsame prononcas. Oni ekzemple ne uzas la *j*-sonon, kiel en «bonjour» aŭ «jeudi». Anstataŭe oni diras *z*: *bonzur, zédi*. La *š* fariĝas ordinara *s*: *santé* (chanter), *kasé* (cacher), *so* (chaud). Krome oni emas mallongigi esprimojn: *zordi* (aujourd’hui), *talère* (a tout à l’heure), *eski* (est-ce qu’il y a). Genro ne ekzistas. La pronomo *li* servas por «li/ši», «lin/šin», kaj «*ĝi*». La demonstrativo *sa* estas plifortigita per la vorteto *la* post la substantivo: *sa poisson la* (ce poisson), *sa sapo la paille la* (ce chapeau de paille). Oni ofte inkluzivas la artikolon en la substantivo mem: *Ki lère départ?* (Quelle est l’heure du départ? – Kiu estas la horo de la foriro?), *Lamin sémé, lizié rekolté?* *Ekrir ec lir* (La main sème, les yeux récoltent? Écrire et lire – La mano semas, la okuloj rikoltas? Skribi kaj legi.). Kelkfoje oni superflue uzas la artikolon: *Mo oulé aine la samme pou aine la nuit* (Je voudrais une chambre pour une nuit – mi volus unu ĉambron por unu nokto). Oni ne fleksias la verbojn, sed per la vorto *fine* oni povas esprimi pasintan tempon: *Ou fine gagne laite?* (Vous avez eu du courrier? – Ĉu vi ricevis poštton?), *Mo fine perdi mo simain* (J’ai perdu mon chemin – mi perdis mian vojon). Futuro esprimiĝas pere de *pou*: *Dimin mo pou ale la foire* (Demain, j’irai à la foire – morgaŭ mi iros al la foiro).

Specimeno de la «Patro nia»:

Nou Papa ki dan lesiel, fer rekonet ki to nom sin, fer ki to regn vini, fer to volonte akonpli, lor later kouma dan lesiel. Donn nou azordi dipin ki nou bizin. Pardonn nou, nou bann ofans, kouma nou ousi pardonn lezot ki finn ofans nou. Pa les nou tom dan tantasion. Me tir nou depi lemal. Amen.

4.5. Ekzemploj de hispanecaj kaj portugalecaj kreolaj lingvoj

Antiloj. Sur la insuloj Curaçao, Aruba kaj Bonaire (Kuracao, Arubo, Bonero) estas parolata *Papiamentu* (papiamento), riĉe dokumentita kaj servanta kiel lingvo de amaskomunikiloj – televido, radio, ĵurnaloj. Ĝi stabiliĝis surbaze de hispana piĝino, kun fortaj influoj de la portugala kaj eĉ de nederlanda (la lasta kolonia lingvo), kies kontribuajo formas hodiaŭ preskaŭ kvaronon de la vortaro. La gramatiko sekvas hispanan modelon. Papiamento havas ĉ. kvaronmilionon da parolantoj. Ĝi havas ankaŭ vikipedion: https://pap.wikipedia.org/wiki/Página_Principal. (Ekzemplo: La máma ta' a mand e jú bái bende piská = La mama mandaba al hijo que vaya a vender pescado.)

Verdakaba insularo. La *crioulo de Cabo Verde* baziĝas sur la portugala lingvo. Uzas ĝin ankaŭ enmigrintoj, kiuj en la 19-a jarcento foriris al la usona ŝtato Masaĉuseco.

Kolombio. La afrikdevena logantaro parolas la palenkeran. Ĝi havas subtavolon el bantuaj lingvoj en la Gvinea Golfo kaj el la portugala prakreola el Sao-Tomeo, devenas de afrikdevenaj sklavoj eskapitaj dum la XVII jarcento, estas parolata de ĉ. 3 500 homoj en San Basilio de Palenque kaj havas oficialan statuson en tiu regiono.

4.5.1. Ĉabakana kreola lingvo

(surbaze de la studenta laboraĵo de Félix Manuel Jimenez Lobo)

En Filipinoj, 102 milionoj da loĝantoj parolas ĉ. 182 lingvojn. La plejmulto estas aŭstroneziaj lingvoj, el la grupo malajaj-polineziaj, aldoniĝas la angla, la hispana, kaj la kreola lingvo ĉabakano. La oficialaj lingvoj en la tuta ŝtato estas la filipina (bazita sur tagalogu) kaj la angla (teorie sen gepatraj parolantoj), uzataj en la oficialaj instancoj kaj ŝtat-edukada sistemo. Trideko da aliaj lingvoj kun suma nombro da parolantoj inter kelkaj dekmiloj ĝis dudek milionoj estas oficialaj ĉe specifaj regionoj kaj uzataj en la edukado, sed la plejmulto ne havas ian oficialan statuson. Inter la unuaj kun certa grado da oficialeco troviĝas la ĉabakana, kvankam ĝi ne estas aŭstronezia, sed kreola. Krome mencindas la hispana – gepatra lingvo de almenaŭ 2500 homoj el familioj ĉefe logantaj en Manilo kaj devenantaj el hispan-parolantaj koloniistoj de la epoko de la hispana regado. *La ĉabakana* estas la kolektiva nomo de almenaŭ ses hispanaj kreolaj lingvoj en Filipinoj, tri el ili sur la norda insulo de Luzono, en la ĉefurbo Manilo aŭ en ties ĉirkaŭaĵoj: *caviteño* (kavita), *ternateño* (ternata) kaj *ermiteño* (ermita), el kiuj la lastan oni konsideras malaperinta, kaj la aliaj tri en la suda insulo de Mindanao: *zamboangueño* (zamboanga), *cotabateño* (kotabata) kaj *davaeño* (davaa). La kvin dialektoj ankoraŭ ekzistantaj havas pli ol 420 000 parolantojn. La subtavolo de la ĉabakana estas aŭstronezia (kelkaj filipinaj lingvoj el la grupo de la malajaj-polineziaj), la hispana supertavolo donis almenaŭ 60% de la vortprovizo.

Gramatikaj specialaĵoj: 1) la sintaksa strukturo estas ĉefe VSO (verbo – subjekto – objekto), kio estas lingvistica raraĵo. 2) ekzistas nur unu artikolo: *el*. 3) la pluralo formiĝas aldonante la vorton *maga* (aŭ *manga*) antaŭ la substantivo. 4) gramatika genro ekzistas nek ĉe la substantivoj nek ĉe la pronomoj. 5) la tempoj estas konstruataj per partikuloj, kiuj antaŭas la verbon (kiu estas nevaria radiko elvenanta el la tria persono de la singularto): *ta* (prezenco), *ya* aŭ *a* (preterito), *di* aŭ *ay* (futuro). 6) ne ekzistas kopulaj verboj

kiel «esti». 7) la negacio en du dialektoj uzas nur la hispanan vorton *no*, sed en la aliaj uzas pliajn vortojn: *no* kun modalaj verboj kiel «povi» kaj «voli», *nuay* por pasintecaj esprimoj kaj *hende* por prezencaj esprimoj. 8) estas tendenco marki la akuzativon per la partikulo *con*.

Rilate al la apero kaj formiĝo de la ĉabakana, John M. Lipski (*1950), unu el la renomaj fakuloj, proponas la sekvan hipotezon: La lingvo aperis sendepende el la hispana meze de la 18-a jarcento, samtempe ĉe la norda insulo Luzono (golfeto de Manilo) kaj ĉe la suda insulo de Mindanao (regiono de Zamboango). Ĝuste en tiuj du regionoj estis la granda plejmulto de hispanparolantoj, ĉefe enmigrintaj el la nuna teritorio de Meksiko, ĉar Manilo estis la ĉefurbo de la filipinaj insuloj, kaj en Zamboango estis la ĉefa haveno de la suda insulo; ekzistas rekta, daŭra permara komunikado inter ambaŭ regionoj. Ĝia origino malsamas al tiu de „normala” kreola lingvo, ĉar ĝi devenis el la intersekco de kundividaj gramatikaj elementoj de kelkaj filipinaj lingvoj (kiuj siavice jam enhavis hispandevenajn vortojn) kune kun transpreno de kelkaj gramatikaj strukturoj el la hispana parolata en ambaŭ regionoj. La lingvo formiĝis unue ĉe la Manila Golfeto kaj poste influis la variantojn de la suda insulo, ĉi influo homogenigis la leksikon ambaŭregione, dum la baza gramatika strukturo jam estis fiksita.

Poste okazis almenaŭ kvin etapoj de parta reformo de la leksiko: (1) komence de la 19-a jc. eniris vortoj el la lingvo ilonga, ĉar en la nova intermeza haveno ĉe la urbo Ilongo haltis ŝipoj vojaĝantaj inter ambaŭ regionoj; (2) ekde la mezo de la 19-a jc. eniris vortoj el la moderna hispana, pro multaj hispanaj parolantoj enmigrintaj rekte el Hispanio (pro la perdo de la Amerika Imperio, Hispanio decidis disvolvigi la koloniadon en Filipinoj), certe okazis ia alproksimigo inter la hispana kaj la ĉabakana; (3) komence de la 20-a jc. Usono ekregis la insulojn, okazis amasa enmigrado de filipinanoj el la centraj insuloj al Luzono kaj Mindanao – en la lingvon eniris vortoj el la lingvoj cebua kaj visaja, kiuj anstataŭigis kelkajn hispandevenajn vortojn. La sintakso de la visaja influis la ĉabakanan rilate al la vortordo de la frazo; (4) ekde 1930, pro la uzado de la angla kaj ĝia enkonduko en la formalan edukadon, aldoniĝis multegaj anglismoj, anstataŭante ankaŭ hispandevenajn vortojn; kaj (5) nuntempe eniras ankaŭ vortoj el la tagaloga, dum la influo de la usona angla kreskas, speciale en interreto.

La nuna situacio de la lingvo ne estas malbona: la zamboanga dialekt estas konsiderata aparta lingvo (neniel hispana, fakte ĝi estas nekomprenebla por hispan-parolantoj), havante samajn rajtojn kiel la aliaj lingvoj, kaj ekzistas ebleco edukiĝi pere de ĝi en la Zamboanga Regiono. Ĝi estas aktive uzata ĉiutage, ankaŭ en interreto, kaj havas propran vikipedion (https://cbk-zam.wikipedia.org/wiki/El_Primero_Pagina) kun pli ol 3000 artikoloj (majo 2019). Sed la destino de la aliaj kvar dialektoj ne estas tiel bona, kvankam kelkaj el ili havas ankoraŭ milojn da parolantoj, ili ne rolas en la formala edukado kaj iom post iom estas malpli uzataj aŭ estas asimilataj far la zamboanga. Jen kelkaj ekzemploj de du dialektoj:

Ta andá yo na tyange / ya andá yo na tyange/di andá yo na tange (Mi venas/venis/venos al la merkaton). Kavita.

Nuay pa yo mirá con ele (Mi ne vidis lin/ŝin ankoraŭ). Zamboanga.

Mas alto ele que conmigo (Si/li estas pli alta ol mi). Zamboanga.

Tiene yo Biblia de chabacano, pero hende yo ta usa (Mi havas Biblon en la ĉabakana, sed mi ne uzas ĝin). Zamboanga.

Figuro 4.4: Filipinoj kun Zamboango

Figuro 4.5. Gvineo-Bisaŭo

Specimeno de la „Patro nia” en la ĉabakana de Zamboango:

Tata de amon talli na cielo, bendito el de Usted nombre. Manda vene con el de Usted reino; Hace el de Usted voluntad aqui na tierra, igual como alli na cielo. Dale kanamon el pan para cada dia. Perdona el de amon maga culpa, como ta perdona kame con aquellos quien tiene culpa kanamon. No deja que hay cae kame na tentacion y libra kanamon na mal.

4.5.2. Kreola lingvo de Gvineo-Bisaŭo

(surbaze de la studenta laboraĵo de Karina Gonçalves de Souza de Oliveira)

Kriyol (aŭ *Kriol*, portugale *crioulo*), kreola lingvo bazita sur la portugala, sed kun proprej gramatiko kaj leksiko, parolatas en malgranda okcidentafrika republiko Gvineo-Bisaŭo (36 125 km², laŭ «Ethnologue» 1 521 000 loĝantoj en 2006), kun oficiala ŝtata lingvo portugala (167 000 parolantoj, malalta nivelo); Kriyol uzatas de 206 000 parolantoj kiel la unua lingvo kaj de 600 000 kiel la dua lingvo. Krome estas aliaj 20 etnaj lingvoj parolataj tra la lando: Badyara, Bainouk-Gunuño, Balanta-Kentohe, Bassari, Bayot, Biafada, Bidyogo, Jahanka, Jola-Felupe, Jola-Fonyi, Kasanga, Kobiana, Mandinka, Mandjak, Mankanya, Mansoanka, Nalu, Papel, Pulaar, Soninke. Inter ili, Kriyol havas gravan rolon de interlingvo. Kune kun kreolaj lingvoj de Kaboverdo, Senegalo (landparto Kazamanko) kaj Gambio ĝi apartenas al la grupo de «Crioulos de Alta Guiné». Tiun ĉi regionon koloniigis Portugalio, ekde la fino de la 15-a jc., intense ekde la 19-a jc., tamen koloniistoj estis ankaŭ angloj, nederlandoj kaj francoj (la franca lingvo estas oficiala en najbaraj Senegalo kaj Gvineo). En 1897, Gvineo-Bisaŭo fariĝis oficiala kolonio de Portugalio, laŭ kontrakto pri sklavkomero inter Portugalio kaj Francio. Dum la kolonia periodo, portugaloj zorgis nek pri socia strukturo, nek pri edukado en la lando. Post 1915, ili komencis tie intensan agrikulturan produktadon kaj devigis la enlandanojn al fizika laboro. Ekde 1936 la loka popolo kontraŭis tiun koloniigadon, kaj en 1956 estis kreita oficiala politika organizaĵo por la liberigo de Gvineo-Bisaŭo kaj Kaboverdo (<http://www.africa-turismo.com/guine-bissau/historia.htm>). Inter 1961 kaj 1973 tie okazis interna milito, en 1974 Portugalio rekonis ĝian memstarecon, sed la socia-financa situacio daŭre estas malbona – la lando estas unu el la plej malriĉaj en la mondo.

Komence de la dudeka jarcento intensiĝis la interlandaj rilatoj, en kiuj iu lingvafran-kao estis bezonata, do la kreola lingvo pli forte disvolviĝis. Ekde la 1920-aj jaroj ĝi estis negative taksata kaj malpermesata de portugaloj, en kies lingvo okazas la klerigo. La unuan modernan priskribon de Kriyol faris *William André Wilson* je la fino de la kolonia periodo (1959, 1962). Dum la 70-aj kaj 80-aj jaroj la lingvo populariĝis kaj disvastiĝis, tiel ke ekzistas tri ĉefaj dialektoj: bissén (de la ĉefurbo Bisaŭo), tiu de Geba & Farim kaj tiu de Cacheu. Radio kaj televido elsendas programojn kaj muzikon en Kriyol. Ĝi estas ĝenerale uzata por buša komunikado kaj kunoficiale en la lando, sed ĝi ankoraŭ ne havas oficialan ortografiion kaj gramatikon, kio malhelpas ĝian oficialigon. Tamen, la portugalan lingvon, uzatan en la lernejoj, aktive regas nur malmultaj.

La silaba strukturo de Kriyol estas ĉefe KV (konsonanto vokalo). Ekzistas kvin vokaloj, ĉiuj povas havi influon de apuda nazala konsonanto. La frazo devas havi aganton kaj predikaton (SVO: subjekto-verbo-objekto). Jen ekzemplo: *Jon ta pista si amigus dinyeru senpri ku disgostu*. (Angle laŭvorte: John A lend his friends money always with sorrow. = John always lends money to his friends with sorrow). La prepozicioj tre similas al la portugalaj: di, dentru di, na, riba di, ku, pertu di, pa, antis di, suma, na metadi di, kontra, dipus di, te, pabia di, kuma, bas di, sin, tras di, desdi/dedi, ktp.

Specimeno de la „Patro nia”:

Pai nosse, q' tá na Céu, santificadoj sejá bocê nom', bem pa nos bocê rein, sejá fête bocê vontad, assim na terra moda na Céu. Pão nosse d'tud dia, dá-nos aoj, perdoá-nos nos ofensa assim moda no t'perdoá quem q'nos ofendid, e ca tchá-nos caí na tentaçôn, ma livrá-nos d'mal. Amen.

4.6. Indiana piĝino

Chinook ekestis kiel natura interlingvo antaŭ la apero de blankaj koloniistoj en indianaj teritorioj de Nordameriko. La lokaj indianaj tribaj lingvoj estis tro multaj kaj diversaj, tial por celoj de komerco ekestis indiandevena piĝino. Poste, uzata ankaŭ de blankaj vakeroj kaj komercistoj, ĝi pliriĉiĝis je anglodevenaj kaj francdevenaj esprimoj. Kun la progresanta koloniigo Chinook ekmalaperis, hodiaŭ ĝi ne plu ekzistas.

4.7. Afrikaj piĝinoj kaj kreolaj lingvoj

Pidgin Hausa estas miksa afrika lingvo kun eŭropecaj influoj, parolata en la nordo de Nigerio. Ĝi formiĝis en eŭropaj soldatoj tendaroj. Ofta «faka» piĝino en afrikaj minejoj por interkomprenejo de diversdevenaj ministroj estas *Fanakalo* aŭ *Basic Bantu*, uzata de ĉ. miliono da homoj. Minejaj estraroj eĉ organizas kursojn de tiu ĉi lingvo por novaj laboristoj – por certi, ke ĉiuj ordonoj kaj precipice alarmalvokoj estos kompreneblaj. Baza lingva fono de tiu ĉi kreoliĝanta piĝino estas eŭropecaj lingvoj angla kaj afrikansa kun subtabvolo de parencaj nguni-lingvoj zulua, nbedela kaj kosa. Surbaze de la bantua ekestis ankaŭ piĝinoj aŭ kreolaj lingvoj *Fly Taal*, *Seng*, *Pidgin A-70*, *Pidgin Ewondo*, *Kituba kaj Lingala*. Ankaŭ surbaze de la svahila lingvo ekestis piĝinoj, ekz. *Pidgin Swahili* kaj *Kisetla* en Kenio. La araba lingvo influis la sudanan piĝinon *Juba Arabic*.

En lernolibroj (ekz. Sebba 1997) estas menciataj ankaŭ diverslokaj laborspecifaj piĝinoj, kreolaj lingvoj kaj ĵargonoj, kiel *Eskimo Trade Jargon*, *Gastarbeiterdeutsch*, *Russenorsk* k.a. kaj *mikslingvoj* kiel *Mbugu*, *Media Lengua*, *Michif*.

4.8. Piĝinistiko kaj kreolistiko

La koloniigon de ekstereŭropaj landoj kutime sekvis kristanaj misioj de monakoj (ekz. jezuitoj, franciskanoj), kiuj fondadis preĝejojn kaj monaĥejojn, sed ankaŭ lernejojn. Krom instruado de la koloniaj lingvoj multaj el ili interesiĝis pri lokaj lingvoj inklude de piĝinoj kaj kreolaj lingvoj. Unuopuloj okupiĝis pri la lingvistika priskribo de tiuj ĉi lingvoj jam en la 17-a kaj 18-a jarcentoj. Ili ankaŭ lernis kreolajn lingvojn por traduki al ili lernolibrojn, psalmojn, katehismojn kaj la Biblion. La unua konata kreola gramatiko estas «*Grammatika over det Creolske sprog*» de la dana misiisto J. M. Magens el la jaro 1770. Ĝi priskribas kreolan lingvon nomatan «*Det danske-vestindiske Kreolsprog*» (dana okcidenthindia kreollingvo) de Danaj Antiloj. Tiuj ĉi karibaj insuloj estis ekde la 15-a jc. sinsekve okupataj de hispanoj, angloj kaj nederlandanoj, kiuj alportis afrikajn sklavojn. La loka loĝantaro elmortis pro eŭropecaj malsanoj en la 17-a jc. En 1736 la insuloj iĝis dana kolonio, poste okupis ilin britoj kaj en 1917 usonanoj, kiuj nomas ilin «Usonaj virgulinaj insuloj», kun oficiala lingvo la angla.

Kiel fondinton de kreolistiko oni agnoskas la germanan romaniston *Hugo Schuchardt* (1842–1927), aŭtoron de ampleksaj *Kreolische Studien* el la jaro 1882 (<https://schuchardt.uni-graz.at/werk>). Otto Jespersen dediĉis al piĝinoj kaj kreolaj lingvoj specialan ĉapitron en sia respektata verko «*Language*» en 1922. Ekde la kvindekaj jaroj de la 20-a jarcento estas kreolistiko flegata universitatnivele, plej ofte kun akcento al eŭropecaj piĝinoj kaj kreolaj lingvoj. Tradicie oni plej multe interesiĝas pri Antiloj, kie troviĝas la plejmulto da ili. En 1959 organiziĝis la unua internacia kreolistika konferenco en Mona, Jamajko – ĝi kaj sekvas konferencoj ne nur levis prestiĝon de la kreolaj lingvoj kiel memstaraj lingvoj, sed spronis ankaŭ ilian flegadon, komparajn kaj historiajn studojn. Ili nun estas science esplorataj kaj priskribataj, oni analizas kaj komparas iliajn gramatikojn, vortarojn kaj kreaĵojn, ekzistas abunda faka literaturo kaj konferencoj pri unuopaj geografiaj grupoj. Gravaj kreolaj lingvoj havas proprajn vikipediojn. Multaj estas menciataj en *Ethnologue* (<https://www.ethnologue.com/>). La lastatempa sukceso de kreolistiko estas la oksforda «*The Atlas and Survey of Pidgin and Creole Languages*» (2013). La karto kaj interreta paĝo <http://apics-online.info/> entenas *Atlas of Pidgin and Creole Language Structures* (APiCS), kiu montras kompareblajn sinkronajn datojn pri gramatikaj kaj vortaraj strukturoj de okdeko da piĝinoj kaj kreolaj lingvoj sur la teritorioj en Atlantika kaj Hindia Oceanoj, en Afriko, suda kaj sudorienta Azio, Melanezio kaj Aŭstralio, inklude de kelkaj mikslingvoj. Ĉiuj tiuj lingvoj liveras tre valoran esploran materialon por trovi, ĉu ekzistas iliaj komunaj trajtoj, priskribeblaj kiel lingvaj universalaj validaj generale por ĉiuj lingvoj.

Bibliografio

- Arends, Jacques & Pieter Muysken & Norval Smith (eld., 1995): *Pidgins and Creoles. An Introduction*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins
- Chaudenson, Robert (1979): *Les créoles français*. Évreux: Editions Fernand Nathan
- Hymes, Dell (1971): *Pidginization and Creolization of Languages*. Cambridge University Press
- Jausions, Anne (2006): *Piğinoj kaj kreoloj – la gvadelupa kreolo*. Studenta laboraĵo de Interlingvistikaj studoj en Poznano, manuskripto. 5 p.
- Jiménez Lobo, Félix Manuel (2015): *Kreoligo el la hispana kaj la kazo de la ĉabakana*. Studenta laboraĵo de Interlingvistikaj studoj en Poznano, manuskripto. 6 p.
- Kaye, Alan S. & Mauro Tosco (2003²): *Pidgin and Creole Languages: a Basic Introduction*. München: LINCOM Europa
- McWhorter, John (2002): *The Power of Babel: The Natural History of Language*. Random House Group
- Kihm, Alain (1984): *Kriyol Syntax: The Portuguese-based Creole Language of Guinea-Bissau*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins (History: 2–14)
- Michaelis, Susanne Maria & Philippe Maurer & Martin Haspelmath & Magnus Huber (eds, 2013): *The Atlas and Survey of Pidgin and Creole Languages* (3 volumes & atlas). Oxford: ApICS Consortium, Oxford University Press
- Mühlhauser, Peter (1986): *Pidgin & Creole Linguistics*. Oxford: Basil Blackwell
- Oliveira, Karina Gonçalves de Souza (2015): *Kriol: la kreolo parolata en Gvineo-Bisaŭo*. Studenta laboraĵo de Interlingvistikaj Studoj en Poznano, manuskripto. 4 p.
- Åkerlund, Ann-Louise (2010): *La Kreol Morisyen*. Studenta laboraĵo de Interlingvistikaj studoj en Poznano, manuskripto. 5 p.
- Sebba, Mark (1997): *Contact Languages: Pidgins and Creoles*. St. Martin's Press Inc., N. Y.
- Simons, Gary F. & Charles D. Fennig (eds, 2018): *Ethnologue: Languages of the World. Twenty-first edition*. Dallas, Texas: SIL International. <http://www.ethnologue.com>
- Schuchardt, Hugo (1909): Die Lingua franca. En: *Zeitschrift für Romanische Philologie*, 33/1909: 441–461.
- Valdman, Albert (ed., 1977): *Pidgin and Creole Linguistics*. Bloomington: Indiana University Press

Figuroj

- Figuro 4.1: https://www.uni-due.de/SVE/VARS_PidginsAndCreoles.htm
- Figuro 4.2: https://geographic.org/maps/new2/guadeloupe_maps.html
- Figuro 4.3: <https://propertylistings.ft.com/propertynews/mauritius/5094-expat-advice-moving-to-mauritius.html>
- Figuro 4.4: <https://www.worldatlas.com/as/ph/01/where-is-zamboanga.html>
- Figuro 4.5: <http://www.pordentrodafrica.com/cultura/canto-em-crioulo-porque-ha-uma-maneira-de-ser-em-nossa-lingua-que-o-mundo-precisa-conhecer-diz-cantora-karyna-gomes>

Demandoj

1. En kiuj mondopartoj estas la plej multaj piğinoj kaj kreolaj lingvoj? Kial?
2. Kiaj lingvoj formis supertavolon kaj kiuj subtavolon de la piğinoj?
3. Ĉe kiuj sociaj grupoj ekkestis la piğinoj?

4. Kiuj estas teorioj pri la deveno de la vorto piĝino?
5. Kio formas la leksikan bazon de la piĝino?
6. Ĉu piĝinoj havas denaskajn parolantojn?
7. Kiaj ŝanĝoj okazas en piĝinoj? Kiaj estas la transiraj stadioj?
8. Ĉu ekzistas multe da piĝinoj, ĉu ilia nombro kreskas?
9. Kiel nomiĝas la pluevoluiginta piĝino, parolata en la dua generacio?
10. De kie venas la nomo kreolo?
11. Kiom da kreolaj lingvoj proksimume ekzistas?
12. Kiaj lingvoj estas la plej oftaj bazo de kreolaj lingvoj?
13. Nomu kelkajn plej konatajn kreolajn lingvojn.
14. Kiam aperis la unua gramatiko de kreola lingvo?
15. Kiu fama piĝino ekzistis en Eŭropo?
16. Pro kiuj historioj kialoj ekestis la mediteranea piĝino kaj kiel ĝi evoluis?
17. Kio estis lingva bazo de Lingua Franca kaj kiujn karakterizajn gramatikajojn ĝi havis?
18. Kiun karakteron havas la dokumentitaj teksto en Lingua Franca?
19. Kio estus lingvistike pli ĝusta termino por „lingvafrankao”?
20. Kial Tok Pisin (= talk pidgin) ne estu sinonimo de Pidgin English?
21. Kia estas historia deveno de Tok Pisin?
22. Kiaj estas karakterizaj trajtoj de Tok Pisin?
23. Nomu kelkajn anglecajn kreolajn lingvojn.
24. Kiu estas la baza lingvo de kreolaj lingvoj en Maŭricio kaj Gvadelupo?
25. Kial la kreola lingvo ne iĝis oficiala lingvo en Maŭricio?
26. En kiuj historioj kondiĉoj ekestis la gvadelupa kreola lingvo? Kio estas por ĝi lingve kaj kulture karakteriza?
27. Kiaj lingvoj krom la kreola lingvo estas uzataj en Maŭricio?
29. Nomu kelkajn franccecajn kreolajn lingvojn.
31. Kiajn lingvojn oni uzas en Filipinoj?
32. Kia tipo de kreola lingvo estas la ĉabakana? Kiel ĝi ekestis kaj kiu estas ĝia statuso?
33. Kiel ekestis la kreolaj lingvoj de „Alta Guiné” kaj kio karakterizas ilin?
34. Kial la kreola lingvo ne estas oficiala lingvo de Gvineo-Bisaŭo, eĉ se ĝi estas ĝenerale uzata?
35. Kiu estas opiniata fondinto de la kreolistiko?
36. Ĉu en kelkaj kreolaj lingvoj ekzistas vikipedio?
37. Ĉu ekzistas kreolaj lingvoj kun ne-eŭropeca lingvoinfluo?
38. Kio helpas al la prestiĝo de kreolaj lingvoj?

Skribaj taskoj

1. Ĝenerala karakteristiko de unu kreolgrupo laŭ la bazo, ekz. angleca, franceca, hispaneca, portugaleca, nederlandeca.
2. Trovu informojn kaj prezentu unu piĝinon aŭ kreolan lingvon laŭ propra elektado.
3. Komparu karakterizajn trajtojn de du samtipaj kreolaj lingvoj (vd. ekz. gvadelupan k. maŭrician).
4. Serĉu, en kiuj kreolaj lingvoj ekzistas vikipedioj kaj komparu specon de artikoloj en ili.
5. Karakterizu kreolajn lingvojn de certa geografia regiono.
6. Komparu iun kreolan lingvon kun Esperanto (tipo de gramatiko, sintakso, baza vortprovizo).
7. Trovu kaj prezentu informojn pri historio kaj nuna stato de kreolistiko.

5. Planlingvoj kaj ilia tipologio

(surbaze de studenta laboraĵo de Szilva Szabolcs)

Ekzistas multaj kriterioj kaj manieroj, kiel klasifikadi planlingvojn. Por observi la ĉefajn tendencojn kaj sekvi historian evoluon de la tipologio, ni kronologie prezentas ekzemplojn de aŭtoroj, kies klasifikado estas ĝenerale akceptata aŭ kiuj per siaj ideoj plej grave influis la tipologiojn de aliaj aŭ kies ideoj estis novaj kaj originalaj.

5.1. Tradicia klasifikado laŭ Gaston Moch, Louis Couturat & Léopold Leau (1897, 1903)

La franca pacifisto kaj poligloto Gaston Moch (1859–1935), eldonis okaze de la pacifista kongreso en Parizo en 1879 lingvan raporton pri la internacilingva demando. Li uzis la dihotomion „lingvo natura – lingvo artefarita”, kiu estas eĉ hodiaŭ ege ofta. La natura internacia lingvo povas, laŭ Moch, esti vivanta aŭ morta; la arterfarita lingvo – en malvasta senco – apriora aŭ aposteriora. Tia tipo de opozicia klasifikado estas unu el la plej ofte uzataj. La baza ideo pri aprioraj kaj aposterioraj sistemoj tiam ne estis principe nova, ĝi estis aperinta jam ĉe humanismaj filozofoj, ekz. en la lingvofilozofia traktaĵo «Novae linguae harmonicae tentamen primum» de Komenio (Jan Ámos Komenský, 1592–1670), ĝi tamen iĝis vaste konata komence de la dudeka jarcento pro la baza interlingvistika verko de Couturat & Leau.

Francaj matematikistoj Louis Couturat (1868–1914) kaj Léopold Leau (1868–1943) aplikis la tipologion de Moch al sia kolekto de planlingvaj projektoj („Histoire de la langue universelle”, 1903). Ili konstatis, ke ne ĉiuj tiam ekzistantaj projektoj precize korespondas al la opozicio „apriora-aposteriora”, tial ili *laŭ rilato al etnolingvoj* enmetis la materialon en tri grupojn: de aprioraj, aposterioraj kaj miksitaj planlingvoj, kio jam estis tre utila por proksimuma orientigo. Eĉ se ne ĉiuj pritraktitaj projektoj estis detale konataj, ili almenaŭ povis eniri la tipologian grupon.

Aprioraj lingvoj estas tiuj, kies eroj estas libere elpensitaj, ili ne baziĝas sur iuj ekzistantaj lingvoj; ofte temas pri filozofiaj sistemoj ekz. laŭ klasifikado de nocioj aŭ aliaj inventitaj principoj. Couturat & Leau analizas i.a. la verkojn de humanismaj aŭtoroj René Descartes (Karteazio), George Dalgarno, John Wilkins kaj ĉefe de Gottfried Wilhelm Leibniz (Lejbnico), plue Solrésol de Jean-François Sudre (1817) bazitan sur notoj, Zählensprache de Ferdinand Hilbe (1901) bazitan sur ciferoj, Völkerverkehrssprache de Carl Dietrich (1902) bazitan sur logika kombino de literoj, k.a.

Aposterioraj lingvoj enhavas elementojn prenitajn de ekzistantaj naciaj lingvoj, ĉu gramatikajn kategoriojn, ĉu vortprovizon, aŭ aliajn karakterizaĵojn. Al la reprezentantoj de tiu ĉi grupo apartenas precipe Esperanto kaj novlatinidaj projektoj kiel Nov Latin de Daniele Rosa (1890), Noviliatin de Ernst Beermann (1895), Reformlatein de Karl Fröhlich (1902) k.s.

Miksitaj sistemoj kombinas ambaŭ koncernajn principojn. Plej ofte ili havas aposterioran vortprovizon transprenitan de unu aŭ pluraj etnolingvoj (kutime kun t.n. internaciismoj, kiuj estas latindevenaj kaj troviĝas en preskaŭ ĉiuj eŭropdevenaj lingvoj) kombinitan kun

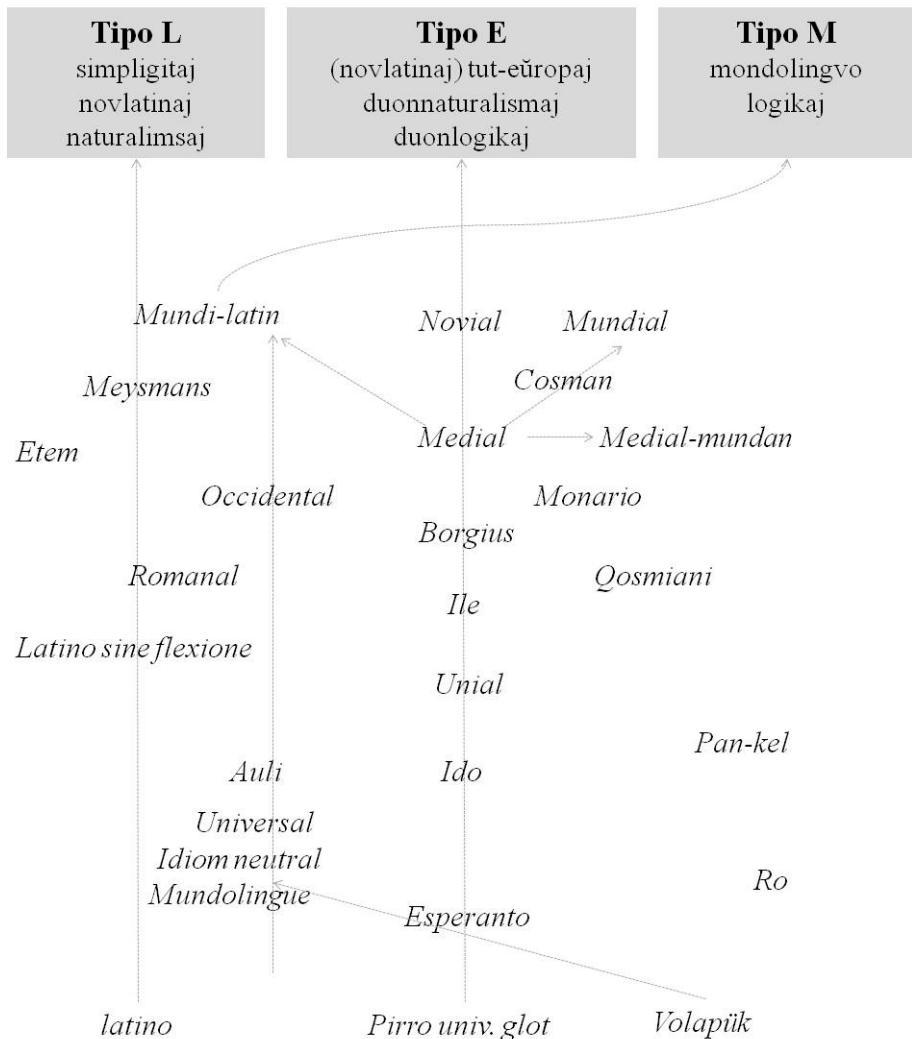
apriora gramatiko. La ĉefa reprezentanto de mikslingvoj estas Volapük de Johann Martin Schleyer (1879) kun modifita germana vortaro kaj apriora gramatiko, sekvas Veltparl de Wilhlem von Arnim (1896), Dilpok de Joseph Alexandre Marchand (1898), Langue Bleue de Léon Bollack (1899) k.a.

La klasigo de Couturat & Leau estas unu el la plej signifaj provoj de la novepoko. Ĝi servas por baza orientigo, sed ne povas esti preciza, ĉar tre multaj planlingvoj enhavas kaj apriorajn kaj aposteriorajn elementojn, tial ili sen pli detala diferencigo eniras la kategorion de miksaĵoj. Ĝi pleje traktas la vortprovizon, malpli la gramatikon kaj apenaŭ la semantikon, kaj preterlasas la sociolingvistikajn aspekton. Tamen, kiel unu el la plej fruaj provoj ĝi estas nepre rimarkinda, ĉar ĝi ĝis nun servas kiel bazo por la klasifiko de planlingvoj, eĉ de tiuj freše aperintaj, kiel montras ekz. la koncernaj superrigardaj verkoj de Alan Libert en la 21-a jarcento.

5.2. Josef Weisbart (1930)

Josef Weisbart estis germana idisto kaj membro de *Academia pro Interlingua*, kiu speciale okupiĝis pri latinidoj. Li mem aŭtoris la lingvoprojektojn Unial (1901), Europal (1912), Medial (1922), Mondlingvo (1927) kaj Mundi Latin (1930). En sia artikolo pri la evoluo de planlingvoj li ellaboris skemon priskribantan tiun evoluon. Videblas, ke li volis ŝangi la manieron de enkategoriiĝo, ĉar li rekonis la problemojn de la kutima skemo de aprioraj-aposterioraj lingvoj. Lia skemo enhavas tri kolumnojn, kie troviĝas planlingvoj 1) novlatinaj, kiuj estas naturalismaj; 2) novlatinaj, kiuj estas duonnaturaj 3) planlingvoj pli logikaj kaj pli skemismaj. Li krome volas kompleksigi sian sistemon kun indiko de uzadtereno (eŭropa, monda). Ekzemple Volapük aperas kiel monda, sed la germana devino de la vorttradikoj ne estas prikonsiderata (por nelatina deveno ne estas kategorio en la skemo). En la centra kolumno staras lia propra *Medial*, kun rilato al *Mundial*, kiu estis unu el la reformoj de Esperanto (de František Vladimír Lorenc, 1930). Nek tiu ĉi tipologio, mencienda pro sia frua apero, estas senmanka – Weisbart mem plendas, ke malfacile klasigeblas i.a. *Etem*, greko-latina projekto de Nikolaj Jušmanov.

Evoluskemo de planlingvoj

Figuro 5.1: tipologio de Weisbart

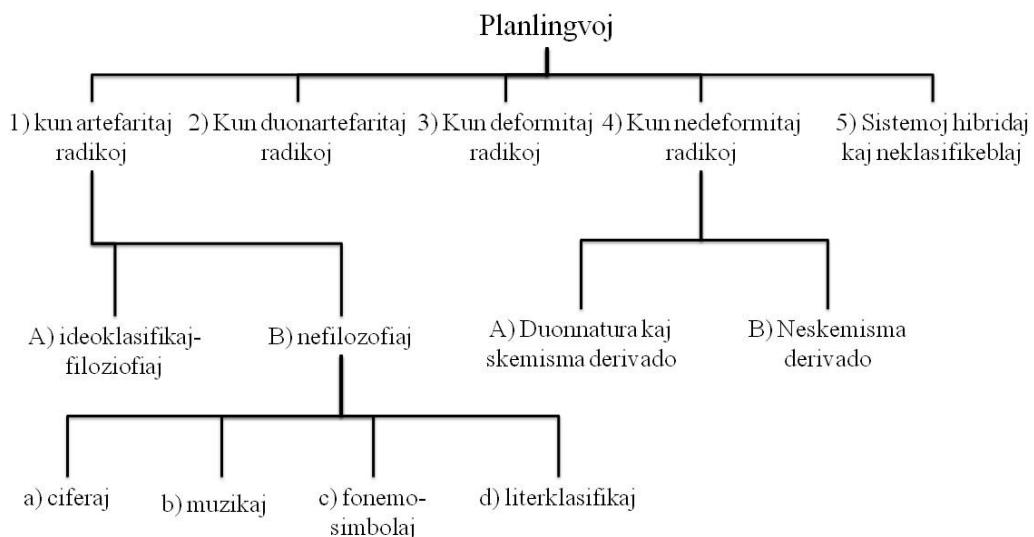
5.3. IALA (1937)

IALA (*International Auxiliary Language Association*) estis profesia lingvistika organizaĵo fondita en 1924. Ĝia unua celo estis elekti la plej taŭgan planlingvon por internacia komunikado. Ĉar okazis neniu prefero, la asocianoj mem decidis krei novan lingvon kaj post longa faka laboro ekestis *Interlingua* (1951). IALA provis plidetaligi la sistemon de Couturat & Leau. Oni diferencigas *ekstremajn kaj modifitajn apriorismon kaj aposteriorismon*. En la ekstrema aprioraj lingvoj la kreado de la gramatiko kaj vortoprovozi okazas tute sendepende, hazarde kaj libere, dum la ekstrema aposterioraj

lingvoj transprenas ekz. la tutan vortaron de etnolingvo sen modifoj aŭ kun malmulte da ili. La modifita aposteriorismo transprenas sistemon de etnolingvo, sed adaptas ĝin per propraj kondiĉoj. Tiu ĉi klasigo ne estas senmanka, ĉar eĉ pure aprioraj sistemoj povas havi aposteriorajn ecojn, ekzemple vortkategoriojn. Kvankam farita de profesiuloj kaj ofte menciatia, tiu ĉi tipologio ne alportas decidan progreson kaj ĉefe restas ĉe la bazo ellaborita de Couturat & Leau.

5.4. Marcel Monnerot-Dumaine (1960)

Marcel Monnerot-Dumaine estis franca egiptologo, aŭtoro de la kompendio pri internaciaj lingvoj (1960). Jam en 1958 li verkis en *The international language review* pri la kompromiso inter Esperanto kaj Ido kaj pri latinida projekto *Neo* de Arturo Alfandari. Monnerot-Dumaine pristudis kaj rekonis la mankojn de la projekto de IALA, tamen surbaze de ĝi kaj surbaze de la sistemo de Couturat & Leau li faris la dividon *laŭ deveno de vortradikoj, laŭ derivadprincipo* kaj ekzisto de vortspecoj:

Figuro 5.2: tipologio de Monnerot-Dumaine (1960)

Lia baza koncepto estas la vidpunkto de aprioreco-aposterioreco kaj skemismo-naturalismo. Li provis plivastigi la sistemon kaj aldoni iajn karakterizaĵojn, laŭ kiuj eblas en ĝin enmeti planlingvojn. La dua tabelo montras la ecojn de la grupoj, laŭ kiuj oni povas enkategorigi.

grupo	radikoj	derivado	vorto-kategorioj	ekzemploj
1)	A) artefaritaj (ideoklasigaj- filozofiaj lingvoj)	artefarita-skemisma	fiksaj	
	B) artefaritaj (nefilozofiaj lingvoj)	artefarita-skemisma	fiksaj	ciferaj muzikaj fonemo-simbolaj liter-klasifikaj
2)	duonartefaritaj	artefarita, skemisma	fiksaj	<i>Spelin, Pario, Speedwords</i>
3)	deformitaj	artefarita, skemisma	generale fiksaj	<i>Volapük, Dilpok, Parla</i>
4)	A) nedeformitaj	duonnatura, skemisma, monomorfismo	fiksaj	<i>Esperanto, Universalglot, Neolatine, Novilatin, Kosmo</i>
	B) nedeformitaj (de Romanaj lingvoj)	neregula, alomorfplena	nefiksaj	

Figuro 5.3: Ecoj de la grupoj de la tipologio de Monnerot-Dumaine

5.5. Ermar Svadost (1968)

Ermar Svadost (1907–1971, realnome Ermar Pavlovič Istomin) estis rusa sociologo kaj interlingvisto, kiu okupiĝis pri ekestro kaj uzo de universala mondolingvo. Laŭ li ĉiuj lingvoj, inklude de etnolingvoj, estas siaspece artefaritaj, ili diferenciĝas nur en la *grado de artefariteco*.

Laŭ tiu baza koncepto Svadost aliras la tipologion de la vidpunkto de artefariteco kaj nomas la sekvajn kvin grupojn:

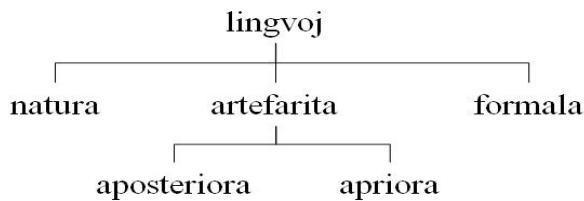
- 1) Lingvoj, kiuj ne havas skribsistemon: parolkomunuma lingvaĵo de antaŭskribaj naciaj lingvoj, historiaj lingvoj kaj dialektoj antaŭ la normigo
- 2) Normigitaj lingvoj: la naciaj, literaturaj lingvoj
- 3) Projektoj de internaciaj lingvoj ne uzataj (nur eksperimente): lingvoj konstruitaj surbaze de lingvaj spertoj de la homaro, el la materialo de historiaj lingvoj (aposterioraj lingvoj)
- 4) Projektoj konstruitaj sen konsidero de lingvaj spertoj de la homaro, surbaze de filozofia ideotipologio kaj litera simbolaro (aprioraj lingvoj)
- 5) Sistemoj, kiuj ne povas eĉ eksperimente funkcii kiel parolaj: mašin-interlingvoj, kibernetikaj, matematikaj kodoj, generale ĉiuj kodoj

Tiun ĉi klasigon laŭ kreskanta influo sur la lingvon eblas ankaŭ prezenti kiel grafikan skalon, sur kies komenca punkto staras „neniu lingvoplanado, libera historia evoluo” kaj sur la fina punkto „maksimuma planiteco, neniu historia evoluo”. Se oni metas sur la skalon konkretajn reprezentantojn de la ŝtupoj: dialekt – normlingvo – aposteriora planlingvo – apriora planlingvo – kodo, eblas mezuri distancon de tiuj reprezentantoj de komenca kaj fina punktoj kaj tiel precizigi la gradon de artefariteco: la t.n. distanca modelo estis proponita de germana slavisto kaj pedagogo Paul Heimann (1901–1967). Koutny (2015)

parolas eĉ pri natura-artefarita kontinuo kiun Stria (2016) pluevoluigis. Dependas de la preferoj de la klasifikanto, kiujn konkretajn lingvojn li/ŝi metas sur la skalon.

5.6. Harry Spitzbart (1973)

Esperantisto Harry Spitzbart en sia (germanlingva) artikolo *Mondolingvoj kaj mondaj helplingvoj* (1973) prezentas la jenan tipologion:

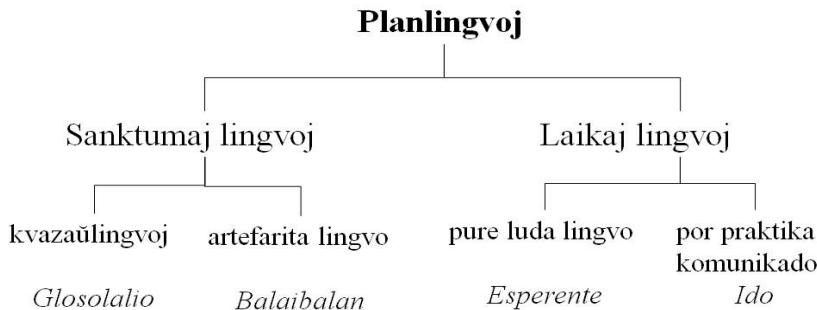
Figuro 5.4: tipologio de Spitzbart (1973)

Lia sistemo enhavas ĉiujn lingvojn, ne nur la artefaritajn. Li enmetas en la grupon «natura» la etnajn lingvojn. Tiu grupo estas malfermita. En la grupon «formala» li metas la sciencajn kodojn, programlingvojn ks. Li nomas tiun sistemon «fermita». La grupo «artefarita» enhavas la subgrupojn aposterioran kaj aprioran, laŭ la klasika modelo. Spitzbart evidente ne volis preterlasi, pro ilia kreskanta graveco, la formalajn lingvojn, sed ne kuraĝis meti la formalan grupon en la kategorion de artefaritaj lingvoj. La divido estas sufice kruda, ĉar ĝi prikonsideras nek lingvoplanadon en «naturaj» etnolingvoj, nek teknikajn lingvajn eksperimentojn. Mencio de formalaj lingvoj tamen estas interesa plilarĝigo de la tradicia dihotomio apriorismo-aposteriorismo.

5.7. Alessandro Bausani (1974)

Alessandro Bausani (1921–1988) estis italo, orientalisto, islamisto, tradukisto. Li konis multajn lingvojn, inter aliaj la araban, la turkan, la urduan, la paŝtoan, la ĉinan, la rapanuijan, la persan, la indonezian kaj la ĉerokan. Ĉar li estis forte religiema persono, lia tipologio enhavas religiemon kiel bazan karakterizaĵon.

En sia verko pri la elpensitaj lingvoj (Bausani 1974) li mencias eblon enkategoriigi la artefaritajn lingvojn. La verko aperis jam en 1970 en germana versio sub la titolo *Geheim- und Universalsprachen* (Sekretaj kaj universalaj lingvoj). La enkategoriigo okazas *laŭ la celo de la komunikado*.

Figuro 5.5: tipologio laŭ Bausani (1974)

Li aldonas du ĉefajn kriteriojn, kiujn oni antaŭe ne uzis: *sanktumeco aŭ laikeco*. Ofte okazas, ke iu elpensas por si lingvon kiun li/ŝi ne necese volas publikigi aŭ atingi, ke iu komunumo uzu ĝin. Kiel montras la enkategorioigo, ankaŭ ekzistas sekretaj lingvoj, kies gramatikon kaj vortaron oni intence ne publikigas. Verŝajne la plej famaj sekretaj lingvoj estas Eldarin, Quenya kaj Sindarin de *John Ronald Reuel Tolkien*, kreitaj nur por la koncernaj literaturaj verkoj.

Sub sanktumaj kvazaŭlingvoj troviĝas la ekzemplo de *glosolalio*. Ĝi ne estas vera lingvo, sed elparolo de iu fantazio sonaro, ŝajniganta veran kaj kompreneblan lingvon. Laŭ kelkaj opinioj, tiu lingvajo estas spirita dono de Dio, kaj nur speciale talentitaj personoj – mediumoj – komprenas ĝin. En religio oni povas uzi ĝin ĉefe kun paralela interpreto por la publiko.

Kiel artefarita sanktuma lingvo estas menciatata *Balaibalano* (vidu Koç 2005). Ĝi estas verŝajne la unua dokumentita artefarita lingvo el la 15-a jarcento, kiu naskiĝis en la arab-turk-perslingva medio de la osmana Egiptio, antaŭ ol en Okcidenta Eŭropo la unuaj filozofoj ekpensis pri artefaritaj lingvoj en la 17-a jarcento. Ĝi estis supozeble dediĉita por sanktumaj, religiaj aŭ poeziaj celoj kaj povis funkcii ankaŭ kiel sekreta lingvo por difinita homgrupo.

Kiel laika *luda lingvo* estas ĉe Bausani prisribita *Markuska*, lingvo elpensita de infanoj de konkreta itala familio. La lingvo estas parto de infana fantazio mondo; ĝi evoluis en kelkaj fazoj surbaze de aliformigo de italaj vortoj kaj afiksoj. Szabolcs Szilva aldonas por tiu ĉi kategorio la hungaran lingvoludon *eszperente*. La celo de la ludo estas, ke eluzante la amasajn *e*-sonojn en la hungara, oni parolu hungare, sed uzu nur vortojn kies ĉiuj vokaloj estas *e*. Ekzemple el la ĝenerale hungara frazo: *Megvettem a kenyeret, amit ide tettem le*. (Mi aĉetis la panon, kiun mi metis ĉi tien) eblas elformi la jenan, iom strange sonantan, sed tamen seneraran frazon: *Megvettem e kenyeret, melyet e helyre tettem le*. (Mi aĉetis ĉi tiun panon, kiun mi metis al ĉi tiu loko).

Laikaj lingvoj por *praktika komunikado* estas ekzemple Volapük, Esperanto, Ido k.a.

La tipologio de Bausani estas sufiĉe konata. Ĝi aldonas novan aspekton al la klasifikado, eĉ se ĝi ankoraŭ ne estas tute detala sistemo. Ĉiukaze, ĉe la postaj italaj interlingvistoj la sanktuma-laika divido de Bausani estas tradicie prezata kaj servas kiel tipologia bazo ĝis hodiaŭ.

5.8. Antal Münnich (1980)

Antal Münnich (1923–198?) estis informadikisto, unu el la kunlaborantoj de István Szerdahelyi, li aŭtoris kelkajn verkojn kaj vortaron pri informadiko kaj lektoris la verkon de Szerdahelyi *Enkonduko en interlingvistikon*. Lia klasigo menciiĝas ĉe Blanke (1985). Münnich ellaboris kod-sistemon, kiu servas por tio, ke laŭ malgranda signaro oni povu tuj kompreni la karakteron de iu lingvo. La kodoj, konsistantaj el pluraj elementoj, estas la sekvaj:

- La nomo de la lingvo resp. lingvo-projekto: La lingvoj havas ofte la samajn nomojn, tial indas en kramposignojn enmeti la nomon de la aŭtoro kaj la jaron de la apero. Se la lingvo havas plurajn nomojn, oni aldonu streketon kaj postskribu ĉiujn nomojn tiel.
- Interkrampe: La jaro de la apero de la unua lernolibro aŭ gramatiko; se aperis nur propaganda broŝuro aŭ nesignifa sciigo, post la jaro estas demandosigno.
- Dupunkto
- La kod-signo de la celo: Laŭ la celo de la projekto (kaj ne laŭ la sukcesinteco de la konkreta projekto) la lingvo povas esti piĝina (<), naturisma (=), aŭ racia (>). Piĝinprojektoj, kiuj estas tre facilaj por lerni kaj baziĝas sur etnaj lingvoj: *Wede*, *Basic English*. Al naturalismaj projektoj apartenas la lingvoj, kiuj intencas simili al konkretaj etnolingvoj kaj ilia esprimeblo pli-malpli egalas kun ili: *Occidental*, *Interlingua*. Li nomas raciismaj projektoj tiujn, kiuj interalie pro la skemismo kapablas esprimi pli multon ol etnolingvoj. Ekzemploj por tio estas *Solresol*, *Volapük*, kaj *Esperanto*. Enestas ankaŭ projektoj miksitaj; al ili apartenas lingvoj, kiujn ne eblas strikte enkategoriiigi laŭ la antaŭaj tri kategorioj. Tiam la kodo kombiniĝas, ekz. tiu de Novial >=.
- La kod-signo de la leksiko: Laŭ la leksiko de la lingvo li diferencigas arbitre elpensitajn (\emptyset), klasikajn latinajn (L), novlatinajn (R), germanajn (G), anglajn (A) kaj slavajn (S). Tiun ĉi grupon li lasas malfermita, eblas ĝin pligrandigi kaze de bezono. Se la vortoj estas forte ŝanĝitaj, oni aldonu demandosignon, ekz. ĉe Volapük A?. Se la elementoj de la planlingvo devenas de pluraj lingvoj, oni signu ilin unu post la alia laŭ ilia graveco. Se pli ol 50% venas de unu lingvo, la kodero estu substrekita. Ekz. Ido: >RGS.
- Oblikva streketo, post la kod-signo de fonetiko: Laŭ fonetika vidpunkto Münnich mencias du eblojn: ĉu la skribmaniero estas fonetika (F) aŭ ĉu la pronomenco nekongruas kun la skribmaniero kaj enestas multaj neregulaĵoj (-).
- La kod-signo de gramatikaj esceptoj: La sekvan parton konsistigas signo pri la esceptoj – ĉu laŭ la intenco de la aŭtoro mankas gramatikaj esceptoj (!) en la planlingvo, aŭ ĉu ili enestas en ĝi (?).
- La kod-signo de konjugacio: Ĉu en la konjugacio simile al la latina diferenciĝas per finaĵoj la nombro kaj la persono (K), ĉu oni distingas nur modon kaj tempon (F), ĉu estas uzata helpverbo (H), ĉu ŝanĝiĝas la radikmorfemo (X).
- La kod-signo de kumetado kaj derivado: Se la kunmetado estas skemisma, tiam oni signu tion per +, se ne tiam -. La samo validas pri la derivado laŭ tio, ĉu ĝi estas skemisma (*) aŭ naturalisma (-). Ekz. Esperanto +*

Ekzemploj de kodsigno de Antal Münnich:

Esperanto (1887): >RGS \emptyset /F!F+*

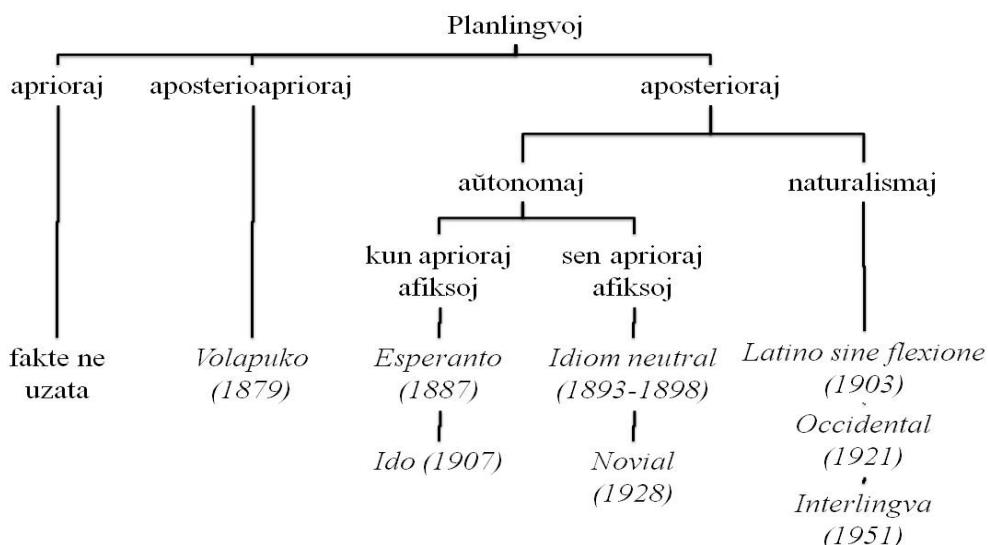
Occidental-Interlingue (1921): =RG/-?H+

Interlingua (Gode 1951): =R/-?HFX-

Ĝi pritraktas vidpunktojn de celo, leksiko, fonetiko, diversaj gramatikajoj kaj strukturo. La subkategorioj ne estas detale ellaboritaj, sed certe eblus pluevoluigi ilin. Ekzemple, se temas pri la origino de la leksiko, ekzistas fiksaj kodoj nur por kelkaj lingvoj. Oni devus fiksi pluajn aŭ ekuzi la jam ekzistantan internacian lingvokodon. La baza ideo por uzi tiajn kodojn estas vere originala, kvankam la kodaro mem ne ŝajnas esti sekanta precizan sistemon. Eble simpla sinsekvo de numeroj povus efiki pli bone, simile kiel en bibliotekscienco. Tamen, tiu ĉi klasifika kodsingaro estis interesa evoluŝtupo en la tipologio de planlingvoj. Mencias ĝin ankaŭ Szerdahelyi 1979.

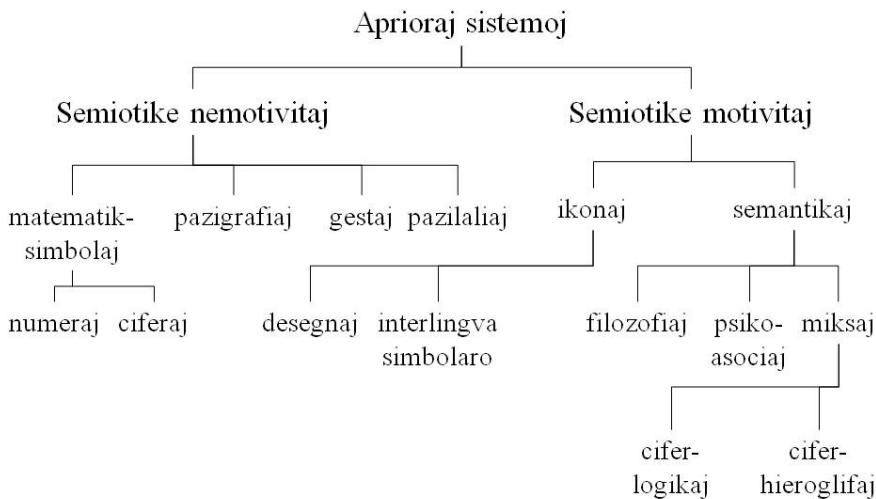
5.9. Sergej Nikolajevič Kuznecov (1984)

Sergej N. Kuznecov (*1945) estas profesoro pri filologio, fakulo pri germanaj kaj latinaj lingvoj, membro de la Internacia Akademia Asocio, ĉefo de la Moskva Lingvistika Societo, aŭtoro de pluraj interlingvistikaj verkoj. En sia verko pri modernaj tendencoj de interlingvistiko (Kuznecov 1984) li plidetaligas la plej tradician tipologion de Couturat & Leau.

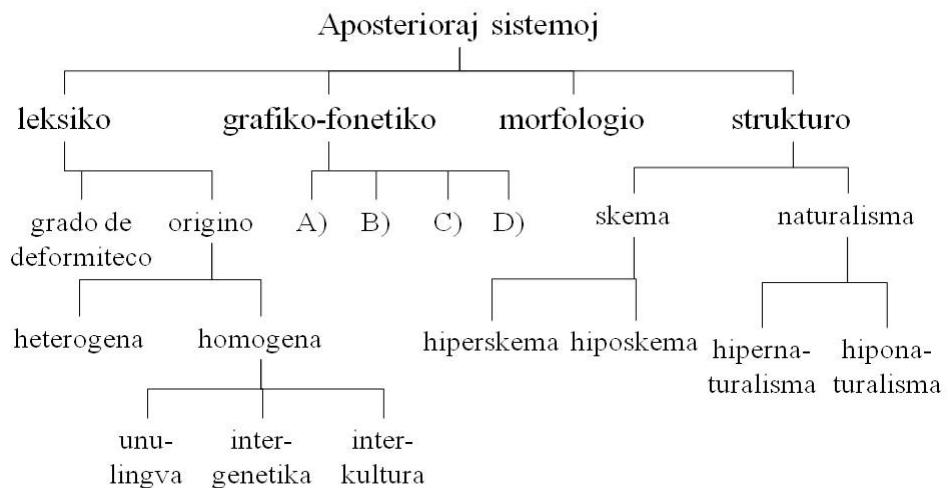
Figuro 5.6: tipologio de Kuznecov (1984)

Ankaŭ Kuznecov rimarkis, ke en la kategorio „miksitaj projektoj” troviĝas tro granda kvanto de ne precize specifitaj sistemoj, tial aperis la ideo apartigi *aprior-aposteriorajn* kaj *aposterior-apriorajn lingvojn* depende de tio, ĉu pli da eroj de la lingvo estas el-pensitaj arbitre aŭ transprenitaj. Ĉi tiuj klasifikadoj neglektas fonologion, morfologion, sintakson kaj semantikon. Poste Kuznecov disigas ankoraj la apriorajn kaj aposteriorajn sistemojn jene:

Figuro 5.7: tipologio de aprioraj lingvoj de Kuznecov (1984)

Aprioraj lingvoj povas esti semiotike nemotivitaj aŭ motivitaj. Nemotivitaj estas tiuj sistemoj, kie inter la signo kaj la signifo ne vere estas logika koneksilo, la signifo baziĝas je komuna interkonsento. Al tiu grupo apartenas matematikaj simboloj kiel numeroj kaj ciferoj, pazigrafioj, pazilalloj kaj gestoj. Motivitaj povas esti formitaj per ikonoj kiel desegnoj aŭ interlingva simbolaro. Al semantike formitaj apartenas filozofiaj, psikoasociaj kaj miksitaj kiel ciferlogikaj kaj ciferhieroglyphicaj lingvoj.

Figuro 5.8: tipologio de aposterioraj lingvoj de Kuznecov (1984)

Aposteriorajn lingvojn eblas dividi laŭ kvar manieroj. Laŭ la leksiko oni povas dividi ilin laŭ la grado de la deformiteco de la morfemoj – ili povas esti *leksike homogenaj*

aŭ *leksike heterogenaj*. Homogenaj planlingvoj ĝenerale estas tiuj, kiuj prenas siajn karakterizaĵojn de unu alia ekzista lingvo, dum heterogenaj estas tiuj, kiuj originas en pluraj lingvoj. Ĉe la postaj tipologioj tiu distingo ankaŭ iĝos populara. Kuznecov plie dividis la homogenajn lingvojn laŭ karakterizaĵoj lingvistikaj, genetikaj kaj kulturaj.

Laŭ la fonetika-gramatika vidpunkto li eligas kvar subgroupojn: ĉu la fonetiko kongruas kun la internacie uzata grafiko (ekz. *Latino sine flexione*); ĉu la grafiko kongruas kun la internacia prononco (ekz. *Idiom Neutral*); ĉu la konkretaj sonvaloraj variantoj de diversaj literoj konserviĝas, sed estas markitaj per specialaj diakritaj signoj (ekz. *Esperanto*); aŭ ĉu la konkurantaj variantoj de prononco ne estas normigitaj, (ekz. *Interlingua /IALA*).

Laŭ la strukturo, la planlingvoj estas divideblaj al *skemismaj kaj naturalismaj*. Skemismaj projektoj, laŭ la grado de skemeco, povas esti hiperskemaj aŭ hiposkemaj. Naturalismaj projektoj simile povas esti hipernaturalismaj aŭ hiponaturalismaj. Kuznecov do tiel pli detale gradigas la tipologion ekde apriorismo tra skemisma aposteriorismo ĝis naturalisma aposteriorismo. Lia tipologio ne interesiĝas pri perfekteco de prilaborado de koncernaj projektoj nek pri praktika uzeblo.

5.10. Detlev Blanke (1985/2006)

Detlev Blanke (1941-2016) estis germana lingvisto, li habilitiĝis pri interlingvistiko, instruis ĝin en la Humboldt Universitato en Berlino kaj en la Interlingvistikaj Studioj en Poznano. Li gvidis interlingvistikan oficon ĉe kulturligo de GDR, organizis multajn internaciajn fakajn konferencojn, i.a. esperantologiajn konferencojn ĉe UK-oj, fondis kaj longe prezidis la germanan Societon pri Interlingvistiko (Gesellschaft für Interlinguistik, vidu ĉapitron 1).

Lia unua kontribuaĵo al klasigo de planlingvoj aperis en lia habilitdoktoriga verko en 1985. Tie li prezentas tri diversajn eblajn tipologiojn de diversaj vidpunktoj. Li unue mencias la plej konatajn tipologiojn de aliaj interlingvistoj kvazaŭ resumante la sistemojn plej sukcesajn kaj vaste konatajn. Do la planlingvojn aŭ lingvajn projektojn eblas klasifikasi laŭ:

- Lingva realigonivel: laŭ tiu omi diferencigas *pazigrafojn kaj pazilaliojn*. Pazigrafoj estas lingvoj aŭ almenaŭ iuj strukturitaj komunikprojektoj, kiuj uzas skriban formon, sed ne nepre parolan. Ili plej ofte baziĝas sur simboloj, por kiuj ne bezonas elparola sistemo, ĉar eblas legi ilin en iu ajn lingvo. Jam en la 18-a jarcento aperis multaj pazigrafiaj sistemoj, gestolingvoj, piktografioj, ideografioj, kriptografioj, universalaj alfabetoj, steganografioj, signalsistemoj kaj aliaj kodoj. Pazilalio estas ajna lingvo elparolebla, ĝi povas kompreneble ankaŭ posedi skribon.
- Lingvomaterialo kaj lingvostrukturo: Tio reprezentas la supre prezentitan tipologion (la plej popularan laŭ Blanke). Ofta enkategorioigo estas la apriora-aposteriora divido laŭ la distanco de la planlingvo disde la etnaj lingvoj.
- Lingvistika koncepto: Tio estas tipologio laŭ lingvistika vidpunkto. La nivelo de tiu lingvoj estas tre diversa, de tute malseriozaj ĝis bone elpensitaj projektoj kun konkreta celo (ekz. Ido).
- Detaleo de la lingvoplano: Tio klasifikas la lingvojn laŭ tio, kiom ellaborita estas la lingvoprojekto, ĉu ekzistas nura skizeto aŭ kelklibra dokumentaro.

- Alirebleco: Ĉu la lingvo havas nur la originalan manuskripton, kiun eble oni eĉ ne malkovris, ĉu la projekto estas vastskale publikigita kaj facile alirebla.
- Rolo en la reala komunikado: Ĉu la lingvo restas skriba, ĉu parolata, ĉu vastska-le disvastiĝinta.

La dua parto de la kategoriigo de Blanke baziĝas sur *sociolingvistica kaj komunikada distingo*. Li prezentas tiujn aposteriorajn helplingvojn, kiuj havas celon arigi komunumon, sur 28-ĉstupa skalo (en sia verko de 1985 li mencias 20 ĉstupojn, sed ĝis 2006 li postiome prilaboradis kaj plilarĝigadis sian skalon).

- 1) Manskribaĵo: fiksiĝo de la lingvo kiel unue priskribita. La projekto estas ankoraŭ ne-publikigita.
- 2) Publikigo de la projekto: jen baza distingo inter la etnaj lingvoj kaj la planlingvoj. La planlingvoj ĉiu havas iun unuan dokumenton en tempo difineblan, dum etnaj lingvoj ekhavas ilin post longa evoluo.
- 3) Instrumaterialoj: gramatiko, vortolisto, teksto ktp.
- 4) Reklamado de la projekto.
- 5) Ĵurnaloj kun teksto, kiuj ankaŭ helpas en la evoluo de la lingvo gramatike kaj vort-provize.
- 6) Korespondado disvolviĝas uzante la lingvon.
- 7) Tradukado kaj originalaĵoj: post ioma sukceso ekestas pli vasta tradukado kaj originalaj tekstoj.
- 8) Parola komunikado. En ĉi tiu epoko povas evidentigi mankoj pri la fonetika aŭ fonologio sistemo. Tiel estis ekz. ĉe Volapük.
- 9) Apero de organizacioj.
- 10) Kresko de tekstoproduktado.
- 11) Kursoj, ĉefe privatataj.
- 12) Malgranda lingva komunumo: kresko de korespondado, personaj kontaktoj, regule eldonataj gazetoj, elteno kaj lukto por la resto de la komunumo.
- 13) Diskutoj pri lingvaj demandoj: pri gramatiko, leksiko, neologismoj, proponoj, reformaĵoj.
- 14) Faka komunikado: kun la disvolviĝo de la lingvo aperas bezono komunikadi pri aliaj temoj. Aperas fakaj teksto, vortaroj kaj ellaboro de terminologio.
- 15) Eventoj: ekestas bezono de internacia komunikado, renkontiĝoj, konferencoj.
- 16) Struktura diferencigo de la lingvokomunumo: disiĝo de diversaj grupoj laŭ teritorio, institucioj, hobioj k.s.
- 17) Ekesto, stabiliĝo kaj ekuzo de normoj: la grandskala uzo de la lingvo kaŭzas kvalitan kaj kvantan disvastiĝon. Aperas stilo, kiu estos sekvota kaj uzata en diversaj verkoj. Aperas vortaro detale priskribanta la signifon de la vortoj.
- 18) Granda komunumo: grandaj internaciaj renkontiĝoj, komenciĝas kultura komune-co.
- 19) Monda reklamo: pli kaj pli da lernomaterialoj aperas, la lingvo ekuziĝas en ĉiu kontinento.
- 20) Interlingvistiko: aperas seriozaj diskutoj pri la lingvo kaj lingvouzo.
- 21) Heŭristika efekto: la scienco graveco de la planlingvoj estas jam kelkfoje rekonata. Tio havas efikon je aliaj sciencbranĉoj kiel pedagogio, kibernetiko, maŝintradukado kaj faklingva esploro.

- 22) Ekstera reto: krom tio, ke la lingvo uzatas kiel interlingvo en la komunikado, venas bezonoj de ŝtataj kaj privataj organizaĵoj kaj institucioj: internacia reklamado, filmoj, turismo k.s.
- 23) Ŝtata instruado: la internacia lingvo aperas en la ŝtata instruado, kiun gvidas universitate edukitaj instruistoj.
- 24) Elektronika amaskomunikado: la lingvo aperas en radio, televido, en aliaj tipoj de amaskomunikado, komputiloj, programaroj.
- 25) Socia diferenciĝo de la lingvokomunumo: la lingvo spertas sociologian diferenciĝon rilate al ideologio, politiko, generaciaj diferencoj.
- 26) Familia lingvo: la lingvo iĝas uzata de la membroj de familio ene de viva lingva komunumo. La infanoj edukiĝas en tia internacia lingvo kiel en unu el iliaj gepatraj.
- 27) Originala kulturo: evoluas specifa historio kaj tutakva kulturo kun tradicioj, idealoj, mitoj, literaturo, teatro k.s.
- 28) Lingva evoluo: estas multaj variantoj de la lingvo uzataj en diversaj malpli grandaj regionoj, en faklingvoj, slango, amaskomunikado, evoluas sinonimoj, diversaj esprimmanieroj de individuaj verkistoj, stiloj ktp, sed la ĉefa lingvaĵo uzata en reklamoj, televido kaj ĉe oficialaj instancoj estas reguligita.

La planlingvoj, kiuj atingis altajn ŝtupojn laŭ Blanke estas *Volapük*, *Esperanto*, *Latino sine flexione*, *Ido*, *Occidental-Interlingue* kaj *Interlingua*. Estas evidente, ke interlingvistikoj, seriozaj diskutoj kaj studioj pri planlingvoj kaj pri internacia lingvouzo leviĝis en la Esperanta lingvokomunumo.

Blanke poste resumas la 28-ŝtupan etaparon enkategorianta la planlingvojn en tri grupojn:

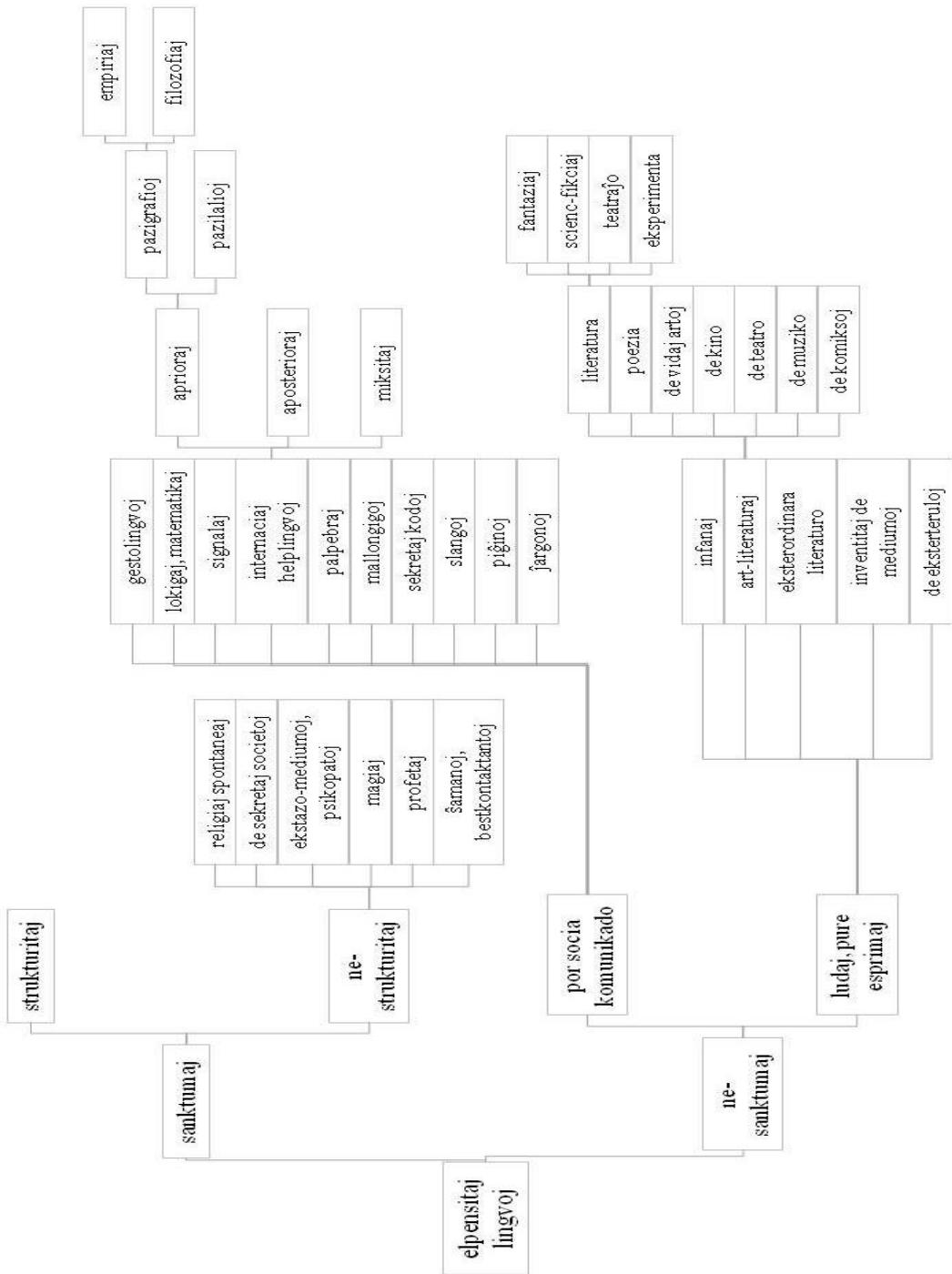
- *Planlingvaj projektoj*: planlingvoj, kiuj praktike preskaŭ ne estis uzataj. Ili plej ofte restas ĉe nivelo de manuskripto aŭ unufoja publikigo.
- *Duonplanlingvoj*: planlingvoj, kiuj iusence estas/estis uzataj, sed ankoraŭ oni ne povus nomi ilin plenrangaj lingvoj. Aperis libro, gramatiko kaj kelkaj aliaj eldonajoj (ekz. revuoj), sed pli grandan sukceson ili ne atingis. Ekzemple: Volapük, Novial.
- *Planlingvo*: en tiu ĉi grupo troviĝas nur unu sola lingvo: Esperanto. Tien ĉi apartenus la planlingvoj, kiuj atingis uzadkampon samrangan kun etnaj lingvoj.

Blanke prezentis, kiel eblas klasifikasi interlingvojn *laŭ ilia rolo en la komunikado*. Laj 28 ŝtupoj estas tre detalaj kaj donas klaran bildon pri la statuso de planlingvoj. Tiuj ĉi ŝtupklaskifikado inspiriĝis ĉe evoluo de Esperanto, tamen ankoraŭ neniu planlingvo atingis la plej altan ŝtupon krom Esperanto.

5.11. Paolo Albani, Berlinghiero Buonarroti (1994)

La (italilingva) Enciklopedio de inventitaj lingvoj (*Aga magéra difura*, 1994) de Paolo Albani kaj Berlinghiero Buonarroti estas la plej signifa libro pri inventitaj lingvoj *el la antau-interretaj tempoj*. Ĝi havas 478 paĝojn, riĉan bibliografion kaj pritraktas ĉ. 1000 lingvojn. La mistera nomo de la enciklopedio «Aga magéra difura» venas de rakonto de Tommaso Landolfi (1937), kies protagonisto lernas de iu fripono tiujn ĉi tute elpensitajn vortojn, kredante, ke temas pri la persa lingvo.

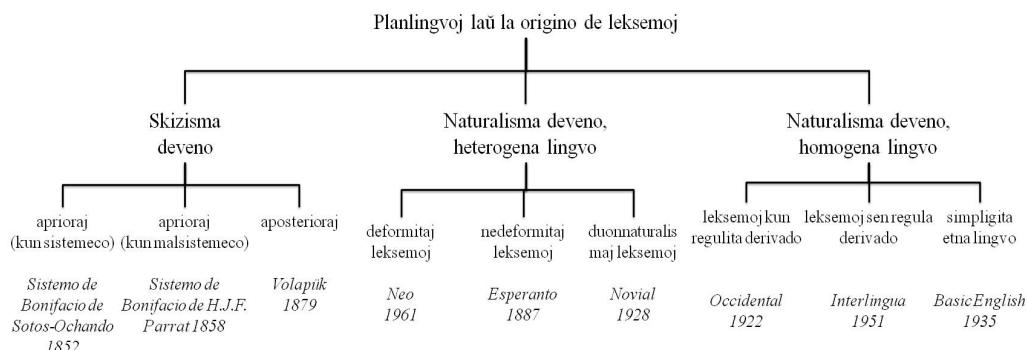
En sia enciklopedio Albani & Buonarroti prezentas tre detalan klasifikadon de interlingvoj, kies elirpunkto estas la religia aliro (laikaj kaj sanktumaj lingvoj) de Alessandro Bausani el 1974. La tipologio estas tre vastskala, ĝi tre detale klasigas la lingvojn laŭ la uzadcelo ekde vasta kategorio (ĉu sanktuma aŭ laika lingvo), ĝis la plej detalaj (ne-sanktuma, pure luda/esprima, art-literatura, literatura). La unuopaj kategorioj de tiu ĉi tipologio estas riĉe dokumentataj surbaze de konkretaj lingvoj kaj lingvoprojektoj – alivorte: ne temas pri teoria tipologio, sed pri detala valorigo de ekzistanta materialo. Kompreneble, la libro neniel emfazas helplingvojn, nediferencigas projektojn kaj interesiĝas nek pri grado de artefariteco, nek pri socia evoluo de la priskribataj lingvoj. Ĝi estas fidinda kolekto de informoj pri ĉiuj tipoj de inventitaj lingvoj, ties aŭtoroj kaj aliaj gravaj detaloj, kun precize citataj fontoj. Kvankam ne temas pri eksplikite interlingvistika verko, ĝi estas tre utila informfonto.

Figuro 5.9: tipologio de Paolo Albani kaj Berlinghiero Buonarroti (1994)

5.12. Tazio Carlevaro (1995)

Tazio Carlevaro (*1945) estas svisa kuracisto, psikiatro kaj psikoterapiisto, aŭtoro de multaj fakaj publikoj. Li regas plurajn etnolingvojn, Esperanton, Idon kaj Interlingua-n. Li organizis interlingvistikajn simpoziojn en Svislando kaj prelegadis ankaŭ eksterlande, sed lastatempe li ne plu okupiĝas pri interlingvistiko. En sia verko pri artefaritaj lingvoj li prezentas enkategoriiĝon laŭ diversaj vidpunktoj. La sekva tabelo montras la tipologion laŭ la tipo de leksiko.

Figuro 5.10: tipologio de Tazio Carlevaro laŭ la tipo de leksiko (1995)

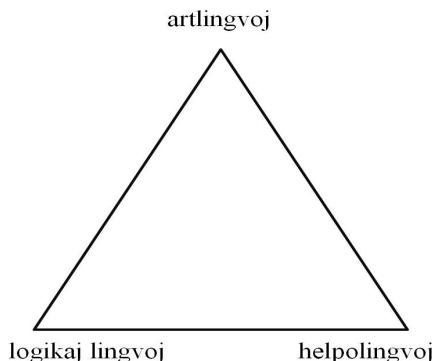
En la skizo li diferencigas apriorajn lingvojn kun logika sistemeco, kun malsistemeco kaj apartigas aposteriorajn lingvojn. Al tiu ĉi lasta subgrupo ofte apartenas lingvoj, kies leksemoj estas derivataj de ekzistantaj lingvoj, sed etimologie estas malfacile retrovi la originan vorton. En la grupo *naturalisma deveno, heterogena lingvo* estas tiuj lingvoj, kiuj estas naturalismaj kaj la deveno de la leksiko venas de pli ol unu lingvo. Bona ekzemplo por tio estas Esperanto, en kiun venas vortoj ĉefe de latinidaj, germanaj kaj slavaj fontoj. En la tria grupo troviĝas naturalismaj lingvoj, kiuj devenas de unu konkreta etnolingvo. Troviĝas tie tri subgrupoj: tiuj, kiuj uzas reguligitan derivadon, tiuj kiuj ne uzas ĝin, kaj la grupo de simpligita etnolingvoj. La plej konata ekzemplo de tiu ĉi lasta estas *Basic English*, simpligita angla lingvo.

Carlevaro klasifikas la planlingvojn ankaŭ laŭ la tipo de morfosintakso jene:

- Lingvoj tute izoligaj (ekz. Latino sine flexione, Interglossa, Loglan)
- Lingvoj fleksiaj reguligitaj (ekz. Occidental, Novial)
- Lingvoj fleksiaj nereguligitaj (ekz. Neolatino, Interlingua)
- Lingvoj aglutinaj tre sintezaj (ekz. Volapük)
- Lingvoj aglutinaj modere sintezaj (ekz. Ido)
- Lingvoj izole-sintezaj (ekz. Langue internationale néo-latine, Esperanto)

5.13. Claudio Gnoli (1997)

Li estas humanisto-sciencisto, instruisto pri bibliotekscienco, profesoro ĉe la Universitato de Pavia, Italio. Claudio Gnoli provis krei triangulon, sur kiu eblas pli libere lokigi la planlingvojn. La subgrupoj estas: artaj lingvoj, logikaj lingvoj kaj helplingvoj. *Artaj lingvoj* ne celas esti interlingvoj, ili servas por arta plezuro aŭ humura efiko. Ili estas ofte kreataj por koncerna libro, poemo, filmo, ludo k.s. Bona ekzemplo estas *la Klingona*, fikcia lingvo kreita de Marc Okrand por la filmindustria kompanio Paramount. Ĝin parolas la klingonoj, eksterteruloj aperantaj en la filma kaj televida serio «Star Trek». *Logikaj lingvoj* estas tiuj artefaritaj lingvoj, kiuj rekoneble baziĝas sur ege logikaj principoj, ekzemple la (Toki pona), de Sonja Elen Kisa, publikigita en la interreto en 2001. La vortoj estas elektitaj laŭ la filozofio de taoismo: vivi simple sen la komplikoj de la moderna vivo. Ekzistas la baza gramatiko kaj sume 123 vortoj per kiuj eblas esprimi ĉion esencan. Alia ekzemplo estas Loglano (Loglan, mallongigo el Logical Language), kreita en 1955 de James Cooke Brown por testi la hipotezon de Sapir-Whorf, ke la lingvo influas pensadon. Loglan estis komputile plibonigita, nun ekzistas malgranda lingvokomunumo kaj literaturo. «Logical Language Group» ellaboris version nomatan Lojban inter 1987-1997. Pluaj logikaj lingvoj estas ekz. AllNoun, CycL, Ceqli, GuaspI, Liva, Malat, Voksigid.

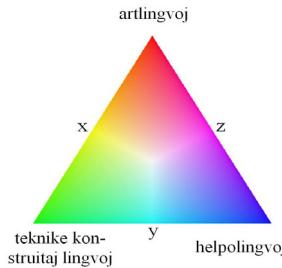

Figuro 5.11: la triangulo de Gnoli (1997)

La sistemo de triangulo havas longan tradicion, oni uzas ĝin ekzemple por koloroj, por fonologio, por transigo de politikaj opinioj ktp. La avantaĝo de tiu ĉi bildigo estas, ke oni povas relative precize meti sur la laterojn aŭ en la internan spacon tipojn transirajn (kun pli aŭ malpli da elementoj karakterize difinitaj per la pintoj).

Se oni volas meti pli da gravaj karakterizaĵoj ol tri, oni havas tamen problemon – tial eĉ la Gnoli-triangulon oni reformis plurfoje. Unue oni ŝangis la maldekstran suban angulon de logikaj lingvoj al *engineered languages* (teknike konstruitaj lingvoj), tiel plivastiginte la grupon. Estas malfacile traduki tiujn ĉi esprimojn al Esperanto. Teknikne konstruitaj lingvoj en la angla estas *engelangs*, mallongigo de *engineered languages*. La esprimo venas de la samradika verbo, kiu en Esperanto ne ekzistas. Similsignifa verbo estas *plani*, sed ne eblas uzi la esprimojn *planita lingvo* aŭ *planlingvo*, ĉar ili evidentaj jam estas uzataj. En kelkaj Esperantaj artikoloj aperas por tio la esprimo *eksperimentaj*

lingvoj, sed eksperimentaj lingvoj (en la angla faklingvo: *experimental languages*) estas subgrupo de teknike konstruitaj lingvoj. Szilva Szabolcs proponas la sube menciatan uzon; al la grupo de teknike konstruitaj lingvoj apartenu: filozofiaj, logikaj kaj eksperimentaj lingvoj. La anglalingvaj terminoj estis origine uzataj unue de John Cowan kaj And Rosta. La lasta proponis uzi koloran version de la triangulo, kun ruĝa pinto supre (artlingvoj), verda maldekstre (teknike konstruitaj lingvoj) kaj blua dekstre (helpolingvoj).

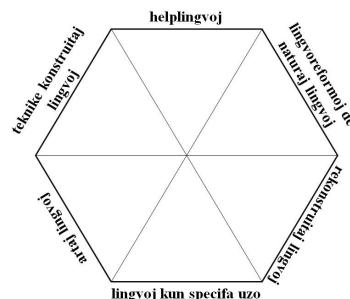

Figuro 5.12: kolorigita triangulo de planlingvoj

Sur la kolora modelo pli bone videblas la lokigo de lingvoj kaj per la trairaj koloroj ekestas aldona orientiga helpo. La triangulo sekve estis transformita por la pliboniĝo al rombo, seslatero ktp., tamen la triangulo utilas kiel montrilo de la baza ideo.

5.14. Jan van Steenbergen (2011)

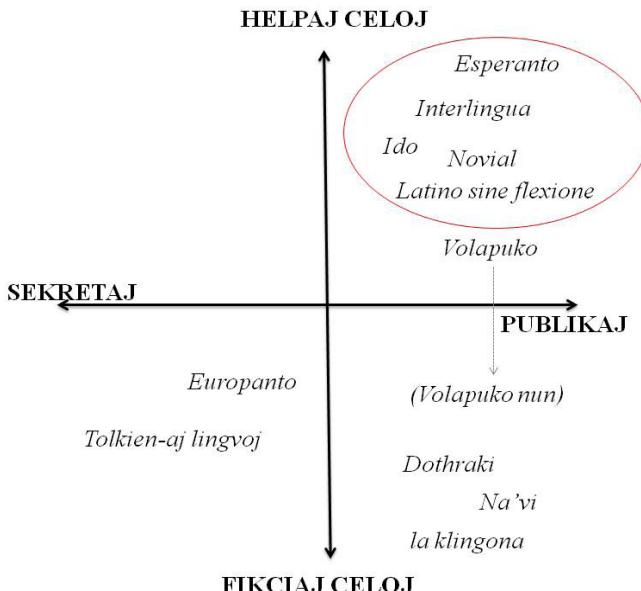
Jan van Steenbergen (*1970) estas nederlandano, profesia tradukisto, ĵurnalisto kaj specialisto pri orienteŭropaj studoj. Li multe okupiĝas pri panslavismo, aŭtoras plurajn panslavajn projektojn kaj administras la forumon pri slavaj planlingvoj. Li estas aktiva funkciero de la Language Creation Society. Steenbergen transformis la triangulon de Gnoli al seslatero. Li uzas ses kategoriojn de lingvoj por pli preciza difino de planlingvo. Ĉi tiuj tipologioj, la triangulo kaj la seslatero, prezentas tipologion *laŭ la uzadcelo* de la planlingvo.

Figuro 5.13: seslatero de Jan van Steenbergen

5.15. Federico Gobbo (2014)

Federico Gobbo (*1974) estas profesoro de speciala katedro pri Interlingvistiko kaj Esperanto ĉe la Universitato de Amsterdamo (Nederlando) por instrui interlingvistikon kaj Esperanton. La katedron sponsoras Universala Esperanto-Asocio. Krome, li estis kontrakta profesoro ĉe la Universitato de Torino (Italio) por kurso pri planlingvistiko. La tipologio de Gobbo baziĝas sur la ideoj de Alessandro Bausani.

Figuro 5.14: tipologio laŭ Federico Gobbo (2009)

Por la tipologio li uzas du aksojn, vertikalan kaj horizontalan. Sur la vertikala akso troviĝas la celo de la planlinvo, nome ĉu ĝi havas helpan celon aŭ plie estas fikcia. La horizontala akso montras la volon pri ĝia publikigo: ĉu la lingvo estas sekreta aŭ ĉu ĝi celas publikon. Gobbo ne engrupigas la planlingvojn laŭ pluaj kriterioj.

La lingvo Europanto estas sekreta, ĉar ĝia gramatiko ne estas publikigita, sed tamen proksimas al la limo kun helplingvoj. Bone videblas helplingvoj publikaj (indikitaj en la rondo). Interese estas, ke Volapük paralele kun sia origina celo (esti helplingvo) ricevas alian signifon en la nuntempo, estante uzata en literaturo (diras Gobbo, 2014), simile kiel la “holivudaj” lingvoj troviĝantaj kiel ekzemploj en la sama kadro, sube dekstre. Ne estas tro facile deĉifri sen aldona klarigo, kial iuj lingvoj troviĝas en du lokoj samtempe. La supra maldekstra flanko estas malplena: sensencas planlingvo, kiu estas sekreta, sed samtempe havas helpan celon. Se la kvarono de la grafikajo ĉiam restas malplena, ne estas tro klare, kial ĝuste tiuj kategorioj estis kreitaj. Laŭ Gobbo, la tipologio helpas ekkompreni la esencon de interlingvistiko kaj aliajn fenomenojn flankajn aŭ socilingvistike diversajn.

5.16. Konkludo

La tipologio de planlingvoj estas bezonata bazo, sur kiu povu apogiĝi karakterizaj priskriboj kaj analizoj de la pritraktata materialo. Kronologia prezento de la plej konataj klasigoj montras, ke jam en la komencoj de lingvokonstruado ekzistis baza divido al aprioraj kaj aposterioraj sistemoj, kiu praktike servas ĝis nun, sed ĉiuj kromaj kaj pli detalaj dividoj restas iom nekontentigaj. Montriĝas, ke la unuopaj lingvokonstruantoj ne sekvas precizajn skemojn kaj ke ĉiuj elementoj ne komplete korespondas al starigitaj kondiĉoj. Ideala solvo estus starigi firmajn kriteriojn kaj ellabori detalan skemon, en kiun eblas enmeti ĉiujn planlingvojn. Tia solvo ĝis nun ne ekzistas, ĉar, interalie, ĉe ĉiu firme starigita divido devus aperi aro da esceptoj. Registri kaj klasigi ĉiujn konatajn planlingvojn estus grandega kaj meritplena laboro. Ne mankas klasigoj (vidu ekz. Harrison, ĉapitro 16.1.4), kiuj arbitre starigas kategoriojn sen respekto al reale ekzistantaj planlingvoj, sed eĉ tiam aperas, kiel ĉe multaj aliaj klasigoj, la rubriko «others» por enmeti tiujn planlingvojn, kiuj ne lasas sin firme enkategoriiĝi. Evidentiĝas do, ke ne eblas laŭ unu simpla kategoriigmaniero enmeti ĉiujn lingvojn en unu skemon, sed necesas starigi kriteriojn, kaj laŭ tiuj kriterioj aparte trakti la enkategoriiigojn. Karaktero de la kriterioj estas kompreneble subjektiva afero, kiu dependas de la bezonoj kaj celoj de la klasigo: ĉu videbligi gramatikan strukturon, ĉu devenon aŭ amplekson de vortprovizo, ĉu uzadcelon de la lingvo, sociologian komponanton ktp. Helpe de ĵus prezentita materialo tamen eblas diferencigi kelkajn ĉefajn manierojn de tipologioj:

- 1) Laŭ lingvomaterialo kaj lingvostrukturo: apriora, aposteriora, miksitaj. La verŝajne plej bone funkcianta tipologio laŭ tiu ĉi kriterio estas tiu de Kuznecov;
- 2) Laŭ strukturo: skemisma (aŭtonoma), naturalisma. Ĝi aperas ĉe multaj aŭtoroj en diversa grado de ellaboriteco;
- 3) Laŭ uzadtereno: eŭropa, monda, lingvofamilia komunumo ks.;
- 4) Laŭ esprimformo: pazografio, pazilialo;
- 5) Laŭ uzadcelo: por tio plej bonas la seslatero de Steenbergen, kiu differencigas: helplingvojn, artlingvojn, teknike konstruitajn lingvojn, lingvojn kun specifa uzo, rekonstruitajn lingvojn kaj lingvoreformojn de naturaj lingvoj. Por pli detala analizo bone servas la tipologio de Albani & Buonarroti;
- 6) Laŭ sociologia kaj komunikada vidpunkto: la 28-štupa tipologio de Blanke;
- 7) Laŭ lingvistika koncepto laŭ Blanke: malseriozaj – bone elpensitaj projektoj kun difinita celo;
- 8) Laŭ la grado de evoluinteco: la ideo venas de Blanke: planlingvaj projektoj, duonplanlingvoj, planlingvoj;
- 9) Laŭ morfosintakso analizis ilin plej sukcese Carlevaro.

Videble, la tipologio de planlingvoj estas unu el la speciale preferataj temoj de multaj interlingvistoj, kvazaŭ ĝi estus celo en si mem. Oni povas observi, ke tiu ĉi tendenco daŭre floras, kio klare videblas ekzemple ĉe la daŭra reklasigo de “conlangs”. Estas interese vidi, kiom da eblaj klasigoj ekzistas kaj kiel ili evoluis, kvankam ne ĉiuj estas bezonataj en la praktiko, kie certa utila elekti sufiĉus. La unue prezentita tipologio de Moch, Couturat kaj Leau havas historiajn radikojn kaj estas daŭre uzebla. Certe menciinda kaj praktike utila estas ankaŭ la sociolingvistika tipologio de Blanke. Diversaj aliaj aliroj malfermas vojojn al pli specialaj esploroj de konstruprincipoj kaj historio de lingvokonstruado. Necesas

tamen emfazi, ke tute objektiva klasigo de planlingvoj ne ekzistas, ĉar la kriterioj kaj kategorioj estas arbitre kaj subjektive elspensisitaj.

Bibliografio

- Albani, Paolo; Buonarroti, Berlinghiero (1994): *Aga magéra difúra: Dizionario delle lingue immaginaire*. Editext, Bologna
- Bausani, Alessandro (1974): *Le lingue inventate: Linguaggi artificiali, linguaggi segreti, linguaggi universali*. Ubaldini, Roma
- Blanke, Detlev (1985): *Internationale Plansprachen. Eine Einführung*. Akademie-Verlag, Berlin
- (2006): *Interlinguistische Beiträge – Zum Wesen und zur Funktion internationaler Plansprachen*. Peter Lang, Frankfurt am Main
- Brown, James Cooke (1987): *Loglan I. A logical language*. The Loglan Institute, Gainesville, Florida. 4th Edition.
- Carlevaro, Tazio (1995): *Per costruire una lingua: L'interlinguistica tra autonomia e neolatinismo*. Dubois, Bellinzona
- Couturat, Louis; Leau, Léopold (1903): *Histoire de la langue universelle*. Hachette, Paris; (2001²): Georg Olms Verlag, Hildesheim – Zürich – New York
- Cowan, John Woldemar (1997): *The complete Lojban language*. Logical Language Group, Fairfax, Virginia
- Duličenko, Aleksandr (2001): Planlingvo: inter lingvokonstruo kaj etna lingvo, en: *Studioj pri interlingvistiko*, Kava-Pech, Dobřichovice (Praha), 109–115
- Gobbo, Federico (2014): La malfacila tasko klasifikasi planlingvojn, en: *Esperanto* n-ro 1282 (7-8): 164–165
- (2009): *Fondamenti di interlinguistica ed esperantologia: Pianificazione linguistica e lingue pianificate*. Libreria Cortina, Milano
- Koç, M. (2005): *Bâleybelen*: İlk Yapma Dil. İstanbul
- Koutny, Ilona (2015): Can complexity be planned? En: INDECS 13(2): 236-249. https://www.indecs.eu/index.php?s=13_2&y=2015
- Kuznecov S. N. (1984): *Napravlenija sovremennoj interlingvistiki*. Izdatelstvo Nauka, Moskva
- Libert, Alan (2000): *A Priori Artificial Languages*. Lincom Europa, München
- (2003): *Mixed Artificial Languages*. Lincom Europa, München
- (2004): *Artificial Descendants of Latin*. Lincom Europa, München
- Monnerot-Dumaine, Marcel (1960): *Précis d'interlinguistique générale et spéciale*. Maloine, Paris
- Schubert, Klaus (1989): *Interlinguistics. Aspects of the Science of Planned Languages*. Mouton de Gruyter, Berlin-New York
- Stria, Ida 2016: *Inventing languages, inventing worlds. Towards a linguistic worldview for artificial language*. Poznan: WN UAM. https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/17566/1/Stria_9788394760915.pdf
- Svadost, Ermar (1968): *Kak vzniknet vseobščij jazyk*. Akademija nauk, Moskva
- Szerdahelyi, István (1979): Enkonduko en la interlingvistikon, en: Carlevaro, Tazio; Lobin, Günther (1979): *Einführung in die Interlinguistik*. Leuchtturm, Alsbach, 28–36
- Szilva, Szabolcs (2015): Diversaj aliroj al klasifikado de planlingvoj, en: *Grundlagenstudien aus Kybernetik und Geisteswissenschaft*, Bd. 56, Heft 1/2015: 21–40
- Spitzbart, Harry (1973): Weltsprachen und Welthilfssprachen, en: *Zeitschrift für Phonetik und Sprachwissenschaft* 26/6: 630–651
- Weisbart, Josef (1930): Evolution-schema del interlinguas, en: *Schola et Vita*, nr-o 11–12 (Novembro-Decembro): 389–390

Interretaj fontoj

Brown, Ray: *Glossopoeia*: <http://www.carolandray.plus.com/Glosso/Glossopoeia.html>

Language Creation Society: www.conlang.org

Terminologio de planlingvoj: www.frathwiki.com/Conlang_terminology

van Steenbergen, Jan (2008): *Classificatie van kunsttalen*, <http://steen.free.fr/classificatie.html>

Figuroj transprenitaj el: Szilva 2015.

Demandoj

1. El kiu rilato eliras la tipologio de Moch, Couturat & Leau?
2. Kiu speco de planlingvoj montriĝas en la evoluskemo de Weisbart? Kiel li provis vidigi la evoluon?
3. Sur kio baziĝas la tipologio de IALA? Ĉu ĝi alportas ion esence novan?
4. Kiun rolon havas la radikoj en la tipologio de Monnerot-Dumaine?
5. Kian rolon havas la artefariteco en la tipologio de Svadost?
6. De kiu venas la divido al sanktumaj kaj laikaj lingvoj? Kiu ankoraŭ uzas ĝin?
7. Kiun karakteron havas la tipologio de informadikisto A. Münnich?
8. Kiu(j) du bazaj tipoj de planlingvoj estas pli detale klasifikitaj de Kuznecov?
9. Laŭ kio dividiĝas planlingvoj al pazigrafioj kaj pazilalioj?
10. Kio estas la plej grava kontribuo de Blanke?
11. Nomu kelkajn ŝtupojn de planlingvo-evoluo.
12. Kia estas diferenco inter projekto kaj lingvo? Donu ekzemplojn.
13. Kiu libro havas nomon “Aga magéra difura”? Kio estas ties baza principio de klasifikado?
14. Kiu tipo de klasifikado dividas lingvojn al izoligaj, fleksiaj kaj aglutinaj (ekz. ĉe Carlevaro)?
15. Kiun geometrian formon uzas Claudio Gnoli kaj And Rosta por montri la lingvan konstrucelon?
Kiu(j) estas la bazaj kategorioj? Kian avantaĝojn havas tia klasigo?
16. Nomu kelkajn principojn, laŭ kiu(j) eblas klasifikasi planlingvojn.

Skribaj taskoj

1. Elektu unu el la naŭ ĉefaj tipologiaj kriterioj menciiitaj en la konkludo, trovu konkretajn ekzemplojn de koncernaj planlingvoj/projektoj kaj prezenti ilin.
2. Elektu diversajn projektojn laŭ grado de planiteco (artefariteco) kaj prezenti ilin sur la akso/skalo, uzante la distancan modelon (Svadost – Heimann).

6. Historio de lingvokonstruado

Ofta demando, kiom da artefaritaj lingvoj, respektive planlingvaj projektoj/planlingvoj ekzistas, estis relative bone respondebla ĝis la apero de interreto; ekde tiam la nombro de novaj projektoj eksplode kreskis. Ekz. la bibliografio de Stojan (1929) enhavis ĉ. 350 projektojn, la klasikulo Drezen (1939, reeldono 1991) nomis 467 projektojn, la bibliografio de Duliĉenko (1990) entenis 912 registritajn projektojn, konstruitajn ĝis la jaro 1973. Diversaj interretaj portaloj registris inter 1000 kaj 2000 projektoj por diversaj celoj ĝis la fino de la 20-a jc. Laŭ sobra pritakso do ekzistus pli ol mil projektoj/planlingvoj kreitaj por internacia komunikado, kun tendenco kreskanta.

6.1. Unuaj konataj projektoj

Kvankam oni scias, ke la ideo de la komuna interlingvo estas tre malnova, ekzistas nur malmultaj indikoj pri la lingvokonstruado antaŭ la 17-a jarcento. Svagaj informoj ekzistas pri la provo de *Lucius Claudius Galenus* (Galen de Pergamo) el la 2-a jarcento. Galeno estis grekdevena, vivis en la jaroj 129–200, studis en Pergamo kaj Aleksandrio, estis persona kuracisto de la imperiestro Marko Aurelio kaj filozofo, aŭtoro de kelkcent verkoj pri medicino, naturscienco kaj filozofio. Lian projektion inspiris la eldiro de Platono, ke la plej granda donaco por la homaro estus komuna lingvo. La unua konata mencio troviĝas tamen nur en 1658 en natursciencia–medicina verko de Gulielmus Pison, kiu okupiĝis pri la verko de Galeno.

Iomete pli da scioj oni havas pri „nekonata lingvo” de teologino *Hildegard de Bingen* (1098–1178), kromnomata «rejna Sibilo», kiun nunaj interret-lingvemuloj eĉ alnomas «patronino de kriptologoj kaj interlingvistoj». Hildegard apartenis al la eklezia elito de la 12-a jc., estis magistrino, mistikulino kaj teologino, multflanka en artoj (poezio, dramoj, muzikaj komponaĵoj, psalmoj k.s.), rekonata en medicino kaj naturkuracado, precipe aprezata pro siaj filozofiaj kaj teologiaj verkoj kun integra koncepto de universo. Si pritraktis naturon kun ĝis tiam nekutima sciencaj objektiveco, malkovradis efikojn de kuracplantoj kaj ŝtonoj, siaj biografoj atribuis al ŝi ankaŭ miraklojn. Si estis proklamita sanktulino kaj doktorino de katolika eklezio.

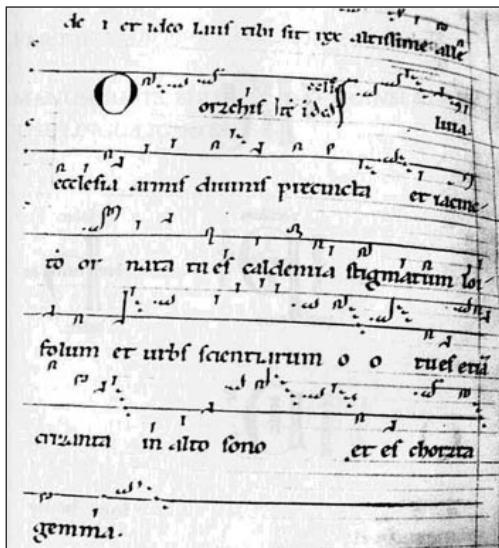
Hildegard devenis de malgrand-nobela familio de Bermershein (verŝajna familia nomo estis „von Stein”). Jam kiel infano ŝi havis viziojn. Okjara ŝi eniris monahinejon ĉe Disibodenbergo sub protekto de magistrino Jutta von Sponheim, kiu instruis ŝin. Dum junago evoluis ŝia klarvideo. En 1114 ŝi eniris la ordenon de benediktaninoj kaj post la morto de Jutta en 1136 estis elektita magistrino. Kiam ŝi havis 42 jarojn, ŝi havis vizion pri profunda senco de sanktaj libroj kaj tiam iu mistera voĉo ordonis al ŝi priskribi tion. Si komencis verki sian „*Liber scivias Domini*” (Libro de scio pri la vojoj de Sinjoro, aŭ: *scivias* = sciu vojojn) kun la helpo de monako Volmar, kiu notis ŝiajn eldirojn kaj perfektigis ŝian latinon. Helpe de aŭtoritata teologo Bernardo de Clairvaux, ŝia verko atingis la papon Eŭgenon la Trian, kiu, post kontrolo fare de speciala komisiono, aprobis ŝian agadon. En 1148 ŝi fondis monahinejon en Rupertsberg apud Bingen, kie ŝi plene dediĉis sin al verkado. En siaj vizioj ŝi malkovradis misterojn de religio, kosmo kaj homo. Ŝiaj

teologiaj ĉefverkoj estas, krom „Scivias”, „Liber vitae meritorum” (Libro pri meritoj de la vivo) kaj „Liber divinorum operum” (Libro pri verkoj de Dio). Pro kontaktoj de sia familio kun nobelaro kaj altaj ekleziuloj ŝi iĝis konata en tutu Eŭropo kaj korespondadis kun famaj personecoj, sciencistoj, eĉ kun episkopoj kaj reĝoj. Ekde 1160 ŝi faris grandajn vojaĝojn, vizitis multajn urbojn en Germanio kaj en Francio por prediki kaj gvidi teologiajn disputojn. Ŝi ne hezitis kritiki malvirtojn de ekleziuloj kaj herezajojn, i.a. de la kataroj. Post la morto de Volmar ŝi kunlaboris kun la monako Gottfried kaj kun Wibert de Gembloux, kiuj komencis verki ŝian biografion, sed ne kompletigis ĝin. Ŝi mem antaŭvidis sian morton. Ŝian biografion poste kompletigis la monako Theoderich de Eternach, konserviĝis pli ol 300 ŝiaj letero, teksto de profetaĵoj kaj antaŭparoloj al ŝiaj verkoj, el kiuj ni ekscias pri kialoj de ilia kreo.

Inter ŝiaj verkoj troviĝas du „interlingvistikaj” interesaĵoj: vortaro de *Ignota Lingua* (nekonata lingvo) kaj aparta *alfabeto*. Ne temis pri grandaj aŭ kompletaj verkoj, tial ili nek estis presitaj, nek transprenitaj de Patrologia Latina, kolekto de gravaj ekleziaj teksto fare de Jacques Paul Migne, inter 1844–1855. La unuan publikigon kun titolo «*Lingua Ignota per simplicem hominem Hildegardem prolata*» faris Friedrich Roth en 1880. Esperantisto Willem Manders malkovris ĝin en 1958 kaj verkis prie artikolon por la bulteno de ISAE. En 1986, «*Basler Hildegard Gesellschaft*» republikigis kaj reviziis la eldonon de Roth, kaj, fine, en 2007 kaj 2008 aperis eĉ du komentitaj eldonoj kun tradukoj: en la franca lingvon fare de Arnaud de la Croix, filozofo kaj historiisto kun speciala intereso pri mezepoka literaturo, kaj en la angla lingvon de Sarah Higley, konata interlingvistino kaj mem aŭtorino de fikcia lingvo, kiu projekcias la inventaĵon de Hildegard al lingvo-projektoj tra la historio de lingvoinventado ĝis conlangs. Kaj la «nekonata lingvo», kaj la alfabeto estas menciataj en la biografioj de Hildegard fare de monakoj Gottfried kaj Theoderich kaj en «*Acta Inquisitionis*», aktoj kolektitaj por ŝia sanktigo. Ŝi mem skribis en la antaŭparolo al «*Liber vitae meritorum*», ke dum ŝiaj vizioj montriĝis al ŝi aperaĵo klariganta diversajn naturajn okazajojn, donanta konsilojn por multaj personoj kaj harmonia simfonio de ĉielaj revelacioj, kaj transdonanta nekonatajn lingvon kaj skribon. Ankaŭ el ŝia letero el la jaro 1153 al la papo ni ekscias, ke inter aliaj donaĵoj, Dio transdonis al ŝi la nekonatan lingvon.

La verkoj konserviĝis en kelkaj kodeksoj; la plej impona estas la t.n. „giganta kodekso”, Rupertsberger Riesenkodeks, nun en la Universitata kaj Landa Biblioteko Rejno-Majno (Hochschul- und Landesbibliothek RheinMain) en Wiesbaden. Ĝi pezas 15 kilogramojn kaj konsistas el 481 folioj de pergameno (46 oble 30 cm). Diversaj skribistoj skribis ĝin fine de la 12-a jc., ankoraŭ dum la vivo de Hildegard, sub gvido de monakoj Volmar kaj Wibert. Ĝi enhavas ŝiajn verkojn kun escepto de medicinaj kaj natursciencaj. „*Ignota lingua*” estas sur folioj 461-464 kaj la alfabeto sur 464 v (verso, t.e. dorsflanko). La kodekso ne estas publike alirebla, sed videbla en interreto. La dua estas «*Codex Cheltenhamensis*», nun en Berlino (Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz). Ĝi ekstis kiel kopio ĉirkaŭ la jaro 1300, entenas biografion de Hildegard kaj diversajn aliajn verkojn inklude de la vortlisto kaj alfabeto (Lat. Quart. 4° 674, folioj 58 r [recto, t.e. frontflanko] ĝis 62 r.), la glosaro enhavas unu vorton pli ol la unua kodekso. La tria kodekso, «*Codex Hildegardensis*» kies kopio estis konata al esperantistoj de la biblioteko de Hofburg en Vieno, perdiĝis. Restas la stuttgarta kodekso, nun en würtemberga biblioteko en Stuttgart, skribita inter 1154 kaj 1178 en Rupertsberg. Ĝi entenas sur folio 28 antifonon „O orzchis

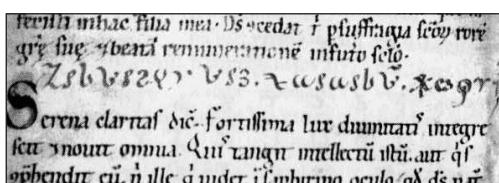
Ecclesia“ kun kvin vortoj en la Ignota Lingua, el kiuj unu estas en la glosaro, do la tuta vortprovizo devis esti pli granda ol la glosaro. Krome, sur folio 75 v, troviĝas epigrafo „Hildegard xuiild“ skribita en la „Alfabeta Ignota“.

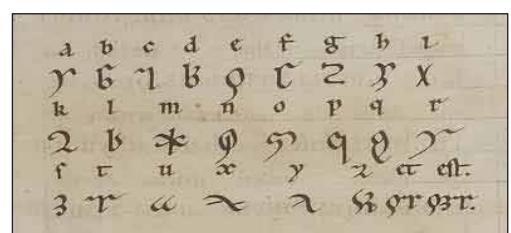
Figuro 6.1: antifono „O orzchis Ecclesia“

colupna.	bafel.	capitellu.	fontix.	ref
kolmzia.	fuschalior.	Pillyx.	Vioramz.	Sin
tudo.	celatura.	absidum.	analogiū.	tribunal-
riol.	Bilidio.	Phalidiz.	Lanschil.	Vulor.
cathedra.	scularū.	altare.		
Tromischia.	Vuntoriz.	Stalticholz.		
gradus.	ciboriū.	cripta.	coelea.	
Gramizel.	Blanzio.	Sanciuia.	Vinrirz	
conus.	scella	nola.	campana.	restis.
Pharich.	Conizma.	Cionischol.	Vera.	
rinch.	Iaquearia.	pictura.	rectū.	trabs
Viriz.	Colincko.	Phaliz.	Vmbrizio.	
dl.	asser	gedile	plateum.	
rimz.	Scilor.	Pizimairz.	Lilozion.	

Figuro 6.2: Riesenkodekso, folio 462 v.

Figuro 6.3: epigrafo en Stuttgarta kodekso

Figuro 6.4: alfabeto: Riesenkodekso, folio 464 v.

„Ignota Lingua“ – kiel Hildegard mem nomis ĝin (en inversigita vort-ordo), ne estas kompakta verko, sed nur nekompleta glosaro, t.e. listo de 1011 vortoj (ĉefe substantivoj kaj kelkaj adjektivoj) kun latinaj tradukoj kaj aldone 300 germanaj tradukoj. Kune kun la vortoj el la berlina kaj stuttgarta kodeksoj temas pri 1016 vortoj, sed enestas eraroj: du el la vortoj (hochiz = blinda kaj zingniz = plugilo) estas enmetitaj dufoje, aliaj dek estas homofonoj kun diversaj signifo. La vortoj estas du- kaj trisilabaj, escepte pli longaj. Ili konsistas el radikoj kun sufikso (malofte prefikso), kiu modifas la signifon, kaj plej ofte finiĝas je -s, -z kaj -l. La radikoj estas tute aprioraj, ne similaj al ajna lingvo, kiun Hildegard povis koni. Unu vorto, „loifol“ (popolo) estas en la antifono (vd. sube) deklinaciita „loifolum“, la latina finaĵo -um korespondus al la genitivo de pluralo same kiel la antaŭiranta latina vorto „stigmatum“, kaj du vortoj (crizanta, chorzta) havas eble finaĵon

de participaj adjektivoj latina *-nta* kaj *-ta*, kiuj akordus kun la rilata femininaj substantivoj „*ecclesia*” kaj „*gemma*”. Krome ne enestas ajnaj finaĵoj aŭ afiksoj similaj al aliaj lingvoj.

La vortoj aperas en grupoj, hierarkie organizitaj de la plej grava al malplej grava, laŭ diversaj temoj: spiritaj estaĵoj, homa mondo, parencaj rilatoj, homa korpo, malsanoj, oficoj, liturgio, profesioj, ĉasado, tempounuoj, monatoj, horoj, monaĥejo, vestaĵoj, instrumentoj, kuirejo, nutraĵoj, arboj, plantoj, birdoj, insektoj. Ne enestas nomoj de bestoj, fiŝoj, steloj, ktp. Ŝajnas, ke povus temi pri traduko de latina vortaro, kiu ne estas finfariata – tiun konjekton oni faras surbaze de vortoj 735–774 (numerado de eldonistoj), kies latinaj ekvivalentoj staras en alfabeto ordo. Ne enestas verboj kaj aliaj vortspecoj, nek gramatiko, kio gvidas al pluaj konjektoj, ke Hildegard uzis verbojn kaj gramatikon de la latina. Neklara estas prononco, kiu eble ankaŭ similis al la latina. La vortoj estas skribitaj kun ellaso de unu linio por glosoj – tiuj estas enigitaj en pli malgranda skribo. La literoj (skribitaj en latina minusklo) ne estas sufice klaraj, ne bone distingiĝas *s* kaj *f*, similas *m*, *n*, *u*, konfuziĝas *r* kaj *i*. La tradukistoj en la francan kaj anglan do devis apogiĝi ĉefe je latinaj kaj germanaj glosoj. Jen kelkaj ekzemploj:

Aigonz: <i>deus</i> (dio)	Korzinthio: <i>propheta</i> (profeto)
Aieganz: <i>angelus</i> (angelo)	Falschin: <i>vates</i> (profeto-poeto)
Zuuenz: <i>sanctus</i> (sanktulo)	Sonziz: <i>apostolus</i> (apostolo)
Liucionz: <i>salvator</i> (savanto)	Linschiol: <i>martir</i> (martiro)
Diueliz: <i>diabolus</i> (diablo)	Zanziuer: <i>confessor</i> (konfesanto)
Ispariz: <i>spiritus</i> (spirito)	Vrizoil: <i>virgo</i> (virgulino)
Inimois: <i>homo</i> (homo)	Jugiza: <i>vidua</i> (vidvino)
Jur: <i>vir</i> (viro)	Pangizo: <i>penitens</i> (pentanto)
Vanix: <i>femina</i> (virino)	Kulzphazur: <i>attavus</i> (praavo)
Peuearrez: <i>patriarcha</i> (patriarko)	Phazur: <i>avus</i> (avo)

O orzchis Ecclesia armis divinis praecinta, et hiacyncto ornata, tu es caldemia stigmatum loifolum et urbs scienciarum. O, o tu es etiam crizanta in alto sono, et es chorza gemma. La nekonataj vortoj estas: orzchis (gloso latina: *immenſa*), caldemia (*aroma*), loifol (*populus*), crizanta (*uncta*), chorza (*choruscans*). Probabla traduko: Ho, enorma eklezio, ekipita per diecaj armaĵoj, kaj ornamita per hiacinto, vi estas balzamo por la vundoj de popoloj, kaj urbo de scienco. O, vi estas ankaŭ mergita en nobla sono, kaj estas brilanta juvelo.

Ekzistas multaj konjektoj pri la celo de Ignota Lingua. Hildegard mem eldiris, ke kaj la nekonata lingvo kaj la nekonata skribo estis parto de mistika revelacio, do probable ĝi estis lingvo *sekreta*, kiun uzis nur ŝi mem por religiaj kialoj – tian klarigon donas ankaŭ ĝia nomo „nekonata lingvo”. Oni ne scias, ĉu ŝi instruis ĝin al aliaj homoj, en ŝiaj verkoj ja ne troviĝas iu pledo pri uzo de tia lingvo. Same nepruvita estas ĝia ebla apliko kiel kriptolingvo dum la krucmilitoj (Bernard de Clairvaux, konatulo de Hildegard, estis organizanto de la dua krucmilito). La hierarkie ordigita listo de substantivoj rememorigas nin pri lingvofilozofoj de humanismo, kiuj strebis pri „*nomenclatura rerum*”, do alordigo de unu karakteriza nomo al ĉiu nocio kaj ellaboro de ilia sistema klasigo (tio plej bone eblas ĝuste ĉe konkretaj substantivoj). Kreo de tia sistema listo, respondanta al la sistemo de universo, kiun Hildegard priskribis en siaj filozofiaj libroj, tiukaze estus plua grava verko de tiu multflanka virino. Ŝi estis escepta en pluraj aspektoj, ekz. muzikologo atestas, ke

šiaj polifonioj por virinaj voĉoj estas tute speciala muzikformo, medicinistoj admiras šiajn sciojn kaj kuraĝon pritrakti – en plena mezepoko – ekzemple ginekologion, ŝia naturkuracado estas ree moderna en la 21-a jc. ktp. Por sia epoko, en kiu virinoj (eĉ monahinoj) ne rajtis entrepreni ion ajn sen konsento de viroj, kiam supera klerigo estis atingebla nur por viroj, ŝi estis ĉiukaze eksterordinara, ĉar ŝi evidente alproprigis al si siajn konojn ĉefe per memstudado kaj legado. Por interlingvistoj estas „*Ignota Lingua*” valora materialo, nome la una konservita specimeno de lingvokonstruado. Ties mistika deveno cetere ne estas esence malprobabla – ni pensu pri la unua funkcianta interlingvo Volapük en la 19-a jc., kies gramatiko aperis al ĝia aŭtoro, pastro, en la nokta revelacio (tion li ja mem notis en sia taglibro). Historio de lingvokonstruado en Eŭropo do komenciĝis ĉe Hildegard.

Ĝis la 17-a jarcento estas bibliografie registritaj entute ok projektoj de internacia lingvo. Certan signifon havas teorio de la hispana filozofo Raymund Lull (1325–1375), priskribita en lia verko „*Ars magna*”, kie li substrekas la ligitecon de lingvo kaj logiko – la lingvo estu „logika maŝino”. Lia verko estis reeldonita kaj komentita ankoraŭ en 1592, mencias ĝin filozofoj kaj aŭtoroj de lingvoprojektoj en la 17-a jarcento, kiam la lingvokonstruado en propra senco komenciĝis.

6.2. Humanismo kaj filozofiaj lingvoj

La humanismo ĝenerale alportis revivigon de intereso pri la antikvaj civilizo, kulturo, filozofio kaj lingvoj, precipe pri la latina. Oni konsciigis pri la grava rolo de la lingvo en klerigo kaj homa progreso, pri lingvo kiel instrumento de pensado kaj esprimformuligo de abstraktaĵoj. Ne temis ĉiam pri iu konkreta lingvo, sed pri ĝia filozofia imago, t.e. esprimo de la nocioj. Tiaj ideoj gvidis al ellaboro de universalaj lingvoj enkadre de la filozofio, ĉar lingvistiko kiel scienco ankoraŭ ne ekzistis. Sed samtempe oni konsciigis pri la bezono de internacilingva komunikado tutmonda kaj teoriumis pri taŭga lingvo por tiu celo.

La latinan en tiu ĉi funkcio favoris ekz. hispana klerulo *Juan Luis Vives* (1493–1540). Lia elstara pedagogia verko „*De disciplinis libri XX*” el la jaro 1531 entenas parton dediĉitan al lingvoinstruado (libro X), dirante: „*La lingvo estas trezorejo de klerigo kaj instrumento de homa societo, estus do humane havi unu lingvon, kiun komune uzus ĉiuj nacioj... Tia lingvo estu agrabla, sed ankaŭ sciencia kaj riĉa. Mi opinias taŭga la latinan, certe el tiuj, kiujn homoj jam uzas.*” Krome li mencias propedeŭtikan valoron de la latina, kies lernado estas ŝlosilo por multaj eŭropaj lingvoj. Eĉ se la latina malfacilas, Vives opinias ĝin valoraj kaj pli facile lernebla helpe de taŭgaj metodoj.

Signifoplenan rolon de la lingvo en evoluo de la sciencoj emfazis la filozofo *Francis Bacon*, kiu strebis pri klasifikado de nocioj kaj klarigo de naturaj fenomenoj sur empiria bazo. Lia koncepto de filozofia gramatiko implicas komparan sciencan studon de diversaj etnolingvoj kaj aplikon de iliaj avantaĝoj en universala lingvo. En sia verko „*Novum Organon*” el la jaro 1624 Bacon nomas la lingvon „*vehiculum scientiae*”, t.e. „*vehiklo de la scienco*”.

Interesiĝon pri lingvaj fenomenoj kaj pri stabiligo de naciaj lingvoj pruvas ankaŭ la tiam fonditaj novepokaj sciencaj akademioj. La unua ekestis 1560 en Napolio, la dua 1575 en Madrido, en la unua duono de la 17-a jarcento sekvis du aliaj en Italio (Romo

kaj Florento), en Germanio (Weimar kaj Rostock), la Franca Akademio fondigis 1635 kaj la Reĝa Societo en Londono 1660. Precipe la Franca Akademio estas konata pro siaj gramatiko kaj vortaro de la franca, la angla akademio serioze pritraktis planojn pri universala lingvo kaj pri plibonigo de lerneja sistemo inkluzive de lingvoinstruado. Oni ankaŭ strebis plikontaktigi Eŭropon kun aliaj kontinentoj, pli konataj iĝis orientaj lingvoj, precipe la araba kaj la ĉina, kies skribmaniero havas kvazaŭ pazigrafian funkcion. Kvankam la hipotezo pri „paradiza pralingvo” kaj pri la babilona lingvokonfuzo estis tre fortaj, la sciencistoj pli kaj pli konsciigis, ke la lingvoj ekestis per konvencio kaj ke do ne estas kontraŭnature (kaj kontraŭ diaj legoj) konstrui novan lingvon. Inter la aŭtoroj de tiutempaj interlingvaj projektoj estis do multaj religiuloj (ankaŭ pro tio, ke la Eklezio regis en la kampo de klerigo), kiel Marin Mersenne, Jean Le Maire, John Dury, Thomasso Campanella, Thomas Urquhart, John Wilkins, Athanasius Kircher, Philippe Labbé, Jan Ámos Komenský k.a.

El la 17-a jarcento konserviĝis trideko da projektoj de internacia lingvo, plej grandparte pazigrafioj kaj filozofiaj lingvoj. Flanke de la empiria direkto lanĉita de Bacon disvolviĝis ankaŭ logike orientita lingvokonstrua teorio. La angla episkopo *John Wilkins* intencis konstrui universalan lingvon jam en la jaro 1611. En 1641 li publikigis pazigrafion „*Mercury or the Secret and Swift Messenger*” kaj en la jaron 1668 datiĝas lia eseo pri filozofia lingvo „*An Essay towards a real character and a Philosophical Language with an alphabetical Dictionary*”. Li klasigis la nociojn en kvardek plu subdividitajn klasojn; ĉiu membro de la koncerna klaso aŭ subklaso havis apartan grafemon kaj apartan sonon, ĉiun pli komplikan klaseron signis kombino de grafikaj signoj kaj sonoj. Siatempe oni alte taksis la projekton pro la preciza esprimo de nuancoj, ekz. „De” = elemento, „Deb” = unua subklaso de divido de elementoj = fajro, „Deba” = parto de fajro = flamo. La verko de Wilkins estis pritraktita en la Reĝa Societo, kiu kunigis plurajn same eksperimentantajn filozofojn kun interesoj pri universalaj lingvosistemoj. Similan sistemon ellaboris ankaŭ George Dalgarno, sed li estis pli praktika ol Wilkins kaj enkondukis la sistemon de derivado. Pazigrafion kiel bazon por kreado de universalaj lingvoj proponis ankaŭ *Johann Joachim Becher*, aŭtoro de cifera steganografio el la jaro 1661. La libro havas du partojn, leksikonon (enhavantan esprimojn de nocioj per vortoj) kaj indekson (klarigantan gramatikajn nuancojn kaj fleksion). La bazo estas uzo de dek numeroj ; la latina vortaro estas transskribita en 10 283 numeraj formuloj (ekz. bibere = 939, biblia = 940, viper = 9200, vir = 9201), en la dua parto estas 172 numeraj signoj por gramatikajoj, do la kazoj en singularo 1 ĝis 6, en pluralo 7 ĝis 12, verbaj tempoindikoj 13 ĝis 117 ktp. En sian „lingvon” tradukis Becher eĉ kelkajn librojn.

La saman, do filozofie logikan orientiĝon de lingvokonstruado havis francaj filozofoj, nome la grupo koncentrita ĉirkaŭ la abato *Marin Mersenne*, kiu diskutis pri eblo de lingvosistemo senpere speguliganta la esencon de nocioj kaj ajoj („*Quaestiones ad Genesim*”). Pri la projekto de internacia lingvo, bazita sur la logika analizo de nocioj skribis la filozofo *René Descartes* (Kartezius) al Mersenne la 20-an de novembro 1629. Pro tiu famiĝinta letero oni do scias pri liaj filozofiaj lingvopostuloj: (1) ĉiuj ideoj estu analogiaj al nocioj de nombroj, (2) oni serĉu simplajn ideojn, kombineblajn en pli komplikaj, (3) tiuj ĉi kombinoj iĝu analogiaj al matematikaj operacioj, (4) la procedo de pritaksado estu mekanikigita kiel kalkulo, (5) la difinoj de ideoj estu kunigitaj kun vortoj. Laŭ Descartes kaj analogie laŭ aliaj samtempaj filozofoj eblis krei sisteman klasifikadon de nocioj kaj de

ilia adekvata alnomigo. Tiamaniere ekestus la universala lingvo tute logika kaj ĝenerale valida, en kiu eĉ ne eblus erari, ĉar ĝi estus esprimo de „pura filozofio”.

6.2.1. Gottfried Wilhelm Leibniz (Lejbnico)

(1646–1716), estis germana matematikisto, filozofo kaj universala sciencisto. Li faris gravajn kontribuojn pri fiziko, probablokalkulo, teknologio, medicino, psikologio, politiko, teologio kaj pluraj aliaj fakoj – bedaŭrinde eĉ ne ekzistas kompleta listo de liaj verkoj, multaj estis eldonitaj en kolektoj nur en la 19-a kaj 20-a jarcentoj. Interalie, li inventis la radon uezblan en aritmometro, kontribuis al evoluigo de mekanikaj kalkuliloj, plifajnigis la duuman nombrosistemon kaj dekuman klasifikadon, malkovris nociojn de infinitezima kalkulo, elpensis koncepton de monadoj por difini konscion kaj disvolvis alfabeton de homa pensado.

Jam en la aĝo de ok jaroj li rajtis uzi la bibliotekon de sia patro, kiu estis juristo kaj profesoro de filozofio (etiko). Ĉar la plej granda parto de la libroj estis verkita en la latina lingvo, Gottfried memstude perfektigis siajn lingvokonojn, ĝis li kapablis mem latine verki. En la aĝo de 15 jaroj li enskribiĝis en la universitato de Leipzig (Lepsiko) por studi filozofion ĉe Jakob Thomasius kaj en 1663 transiris al Jena, kie li estis disĉiplo de matematikisto kaj astronomo Erhard Weigel. Ĉe tiuj du sciencistoj li doktoriĝis pri filozofio en 1666 surbaze de sia disertaĵo „*Dissertatio de arte combinatoria*” (Arto de kombinado). Poste li studis juron en Altdorf-Universitato en Nurenbergo kaj sekve laboris kiel konsilisto en revizia juĝejo de princa elektoepiskopujo Majenco. Li kunlaboris sur la projekto de reformo de romia civila juro kaj verkis pri novaj metodoj de instruado de jurisprudenco. Poste li iĝis kortega konsilisto kaj bibliotekisto en Hanovro kaj Wolfenbüttel, korespondis kaj diskutis pri filozofio ekz. kun brila intelektulino princino Sofio de Palatinato kaj kun Baruch Spinoza; krome konatas lia korespondado kun multaj elstaraj sciencistoj de tiu epoko.

Lejbnico ĝis sia vivofino tenis la postenon de privata konsilisto de justico ĉe la velfida dinastio Hanovro-Brunsvigo. Li vizitis diversajn kortegojn de Eŭropo, serĉante dokumentojn kaj materialojn por skribi la historion de la velfa dinastio, kiu regis en Germanio kaj Britio. Li estis dumviva membro de la brita Royal Society kaj la unua prezidanto de la Reĝa Prusa Akademio de la Sciencoj, kiun li künfondis, same kiel la brandenburgan akademion en Berlino (nun „Leibniz-Societät”) kaj sciencajn akademiojn en Vieno kaj Sankt-Peterburgo. Li estis antaŭirinto de eŭropa klerismo kaj de la klasika germana filozofio. Lian nomon portas i.a. la Universitato de Hanovro, la Biblioteko de la Lando Malsupra Saksujo kaj la germana „ZBW Leibniz-Informationszentrum Wirtschaft”, kiu estas mondwide la plej granda speciala biblioteko de ekonomisciencia literaturo (ĉ. 4,5 milionoj da ekzempleroj).

Lejbnico konsideris sciencon kompakta/integra unuo regata de filozofio, tial liaj inventaĵoj kaj teorioj en la tereno de matematiko, naturscienco, politiko, historio kaj lingvistiko ĉiam havas filozofiecan komponanton. Lia universala karakterizado („characteristica universalis”) antaŭvidas ellabron de „natura” lingvo surbaze de inventaro de simplaj nocioj, el kiuj oni povas kunmeti pli kompleksajn konceptojn. Ili ĉiuj ricevu proprajn signojn kaj ilia tuto reprezentu universalan alfabeton de la homa pensado. Poste oni

ellaboru kompletan liston de ĉiuj eblaj kombinoj de tiuj nocioj-signoj, t.e. racian logikan gramatikon. Tio unue ebligos prijuĝi ĉiujn aferojn jam ekzistantajn („ars judicandi”), kaj poste akiri novajn sciojn laŭ la samaj mekanikaj reguloj („ars inveniendi”). Tiu ĉi koncepto inspirigis de kartezia metodologio kaj multaj tiutempaj filozofoj fervore okupiĝis pri similaj sistemoj, kvankam klaris, ke kompleta registro kaj klasigo de ĉiuj eblaj elementaj nocioj de la homa pensado („nomenclatura rerum”) estas praktike neatingebla. Dum la alstrebata universala lingvo restis idealo, la rezonado pri ĝi estis kvazaŭ moda okupo de la sciencistoj de la 17-a jarcento. Male al ekz. Wilkins, Dalgarno, Labbé kaj Kircher, kiuj ellaboris pli detalajn projektojn, Lejbnico restis sur teoria nivelo.

Same kiel liaj samtempuloj, Lejbnico praktike utiligis la internacian latinan lingvon, skribis ĉ. 40% de siaj verkoj latine kaj ĉ 30% france, kelkajn angle, nur malmultajn germane. Li tamen okupiĝis ankaŭ pri la germana lingvo kaj bedaŭris, ke ĝi ne estas sufice ellaborita i.a. koncerne de terminologio, por esti pli uzata en la teorio de scienco, kvankam ĝi taŭgas por praktikaj celoj. Kiel ekzemplon li laŭdis la germanan terminologion de min-ekspluatado (li mem kontribuis al la tekniko de akvodrenado en hanovraj argentominoj). Li vidis rilaton inter lingvo kaj racio/klerigo, opinante grekojn, romianojn kaj arabojn elstaraj ankaŭ pro riĉeco de iliaj lingvoj. Li pristudis etimologion de germanaj lingvoj kaj lingvovariaĵoj (rifuzante la opinion, ke ilia komuna antaŭulo estis la malnova sveda lingvo). Krome li esploris la originon de slavaj lingvoj kaj rekonis historian gravecon de sanskrito. Aparte interesa estis por li la ĉina lingvo, pri kiu li korespondis kaj parolis kun misiistoj laborintaj en Ĉinio (ekz. Claudio Filippo Grimaldi). Li eksiciis, ke la ĉinaj skribsimboloj ne koncernas vortojn, sed ajojn, kaj pripensis, ĉu ili reprezentas kodon por bildigo de ideoj, kiuj povas kombiniĝi same kiel skribsimboloj. Tiu ĉi kombino-sistemo korespondis al lia frua teorio pri ellaboreblo de racia lingvo kaj universala skribo („scriptura universalis”). Li interalie vidis surprizan rilaton inter la duuma aritmetika sistemo, kiun li mem elpensis, kaj la antikva ĉina „YI-jing” („Libro de la ŝangīgoj”).

La rezonado de Lejbnico pri la universala lingvo okazis en tri etapoj. La komenco estis lia supre menciiita disertaĵo pri arto de kombinado el 1666, kie li surbaze de kombinatoriko venas al la eblo konstrui universalan skribsistemon, do pazigrafion. Ekz.: „*La aŭtoro listigas 12 kampojn de apliko de kombinadteorio. Inter ili: IX – Se oni konas la specon de iu divido, la eblaj genroj subordigitaj povas esti trovitaj per kombinado de specoj en pluraj manieroj; X – Se ĉiuj konceptoj laŭ sia komplekseco estas aranĝitaj en klasojn, la predikatoj de iu subjekto kaj la subjektoj die iu predikato povas esti trovitaj; XI – Universala skribsitemo povas esti konstruita.*”. La terminoj kaj klasigmanieroj apogigas je Aristotelo kaj Porfirio la Fenica (interesajn detalojn vidu ĉe Colling 2013).

En la dua fazo inter 1673 kaj 1678 temas pri transformo de la pazigrafio al pazililio („Lingua generalis”), per algebro de la pensado kaj racia gramatiko („Analysis linguarum”, „De grammatica rationali”). La baza ideo estis, ke ĉio vera estas analiza. La lingvo devus simili al algebra kalkulo: se oni eliras el veraj kognitivaj premisoj, la konkludoj devas esti veraj, analogie eliro el malveraj premisoj donas malveran konkludon. Se oni kreas bazajn nekontraŭdirajn postulatojn, ĉio logike sekvos en dialektika rilato inter koncepto kaj formo. La rezulto estus lingvo, kies signifo-unuoj kaj funkcio-unuoj estas veraj kaj kunmetebaj per ontologie veraj operacioj. Lejbnico volis, ke la lingvo estu ilo de racio, ke la vortoj ne nur esprimu, sed ankaŭ kundifinu la ideojn kaj ebligu malkovri iliajn rilatojn simile kiel matematikaj formuloj. Laŭ la logika algebro, la komplikaj nocioj estu kombinoj

de la simplaj, same kiel nombroj, la kunigo de pensoj aŭ nocioj korespondu al la matematika multobligo, ilia diferenco al matematika divido ktp. Kiel ekzemplon li priskribis sonkombinaĵojn respondentajn al numerkombinaĵoj: naŭ bazaj nombroj estu esprimitaj per naŭ konsonantoj (b c d f g h l m n) kaj la nombraj klasoj (1, 10, 100, 1000, 10000) per vokaloj a, e, i, o, u, la nombroj do estus prononceblaj: 1=ba, 2=ca, 3=da ... 10=be, 20=ce ... ktp. La ellaboro de la vortaro strukturiĝus en la formo de la Pitagora tabelo. La koncerna gramatiko korespondus al ĝeneralaj funkcio-analizo de la penso-procedo. Ekzemple, ne bezonatus ĉiuj vortspecoj: verboj povas anstataŭigi per helpverbo esti + adjektivo, substantivo per „aĵo” + adjektivo, adverbo per adjektivo. Tamen bezonatas kelkaj partikuloj por esprimi „oblikvecon”, t.e. nerektan kazon (ekz. en verb-transitiva rilato).

En la tria etapo (1703–1705) Lejbnico – male al antaŭa teoriumado pri idealia universala lingvo – krome pripensis ellaboron de facila ilo por sciencaj komunikado surbazante de gramatika redukto de la latina lingvo. Li renkontis misiistojn, kiuj estis uzantaj iun specon de la simpligita latina, kaj konis la projekton de jezuito Philippe Labbé „Grammatica linguae universalis missionum et commerciorum” (1663). La franca matematikisto kaj filozofo Louis Couturat, aŭtoro de Ido (vidu la ĉapitron 10) trovis en la hanovra biblioteko la manuskripton de tiu projekto kaj eldonis ĝin en la jaro 1903 kune kun aliaj, ĝis tiam nekonataj verkoj de Lejbnico. Couturat mem pli detale okupiĝis pri la logiko de Lejbnico. La eseo pri la latina lingvo sen fleksio („De latino sine flexione”) kaptis atenton de la kolego de Couturat, italo Giuseppe Peano, kiu analizis kaj evoluigis ĝin (vidu la ĉapitron 9), donis al la senfleksia latino la nomon „Interlingua” kaj tiel startigis la ekeston de la scienco interlingvistiko.

6.2.2. Athanasius Kircher

(surbaze de studenta laboraĵo de Luiz Fernando Dias Pita)

La lingvo-proponoj de humanismaj filozofoj eliris el la principio de submetiĝo de lingvo al filozofio, tial ili estis principe aprioraj kaj antaŭvidis eblon de kompleta klasado de ĉiuj ajoj kaj ideoj. Signoj aŭ karakteroj ne estis arbitraj, sed reprezentis nocion aŭ klason de nocioj (*universal characters* inspiritaj de la jam konataj *real characters*). Du verkoj iom distanciĝis de tiu modelo: tiu de John Wilkins, „Mercury” (kiu celis iĝi ne nova lingvo, sed nova kriptografia metodo), kaj tiu de jezuito Athanasius Kircher (1602–1680): „*Polygraphia Nova et Vniuersalis ex combinatoria arte detecta*”, eldonita en 1663 en Romo. Ĉiuj humanismaj scienculoj estis pli-malpli universalaj; Kircher apartenis al la plej multflankaj „polimatoj” (tutfakuloj) simile kiel Lejbnico. Li aŭtoris pli ol kvardekun da libroj pri: aritmetiko, astronomio, akustiko, arheologio, bakteriologio, geologio, geografio, geometrio, horloĝ-konstruado, instrument-konstruado, hidrostatiko, hemio, egiptologio, filologio, filozofio, magnetismo, mekaniko, medicino, optiko, termiko, tektoniko, teologio, sinologio. Liaj eksperimentoj ampleksis ĉiujn tiun kampojn, ekde deĉifrado de hieroglifoj tra observado de sunmakuloj pere de teleskopo, konstruo de planetario kun lumspeguloj, de muzik-aŭtomato kaj megafono ĝis analizo de pest-bacilo sub mikroskopo.

Post la jezuita kolegio en sia naskiĝurbo Fulda, Kircher studis filozofion, matematikon kaj teologion en Theodorianum (Collegium Societatis Iesu) en Paderborn, kie li iĝis ordenmembro en 1618. En 1628 li iĝis pastro kaj samjare profesoro de matematiko, por instrui

matematikon kaj etikon en la universitato de Würzburg. Pro la (Tridekjara) milito li devis forlasi Germanion kaj daŭrigi sian esploradon kaj verkadon en la Papa Universitato en Avinjono. Ferdinando la Dua, imperiestro de „Sankta romia imperio de la germana nacio”, vokis lin en 1633 kiel posteulon de Johann Kepler al la Habsburga kortego al Vieno; en 1638 la papo vokis lin al Collegium Romanum (Universitas Gregoriana Pontifica) en Romo, kie Kircher instruis kaj eksperimentumis ĝis sia vivofino, fondinte ankaŭ muzeon de inventaĵoj kaj raraĵoj, vizitatan de scienculoj el la tuta mondo. Kircher estis interalie specialisto pri la kopta lingvo kaj pri kriptologio: jen, la rektoro de la Karola Universitato sendis al li por deĉifri la plej faman kodekson (t.n. Voynich-manuskripton) el la 15-a jc. Je la peto de la sekva imperiestro Ferdinando la Tria, Kircher konsentis reprilabori la verkon „Polygraphiae libri sex” de Johann Trithemius, eldonitan en Oppenheim en 1518. Jam pli frue okupiĝis pri ĝi kolego kaj korespondanto de Kircher, Joannes Caramuel de Lobkowitz („Steganographiae, nec non claviculae Salomonis germani, Joannis Trithemii,...genuina, facilis dilucidaque declaratio ... a Joanne Caramuel,...in Trithemii apolysin summo studio...concinnabatur”, Coloniae 1635). La aliro de Kircher, kiu ellaboris „nomenklatoron” (kodon) de 1048 nocioj, estis originala, nome multlingva.

Kircher dividis sian „novan poligrafion” en tri partojn, kiujn li nomis sintagmoj (unuoj): 1) *Linguarum omnium ad unam reductio*; 2) *Vnius linguae ad omnes alias extensio*; kaj 3) *De technologia, siue de arcano stenographicu uniuersali combinatio rerum*. La unua parto permesas vidi diferencon inter Kircher kaj aŭtoroj de aliaj projektoj: en kelkaj punktoj Kircher starigis kriteriojn taŭgajn por postaj lingvoprojektoj. En la antaŭparolo li diras, ke li volas klarigi, kiel „redukti multecon da lingvoj al unu”. Per tiu ĉi povus iu ajn, kvankam lerninta nur sian etnolingvon, korespondi kun diverslingvaj homoj en la tuta mondo. Evidente, ne temas pri artefarita lingvo, sed nur pri skribsistemo: Kircher proponas starigon de neŭtrala kodo por interkomprenejo pere de skribitaj tekstoj, kio estas kvazaŭ semo de la principio de neŭtraleco starigota de la postaj planlingvistoj. Plie, Kircher estis la ununura planlingvisto kiu opiniis ebla interŝanĝon kaj realan kontakton inter uzantoj de eŭropaj kaj neeŭropaj lingvoj. Temas do pri pazigrafia projekto. Laŭ Duličenko, „kiel klasifika kriterio servas grafika esprimo de nocioj. Laŭ tio oni distingas kvar ĉefajn specojn de la pazigrafiaj sistemoj: cifera, litera, ideografia (piktografia) kaj miksita. Pazigrafio estas miksita, se ĝi estas kombinita el la unuaj tri specoj: cifera-litera, ideografia-litera, ideografia-cifera kaj ideografia-litera-cifera. La nuntempaj pazigrafiaj eksperimentoj havas ideografian-miksitan karakteron”.

Kircher antaŭvidis du vortarojn: A, por aŭtoro de la mesaĝo, kun alfabeto ordigitaj vortserioj en kvin lingvoj, kaj B, por leganto-deĉifranto. Ĉiuj vortoj estis numeritaj. Ne temis do pri „kreo” de lingvo, sed pri konverto de vortaro al cifereca sistemo, ne senproblemo. Kircher donis ciferajn signifojn al vortoj el diversaj lingvoj kaj gramatikajn formojn markis per latinaj literoj kun streketoj. La nombroj kreskis laŭ la vicordo de vortoj en la latina vortaro, sed la ordo fuŝiĝis en alilingvaj vortaroj. Kiel konvenciaj signoj estis uzataj romanaj ciferoj de I ĝis XXXII kaj arabaj ciferoj de 1 ĝis 38. Oni rimarku, ke la projekto de Kircher, krom indiki vojon al neŭtraleco, ne estis tute neŭtrala, ĉar la latina lingvo havis fundamentan rolon en la konstruado de la ciferigo. Plie, markiginte la gramatikajn formojn kaj deklinaciajn kazojn per latinaj literoj, Kircher elektis kiel deirpunkton la ideon, ke ĉiuj lingvoj havas la saman morfologian kaj sintaksan strukturon. Pro tio, Kircher dividis gramatikajn kategoriojn kaj kazojn laŭ la sistemo de la latina, kio, per

si mem, okazigus interpretajn problemojn kaze de mesaĝoj senditaj de aŭ al persono kiu uzus lingvon, kies sistemo estus malproksima al tiu de la latina. La sistemo validus en la lingvoj uzataj de Kircher, t.e. latina, franca, itala, germana kaj hispana, ĉiuj hind- kaj okcidenteŭropaj, sed neniel por ĉiuj lingvoj de la mondo.

Tiamaniere, „polygraphia noua” ne estis solvo por la problema de interkompreniĝo inter intelektuloj, sed io pli taŭga por kriptografio ol por transskribo de pli kompleksaj tekstoj – interalie ĉar suficius aldono de nova vorto al unu el liaj du vortaroj, kaj la tutu numerado estintus refarota. Pro tio, Kircher mem dufoje avertis uzontojn de sia sistemo pri ĝiaj limigoj, postulante ke la verkanto uzu malmultajn kaj tre klarajn vortojn kaj koncentriĝu al la substanco. Se la dezirata vorto ne troviĝas en la vortaro, oni uzu sinonimon. Li konsciigas, ke lia vortaro enhavas nur la plej gravajn elementojn kaj intencas plilarĝigi ĝin. Tiu „simplega konstruado” estis, en si mem, kontraŭcela, kiam temas pri esprimo de kompleksaj ideoj, kiel estis tiuj de tiamaj sciencistoj kaj aliaj intelektuloj.

Pensante pri ebla klasado de „polygraphia noua”, oni revenu al „aprioraj” kaj „aposterioraj” pazigrafioj: „Pazigrafioj el ĉiuj nomitaj specoj povas baziĝi sur unu el la du semantikaj principoj. Laŭ la unua la reala mondo estas logike dividata de ĝeneralaj nocioj al konkretaj; laŭ la dua ĝi estas tia, kian oni vidas en etnaj lingvoj, precipice en la eŭropaj. La pazigrafioj de la unua kategorio estas nomataj aprioraj, de la dua – aposterioraj”. Do „polygraphia noua” estas tipo aposteriora pazigrafio, ĉar ĝia bazo estas etna lingvo (latina); kvankam ties etno en la 17-a jc. ne plu ekzistas, latino ja ankoraŭ estis universala lingvo de sciencistoj kaj de klerigo. Fine de sia teksto, Kircher prezentas tri avantaĝojn venontajn kun la uzo de lia projekto (kio tamen antaŭvidas ellaboron de koncernaj vortaroj por ĉiuj lingvoj de la mondo): ĉiuj lingvoj estos prezентitaj laŭ la sama metodo, ĉiuj vortoj kaj gramatikaj facil retroveblas en la vortaroj (se tiuj vere ekzistas en ĉiuj lingvoj) kaj krome, la sistemon oni povas uzi kiel kriptografion. Dum la unuaj du avantaĝoj povus utili al lingvolernado, la tria montras al stabiligo de „ne-lingvaj” kodoj bazitaj sur konvertiĝo de sintaksaj strukturoj al cifera sinsekvo; tio estas la samaj procezoj kiuj estos uzataj, jarcentoj poste, kiel bazo por la binara enkodigo uzata de komputilaj lingvajoj. Male al siaj antaŭuloj, Kircher forlasis la ideon krei tute novan aprioran nomenklatureon, sed li uzis jam ekzistantan vortostokon. Studi la kazon de *Polygraphia Noua* estas bona maniero reskizi aplikigon de sciencia metodo al solvo de ia problema, pro kaj tra la strategioj multitaj por solvi ĝin.

Latina.	Italica.	Gallica.	Hibanicā.	Germanica.
blandiri.	III. 20 <i>bello.</i>	IX. 21 <i>carreau.</i>	XII. 34 <i>axaber.</i>	VII. 5 C
bonitas.	III. 22 <i>benigno.</i>	XVII. 13 <i>cacquerter.</i>	X. 1 <i>ayarfe.</i>	XII. 10
bona mulier.	III. 23 <i>bellamente.</i>	XVIII. 15 <i>tacher.</i>	IV. 17 <i>ayndar.</i>	XII. 18 <i>Casteyen.</i>
C		belia.	IV. 25 <i>ayunar.</i>	III. 24
		bisfemare.	IV. 22 <i>ayuntar.</i>	III. 26
Castigare.	III. 24 <i>bontà.</i>	XXIII. 20 <i>ceindre.</i>	IV. 16 <i>ayrado.</i>	XX. 1
capere.	III. 25 <i>bottega.</i>	III. 22 <i>celer.</i>	IV. 15 <i>azedo.</i>	XII. 11 <i>clocke.</i>
capitulum.	III. 26 <i>bianco.</i>	II. 3 <i>celier.</i>	IV. 14 <i>azogue.</i>	XXII. 15
caligarius.	III. 28 <i>burlare.</i>	VIII. 19 <i>chair.</i>	IV. 13 B	I. 29
canonicus.	III. 27 <i>bufo.</i>	III. 29 <i>charlier.</i>	VIII. 24 <i>Bautikar.</i>	D
calix.	III. 31 <i>bottà.</i>	VII. 22 <i>chartier.</i>	III. 15 <i>dengätzētag.</i>	XV. 1
candela.	III. 3		VIII. 1 <i>baril.</i>	XXII. 21
cantor.	III. 33 C		VII. 22 <i>dapffer.</i>	III. 9
cantare.	III. 32		V. 16 <i>bañar.</i>	XI. 21 <i>demüttigen.</i>
calcei lanci.	IV. 1 <i>Carrestiere.</i>	III. 13 <i>chaufsons.</i>	III. 33 <i>barba.</i>	XVII. 25
catinus.	IV. 2 <i>cafigare.</i>	III. 24 <i>chanter.</i>	IV. 1 <i>bararse bermieo.</i>	XIV. 9
calefacere.	IV. 6 <i>capire.</i>	III. 25 <i>chaffer.</i>	VIII. 35 des abents.	des mittags.
candefacere.	IV. 5 <i>capitulo.</i>	XXIII. 26 <i>chaffer.</i>	IX. 39 <i>deinten.</i>	XXIV. 14
cadere.	IV. 7 <i>canonomico.</i>	III. 27 <i>chair dure.</i>	III. 18 <i>dicke grobheyt.</i>	II. 40
caput.	IV. 4 <i>cafettiere.</i>	III. 28 <i>chambre.</i>	III. 21 E	VI. 3
carcer.	IV. 9 <i>candela.</i>	III. 30 <i>chandelle.</i>	V. 17 <i>beuer.</i>	VI. 2
caro.	IV. 8 <i>calice.</i>	III. 31 <i>chaussetier.</i>	III. 30 <i>befar.</i>	VI. 1
caupo.	IV. 10 <i>cantore.</i>	III. 33 <i>chapain.</i>	XX. 1 <i>bellora.</i>	XVI. 6 <i>dickvveib.</i>
canda.	IV. 3 <i>cantare.</i>	XX. 1 <i>chapitre.</i>	XX. 1 <i>binda.</i>	XX. 40
canus.	III. 29 <i>capellano.</i>	IV. 7 <i>chaftier.</i>	III. 27 <i>bien.</i>	III. 17 <i>daffen.</i>
celare.	IV. 16 <i>cadere.</i>	IV. 8 <i>charger.</i>	III. 26 <i>borrica.</i>	II. 4 <i>durchstechen.</i>
celare.	IV. 17 <i>carne.</i>	XVI. 17 <i>blanquear.</i>	III. 24 <i>bondad.</i>	XVI. 35
cella promptua-	cantina.	IV. 13 <i>chaffer.</i>	IV. 22 <i>dencken.</i>	V. 7
ria.	IV. 13 <i>canella.</i>	XXIII. 6 <i>booz.</i>	IV. 5	E
camentarius.	IV. 19 <i>cambiare.</i>	IV. 25 <i>cheoir.</i>	XXIII. 38	
camento extrue-	capelli.	V. 33 <i>cheueus.</i>	IV. 7 <i>boluer.</i>	XV. 14
re.	IV. 19 <i>camera.</i>	VI. 6 <i>chercher.</i>	XIX. 19 <i>Edel.</i>	X. 24
centum.	IV. 15 <i>carne dura.</i>	VII. 17 <i>cheuaucher.</i>	VI. 6 <i>bramar.</i>	
		VIII. 10 <i>cheual.</i>	XVIII. 17 <i>bruhete.</i>	
		VIII. 9 <i>burlar.</i>	XIX. 17 <i>buscar.</i>	XVI. 21
			XIX. 30 <i>ein anderer.</i>	I. 36

Figuro 6.5: la kviningva poligrafia vortaro de Kircher

La modo de *pazigrafioj* (nomataj poligrafioj, steganografioj, genigrafioj k. s.) cetere daŭris ĝis la 19-a jc. Post Kircher, pluraj aŭtoroj strebis elpensi perfektan ideografian sistemon por la tuta mondo kaj kunigi ĝin kun la filozofia sistemo de nocioj. Konataj pazigrafiaj projektoj estis ekzemple tiuj de Gaspar Schott (*Schola steganographica*, Nürnberg 1665), Samuel Morland (*A new Method of Cryptography*, London 1666), David Solbrig (*Allgemeine Schrift*, Berlin 1726), Zalkind Hourwitz (*Polygraphie*, Paris 1801), Giuseppe Matraya (*Genigrafia Italiana*, Lucca 1831) kaj kelkdeko da aliaj. Respektindan lokon en la historio de la pazigrafiaj experimentoj havas *Joseph de Maimieux*, en kies verko cetere aperas la termino „*pazigraffio*” la unuan fojon. Li fondis en Parizo specialan oficejon, organizantan pazigrafiajn kursojn. Li asertis, ke li estis ricevinta sesmilon da leteroj el diversaj landoj, kiuj kuraĝigis la eldonadon de lia „*Pasigraphie*” (1797). Ĝia bazo estas logika klasifiko laŭ la dekdusigna sistemo, identa kun tiu de Lejbnico. Super granda pazigrafia vortaro „*Grand Nomenclateur*” kunlaboris eŭropaj sciencistoj de diversaj fakoj. Kvankam ĝi neniam publikigis, ĝi vekis ĝeneralan intereson pri la ideo de pazigrafioj kaj de la universala lingvo ĝenerale.

P. ATHANASIVS KIRCHERVS FVLDENISIS
ē Societ: Iefu Anno ætatis LIII.
Henricus et iheronimus regi sculpti et D.D. C. Elzevior Romae à Moř. A. sculps.

Figuro 6.6: Athanasius Kircher

Figuro 6.7: Gottfried Wilhelm Leibniz

Figuro 6.8: Jan Ámos Komenský

6.2.3. Jan Ámos Komenský (Comenius, Komenio)

Comenius (1592–1670), filozofo kaj teologo konata antaŭ ĉio kiel elstara pedagogo kaj aŭtoro de lingvaj lernolibroj kaj metodikoj, antaŭvidis por la universala lingvo speciajan funkcion. Naskiĝinte en Moravio en la familio de protestantaj „Moraviaj Fratoj“, li studis en latina lernejo en Přerov, poste en kalvinista akademio „Academia Nassauensis“ en Herborn kaj en la Universitato de Heidelberg. Liaj instruistoj Johann Piscator (teologo) kaj Johann Heinrich Alsted (pedagogo kaj enciklopediisto) forte influis lin. En 1616 Komenský estis ordinita predikisto (sacerdoto) de sia eklezio kaj iĝis lernejestro en Fulnek. Post 1620, kiam la „Landoj de la bohemia krono“, do ankaŭ Moravio, malvenkis en kontraŭ-Habsburga insurekcio, la nekatolikoj devis aŭ konvertiĝi al katolikismo, aŭ forlasi la landon. Komenský foriris en 1628 kun multaj siaj samkredanoj en ekzilon al Pollando, kie li iĝis la lasta episkopo de sia eklezio (Unitas Fratrum) kaj ricevis postenon de vicdirektoro de gimnazio en Leszno. Krom multaj ĉeĥlingvaj teologiaj traktaĵoj, poemoj kaj edukaj verkoj, li verkis latinlingve por la vasta publiko. Verkoj kiel „Didactica Magna“ (Granda didaktiko) kaj „Janua Linguarum reserata“ (Pordego de lingvoj malfermita) famigis lin en la tuta Eŭropo. Li persone aŭ koresponde konatiĝis kun multaj elstaraj filozofoj kaj aŭtoroj de filozofiaj lingvoj kaj pazigrafioj, ekz. korespondis kun Athanasius Kircher, Marin Mersenne kaj George Dalgarno, parolis kun René Descartes kaj John Wilkins, amikiĝis kun John Skythius (aŭtoro de pazigrafio) kun George kaj Samuel Hartlib (britaj kleruloj). Je invito de la brita parlamento, Komenský vizitis Londonon en 1641–1642 por prelegi kaj labori en la „Reĝa Societo“, tuteŭrope elstara sciencista akademio. Granda admiranto de Francis Bacon kaj ties tradicio, Komenský verkis „Via Lucis“ (Vojo de la lumo), en kiu li prezentis planon de internacia sciencista kolegio (akademio), kie ĉiu povus kleriĝi, esplori kaj science verki en vasta kunlaboro.

La plej alta celo de la streboj de Komenský estis la perfektigo de la homaj scioj. Al tiu punkto celis liaj filozofiaj, pedagogiaj kaj lingvistikaj agadoj. Ilia nedisigebla parto devis esti ankaŭ la internacia lingvo. En unu el siaj leteroj al „Royal Society“ Komen-

ský mencias, ke li ekde 1641 serĉas metodon, kiel krei lingvon universalan, rilatantan al ĝeneralaj klerigo kaj saĝeco, saĝeclumo (pansofio). Al pansofio kunlabore kontribuu sicencistoj de ĉiuj nacioj, kiuj kreis internacian komunumon. Kiel sidejo de tiu internacia sciencista akademio taŭgus Britio, ĉar ĝi de ĉie alireblas per maro, krome ĝi havas sciencan tradicion kaj estas patrujo de Bacon, kiu la unua proponis la planon de plibonigo de homaj scioj. Filioj de la brita centro povus esti en ĉiuj eŭropaj landoj. En „Vojo de la lumo“ oni legas, ke por la disvastigo de la saĝeclumo bezonas lingvo ĉie komprenebla. Tia estis por tiutempaj kleruloj la latina, Komenský tamen ne rekondis ĝin uzi pro jenaj kialoj: (1) internacia lingvo devas koncerni ĉiujn kaj esti komprenebla de ĉiuj, dum la latinan scipovas nur malmultaj, kiuj devis elspezi multan tempon por lerni ĝin, (2) internacia lingvo estu kuracilo kontraŭ konfuzo de nocioj, dum en la latina, same kiel en naciaj lingvoj, ekzistas multaj sinonimoj, homonimoj, idiomajoj ktp. Necesas do lingvo malkomplika kaj klara. Al ĝia projekto revenis Komenský en siaj lastaj vivjaroj.

Inter 1642–1648 li pro invito de la sveda kanceliero Axel Oxenstierna vivis en Svedio, instruante latinan lingvon al la junaj reĝino Kristina kaj kunlaborante en projekto pri kleriga kaj lerneja reformo. Tie li verkis „Methodus linguarum novissima“ – metodikon de lingvo-instruado, kaj komencis sian verkon pri ĝenerala perfektigo de la homaro, antaŭvidita en „Via Lucis“. Sian projekton de pansofia lernejo li povis persone enkonduki en Hungario, kie li dum instruado en Sárospatak verkis en 1651 sian eble plej konatan lernolibron, aplikitan kaj tradukitan en multajn lingvojn: „Orbis pictus“ (Mondo pentrita). Post lia reveno al Leszno okazis katastrofo: en 1656 forbruliĝis lia domo kun valoraj manuskriptoj, kiujn li estis verkanta tutan vivon, interalie lia pansofia projekto kaj la granda vortaro ĉeĥa-latina. La reston de sia vivo pasigis Komenský kiel gasto de nobelo Louis de Geer en Amsterdamo, kie li amikiĝis i.a. kun Rembrandt van Rijn. En Amsterdamo eldoniĝis la plej granda parto de lia verkaro, i.a. „Opera didactica omnia“ kun 43 didaktikaj verkoj. Ne finredaktitaj restis manuskriptoj de lia ĝeneraleduka verko antaŭvidita en Londono. Kelkajn partojn eldonis la bofilo de Komenský, Nigrin, parto perdiĝis kaj estis retrovita en arĥivo en Halle en 1935, ĝis fine post tricent jaroj, 1966, la kompleto publikigis en Prago. Temas pri grandskala koncepto de Komenský „plibonigi“ la tutan homaron per taŭgaj eduko kaj klerigo.

Tiu ĉi verko, titolita *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* („Generala konsulto pri la rebonigo de homaj aferoj“) ekestis en la jaroj 1644–1666. La plano pri la grandskala homara eduko havas sep koherajn partojn:

- 1) *Panegersia* – ĝenerala vekiĝo: homoj devas vekiĝi el siaj nescioj kaj eraroj, por konscie akcepti la saĝeclumon kaj esplori ĉiujn aferojn kaj rilatojn.
- 2) *Panaugia* – ĝenerala prilumigo de homaj animoj: tie troviĝas metodologio de klerigo, t.e. analizo, sintezo kaj sinkrezo.
- 3) *Pansofia* – ĝenerala scio: la plej grava kaj vasta parto de la verko, proponanta ellaboron de universala enciklopedio, kiu helpus lerni, kompreni kaj scii ĉion scieblan.
- 4) *Pampaedia* – ĝenerala edukiĝo: kleraj homoj havu ne nur sciojn pri ajoj, sed ankaŭ pri ties rilatoj, pri vivo kaj strukturo de la homa socio, ili edukiĝu kulture kaj morale.
- 5) *Panglottia* – ĝenerala lingva interkompreno: klerigo kaj edukiĝo povas esti perataj nur helpe de lingvo. Por tiu grava celo, tiu ĉi lingvo devas esti plej eble perfekta kaj por ĉiuj atingebla.
- 6) *Panorthosia* – ĝenerala plibonigo: homoj kleraj kaj bone edukitaj estas saĝaj kaj pacamaj, tio kondukas al religia toleremo kaj paco inter ĉiuj nacioj.

7) *Pannuthesia* – ĝeneralia admono: rebonigitaj homoj helpu sin reciproke kaj kreuj kondiĉojn por bona, digna kaj deca vivo sur la tuta mondo. La tutan verkon devis kompletigi „Lexicon reale pansophicum – liber librorum ceu bibliotheca portatilis” (Reala pansofia leksikono – librego aŭ biblioteko portebla), kiun Komenský komencis skribi, sed ne plu povis finverki.

Kiel videble, „*Panglottia*” estas integra parto de la tuta programo, ĝi estas planata post la atingo de ĝeneralaj scio kaj eduko – tio signifas, ke la lingvo estu parto de homara klerigo, la homo estu bone edukita ne nur morale, fake, arte kaj science, sed ankaŭ lingve. (En multaj interlingvistikaj verkoj estas „*Panglottia*” indikata kiel nomo de lingvoprojekto, sed tio ne veras, Komenský nek ellaboris kompletan lingvoprojekton, nek donis al ĝi nomon, li skribis nur pri „nova harmonia lingvo”.) Jen la ĉefaj ideoj: La lingvo, kiun la homoj bezonas por bone kompreni ĉiujn informojn kaj bone kompreni sin reciproke, kun la celo de saĝa kaj pac-a vivo sur la mondo, devus esti perfekta. En perfekta lingvo devas regi harmonio inter vortoj, ajoj kaj pensoj. Laŭ tiu rilato, ekzistas lingvoj krudaj, poluritaj kaj perfektaj (*rudes, politae, perfectae*): lingvoj latina kaj greka estas poluritaj, sed perfektan lingvon havas neniu, eble nur anĝeloj. La perfekta lingvo devus ampleksi kompletan sistemon de ekzistantaj nocioj (konkretaj kaj abstraktaj), tiel ke ĉiu ricevu sian nomon. Por tio oni uzu ĉiujn sonojn, tiel ke neniu sono restu sen signifo. Ĉiuj ecoj de nocioj, ajoj kaj sonoj devas esti prilaboritaj al fina harmonio. Ellaboro de perfekta lingvo estas malfacila kaj longdaŭra, tial pli oportunes perfektigi la lingvojn jam ekzistantajn, en kiuj ĉiu lernu legi, skribi kaj informiĝi. Ĉar kelkaj lingvoj jam estas kleraj kaj internacie konataj (ekzemple latina, greka, hebrea, araba), ankaŭ multlingveco utilus: ekzemple, sur ĉiu kontinento oni kromlernus unu komunan lingvon. La idealo tamen estus unilingveco, ĉar „ju pli da lingvoj oni lernas, des pli oni timu konfuzon” (Quo quis plures linguas tenuerit, maior ili metuenda confusio, Pangl. VI,1). Nun, pluraj lingvoj havas siajn avantaĝojn, ekz. la hebrea havas mallongajn radikojn, la germana multajn eblojn de vortkunmetado, la greka estas belsona ktp., sed neniu estas perfekta en si mem, sekve aperas ideo kunigi la avantaĝojn de ĉiuj konataj lingvoj en unu komuna, harmonia kaj pansofia.

Ĝi havu eble malmultajn radikojn (200 ĝis 300), de kiuj eblus derivi multegajn aliajn, laŭ la principio: simpla ajo – simpla vorto, parenca ajo – parenca vorto, komplika ajo – kunmetita vorto. Ĉiuj objektoj de la sama genro havu komunan genran nomon kaj la unuopaj specoj estu nomataj per la sama nomo kun diversaj afiksoj. Tiel eblus ekz. unuecigi la nomojn de astroj, plantoj, metaloj, ŝtonoj, animaloj, vestaĵoj, konstruaĵoj k.a.; do ekzemple ekzistu unu baza radiko por ĉiuj nocioj de tempo ekde minuto kaj horo ĝis etapo kaj erao (en la latina: *tempus, momentum, minutum, hora, dies, mensis, annus, saeculum, aevum, aeternitas*) aŭ por diversaj formoj de la sama objekto (ekz. *gladius, ensis, spatha, mucro, pugio* – diversaj iloj por piki). Parencaj vortoj devas simile aspekti, do ne kiel ĉeĥe *kuň* – *hríbě* (ĉevalo – ĉevalido), sed kiel *liber* – *libellus* (libro – libreto). En la parto pri vortokreado, Komenský detale priskribas diversajn malfacilaĵojn en konataj lingvoj, por eviti ilin en la konstruo, ekzemple latinaj sufiksoj *-tilica, -torius, -avus, -ivus, -itius, -entus, -ax, -eus, -ilis, -ofus*, k.a. ne havas propran signifon – suficius unu klara sufikso por indiki kvaliton. Analogie, la prefikso *in-*, kiu signifas „ne”, povus esti uzata ĝenerale: analogiaj al *indoctus* (neklera), *impius* (nepia) estus *inaudiens* (neaŭdanta) anstataŭ *surdus* (surda), *invidiens* (nevidanta) anstataŭ *caecus* (blinda). Plue estas nomataj kelkaj „modelaj” sufiksoj, ekzemple la ĉeĥa

-dlo por indiki instrumentojn. Modelaj estas ekz. latinaj korelativoj, kiel *qualis – talis, quantus – tantus, ubi – ibi* (kia-tia, kioma-tioma, kie-tie). Simile kiel pri vortkreado, Komenský rezonis pri gramatiko, fonologio kaj ortografio. Li esploris ambaŭ ĉefajn principojn – kaj aprioran, kaj empirian, bazitajn sur la precipe latina kaj hebrea lingvomaterialo.

Pli konkrete ol en Panglottia mem, sed nekohere li skizis unuopajn proponojn en sia nefinita manuskripto kun la nomo „Novae linguae harmonicae tentamen primum” (La unua provo pri la nova harmonia lingvo), kiun la eldonisto metis kiel liberan aldonajon al Panglottia. Ekzemploj:

- Akcento aŭ longeco povas servi kiel plural-ilo: *Jah* (dio) – *Jáh* (dioj), *ben* (filo) – *bén* (filoj), *a* (mi) – *aa* (ni), *e* (vi, sg.) – *ee* (vi, pl.), *i* (li) – *ii* (ili)
- Fonemoj povas havi signifon laŭ sia prononco: *A* – grandeco, malfermiteco, *I* – malgrandeco, fermiteco, fajneco, *U* – dilatado, *H* – spirado, aero, animo
- Deklinacio povas havi finaĵojn *-i* por genitivo, *-e* por dativo, *-a* por akuzativo, *-o* por ablativo, *-on* por pluralo. Deklinacio de *El* (Dio): *El, Eli, Ele, Ela, Elo, Elon, Eloni, Elone, Elona, Elono*.

Deklinacio de *O* (mi): *O, Oi, Oe, Oa, Oo; On* (ni): *On, Oni, One, Ona, Ono*

- Numeraloj: klasoj de 1 ĝis 10 000: *i,e,a,o,u; unuoj 1-9: h,ch,g,k,l,r;z,c,d*. Komponado de nombroj:
0 *i*, 1 *ih*, 2 *ich*, 3 *ig*, 4 *ik*, 5 *il*, 6 *ir*; 7 *iz*, 8 *ic*, 9 *id*, 10 *eh*, 20 *ech*, 30 *eg*, 40 *ek*, 50 *el*, 60 *er*, 70 *ez* ...
- Konjugacio: se oni ne uzas finaĵojn, oni prenu la personan pronomon kiel prefikson, radikon kiel infinitivon, por preterito prefikson *ant-*, por futuro prefikson *post-*. Verbo *es* (esti): *Eges, tues, illes, noses, voses, illies*.

Preterito: *anteges, anttues, antilles, antnosses, antvoses, antillies*.

Futuro: *posteges, posttues, postilles, postnosses, postvoses, postillies*.

- apriora ekzemplo: radiko ĉiam unusilaba, trilitera, el la vokalo kun du konsonantoj. La vokaloj A, E, I, O, U differencigu la signifon aktivan, pasivan, aktiva-aktivan kaj aktiva-pasivan, ekz. *ban* (esti), *ben* (estigi), *bin* (estigi), *bon* (igi iun estigi), *bun* (igi ion estigita). La radiko validu kiel infinitivo, kun prefiksa pronomo kiel imperativo, kun sufiksa pronomo kiel indikativo, prefikso *f-* por futuro kaj *p-* por preterito kun la vokalo de la koncerna verbo, ekz.: Prezenco: *bana, bane, bani; baná, bané, bani*, Preterito: *pabana, pabane, pabani; pabaná, pabané, pabani*, Futuro: *fabana, fabane, fabani; fabaná, fabané, fabani*. Aŭ: Prezenco: *bena, bene, beni; bená, bené, bení*, Preterito: *pebena, pebene, pebeni; pebená, pebené, pebení*, Futuro: *febena, febene, febeni; febená, febené, febení*.

La lingvokonstruaj pripensoj de Komenský estas nekoheraj kaj primitivaj kompare al aliaj konataj, pli kompletaj projektoj. Tamen, oni povas trovi kelkajn surprizajn paralelojn, ne nur en rezonado pri utilo de la komuna lingvo por monda paco, sed konkrete ankaŭ en la vortkreado kaj gramatiko, al postaj ideoj de planlingvaj aŭtoroj inklude de Schleyer kaj Zamenhof, kiuj certe ne konis „Panglottia” (la manuskripto ja perdiĝis kaj eldoniĝis nur en 1966) – tio konfirmas la fekundecon de la ideoj kaj metodoj de Komenský. Sed ĉefe, la vera valoro de Panglottia estas plano pri envicigo de internacia (universala) lingvo en la kompletan programon de homa klerigo. Fakte, la postulo, ke la homo estu edukita kaj klerigita ne nur en ĉiuj bezonataj scioj kaj konoj, sed ankaŭ en komuna harmonia lingvo, ĝis nun ne trovis adekvatan realiĝon.

6.3. De humanismo ĝis Volapük

En tiu ĉi epoko, dum la 18-a kaj la 19-a jarcentoj, prepariĝis la transiro de la teoria filozofumado pri la lingvo al praktika konstruo de planlingvoj kaj al ilia vera realigo. Multaj laboroj pri la universala lingvo restis je nivelo de la filozofia, logika-matematika aliro, daŭre do aperadis proponoj pri la filozofiaj sistemoj similaj al tiu de Leibniz, estis elpensita aro da pazigrafioj, krome kuriozajoj kiel gestaj sistemoj aŭ muziknota interlingvo. Aliflanke, la 18-a jarcento estas epoko de racismo, kiu pliprofundigas intereson pri sociaj bezonoj de la homo, reprezentitaj per la franca revolucio. Tiaj noblaj ideoj estis ligitaj kun la antaŭe jam aperinta plano de homara unuecigo kaj la tutmonda unilingveco.

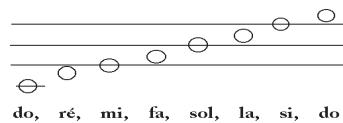
Filozofi-sciencaj prikonsideroj pri la universala lingvo okupis kaj unuopajn *sciencistojn*, kaj kolektivojn. La teorioj de logika klasifikado kaj nomumado de ideoj kaj kun ĝi kunigita universala lingvo (kiel tiu de Leibniz) kontinuis en la 18-a jarcento: okupiĝis per tiu temoj ekz. la germana fizikisto kaj filozofo Johann Heinrich Lambert, la angla orientalisto William Jones, la franca filozofo kaj politikisto Jean Antoine Nicolas de Condorcet, la germana fizikisto Kristian Berger, la franca fizikisto André-Marie Ampère, la franca revoluciisto Jean Delormel, la franca filozofo Pierre Laromiguère k.a. Inter la kontraŭuloj de logikistoj oni nomu la francan geometron Pierre Louis Moreau de Maupertius. Li opiniis pure filozofian sistemon de universala lingvo nesukcespova, ĉar ekzemple la filozofiaj perceptoj de Descartes estus jam fremdaj por Newton kaj Locke. Maupertius tamen skribas, ke regula gramatiko kaj derivado ebligus krei lingvon multe pli facilan ol ĉiuj etnolingvoj.

La universala lingvo estis pritraktata ankaŭ en *generalaj sciencaj verkoj* kaj vortaroj de la epoko, ekzemple en „Dictionnaire de grammaire et de littérature” el 1789, en „Acta eruditorum” el 1732, en Encyclopédie du XIX. siècle de Larousse, en verkoj de Voltaire, de Giovanni Batista Vico, de Auguste Comte, ĉe la francaj enciklopediistoj Jean le Rond D’ Alembert kaj Étienne Bonnot de Condillac. La Rusa Sciencaakademio kaj precipe la imperiestrino Katerina la Dua interesigis pri lingvoesploroj. Intereson montris ankaŭ la Kopenhaga Sciencaakademio, kiu en 1811 proponis premon por sukcesa pazigrafio. En la verkoj de la *utopiistoj* preskaŭ ĉiam aperas la vizio de universala lingvo en la ideala socio (ĉe Thomas More, Denis Vairrasse d’ Allais, Charles Fourier, Herbert George Wells k.a.). En la 19-a jarcento okupiĝis pri universala lingvo ĉiam pli vastaj sociaj tavoloj. Kiel atestilo de kreskanta atento al la ideo de universala lingvo menciiendas la Internacia Lingvista Societo, fondita en 1856 en Parizo. Ĝi elektis komitatton de 23 personoj kaj komisiis ĝin prilabori la projekton de apriora universala lingvo – jen la unua provo serĉi kolektivan solvon de tia tasko. La postuloj, kiujn la komitato starigis, estis: la lingvo devas esti klara, simpla, facile, racia, logika, filozofia, eŭfonia, elasta, kapabla de plua evoluo. Sub tiuj ĉi kondiĉoj oni rifuzis akcepton de etnolingvoj kaj post esploroj de projektoj de Dalgarno, Wilkins, Faiguet de Villeneuve, Maimieux, Hourwitz, kaj similaj oni malakceptis ankaŭ tiujn. Poste oni pritraktis projektojn de siaj proprej membroj, favorante la proponon de *Bonifacio Sotos Ochando*. La sistemo de Sotos Ochando el 1845 estas paño al la praktika transformaĵo de filozofiaj kaj pazigrafiaj sistemoj. Li verkis lernolibrojn en la hispana kaj en la franca, publikigis pri ĝi artikolojn kaj zorgis pri ioma disvastiĝo.

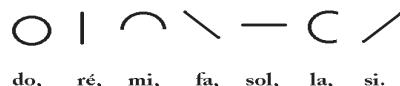
6.3.1. Solresol

(laŭ la studenta laboraĵo de Marija Jerković)

La franca profesoro pri muziko Jean François Sudre (1787–1864) kreis „*Solresol, Langue Musicale Universelle*”, kaj prezentis ĝin en 1827 al la Akademio de Belartoj en Parizo. Por plifaciligi la internacian komunikadon li intencis krei lingvon facile lerneblan kaj malsimilan al etnolingvoj, por ke ĝi estu avantaĝa por neniuj popoloj aparte. Solresol estis la unua realigita kompleta apriora interlingvo. Ĝi ankaŭ estis la unua nur muzikbazita interlingvo, kreita surbaze de sep silaboj de muziknotoj, tradicie nomataj „do, re, mi, fa, sol, la, si,” servanta por komunikado „lingve aŭ nelingve, el distanco aŭ el proksimeco, sekrete aŭ publike”. Ĝin povas uzi ankaŭ la blinduloj kaj la surdmutuloj, eblas ĝin skribi per literoj *do, re, mi, fa, sol, la, si.* (aŭ parte sen vokaloj: *d, r, m, f, s, l, s*), registri en liniaro kaj, se oni scipovas, laŭ notoj kanti aŭ ludi per instrumento,

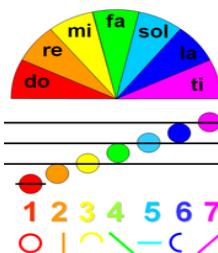
prezentitaj per stenografiaj signoj (inventitaj de Vincent Gajewski),

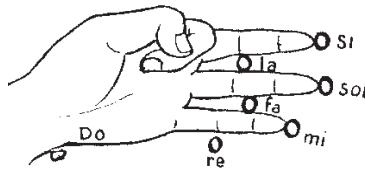
figuri per sep arabaj ciferoj

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7,
do, re, mi, fa, sol, la, si

per la sep spektraj koloroj

aŭ tuŝante per la dekstramanaj fingroj la fingrojn de la maldekstra mano.

Figuro 6.9: Solresol

Por tiuj, kiuj povas audi, oni povas esprimi sin frapante: unu frapo – *d*, du frapoj – *r*, tri frapoj – *m*, kvar frapoj – *f*, kvin frapoj – *so*, ses frapoj – *l*, sep frapoj – *s*.

La vortoj formiĝas el unu, du tri kaj kvar silaboj. La kombinajoj el unu kaj du muziknotoj formas partikulojn kaj pronomojn. Ne ekzistas sinonimoj, la vortoj esprimas ĉiujn sinonimajn formojn, ekz. *mifala* (*mfl*) – deziro, volo. Unusilabaj vortoj: *Do* signifas ne, *Re* – kaj, *Mi* – aŭ, *Fa* – al, *Sol* – se, *La* – la, *Si* – jes. Eblas skribi nur: *d* por do, *r* por re, *m* por mi, *f* por fa, *so* por sol, *l* por la, *s* por si. Dusilabaj vortoj: ekz. *Dore* aŭ *Dr* estas mi, *Dl* – unu, *Dm* – vi, *Dso* – mem, *Redo* aŭ *rd* – mia, *Rm* – via, *Rf* – lia, *Mr* – kiu, *Lado* aŭ *ld* – nenio, neniui, *Sso* – sinjoro, *Sl* – junu viro. La plej uzataj vortoj formiĝas el kombino de tri notoj, ekz. *Doredo* – tempo, *Doremi* – tago, *Dorefa* – semajno, *Doresol* – monato, *Dorela* – jaro, *Doresi* – jarcento.

Kombinajoj el kvar notoj estas dividitaj je klasoj, laŭ la komenca nota, ekz. la klaso „do” rilatas homon materialan kaj moralan: *Dmfd* – homo, *Dfmr* – kvalito, *Dlfr* – manĝaĵo; klaso „re” familion, mastrumadon kaj tualeton: *Rsdso* – familio, *Rsds* – patro; klaso „mi” agojn de la homo kaj iliajn mankojn: *Mdfi* – foriri, *Mdsod* – timo, *Msmf* – respondeco. La vortoj komenciĝantaj per „sol” rilatas teatron, literaturon, artojn kaj sciencojn.

Duobligitaj notoj esprimas modojn kaj tempojn de verboj: *dd*, *rr*, *mm*, *ff*, *soso*, *ll*, *ss*. Duobligitajn formojn anstataŭas majuskloj: *D* indikas prezenccon, *R* pasinteccon, *M* futuron, *F* kondisionalon, *SO* imperativon ktp. Vortordo estas: subjekto, predikato, objekto. Adjektivo malantaŭas substantivon aŭ pronomon.

Deverbativoj, t.e. substantivoj, adjektivoj kaj adverboj devenantaj de verboj, formiĝas per akcento sur la unua, dua, tria aŭ kvara silabo de la vorto., ekz: *sirelasi* – establi, fondi, *SIrelasi* – konstitucio, *siRElasi* – konstituanta, *sireLASi* – konstitucia, *sirelaSI* – laŭ la konstitucio. La ideo kontraŭa esprimiĝas per renversita ordo de la silaboj en la koncerna vorto, ekz. *Misol* – bono, *Solmi* – malbono, *Sollasi* – supreniĝi, *Silasol* – malsupreniĝi. Ekzistas tri genroj: vira, ina kaj neŭtra. La formo de la vorto estas senŝanĝa. Ina genro estas signita per streketo je la lasta silabo: *Sisol* – sinjoro, *Sisool* aŭ *Siso l* – sinjorino. Pluralo esprimiĝas per akcento sur la lasta konsonanto: *Rd* – mia, *Rd'* – miaj.

Teksto de „Patro nia”: *resol residosi solre redodo sollasol remi resisole lala misiredo fareMdo. sollasol remi siredore lala misoldo re remi mifado lala sidofa solre dodore sido solre redodo. remila dosolmi solmimi mido resol fasifa. sollami dore la siSOLSil'a, solfa dore sollami lados'i siSOLSil'a. re remila do fa dore fasisolf'a lasi lamis'i soldo lasilasi dore lala resolmi simido.solfa la siredore la FAlare la DOSolmifa lamicolsi faremi remiolla fasolla-fami.*

Solresol havas: 7 unusilabajn vortojn, 49 dusilabajn vortojn, 336 trisilabajn vortojn, 2268 kvarsilabajn vortojn, entute 2660 vortojn. Kiam ĝi estas parolata, oni devas paŭzi

post ĉiu vorto por plifaciligi la komprenon. Certe ekzistas mankoj, ekz. laŭ Couturat kaj Leau ĝi tro dependas de la franca, leksike, gramatike, sintakse; la derivadsistemo estas arbitra, ekz. la sistemo de antonimoj, la paŭzo inter la vortoj ĝenras la lingvan intonation; ĝi povas servi por komunikado nur sur la baza nivelo ktp.

Solresol estis tamen eksterordinare populara. En 1869 fondis la vidvino de la aŭtoro en Parizo „Centran komitaton por studio kaj progreso de Solresol”, kiun dum 30 jaroj prezidis Vincent Gajewski. Lia filo Boleslas publikigis Solresol-gramatikon en 1902. Solresol estis agnoskita de „Institute de France” (Instituto de Francio) en Parizo, urbaj institutoj de Metz, Rouen kaj Bordeaux, de ĵurioj de internaciaj eksposicioj en Parizo en 1855 kaj en Londono en 1862, de deknaŭ estraraj komisionoj de kleraj societoj, kaj individue de kleruloj kiel Alphonse de Lamartine kaj Victor Hugo. Ankoraŭ je la komenco de la du-deka jarcento ekzistis uzantoj de Solresol, ekz. la franca armeo havis ideon uzi ĝin dum la unua mondmilito, ĉar ĝi estas distanckomunikebla kaj povus konfuzigi la malamikojn. Reĝisoro Steven Spielberg uzis ĝin en 1977 en la filmo „Close encounters of the third kind” kiel lingvon uzatan de eksterteruloj por komuniki kun homoj. Simile kiel por aliaj planlingvoj, reinteresiĝas pri ĝi uzantoj de interreto: ĝi aperis jam en la unua portalon por conlangs, „Langmaker” en la jaroj 1990-aj, ekzistas prilaboro farita de George Boeree. En 2008 eldoniĝis libro en Esperanto pri ĝi. Ree ekzistas grupoj de uzantoj kaj interesitoj, komunikantaj tra interretaj forumoj. Ekzemple, la „Sidosi Community’s Solresol, a comprehensive, up-to-date, and most importantly permanent resource for learning Solresol” (<http://www.sidosi.org/community>) arkivas dokumentojn pri Solresol kaj ties agadoj kaj prezentas retpaĝon por aŭtomata traduko inter la angla lingvo kaj Solresol: www.sidosi.org/translator. La frazon „those of us who really want to learn the Language of Music should increase the amount of time we use to talk with it” ĝi tradukas kiel: „*Lasi mire dofalosi mifala fa sidosi solresol domifala la limisol laj doredo dore lamilasi fa domilado midolosi dofa*”.

6.3.2. Transiro

La universale parolata latina lingvo en la 18-a jc. komencis cedi sian lokon al eŭropaj naciaj lingvoj, kiu(j), estinte vortare kaj gramatike kodigitaj, scipovis produkti propran literaturon eĉ sciencan kaj strebi pri internaciaj kontaktoj (precipe la franca). Aperis tamen ideo, ke la *latina bazo* estus utila por la universala lingvo. Ĝi ne plu servis, kiel ĉe Komenský, kiel materialo por klarigi aposterioran metodon de lingvoplanado, sed kiel lingvistika elirfonto. (La vera florado de latindevenaj projektoj komenciĝas tamen nur fine de la 19-a jarcento.) En la jaro 1732 eldoniĝis en Germanio la projekto, kies „fundamento estas deprenita de la latina lingvo, sed ĉio estas tiel ordigita, ke, foriginte ĉiujn malfacilaĵojn, oni respektas konstantan analogion sen iu ajn escepto”, kiel asertas la aŭtoro. Li nomas sin „*Carpophorophilus*” kaj sian proponon „konsilo pri universala skribmaniero” (scripturae oecumenicae consilium), montrante la konon de tiutempe florantaj pazigrafioj. Tamen temas ne pri nura pazigrafio, sed pri kompleta lingvo, ne tute aposteriore latinida, ĉar ekzemple la deklinacio okazas helpe de prepozicioj *ha*, *he*, *ho*, pluralo de substantivo finiĝas je *-im* – do en la gramatiko observeblas certagrada aprioreco. Konatas specimeno de teksto. Temas pri la unua intanca provo faciligi la latinan lingvon por la internacia komunikado.

Samtempe kun la plisimpligo de la latina aperis proponoj konstrui internacian lingvon *surbaze de etnolingvoj*. Konsiderinde forta estis la ondo slava, precipue la ideoj krei tut-slavan lingvon. En la jaro 1666 kroata pastro Jurij Križanić prezentis detale ellaboritan sistemon surbaze de la rusa kaj serbokroata nomatan „Ruski jezik”. „Opštî slovenski jezik” de Stefan Stratimirović el la jaro 1796 ankaŭ havas la rusan kiel bazon, dum „Wspolny jezyk slowianski” de Samuel Bogumil Linde en 1807 elektras kiel fonton la polan. Konatas dudeko da similaj proponoj de slavaj aŭtoroj. Surbaze de la franca lingvo kun simpligita senescepta gramatiko kaj ortografio estis konstruita la projekto de Johann Schipfer el la jaro 1839. Ekzistas kelkaj similaj projektoj surbaze de la angla lingvo, i.a. „World English” de James Bredshaw (1847), kaj surbaze de la germana, kiel „Weltdeutsch” de N. Lichtenstein en 1853. Ekzistas ankaŭ proponoj elekti kiel elirmaterialon por la internacia lingvo la hungaran („Világnyelv” de János Bolyai en 1832). En tiu ĉi situacio, do kun intereso de unuopuloj kaj kolektivoj pri internacia lingvo kaj dum kreskanta prestiĝo de lingvoj naciaj maturiĝis la kondiĉoj, en kiuj la vasta publiko estus preta akcepti kaj uzi taŭgan planlingvon. La unua praktika pruvo de tio estis la akcepto de Volapük je la fino de la 19-a jarcento, kiu reprezentas la komencon de nova interlingvistika epoko.

Bibliogratio

- Barandovská-Frank, Věra (1997): Internacia Scienca Akademio kaj Internacia Lingvo – Projektitaro de Jan Ámos Komenský, en: *Kybernetische Pädagogik/Klerikibernetiko* Bd. 10, Akademia Libroservo, Paderborn, 787–790
- Blanke, Detlev (1996): Leibniz und die Lingua Universalis, en: *Sitzungsberichte der Leibniz-Societät*, Band 13, 1996/5, Leibniz-Societät, Berlin, 27–35
- Carlevaro, Tazio (1979): Leibiz, Couturat kaj la teorio de Ido, en: Carlevaro, Tazio & Günter Lobin (eld.): *Einführung in die Interlinguistik*, Leuchtturm, Alsbach, 87–102
- Cherpillod, André (2008): *Dore Domilado Solresol (Mi parolas solresole)*. La Blanchetière, Co-urgenard
- Colling, Ivan Eidt (2013): Lejbnico: algebre lingvumi, kalkule rezoni. Eseo el la Postdiplomaj Interlingvistikaj Studioj, Universitato Adam Mickiewicz, Poznań (PL). En: *Grundlagenstudien aus Kybernetik und Geisteswissenschaft*, Band 54, Heft 3, Septembr 2013: 129–145
- Comenius, Ioannes (1966): *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica. Pars II.* Academia scientiarum Bohemoslovaca, Pragae, 147–204
- „Das Multitalent vom Rhein”: <https://www.zdf.de/dokumentation/die-deutschen/das-multitalent-vom-rhein-100.html> (en 2019 ne plu trovebla)
- De la Croix, Arnaud (2008): *Hildegarde de Bingen. La Langue Inconnue*. Alphée Bertrand, Monaco
- Drezen, Ernest Karlović (1991²): *Historio de la mondolingvo*. Kun komento de S. N. Kuznecov. Eldonejo Progreso, Moskva
- Дуличенко А. Д. (1990): *Международные вспомогательные языки*. Валгус, Таллинн
- Duličenko, Aleksandr D. (2006): *En la serĉado de la mondolingvo aŭ interlingvistiko por ĉiuj. Sezonoj*, Kaliningrado, Serio Scio 7
- Dück, Katharina et al. (eld.): Leibniz als Sprachwissenschaftler, en: *Deutsche Sprache*, 44. Jahrgang, 2016/4, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 290–366

- Gajewski, Boleslas (1902): *Grammaire du Solresol, ou langue universelle de Fr. Sudre*. Paris, https://www.labirintoermetico.com/12ArsCombinatoria/lingue_universali/Gajewski_B_Grammaire_du_SolReSol_Sudre.pdf
- Higley, Sarah Lynn (2007) : *Hildegard of Bingen's unknown Language. An Edition, Translation and Discussion*. Palgrave Macmillan, New York
- Jedličková, Věra (1975): *Návrhy Komenského na mezinárodní jazyk*. Universitato J. E. Purkyně, Brno, diplomlaboraĵo-manuskripto, 110 p.
- Jerković, Marija (2010): *Solresol*. Studenta laboraĵo de Interlingvistikaj Studioj de UAM, Poznano, manuskripto 7 p.
- Kircher Athanasius (SCJ, 1663): *Polygraphia Noua et Vniuersalis ex combinatoria arte detecta. Typographia Varesii*, Roma
- Košťálek, Jindřich (2015): Komenio kaj Zamenhof – konciza komparo de iliaj planlingvoj, en: *Grundlagenstudien aus Kybernetik und Geisteswissenschaft*, Band 56, Heft 1, März 2015: 44–52
- Leibniz, Gottfried Wilhelm (1666): *Dissertatio de arte combinatoria, in qua, ex arithmeticae fundamentis, complicationum ac transpositionum doctrina novis praeceptis exstruitur et usus ambarum per universum scientiarum orbem ostenditur; nova etiam artis meditandi seu logicae inventionis semia sparguntur ... Joh. Simon, Lipsiae* https://www.labirintoermetico.com/12ArsCombinatoria/Leibniz_G_W_Dissertatio_de_Arte_combinatoria.pdf
- (1986): *Sämtliche Schriften und Briefe*. Hg. vom Zentralinstitut der Philosophie der Akademie der Wissenschaften der DDR. Bd. 3 (1677–1689). Akademie Verlag, Berlin
- (1880–90): *Die philosophischen Schriften V & VII*. Herausgegeben von G. I. Gerhardt. Georg Olms, Hildesheim 1961
- (1903): *Opuscules et fragments inédits de Leibniz. Extraits de manuscrits de la Bibliothèque royale de Hanovre*. Par Louis Couturat. Georg Olms, Hildesheim, 1966, 1988²
- Maat, Jaap (2004): *Philosophical languages in the seventeenth century: Dalgarno, Wilkins, Leibniz*. The New Synthese Histocial Documents 54, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht
- Manders, Willem (1958): *Lingua Ignota per simplicem hominem Hildegardem prolata. En: Sciencaj Studioj 1958: 57–60*, Internacia Scienca Asocio Esperantista, Kopenhago
- Slaughter, Mary M. (1982) *Universal languages and scientific taxonomy in the seventeenth century*. Cambridge University Press, Cambridge
- Stojan, Petr E. (1973²): *Bibliografio de internacia lingvo*. Olms, Hildesheim
- Strasser, Gerhard F. (1988): *Lingua Universalis, Kryptologie und Theorie der Universal sprachen im 16. und 17. Jahrhundert*. Harassowitz, Wiesbaden
- Pita, Luiz Fernando Dias (2015): *Polygraphia noua de Athanasius Kircher kiel aplikigo de scienca metodo al lingvistiko*. Studenta laboraĵo de Interlingvistikaj Studioj de UAM, Poznano, manuskripto 10 p.

Figuroj

- Figuro 6.1, 6.2, 6.3, 6.4: <http://www.hildegardiana.es/367lengua/03p01.html>
- Figuro 6.5: https://web.stanford.edu/group/kircher/cgi-bin/site/?attachment_id=697
- Figuro 6.6: https://eo.wikipedia.org/wiki/Athanasius_Kircher
- Figuro 6.7: <https://www.volkswarenstiftung.de/aktuelles-presse/x-internationaler-leibniz-kongress-eröffnet> (en majo 2019 ne plu trovebla)
- Figuro 6.8: http://www.suedmaehren.info/persoenlichkeit/901_82_jan-amos-komensky
- Figuro 6.9: <https://en.wikipedia.org/wiki/Solresol>

Demandoj

1. Kiom da planlingvoj kaj projektoj proksimume ekzistas?
2. Ĉu iu okupiĝis pri lingvokonstruado en antikvaj tempoj?
3. Kiu lingvo servis kiel internacia en Eŭropo dum mezepoko kaj humanismo?
4. Kiu estis la profesio de Hildegard de Bingen?
5. Kiel ŝi alproprietigis al si lingvokonojn kaj bazojn de scienco(j)?
6. Ĉu ŝi havis iun eksterordinaran kapablon?
7. Kia estis en la 12-a jc. la pozicio de virino kaj kial Hildegard estis escepto?
8. El kio konsistas ŝia lingvopropono?
9. Kiun celon ĝi probable havis?
10. Kial interlingvistoj aprezas Hildegard de Bingen?
11. En kiu epoko komenciĝis intereso pri lingvokonstruado?
12. Enkadre de kiu scienco oni konstruis lingvojn kaj kiucele?
13. Kio estis „nomenclatura rerum” kaj kial ĝi gravis por lingvokonstruado?
14. Kiu(j) estis la ĉefaj reprezentantoj de lingvo-universalismo en la 17-a jc.?
15. Kiu tipo de konstruitaj lingvoj tiam pleje floris?
16. Kial oni en Eŭropo entuziasmiĝis por ĉina skribo?
17. Kian profesion havis la plej multaj aŭtoroj de lingvoprojektoj?
18. Kio estis la bazo de la lingvorezonado de Lejbnico?
19. Ĉu li ellaboris kokretan projekton de la universala lingvo?
20. Kiu(j)n planlingvajn aŭtorojn li influis?
21. Kion proponis Athanasius Kircher?
22. Kio estas la paralelo inter Lejbnico kaj Athanasius Kircher?
23. Kiu(j) konstruitaj lingvoj estis forte reprezentitaj ĝis la 17-a jc.?
24. De kiu venas la termino „pazigrafio”?
25. Kaj homoj interesigis pri pazigrafioj en la 18-a kaj 19-a jc.?
26. Kiu(j) lingvoj servis en la 18-a kaj 19-a jc. por kreado de internaciaj projektoj?
27. Kiun tipon de planlingvoj reprezentas Solresol?
28. Sur kio ĝi bazigas kaj kian eblan aplikon ĝi havas?
29. Kial ĝi havas apartan lokon en interlingvistiko?
30. Kia estis la lingva situacio en Eŭropo fine de la 19-a jc. ?

Skribaj taskoj

1. Legu iun superrigardan verkon pri universalaj lingvoj (Slaughter, Strasser, Maat...) kaj raportu pri la ĉefaj tendencoj
2. Legu iun el la ĉefverkoj de humanistoj kaj montru ties signifon.
3. Elektu kaj prezенту iun pazigrafion.
4. Elektu kaj prezенту iun lingvon en utopia verko.
5. Prezенту/komparu apriora(j)n projekto(j)n laŭ propra elektu.

7. Volapük (volapuko)

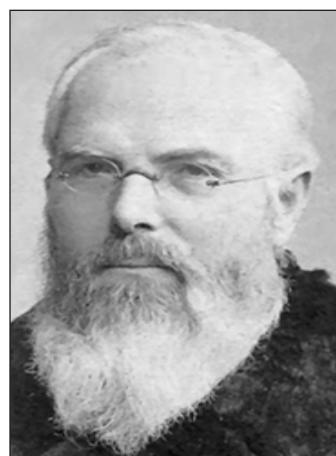
En la novepoka lingvosituacio komenciĝis nova periodo en 1879 kun la praktika uzo de Volapük (t.e. „mondolingvo”): ĝi estis la unua planlingvo, kiu havis konsiderinde grandan kvanton da uzantoj, ekestis do nova tipo de lingvokomunumo, uzanta krom siaj (gepatraj) lingvoj konscie konstruitan planlingvon. Tiel eniras en la historion de lingvistiko nova fenomeno, nome normale funkcianta racia lingvo, kiu estas nenes etnolingvo. Sociologie interese estas, ke tia lingvo ne estas ligita al nacio kaj ŝtato. La interlingvistika valoro de Volapük baziĝas sur la fakto, ke ĝi estis konstruita kiel regula lingvo, sed dum la praktika uzado reformita sur empiria bazo – jen la unua kazo de la nova, ĝis nun valida direkto. Tiel Volapük malfermis novan etapon de lingvoplanado – la realiginta planlingvo iĝis egalvalora al etnolingvoj kaj rajtas esti esplorata kiel tia. Konsekvence, ekde tiam interlingvistiko kiel scienco povas esplori realajn lingvojn, ne nur abstraktajn lingvoteoriojn, ĝi povas esti ne nur preskriba, sed ankaŭ priskriba lingvoscienco.

7.1. La aŭtoro

estis germana katolika prelato *Johann Martin Schleyer* (1831–1912). Li devenis el instruista familio en Oberlauda kaj havis kvar gefratojn. Liaj gepatroj ne antaŭvidis por li superan klerigon, sed pro helpo de la onklo Franz Martin Schleyer li povis studi en gimnazio kaj liceo kun samtempaj studioj de hemio en politekniko, poste en la universitato de Freiburg teologion, historion, filozofion kaj filologion, dum li okupiĝis ankaŭ pri poezio kaj muziko (li ludis multajn instrumentojn kaj estis organisto en la universitata preĝejo). En 1856 li iĝis pastro kaj laboris en diversaj paroĥoj, ĝis li en 1867 mem iĝis parohestro, unue en Krumbach kaj ekde 1875 en Litzelstetten. Ekde 1863 ĝis sia morto li regule notadis siajn viv-okazajojn en taglibroj. Li verkis psalmojn, dramojn, lirikajojn kaj aliajn poemojn

Figuro 7.1: la simbolo de Volapük

Figuro 7.2: Johann Martin Schleyer

en la lingvoj latina kaj germana kaj krome eldonadis revuon *Sionsharfe. Monatsblätter für katholische Poesi* („Ciona harpo. Monatfolioj por katolika poezi[o]”, 1876–1881 en Sigmaringen, ĝis 1884 en Überlingen); por ricevi benon por la publikigo li havis audiencojn ĉe la papo Pio la Naŭa. Krom esti profunde religiema, Schleyer montris sin patriota en la tempoj de la milito kontraŭ Francio (1870–71), verkinte poemaron „Bellona. Patriotaj kantoj”. En siaj predikoj li kritikis ateismon, komunismon kaj deviojn de firma/dogma katolika kredo, pro tio li estis enkarcerigita dum kvar monatoj. Dum sia enkarcerigo li verkis poemojn kaj poste komencis studi lingvojn. Oni indikas diversajn motivojn por tio, i.a. li spertis problemojn de interkomprenejo de divers-etnaj loĝantoj de Aŭstrio-Hungario (kiu eĉ oficiale estis multnacia ŝtato). Ankaŭ lingvoj, kiujn li regis, estas diverse indikataj; krom universitatstudoj de lingvoj malnovgreka, hebrea, latina kaj franca estas nomataj lia privata lernado kaj diversgradaj konoj de la lingvoj angla, itala, hispana, portugala, rusa, rumana, nederlanda, dana, norvega, hungara, kroata, romanĉa, ĉeha, slovena, serba, novgreka, turka, persa, araba, japana, ĉina, sanskrita „kaj aliaj” (en la festparolo dum la unua volapuka kongreso li diris, ke li estas lerninta 51 lingvojn, sed ne parolas ĉiujn, ĉar li havas nek monon por aĉeti vortarojn, nek eblon paroli fremdlingve en sia vilaĝo kun 300 loĝantoj). En 1885 Schleyer pensiĝis, translokiĝis al Konstanz kaj ĝis sia morto en 1912 dediĉis sin al sia mondlingva verko.

Konata estis la filantropio de Schleyer. En 1877 li verkis novelon „Rudolf und Hermine oder Die Liebe macht erfunderisch” (Rudolfo kaj Hermino aŭ la amo igas [onin] inventemaj), en kiu li evoluigis alfabeton por blinduloj kaj mutuloj, onidire pro kompato kun tiel afekciita maljunulino. Kun konscio pri la multeco da lingvoj kaj problemoj de reciproka interkompreno, lia plua ideo estis kreui universalan alfabeton por la tuta homaro. La projekton de universalaj alfabetoj li publikigis komence de la jaro 1878, kaj kiel kvazaŭ ĝia pluevoluo ekestis ideo doni al la mondo universalan lingvon, por ke ĉiuj en paco interkompreniĝu (la slogan de volapükista movado estis „menad[e] bal pük[i] bal”= [al] unu homaro, unu lingvo[n]). Devis temi pri mondolingvo kun gramatiko absolute regula kaj raciigita. Nenie menciiĝas, ke Schleyer jam antaŭe estis pli profunde okupiĝanta pri la temo. Laŭ lia propra indiko (citata ekz. ĉe Haupenthal), la tuta sistemo aperis al li dum nokta revelacio. Post la unuaj notetoj, aperigitaj en lia revuo „Sionsharfe” en 1878, Schleyer publikigis la gramatikon de Volapük en majo 1879 kiel kromvolumon de la revuo. Lia nevo Julius Schleyer tiujare publikigis la proponon de la universalaj alfabetoj kaj de la mondolingvo en du porinstruistaj revuoj: „Allgemeine deutsche Lehrerzeitung” (Generala germana instruista ĵurnal) kaj „Badische Schulzeitung” (Badena lerneja ĵurnal). Tra la legantaro la ideo disvastiĝis kaj samjare trovis favorantojn ĉefe en suda Germanio kaj Aŭstrio-Hungario.

7.2. La movado

La disvastigo de Volapük je la fino de la 19-a jc. estis surprize rapida. La historiistoj klarigas tion per tiutempa bezono de internacia komprenejo pro ekonomia kaj komerca evoluo, sukcesoj en sciencoj kaj medicino, funkciado de fervojoj, telegrafo kaj poštaj servoj, kiuj faciligis internaciajn kontaktojn, kaj sekve kredo de la homoj ĝenerale en progreson kaj en realigeblon de internacia lingvo. En 1880 aperis en urbeto Sigmaringen

la unua lernolibro kun titolo *Volapük. Die Weltsprache. Entwurf einer Universalsprache für alle Gebildete der ganzen Erde* („La Mondolingvo. Propono de universala lingvo por ĉiuj kleruloj de la tuta tero“). La poste famiginta slogan staris sur la titolpaĝo en latina lingvo: „*Unam uni generi humano linguam!*“ La „Sionsharfe“ ĝis tiام estis kvazaŭ organo de la ekestanta movado, ekde 1881 Schleyer lanĉis tiucele specialan revuon *Volapükabled*, kiu aperadis ĝis 1908. En 1882 fondiĝis volapükistaj societoj-klubojoj en Germanio (la unuaj en Würtemberg kaj en – nun pola – Wrocław) kaj en Svedio. La kreskanta kluba vivo kaj aktivecoj estis poste majstre organizitaj en la hierarkia reto kun respondeculoj por lokoj, provincoj kaj landoj, simile al eklezia sistemo de paroĥoj kaj diocezoj, kun Schleyer kiel supera gvidanto. Jam en septembro 1882 kunvenis la unua konferenco de volapukistoj en Würtemberg kun sepdeko da ĉeestantoj. En 1883 fondiĝis la revuo „*Volapükaklubs*“ por kontaktoj kaj koordinado de la kluboj. Rapide ekestadis novaj kluboj en Eŭropo kaj en Ameriko, organiziĝis kursoj, prelegoj, eldoniĝis novaj lerniloj, vortaroj, revuoj.

En 1884 kunvenis la *unua internacia kongreso en Friedrichshafen*, kun 150 ĉeestantoj, kiu spronis la lingvouzantojn: ekestis la unua socia movado bazita sur uzado de planlingvo. Schleyer komponis por tiu ĉi kongreso la himnon kun la vortoj de jezuito Franz Zorell. En sia festparolado (prezentita parte germane) li asertis, ke antaŭ ol krei volapukon, li nenion sciis pri la lingvoprojektoj de Wilhelm Leibniz nek pri postaj kiuj, cetere, ne realiĝis; Volapük do estas tute originala ideo, kiu ĵus komencas tutmondiĝi. Sekvis parolado de la prezidanto de württemberga klubo (havanta tiam 300 membrojn), kuracisto Rupert Kniele. Li parolis pli detale pri diversaj inventoj en scienco kaj tekniko, komparante ilin kun la sukcesa inventisto Schleyer, kaj poste klarigis du ĉefajn demandojn: 1) kio estas la senco kaj celo de la mondolingvo kaj 2) kiujn kvalitojn devas la mondolingvo havi. Pli ol la filantropio de Schleyer, por Kniele valoris eblo uzi la lingvon en internacia komerco, redukto de lernado de multaj fremdlingvoj al unu – kaj samtempe konservo de la propra gepatra lingvo. Racie sonis argumentoj, kial neniu el etnaj lingvoj taŭgas por internaciaj kontaktoj: komplika gramatiko, nekonsekvenca prononco, rivaleco inter parolantoj de grandaj lingvoj, dominado de unu lando kaj diskriminacio de aliaj, pruvo ke ĉiuj grandaj imperiismaj etnolingvoj „mortis“ (la sansksrita, la malnovgreka, la latina), tial taŭgas nur lingvo artefarita, regula, racia. En tiu senco parolis ankaŭ aliaj kongresanoj, ekz. kuracisto Moritz Obhlidal el Vieno, kiu jam flue regis la lingvon. Post viglaj diskutoj, la kongresanoj konsentis pri la rezolucio, kiu priskribis la strategiojn por instruado, rekomendado kaj varbado ĉe diversaj instancoj, starigis hierarkion de sekciestroj, instruistoj kaj klubanoj, kun grava kondiĉo, ke „front-loke de ĉiuj staros dumvive la inventinto“.

Menciinda estas la disvastigo de Volapük en Francio, kie ja ekzistis kaj tradicio de artefaritaj filozofiaj lingvoj, kaj prestiĝo de la franca, uzata internacie kiel lingvo de intelektularo, diplomatio kaj scienco. La motoro de la franca movado estis *Auguste Kerckhoffs* (1835–1903), franco nederlandand-devena, studinta filozofion en Liège kaj natursciencojn en Louvain. Li unue laboris kiel fakinstruisto kaj lingvoinstruisto en Francio, edzinigis francinon kaj ricevis francan ŝtatancon. Poste li dum tri jaroj studis la germanan lingvon kaj literaturon en Bonn: dum la studado li vivtenis sin kiel guvernisto de junia grafo, posta sekretario de la reĝo de Portugalio. Pro tiu servo Kerckhoffs estis akceptita kiel kavaliro en la portugalan Ordenon de Kristo. Ricevinte germanan titolon de doktoro pri literaturo kaj filozofio, li en 1881 akiris katedron de la germana lingvo en la Komerca Altlernejo en Parizo kaj poste ricevis la titolon de Akademia Oficiro. Ĝis nun li estas vaste rekonata

kiel specialisto pri kriptografio. Tuj post la unua volapükista kongreso en 1884, Kerckhoffs aliĝis al la movado kaj en 1885 fondis la „Association française pour la propagation du Volapük” (Franca asocio por disvastigo de Volapük). Tiun ĉi organizacon eniris i.a. kvindek da famaj personoj, ŝataj oficistoj, sciencistoj, industriistoj ktp. Volapukon rekomendis artikoloj en grandaj ĵurnaloj kiel „Le Temps”, „La Liberté”, „Le Petit Journal”. De Francio Volapük disvastiĝis en Hispanion, Portugalion kaj Belgion. Kerckhoffs publikigis broshurojn kaj librojn, i.a. 144-paĝan lernolibron „Cours complet de Volapük”, gramatikon, vortaron kaj inter 1886–1889 revuon „Le Volapük.”

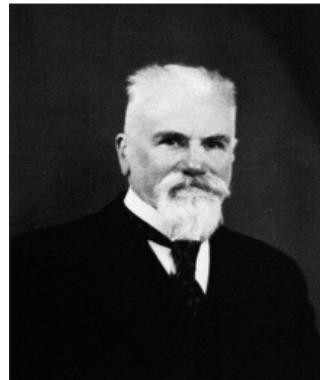
La dua kongreso de Volapük okazis en Munkeno en la jaro 1887 kun vere internacia publiko kaj kun Volapük kiel oficiala kongreslingvo. Aŭtoritatoj, kiel ekz. filologo Friedrich Max Müller eldiris, ke en la projekto de universala tutmonda lingvo nenio kontraŭas la lingvosciencon, en germanaj ĵurnaloj estis Volapük rekomenita por internacia komerco. Dum la dua volapükista kongreso en 1887 ankaŭ fondiĝis la „Akademio Internacia de Mondolingvo” (*Kadem Bevünetik Volapüka*) „por direktado de la aferoj, rilatantaj la lingvokonstruon”. Ĝi konsistis el 29 membroj el 15 nacioj, la prezidanto estis Schleyer kaj la direktoro Kerckhoffs. Sed tiu ĉi, kvankam lingvisto, pli emfazis la praktikan valoron de la internacia lingvo (ĉefe uzeblon por komercaj celoj) ol abstraktan riĉecon de lingvoformoj. Li klopojis, ke la lingvo iĝu pli simpla kaj „natura”, t.e. pli simila al eŭropaj etnolingvoj kaj tiuseance li faris kelkajn lingvošanĝojn (ekzemple enkondukis analizan fleksion kaj firman vortordon), pro kiuj Schleyer montris sin malkontenta.

En 1888 okazis la unua movada malakordo: Schleyer malkonfirmis elekton de Heinrich Schnepper, estro de la munkena klubo, kiu estis organizinta la duan kongreson, kiel movadestro por Bavario. Ekestis kvereloj inter kluboj de Munkeno kaj Nurenbergo, kun la rezulto, ke la tuta nurenberga klubo sub gvido de Leopold Einstein transiris al Esperanto. La postan jaron raportis la revuo *Volapükabled Zenodik* pri lingvaj ŝanĝ-proponoj de Kerckhoffs kaj malaprobo de Schleyer. En 1889, Kerckhoffs proponis kunvoki la trian Volapük-kongreson al Parizo, sed Schleyer kunvokis la akademianojn al Allmendingen kaj aprobigis nur malgrandan parton de reformproponoj. La kongreso en Parizo okazis kontraŭ la volo de Schleyer, denove kun Volapük kiel komunika lingvo kaj ĉ. 200 partoprenantoj el 13 landoj inklude de Turkio kaj Ĉinio. La kongreso ne traktis detalojn de la necesaj lingvošanĝoj, nur ĝenerale aprobis aposteriorismon. La Akademio estis proklamita la sola decida aŭtoritato en lingvaj demandoj. En 1890 aperis oficiala akademia *Glamat nomik* (Regula gramatiko) kun enlaboritaj ŝanĝoj de Kerckhoffs. Schleyer tamen ne konsentis kaj fondis propran akademion, gvidatan de Karl Zetter. La konflikto iĝis publika, kaj fine ĝi kaŭzis movadan skismon: ĉe la flanko de Schleyer kaj lia *Klub Bevünetik* („Internacia Klubo”) restis konservemuloj respektantaj sian estron (kiu uzis titolojn „cifal” = „ĉef-estro” kaj „datuval” = ĉef-inventinto), la movado emfazis firman organizon, himnon, ideologion de monda unuigo ktp. Kerckhoffs kaj liaj simpatiantoj apogis la ideon, ke la Akademio rajtas fari ŝanĝojn kaj reformojn en la lingvo laŭ bezono de ties uzantoj. La konflikto kaŭzis perdon de membraro kaj Kerckhoffs demisiis en 1892.

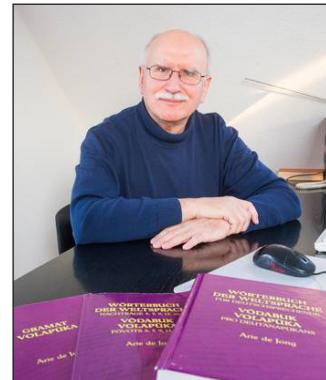
Lia granda merito estas publikigo de *Yelabuk pedipedelas* (jarlibro de diplomitaj volapukistoj, Paris, Le Soudier 1889), kie troviĝas mirinde detala lista listo de libroj, artikoloj kaj projektoj tuŝantaj la problemon de internacia lingvo ĝis la jaro 1889, do eĉ libroj pri Esperanto. Plue enestas la lista de 283 volapukaj societoj (en Eŭropo, Ameriko, Afriko, Azio, Oceanio, Aŭstralio), 384 libroj, 25 gazetoj kaj 316 lernolibroj de Volapük en 25

Figuro 7.3: Auguste Kerckhoffs

Figuro 7.4: Arie de Jong

Figuro 7.5: Hermann Philipps

lingvoj. La plej interesa estas la lasta parto kun nomoj kaj loglokoj de 1600 diplomitoj de Volapük – oni do povas supozи, ke la vera nombro de Volapük-lernintoj estis multe pli granda. La volapukistoj estis – laŭ la listo – pastroj, kuracistoj, instruistoj, komercistoj kaj inĝenieroj, do la intelektularo, kiu sentis bezonon de internaciaj kontaktoj kaj ĉe kiu oni povas supozи certajn fremdlingvajn konojn. Ĉar iu kritika konscio pri la dezirinda formo de planlingvo ne ekzistis kaj Volapük estis la unua detale prilaborita sistemo, oni volonte akceptis ĝin.

Laŭ indiko de Drezen ekzistis 58 gazetoj en Volapük, sed ili malaperis dum la unuaj dek jaroj de la 20-a jc. Kvankam la volapuka movado nombris ĉ. milionon da homoj en ĉ. 40 landoj de la tutmondo, en la jaro de la morto de Schleyer, 1912, ĝi jam estis disfalinta. En 1912 restis kiel lastaj gazetoj „Nuns blefik se Volapükavol” en Nederlando kaj „Der Weltsprachenfreund” en Germanio. Schleyer testamentis sian „cifal”-econ, do gvidardon de la movado al pastro Albert Sleumer, kies cirkulero „Volapükanes valik” el majo 1913 tamen ne plu sukcesis revivigi la amasojn; tio estas klarigata per neeblo de natura disvolviĝo de la lingvo mem (ĉi dependis de la decido de unu persono), kaj socio-logia premo konservi la lingvon en la kadro de organizita movado.

7.3. La ĉifaloj

La strukturo de la Volapük-movado estis organizita laŭstupe kun jenaj respondeculoj:

1. cifal = „ĉef-estro” = Schleyer kiel ĉefa inventinto (datuval) de la mondo-lingvo
2. lecifal = estro por kontinento
3. lecif = estro por granda lando
4. cif/cifel = estro por lando
5. xamel = ekzamenisto por lando
6. plofed = instruisto por lando
7. stimakopanal = honora membro
8. spodal = ekzamenita korespondanto kun diplomo

9. löpitidel = instruisto por urbo
10. cif = estro por unuopa klubo
11. tidel = instruisto por malgranda klubo

La ĉifalo (la vortoj *cif* kaj *al* ambaŭ entenas la signifon „ĉefo”) laŭstatute devas konservi la unecon de Volapük kaj konsenton inter ties parolantoj, samkiel strebi pri la tutmonda uzado flanke de naciaj lingvoj. Ĉifalo estas kutime nomumita kiel posteulo fare de la antaŭa ĉifalo. Schleyer antaŭvidis en tiu funkcio unue Rupert Kniele, poste Karl Zetter, ĝis li en 1910 nomumis kiel sian posteulon *Albert Sleumer* (1876–1964, 2-a ĉifalo 1912–1947). Sleumer studis en pluraj germanaj universitatoj filozofion, teologion (kun lingvoj malnovgreka kaj latina) kaj filologion (germanan, francan, italan). Pri teologio kaj filologio li doktoriĝis kaj intertempe sacerdotiĝis. Li vojaĝis tra Sudameriko, lernante la hispanan kaj la portugalan, okupis diversajn instruistajn postenojn kaj verkis tridekon da libroj kaj fakaj artikoloj. Li volapukiĝis en 1892 kaj sekvis la movadan karieron ĝis „kadämal” (ĉefakademiano). Li ankaŭ verkis biografion de Schleyer, skribis artikolojn pri Volapük kaj klopodis organizi la movadon, kio estis rekte malpermesita de la nazia registaro en 1935 kaj malfacile ebla en la postmilita Germanio. Tial Sleumer nomumis ĉifalo svison Jakob Sprenger, kiu povis el Svislando aktivi pli libere ol la germanoj (la biblioteko de Sleumer transiris al germano Johann Schmidt). Li iom vivtenis la movadon kun la helpo de Arie de Jong, kiun li nomumis portempa ĉifalo.

Arie de Jong (1865–1957, 3-a ĉifalo 1947–1948), naskiĝis en la kolonio Nederlanda Hindio (nun Indonezio), studis en Leiden kaj Utrecht medicinon kaj fizikon, doktoriĝis pri medicino kaj laboris kiel armea san-oficiro en Nederlanda Hindio ĝis sia pensiiĝo en 1919. Li lernis volapukon jam en 1891, estis en korespondaj kontaktoj kun diversaj volapukistoj kaj post sia translokiĝo al Eŭropo en 1920 li sisteme laboris pri lingvorevizio. En 1921 li persone vizitis la ĉifalon Sleumer por pridiskuti la aferon kaj en 1929 ili kune vizitis en Svislando Jakob Sprenger, kiu tiam posedis la aŭtorajn rajtojn pri verkoj de Schleyer, findiskutis kaj aprobis la ŝanĝojn. En 1931, De Jong eldonis la reviziitan vortaron de Volapük kaj la gramatikon *Gramat Volapiuka* (ili estis reeldonitaj en 2012.) Samjare okazis la kongreso de la nederlanda volapuka asocio „Volapükaklub valemik Nedänik”, kiun De Jong sukcessis revivigi. En 1932 li kune kun J. G. M. Reynders fondis revuon *Volapiükagased pro Nedänapiükans* (volapuka gazeto por nederland-parolantoj) kaj organizis la volapukistojn vivantajn ekster Nederlando, ĉefe en Nederlanda Hindio. Li kunlaboris kun la tri germanaj ĉifaloj Sleumer, Sprenger kaj Schmidt kaj en 1934 iĝis „kadämal”, ĉefakademiano.

Jakob Sprenger (1872–1951, 4-a ĉifalo 1948–1950), sviso, studis historion kaj literaturon en la universitato de Fribourg, sed pro financaj problemoj devis forlasi la studiojn kaj vivteni sin per diversaj laboroj, ĝis li iĝis posedanto de fabriko, kiu bankrotis pro la unua mondmilito. Tiam Sprenger dediĉis sin al sociaj problemoj; en 1915 li fondis „Internacion liberigan ligon” (Internationale Befreiungsbund – Leliwükamafed) kun Volapük kiel laborlingvo. Volapukon li estis malkovrinta hazarde pro gazeta artikolo en 1884, lernis ĝin, en 1891 diplomigis kiel Volapük-instruisto, vizitis Schleyer kaj por tempe estis lia sekretario. Li estris la svisan movadon kaj redaktis la revuon *Nüniel*, en 1929 iĝis membro de la Akademio de Volapük, en 1948 li transprenis la ĉifalecon kaj gvidardon de la Akademio, sed pro malsano li transdonis ambaŭ funkciojn al la germano Johann Schmidt.

Johann Schmidt (1895–1977, 5-a ĉifalo 1950–1977) estis profesia muzikisto, studinta en Frankfurto. Li laboris kiel pianisto en kinejoj – tiun karieron fiaskigis la invento de sonfilmo, poste li trovis postenon en privata lernejo. Pri Volapük li eksciis dum la unua mondumilito, sed nur en 1923 li akiris lernolibrojn. La lingvo iĝis lia ĉiutage praktikata pasio, kiu bonefike okupis lin en la malfacilaj tempoj de la dua mondumilito. Li ekzameniĝis kaj iĝis profesoro de Volapük, kolektis bibliotekon de 300 libroj en Volapük, verkis ties vortaron kaj historion («*Jenotem valemapükka Volapükka*», 1964), de li venas ankaŭ la listo de Volapük-klubo, gazetoj kaj la bibliografio, kiu entenas 1065 eldonajojn.

Filippus Johann Krüger (1911–1992, 6-a ĉifalo 1977–1983) nederlandano, estis lingvisto, lingvoinstruisto kaj poligloto (li fondis «Societas Polyglottica Universalis» en Amsterdamo). Konatas liaj scipovo de la lingvoj germana, latina, nederlanda, finna, estona, rusa, frisa, altgermana, malalt-saksa, Esperanto, Ido, Pan-Kel, Uropi, Neo, Interlingue, Interlingua, Novial, Unitario, Intal. Volapukon li lernis en 1937, trapasis ĉiujn ekzamenojn ĝis profesoreco en 1951, verkis diverslingvajn vortarojn de Volapük, kunlaboris kun la ĉifaloj Sprenger kaj Schmidt, en 1956 iĝis redaktoro de «*Volapükagased pro Nedänapükans*» (inter 1958–1962 *Volapükagased*), verkis multajn artikolojn kaj estis sekretario de la Federacio de Volapük-klubo.

Brian Reynold Bishop (*1934, 7-a ĉifalo 1984–2014), anglo, studis lingvojn franca, hispanan kaj latinan, laboris kiel ŝtatoficisto kaj estas aktiva en la movado por la viva latina (kiel «*Episcopus Brennus*»). En 1950 li esperantistiĝis; tio vekiĝis lian intereson pri aliaj planlingvoj. Li havigis al si gramatikon kaj vortaron de Volapük kaj komencis korespondadi kun Arie de Jong, poste kun Johann Schmidt kaj Johann Krüger. En la jaro 1979, kiam plenumiĝis la jarcento de Volapük, li alskribis kelkajn ĵurnalojn kaj televidstaciojn, kiuj montris intereson – tial li fondis la volapukan centron *Zänabür Volapükka* kaj akiradis materialojn, ĉefe el la kolekto de Johann Krüger. Li tradukadis el Volapük en Esperanton, komplilis gramatikon kaj vortaron, verkis artikolojn. Li konsentis kun Johann Schmidt, ke ne plu eblas revivigi la movadon nek atingi la celon de Volapük, sed la tasko de la nunaj ĉifaloj estas konservi ĝin kaj „prizorgi, samkiel oni prizorgas la antikvan grekan...” La saman opinion havas lia posteulo, kiun Bishop nomumis „vicijal” (vicĉifalo) en 2012.

Hermann Philipps (*1946, 8-a ĉifalo ekde 2014), germano, pensiulo, unue studis ekonomion, poste eklaboris kiel tradukisto angla-germania en Britio kaj sekve atingis tradukistan diplomon de la universitato de Darmstadt en 1987. Poligloto, li scipovas, krom la germana kaj la angla, la lingvojn danan, svedan, norvegan, franca, italan, hispanan, nederlandan kaj afrikansan, krom planlingvoj Esperanto, Ido, Novial, Interligua, Interlingue. Relative malfrue, en 1995, li lernis volapukon. Studon de planlingvoj li vidas kiel intelektan defion kaj flegardon de Volapük kiel historian devon. En tiu senco li kunlaboris kun *Reinhard Haupenthal* (1945–2016), germana esperantisto, interlingvisto, profesie instruisto pri la germana lingvo kaj katolika religio. La ĉefa agadkampo de Haupenthal estis la eldonado: Krom Esperantaj libroj, li publikigis en kritikaj reeldonoj multajn gravajn dokumentojn pri interlingvistiko (ekz. la bibliografion de Peter Stojan) kaj reproduktojn de materialoj en diversaj planlingvoj, ĉefe en Volapük. Li redaktis revuon „*Volapükabled*” (1985–1990) kaj prizorgis bibliotekon de volapukaĵoj akiritaj de Arie de Jong, Johann Krüger kaj Johann Schmidt. Sian gravan kolekton de originalaj materialoj pri Volapük, inklude de la taglibroj de Schleyer, li donacis al la Bavara Ŝtata Biblioteko en Munkeno.

Volapukistoj nun organiziĝas en *Sög Bevünetik Volapiuka* (Asocio Internacia de Volapük), fondita en 2007, kiu uzas la lingvon en la formo reviziita de De Jong (la slogan estas „menefe bal püki bal” – por unu homaro unu lingvon). Ĝia prezidanto estas la ĉifalo, sub kies redakto aperas monata revuo *Vög Volapiuka* (Voĉo de Volapük) kiel ĝia organo (en la reto: <https://vogvolapuka.wordpress.com>). La ĉifalo plenumas ankaŭ la funkcion de estro de la Akademio de Volapük, kiu vidas sin posteulo de la akademio starigita per ĉifala edikto de Sleumer en 1934. La nombro de akademianoj estas ok, la estraro konsistas el *cifal*, *vicifal* kaj *guvan* (administranto). La nuna vicĉifalo estas ekde 2015 Daniel Morosof. *Ralph Midgley* estas ekde 1972 la *guvan* de la komunumo de Volapük kaj sekretario de la Akademio de Volapük. Li eldonadis cirkuleron *Sirkülapenäd* (Novaĵletero), en 1989 fondis kaj ĝis 2014 eldonis „*Vög Volapüka*”, kiun li ankaŭ voĉlegis (eblis aboni la diskojn), krome li estas la ĉefa aŭtoro de interretaj kursoj *Volapük for Everyone* kaj *Volapük in Action*. Li spronis ankaŭ retpaĝon <http://volapük.com/> de Internacia Amikaro de Volapük (*Flenef Bevünetik Volapiuka*) en Volapük kaj en la angla, sur kiu troveblas enkonduko, lernolibro, gramatiko, vortaro reviziita en 2010, legaĵo, aliro al diskutondon, ligo al Vikipedio <https://vo.wikipedia.org/wiki/Cifa> <https://vo.wikipedia.org/wiki/Cifapad> pad (ekestis en 2004, havas 122 765 artikolojn en aprilo 2019) kaj al la paĝoj de Akademio <http://volapük.com/kadam/>. La akademia paĝo entenas statuton, ediktojn de la ĉifaloj kaj liston de neologismoj. La Volapük-grupoj ĉe Facebook kaj Yahoo-forumo havas ĉ. 150 membrojn.

7.4. Gramatiko

Alfabeto: a, ä, b, c/ĉ/, (ch), d, e, f, g, h, i, j/j/, k, l, m, n, o, ö, p, r, s, t, u, ü, v, x, y/j/, z/c/.

Artikolo: **el**, nur difina, tre malofte uzata.

Substantivoj havas regulan deklinacion, genitivo finiĝas je **-a**, dativo je **-e**, akuzativo je **-i**, originala vokativo havis prepozicon **o**, plurala finaĵo estas **-s**. : *sing.* dom, doma, dome, domi, o dom! *plur.* doms, domas, domes, domis, o doms! Inan genron oni formas per prefikso **ji-**: blod = frato, jiblod = fratino, gok = koko, jigok = kokino. Eblas ankaŭ prefikso **of-**. Por reliefigi virecon servas prefikso **hi-**: higok = virkoko, hidog = virhundo. Ajoj estas neŭtraj: tab = tablo, buk = libro, gad = ĝardeno.

Adjektivoj: finaĵo **-ik**: gud = bono, gudik = bona, glet = grando, gletik = granda, en komparativo **-um**, superlativo **-ün**. Ili staras malantaŭ sia substantivo.

Personaj pronomoj: **ob**, **ol**, **om** (mask.), **of** (femin.), **on/os** (neut.), en pluralo ili havas finaĵon **-s** kiel substantivoj: **obs**, **ols**, **oms**, **ofs**, **ons/oss**. Deklinacio kiel ĉe substantivoj.

Posedaj pronomoj: per adjektiva finaĵo **-ik**: obik, olik, omik, ofik, onik/osik, obsik, olsik, omsik, ofsk, onsik/ossik.

Pronomoj: *demonstrativaj at, hiat, jiat* (por proksimeco), **et**, **hiet**, **jiet** (malproksimaj), *demandaj kin* (generale), **kim** (virgenra), **kif** (ingenra), **kis** (neŭtro), *relativaj hikel, jikel, kelos, nedifinaj ek* = neniu, **nek** = nenia, **bos** = io, **nos** = nenio, **al** = ĉio, **alik** = ĉiu, **an** = iu, **anik** = ia. *Refleksivo:* **ok**.

Numeraloj: **bal**, **tel**, **kil**, **fol**, **lul**, **mäl**, **vel**, **jöl**, **zül**, **deg**, **degbal**... 20 **teldeg**, 30 **kildeg**, 100 **tum**, 1000 **mil**, 1 000 000 **balion**.

Ordaj numeraloj finiĝas je **-id**: balid, telid.... Onoj: – **dil**: duono = teldil bal, kvinono = luldil bal.... Opaj: **-na**: balna, telna, kilna...

Verboj: estas ĉiuj regulaj, la tempon montras prefiksoj kaj personon personaj pronomoj en sufiksa formo. Infinitiva finaĵo estas **-ön**, imperfekta prefikso **ä-**, perfekta **e-**, pluskvam-perfekta **i-**, futura I **o-**, futura II **u-**, pasiva **p-**, imperativa sufikso **-öd**, kondicionala **-öv**, participa aktiva **-öl**, pasiva **pe...-öl**.

Paradigmo de **löfön** = ami:

prez. : löfob, löfol, löfon, löfob, löfobs, löfols, löfons, löfofs

imperfekto: älöfob, älöfol, älöfon...

perfekto: elöfob, elöfol, elöfon....

pluskvamperfekto: ilöfob, ilöfol, ilöfon...

futuro I: olöfob, olöfol, olöfon...

futuro II: ulöfob, ulöfol, ulöfon...

pasivo prezenta: palöfob, palöfol, palöfon...

pasivo imperfekta: pälöfob, pälöfol, pälöfon...

pasivo perfekta: pelöfob, pelöfol, pelöfon...

pasivo pluskv.: pilöfob, pilöfol, pilöfon...

pasivo futura I : polöfob, polöfol, polöfon...

pasivo futura II : pulöfob, pulöfol, pulöfon...

Adverboj havas finaĵon **-o**: ädelo = hieraŭ, odelo = morgaŭ, gudiko = bone. Tio ne validas por unusilabaj vortoj, ekz. **ai** = ĉiam, **ba** = eble, **ya** = jam, **nu** = nun.

Prepozicioj: **de** = de, **in**, **ini** = en, **fa** = per, **nen** = sen, **sus** = sub, **vü** = inter, **domü** = ĉe...

Konjunkcioj: **e** = kaj, **bi** = ĉar, **do** = kvankam...

Akcento estas regula, sur la lasta silabo, kiu estas longa. Nur partikuloj **li** kaj **la** estas senakcentaj.

Vortprovizo devenas kvardekprocente de la angla, poste el la latina, franca kaj germana. Sed: la radikoj estas prefere unusilabaj kaj por eviti mikson kun plurala finaĵo ili ne finiĝas je *-c*, *-s*, *-z*, oni evitas ankaŭ *-r-*, kombinaĵojn de pluraj konsonantoj kaj vokaloj ktp. Sekve estas la fonta vorto apenaŭ rekonebla, ekz. **bib** (biblia) = libro, **dol** (dolor) = doloro, **gul** (angulus) = angulo, **nim** (animal) = animalo, **vun** (Wunde) = vundo, **bel** (Berg) = monto, **mud** (Mund) = bušo, **fat** (father) = patro, **flen** (friend) = amiko, **nol** (knowledge) = scio, **plim** (compliment) = komplimento, **pük** (speak) = lingvo, **vol** (world) = mondo, **yel** (year) = jaro, **gad** (garden) = ĝardeno, **cil** (child) = infano, **bür** (bureau) = buroo, **mag** (image) = imago, **rig** (originem) = origino.

Egan parton de vortprovizo eblas derivi per prefiksoj kaj sufiksoj, la plej uzataj estas ekz. **-il** por diminutivo, **-en** por profesio, **-af** por animalo, **-ge** por ripetado, **-ne** por negacio, **lu-** por malgrandigo, **-än** por lando, **-em** por kolektivo ktp. Ekzemple de la vorto *pük* = parolo oni povas derivi: pükik – lingvistiko, pükatidel – lingvoinstruisto, pükon – paroli, motapük – gepatra lingvo, pükät – diskuto, pükatil – alparolo, telapükat – dialogo, pükav – filologio, püked – frazo, pükedavod – proverbo, pükel – parolanto, mopükel – plurilingva, okopükot – monologo, gepük – responde, gepükon – respondi, lepük – konfirmo, lupük – babilado, nepük – silento, nepüken – silenti, sepük – prononco, tapük – kontraŭdiro, volapük – monda lingvo, kaj multajn aliajn.

Specimenoj de teksto:

*O Fat obas, kel binol in süls, paisaludomöz
nem ola! Kömomöd monargän ola!
Jenomöz vil olik, äs in sül, i su tal!
Bodi obsik vädeliki givolös obes adelo!
E pardolös obes debis obsik,
ǟs id obs aipardobs debeles obas.
E no obis nindukolös in tentadi,
ab aidalivolös obis de bad. Jenosöd!*

*Patro nia, kiu estas en la ĉielo,
sanktigita estu Via nomo! Venu reĝeco Via!
Okazu volo Via, kiel en la ĉielo, tiel sur
la tero!
Panon nian ĉiutagan donu al ni hodiaŭ!
Kaj pardonu al ni ŝuldojn niajn
kiel ni ankaū pardonas al ŝuldantoj niaj
Kaj ne konduku nin en tenton,
sed liberigu nin de malbono. Amen!*

„Slava himno” (1889) kun laŭvorta traduko:

*Sanö Slavels, piuk lison nog
jönik löfik obas.
Lad fiedik obas ünä, plo net pebor okas.
Lifö, lifö, tikäl slavels, olifom tenüpik.
Töt äso höl, taels obas
kosek dämoms nonik!*

*Sanu, Slavoj, lingvo vivas ankoraŭ
jena kara nia.
Koro fidela nia kune por nacio batas dume.
Vivu, vivu, spirito slava, vivos ĝi eterne.
Morto nek infero, kontraŭ ni
atingos domaĝojn neniajn!*

Volapük trairis kelkajn ŝanĝojn, parte de la aŭtoro mem. La unua reformanto, Auguste Kerckhoffs, celis la plej eblan simpligon; la dua reformanto, Arie de Jong, serĉis certan kompromison. Kelkaj ekzemploj: la frua Volapük (Volapük nulik) havis akuzativon post almovigaj prepozicioj, ekz. *in domi* = en domon, *al teati* = al teatro, kiun Kerckhoffs forigis kaj De Jong anstataŭigis per *ini dom*, sed *al dom*. Schleyer deklinaciis la infinitivon, ekz. *gälöd fitöna* = plezuro de fiŝi, la reformistoj preferis *gälöd fitama* = plezuro de fiŝado. La frua Volapük havis apartan vokativon kun „o” (o söl digik! = estimata sinjoro!), poste forigitan. Ĉe Schleyer oni trovas komparativon ne nur de adjektivoj kaj adverboj, sed eĉ de substantivoj, verboj kaj participoj. Malsameco estas ankaŭ en la uzo de personaj pronomoj: „ĝi” havis unue la formon „om”, ĉe De Jong „on”, „oni” estas „on”, ĉe De Jong „oy”, aldoniĝas ankaŭ refleksivo „od” = „unu la alian”. En la verbosistemo ekzistas komence tri imperativaj formoj (optativa, imperativa, volativa), poste forlasitaj. En la vortprovizo faris ŝanĝojn ambaŭ reformistoj, ĉe numeraloj ekz. 10 = bals kaj 20 = tels estis ŝanĝitaj al „deg” kaj „teldeg”, ŝanĝiĝis nomoj de monatoj, ekz. balul, telul kaj kilul en „yanul”, „febul” kaj „mäzul”, tagoj, ekz. telüdel = lundo, kilüdel = mardo, folüdel = merkredo en „mudel”, „tudel”, „vedel”, plue landnomoj kaj multaj vortkunmetaĵoj. La novaj uzantoj ne plu evitas fonemon /r/ en la vorttradikoj, do „glet” = granda iĝas „gret”, „dlem” = tremo iĝas „drem” ktp. Pro la reformoj bezonatas ĉiam novaj vortaroj, gramatikoj kaj lernolibroj.

Estas interese, ke per Volapük inspiriĝis relative multaj aliaj projektoj, kelkaj eĉ ege similis al ĝi, kiel ekz. „Dil” de Fieweger en 1893 kaj „Dilpok” de abato Marchand en 1898, sed ankaŭ „Nuvo-Volapük”, „Balta”, „Spelin”, „Veltparl”, ekestintaj pli-malpli paralele kun Esperanto. La lingvo mem tamen reprezentis ion novan kompare kun la ĝistiamaj projektoj: ĝi estis lingvo de sinteza tipo, kun regula gramatiko kaj kun vortaro baziĝanta sur eŭropaj etnolingvoj, precipe germanaj. La tradicio de logika lingvoprojekta, datiĝanta jam de la 17-a jarcento, respeguliĝas ankaŭ en la riĉeco de teorie eblaj lingvoformoj kaj derivaĵoj de la vortbazoj en Volapük (ĉ. 500 000). Tian en praktika uzo

ne ofte bezonatan econ oni tradicie aprezadis, imagante ĉiam ian idealan lingvon, pli perfektan ol la etnolingvoj.

7.5. La Akademio

La unua Akademio de Volapük, prezidita de August Kerckhoffs ĝis 1891, strebis pri lingvoreformoj. La nova direktoro de la Akademio, la peterburga inĝeniero Waldemar Rosenberger, proponis plenan revizion de Volapük kaj ellaboron de nova lingvo. Li dissendis al akademianoj cirkulerojn kun proponoj de regula sistemo de aposteriora lingvo „Idiom Neutral” sur la principio kontraŭa al la strukturo de Volapük. Ĝia gramatiko estis pli simpla kaj la vortaro estis konstruita surbaze de eble plej internacia formo de lingvaj elementoj. La principio de unusilabeco de la radikoj estis forigita, ili povis komenciĝi kaj finiĝi per iu ajn litero. Sekve la vortaro de Volapük estis anstataŭigita per la nova, apoganta sin multe je la latina lingvo. Principe konservitaj restis nur la reguloj de senescepteco, fonetika ortografio, nešangeblo de vortradikoj kaj gramatikaj elementoj, vortderivado per afiksoj. La reformoj daŭris ankoraŭ sub la nova direktoro A. Holmes (1898), aperis novaj proponoj, kiel „Lingua European” de Bonto van Bijleveld, „Idiom Neutral reformed” de J. B. Pinth, „Idiom Neutral modifiket” de J. Meysmans, eĉ „Proyekt de Idiom Neutral reformed”, de Rosenberger mem. La proponoj restadis ĉiam en la stadio de projekto (kontrolata de la Akademio), mankis al ili libera praktika evoluo. La pli malfruaj projektoj klare tendencis al novlatinismo. Tio respeguliĝis en la akcepto de la latinido „Latino sine flexione”, kiam la gvidadon de la Akademio transprenis en 1909 Giuseppe Peano.

La tendenco de la volapukista akademio do, lingvistike rigardate, procedis de apriorismo al aposteriorismo, de aŭtonomismo al naturalismo. La postvolapukaj projektoj diferenciĝas fakte nur en la ŝtupo de aposteriorismo. Do, male al la lingvoj aŭtonomaj, kiuj ja havas aposterioran bazon, sed uzas ĝin laŭ propraj reguloj, naturalismaj sistemoj strebas la plej eble grandan similecon al etnolingvoj, enhavante kaj aposteriorajn morfemojn, kaj regulojn de ilia kombinado transprenitajn de la etnaj fontlingvoj. Tre interesan lokon havas ĝuste Idiom Neutral, kies morfemoj estis pure aposterioraj, sed la reguloj de ilia funkcianto aŭtonomaj. Oni reliefigas la lokon de Idiom Neutral en la evoluo de lingvoplanado: Volapük proponiĝis kiel sistemo finfarita, iuj postaj ŝanĝoj ne estis antaŭviditaj, ĝi estis konstruita surbaze de teorio kaj intuicio de la aŭtoro. Rosenberger nomis sian metodon „lingvoteknikismo” – unue estis serĉataj principoj de lingvofunkciado kaj poste estis kvazaŭ per inĝenieraj metodoj konstruita lingvo. Tio estas ekzemplo de aplikata lingvoscienco, okupiĝanta pri konstruado de planlingvoj. Similajn strebojn, kiuj ĝermis jam en la periodo de Kartezi, reprezentis Idiom Neutral en la periodo de socia funkcianto de planlingvoj.

Bibliografio

- Bishop, Brian (1998): La cifaloj de Volapük, en: *Menade bal püki bal. Festschrift zum 50. Geburtstag von Reinhard Haupenthal*. Artur E. Iltis, Saarbrücken, 375-390
- Caraco, Jean Claude (1998): Auguste Kerckhoffs (1835–1903) kaj lia rolo en la Volapük-movado, en: *Menade bal püki bal. Festschrift zum 50. Geburtstag von Reinhard Haupenthal*. Artur E. Iltis, Saarbrücken, 391-404

- Cherpillod, André (1995): *Konciza gramatiko de Volapuko*. Memeldono, 46 p.
- Drezen, Ernst (1991⁴): *Historio de la mondolingvo*. La kvara eldono redaktita kaj komentita de Sergej Kuznecov. Eldonejo Progreso, Moskvo, 167–182
- Duličenko, Aleksandr (2006): *En la serĉado de la mondolingvo – aŭ interlingvistiko por ĉiuj*. Sezonoj, Kaliningrado, 86–96
- Haupenthal, Reinhard (1984): *Der erste Volapük-Kongreß, Friedrichshafen, August 1884*. Artur E. Iltis, Saarbrücken
- (2012): Johann Martin Schleyer (1831–1912) und seine Plansprache Volapük, en: Bayerische Staatsbibliothek (eld.): *Zwischen Utopie und Wirklichkeit. Konstruierte Sprachen für die globalisierte Welt*. Begleitband zur Ausstellung an der Bayerischen Staatsbibliothek (14. Juni bis 9. September 2012). Alitera Verlag, München, 63–84
- Schleyer, Johann Martin (originalo 1880, ehd. 1982): *Volapük. Die Weltsprache. Entwurf einer Universalsprache für alle Gebildete der ganzen Erde*. Beigebunden: Reinhard Haupenthal: Volapük-Bibliographie. Georg Olms Verlag, Hildesheim etc.

Interretaj fontoj

<https://groups.yahoo.com/neo/groups/volapuk/info>
http://glossopoete.pagesperso-orange.fr/vol/malgranda_gramatiko_de_volapuko_2015.pdf
<https://vo.wikipedia.org/wiki/Cifapad>
<https://vogvolapuka.wordpress.com>
<http://volapük.com/>
<http://volapük.com/kadam/>

Figuroj

- Figuro 7.1: <https://de.wikipedia.org/wiki/Volapük>
- Figuro 7.2: <https://www.onb.ac.at/bibliothek/sammlungen/plansprachen/bestaende/bestandsrecherche/vorlaesse-und-nachlaesse/johann-martin-schleyer/>
- Figuro 7.3: https://de.wikipedia.org/wiki/Auguste_Kerckhoffs
- Figuro 7.4: https://de.wikipedia.org/wiki/Arie_de_Jong
- Figuro 7.5: <http://www.general-anzeiger-bonn.de/bonn/bad-godesberg/Bad-Godesberger-in-der-Weltsprache-Volapük-weit-vorn-article1313060.html>

Demandoj

1. Kial ĝuste Volapük reprezentas grandan progreson en la historio de internaciaj lingvoj?
2. Kiu profesion havis la aŭtoro de Volapük? Ĉu tio influis la ekeston de la lingvo?
3. Kiu estis la motivoj de Schleyer krei volapukon kaj kiu estis la ĉefaj motivoj por lerni ĝin?
4. Kiam okazis la unua volapuka kongreso kaj kial ĝi estis grava?
5. Kian rolon havas la himno de Volapük?
6. Kiu argumentojn por internacia uzado de planlingvo prezentis Rupert Kniele?
7. Kiu estis la plej grandaj sukcesoj de la movado?
8. Kiu ĉe fondaĝis la Akademio?
9. Kiu estis la direktoro de la Akademio kaj kion li celis?
10. Kio estis la laborlingvo de la dua kaj tria volapukaj kongresoj kaj kion ĝi pruvis?

11. Kio kaŭzis la disfalon de la movado?
12. Kiel estis strukturita la movado de Volapük?
13. Kiu estas ĉifaloj kaj kia estas ilia rolo?
14. Kiel Volapük travivis la duan mondmiliton?
15. Kiu estis la laboro de Arie de Jong?
16. Kiu ĵas estas la meritoj de Johann Schmidt?
17. Kia estas la tasko de hodiaŭa Akademio kaj de la ĉifalo?
18. Kiaj estas nunaj aktivecoj de Volapük?
19. Kiom granda estas la Vikipedio de Volapük?
20. Kiu esperantisto kolektis kaj eldonadis historiajn materialojn pri Volapük?
21. Kiulingvan vortbazon havas Volapük?
22. Kiu ĵas fonetikajn specialaĵojn ĝi havas?
23. Kiel aspektas la vortradikoj?
24. Helpe de kio okazas deklinaciado?
25. Kiu ĵas rolon havas la personaj pronomoj en konjugaciado?
26. Per kiu gramatikajo formiĝas pasintaj kaj futuraj tempoj kaj pasivo?
26. Ĉu la numeraloj estas facile rekoneblaj? Ĉu ili similas al tiuj de la angla?
27. Kiu estas la plej ofta rimedo de vortokreado?
28. Kiu ĵas la ĉefaj diferecoj inter „Volapük nulik“ kaj la versio de De Jong?
29. Ĉu Volapük inspiris aliajn aŭtorojn de planlingvoj?
30. Kiu transprenis la Akademion de Kerckhoffs?
31. Kiu ĵas projektoj ekkestis tie kaj kiel oni karakterizas ilin?
32. Kio estas interlingvistika merito de Idiom Neutral?

Skribaj taskoj

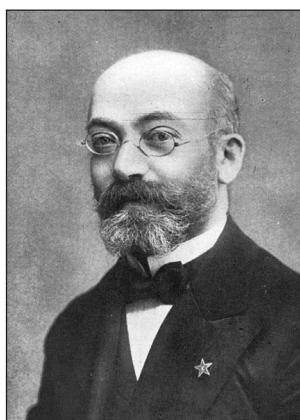
1. Pritaksu la neceson de fremdlingvaj konoj por la lingvokonstruado sur la ekzemplo de Schleyer.
2. Trovu informojn pri konataj poliglotoj, komparu ekz. la esperantiston F. V. Lorenz kun Schleyer.
3. Komparu la gravecon de la unua kongreso de Volapük kaj de Esperanto por iliaj movadoj.
4. Nomu kaj analizu la ĉefajn kaŭzojn por rapida kresko kaj rapida falo de Volapük.
5. Komparu movadojn esperantistan kaj volapukistan – ĉu ekzistas ĝenerale validaj punktoj?
6. Komparu la personecojn de Schleyer kaj Zamenhof.
7. Pritaksu la rolon de ĉifaloj, serĉu paralelojn en Esperanto-movado.
8. Rigardu la gramatikon de Volapük, ekz. la konjugacian sistemon, kaj pritaksu, kiuj formoj necesas por glata komunikado (ekz. kompare kun via gepatra lingvo).
9. Komparu la gramatikon de Schleyer kun tiu de De Jong.

8. Esperanto

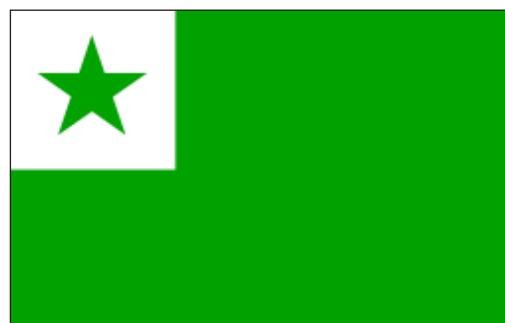
8.1. La aŭtoro

Ludoviko Lazaro Zamenhof (Lazar Markoviĉ Zamenhof, 1859–1917) naskiĝis kiel la unua de 11 infanoj de juda familio en Bjalistoko (Białystok, nun en Pollando), tiam situita en la Rusa Imperio. Ĉ. 70% de la loĝantoj de Bjalistoko estis judoj, krome vivis tie poloj, rusoj, germanoj kaj belorusoj. Tial Ludoviko jam junaĝe spertis ne nur multlingvecon, sed ankaŭ diversnaciismon kaj miskomprenojn, li do imagis, ke iu komuna lingvo solvus la problemojn. Lia patrino parolis kun li en la jida lingvo, lia patro en la rusa. Ludoviko krome parolis pole, lernis la germanan, la francajn, la hebrean, poste la antikvan grekan, la latinan kaj la anglan. En 1873 la familio transloĝiĝis al Varsovio, kie la patro ricevis postenon de gimnazia instruisto de la germana kaj franca lingvoj kaj poste laboris kiel cenzuristo de gazetaro. Ludoviko, post finstudo de la varsovia filologia gimnazio, studis medicinon en Moskvo kaj Varsovio, kaj sekve li komencis praktiki kiel kuracisto en la litova urbo Veisiejai. Spertinte, ke la ĝeneralmedicina laboro ne konvenas al li, li specialigis en Vieno pri okulkuracado kaj en 1886 eklaboris kiel okulisto en Varsovio. Tie li konatiĝis kun Klara Silbernik kaj edzinigis ŝin en 1887. Ili havis tri infanojn.

Post diversaj pripensoj pri la ebla internacia lingvo, Ludoviko konstruis en sia lasta gimnazia jaro «Lingwe Uniwersala», la unuan version de Esperanto, kiun li disvastiĝis inter siaj samklasanoj. Tiu projekto nekonserviĝis, sed oni scias el diversaj fotoj, ke ĝi baziĝis sur internacia vortaro, regula gramatiko kaj vortfarado pere de afiksoj. Ludoviko daŭre prilaboris ĝin dum siaj universitataj jaroj. En 1885, la lingvo estis finkonstruita, la aŭtoro tamen vane serĉis eldoniston. Finfine, Klara Silbernik disponigis sian doton al sia fianco por mem financi la eldonon, kaj en 1887 aperis la libreto «Meždunarodnyj jazyk. Predislovije i polnyj učebnik (dlja Russkich)» t.e. *Internacia lingvo. Antaŭparolo kaj plena lernolibro (por rusoj)*. Ĝi enhavas la 16 bazajn lingvoregulojn kaj ĉ. 900 vorttradikojn. Samjare aperis la versioj pola, franca kaj germana, en 1888 la *Dua Libro de l' Lingvo Internacia* kaj en 1889 la angla versio, vortaroj rusa-internacia kaj internacia-germania. La aŭtoro uzis pseŭdonomon *Dr-o Esperanto, kiu poste iĝis nomo de la lingvo mem*.

Figuro 8.1: Ludoviko Lazaro Zamenhof

Figuro 8.2: Esperanto-flago

Post la pogromoj en 1882, Ludoviko inkliris al cionismo, celanta krei judan ŝtaton unue eble en Ameriko, poste en Palestino (vidu ĉap. 3). Pro diversaj kialoj (multlingvismo, nekongruaj ideologioj, nesufiĉa teritorio k.a.) li tamen prefere esperis pri la futuro de la judoj en sekura diasporo sen religiaj kaj lingvaj problemoj, tial li transiris al hilelismo (religia kaj filozofia doktrino de la rabeno Hilel pri pacama kunvivado), surbaze de kiu li ellaboris propran interpretadon, nomatan *homaranismo*. La ĉefa punkto de lia „Deklaracio pri homaranismo“ estis: *Mi estas homo, kaj la tutan homaron mi rigardas kiel unu familion; la dividitecon de la homaro en diversajn reciproke malamikajn gentojn kaj gentreligiajn komunumojn mi rigardas kiel unu el la plej grandaj malfeliĉoj, kiu pli aŭ malpli frue devas malaperi kaj kies malaperon mi devas akceladi laŭ mia povo.* La ideo de komuna universala, internacia kaj neŭtrala lingvo tial iĝis grava parto de la homaranismo.

8.2. La movado

Grandan meriton por la stabiligo de planlingvo havas la organizita movado, kiu helpas krei la lingvan komunumon. La movado de Esperanto organiziĝis laŭ la modelo elprovita por la movado de Volapük, inklude de ekzisto de himno kaj simbolo. La unua Esperantoklubo estis tiu de Nurenbergo, fondita kiel volapukista en 1885 kaj transirinta al Esperanto en 1888. Sekvontjare ĝi komencis eldoni la unuan revuon en Esperanto, nomatan *La Esperantisto*. Tiu ĉi estis ege grava por fiksi la lingvon, ĝian stilon kaj ortografion. La literaturaj tekstoj, tradukitaj aŭ originale verkitaj de Zamenhof por la revuo, starigis la bazon por la posta legolibro *Fundamenta Krestomatio*. Tamen, la laboro por Esperanto kaŭzis al Zamenhof problemojn, ĉefe financajn, ĉar li pro okupiĝo pri sia lingvo dediĉis malpli da tempo al sia profesio kaj ne perlaboris sufiĉe por vivteni sian familion, eĉ se lia bopatro finance subtenis lin. La revuo „*La Esperantisto*“ cesis aperi en 1895 pro cenzuraj kaj financaj problemoj. Samjare tamen ekaperis en Svedio la revuo *Lingvo Internacia*, kiu ekzistis ĝis la unua mondmallito.

Intertempe, la nova lingvo trovis fruktodonan grundon en Francio. Instruisto Louis de Beaufront fondis en 1898 la *Societon por la Propagando de Esperanto* kun dulingva revuo *L'Espérantiste* (La Esperantisto). En la propagado li emfazadis la facilan lerneblon kaj la praktikan utilon de la internacia lingvo. Li sukcese varbis kelkajn francajn intelektulojn, kies prestiĝo multe subtenis la publikan opinion pri Esperanto, ekz. Théophile Cart (prezidanto de la Lingvistika Asocio en Parizo), Émile Boirac (rektoro de la Universitato de Grenoblo), generalo Hippolyte Sebert (membro de la Akademio de Sciencoj) kaj profesoro Carlo Bourlet, kiu peris al Zamenhof kontrakton kun la granda pariza eldonejo *Hachette*, paganta tantiemojn. Hachette eldonis revuon nomatan *La Revuo*, en kiu publikigis tradukoj de la plej famaj verkoj de la monda literaturo.

Renovigo de la kontrakto en 1903 ebligis al Zamenhof plene okupiĝi pri Esperanto. Ĝi disvastiĝis el Francio al Belgio, franca parto de Svislando, francaj kolonioj kaj poste al okcidenta Eŭropo. En 1905 jam ekzistis trideko da Esperanto-periodaĵoj kaj samjare okazis en Boulogne-sur-Mer (Bulonjo-ĉe-maro) la unua *Universala Kongreso de Esperanto* (UK) kun 688 partoprenantoj el dudeko da landoj kaj Esperanto kiel la sola laborlingvo (diference de la unua kongreso de Volapük, kie oni ankoraŭ multe parolis germane). La kongreso aprobis *Deklaracion pri la esenco de Esperantismo* kaj starigis la

Fundamenton de Esperanto kiel lingvan bazon de la planlingvo. La kongresoj ekde tiام okazas diversloke ĉiujare, kun escepto de la tempo de la mondumilitoj. Zamenhof jam frue klopodis krei internacian organizacon de lingvouzantoj, kiu transprenus la respondecon pri la lingvoevolu (denove difereco de Schleyer, la sola aŭtoritato pri Volapük), kaj organizado de la movado, sed la francoj ne konsentis.

Anstataŭ tio aperis proponoj pri reformo de Esperanto, kiuj kulminis en 1907 per ekestado de nova planlingvo *Ido* (vidu ĉapitron 10), al kiu transiris parto de esperantistoj. Tio spronis la decidon unuigi fidelajn esperantistojn en internacia organizaĵo, *Universala Esperanto-Asocio* (UEA), fondita en 1908 en Ĝenevo, konforme al la antaŭaj intencoj de Zamenhof. Ĝia oficiala organo iĝis la revuo „Esperanto”, aperanta ekde 1905 ĝis nun monate, akompanata ĉiujare de „Jarlibro” kun aktualaj informoj kaj adresaro. En 1912, la jaro de la 25-a datreveno de Esperanto, okazis la oka UK en Krakovo. Tie Zamenhof anoncis sian retirigon de la Esperanto-movado, por ke liaj ideoj ne estu konsiderataj tiuj de la movado. Li deziris resti nur „iniciatinto” de la lingvo, kiu post 25 jaroj pruvis sian vivkapablon. Dediĉante sin al evoluigo de homaranismo kaj pacaj ideoj, li devis sperti konfliktojn de la unua mondumilito, antaŭ kies fino li mortis. Liaj gefiloj kaj kelkaj aliaj familiarioj estis murditaj de nazioj dum la dua mondumilito.

La 1-a mondumilito malfaciligis kontaktojn inter diverslandaj esperantistoj, sed UEA, kies sidejo tiam estis en la neŭtrala Svislando sub la gvido de Hector Hodler, organizis transsendon de leteroj kaj helpon al militkapitoj. La 11-a UK okazis en 1915 en San Francisko kun nur 163 partoprenantoj el 16 landoj, kun decido repreni la laboron post la milito. La unuan postmilitan UK en Hago en 1920 vizitis 408 personoj, sed la intereso kreskis.

Dum la UK en 1921 en Prago fondiĝis *Sennacieca Asocio Tutmonda* (SAT), organizaĵo de laboristaro sub gvido de la franco Eŭgeno Lanti, kiu volis apartigi de la neŭtrala movado. Esperanto estas por SAT rimedo de la internacia klasa movado kaj homeca solidaro de la laboristaro. SAT dekomence starigis al si la taskon levi lingvan nivelon, eldonante gravajn literaturaĵojn verkojn kaj precipe la *Plenan Ilustritan Vortaron de Esperanto* (PIV). Inter 1920 kaj 1922, la *Ligo de Nacioj* okupiĝis pri planlingvoj, favorante al Esperanto (komp. ĉapitron 11).

La 15-a UK en 1923 en Nurenbergo havis rekordajn 4963 partoprenantojn. Okazis tie prezento de la dramo „Nathan la saĝulo” de G. E. Lessing kaj kabaredo aktorita de eminenta hungara ensemblo kun Julio Baghy kaj Kolomano Kalocsay. Ekde 1925, parto de la UK iĝis la „Internacia Somera Universitato” (t.e. serio de sciencaj prelegoj), kies tradicio daŭras ĝis nun, ekde 1981 sub la nomo *Internacia Kongresa Universitato*. En 1925, la Universala Telegrafo Unio proklamis Esperanton „klara lingvo” por telegrafado, samjare okazinta konferenco de radioamatoroj rekomendis ĝin por radioelsendoj, kaj la konferenco de komerco kaj industrio rekonis ĝin kiel lingvon de komerco kaj sciencoj. En 1929 malfermiĝis la *Internacia Esperanto-Muzeo* kiel parto de la Aŭstra ŝtata biblioteko en Vieno.

En 1934 ekaperis en Nederlando lernolibro kaj revuo por junaj komencantoj „La junu vivo”, kiu stimulis la junularon al internaciaj kunvenoj. En 1939 fondiĝis la „Tutmonda Junular-Organizo”, kiu post la milita paŭzo reaktivigis kaj ŝanĝis la nomon al *Tutmonda Esperantista Junulara Organizo* (TEJO), ekzistanta ĝis nun. Multaj gravaj esperantistoj komencis sian karieron en TEJO.

Eke fino de la tridekaj jaroj, la ĝenerala politika situacio malfavoris al la Esperanto-movado, en multaj landoj ĝi estis officiale malpermesata kaj dum la dua mondmilito persekutata. Paradokse kontraŭis ĝin kaj Hitler (Esperanto = lingvo de konspiremaj judoj kaj framasonoj) kaj Stalin (= lingvo de burĝa kapitalismo kaj kosmopolitoj), tial multaj esperantistoj pereis. Malfavora estis ankaŭ la organiza skismo post 1936, kiam flanke de UEA kun sidejo en Ĝenevo funkciis la *Internacia Esperanto-Ligo* kun sidejo en Britio. Inter 1940 kaj 1946 ne okazis UK-oj, sed en 1947 la du organizajoj trovis interkonsenton kaj kunfandiĝis. Gravan rekonon de Esperanto alportis la ĝeneralaj konferencoj de UNESKO en 1954 en Montevideo, akceptinta rezolucion rezonantan meritojn de Esperanto en internaciaj intelektaj interŝanĝoj kaj proksimigo de popoloj. En 1985, prepare al la centjariĝo de Esperanto, UNESKO ripetis la pozitivan rezolucion kaj rekomendis Esperanton al siaj membroŝtatoj.

La 50-a UK okazis en 1965 en Tokio, la unuan fojon en Azio, kaj poste Esperanto pli kaj pli disvastiĝas ankaŭ ekster Eŭropo. En komunismaj landoj, kiel ekz. en Ĉinio, en Kubo, en Orienta Eŭropo kaj en Sovetunio estis Esperanto akceptata kaj instruata kiel rimedo de informado pri tiuj landoj kaj iliaj sukcesoj ekonomiaj kaj politikaj. Signifa atingaĵo estis enkonduko de Esperanto-fako en 1966 en la budapeŝta Eötvös-Loránd-Universitato, dank' al la profesoro István Szerdahelyi. En Hungario eblas elekti Esperanton kiel lingvon de fremdlingva ŝtata ekzameno, do miloj da studentoj uzis tiun oferton, kvankam ili post la ekzameno ne ofte iĝis esperantistoj.

En la dua duono de la 20-a jc. firmiĝis la pozicio de la angla lingvo kiel mondwide internacia. Tio igis junajn esperantistojn revizii la movad-celon oficialigi Esperanton kiel duan lingvon por ĉiuj. En „Manifesto de Raumo”, verkita en 1980 okaze de TEJO-kongreso, ili starigas celojn alternativajn, gravajn por kreo de novtipa internacia kulturo de diaspora lingva minoritato, kiel ili vidas sin. La plej granda UK kun 5946 partoprenantoj okazis en Varsovio en 1987, la jaro de centjariĝo de Esperanto. Post la falo de komunismaj regimoj en la naŭdekaj jaroj plu ŝanĝiĝis la movada situacio. La 81-a UK en 1996 lanĉis dokumenton konatan kiel *Manifesto de Prago*, kiu emfazas i.a. demokratian komunikadon, lingvajn rajtojn kaj lingvan diversecon.

Kvankam nur parto de esperantistoj partoprenas en la organizita movado, ĝi estas la plej videbla rezulتو de la sociolingvistica evoluo. Atestas tion ne nur cento da landaj asocioj, kies nombro kreskas ĉefe ekster Eŭropo, sed ankaŭ tre diversaj organizacioj, plej ofte kunlaborantaj kun UEA kiel fakaj asocioj (ĉ. kvardeko), kiuj praktikas uzadon de Esperanto en kulturaj, filozofiaj, sciencaj, sportaj kaj multaj aliaj sociaj terenoj. Novaj komunikad- kaj lern-ebloj helpe de interreto (ekz. Duolingo, E@I) pligrandigas ĝeneralan intereson pri tiu ĉi – la plej granda – planlingvo.

8.3. La gramatiko

Alfabeto: a, b, c, ĉ, d, e, f, g, ĝ, h, ĥ i, j, ĵ, k, l, m, n, o, p, r, s, ĝ, t, u, ě, v, z.

Artikolo: nur la difina **la**, senŝanĝa, en poezio apostrofebla je **l'**.

Substantivoj: finiĝas je **-o**, akuzativo **-n**, pluralo **-j**.

Adjektivoj: finiĝas je **-a**, kongruas kun substantivo (akuzativo **-n**, pluralo **-j**), komparativo havas partikulon **pli**, superlativo **plej**.

Personaj pronomoj: mi, vi, li, ŝi, ĝi, ni, vi, ili. Akuzativo **-n** kiel ĉe subst. kaj adj.

Posesivaj pronomoj havas adjektivan finaĵon **-a**.

Nedifina persona pronomo: oni.

Numeraloj: unu, du, tri, kvar, kvin, ses, sep, ok, naŭ, dek, dek unu, ...dudek, tridek... cent...mil.

Ordaj numeraloj havas adjektivan finaĵon **-a**, obligaj **-obl-**, dividaj **-on-**, araj **-op-**: kvinoblo, kvinono, kvinopo.

Verboj ne ŝangigas en persono kaj nombro, prezenco finiĝas **-as**, imperfekto **-is**, futuro **-os**, kondicionalo **-us**, imperativulo (konjunktivo) **-u**, infinitivo **-i**, participo prezenco aktiva **-ant-** pasinta **-int-**, futura **-ont-**, pasiva prezenco **-at-**, pasinta **-it-**, futura **-ot-**. Helpverbo *esti* regulas.

Adverboj finiĝas je **-e**, komparado samas al adjektivoj.

Prepozicioj kun nominativo.

Korelativoj formas aprioran sistemon (komanca **ki-** signifas demandan pronomon aŭ adverbon, **ti-** demonstrativon, **ĉi-** ĝeneralecon, **nen-** negacion, **i-** nedifinecon. Fina **-u** signas personon, **-o** ajon, **-a** econ, **-es** posedon, **-e** lokon, **-am** tempon, **-el** manieron, **-al** kialon, **-om** kvanton).

	-A (<i>kvalito</i>)	-AL (<i>kaŭzo</i>)	-AM (<i>tempo</i>)	-E (<i>loko</i>)	-EL (<i>maniero</i>)	-ES (<i>aparteneto</i>)	-O (<i>ajo, afero</i>)	-OM (<i>kvanto</i>)	-U (<i>homo, situacio</i>)
Ĉi- (tutampleksa)	ĉia (j,n)	ĉial	ĉiam	ĉie (n)	ĉiel	ĉies	ĉio (n)	ĉiom	ĉiu (j,n)
I- (nedifinita)	ia (j,n)	ial	iam	ie (n)	iel	ies	io (n)	iom	iu (j,n)
KI- (demandovorto pri) (rilatovorto pri)	kia (j,n)	kial	kiam	kie (n)	kiel	kies	kio (n)	kiom	kiu (j,n)
NENI- (nea vorto pri)	nenia (j,n)	nenial	neniam	nenie (n)	neniel	nenies	nenio (n)	neniom	neniu (j,n)
TI- (montrovorto pri)	tia (j,n)	tial	tiām	tie (n)	tiel	ties	tio (n)	tiom	tiu (j,n)

Figuro 8.3: la korelativa tabelo

Vortordo estas libervola, laŭ eŭropecaj kutimoj pleje oftas SVO (subjekto Verbo Objekto).

Vortprovizo estas krom neologismoj pliriĉigata per vortkunmetado kun la ĉefa vorto je la fino de kunmetaĵo. Krome uzatas multaj afiksoj, kies nombro kreskis dum la evoluo de la lingvo – Zamenhof uzadis nur 6 prefiksojn kaj 25 sufiksojn, per kiuj oni povis pligrandi la vortprovizon helpe de derivado. La plej uzataj afiksoj estas: **mal-** signifas la kontraŭon, **re-** ripetadon, revenon, **-et-** estas „malgranda”, **-eg-** pligrandigas, **-in-** signifas virinon, **-id-** infanon, **-aŷ-** objekton, **-ec-** kvaliton, **-ebl-** eblon. La afiksoj estas plensignifaj kaj povas formi la vortbazon.

Specimenoj de teksto:

1. *Patro Nia* (la unua kompleta teksto aperinta en Esperanto, en la Unua Libro de L. L. Zamenhof)

Patro nia, kiu estas en la ĉielo,
sankta estu Via nomo,
venu reĝeco Via,
estu volo Via,
kiel en la ĉielo, tiel ankaŭ sur la tero.
Panon nian ĉiutagan donu al ni hodiaŭ
kaj pardonu al ni ŝuldojn niajn
kiel ni ankaŭ pardonas al ni aj ŝuldantoj;
ne konduku nin en tenton,
sed liberigu nin de la malvera,
ĉar Via estas la regado, la forto kaj la gloro eterne.
Amen!

2. „*La Espero*”, himno de la Esperanto-movado (L. L. Zamenhof, 1890)

En la mondon venis nova sento,
Tra la mondo iras forta voko;
Per flugiloj de facila vento
Nun de loko flugu ĝi al loko.
Ne al glavo sangon soifanta
Ĝi la homan tiras familion:
Al la mond' eterne militanta
Ĝi promesas sanktan harmonion.

Sub la sankta signo de l' espero
Kolektiĝas pacaj batalantoj,
Kaj rapide kreskas la afero
Per laboro de la esperantoj.
Forte staras muroj de miljaroj
Inter la popoloj dividitaj;
Sed dissaltos la obstinaj baroj,
Per la sankta amo disbatitaj.

Sur neŭtrala lingva fundamento,
Kompreneante unu la alian,
La popoloj faros en konsento
Unu grandan rondon familialan.
Nia diligenta kolegaro
En laboro paca ne laciĝos,
Ĝis la bela sonĝo de l' homaro
Por eterna ben' efektiviĝos.

La alfabeto de Esperanto estas latineca (kun diakritaj signoj) kaj ĝia gramatiko skeisma (preferanta unuecajn formojn). Tio estas ja kialo de la facila lerneblo, sed ankaŭ de kritikoj. La diakritoj en la formo de „ĉapelo” super konsonantoj estas aprioraj. De Zamenhof proponita alternativa uzo de ĉ >ch, ŝ >sh, ĥ >kh, ĵ >jh, ĝ >gh (aŭ pli posta tajpo-uzo de „x”) kontraŭas la principon „unu sono, unu signo” (oni tamen objetas, ke c, ĉ kaj ĝ estas kompleksaj fonemoj). La fonetika ortografio foje misformas la originalan vortformon: exemplo – ekzemplo, right – rajto, jersey – jerzo. Kontroversa estas la esperantigo de propraj nomoj, ekz. Lejbnico (Leibniz), Lepsiko/Lejpcigo (Leipzig), Manĉo (Mancha), Ofelio (Ophelia), Rabelezo (Rabelais), Frino (Phryne), Portvilao (Port Vila) – vd. PIV 2005.

Ekziston de la ununura gramatika artikolo kritikas i.a. slavoj, kiuj entute ne bezonas artikolon, same kiel latinistoj, kaj, aliflanke, ekz. la uzantoj de romanaj kaj germanaj lingvoj, kiuj volas krom la difina havi ankaŭla nedifinan artikolon. (La lingvo havas sufice da aliaj esprimebloj de difineco, sed la artikolo travivas konvencie.)

Unusignifaj kaj devigaj finaĵoj de la vortspecoj ebligas facilan orientigon en la teksto, kvankam ili estas kaŭzo de „miaŭaj” sonoj, primokataj ekz. de idistoj: Ankaŭ domoj estas novaj kaj belaj aŭ ĉarmaj ktp. La verba sistemo estas kompleksa, tial ne ĉiam eblas trovi precizan ekvivalenton en etnaj lingvoj. La komplekseco ofertas multajn stilistikajn eblojn, en kutima parolado oni tamen apenaŭ uzas la tutan riĉecon de la formoj, ekz. „tiam mi estis skribonta, kion mi estis aŭdinta”.

La vortkonstruado ebligas, unuflanke, labori kun relative malgranda nombro da vortradikoj (dum la ĝeneralaj konversacioj oni apenaŭ bezonas pli ol okcenton da ili), sed la arbitre derivitaj formoj, kompreneble, ne korespondas al la etnolingvoj: la vorto „maljuna” estas arbitra kontraŭo de „juna”, „malpeza” de „peza” (kial ekz. malpeza estas derivita de peza kaj ne male?). Aliflanke, la parolantoj mem kreas neologismojn kiel „olda”, „leĝera”, „lenta”, „kurta”. Ankaŭ analizajn formojn kiel „mal-san-ul-ejo” (kontraŭo + sana + homo + loko = loko por malsanuloj) jam la ĉiutaga uzo anstataŭigis per unuvorta neologismo „hospitalo”, „vagon-aro” (vagono + multo = aro da vagonoj) estas „trajno”, eĉ bone kompreneblaj „program-aro” (programo + multo) kaj „aparat-aro” (aparato + multo) cedis al angla neologismoj „softo” = software kaj „hardo” = hardware.

La vortprovizo de Esperanto estas plej grandparte latinida. Tamen, la reguleco de afiksoj devigis la aŭtoron al modifoj, do la sufikso **-et-** signifas „malgranda”, tial „planeto” estas „malgranda plano” do la vorto „planet” ŝanĝigis al „planedo”, same ekzistas „cigaredo”, „bufedo”, „komedo”, sed forgesite restis „t” en vortoj kiel „planetario”. Same pro la ingenra sufikso **-in-** oni ŝanĝis la latinidan „farina” al „faruno”, sed la sufikso restis en la vortoj kiel penicilino, doktrino, insulino.

Kombino de signifoplenaj afiksoj aŭ vortkunmetado povas koincidi kun ekzistanta vorto, kio estas fonto de vortludoj, ekz. la sufikso **-ist-** signifas profesian okupon, do pianisto, lingvisto, konstruisto, sed „turisto” ne estas profesia konstruanto de turoj (turo + isto). Same „ĉampano” ne estas pano por ĉamoj, sed vinspeco. Plue, ekskurso povas esti „estinta kurso”, sed ankaŭ veterado, vojaĝo, „ekspozicio” estas estinta pozicio, sed ankaŭ montrado de interesaj objektoj. Estas vero, ke oni senerare komprenas la vorton en konteksto, sed dum ekz. komputila traduko necesas analizi la vortojn unusence.

Estas mirinde, ke la lingvo travivis en pli mapli originala formo dekojn da reformprojektoj, kies nombro ĝis nun konstante kreskas. En la tempo de ekesto de Esperanto

ankoraŭ floris apriorecaj – skemismaj projektoj (ekz. Chabé Abane, Visona, Spelin, Oidapa, pazigrafioj), tial Volapük, uzanta ĝermancecajn vorttradikojn, kvankam kun ŝanĝoj, reprezentis certan progreson direkte al aposteriorismo. Kompare kun Volapük, la strukturo kaj vorttradikoj de Esperanto estas pli bone analizeblaj, ŝanĝante la fonetikan formon de vortoj nur malmulte. La plej oftaj reformoj de Esperanto venas de la t.n. naturalisma skolo, kiu klopodas alproksimigi la planlingvojn al etnolingvoj. Al la ĉefaj reformantoj, krom idistoj, apartenis i.a. René de Saussure (Antido I, Antido II, Esperantido, Nov Esperanto).

8.4. Akademio de Esperanto

La Akademio de Esperanto laŭstatute estas sendependa lingva institucio, kies tasko estas *konservi kaj protekti* la fundamentajn principojn de la lingvo Esperanto kaj *kontroli* ĝian evoluon. La antaŭulo de la Akademio de Esperanto estis la *Lingva Komitato*, fondita dum la unua UK en 1905, kun Zamenhof kiel prezidanto, por konsiliĝi kun li pri lingvaj demandoj. Laŭ propono de Zamenhof mem estis elektitaj 102 membroj el 28 nacioj. En 1908 la prezidanto proponis dispartigi la komitaton, formante en ĝi konstantan superan komisionon aŭ Akademion.

Laŭ sia historia regularo, la Lingva Komitato konsistis el lingvaj kompetentuloj, kies nombro ne estis limigita. Ili estis proponataj de la esperantistaj societoj aŭ grupoj kaj de anoj de Esperanto-institucioj; la kandidatoj estis akceptataj post ricevo de la opinio de la koncernaj naciaj societoj. La anoj estis elektataj per absoluta plimulto kaj rajtis konservi sian oficon dum 9 jaroj.

La akademianoj, kies nombro estis siatempe maksimume 18, estis elektataj de la Lingva Komitato per absoluta plimulto laŭ listo starigita de la Akademio mem, inter la membroj „montritaj per speciala lingva kompetenteco, kiuj povas efike partopreni la laborojn de la Komitato.“ Ili estis elektataj por 9 jaroj kaj rebalotataj ĉiun trian jaron po triono. Tiu ĉi sistemo konserviĝis ĝis nun. En 1905 estis elektitaj la membroj de Lingva Komitato, kaj en 1908 la akademianoj, nome: Boirac, Bein, Cart, Grabowski, Moch, Saussure, Nylen, Mybs, Villanueva, Evstifejeff kaj Wackrill; Boirac estis elektita prezidanto.

En 1908 estis fonditaj *konstantaj komisionoj* (poste nomataj sekcioj): Komuna vortaro, Gramatiko kaj Teknika vortaro. Laŭ la regularo oni povis laŭbezone fondi aliajn.

Sekcio de komuna vortaro laboris, ekz. en la jaroj 1906–1909, pri propraj nomoj, 1906–1913, pri korekto de eraraj tradukoj en universala vortaro, en 1908–1929 pri oficialaj aldonoj al universala vortaro. La ĉefa tasko estis oficialigi novajn vorttradikojn proponitajn de la Sekcio de komuna vortaro, post ekzameno de la Akademio. La unua aldono estis publikigita en 1909 kaj entenis 800 radikojn, la dua aperis en 1919 kun 312 radikoj, la tria en 1922 kun 193 radikoj, la kvara en 1929 kun 122 radikoj, tiam la kompleta nombro de radikoj estis ĉ. 4200. La vortaro de la oficialaj radikoj estis publikigita en 1922 en la kolekto de la Akademio, sekvata en 1924–1927 per oficiala klasika libro de Esperanto.

Sekcio de Gramatiko estis komence prezidata de Antoni Grabowski. Ne estis konstanta personaro en tiu sekcio, kiu mem ne efektivigis specialan laboron. La sekcio kolektis kaj plej ofte publikigis la verkojn de la membroj de Lingva Komitato pri temoj, kiuj interesis ilin.

Sekcio de teknikaj vortaroj estis fondita de René de Saussure, kiu kreis en Ĝenevo sciencan oficejon kun la celo kolekti laborojn de ĉiuj membroj de la Scienca Asocio laŭ plano bazita sur la decimala bibliografia klasigado. Saussure poste proponis krei akademian komisionon por oficialigi la vortojn proponitajn de la teknika komisiono. La komisiono laboradis pri la vortaro de la natursciencoj kaj publikigis en „Scienca Gazeto” kemian nomenklaturen kaj parton de la vortaroj de kemio, fiziko kaj mekaniko.

En 1948, la Lingva Komitato kaj ties Akademio estis künfanditaj kaj ricevis la nomon *Akademio de Esperanto*. Ĝi eldonis diversajn verkojn. Precipe gravaj estas la *Oficialaj aldonoj al la universala vortaro*, kaj la *Baza radikaro oficiala*. La plej grava dokumento restas la zamenhofa *Fundamento de Esperanto*, la ĉefa laborinstrumento de la Akademio, al kiu la akademianoj devas promesi sian fidelecon.

Akademio de Esperanto en 1999 starigis la komisionon “**Konsaltejo de la Akademio**”, al kiu povas turni sin ĉiu Esperanto-uzanto kun difinitaj lingvaj demandoj por ricevi konsilon aŭ rekomendon. Laŭ la Jarlibro 2018 kaj http://akademio.info/akademio/index.php?title=Sekcioj_kaj_Komisionoj (konsultite 2019-01-10, stato 2016) ekzistas la jenaj sekcioj: Faka Lingvo (direktoro Orlando Raola), Gramatiko (Sergio Pokrovskij), Ĝenerala Vortaro (Markos Kramer), Lingva Konsaltejo (Alexander Shlafer), Literaturo (Humphrey Tonkin), Prononco (Probal Dasgupta), Kontrolado de lerniloj (Anna Löwenstein) kaj komisionoj: Historio de la Akademio de Esperanto (Carlo Minnaja), Komisiono pri homaj nomoj (Barbara Pietrzak). La prezidanto de la Akademio estas barata lingvisto Probal Dasgupta.

La statuto estis lastfoje modifita en 2016. Laŭ la artikolo 2, la Akademio esploras ĉiajn lingvajn demandojn, koncernantaj Esperanton, verkas ĝian vortaron kaj teknikajn terminarojn, revizias kaj kritikas aperintajn verkojn kaj povas doni premiojn al eminentaj aŭtoroj. Tre grava eldiro de tiu ĉi artikolo estas: „La Akademio defendas Esperanton kontraŭ konkurencaj sistemoj de lingvo internacia”.

Laŭ la artikolo 3, la Akademio havu 45 membrojn (en 2018 ĝi havis 40 membrojn, inter ili tri virinojn). Laŭ la artikolo 7, povas fariĝi korespondantoj de la Akademio eminentaj personoj, kies okupoj aŭ funkcioj ne permesas al ili regule partopreni en la laboroj de la Akademio, sed kiuj deziras doni al ĝi la apogon de sia nomo (11 korespondantoj en 2018).

Artikoloj 8 kaj 9 koncernas elektojn: kandidato por la Akademio devas esti proponita de almenaŭ 5 akademianoj, kiuj reprezentu almenaŭ tri malsamajn naciajn lingvojn. Antaŭ ol submeti kandidaton al baloto, la Prezidanto demandas lin pri lia aĝo, ricevita scienca kaj faka instruo, profesia kariero, scio de naciaj lingvoj, Esperanto-agado, aparte pri publikigaĵoj en kaj pri Esperanto, fideleco al la Fundamento de Esperanto, kaj konsento konstante kunlabori en la Akademio.

Laŭ la artikolo 10, membroj de la Akademio povas iĝi:

- la sendiskute rekonitaj esperantologoj;
- la eminentaj pedagogoj aŭ leksikologoj, kiuj per siaj laboroj grave helpis al la instruado de Esperanto;
- la aŭtoroj, kies Esperantaj verkoj, originalaj aŭ tradukitaj, efektive kontribuis sur la beletra, teknika aŭ scienca kampoj al la kultura riĉigo de la lingvo.

Laŭ la artikolo 13, eksigindas (i.a.) tiu membro, kiu publike aŭ kaše agas kontraŭ Esperanto aŭ kontraŭ Akademio mem.

Artikolo 23 diras, ke la Akademio solvas la lingvajn demandojn laŭ la principoj de la *Fundamento de Esperanto*. Se temas pri enkonduko de lingva novaĵo aŭ pri ŝanĝoj de pli fruaj decidoj de la Akademio aŭ de la Lingva Komitato, la aprobo de almenaŭ du trionoj de ĉiuj membroj estas necesa.

Laŭ la artikolo 24, la Akademio publikigas „Oficialajn Informojn de la Akademio de Esperanto” en formo de cirkuleroj sendataj al la akademianoj kaj al la esperantistaj gazetoj, kiuj konsentas represi ilin. Laŭbezone aperas “Oficiala Bulteno”.

Tre grava celo de la Akademio de Esperanto estas konservi lingvan unuecon, tial necesas obei la Fundamenton. Tio estas evidenta specifaĵo de la lingvo funkcianta en diasporo. Ankaŭ akademioj de etnolingvoj jes ja respektas siajn gramatikojn, ili ŝajnas tamen multe pli koncentriĝi al la ellaboro de bonkvalitaj kaj aktualaj universalaj vortaroj, enciklopedioj, korpusoj kaj similaj dokumentoj. Loajaleco al la propra lingvo, kiu samtempe estas karakterizilo de etno/nacio, estas versajne tiom memkomprenebla, ke oni povas toleri kritikon de etnolingvo, male estas principe netolerable, ke planlingva akademiano kritiku sian planlingvon. Tiuj ĉi diferencoj montras, ke por la funkciado de planlingvoj, la akademioj (aŭ simile funkciantaj institucioj) estas multe pli gravaj ol por etnolingvoj.

8.5. Literaturo, kulturo, komunumo

La ekzisto de propra *literaturo* estas unu el la gravaj pruvoj de funkciado de la lingvo. Esperanto, en tiu rilato, atestas la ekeston de literaturaj verkoj tradukitaj kaj originalaj ekde sia komenco. Oni povas dividi la Esperanto-literaturon laŭ skoloj aŭ laŭ periodoj. La divido venas el la libro de Geoffrey Sutton *Original Literature en Esperanto*. Ĝi havas 728 paĝojn, ĉ. 250 ĉefartikolojn, menciojn pri kelkcent aliaj aŭtoroj kaj bibliografion de pli ol dumil verkoj.

1887–1920: *Primitiva romantismo kaj fondo de stilo*: per traduko de famaj verkoj de la monda literaturo, i.a. de Shakespeare, Goethe, Schiller, Grimm, Heine, Puškin, Gogol, Molière, Racine, Maupassant, Balzac, Dickens kaj Sienkiewicz, oni volis ĉefe montri la

Figuroj 8.4: Kolomano Kalocsay

Figuroj 8.5: Gaston Waringhien

Figuroj 8.6: William Auld

evolustaton de la lingvo kaj ĝian kapablon esprimi ĉion sambone kiel en etnolingvoj. Samtempe ekestis emociaj poemoj, kiel „Mia penso” kaj „Ho mia kor” de Zamenhof, kiuj elvokis la dediĉon al la nova planlingvo kaj ties komunumo. Poemojn verkis i.a. Stanislav Schulhof, Edmond Privat kaj Clarence Bicknell. Gravaj aŭtoroj de tiu periodo estis Antoni Grabowski, Felikso Zamenhof, Nikolaj E. Borovko kaj Vasilij N. Devyatnin. La unua originala romano „Kastelo de Prelongo” de Henri Valienne aperis en 1907. Ekde 1904 aperadis „Internacia sciencia revuo” (ekde 1949 sub la nomo „Sciencia revuo” organo de ISAE – Internacia Sciencista Asocio Esperantista).

1921–1930: *Matura romantismo kaj literatura florado* komenciĝis en 1921 per publiĝo de „Mondo kaj Koro” de Kolomano Kalocsay, la plej signifa el la verkistoj debutintaj komence de ĉi tiu jardeko. Kune kun Julio Baghy li apartenis al fekundaj aŭtoroj. Aliaj aŭtoroj – poetoj de tiu epoko estas i.a. Teodor Jung kaj Nikolao Hohlov. Jean Forge, filmregisoro, eldonis tiam sian verkon „Mr. Tot açetas mil okulojn”. La poemkolekto „Verdkata testamento” de Raymond Schwartz startis la eldonadon de spritaj kaj kritikemaj verkoj. Hilda Dresen estis lerta tradukistino kaj poetino. Eldoniĝis multaj tradukoj de la monda literaturo. Tradukoj el la moderna ĉeĥa literaturo aperadis dank' al la grupo „Moraviaj Esperanto-Pioniroj”. Montagu Christie Butler okupiĝis, krom tradukoj kaj vortaroj, ankaŭ pri Esperanto-biblioteko kaj muziko.

1931–1951: *Parnasismo kaj plenkresko*. Ŝlosilaj verkoj de tiu epoko estas „Parnasa Gvidlibro” de Kolomano Kalocsay, Gaston Waringhien kaj Roger Bernard, „Streĉita kordo” kaj antologio „Eterna bukedo” de Kalocsay, biografia verko „De paĝo al paĝo” de Lajos Tárkony, kaj „Plena Gramatiko” de Esperanto de Waringhien. Aktivis „parnasismaj” poetoj kaj „Budapešta skolo”, publikigis rakontoj, noveloj, teatraĵoj, eseoj, tradukoj, literaturaj revuoj.

1952–1974: *Postparnasismo kaj moderneco*. Tiun epokon komencis la poemkolekto „Kvaropo” de John Dinwoodie, John Francis, Reto Rosetti kaj William Auld (kiu estis proponita por la literatura Nobel-premio); al la „Skota skolo” apartenis ankaŭ multflanka verkistino Marjorie Boulton. La Esperanto-literaturo daŭre floris en Eŭropo, kie plu funkciis la Budapešta skolo (elstaris Ferenc Szilágyi kun la revuo „Norda Prismo”), krome komencis aperi interesaj verkoj kaj tradukoj ankaŭ en aliaj kontinentoj, precipe en Azio. Gravan rolon havis la „Eldonejo Stafeto” funkcianta de 1952 ĝis 1975 sur Kanariaj insuloj sub la gvido de Juan Régulo Perez. Ekpunktoj aŭtoroj kiel Julian Modest, Lina Gabrielli, Spomenka Štomec, Masao Miyamoto. Kreskis la produktado de originalaj teatraĵoj, ekz. de Zora Heide, E.V. Tvarožek, Emilija Lapenna, Stefan McGill, fratoj Filip. Menciindas la „Retoriko” de Ivo Lapenna kaj sciencaj verkoj de Paul Neergard, Sin’itiro Kawamura, Detlev Blanke, Tibor Sekelj, John C. Wells.

1975–1991: *Eksperimenta poezio, popularigo de la romano*. La novan periodon komencas „Neologisme” de Lorjak, en poezio aperas Krys Ungar, en sciencia literaturo Claude Roux, novaj literaturaj revuoj „Literatura Foiro”, „Fonto”, „La Gazeto”.

Post 1991: *Postmodernismo* startas per apero de „Sur la linio” de Jorge Camacho kaj verkarlo de la *Ibera skolo* kiel la poemaro „Ibere libere” (krom Camacho: Miguel Fernández, Abel Montagut, Gonçalo Neves). Originalajn romanojn verkas interalie Gerrit Berweling, Mikaelo Bronštajn, Sten Johansson, Anna Löwenstein, István Nemere, Marco Picasso, Manuel de Seabra. En poezio aperas ekz. la Moskva skolo, Mao Zifu, Baldur Ragnarsson, Mauro Nervi, Nicola Ruggiero, en teatro Paul Gubbins kaj Giorgio Silfer; ekde

2007 aperas la revuo „Bletra almanako”. Krom la organizajo „Esperantlingva Verkista Asocio” ekzistas „Esperanta PEN-Centro”. Laboras ĉ. dudeko da Esperantaj eldonejoj, inter ili „Mondial” en Novjorko, „Edistudio” en Pisa, „Impeto” en Moskvo, „Fremdlingva Eldonejo” en Pekino, „Stafeto” de la Flandra Esperanto-Ligo, KAVA-PECH en Prago. Ekzistas pli ol cent Esperanto-revuoj kaj gazetoj.

La **kulturo** de planlingvo ne nur peras valorojn de unuopaj etnaj/naciaj devenkulturoj de siaj parolantoj, sed ĝi samtempe estas transnacia, ĉar la planlingvo ebligas interkulturan komunikadon. Ekde 2014, Esperanto apartenas al la pola nemateria kultura heredaĵo. Karakterizoj de la komunumo estas simbooj kiel flago, himno kaj blazono (kvipinta verda stelo), tradiciaj kiel „Zamenhofa tago”, „Semajno de internacia amikeco”, gastigado pere de „Pasporta servo”, lingvaj frazeologismoj kaj idiomajoj kiel „esperantujo”, „fina venko”, „samideano”, „kabej”, „krokodili”, „gufujo”, „mojosa” ekzisto de internaciaj familioj kaj Esperanto-denaskuloj.

La ĉefa aranĝo estas la ĉiujara **UK** kun programo sciencia, instrua, eduka, amuza kaj turisma, sed krome pluraj internaciaj kulturaj festivaloj, kiel „Arkones” (Artaj konfrontoj en Esperanto), „OSIEK” (Organiza Societo de Internaciaj Esperanto-Konferencoj), „Interfest”, „KEF” (Kultura Esperanto-Festivalo), „EoLA” (Esperanto-lingvo arta) kaj aliaj aranĝoj dediĉitaj al Esperantaj teatro, literaturo kaj filmoj (ekz. de la brazila firmao „Imagu”), ekzistas radioelsendoj (en Pollando, Vatikano, Ĉinio, Brazilo, Kubo...), reta televido, podkasto, blogoj. Aliflanke organiziĝas pure sciencaj konferencoj kiel „KAEST” (Konferenco pri apliko de Esperanto en la sciencoj kaj tekniko) kaj sesioj de „AIS” (Akademio Internacia de la Sciencoj) San Marino, organizajo kun Esperanto kiel laborlingvo.

Ekzistas ĉ. 300 albumoj de *Esperanto-muziko*. La plej tradiciaj estas la aŭtoroj-kantistoj (ekz. Gianfranco Molle, Marçela, Jak Lepuil, Olivier Tzaut, Mikaelo Bronstejn, Georgo Handzlik, Jomart kaj Nataša), kantistoj de ŝlagroj (Ralph Glomp, Tutmonda muziko k.a.) pop- kaj rokmuziko (Amplifikasi, Dolchamar, Persone, Merlin, Team k.a.), popolmuziko (ekz. Nikolin', Kajto), monda muziko (Esperanto Desperado, Kim Henriksen, JoMo, Strika Tango k.a.), ĥormuziko (Akordo, Meven, Verda Stelo, Kvaropo Sinkopo...), regeo (Jonny M...), hiphopo (Pafklik, Eterne Rima, Jan Schröder...) elektronika muziko (Solotronik, Lunatiko, La Mevo, DJ Kunar...). Muzikeldonejoj estas i.a. Vinilkosmo, LF-Koop, Esp-Disk, KLEKS, ekzistas organizajo EUROKKA kaj revuo „Rok-Gazet” (1990-2001). En 2018 estis ludata Esperanto-opero „Šternenhof” en la Nacia Teatro en Prago.

Interreto alportis ne nur Esperanto-Vikipedion kun 257 736 artikoloj (majo 2019), sed ankaŭ esperantigitajn versiojn de Guglo, Vizaĝlibro kaj Ipernity, centojn da diskutgrupoj kaj uzon de tujmesaĝiloj kiel Skype, Telegram, ICQ, Paltalk – grava parto de la vivo de la dispora lingvokomunumo nun okazas pere de elektronikaj amasperiloj. Helpe de apliko „Amikumu” por poŝtelefonoj oni povas rapide trovi samideanojn en la ĉirkaŭaĵo.

Resume, la planlingvo Esperanto plene funkcias ene de sia lingvokomunumo, estante samvalora al etnolingvoj, ĝi sekve povas esti esplorata enkadre de sia propra scienco, esperantologio (vidu ekz. Koutny 2015, Stria 2015).

Bibliografio

Akademio de Esperanto: <http://www.akademio-de-esperanto.org/>

Barandovská-Frank, Věra (2006): Akademioj, lingvoj kaj planlingvoj, en: *Wandel, Amri (red.): Internacia kongresa universitato 59-a sesio, Florenco, Italio, 29 julio – 5 aŭgusto 2006*. UEA, Rotterdam, 15-39 <http://uea.org/pdf/IKU2006.pdf>

Esperanto-Vikipedio: <https://eo.wikipedia.org/wiki/Vikipedio:Ĉefpaĝo>

Fundamento de Homaranismo: http://homarano.narod.ru/Windows/fundh_e.htm

Hilelismo: http://www.esperanto.mv.ru/Hilelismo/index_e.html

Jarlibro 2018. UEA, Rotterdam

Korjénkov, Aleksander (2005): *Historio de Esperanto*. Sezonoj, Kaliningrado

Korženkov, Aleksander (2010): *Zamenhof. The Life, Works, and Ideas of the Author of Esperanto*. Mondial, New York & UEA, Rotterdam

Koutny, Ilona (2015): *A typological description of Esperanto as a natural language*, en: *JKI 2015/10*: 43-62, Rys, Poznań

Minnaja, Carlo (2018): *Historio de la Akademio de Esperanto*. Itala Esperanto-Federacio, Milano

Plena Ilustrita Vortaro de Esperanto (2005). Sennacieca Asocio Tutmonda, Paris

Støp-Bowitz, Carl (1996): *La Esperanto-Movado. Historio, Organizo, Amplekso*. 2a, reviziita kaj kompletigita eldono. Esperantoforlaget, Oslo

Sutton, Geoffrey (2008): *Concise encyclopedia of the original literature of Esperanto*. Mondial, New York

Stria, Ida (2015): Esperanto as Natural Language, en: *JKI 2015/10*: 32-42, Rys Poznań

Tonkin, Humphrey (2006): *Lingvo kaj popolo. Aktualaj problemoj de la Esperanto-movado*. UEA, Rotterdam

Wennergren, Bertilo (2012): *Detala gramatiko de Esperanto*. E(ce)I pere de Espero, Partizánske

Zamenhof, Ludoviko Lazaro (1905, 9-a eld. 1963): *Fundamento de Esperanto*. Enkondukoj, notoj kaj lingvaj rimarkoj de André Albault. EFE, Marmande

Figuroj

- Figuro 8.1: https://de.wikipedia.org/wiki/Ludwik_Lejzer_Zamenhof#/media/File:1908-kl-t-zamenhof.jpg
- Figuro 8.2: https://eo.wikipedia.org/wiki/Esperanto-flago#/media/File:Flag_of_Esperanto.svg
- Figuro 8.3: <http://www.reta-vortaro.de/revo/art/tabel.html>
- Figuro 8.4: https://eo.wikipedia.org/wiki/Kálmán_Kalocsay
- Figuro 8.5: http://www.peoples.ru/science/linguist/gaston_waringhien/zg3pzskfecply.shtml
- Figuro 8.6: <https://www.nls.uk/media/13447/auld1.jpg>

Demandoj

1. Kia estis la lingvosituacio en Bialistoko kaj kiu estis la ideo de la junia Zamenhof ĉi-rilate?
2. Kiu(jn) lingvokononojn li havis? Kiel tio influis lian projekton?
3. Kio estis verŝajne la karakterizaĵoj de lia unua projekto?
4. Kia estis profesio de lia patro? Ĉu vi ion sicas pri la gefratoj de L.L. Zamenhof?
5. Kies materia helpo ebligis eldoni la unuajn librojn pri Esperanto?
6. En kiuj lingvoj aperis la unuaj Esperanto-lernolibroj?
7. Kio estas cionismo, hilelismo kaj homaranismo?

8. Kial la homaranismo gravis por L. L. Zamenhof?
9. Kiu(j)j estis la unuaj esperantistoj?
10. Kiu eldonejo publikigis la unuajn materialojn pri Esperanto?
11. Kial gravis tradukoj el la monda literaturo por stabiligo de la lingvo?
12. Kiu(j)j estis la unuaj revuoj en Esperanto?
13. Kio estas la Fundamenta Krestomatio?
14. Kio estas la Fundamento de Esperanto? Kial ĝi gravas?
15. Kion vi scias pri Universalaj Kongresoj de Esperanto?
16. Kio estas UEA?
17. Kio estas SAT?
18. Kio estas TEJO?
19. Kie oni povas studi/lerni Esperanton?
20. Kion proponas la Manifesto de Raúmo kaj la Manifesto de Prago?
21. Kion eldiras la himno de Esperanto?
22. De kiu tipo estas la gramatiko de Esperanto?
23. Kion enhavas la korelativa tabelo kaj kio karakterizas ĝin?
24. Kia estas laŭdevene la vortprovizo de Esperanto?
25. Kiel kreigas novaj vortoj?
26. Kiel aspektas la propraj nomoj en Esperanto?
27. Ĉu vi konas iun reformprojekton de Esperanto?
28. Kiam kaj kiucele ekestis la Akademio de Esperanto?
29. Kiel estas organizita la Akademio?
30. Kiu(j)j komisionoj/sekcioj ĝi enhavas kaj kiucele?
31. Kiu(j)j punktoj de la akademia statuto?
32. Kiu(j)j de literaturo eldoniĝis en la unua periodo de Esperanto?
33. Kiu(j)j estis la plej gravaj aŭtoroj de la periodo de „matura romantismo”?
34. Al kio rilatas „parnasismo” kaj „postparnasismo”?
35. Nomu kelkajn aŭtorojn de originalaj prozo kaj poezio.
36. Kion vi sicas pri sciencia literaturo kaj sciencia agado en Esperanto?
37. Kio karakterizas la parolkomunumon de planlingvo?
38. Nomu kelkajn idiomajn, eldirojn aŭ frazeologismojn karakterizajn por Esperanto.
39. Pritaksu la valoron de UK kaj de kulturaj festivaloj.
40. Ĉu vi konas iun Esperantan aktoron, kantiston aŭ kantgrupon?
41. Kiu(j)j gravaj esperantistaj eldonejoj?
42. Kio pravigas la ekziston de esperantologio?

Skribaj taskoj

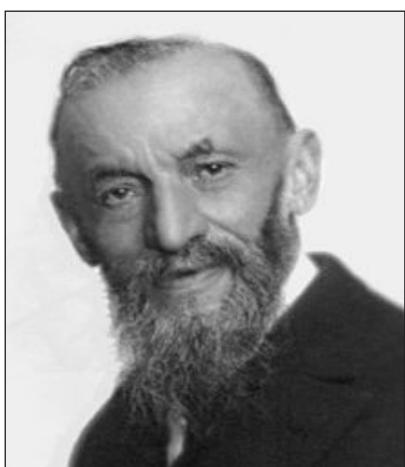
1. Verku portreton de iu grava esperantisto.
2. Priskibu UKo(j)n, ties rolon kaj enhavon.
3. Referu pri iu literatura skolo aŭ epoko.
4. Informu pri uzo de Esperanto en scienco(j).
5. Elektu kaj priskribu iun elementon de Esperanto-kulturo.
6. Pritaksu la rolon de esperantistaj familioj kaj denaskuloj.

9. Giuseppe Peano kaj Latino sine flexione

9.1. Vivo kaj verko

Giuseppe Peano (1858–1932) naskiĝis en kamparana familio en Piemonto. Lia onklo Giuseppe Cavallo, pastro loĝanta en Torino, ebligis al li transloĝigi tien por viziti la klasikan liceon Cavour. Post eminenta maturecezameno Peano akiris stipendion por studi matematikon en la universitato de Torino. Jam fine de la unua studjaro li ricevis unu el la premioj de la Scienca fakultato. 22 jarojn aĝa li finstudis, iĝis unue asistanto de profesoro Enrico D'Ovidio kaj poste anstataŭanto de profesoro Angelo Genocchi, gvidante liajn seminariojn pri analitiko. Tiam li komencis publikigi matematikajn artikolojn kaj faris siajn unuajn matematikajn inventojn. Kune kun Genocchi li publikigis gravan traktajon pri diferenciala kalkulo. En 1884 li habilitiĝis, ekinstruis kiel libera docento, en 1886 li ekfunkciis kiel profesoro en la Armea Akademio kaj fine kandidatiĝis por la profesora posteno en la universitato de Torino; en la aĝo de 32 jaroj li ricevis katedron pri infinitezima kalkulo. Unu jaron poste li estis elektita en la Sciencan Akademion de Torino. Peano laboris en sia posteno ĝis la jaro 1931, kiam li transiris al la katedro pri komplementa matematiko, kaj tie li meze de laboro mortis pro korinfarkto en 1932. Li estis membro de pluraj sciencaj organizaĵoj, interalie de la tradiciriĉa itala natursciencista „Accademia Nazionale dei Lincei“ kaj li ricevis ordenon de la itala krono (Commendatore della Corona d'Italia). Li estis maestro de la framasona logio „Dante Alighieri“ en Torino. Lian sciencan biografion verkis lia disĉiplo Hubert Kennedy.

Peano estis escepta pedagogo, kapabla enstuziasmigi la studentojn, helpis al ili per personaj konsiloj kaj propagandis demokration en la lernejo. Ekzamenadon li opiniis superfluaĵo, ĉar dum bona instruado oni lernu pro propra intereso kaj ne por ricevi ekzamenajn notojn. Pli gravi, ke la studentoj havu okazon por memstara esplorado. (Tiu ĉi ideoj, similaj al la posta didaktika skolo de Maria Montessori (1870–1952), tiam ankoraŭ aspektis kiel strangaĵo.) Liaj studentoj kaj konatuloj priskribas lin kiel homon kun karismo, toleremo kaj respekteto al opinioj de aliaj, ĉiam pretan konstrueme diskuti kaj kunlabori.

Figuro 9.1: Giuseppe Peano

La sciencia verko de Peano estas opiniata revolucia, li akceptis neniujn dogmojn. Liaj unuaj laboraĵoj aperis en la aktoj de la Scienca Akademio de Torino jam en 1881. Lia libro verkita kun Angelo Genocchi havis decidan influon al transformo de infinitezima kalkulo. En 1890 Peano faris inventaĵon en fraktala geometrio: la kurbo, pleniganta dudimensian spacon, estas nomata laŭ li. La plej grava atingaĵo de Peano estis ellaboro de la matematika logiko; li estas agnoskata kiel unu el la fondintoj de moderna formala logiko, kvankam li sur tiu tereno faris pli da laboro filozofia kaj lingvistica ol pure matematika. Lia ĉefa inventaĵo estas ideografio, t.e. simboloj kapablaj priskribi koncernajn objektojn. Revolucia estas lia aksioma sistemo de naturaj nombroj, kies kompletajn kvalitojn Peano igis dedukteblaj el nuraj kvinaj aksiomoj. *Arithmetices principia, nova methodo exposita*, lia libro verkita en 1889 en la klasika latina lingvo, enhavas la unuan analizon de aritmetikaj kaj logikaj ideoj, kiujn poste prilaboris adepto de Peano, profesoroj Alessandro Padoa kaj Mario Pieri. Al la matematika-logika skolo de Peano apartenis i.a. italoj Giovanni Vailati, Giovani Vacca kaj Filiberto Castellano, britoj Alfred North Whitehead kaj Bertrand Russell, usonanoj Eliakim Hastings Moore kaj Edward Huntington kaj la konata franca filozofo-matematikisto Louis Couturat.

En 1891 fondis Peano la revuon *Rivista di matematica*, en kiu li publikigis rezultojn de siaj esploroj. La plej valora inter liaj verkoj estas *Formulario Mathematico*, ĉ. kvincentpaĝa, (la lasta kvina volumo aperis en 1908), siaspeca enkonduko en aritmetikon, algebron kaj geometrion, kun historiaj kaj bibliografiaj rimarkoj kaj kun ĉ. 4200 formuloj kaj teoremoj. Kunlaboranto de Peano, profesoro Ugo Cassina, nomas tiun libron neelcerpebla minejo de matematiko. Tiu ĉi verko ne plu estis skribita en skolastika latino, sed en la latina lingvo sen fleksio. Ĝi estis revolucia sciencia verko en la historio de interlingvistiko, demonstranta, ke oni povas la simpligitan latinan senprobleme uzi por sciencaj celoj.

9.2. Lingvistica problemaro kaj Latino sine flexione

La intereso de Peano pri interlingvistikaj problemoj komenciĝis en la jaro 1903, kiam lia franca kolego Louis Couturat publikigis kelkajn ĝis tiam ankoraŭ ne aperintajn laboraĵojn de Wilhelm Leibniz. Inter ili estis propono plifaciligi la latinan lingvon, precipe ties gramatikon. Kompreneble ankaŭ Leibniz (1646–1716) scipovis la klasikan latinan lingvon, en kiu li skribis siajn plej grandajn verkojn, sed jam tiam li opinis ĝin malfacila. Peano, kiu jam estis publikiginta „*Arithmetices principia*” en la latina kaj kelkajn aliajn verkojn en la franca, opinis la ideon de Leibniz elstara, ĉar ankaŭ li sentis, ke oni bezonas iun internacie kompreneblan lingvon, en kiu jam ekzistas plej eble multaj sciencaj terminoj. Ĉar la latina lingvo estis normale instruata en eŭropaj lernejoj, oni devus lerni neniu novan internacian lingvon, opinis Peano (tio estis lia argumento kontraŭ Volapük kaj Esperanto, kiuj ja estas malpli komplikaj, tamen oni devas lerni ilin). Transpreninte la ideon de Leibniz pri „*lingua latina rigida*”, li provis uzi la lingvon sen fleksio.

Tiun temon li unue mencias en 1903 („*De Latino sine flexione*”, en *Rivista di matematica*). Tiam Peano parolis simple pri la „*latina sen fleksio*”, tio estas *Latino sine flexione*, kaj ĝenerale pri „*internacia lingvo*”, tio estas *interlingua*. (Same nomis Schleyer en la jaro 1879 sian planlingvon simple „*mondolingvo*”, tio estas *volapük*.) La terminon *inter-*

lingua (komence skribita kun liga streko) kreis Peano kiel nomon por lingvokonstruaĵoj, kiuj faciligu aŭ entute ebligu komunikadon inter personoj kun diversaj denaskaj lingvoj. Li do komence donis al la adaptita latina neniu specialan nomon. En la interlingvistika literaturo oni tamen kutime uzas la esprimon „Latino sine flexione” (LSF) aŭ „Interlingua” kiel sinonimajn priskribojn de lia lingvoprojekto. Tiu ĉi fakte baziĝas ne sur nura faciligo de la latina gramatiko, sed ankaŭ sur maksimuma internacieco de la vortprovizo, transprenata en originala latina formo. Sian opinion pri la signifo de la latina lingvo Peano prezentis en traktaĵo „Il latino quale lingua ausiliaria internazionale” en 1904.

Alia grava lingvistica verko de Peano estis kolekto de eŭropaj interaciismoj *Vocabulario commune ad linguas de Europa*, kiun li komencis verki en 1904 kaj kiu en 1909 kunfandiĝis kun *Vocabulario de latino internationale*, kompletigoj kaj revizioj okazis ĝis 1915. La lasta versio havas 14 000 vortradikojn en 5–10 hindeŭropaj lingvoj kun priskribo de ilia etimologia evoluo. La unua eldono enhavas liston kaj etimologion de ĉ. dumil latinaj vortoj kun ekvivalentoj en eŭropaj lingvoj. Pluraj el ili la latina transprenis el la greka lingvo (academia, anatomia, barometro, catalogo, charactere, charta, choro....), el la araba (alcohol, algebra, azimut, cifra, cotone, magazin, tamburo, tariffa....), aliaj reiris en la latinan lingvon el etnolingvoj kun ŝangita vortsignifo (cabinet, calibre, accordo, balcone, banco, negro....). Peano faras ankaŭ ĉiloke sintezon de la principoj de Leibniz. La teksto, kies elementoj troviĝas en la plej multaj eŭropaj lingvoj, estas tuj komprenebla: „Sol fulge. Nocte seque di. Luna da luce in nocte. Hieme fer nive et gelu. Vere seque hieme. Vespere est post die et prae nocte. Cane seque homo. Pisce nate in mari”.

En 1928 aperis festlibro okaze de la 70-a naskiĝtago de Peano. Lia kunlaboranto Ugo Cassina surlistigis tie 63 „Publicationes pro interlingua”, do ĉiujn tiutemajn publikajojn inkluzive de diskutproponoj, recenzoj kaj komentoj, skribitaj inter 1903 kaj 1928. En la kompleta bibliografio kunmetita post la morto de Peano (Ugo Cassina kaj Hubert Kennedy) troviĝas resume 231 laboraĵoj, inter ili ĉ. 180 pri matematiko, logiko kaj parencaj temoj. 38 verkoj estas kvalifikataj kiel *lingvistikaj* laboraĵoj (tiu ĉi alordigo estas ne ĉiam klara, ĉar Peano ofte rigardis lingvon ankaŭ el matematika vidpunkto, ekzemple *Algebra de grammatica*). Peano uzis la Latinon sine flexione por sciencia teksto tuj en 1903 en la artikolo „Principio de permanentia” kaj tiel li demonstriĝis la taŭgecon de tiu simpligo por sciencaj celoj. En Latino sine flexione mem li verkis dudekon da fakaj laboraĵoj.

Ni priatentu la artikolon „**De latino sine flexione**”, en Rivista di matematica (1903/VIII: 74-83). Ĝi komenciĝas en la klasika latina lingvo: „Lingua latina fuit internationalis in omni scientia, ab imperio Romano usque ad finem saeculi XVIII” (La latina estis internacia lingvo en ĉiuj scienco ekde la Romana imperio ĝis la fino de la 18-a jarcento). Poste la aŭtoro skribas, ke nun oni opinias la latinan lingvon tro malfacila. Sed, la kompleta lingvo apenaŭ estas bezonata, ĉar oni povas uzi nur parton de ĝi por esprimi ajnan informon. La ideoj de Leibniz pri kazo, genro, nombro, konjugacio, verbaj finaĵoj, vortprovizo kaj prononco estas poste en sep paragrafoj citataj, komentataj kaj pritraktataj. La nove starigitaj reguloj estas tuj aplikataj, tiel ke en ĉiu sekvanta paragrafo la lingvo iĝas pli analiza, ĝis ĝi je la fino estas vere sen fleksio.

- 1) Prepozicioj kiel *de*, *ad*, *ab*, *ex* estas uzataj en la klasika latina kun fleksiita formo de la nomo; en la vulgara latina kaj pli poste en la latinidaj lingvoj malaperas la finaĵoj, ĉar la prepozicioj estas sufice unusencaj por esprimi la kazon: *de* genitivon, *ad* dativon, *ab* ablativon kaj tiel plu. La akuzativon oni rekonas laŭ la pozicio subjekto-verbo-objekto

en la frazo. La substantivo poste povas stari aŭ en nominativo, aŭ en alia nefleksiita formo, ekzemple derivita de ablativo.

- 2) „Discrimen generis nihil pertinet ad grammaticam rationalem”, estas citata Leibniz: racia gramatiko do povas ekzisti ankaŭ sen genro. Se oni volas ĝin emfazi, oni diras *mas* aŭ *femina*. En la hejma lingvo oni uzas pronomojn *is*, *ea*, *id*.
- 3) „Videtur pluralis inutilis”, diras Leibniz. Se oni devas indiki la nombron, oni povas diri *uno* aŭ *plure*, aŭ uzi numeralojn (kiel ekz. „populo romano eligeba duo consule”).
- 4) „Personae verborum possunt esse invariabiles”, tio signifas, ke oni ne devas uzi verbajn finaĵojn, se oni jam uzas personajn pronomojn. Tiam suffiĉas la plej facila verba formo, t.e. la imperativo. La infinitivo havas unuecan finaĵon *-re*, modo esprimiĝas per *si*, *ut*, *quod* ktp., tempo per adverboj, partikuloj k. s., kiel *heri*, *cras*, *nunc*, *infuturo*, ekz.: „Ut te vale” (Fartu bone). „Heri me lege, antequam tu veni” (Mi legis, antaŭ ol vi venis). „Cras, postquam me veni ad Roma, me scribe a te” (Kiam mi venos en Romon, mi skribos al vi).
- 5) Ankaŭ participojn eblas redukti, kiel *laudante* = qui lauda, *laudatus* = qui aliquo lauda, pasivajn verbojn eblas uzi en aktiva formo. Se la verbaj finaĵoj tamen devus ekzisti pro estetikaj kialoj, tiam eblas imiti la vulgaran latinan: *-nte*, *-to* por participoj, *-vi*, *-bi* por pasinteco kaj futuro, uzadon de la helpverbo „havi” (me habe amato) por preterito k. s.
- 6) La ekzistanta latina vortprovizo estas sufice riĉa por esprimi ĉiujn ideojn. Neologismoj povas esti ĉerpataj el la vulgara latina kaj el la latinidaj lingvoj, kun minimume du kontrollingvoj, ekzemple la franca kaj la itala. Ekzistas simplaj reguloj por derivado, ekz. abstraktajo esprimiĝas per adjektivo (bonitas – bono, altitudo – alto), adjektivo povas havi formon de genitivo (aureo – de auro, vitulino – de vitulo), verboderivajo kiel simpla verbo (laudatio – lauda, cogitatio – cogita), vortoj kun mala signifo povas kreigi per *ne-* (difficile – ne facile, indigno – ne digno) k. s.
- 7) La prononco imitu la antikvan (tamen kun kelkaj diferencoj de la „Restituta”, kiun hodiaŭ uzas la novlatinistoj): c [k], g [g], ti [ti], y [ü], th [th], h [h], ch [ħ], sed ae [ä], oe [ö], ph [f], qu [k]. Por tiuj ĉi paragrafoj konsultis Peano la libron de Antoine Meillet „Introduction à l‘ étude comparative des langues indoeuropéennes”.

Post tiu mallonga enkonduko prezantas Peano historian superrigardon pri diversaj helplingvoj. Li mencias novlatinistan kongreson en Romo en la jaro 1903, kun partoprenantoj el la Romanaj landoj, dum kiu nur la plej gravaj prelegoj prezentiĝis en la latina lingvo, cetere oni parolis itale, france, okcitane, hispane kaj rumane. Peano mencias latinajn revuojn „Phoenix” (London), „Praeco Latinus” (Philadelphia) kaj „Vox urbis” (Roma), kiuj servas por diskonigi la klasikan latinan, sed havas plurajn malfacilajojn (la unuaj du revuoj ĉesis aperi). Se la latina do havas problemojn, logika solvo estas la planlingvo.

Ĉi tie mencias Peano la aŭtorojn de filozofiaj lingvoj Lull, Kircher, Dalgarno, Wilkins kaj precipe Leibniz, poste la libron „Histoire de la langue universelle” de Couturat kaj Leau. Peano interesigas antaŭ ĉio pri novlatinidaj projektoj: Lingua de Henderson, Novlatin de Rosa, Idiom Neutral de Rosenberger, proponoj de American Philosophical Society ktp. kaj venas al la konkludo, ke oni devas dum la lingvokonstruado procedi unue analize, do oni devas dismeti la fontolingvon en unuopajn erojn – male ol dum ideoGRAFA sintezo. Se oni procedas kaj analize kaj sinteze, oni kvazaŭ boras tunelon de ambaŭ flankoj, kaj se oni

renkontiĝas, tiam künfandiĝas la „Lingua rationale” kaj la „Characteristica universale” de Leibniz.

Tiam Peano citas ankoraŭ Hermann Diels, Giusto Bellavitis kaj Louis Couturat, kaj mencias la celojn de la „Délégation pour l'adoption d'une langue auxiliaire internationale” („Delegitaro por alpreno de internacia helplingvo”, fondita en 1901): internacia helplingvo devas servi al sociaj, komercaj kaj sciencaj bezonoj, ĝi devas esti lernebla por ĉiu je la nivelo de mezlernejo kaj ĝi ne rajtas aparteni al iu nacio. La postparolo estas skribita plene en la latina lingvo sen fleksio, kun rimarkigo, ke oni povas por tiu ĉi farendaĵo uzi ajnan latinan vortaron. Se oni uzus italan vortaron, tiam oni analogie skribus en la itala lingvo sen fleksio.

La intenco de Peano estis doni al la sciencistoj internacie uzeblan lingvon, li ne antaŭvidis movadon kiel en kazo de Esperanto. Kelkaj liaj sciencaj kolegoj evidente komprenis kaj akceptis tiun ideon, kiel atestas la artikolo de Paul Mansion (profesoro de la universitato en Gento) el la jaro 1904: „*La saĝa profesoro el Torino, al kiu ni jam dankas pro lia admirinda ideo grafia sistemo, sukcesis forigi ne nur finaĵojn de kazoj, numeroj, genroj kaj personoj tiel, kiel volis Wilhelm Leibniz, sed ankaŭ tiujn de tempoj kaj modoj. La latina senfleksio estas la lasta etapo de la natura lingvo-evoluo: la mezepoko donis al ĝi – kaj per ĝi al modernaj lingvoj – analizan sintakson. Peano pluiras en tiun direkton, atingante jam la limon: li tute senigas la malnovan lingvon de Romanoj de ĝia fina pezo kaj reduktas tiel la gramatikon al la lasta grado de simpleco*”.

En „Revista de matematica” (kies unue italan, poste francan nomon „Revue de mathématiques” kaj redakcian lingvon Peano ŝanĝis en 1906 al Latino sine flexione) poste aperis laboraĵoj de diversaj aŭtoroj en Latino sine flexione. Peano pli kaj pli interesigis pri problemaro de internaciaj lingvoj, en la artikolo „Notitias super lingua internationale” (numero VIII/1906) li prezantis diversajn projektojn, prikomentis Volapük kaj Esperanton kaj la komunikon rolon de la latina. Pro iniciato de Louis Couturat, Peano prezantis sian projekton al la „Delegitaro” kaj parolis en Latino sine flexione dum ĉiuj ĝiaj kunsidoj, kiuj normale okazis franclingve. Pro sia devo ĉeesti ekzamenojn pri matematiko en sia universitato, li ne povis partopreni la finan voĉodnadon de la Delegitaro, per kiu estis kiel la plej taŭga solvo elektita Ido. (Peano klopodis prelegi en la senfleksia latina ankaŭ dum internaciaj kongresoj de matematikistoj, sed oni kelkfoje rifuzis tion pro proceduraj kialoj.) La intereso pri internaciaj lingvoj fine kondukis lin al Academia pro Interlingua.

9.3. Academia pro Interlingua

La originala *Kadem Beviinetik Volapiuka*, fondita en 1887 por evoluigi Volapük, kolapsis pro internaj kvereloj, poste ĝi sub gvido de Waldemar Rosenberger kaj F. A. Holmes uzis la latinidan Idiom Neutral. Idiom Neutral estis uzata ankaŭ en la periodaĵo „Progres”. En la jaroj 1908–1909 la londona eldonisto A. Miller publikigis *Korespondens internasional*, periodaĵon kun artikoloj de membroj el Anglio, Usono, Belgio, Francio, Germanio, Hungario, Italio, Japanio kaj Rusio, skribitaj en pluraj planlingvoj, i.a. Ido kaj Universal. Tie publikigis ankaŭ artikolo *Mensura de internationalitate* de Peano.

La 26-an de decembro 1908 estis Peano elektita direktoro de la Akademio. Li anoncis tion en la 96-a cirkulero datita la 1-an de majo 1909, skribita dulingve en Idiom Neutral

kaj en Latino sine flexione. La nomon de la organizaĵo li tradukis kiel „Academia pro Inter-lingua” uzante la vorton unue kun interliga streketo. Ekde la unua numero de la akademio revuo *Dicussiones* (1-a de aŭgusto 1909) uzis Peano la terminon sen streko. Academia pro Interlingua estis (re)fondita kaj jure registrita sub tiu ĉi nomo en Torino en la jaro 1910. Laŭ sia nova statuto ĝi ĉesis esti elita organizaĵo (en la jaro 1908 ĝi havis nur dek membrojn) kaj malfermiĝis por ĉiuj favorantoj de diversaj formoj de latinide bazita „interlingua”, kiu estis pridiskutebla laŭ akademiaj rekomendoj.

La plej gravaj punktoj de la statuto:

- „Academia cura progressu de interlingua in theoria et in practica” (La akademio zorgas pri progreso de internacia lingvo en teorio kaj praktiko).
- „Omne socio pote adopta forma de interlingua que illo praefer” (Ĉiu membro povas adopti la de si preferatan formon de internacia lingvo).

Kaj pri la statuto, kaj pri la rekomendoj eblis diskuti kaj demokratie decidi, tial eldoniĝis (paralele al la cirkuleroj) periodaĵo *Discussiones*. La unua numero de *Discussiones* en 1909 proponis al diskuto la unuajn kvin regulojn por la interlingvo:

- 1) La lingvo de la Akademio enhavu ĉiujn vortojn komunajn al la jenaj lingvoj: angla, germana, franca, hispana, itala, portugala, rusa.
- 2) La Akademio adoptas ĉiujn internaciajn vortojn, ekzistantajn en la latina, en la formo de latina radiko.
- 3) Prononco de latinaj vortoj konformas al prononco de la antikva latina.
- 4) La Akademio adoptas ĉiujn anglajn vortojn derivitajn de la latina, en vasta senco.
- 5) La Akademio ellaboras vortaron de necesaj vortoj, kiuj ne estas latinaj/anglaj, kaj de la plej oftaj esprimoj.

Aldone oni rimarkigis, ke tiel farita lingvo stribas al maksimuma internacieco sen aspekti artefarite; tial oni povas nomi ĝin „Europaeo moderno”, sed, se oni akceptos la regulon 4), oni povas paroli pri „Latino-Anglo”.

La akademianoj poste diskutadis pri la proponoj. Komence de ĉiu kajero aperis la jam aprobitaj reguloj, poste estis lanĉataj novaj proponoj, akompanataj de diversaj komentoj kaj analizoj. Ekz. Jules Meysmans proponis ŝanĝi la regulon 2) jene: „La Akademio adoptas internaciajn vortojn en la formo komuna al maksimuma nombro de lingvoj”. Pri formo de vortoj skribis ankaŭ Waldemar Rosenberger kaj Edgar de Wahl.

La diskutoj pri la formo de interlingvo direktis la vojon de la Akademio al vera bredejo de planlingvoj. En „*Discussiones*” en 1909 estis detale prezентitaj kaj diskutataj *Ido*, *Universal* de H. Molenaar, *Romanal* de S. M. Boningue, projekto *Genigraphia* de Giuseppe Matraya kaj *Perfektsprache* de Alois Hartl. „Grup Neutralist” el St. Petersburg raportis pri aktivecoj en Esperanto, Ido, Ro, Universal, Idiom Neutral kaj Reform Neutral, kaj proponis fondi internacian registaran oficon por enkonduko de universala lingvo. En 1910 prezentiĝis *Adjuvilo* (reformo de Ido, Seidel) *Pan Arisch* (Friedmann), *Antido* (R. de Saussure) kaj *Simplo* (Ferranti), en 1912 *Omnez* (Sidni Bond), *Europal* (Weisbart) kaj *Semilatino* (Pinth), en 1913 pritraktiĝis *Latin-Esperanto* de Vanghetti. Multaj artikoloj refoje pritraktis la rolon de la latina lingvo, substrekante ĝian gravecon por eŭropa lingvokomunikado.

La akademio daŭre kreskis. Oni povas kompari du membrilstojn, unu el 1912, la alian el 1927. En la unua listo estas 113 membroj, en la dua 366 membroj, sed nur 38 nomoj ripetiĝas. La 38 membroj do restis fidelaj al la Akademio ĝis post 13 jaroj, dum 75 membroj

eksiĝis kaj 328 venis dum tiu periodo. En 1927, la Akademio havis anglan sekcion en Londono (post italoj, trideko da angloj estis la plej fortaj membrogrupo, antaŭ po dudeko da ĉehoj, usonanoj kaj poloj), kaj en la konsilantaro estis krom membroj el naŭ eŭropaj landoj tri usonanoj. La membroj publikigadis siajn proprajn revuojn kaj projektojn en diversaj planlingvoj, plej ofte tamen en la formo proponita de Peano, subkompreneante la nomon *Interlingua* kiel sinonimon de *Latino sine flexione*.

En 1926 fondis Nicola Mastropaolo instituton por interlingvo kun popularscienca kaj pedagogia periodaĵo *Schola et Vita*, kiu ekde 1928 enkorpigis „*Discussiones*” kaj iĝis oficiala akademia organo. La interlingvistika problemaro konsistigis ĉ. kvaronon de la artikoloj. Prezentado de planlingvoj kontinuis i.a. per *Nepo de Ĉeĉiĥin*, *Ro de Foster*, *Meso de Sidni Bond*, *Quōsmiani de Beatty*, *Latinesco de Macmillan*, *Uniti Langue de Riedel* kaj *Scheffer*, *Scinterlingua de Viveros*, *Mondyal de Durant*. Oftis recenzoj pri novaj lernolibroj, revuoj kaj artikoloj, skribitaj en diversaj interlingvoj, plej ofte en Esperanto, Ido, Novial kaj Occidental. En la tridekjaroj krome ekzistis kelkaj revuoj pri interlingva problemaro (*Interlanguages/Tolero*, *Cosmoglotta*, *Mondo*, *Intercritica*, *Communicationes*, *Bios*) kaj interlingvistikaj centroj en Utrecht kaj Krakovo (gvidataj de akademianoj Robert Foddk kaj Wiesław Jezierski) kun cento da membroj. La Akademio havis fortan anglan sekcion, kiu en 1931 eldonis en Londono ampleksan oficialan lerno- kaj legolibron „*Primo libro de Interlingua*” kun angla versio „*Key to Interlingua*”.

Post la morto de Peano en 1932, Gaetano Canesi iĝis samtempe prezidanto kaj direktoro de la Akademio. La vicdirektoroj estis Ugo Cassina (matematikisto kaj kunlaboranto de Peano), Sylvia Pankhurst (angla interlingvistino kaj aŭtorino de lingvoprojekto *Delphos*) kaj Dénes Szilágyi (hungara ĵurnalisto kaj historiisto, kiu post la milito vivis en Germanio kiel Denis Silagi), la sekretario Mario Gliozi. En 1939 trafis la organizaĵon kaj ties revuon la sorto de ĉiuj aliaj en Italio registritaj organizoj kunlaborantaj kun eksterlando: sub la Mussolini-reĝimo ili estis devige malfonditaj.

Post la milito klopodis Cassina kaj Gliozi restarigi la Akademion kaj revivigi intereson pri *Latino sine flexione*. En oktobro 1945 ili eldonis 158-paĝan broŝuron „*Interlingua*”, kun itala subtitolo „*Il latino vivente come lingua auxiliaria internazionale*”. La antaŭparolon skribis politikisto Guglielmo Ghislandi, kiu rekomendis uzi la prezentatan lingvon en novaj postmilitaj internaciaj kontaktoj, ne nur inter sciencistoj, sed ankaŭ por laboristaj klasoj, kun ideologio de paca kunekzisto kaj kunlaboro. La enkonduko rememorigas unue la bezonon de iu internacia *helpingvo*, kiu fakte estis la latina ĝis la 18-a jc., kaj klarigas la simpligan procedon de Peano, mencianta la meritojn de *Academia pro Interlingua*. Sekvas detala priskribo de la gramatiko de Interlingua (tiu nomo estas uzata) en la itala lingvo. Surbaze de ĝi kaj de ajna latin-itala vortaro la legantoj povus legi la duan parton de la libro, antologion. Tiu ĉi enhavas 21 artikolojn pri diversaj generalaĵoj kaj 14 popularsciencajn artikolojn. En la lasta parto troviĝas informoj pri historio, reguloj kaj vortaro de Interlingua kaj biografieto de Peano. En la postparolo la aŭtoroj informas pri la statuto de *Academia pro Interlingua* kaj resumas la meritojn de *Schola et Vita*, kiun ili esperas revivigi malgraŭ la morto de la fondinto Nicola Mastropaolo en 1944. Simile aktivis post la morto de Gaetano Canesi ankaŭ Henk Bijlsma en Utrecht. Ankaŭ li promesis reeldonii *Schola et Vita*, se troviĝe sufiĉe da subtenantoj kaj abonantoj.

En 1960 skribis Ugo Cassina al Denis Silagi: „*Mi opinias malutila novan teorian pristudon de la problemo de internacia helpingvo, ĉar tiu jam solvigis per interlingvo*

de Peano kaj derivajoj, aŭ per Esperanto kaj derivajoj. Mi opinias multe pli utila krei internaciajn sciencajn revuojn en interlingvo aŭ konvinki redaktorojn de sciencaj revuoj publikigi resumojn en interlingvo. Tamen la tempo estas malfacila, en Italo ni ne havas sukceson....

” La taktikon mencii tan de Cassina, do publikigon de fakaj resumoj, uzis la intertempe aperinta lingvoprojekto de IALA (International Auxiliary Language Association), kiu konscie transprenis la produktmarkon „Interlingua”, ĉar ĝi estis kreita sur similaj principoj, kaj eĉ proklamis sin heredinto de la latina. En 1951 eldoniĝis „Interlingua English, a Dictionnaire of the international language”, en kies antaŭparolo menciiĝas Academia pro Interlingua kaj membreco de IALA-mecenatino Alice Vanderbilt-Morris en ĝi. Se ni komparas la aktivecojn de Academia pro Interlingua kun la laboro de IALA, ni trovos surprizige multajn komunajn punktojn: starigo de kriterioj por la internacia lingvo, analizo de ekzistantaj planlingvoj, komparaj studoj de okcidenteŭropaj lingvoj kaj konstruo de la nova latinido kun la nomo „Interlingua”. Pluraj, ĉefe usonaj eksmembroj de Academia pro Interlingua transiris al tiu ĉi samnoma posteulo.

La oficiala organo de la akademio, revuo „Schola et Vita” publikigis ĉ. 3000 paĝojn da tekstoj en Latino sine flexione. Ĉ. 24% da kontribuaĵoj pritraktis interlingvistikon, 35% matematikon, teknikon kaj natursciencojn, 23% pedagogion kaj psikologion, la restintaj 18% medicinon, sociologion, etnologion, filozofion, kulturon, literaturon, tradukojn k.s. Kontribuis 154 aŭtoroj, 66 el ili liveris po inter du kaj dek artikoloj, 17 po pli ol deko. Gaetano Canesi, Francisco Cornelio van Aken, Alpinolo Natucci, Nicola Mastropaolo, Dénes Szilágyi, Ugo Cassina kaj Vincenzo Cavallaro staris ĉepinte kun po kelkdeko da kontribuaĵoj. „Schola et Vita” montris glatan funkciadon de Latino sine flexione, sed samtempe ebligis prezентад- kaj diskutkampon por aliaj latinidaj planlingvoj. Fakaj tekstoj kaj diskutoj helpis starigi kaj evoluigi interlingvistikon kiel sciencan branĉon.

Kiel suplemento al Schola et Vita el 15. 3. 1931, sub titolo *Versus Interlinguistica* publikigis pionira laboraĵo, resumanta la ĝistiaman evoluon de interlingvistiko en „Principios de interlinguistica generale” kaj aldonanta skizon de enciklopedia vortaro kun sepdeko da interlingvistikaj terminoj. Ĝin kompilis Dénes Szilágyi, kiu estis fondinta jam 1928 „Officium Interlinguisticum Budapestiense”, iniciatinte ekeston de la komitato por ellaboro de interlingvistika terminologio. Gravaj terminoj estis ekz. „Analizaj kaj sintezaj interlingvoj”, „Aprioraj, aposterioraj kaj miksitaj interlingvoj”, „Artefariteco”, „Aŭtonomio”, Evoluo natura”, „Generotoro”, „Interlingvistiko ĝeneralala”, „Internacieco”, „Intuiciismo”, „Novlatinismo”, „Tezo de malkovro” k.s.

Academia pro Interlingua, kiel la lasta vivofazo de Kadem Bevünetik Volapükka, plurportis la ideon uzi planlingvon internacinivele, sed ĝiaj lingvopolitikaj celoj substance disvolviĝis dum la 52 jaroj de ĝia ekzisto. La disfalo de la volapuka movado igis la akademion serĉi pli demokratiajn vojojn. Tendenco bazigi la internacian planlingvon sur precipe latinidaj kaj germanaj lingvoj, respektante la grandan influon de la latina lingvo, startis per Idiom Neutral kaj kulminis sub la gvido de Peano. La terminologia komisiono, same kiel la tuta Akademio, faris meritplenan laboron: dum ĝia ekzisto estis lanĉataj, pritaksataj kaj evoluigataj dekoj da projektoj. Tio eblis dank' al modela demokratieco de „Academia pro Interlingua” (kaj precipe de Peano mem), kiu, kontraste al la volapuka akademio, nek diktis, nek devigis siajn membrojn akcepti unu interlingvon, sed diskutigis, kuraĝigis kaj kunlaborigis aŭtorojn kaj simpatiantojn de diversaj sistemoj. Similan aliron oni ekde tiam ne plu spertis ĝis la apero de „Projecto Auxilingua” en 1994 en interreto.

9.4. La latina sen fleksio (LSF) kompare al la klasika latina

Fontoj: Peano: „100 exemplo de Interlingua”, el 1913: 6–12, „Key to Interlingua – Primo libro de Interlingua” el 1931 kaj „Interlingua” de Cassina & Gliozzi el 1945.

9.4.1. Prononco

La prononco de la klasika latina havas nuntempe multajn variaĵojn. La plej konata estas la mezepoka germaneca varianto, kiu ankoraŭ hodiaŭ validas kiel normo en la lernejoj en Mez-Eŭropo. En Italio male regas la palataligata prononco laŭ vatkana maniero. La kongreso en Avignon en la jaro 1956 rekomendis la rekonstruitan klasikan prononcon, t.n. Restituta-n. Diversaj fontoj de LSF ne kongruas en la indikoj pri la prononco. La propono de Peano korespondas al la germana varianto escepte de *c* kaj *ph*, la aŭtoro rimarkas, ke pluraj homoj preferas la italigitan prononcon. Ankaŭ Cassina kaj Gliozzi diras, ke la latina prononciĝas ĝuste diversaj nacioj diverse.

Principe devus ĉiu litero havi nur unu prononceblon. Laŭ la germana uzo estas prononcataj la bazaj vokaloj (*a, e, i, o, u*), la distingo inter malfermita kaj fermita prononcoj ne estas fonologia. Plue oni prononcas: *y* [ü] kiel en „Typus”, *ae* [ä] kiel en „Prälat”, *oe* [ö] kiel en „Ökonom”. En la konsonanta sistemo oni devas prononci *c* ĉiam kiel [k] kaj *g* ĉiam kiel [g], do *Cicero* [kikero] (nek [sisero], nek [ĉiĉero], nek [cicero]) kaj *gingiva* nepalataligite [gingiva]. *H* kaj *ch* estas prononcataj kiel laringaloj, kombinitaj kun aliaj konsonantoj (fakte en la vortoj origine grekaj) restu *h* muta, kiel en *mytho* [myto], *rhetore* [retore], *amphora* [ampora]. La propono de Peano favoris la grekan varianton kun [th] kaj [ph], Cassina & Gliozzi restas ĝuste la prononco *ph* [f], kiel [amfora], [fotografema]. Senvoĉaj plozivoj versimile ne estas aspirataj ([p], [t]). Laŭ Cassina & Gliozzi *ti* [tsi] : *otio* [otsio]. *J* [j] kaj *k* [k] normale ne troviĝas en klasikaj tekstoj, nur poste oni enkondukis skribmanieron *i>j* je la vortkomenco antaŭ vokalo (Julius, janua, jus) kaj en kelkaj kazoj *ca>ka* (Kalendae, Karthago). *Qu* estas [kw]: *liquido* [likwido]. La prononco de *r* ne estas preskribita ĝuste de Peano; laŭ „Key” el la jaro 1931 ĝi devas esti „trilled”. *S* estas senvoĉa [s]. *V* estas [v] aŭ [w], *x* estas [ks]. *Z*, kiu aperas en la vortoj transprenitaj el la greka lingvo, estas voĉhava [z] (zelo, zona).

9.4.2. Substantivoj

La klasika latina lingvo havas kvin deklinaciajn tipojn. La kazoj estas: nominativo, genitivo, dativo, akuzativo, vokativo, ablativo. En la vortaro oni trovas krom nominativo ĉiam la finaĵon de genitivo, kiu gravas por alordigo al la deklinacia tipo (ekz. *servus*, –*i* 2-a dekl., *domus*, –*us* 4-a dekl.). La genitivo bezonas precipe en la tria deklinacio, ĉar tie aperas la vortradiko nemallongigita, ekz. *mil-es* (nom.) *mil-it-is* (gen.), *temp-us* (nom), *temp-or-is* (gen.). La sama radiko estas en ablativo.

En la vulgara latina la deklinacio reduktiĝis al du tipoj: *femina*, *-ae* por ina genro kaj *servus*, *-i* por vira genro. La neutroj transiris al ina genro (parto de 3-a kaj la 5-a deklinacio al la unua) aŭ al vira genro (parto de la 3-a kaj la 4-a deklinacio al la dua). Krome

kelkaj substantivoj de vira genro de la 3-a deklinacio iĝis ingenraj. Tio povis okazi nur tiel, kiam la finaĵoj estis malaperintaj kaj la deklinacio draste simpligis. La plej uzata kazo akuzativo (mi havas + ak., mi vidas + ak. ...), restis, sed ĝia finaĵo en postakcenta pozicio malfortigis ĝis malapero:

tipo I:

1. dekl. ina genro: femina(m)
3. dekl. vira genro: cive(m)
3. dekl. neŭtro: nome(n)
3. dekl. neŭtro: mare
5. dekl. ina genro: re(m)
5. dekl. vira genro: die(m)

tipo II:

2. dekl. vira genro: servu(m)
3. dekl. neŭtro: tempu(s)
3. dekl. neŭtro: marmo(r)
4. dekl. neŭtro: cornu
4. dekl. vira genro : exercitu(m)
- vira genro 3. dekl: victore(m)

Por ina genro konserviĝis la finaĵoj *-a* kaj *-e* (ankaŭ en la itala lingvo) kaj por vira genro *-u* kaj *-o* (ambaŭ kunkandiĝis en la itala lingvo en *-o*). Parte restis konservitaj ankaŭ tipaj substantivoj de vira genro kun la finaĵo *-e*, ekzemple patre(m) > padre, doctore(m) > dottore.

En LSF transprenas ĉiuj substantivoj la ablativan formon. La avantaĝo kontraŭ la akuzativo estas konserviĝo de la vortadiko de neŭtroj en la tria deklinacio, ekz.

<i>akuzativo</i>	<i>ablativo</i>	<i>akuzativo</i>	<i>ablativo</i>
nomen	nomine	cor	corde
tempus	tempore	lac	lacte
iter	itinere	caput	capite

En la supre menciiitaj tipoj troviĝas sekvaj ablativaj finaĵoj:

I.

1. dekl. femina
3. dekl. civ-e, nomin-e
4. mar-i
5. dekl. re, die

II.

2. dekl. serv-o
3. dekl. tempor-e, marmor-e
4. dekl. cornu, exercitu
- (3. dekl. victor-e)

Preterlasante la malgrandan grupon de originaj neŭtroj de la tria deklinacio, kiuj havis en ablativo *-i* (mari, ovili, exemplari, animali), korespondas la finaĵoj *-a* kaj *-e* por ina genro kaj same *-o/-u* kaj *-e* por vira genro al la vulgarlatina kaj poste la itala stato. La decido de Peano por la ablativa formo do respektas la naturan evoluon de la lingvo. Oni poste povas derivi ablativon mekanike de genitivo trovita en vortaro, simple ŝangante *-ae* >*-a*, *i*>*-o*, *-us*>*-u*, *-ei/-is*>*-e*. La avantaĝo evidentigas ekz. ĉe substantivoj, kiuj havas diversajn genitivajn finaĵojn kaj radik-plilongigojn, sed en ablativo finiĝas ĉiuj je *-e*:

<i>nominativo</i>	<i>genitivo</i>	<i>ablativo</i>
res	rei	re
dies	diei	die
dens	dentis	dente
mensis	mensis	mense
plebs	plebis	plebe
pax	pacis	pace
lex	legis	lege
doctor	doctoris	doctore
mater	matris	matre
mel	mellis	melle
nomen	nominis	nomine
leo	leonis	leone
qus	juris	jure
bos	bovis	bove

La latinidaj lingvoj havas nur du genrojn. La propono de Peano, ignori la genron kaj esprimi ĝin nur laŭbezona per *mas* aŭ *femina*, havas modelon en la franca, kie oni laŭbezona uzas *mâle* kaj *femelle*, sed ankaŭ en la itala, ekz. *bambino maschio /femmina*. Ankaŭ tiu ĉi propono do estas lingvistike pravigita.

Origine Peano antaŭvidis neniu pluralan finaĵon, poste li decidis uzi *-s* (se la pluralo ne jam estas esprimita alimaniere, kiel ekz. en *tre filio*). Tio okazis pli pro stilistikaj kaŭzoj: oni povas sambone diri *patre habe filios et filias* kiel patre *habe plure filio et plure filia*. La pluralfinaĵo ankaŭ plene respegulas la naturan evoluon de la lingvo: la klasika latina plurala akuzativo ja finiĝas je *-s*, nur ĉe neŭtroj je *-a*. La finaĵo *-s* restis ekz. en la hispana kaj en la portugala konservita ankaŭ en la prononco (*textos, libros, marcas, puertas*), en la franca nur skribite (*textes, livres, marques, portes* [*text, livr, mark, port*]) kaj en la itala malaperis la post-akcenta *-s*. Ĉar poste ne restis iu diferenco kontraŭ la singularo (*testo/-s, libro/-s, marca/-s, porta/-s*), la itala lingvo evoluigis aliajn karakterizaĵojn por pluralfinaĵo (*testi, libri, marche, porte*); la neŭtra finaĵo *-a* tamen konserviĝis en malmultaj italaj substantivoj (*dita, ossa, uova, labbra, corna*).

Ĉe t.n. pluralia tantum (kiel *insidiae, divitiae, delitiae, arma, spolia*), kiuj en la klasika latina ne havas singularon, rekomendis Peano ankaŭ la saman uzadon kiel en la vulgara latina, t.e. transiron al la unua deklinacio singulara (*insidia, divitia, delitia, arma...*)

La fonetika disfalo de fleksiaj finaĵoj en la vulgara latina bezonis uzadon de prepozicioj. Tiel anstataŭis *ad* kun akuzativo dativon (*ad eum dicit*), poste oni uzis *ad* por lokativo (*fui ad ecclesiam*), ablativo estis uzata en perifrazoj kun *ex, ab* kaj *de* (*de palatio exit*) kaj poste kun *de* anstataŭ genitivo (*dimidium de praeda*). En Latino sine flexione, same kiel en la latinidaj lingvoj, aperas konsekvencaj rezultoj de la analiza, prepozicia deklinacio.

9.4.3. Adjektivoj

La deklinacio de adjektivoj korespondas (escepte de ablativo de la 3-a dekl.) al koncernaj substantivaj deklinacioj. En la klasika latina havas adjektivoj aŭ tri formojn (laŭ la

1-a kaj 2-a dekl. por vira genro tipon *bonus* = *servus*, por ina genro tipon *bona* = *femina*, por neŭtroj tipon *bonum* = *exemplum*, laŭ la tria dekl. por vira genro tipon *celer* = *victor*, por ina genro tipon *celeris* = *civis*, por neŭtroj tipon *celere* = *mare*), aŭ du formojn (laŭ la tria dekl. por vira genro kaj ina genro tipon *brevis* = *civis*, por neŭtroj *breve* = *mare*) aŭ nur unu formon por ĉiu tri seksoj, tipon *felix* = *victor*. La ablativo nur ĉe la unua kaj la dua deklinacioj samas kun substantivoj: *bona* = *femina*, *bono* = *servo*, *bono* = *exemplo*. Adjektivoj de la 3-a dekl. finiĝas je *-i*, substantivoj je *-e*.

Por Latino sine flexione estas antaŭviditaj nur du finaĵoj: por la unua kaj dua deklinacioj *-o*, konforme al la abl. de vira genro, kaj por la tria dekl. *-e*, principe nominativo de neŭtra tipo *breve*, kaj analogie al substantivoj ĉe la tipo *felix* = *victor*, kie en la klasika latina estas *felic-i* kontraŭ *victor-e*.

<i>lat. nominativo</i>	<i>lat. ablativo</i>	<i>ablativo substant.</i>	<i>LSF</i>
<i>bonus, bona, bonum</i>	<i>bono,-a,-o</i>	<i>servo,rosa, exemplo</i>	<i>bono</i>
<i>celer, celeris, celere</i>	<i>celeri</i>	<i>victore, cive, mari</i>	<i>celere</i>
<i>brevis, breve</i>	<i>brevi</i>	<i>cive, mari</i>	<i>breve</i>
<i>felix</i>	<i>felici</i>	<i>victore</i>	<i>felice</i>

En la vulgara latina reduktiĝis kun malapero de neŭtro ankaŭ la adjektivaj deklinacioj al du, vira genro de la dua deklinacio kaj ina genro de la unua deklinacio. Aliaj adjektivoj, kiuj en la latina havis du aŭ nur unu formon, poste adaptiĝis al tiuj du deklinacioj. Tial korespondas ekzemple al latinaj adjektivoj *tristis, pauper* vulgaratinaj *tristo, povero*. Dokumentitaj estas ankaŭ vortoj kiel *silvestro, rudo, turpo* (< *silvestris, rudis, turpis*). En la itala lingvo diferenciĝis ekz. *triste* (trista) de *tristo* (malbona).

La klasike latina komparativo je *-ior* korespondas al la substantiva tipo *victor*, kun regula ablativa finaĵo *-e*, la superlativo korespondas al la unua kaj la dua substantivaj deklinacioj (ekz. *brevissimus, brevissima, brevissimum* kiel *servus, femina, exemplum*). Multaj adjektivoj (1-a kaj 2-a dekl. kun vokalo antaŭ finaĵo, kiel *dubius*) estis komparaciataj jam en la latina analize (*magis dubius – maxime dubius*), en la vulgara latina kaj en la itala ekzistas komparativo kun partikulo *plus > più* (più povero). Latinaj superlativoj kiel *maximus, optimus* estas en la itala disvastigitaj kiel absolutivoj (la ŝatata sufikso *-issimo* estas uzita eĉ troige, ekz. *ottimissimo*), sed la absoluta superlativo formiĝis jam en la mezepoko helpe de prefiksoj kiel *arci-, per-* (*arcicontento, pervigile*) aŭ kiel iterativo (*caldo caldo*). En Latino sine flexione troviĝas natursimila analiza komparado pere de *plus, magis, multo, ultra, extra* ktp.

9.4.4. Pronomoj

Kiel personaj pronomoj ekzistas en la klasika latina *ego, tu, nos, vos*, kaj refleksivo *se*. Ili estas deklinaciataj jene:

nom.	ego	tu	
gen.	mei	tui	sui
dat.	mihi	tibi	sibi
acc.	<i>me</i>	<i>te</i>	<i>se</i>
abl.	<i>me</i>	<i>te</i>	<i>se</i>
nom.	nos	vos	
gen.	nostri	vestri	sui
	nostrum	vestrum	
dat.	nobis	vobis	sibi
acc.	<i>nos</i>	<i>vos</i>	<i>se</i>
abl.	nobis	vobis	<i>se</i>

Latinaj akuzativoj estas *me, te, se, nos, vos*. En tiu formo aperas tiuj ĉi pronomoj ankaŭ en Latino sine flexione, aliflanke *me, te, se* korespondas al la origina ablativo kaj *nos, vos* al la nominativo. Regule derivitaj posesivoj estas *meo, tuo, suo, nostro, vestro*.

Por la tria persono uzis jam la vulgara latina demonstrativojn *ille, illa, illud* aŭ *is, ea, id*. Tiuj du pronomoj (= tiu ĉi) estis origine komplete deklinacitaj:

sg. nom.	ille	illa	illud	is	ea	<i>id</i>
gen.	illus	illus	illus	eius	eius	eius
dat.	illi	illi	illi	ei	ei	ei
acc.	illum	illam	illud	eum	eam	<i>id</i>
abl.	<i>illo</i>	<i>illa</i>	<i>illo</i>	eo	ea	eo
pl. nom.	illi	illae	illa	ii	eae	ea
gen.	illorum	illarum	illorum	eorum	earum	eorum
dat.	illis	illis	illis	iis	iis	iis
acc.	<i>illos</i>	<i>illas</i>	<i>illa</i>	eos	eas	ea
abl.	illis	illis	illis	iis	iis	iis

Por LSF oni elektis *illo, illa* (ablativo) kaj *illos* (akuzativo, aŭ ankaŭ *illo* + pluralfinaĵo *-s*) el la unua sistemo kaj *id* (nominativo /akuzativo) el la dua sistemo: *illo = li, illa = ŝi, id = ĝi, illos = ili*. Tial aspektas en LSF la sistemo de personaj pronomoj (uzeblaj en la tria persono kiel demonstrativoj) jene:

sg.	pl.
me	nos
te	vos
illo, illa, id	illos

Pluaj latinaj demonstrativoj estas: *hic, haec, hoc; idem, eadem, idem; iste, ista, istud; ipse, ipsa, ipsum* kaj *talis, tale* (korelativo al *qualis, quale*). En LSF restas *hoc, idem, tale* kaj *quale* (nom./ak. neutr. sg.) kaj en ablativa formo *ipso* kaj *isto*. Interesan originon havas du aliaj demonstrativoj en LSF *ce* kaj *to*, ambaŭ sinonimoj al *isto*. *Ce* estas malnova montropartikulo, sentebla ekz. en *hic, haec, hoc < hi(c)-ce, hae(c)-ce, ho(c)-ce* (= tiu).

Interjekcio *ecce* (jen) produktis eĉ vulgarlatinajn demonstrativojn *ecca*, *eccam*, *ecccum*, *eccos*. En la franca oni uzas *ce* kiel proklitikon, ekz. *ce qui*, *ce dont*, *celui*, *ceci*.

La latina rilata pronomo *qui*, *quae*, *quod* rezultigas en LSF *qui* kiel rilatan por personoj kaj *quod* kiel rilatan por ajoj kaj abstraktajoj. Kiel akuzativo uzatas akuz. mask. *quem* por personoj kaj ajoj. De tiu akuzativo deriviĝas alia nominativa pronomo por ajoj *que*. Ĝi korespondas al la franca, hispana kaj portugala *que* kaj al la itala *che*, kiuj ekestis sammaniere. Tiу ĉi *que* estas uzata ankaŭ kiel demanda pronomo (= kio?, kia?) apud *qui* (= kiu?).

En LSF ne estis antaŭvidita gramatika artikolo, ĉar ĝi ne ekzistas en la klasika latina. Se la uzanto tamen iun bezonus, li povas, kiel la vulgara latina, uzi *uno* por la nedifina kaj *ille* por la difina artikolo.

9.4.5. Numeraloj

Bazajn numeralojn transprenis Latino sine flexione el la latina senŝanĝe, nur *unus* estis analogie al adjektivoj kaj substantivoj transprenita en ablativa fomo *uno*. En la klasika latina estis bazaj numeraloj *unus*, *duo*, *tres* deklinaciitaj, en la latinidaj lingvoj estas *unus*, *una* uzataj kiel nedifina artikolo. Ordaj, distribuaj kaj multiplikaj numeraloj staras en LSF en ablativo singulara: lat. *primus*, *secundus*...> LSF *primo*, *secundo*... ; *singuli*, *bini*... (plur.) > *singulo*, *bino*... ; *simplex* > *simplice*, numeralaj adverboj estis transprenitaj senŝanĝe: *semel*, *bis*, *ter*, *quater* ktp.

9.4.6. Verboj

Latinaj verboj troviĝas en vortaro en kvar formoj: 1-a sg. prezenca, infinitivo, 1-a sg. perfekta kaj supinum (ekz. *ferro*, *ferre*, *tuli*, *latum*). La kvar konjugacioj simpligis en la vulgara latina en tri (-*a/re*, -*e/re*, -*i/re*); la produktiva konjugacio estis la unua (verboj kiel *organizare*, *baptizare*, *photographare* k.a.). LSF transprenis la latinan infinitivon je *-re*. Ĉar la persona pronomo enhavas suficān informon por montri personon, oni uzas en LSF la radikon kun la radika vokalo, do la vorton sen finaĵo *-re*, kiel indikativon, aŭ sen persona pronomo kiel imperativon:

ami	lat. amo, ama-re	LSF ama
klopodi	studeo, stude-re	stude
audi	audio, audi-re	audi
porti	ferro, fer-re	fer
iri	eo, i-re	i

Malpli regulaj estas ekz. *fio*, *fieri* > *fi* (ne *fie*), *facio*, *facere* > *fac* (ne *face*), *dico*, *dicere* > *dic* kaj *sum*, *esse* (it. *essere*, fr. *e(s)tre*, hisp. *estar*) > *es*, ĉar tiu aŭ simila formo aperas en la latinidaj lingvoj (it. *è*, fr. *est*, hisp. *es*, port. *é*).

Deponenciojn, t.e. verbojn, kiuj en la klasika latina aperas nur en la pasiva formo, pritraktis Peano laŭ la vulgara latina, do aktivigis ilin:

kuraĝigi	lat. hortor, hortari	LSF horta, hortare
proklami	fateor, fateri	fate, fatere
naskiĝi	nascor, nasci	nasce, nascere
morti	morior, mori	more, morire
ekesti	orior, oriri	ori, orire

Problemhavigaj estis tamen kelkaj neregulaj verboj, t.n. impersonalia kaj defectiva. Temas pri oftege uzataj esprimoj, kiuj transiris en latinidajn lingvojn kun ĉiu malregulajoj: ili ne estis reguligitaj kiel malpli uzataj verboj.

permesatas	lat. licet, licere	LSF lice (de infinitivo)
decas	decet, decere	dece (de infinitivo)
pluvas	pluit, pluere	plue (de infinitivo)
voli	volo, velle v	ol (de 1.sg. indik.)
povi	possum, posse	pote (de 3.sg. ind, part.)
koni	co-gno-sco, noscere	gno (radiko)
malami	odi, odisse	ode (de plqpf., fut.)

En LSF estas la verba baza formo indikativo prez. /imp. laŭ la latina radiko (thema), la nuraj finaĵoj estas *-re* por infinitivo, *-to* por participo pasiva kaj *-nte* por part. aktiva (laŭ la latina participa ablativo). La konjugacia paradigma en LSF do jenas:

ind./imp. *ama* – inf. *amare* – part. pas. *amato* – part. akt. *amante*

ind. praes. act.	<i>me ama</i>	<i>nos ama</i>
	<i>te ama v</i>	<i>os ama</i>
	<i>illo, illa, id ama</i>	<i>illos ama</i>

Pasinteco: *heri me ama, jam me ama, tum me ama, in preterito me ama* kaj similaj analizaj konstruformoj. La vulgara latina ofte uzis helpverbon *habere* kun supino (*habeo factum, habeo dormitum*). Ĉar la akuzativo de participo identas kun supino, latinidaj kaj germanaj lingvoj formas la perfekton kun *havi* + part. perfekta pasiva. En la pli novaj tekstoj en LSF, kiuj aperas en interreto, troviĝas ankaŭ tiu ĉi naturalisma aliro (Seger 1996 parolas pri „periphrastic past tense”), sed ne ĉe „klasikuloj” kiel Peano, Cassina, Szilágyi.

Futuro: *cras me ama, in futuro me ama, me vol ama, me i ama*, kaj analogie.

Konjunktivon oni esprimas per konjunkcio: *que me ama, ut me ama* ktp.

Pasivo uzas *es* kiel helpverbon: *me es amato*.

9.4.7. Aliaj vortspecoj

Se oni trovas en latina vortaro nur unu gramatikan formon, estas la vorto nedeklinaciebla (adverbo, prepozicio, konjunkcio, interjekcio, partikulo) kaj LSF transprenas ĝin

senĝanĝe. „Key to Interlingua” el la jaro 1931 citas ĉ. 100 tiajn vortojn, ekz. *certo, etiam, ita, vero* por diri „jes” kaj *non, minimo, nullo modo* por „ne”.

9.4.8. Sintakso

La fraza sintakso estas, kiel la tuta gramatiko, minimuma, kaj korespondas principe al la uzo en latinidaj kaj en la plej multaj eŭropaj lingvoj, ekz. vortordo subjekto-verbo-objekto. La temo staras je la komenco de la frazo, la adverbo sekvas la verbon, la adjektivo staras plej ofte post la substantivo, montraj kaj demandaj pronomoj staras antaŭ la koncerna vorto, rilataj post ĝi. Prepozicioj staras antaŭ la substantivo, negaciaj partikuloj antaŭ la koncerna vorto. Nek ekzistas kongruo en sekso kaj nombro, nek tiu inter la verbo kaj subjekto.

9.4.9. Vortprovizo

baziĝas sur la klasika lingvo, sed por modernaj bezonoj ĝi devas esti aktualigata. Ekzistas malmultaj gramatikaj reguloj, do la sama radiko povas servi kiel substantivo aŭ kiel verbo sen ŝanĝo aŭ nur kun minimumaj ŝanĝoj, adverbo povas havi la saman formon kiel adjektivo ktp. La vortkreado uzas afiksojn, kiuj malsame al Esperanto povas havi pli ol unu signifon. La plej uzataj estas: **ab-**: abdicatione, aberratione, **auto-**: automobile, **co-**: cooperatore, cognitione, **dis-**: dismembra, discussione, **in-**: inhabilitate, **inter-**: interacto, **re-**: reexamina, relatione, **sub-**: subterraneo, **super-**: supersigno, **-ismo**: conformismo, **-ido**: splendido, lucido, **-ano**: americano, italiano, **-ore**: calore, professore, **-tore**: factore, actore, **-tate**: specialitate, **-tione**: declaratione.

Specimeno de teksto:

(Szilágyi, Dénes: Versus interlinguistica, Milano, Schola et Vita 1931:3):

Differentia importante inter „linguas naturale” et „interlinguas” consiste in illo facto, quod idiomas naturale es formato inconsciente, dum linguas artificiale es producto consciente. Isto perspectiva genetico redde possibile separatione satis claro, et indica etiam ratione de separatione. Nam es probabile, quod, fungente in actione consciente et inconsciente, es identico, sed solum in luce de conscientia nos pote observa illos in modo immediato. Per conceptiones descriptivo, es difficile, si non impossibile, tale separatione, nam, per exemplo, Esperanto hodie non differ plus, in modo essentiale, de linguas nationale, sed certo non es tale.

Grava diferenco inter „lingvoj naturaj” kaj „interlingvoj” konsistas en la fakto, ke naturaj lingvajoj estas formataj nekonsciie, dum artefaritaj lingvoj estas produkto konscia. Tiу ĉi genetika perspektivo ebligas sufice klaran separon, kaj ĝi ankaŭ indikas kialon de la separo. Ĉar estas probable, ke funkciado per ago konscia kaj nekonscia estas identa, sed nur en la lumo de konscio ni povas observatione sepri. Pere de priskribaj konceptoj estas tia separo malfacila, se ne malebla, ĉar ekzemple Esperanto hodiaŭ esence ne plu diferenciĝas de naciaj lingvoj, sed ĝi certe ne estas tiu.

9.5. Revivigo

Simile kiel ĉiuj „klasikaj” planlingvoj, Latino sine flexione trovas novajn interesitojn en interreto. Komence de nia jarmilo ekzistis Yahoo-grupo pri LSF kaj retpaĝo ĉe „Geocities” kun projekto nomata „Europeano” kun novaj tekstoj kaj blogoj en LSF, interalie de la liceo en Cuneo, naskiĝurbo de Peano. La portalο fermiĝis en 2009, la tekstoj poste atingeblis tra arĥivo <http://www.oo-cities.oog/athens/Olympus/2948/> (la posteulo de Geocities), sed ili estas en majo 2019 ne plu troveblaj. Sub <http://mono.eik.bme.hu/~galantai/LSF/index.html> troviĝas „Instituto pro Latino sine flexione”, fondita en 2004 de hungaro Zoltán Galantai (*1964), PhD pri filozofio kaj komputila teknologio, kiu krome studis historion kaj hungaran filologion. Sur lia retpaĝo troviĝas interalie skanitaj artikoloj de Peano, la projekto Delphos de Sylvia Pankhurst kaj trilingva vortaro LSF – angla – hungara. La retpaĝo de katalano Xavi Abadia <https://sites.google.com/site/latinosineflexio/> enhavas informojn en la angla kaj aron da skanita originala materialo, inklude de *Discussiones* kaj *Schola et Vita*. Ekzistas ankaŭ informpaĝo pri LSF en Interlingua/IALA: <http://www.cle.unicamp.br/wcp3/interlingua.htm> kaj pluraj enciklopediaj artikoloj. Nepre menciiendas la 554-paĝa itallingva doktoriĝtezo de Giulia Gagliardi „Giuseppe Peano e il Latino sine flexione” ĉe la torina universitato en 2008.

Bibliografio

- Academia pro Interlingua (eld., 1931): *Primo libro de Interlingua, sive Latino sine flexione, destinato quale lingua auxiliare inter populos de differente matre lingua, per plure socio de Academia pro Interlingua*. Kegan Paul etc., London; Dutton & comp., New York
- Barandovská-Frank, Věra (2003): *De Latino sine flexione centenario*, kromvolumo de grkg/Humankybernetik Bd. 44, Akademia Libroservo, Paderborn
- Cassina, Ugo, (eld., 1928): *Giuseppe Peano, Collectione de scripto in honore de prof. G. Peano in occasione de suo 70° anno*. Schola et Vita, Milano
- Cassina, Ugo & Maio Gliozzi (1945): *Interlingua. Il latino vivente come lingua ausiliaria internazionale. Grammatica. Antologia*. Villa, Milano
- Couturat, Louis (eld., 1903): *Opuscules et fragments inédits de Leibniz*. Extraits des manuscrits de la Bibliothèque royale de Hanovre. Félix Alcan éditeur, Paris
- Discussiones* (1909–1913): Academia pro Interlingua, ed. Fratres Bocca, Torino
- Gagliardi, Giulia (2008): *Giuseppe Peano e il Latino sine flexione. Un matematico alla ricerca di una lingua per la comunicazione internazionale*. Tesi di laurea. Università degli studi di Torino
- Kennedy, Hubert C. (1973): *Selected works of Giuseppe Peano*. University Press, Toronto
- (1980): *Peano. Life and Works of Giuseppe Peano*. Reidel, Dordrecht
- Key to Interlingua – Primo libro de Interlingua*. <http://www.oocities.org/athens/olympus/2948/primolib.html>
- Mansion, Paul (1904): *Le latin sans flexion de Peano*. Académie Royale de Belgique, Gent, p. 254
- Peano, Giuseppe (1903): De Latino sine flexione, en: *Rivista di matematica*, Bd. VIII, S. 74-83
- (1903): *Il Latino quale lingua ausiliare internazionale*. Atti della Reale Accademia delle Scienze di Torino, vol. XXXIX A. 1903–1904, p. 273-283 https://it.wikisource.org/wiki/Il_latino_quale_lingua_ausiliare_internazionale

- (1909): *Vocabulario commune ad linguas de Europa*. Fratres Bocca, Torino
- (1913): *100 exemplo de Interlingua cum vocabulario Interlingua- latino-italiano-francais-english-deutsch* (2. ed.), Cavoretto – Torino. https://wikisource.org/wiki/100_exemplo_de_Interlingua
- Seger, Jim (1996): *Latino sine flexione, an Introduction*. <http://www.oocities.org/athens/Olympus/2948/jkseger.html>
- Schola et Vita* (1926–1939): Instituto pro Interlingua, Milano

Figuro 9.1: https://it.wikipedia.org/wiki/Giuseppe_Peano/media/File:Giuseppe_Peano.jpg

Demandoj

1. Kiun profesion havis Giuseppe Peano kaj kio estas liaj plej grandaj inventaĵoj?
2. En kiu lingvo li verkis pri la nova metodo klariganta aritmetikajn principojn?
3. Kiu franca kolego – interlingvisto apartenis al la skolo de Peano kaj kiel ili kunlaboris?
4. Kio estis „Rivista di matematica” kaj kial la unua artikolo pri Latino sine flexione aperis en ĝi?
5. Kio estas „Formulario mathematico”?
6. Kiu humanisma filozofo havis la ideon plisimpligi la latinan kaj kiel Peano interpretis ĝin?
7. Sur kio baziĝis la vortaro verkita inter 1904–1915?
8. Kiel nomiĝas la 500-paĝa ĉefverko de Peano? En kiu lingvo ĝi estas verkita?
9. Kiu ĵurnalismo kondukis Peanon al Academia pro Interlingua?
10. Kial estis Academia pro Interlingua fondita kaj kiun lingvon ĝi subtenis komence?
11. Kiel ŝanĝiĝis la celoj de la Akademio dum la prezidado de Rosenberger kaj de Peano?
12. Kiu ĵurnalismo favoris la Akademio?
13. En kiu periodaĵo estis diskutataj la esploroj kaj decidoj de la Akademio?
14. Kiel nomiĝis la periodaĵo en LSF, eldonata inter 1926–1939 kaj kiajn artikolojn ĝi publikigis?
15. Ĉu Latino sine flexione havis la celojn identajn kun Esperanto?
16. Kiu estis la uzantoj de LSF kaj kia tipo de literaturo aperis en ĝi?
17. Kiu ĵurnalismo havas la substantivoj en LSF kaj el kiu latina kazo ili venas?
18. Kiu ĵurnalismo estas la personaj pronomoj? En kiu lingvoj estas similaj formoj?
19. Kial la konjugacio devas uzi personajn pronomojn?
20. Kiel esprimiĝas futuro kaj pasinteco?

Skribaj taskoj

1. Prezentu/recenzu iun laboraĵon de Peano (ekz. Algebra de gramatica, Vocabulario commune...)
2. Komparu la substantivajn finaĵojn en LSF kun tiuj en latinidaj lingvoj, trovu komunaĵojn.
3. Komparu la laboron de Academia pro Interlingua kun tiu de IALA.
4. Serĉu komunajn punktojn, ekz. engaĝiĝon en diversaj organizaĵoj, de Peano, Jespersen, Couturat, Rosenberger, de Wahl (eventuale de aliaj interlingvistoj).
5. Trovu kaj priskribu iun el la lingvoprojektoj diskutitaj en Academia pro Interlingua (ekzemple Delphos de Sylvia Pankhurst)
6. Elektu interesajn artikolojn el Discussiones kaj Schola et Vita: (<https://sites.google.com/site/latinosineflexio/-1926-38-schola-et-vita>)
7. Raportu pri la projekto Europeano kaj aliaj interretaj aktivecoj rilate al Latino sine flexione.

10. Ido

10.1. La aŭtoro

Louis Couturat [lui kutyra] (1868–1914) estis la ununura filo de burgundano Joseph-Alexandre Couturat, kiu transloĝiĝis al Parizo por ebligi al sia filo gimnaziajn kaj universitatajn studiojn. Tiu jam en gimnazio ricevis 34 premiojn, ekz. en 1885 pri filozofio, fiziko, kemio, natursciencoj kaj matematiko. Li interesigis pri antikvaj arto kaj literaturo kaj speciale pri filozofio. Post tri jaroj en „L'École Normale Supérieure“, unu el la plej prestiĝaj universitatoj en Eŭropo, li en 1890 atingis „agrégation“ (instrukapablon) en la fako filozofio kaj ricevinte premion Garnier pri filozofio li transiris al studoj pri matematiko, kiujn li finis per licenco en 1892. Sekve li okupiĝis pri filozofio de Lukrelio kaj Platono, verkis latinan tezon pri platonaj mitoj, publikigis artikolon pri antikva greka skulpto-arto kaj kunlaboris en la revuo „Revue de métaphysique et de morale“. En 1894 li ricevis postenon en la Universitato de Tuluzo kaj en 1896 li defendis siajn latinan kaj frangan doktortezojn en la Sorbono. Lia 667-paĝa tezo „L'infini mathématique“ (Infinito en matematiko) famigis lin kaj ebligis al li daŭrigi matematikajn esplorojn en Parizo, kun dujara paŭzo por instrui filozofion kaj matematikon en Caen. Ekde 1900 li dediĉis sin al la Monadologio de Leibniz, kies ĉefaj ideoj estis publikigitaj en diversaj fragmentaj eldonajoj. Couturat opiniis, ke la metafiziko de Leibniz plene dependas de lia logiko: por konfirmi tion, li serĉis nepublikigitajn manuskriptojn de Leibniz en la reĝa biblioteko en Hannover kaj eldonis du grandajn verkojn (en 1901 „La logique de Leibniz“ kaj en 1903 „Opuscules et fragments inédits de Leibniz“, kiuj havis senperan influon al interlingvistika laboro de Giuseppe Peano). Krome li eldonis kaj komentis „Principes des mathématiques“ de Bertrand Russell kaj verkis enkondukon en la boolean algebron „Algèbre de la logique“. En 1905, Couturat estis invitita de profesoro Henri Bergson instrui logikon kaj filozofion en Collège de France.

La ideoj de Leibniz pri la universala lingvo direktis lian intereson al artefaritaj helplingvoj, kies konstruado estis tiam floranta. Lia kolego Léopold Leau [léopol lo] (1868–1943), profesoro pri matematiko en la Universitato de Nancy, verkis en 1900 broŝuron „Une

Figuro 10.1: Louis Couturat

Figuro 10.2: la flago de Ido

langue universelle est-elle possible? Appel aux hommes de science et aux commerçants” („Cu universalia lingvo eblas? Alvoko al scienculoj kaj komercistoj) kaj en 1901 fondis *Délégation pour l'adoption d'une langue auxiliaire internationale* („Delegitaro por alpreno de internacia helplingvo”) kiel organizaĵon de sciencistoj kaj intelektuloj por efektivigi tiun ĉi ideon. Couturat dekomence aldoniĝis al la aktivecoj por la elektado de taŭga internacia helplingvo kaj kune kun Leau kolektis kaj prikomentis 55 lingvoprojektojn en la libro „Histoire de la langue universelle” en 1903 kaj pliajn 18 en „Les nouvelles langues internationales” en 1907. Couturat poste plene dediĉis sin al la laboro por la Delegitaro kaj Ido, krome korespondante kaj kunlaborante kun Bertrand Russell, Charles Lemaire, Giuseppe Peano kaj aliaj sciencistoj. En aŭgusto 1914 estis en Francio ĝenerala mobilizado. Kiam unu el liaj kuzoj devis iri militservi, Couturat volis veturigi ties forlasitan edzinon en sian hejmon. Lia eta aŭtomobilo estis survoje frakasita de granda milita transportaŭtomobilo kaj li do mortis 46-jara kiel unu el la civilaj viktimoj de la unua mondmilito.

10.2. La Delegitaro

estis iniciatita dum la Universala Ekspozicio en Parizo en la jaro 1900. Tiam okazis pluraj kongresoj kaj kunsidoj de sciencaj kaj kulturaj societoj, kiuj rimarkis komunikajn problemojn. Tial la *Delegitaro* estis fondita la 17-an de januaro 1901, kun la celo prijuĝi lingvoprojektojn taŭgajn por internacia komunikado kaj elektigi la plej bonan de ili fare de iu oficiala instanco. Ĝi komencis sian laboron per la jena deklaro: Estas elektenda kaj disvastigenda internacia helpa lingvo, ne por anstataŭi naciajn lingvojn en individua uzo, sed por servi al skribaj kaj parolaj rilatoj inter personoj kun diversaj gepatraj lingvoj. Por plenumi sian rolon, la internacia helpa lingvo devas esti kapabla servi al kutimaj rilatoj en socia vivo, al komercaj interŝanĝoj kaj al rilatoj sciencaj kaj filozofiaj. Ĝi devas esti senprobleme lernebla por ĉiuj personoj kun meza kleriĝo kaj speciale por tiuj de eŭrop(ec)a civilizo. Ĝi ne rajtas esti unu el la naciaj lingvoj.

Dum sep jaroj la Delegitaro turnis sin al diversaj instancoj, gravuloj kaj sciencistoj tutmonde, kun la peto subteni la ideon de la internacia helpa lingvo, i.a. per peticioj al nacilingvaj akademioj. Ĝis la fino de la jaro 1906, la Delegitaro kolektis aligojn de 1251 unuopuloj (akademianoj, profesoroj kaj aliaj sciencistoj) kaj de 307 organizaĵoj; ĝi sentis sin sufice forta por prezenti la decidproponon pri internacia helplingvo al internacie respektata prestiĝa organizaĵo, nome la *Internacia Asocio de Akademioj* (International Association of Academies, IAA, 1899–1919). Ties antaŭulo estis „Kartell der Akademien” fondita en 1893 de kvar germanlingvaj akademioj (Göttingen, Lepsiko, Munkeno, Vieno), kun la londona Royal Academy kiel observanto. Dum la oficiala fondo en Wiesbaden en 1899 ĉeestis reprezentantoj de dek akademioj kaj postiome aldoniĝis pluaj el diversaj landoj, tiel la organizaĵo iĝis internacia. Krom sciencaj akademioj de Amsterdamo, Berlino, Berno, Bruselo, Budapeŝto, Helsinko, Kopenhago, Madrido, Oslo, Sankt-Peterburgo, Stokholmo, Romo, Tokio kaj Vašingtono aliĝis tri parizaj akademioj de *Institut de France: Académie des Sciences, Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* kaj *Académie des Sciences Morales et Politiques*, tial la unua kunsido okazis en 1900 en Parizo. La prezidanto estis nederlanda orientalisto Michael Jan de Goeje. La celo de la Asocio estis *iniciati kaj subteni sciencajn projektojn de ĝenerala intereso kaj faciligi la internacion sciencan kunlabo-*

ron. Ĝis 1914 ĝi efektivigis tridekon da sciencaj projektoj, i.a. eldonon de la kompleta verkaro de Leibniz. Dum la unua postmilita kunsido inter la 18-a kaj la 28-a de oktobro 1919 en Bruselo fondiĝis du posteulaj organizoj: *International Research Council* por natursciencoj kaj *Union Académique Internationale* por humanciencoj.

En decembro 1906, la Delegitaro oficiale petis la Imperian Akademion de Sciencoj en Vieno, kiel membron de IAA, prezenti la decid-proponon dum la venonta regula internacia kunsido en Vieno. La 29-an de majo 1907, la *Internacia Asocio de Akademioj* do pritraktis la proponon de la Delegitaro pri la elektado de la internacia lingvo kaj, surprize, antau ol analizi la detalojn, deklaris sin nekompetenta por decidi pri tiu tasko. Tiam Couturat proponis al la Delegitaro formi propran *komitaton* por memstare solvi la problemon. El 331 delegitoj voĉdonis 253 kaj per minimume 242 voĉoj elektiĝis la jenaj membroj: Manuel C. Barrios, dekano de la medicina fakultato en Limo kaj prezidanto de la perua senato; Jan Niecisław Baudoin de Courtenay, profesoro pri lingvistiko en la Universitato de Sankt-Peterburgo; filozofo Émile Boirac, rektoro de la Universitato de Dijono kaj prezidanto de la Lingva Komitato de Esperanto; Charles Jacques Bouchard, profesoro de la pariza Kolegio pri Medicino kaj membro de la Akademio de la Sciencoj en Parizo; Loránd Eötvös, estro de la Societo pri Matematiko kaj Fiziko en Budapeŝto kaj prezidanto de la Hungara Akademio de Sciencoj; Wilhelm Julius Förster, profesoro kaj estro de Akademia Astronomia Instituto en Berlino, estro de la Internacia Komitato pri Pezoj kaj Mezuroj, esperantisto; George Harvey, eldonisto de „North American Review”; Otto Jespersen, profesoro pri filologio de la Universitato de Kopenhago kaj membro de la Dana Akademio de Sciencoj; Spyridon Lambros, historiisto, profesoro de la Universitato de Ateno; Constantin Le Paige, profesoro de la Universitato de Lieĝo kaj direktoro de la Scienca Klaso de la Reĝa Akademio de Belgio; Wilhelm Ostwald, kemiisto, profesoro de la Universitato de Lepsiko, membro de la Reĝa Societo de Sciencoj de Saksujo (posta nobelpremiito); Hugo Schuchardt, filologo, profesoro de la Universitato de Graz kaj membro de la Imperia Akademio de la Sciencoj en Vieno. La Komitato mem poste alektis britan ĵurnaliston William Thomas Stead, esperantiston, kaj profesoron Giuseppe Peano, matematikiston, membron de la Torina Akademio de la Sciencoj. Profesoron Eötvös anstataŭis lia kolego de la Hungara Akademio de la Sciencoj, matematikisto Gustav Rados. Couturat kaj Leau estis elektitaj sekretarioj, Couturat poste en la funkcion de la trezoristo.

La Komitato kunsidis 18-foje en la pariza *Collège de France* inter la 15-a kaj 24-a de oktobro 1907; ĉiujn kunsidojn tute regule ĉeestis, krom la du sekretarioj, nur Baudoin de Courtenay, Jespersen kaj Ostwald, kelkaj aliaj (ekz. Boirac, Bouchard, Stead, Harvey) lasis sin foje (laŭregulare) reprezenti per siaj kolegoj. La diskutoj okazis en la franca lingvo, la sekretarioj regule pretigis diskut-dokumentojn, inklude de la 120-paĝa raporto, presita en 25 ekzempleroj kaj disdonita al la komitatanoj. La kandidataj projektoj estis liveritaj skribite, kelkaj estis persone prezentataj de siaj aŭtoroj. La traktado ekis per aprioraj projektoj kaj transiris al aposterioraj. Prezentigis:

- 1) *Spokil* de doktoro Adolphe Nicolas, apriora projekto, al kiu la Komitato riproĉis troan arbitrecon – la radikoj estis simbolaj konvencie, ne nature, do ne funkcias la principio de analogio, krome enestis malbone pronounceblaj konsonanto-grupoj.
- 2) Aporiora projekto, sendita de sinjoro Wise el Luna, Filipinoj. Ĝi prezentis teorion de apriora filozofia lingvo, inklude reformon de numerado kaj metrika sistemo. La prijugantoj trovis ĝin nekongrua kun psikologiaj leĝoj.

- 3) *Pan-Arisch*, projekto sendita de Per Lundström de Eberfeld (pseŭdonomo P. L. Friedmann), kun apriora gramatiko kaj aposteriora vortaro. La gramatiko baziĝis sur fiziologia klasigo de konsonantoj kaj vokaloj kaj analogia principio de gramatikaj konceptoj, kion la Komitato trovis tro artefarita kaj arbitra.
- 4) *Language simplifié*, de profesoro Thaüst el Tulono, estis ideolingvo strebanta al maksimuma koncizeco kaj formita el strikte unusilabaj vortoj. La 60 literoj de la alfabeto estis ĉiuj statistike reciproke kombineblaj – ankaŭ tio estis konsiderata absolute arbitra.
- 5) Léon Bollack el Parizo persone prezentis kaj defendis sian *Langue Bleue*, kun apriora vortaro kaj (same kiel ĉe la antaŭaj aŭtoroj) unusilabeco, kiun li taksis praktike ekonomia. Kvankam ĝi estis jam detale ellaborita kaj priskribita en 1903 en la „Histoire de la langue universelle”, oni ne opiniis ĝin praktike realigebla.
- 6) *Dilpok* de Alexandre Marchand, kvankam uzanta internacian vortaron, ankaŭ tendencis al koncizeco, misformante la radikojn. La gramatiko estis apriora, kaj eĉ se ekzistis tradukoj de libroj el la franca en Dilpok, ĝi ne estis konsiderita akceptebla.
- 7) La unua pritraktata aposteriora lingvo *Apoléma ou la langue pacifiste* de sociologo kaj lingvisto Raoul de la Grasserie estis ĵus publikigita en Parizo. Ĝi baziĝis sur grekaj radikoj, kiuj estas internacie disvastiĝintaj, sed, kiel objetis Giuseppe Peano, la latinaj ekvivalentoj estas multe pli konataj kaj uzataj, tial Apoléma taŭgus nur por helenistoj kaj por homoj preferantaj la grekan terminologion.
- 8) *The Master Language* de usonano Stephen Chase Houghton baziĝis sur modifita latina vortaro kaj simpligita fleksia sistemo kun angla vortordo. Al la uzantoj estis rekomen-dite (same kiel ĉe Latino sine flexione) uzi ajnan latinan vortaron kaj ŝangi la vortojn laŭ certaj reguloj. Nekutime, la infinitivo de verboj kaj la derivad-radiko baziĝis sur la latina supino, el kio rezultis nenaturaj formoj, krome enestis multaj anglo-devenaj idiomajoj kaj vortoj sen latina ekvivalento.
- 9) Edgard Darde el Makievka, Rusio, sendis sian projekton *Logo* kun gramatiko imitanta Esperanton, sed kun apriora vortaro: ĉiu vortradiko komenciĝis kaj finiĝis per konsonanto kaj nur 3 modeloj eblis: cvc, cvcvc, cvcvvc. Tiel, multaj internacie konataj radikoj estis misformitaj al nekomprenebleco.
- 10) Aŭtoro de *Parla*, Karl Ludwig Spitzer, estis komercisto same kiel Léon Bollack kaj ankaŭ li emfazis mallongecon de vorttradikoj, t.e. unusilabecon. Plue, la radikoj komenciĝis kaj finiĝis per konsonanto kaj la vokaloj uziĝis kiel afiksoj por fleksiaj finaĵoj kaj aliaj gramatikajoj (ekz. la vokalo *e* signifis femininon ĉe nomo, futuron ĉe verbo, superlativon ĉe adjektivo). La Komitato opiniis tion nenatura kaj nelogika.
- 11) Heinrich Molenaar, verkisto kaj filozofo el Munkeno, prezentis sian *Universal (Pan-roman)*, kiun li poste reprilaboris al „Unial”. Li eliris el la kritiko al Esperanto kaj pledis por homogeneco de la vortaro, kiu baziĝu sur la latinidaj lingvoj. Tiun principon la Komitato longe pridiskutis, konstatis ke ekzistas esceptoj, nome uzo de internacie konataj germanaj vortoj, kaj ke la derivado estas neregula kaj mankohava. Molenaar proponis efektivigi la traduk-konkurson, por ke en ĉiuj prezentataj lingvoj ekzistu identa komparebla teksto, sed la Komitato ne pensis tion neceso, ĉar disponeblis sufice da materialo en unuopaj proponataj lingvoj.
- 12) *Idiom Neutral* estis funkcianta oficiala lingvo de *Akademi Internasional de Lingui Universal* (1892–1908, posteulo de Kadem Bevünetik Volapük), en Idiom Neutral ankaŭ aperadis ties cirkuleroj. Bedaŭrinde, la prezidanto kaj aŭtoro Waldemar Rosenberger

de Sankt-Peterburgo ne povis persone veni al Parizo. La Komitato jes ja aprezis lian laboron faritan por starigo de la internacia vortaro, sed, surprize, Otto Jespersen (mem latinisto) kritikis la uzon de klasikaj latinaj radikoj astataū ilia nova formo konata el latinidaj lingvoj. Eĉ uzo de la kontrol-lingvoj (angla, germana, franca, itala, hispana kaj rusa) estis kritikata kiel „ne ekvivalenta” kaj la internacieco de vortoj kiel „nesufiĉe pruvita”. Samtempe pritraktigis alia versio, nomata *Projekt de Neutral Reformed*, kiun Rosenberger estis ellaborinta kun Edgar de Wahl kaj publikiginta ĝin en la revuo „Progres”. Temis pri versio pli naturalisma, orientita al latinidaj lingvoj, tial ĝi enhavis malregulaĵojn, ekz. la sama litero prononciĝis malsame depende de fonetika cirkauaĵo, kion la Komitato taksis kiel neakceptebla. Reage, Giuseppe Peano (sen eksplikite paroli pri Latino sine flexione) longe rezonis pri la principio de internacieco, defendante la elekton de la ses kontrol-lingvoj, en kiuj troviĝas miloj da internaciaj vortoj, kaj same de duagradaj kontrollingvoj, kiel ekz. la portugala, la nederlanda, la pola k.a., kiuj konfirmas la internaciecon de la elektitaj vorttradikoj. Granda parto de latindevenaj vortoj (minimume dumil) troviĝas eĉ en lingvoj germanaj kaj slavaj. Peano opiniis, ke oni devas prikonsideri la konscion pri internaciaj vortoj, kiun havas mezklera eŭropano. Krome aŭdiĝis Eugène Monseur, profesoro pri lingvistiko en Libera Universitato de Bruselo, kiu ne eksplikite defendis Idiom Neutral, sed jes ja la ĝeneralajn principojn de elektado de ties vorttradikoj.

- 13) *Novilatin* de Ernst Beerman estis prezentita surbaze de la letero de la aŭtoro, kiel latinido respektanta la internaciajn radikojn. La Komitato aprezis ties lingvistikajn valoron, sed vidis, ke la normigo de vortprovizo kaŭzas komplikajojn kaj la derivado ne estas sufice reguligita.
- 14) Plua *Novilatin* estis prezentita de sia aŭtoro André Blondel el Parizo. Li komencis kun severa kritiko al Esperanto kiel lingvo tro artefarita kaj nerespектanta etimologion. Lia lingvopropono male konservis ĉiujn naturalismojn (ekz. prononcon de *c* laŭ la sekanta vokalo [ka, ko, ku] kaj [ce, ci]). Li klopojis reguligi la latinan derivadon pere de multaj detalaj reguloj, i.a. pere de 61 sufiksoj (ekz. kvin paradigmoj por deverbativoj je -tore, -bil, -tiv, -cione, -tura, -torio). La rezulto estis plaĉa lingvo simila al la hispana, sed tro purisma kaj kun komplikaj filologiaj reguloj.
Dum plua diskuto, Otto Jespersen prezenti sian skizon de eklektika gramatiko: finaĵoj **-o** kaj **-a** povus karakterizi maskulinon kaj femininon, taŭga plurala finaĵo estus **-i**, radiko sen finaĵo esprimus genron neutran, adjektiva finaĵo povus esti **-u** kaj adverba **-e**. Couturat aprobis tiun ĉi proponon. Baudoin de Courtenay poste konatigis la Komitaton kun la broŝuro de Karl Brugmann kaj August Leskien „Zur Kritik der künstlichen Weltsprachen” kaj subtenis kelkajn iliajn principo-postulojn, ekzemple regulan prononcadon kaj fonetikan ortografion.
- 15) Post tiuj ĉi kaj konkretaj, kaj teoriaj diskutoj restis por pritrakti la lasta kandidato, *Esperanto*, taksata dekomence kiel la plej favora, ĉefe pro sia jam funkcianta kaj organizita movado; Zamenhof taskigis sian aktivan kunlaboranton Louis de Beaufront reprezenti lin kiel aŭtoron ĉe la Delegitaro, en la Komitato prezantis ĝin Gaston Moch kiel anstataŭanto de Émile Boirac. Dum du tagoj oni diskutis pri ĝiaj kvalitoj kaj eblaj reformoj, i.a. pri la sistemo de derivado, pri la korelativa tabelo, pri supersignoj, pri nedeviga akuzativo, pri senfleksiigo de adjektivo k.a. La celo de la reformoj estis atingi maksimuman naturecon kaj internaciecon. Subtenis ilin precipe Couturat, kiu

estis prezentinta la projekton de „Ido”. Dum la kunsido la 24-an de oktobro, la Komitato venis al la decido, ke la teoriaj diskutoj estas fermitaj kaj ekde nun la *Konstanta Komitato* transprenos la taskon studi kaj fiksi detalojn de la alprenota lingvo. En la Komitato restis Baudoin de Courtenay, Jespersen, Ostwald, Couturat kaj Leau. La fina protokolo diris, ke neniu el la ekzamenitaj lingvoj povas esti alprenata bloke kaj sen modifo; oni decidis alpreni Esperanton pro ĝia relativa perfekteco, sub kondiĉo de modifoj efektivigotaj de la Konstanta Komitato en la direkto difinita per la konkludoj de la raporto de la sekretarioj kaj per la projekto de „Ido”, planante interkonsenton kun la Lingva Komitato de Esperanto. Krome, al la Konstanta Komitato estis aligita Louis de Beaufront, pro sia alta kompetenteco.

Couturat kaj Leau eldonis 32-paĝan raporton pri la laboro de la Delegitaro kaj ties Komitato („Compte Rendu des Travaux du Comité”). Kiel aŭtoroj estas krom Couturat, Jespersen kaj Ostwald indikitaj Richard Lorenz, profesoro pri elektrokemio de la Politekniko en Zagrebo, kaj Leopold Pfaundler von Hardemur, profesoro pri fizika kemio de la Universitato en Graz kaj membro de la Akademio de la Sciencoj en Vieno. La enkonduko komenciĝas per eldiro de Jespersen, ke la plej bona internacia lingvo estas tiu, kiu prezentas la plej grandan facilon al la plej multaj homoj, kaj mencio de Lorenz, ke la scienco jam posedas internacian lingvon en la formo de latinlingva nomenklaturo, tial la postulata kvalito de la internacia lingvo estu maksimuma internacieco de ĉiuj elementoj kaj logika lingvokonstruo. Wilhelm Ostwald montris, kiel komuna lingvo povus servi al internaciaj kunlaboro kaj unuigo, kaj Leopold Pfaundler invititis sciencistojn al kunlaboro pri tiu projekto. Ne mankis aserto, ke la prezentata lingvo-propono estas kolektiva verko de la sciencistoj elektitaj de la Delegitaro. Kvar lastaj paĝoj de la libro enhavas personajn komentojn de Gaston Moch, membro de la Lingva Komitato de Esperanto.

La 26-an de oktobro 1907, la decidoj estis sciigitaj al Émile Boirac, prezidanto de la Lingva Komitato de Esperanto, kun la peto pri baldaŭa resaldo post esploro kaj aprobo de la proponoj. Pri la eventuala nova nomo de la reformata lingvo oni ankoraŭ ne decidis, oni parolis pri „Esperanto sen supersignoj”, „Auxiliaro” k.s. Zamenhof, kiu estis rezigninta pri siaj aŭtoraj rajtoj, intence ne enmiksiĝis kaj lasis la decidon al la Lingva Komitato. En tiu periodo, la plej influhavaj esperantistoj estis francoj, kiuj estis kontraŭ la reformoj kaj aperigis artikolojn pri la „reforma manio” en la gazeto „Lingvo internacia”. La Konstanta Komitato de la Delegitaro, ne ricevinte dum du monatoj oficialan respondon de esperantistoj, sentis sin libera daŭrigi siajn laborojn. La dezirita resaldo de Boirac venis la 18-an de januaro 1908. Ok membroj de la Lingva Komitato ne esprimis opinion, dudeko inklinis al malgrandaj ŝanĝoj kaj 42 estis kontraŭ ajna reformo. Interkonsento do ne estis ebla kaj la reformemuloj ekiris sian propran vojon, donante al la reformita Esperanto la nomon *Ido*.

Enigma restas la rolo de *Louis de Beaufront* [lui d bofron], kiu en majo 1908 surprize proklamis sin aŭtoro de Ido. Propranome Louis Eugène Albert Chevreux (1855–1935), en la aĝo de 12 jaroj li perdis sian patrinon kaj estis edukita ĉe parencoj. La nomo de lia patro nekonatas, ekzistas spekulativoj pri nobla (eĉ reĝa) deveno, pro kio Louis alprenis la nomon „de Beaufront” kaj asertis esti markizo kun anglaj antaŭuloj (kastelo Beaufront troviĝas en Northumberlando, Anglio). Pri liaj studioj ne ekzistas fidindaj informoj – laŭ propraj asertoj li estis doktoro de teologio. Certas, ke li laboris kiel hejma instruisto en nobelulaj familioj,

estis tre inteligenta kaj lingve talenta. Li asertis, ke li estis ellaborinta propran lingvoprojekton „Adjuvanto”, kiun li tamen forjetis por īgi fidela apoganto de Esperanto. Fakte, li estis la unua franca esperantisto, lerninta la lingvon jam en 1888; en 1892 li eldonis la unuan francan lernolibron „Langue Universelle Esperanto. Manuel complet” kaj en 1893 esperantlingvan preĝlibron por katolikoj. Li fondis „Société pour la propagation de l’Espéranto” kun le revuo *L’Espérantiste* en 1898 (vd ĉapitron 8). Li ankaŭ verkis la unuan plenan gramatikon de Esperanto kaj serion de lernolibroj kaj vortaroj, inklude de „Commentaire sur la grammaire de la langue internationale Espéranto” en 1900. Dum dudeko da jaroj li estis tre fidela kaj konservema samideano, ekz. en 1894 li klare kontraŭis reformojn de Esperanto. Lia ununura malkonsento kun Zamenhof ne koncernis la lingvon, sed la religieman homaranismon – De Beaufront estis pia katoliko kaj intencis uzi Esperanton nur kiel racian kaj komercan lingvon sen interna ideo. Cetere li rezonis ankaŭ pri la internacia uzo de la latina lingvo. Lia konvertiĝo al Ido venis neatendite. Laŭ aktualaj informoj, li nur faris amikan servon al Louis Couturat, kiu, kiel la sekretario de la Delegitaro kaj ties Konstanta Komitato, ne rajtis prezenti propran projekton. La aŭtoro pseŭdonomata „Ido” devintus resti anonima, sed pro unu letero missendita de Couturat al Jespersen (vd la ĉapitron 12), tiu ĉi konkludis, ke „Ido” estas De Beaufront. Sub la minaco de skandalo, Couturat interkonsentis kun De Beaufront pri ties rolo de „pajlohomo” kiel aŭtoro de Ido. En la Esperanto-Muzeo kaj Kolekto por Planlingvoj en Vieno troviĝas kelkaj leteroj eldirantaj, ke De Beaufront rifuzis la kunaŭtorecon de Ido. Post la frua morto de Couturat, li tamen restis fidela al Ido kaj eĉ publikigis ties gramatikon *Kompleta Gramatiko Detaloza* en 1925.

10.3. Ido-movado

Flanke de la Esperanto-movado formiĝis ankaŭ la Ido-movado kiel socia fenomeno pluportanta la lingvon. Al Ido transiris pluraj esperantistaj societoj, precipe tiuj de Romanaj landoj. Baldaŭ eldoniĝis la unuaj lernolibroj, vortaroj kaj propagandaj broŝuroj, kiel ekz. *Les vrais principes de la langue auxiliaire* (La veraj principoj de la helpa lingvo), eldonita de „Ido” en Parizo. En februaro 1908, Couturat fondis la revuon *Progreso*, kiu „konsakresas a la propago, a la libera diskuto ed a la konstanta perfektigo di la linguo internaciona” kiel oficiala organo de *Uniono di l’Amiki di la Linguo Internaciona* (ULI). La Delegitaro estis officiale malfondita en decembro 1909 kaj por la diskutoj kaj decidoj fondiĝis *Akademio di Ido* sub gvido de Otto Jespersen, kun Louis Couturat kiel sekretario. Kiel oficiale esprimite en la subtitolo de Progreso, tiu ĉi revuo publikigis kaj proponojn/demandojn de idistoj, kaj la sekvajn diskutojn, kaj la findecidojn aŭ respondeojn de la Akademio. En marto 1912 la Akademio decidis, ke dum certa tempo oni ne plu ion aldonu kaj aliigu, por ke la lingvo trankvile elprovigu. En 1913 estis realigitaj kelkaj reformoj kaj por 1914–1924 oni antaŭvidis la stabiligan periodon, dum kiu oni koncentriĝis al pluevoluigo de la vortaro. Aperadis lernolibroj kaj vortaroj, ekz. de Ferdinand Weber, de Karl Janotta, de Kurt Feder kaj Friedrich Schneeberger, de Heinz Jakob.

La tempo de la unua mond milito, post la neatendita morto de Couturat, alportis malstabilecon al la movado. Louis de Beaufront, kiu transprenis la gvidon de la Akademio, ne posedis la saman prestiĝon kaj aŭtoritaton kiel Couturat. Aperadis novaj reformoj de Esperanto. René de Saussure ellaboris en 1920 projekton „Esperantido” por kompromise

reunuigi esperantistojn kaj idistojn. En la sama jaro la Akademio reaktiviĝis sub la gvido de sviso Friedrich Schneeberger. Nova organo de ULI, kiu siavice publikigis prilingvajn diskutojn, iĝis la revuo *Mondo*, redaktata de Per Ahlberg en Svedio. Oni detale raportis pri la movado (ekz. en la jaro 1923 estis registritaj pagoj de 903 membroj de ULI el 21 landoj) kaj pri la unuaj konferencoj („konferi”), vizitataj de kelkcent personoj (1921 en Vieno, 1922 en Dessau, 1923 en Kassel, 1925 en Torino, 1926 en Prago, 1927 en Parizo, 1928 en Zuriko...). Ekzistas, krom naciaj organizoj (ekz. la *Germana Ido Federuro*) specialaj idistaj interes-societoj kiel ekz. *Internacia pedagogial uniono*, *Uniono katolik idista*, *Korporacio di konsuli komercisti*, *Idista stenograferi*, *Radio-idisti*, *Emancipanta stelo*, *Libereso* (kun propra revuo). Interesa estis disvastiĝo de Ido en la internacia laborista movado, i.a. en ĉehoslovaka-kirgiza kooperativo *Interhelpo* aŭ en politika *Komintern*. Post interna krizo en la jaro 1927, kiam Otto Jespersen forlasis Idon por krei propran projekton, en 1928 la Ido-Akademio decidis ne plu publikigi en *Mondo* (kiu transiris al Novial), sed uzi propran organon, nomatan *Ofical Informilo dil Ido-Akademio*. La restintaj fideluloj (re)fondis la ĝis nun ekzistantan organizacon *Uniono por la Linguo Internaciona* kaj la Akademio iĝis ties organo. Kiel oficiala revuo estis ekde 1931 denove uzata *Progreso* (kiu portempe malaperis kun sia redaktisto-eldonisto Couturat en 1914), sub redakto de Alphonse Matejka. La nova Akademio havis inter 9 kaj 15 membrojn, elektatajn de la diplomitaj Ido-instruistoj. Ĝia celo estis perfektigo kaj la unueca evoluigo de la lingvo. Kelkaj akademianoj tiam ankoraŭ emis reformi la lingvon, sed la konservativa plejmulto malhelpis tion. En la jaro 1934 oni decidis pri la tria periodo de stabileco planata ĝis 1937. Tiam la Akademio decidis, ke kiel bazo de lingvodiskutoj estu adoptita la stato de 1913, antaŭ la morto de Couturat. La normo ĝis nun estas la *Kompleta Gramatiko Detaloza* de Beaufront el la jaro 1925.

La malfortigon de la movado inter la mond militoj kaŭzis interalie la ekonomia krizo. Dum la dua mondmilito, Ido pluvivis en relative fortaj organizoj en Svislando (vidu detalan historion kaj vivpriskribojn de ĉefaj idistoj en la libro „Universalaj lingvoj en Svislando” de Andreas Künzli) kaj en Svedio, post 1945 la Akademio denove eklaboris gvidate de Siegfried Auerbach. La movado revigligis, startis la junulara agado (vd. Tazio Carlevaro), naciaj asocioj funkcias ankoraŭ en la sesdekaj jaroj en Svedio, Britio, Sovetio, Svisio, Francio, Usono kaj Okcidenta Germanio. En 1964 eldoniĝis la 630-paĝa „Dicionario de la 10 000 radiki” de Marcel Pech. Post la morto de Auerbach, ĉ. 1970, la Akademio transiris sub la gvidkomitaton (*Direktanta Komitato*) de *Uniono por la Linguo Internaciona*, kiu havis specialan sekretarion pri lingvaj demandoj (*Sekretario di Lingualia Questioni*). Tiun postenon plenumis brito Robert C. Carnaghan. En 1999, Tazio Carlevaro kunlabore kun Reinhard Haupenthal eldonis 193-paĝan “Bibliografio di Ido”.

Momente, la lingvistika laboro de idistoj malrapidas, ne plu strebante reformojn, sed trankvilan stabiligon kaj ĉefe ellaboron de necesaj neologismoj. La internaciaj konferencoj, kiuj okazas ekde 1921 kun escepto de la milita tempo, nun organiziĝas ĉiujare, kun malmultaj unu-du jaraj paŭzoj en la jaroj okdekaj – naŭdekaj (vidu <https://io.wikipedia.org/wiki/Ido-Konferi>) kun partoprenantoj el ĉ. deko da landoj. ULI estas plu prezidata de *Direktanta Komitato*, kies funkciuloj estis ĝis 2018 Anvarzhon Zhurajev, Steve Walesch, Loïc Landais, Marion Kasper kaj ok pluaj membroj. En marto 2019, la komitato havis jenajn membrojn: Donald Gasper, Thomas Schmidt, Jean Martignon, Eberhard Scholz, Hans Stuifbergen kaj Gael Richard, honoraj membroj estis Günter Anton kaj Franz Re-

gnier. ULI havas landajn reprezentantojn en Britio, Brazilo, Estonio, Francio, Germanio, Luksemburgio, Hispanio, Meksikio, Nederlando, Pollando, Svedio kaj Usono. „Progreso” (<http://www.ido.li/index.php/ULI/Progreso372>) estas redaktata de Hans Stuifbergen en Amsterdamo. Lia „Editerio Tia Libro” publikigas krom originalaĵoj ankaŭ librotradukojn en Ido. Krom Progreso ekzistas revuoj: Adavane, Astronomiala Kayereto, Kuriero Internacia, Ido-Saluto, La Kordiego, Letro Internaciona, Ido-Vivo, Libera Krayono, Aziana Letro Ido kaj La Plumo Idala. (https://io.wikipedia.org/wiki/Ido_Revuo). Ekzistas pluraj ret- kaj diskutpaĝoj, ekz. en marto 2019 aldoniĝis nova fejsbuka grupo de „Parolez Ido”. La Vikipedio en Ido (<https://io.wikipedia.org/wiki/Frontispico>) ekestis en 2009 kaj havas 28 366 artikolojn en majo 2019. La plej aktuala kaj ĝisdatigata retpaĝo de ULI estas <http://www.ido.li/>.

Kelkaj interretaj paĝoj kaj forumoj en Ido

Idisti: <http://www.facebook.com/groups/idisti/>

Ido: <http://www.facebook.com/groups/7612439365/>

<http://www.facebook.com/groups/227585083934469/>

Linguo: <https://www.facebook.com/pages/Ido-Linguo/160592427297509>

Idolisto: <http://groups.yahoo.com/group/idolisto/>

Linguo Ido: <https://www.facebook.com/index.php#!/linguoido>

Linguolisto:<http://tech.groups.yahoo.com/group/linguolisto/>

Parolez Ido: <http://linguoido.ning.com/>

Sporto: <https://www.facebook.com/index.php#!/groups/197058257087703/>

Editerio Tia Libro: <http://www.ido-france.org/arkivi/TiaLibro.html>

Ido-Saluto: Ido-saluto@idolinguo.de

Kuriero internaciona: <http://www.kuriero.internaciona.ido.li/KI022018.pdf>

La Dhammo:<https://www.facebook.com/groups/1536421963250593/>

La Blua Plumo:<http://labluaplumo.blogspot.pt/>

Litaraturo: <https://www.facebook.com/pages/Andreas-Juste-salono/596566347117183>

L.K.Geyal: <https://www.facebook.com/pages/La-Kordiego-Geyal/296519620513806>

Mondialisti Altramaniere:<https://www.facebook.com/pages/Mondialisti-Altramaniere/568283876585455>

Or, Europa: <https://www.facebook.com/pages/Or-Europa/698235826882099>

Plumo Idala: <http://ido-poezio.blogspot.it/2013/06/la-plumo-idala.html>

Radio: www.ipernity.com/home/idosonora

Royalist-Ido: <http://royalist-ido.blogspot.nl/>

Senbinara genro en Ido: <https://www.facebook.com/groups/1513408152244901/>

Sunlumo Brilanta: <http://alciono.blogspot.nl/>

Wikipedio: <https://io.wikipedia.org/wiki/Ido>

Ye ca dio: <http://interlanguages.net/yecadio.html>

10.4. Gramatiko de Ido

Alfabeto: a, b, c, ch [ĉ], d, e, f, g, h, i, j[j], k, l, m, n, o, p, q, r, s, sh[ŝ], t, u, v, w [ŭ], x, y [j], z.

Akcento estas plej ofte sur la antaŭlasta silabo, ĉe infinitivo sur la lasta, **i** kaj **u** antaŭ vokalo en plursilabaj radikoj ne estas akcentitaj: familio, Germania, historio, statuo, sed ja en unusilabaj: dio, shuo. Infinitivo havas akcenton sur la lasta silabo.

Artikolo estas nur difina por ĉiuj genroj kaj nombroj, **la**, kun elizio antaŭ vokalo (l' aganto), kun prepozicio **de** ĝi formas **del**, kun prepozicio **di** **dil**, kun prepozicio **da** **dal**, kun prepozicoj **a** kaj **ad** **al**. Se ne uzeblas la substantiva pluralo je **-i** (ekz. ĉe propraj nomoj), anstataŭe staras artikolo **le**.

Substantivoj finiĝas plej ofte je **-o** (sioro, revuo, domo), sed ili povas havi ankaŭ naturan finaĵon, ekz. in-genran **-a** (stranjera, Italia), aŭ konsonanton (mark, ukaz). Pluralo finiĝas je **-i**: siori, revui, domi. Objekta kazo havas finaĵon **-n**, se ĝi ne staras malantaŭ subjekto: La krokodilo (subj.) devoras la tigro. La tigrón (obj.) devoras la krokodilo. Finaĵo **-o** povas elizi kun apostrofo: la dom', la sior'. Personaj nomoj ne estas tradukataj, geografiaj nomoj adaptiĝas al la Ido-ortografio, sed ne ŝanĝiĝas.

Adjektivoj finiĝas je **-a** en singularo kaj pluralo, elizio estas sen aprostrofo: nacional, bon. Se la adjektiva pluralo devas esti markita, oni uzas artikolon **le**: Donez a me la flori, ne le reda, ma le blanka. *Komparado*: tam bon kam.. plu/min bon... maxim/minim bon, absoluta superlativo tre bon, absolute bon k. s.

Personaj pronomoj: me, tu/vu, lu, il(u), el(u), ol(u), ni, vi, ili, eli, oli. Pronomoj indikantaj ajojn, kies genro ne konatas aŭ ne gravas, havas en la 3-a sg. formon **lu**, en la 3-a pl. **li**. Ĉiu frazo devas havi subjekton, eĉ formalan, pronoman.

Posedaj pronomoj formiĝas el la personaj per finaĵo **-a**: mea, tua...

Aliaj pronomoj: nedifina **on**, refleksiva **su**, demonstrativo proksimeca **co/ca**, demonstrativo malproksimeca **to/ta**, relativa **qua** (sg.), **qui** (pl.), **quo** (por ajoj).

Por la korelativa sistemo, Ido adoptas latinajn radikojn:

<i>Qua</i> (kiu)	<i>Ta</i> (tiu)	<i>Ulu/ula</i> (iu)	<i>Omnu/omna</i> (ĉiu)	<i>Nulu/nula</i> (neniu)
<i>Quo</i> (kio)	<i>To</i> (tio)	<i>Ulo</i> (io)	<i>Omno</i> (cio)	<i>Nulo</i> (nenio)
<i>Quala</i> (kia)	<i>Tala</i> (tia)	<i>Ulspeca</i> (ia)	<i>Omnaspeca</i> (cia)	<i>Nulspeca</i> (nenia)
<i>Pro quo</i> (kial)	<i>Konseque</i> (tial)	<i>Ulakauze</i> (ial)	<i>Omnakauze</i> (cial)	<i>Nulakauze</i> (nenial)
<i>Kande</i> (kiam)	<i>Lore</i> (tiam)	<i>Ulatempe</i> (iam)	<i>Sempre</i> (ciam)	<i>Nultempe</i> (neniam)
<i>Ube</i> (kie)	<i>Ibe</i> (tie)	<i>Ulube/ulloke</i> (ie)	<i>Omnube/omnaloke</i> (cie)	<i>Nulube/nulloke</i> (nenie)
<i>Quale</i> (kiel)	<i>Tale</i> (tiel)	<i>Ule</i> (iel)	<i>Omne</i> (ciel)	<i>Nule</i> (neniel)
<i>Di quo</i> (kies)	<i>Di to</i> (ties)	<i>Di ulu</i> (ies)	<i>Di omnū</i> (cies)	<i>Di nulu</i> (nenies)
<i>Quanta</i> (kiom)	<i>Tanta</i> (tiom)	<i>Ulua/ula</i> (iu)	<i>Omnu/omna</i> (ĉiu)	<i>Nulu/nula</i> (neniu)

Numeraloj bazaj: un, du, tri, quar, kin, sis, sep, ok, non, dek... dek-e-un, du-a-dek, cent, mil. Ordaj num.: **-esma**, oblaj **-opla**, dividaj **-opa**, frakcioj **-imo**, numeraladverboj **-e**, numeraladjektivoj **-a**.

Verboj ne ŝanĝigas en persono kaj nombro. Infinitivo prezenca finiĝas je **-ar** (amar), pasinta **-ir** (amir), futura **-or** (amor). Finaĵoj de verbaj tempoj estas la samaj kiel en Esperanto (prezenco **-as**, imperfekto **-is**, futuro **-os**, kondicinalo **-us**; imperativo/volitivo finiĝas je **-ez** (amez!). Participoj samas kun Esperantaj (akt. **-anta**, **-inta**, **-onta**, pas. **-ata**, **-ita**, **-ota**). Pasivon formas helpverbo „estis” en speciaj infiksoj **-es-**: me ameras, me amesis. Kelkaj tempoj estas inspiritaj de la Latina, kun neperfektiva infikso **-ab-** : me amabas, (perfekto) me amabis (pluskvamperfekto).

Adverboj finiĝas plej ofte je **-e**, sed ili povas havi konsonantan finaĵon (olim, quik, sat). Komparativo formiĝas kun partikulo **plu** aŭ **min**, superlativo **maxim/minim**.

Prepozicioj (entute 42) estas ĉefe latindevenaj: ante, apud, cirkum, cis, exter, inter, koram, preter, pro, super, trans... kun nominativo. Kelkaj estas pli esprimivaj ol Esperantaj, ekz. al la Esperanta prepozicio „de” korespondas **di**, **de**, **da**, diferencigante inter aparteno (domo di amiko), deveno (fishi de maro) kaj aŭtoro (libro da Zamenhof, piktuoro da Picasso). Malsame al Esperantaj vortoj „antaŭ” kaj „post” ekzistas diferenco tempa (ante – pos) kaj spaca (avant – dop).

Kutima vortordo estas: subjekto-verbo-objekto (ĉe antaŭmetita objekto markiĝas la akuzativo), la demanda frazo komenciĝas per partikulo **ka** (= ĉu).

Vortkreado uzas, same kiel Esperanto, signifoplenajn afiksojn, sed ili ne estas uzeblaj memstare. Ĉe iuj koincidas la signifo kun la Esperanta (bo-, ge-, -ar-, -em-, -aĵ-, -an-, -ad-, -in...), aliaj proksimiĝas al la Latina (des-, pre-, retro-, -ier, -ik, -iv...)

Derivado havas kelkajn specialaĵojn, ekz. adjektivo derivita de substantivo favas finaĵon **-a** en la senco „farita, konsista el” (ligna ludilo), **-al** en la senco „rilata, koncernanta” (naturala, nacia, radikalala) **-oz** en la senco „enhavanta ion” (glorioza, danjeroza). Substantivigo de adjektivoj okazas per **-o**: richo (= riĉulo), blindo (= blindulo). Plej ofta sufikso por verbigo de substantivoj estas **-ag-** (de la verbo „agar”): me martelagas.

Specimeno de teksto:

Bonveno a Wikipedio, l' enciklopedio libera e gratuita, redaktata da la propra lektanti per Ido, Esperanto reformita e selektita kom l'internaciona helpanta linguo ye 1907. Vu povas obtenar l' informo quan vu serchas sequante la ligili od uzante la sercho-buxo ye la sinistra parto dil fenestro. Anke vu povas kunlaborar editante l' artikli qui ja publikigesis por plibonigor li o kreante nova artikli pri temi quin vu bone konocas. Memorez ke la reda ligili havas nula artiklo asociata e ke se vu volas skribor pri nova temo qua ne havas ula ligilo kreata, unesme vu mustas serchar existanta artiklo relatanta por krear ligilo a vua nova skribajo ibe. Vu povas krear necesa ligilo ank en Probejo. Ne timez pro ne skribor vua artikli per perfekta Ido. Plu experta idisti revizos e korektigos ol pose. Simple atachez la ligilo Revizo a vua artiklo ed olu aparos en la fako Pagini revizinda por ke altra idisti revizez ol.

Bonvenon al Vikipedio, libera kaj senpaga enciklopedio, redaktata de la propraj legantoj en Ido, Esperanto reformita kaj elektita kiel la internacia helplingvo en 1907. Vi povas obtenci informon kiun vi serĉas, sekvante la ligilojn aŭ uzante la serĉbutonon je la maldekstra flanko de la fenestro. Ankaŭ vi povas kunlabori, redaktante artikolojn kiu ĵam publikigis, por pliboni ilin, aŭ kreante novajn artikolojn pri temoj kiujn vi bone konas. Memoru, ke la ruĝaj ligiloj ne enhavas konforman artikolon kaj ke, se vi volas skribi pri nova temo kiu havas nenion kreitan ligilon, vi unue devas serĉi ekzistantan rilatantan artikolon, por tie krei ligilon al via nova skribajo. Vi povas krei necesan ligilon ankaŭ en Probejo. Ne timu, se vi ne skribas viajn artikolojn en perfekta Ido. Pli spertaj idistoj revizos kaj korektos ĝin poste. Simple algluu la ligilon Revizio al via artikolo kaj ĝi aperos en la fako Reviziindaj paĝoj, por ke aliaj idistoj reviziu ĝin.

10.5. Komento

Idon oni nomas lingvo „kompromisa”, sed pli ofte aŭtonoma, reformanta pli skemisman Esperanton. La diferenco estas i.a. en grafiko – Ido ne uzas diakritajn signojn, kiujn ĝi anstataŭigas per grafemaj kombinoj (ch, sh), por kompleksaj fonemoj „ks”, „kv” ĝi uzas x, q, plue enestas y kaj w. Ido forigas adjektivan pluralon kaj parte akuzativan finaĵon. La vortprovizo konscie orientigas al latinidaj lingvoj. Lingvistoj pozitive pritaksas la leksikografian laboron de idistoj. Unu el la unuaj Ido-vortaroj (Couturat – Beaufront – Thomann 1908) havas 5400 vortadikojn, el kiuj 40% troviĝas en la ses ĉefaj eŭropaj lingvoj. Ido-germania vortaro de Kurt Feder el 1920 enhavis ĉ. 50 000 vortojn, per kio ĝi superis ekzistantajn vortarojn de Esperanto. Ankaŭ la nombro de derivaj afiksoj estas pli granda en Ido, 46 oficialaj Ido-afiksoj kontraŭ 32 Esperantaj. Ekz. por Esperanto suficias la finaĵo -a (silka vesto, silka industrio, silka ĉapelo, silka raŭpo), dum Ido havas pli specialajn afiksojn (silka vesto, silkala industrio, silkoza chapelo, silkifanta raupo). Ido do estas pli riĉa je formoj kaj pli bunta je esprimoj. Ĝi estas interlingvistike signifa pro la krea lingvistika laboro – celante reformi, plibonigi kaj naturaligi Esperanton, la idistoj realigis ŝanĝojn, kiuj eĉ ree influis Esperanton mem, ekz. „neoficialaj” afiksoj -iz-, -oz-, -iv-, retro-, neologismoj kiel „olda”, „kurta”, „liva”, „ascendi”. Du Ido-devenaj afiksoj estis eĉ oficialigitaj de la Akademio de Esperanto: la prefisko mis- kaj la sufikso -end-.

En Ido ekzistas, krom la tradukita, ankaŭ originale beletra literaturo. Couturat neglektis la originalan verkardon, ĉar por li pli gravis la lingvoevoluigo, sed De Beaufront, kune kun klerulo Marcel Pesch, subtenis kreon de beletro por demonstri, ke oni ja povas ĉion esprimi en Ido. La unuaj aŭtoroj, simile kiel tiuj verkintaj en komencaj tempoj en

Esperanto, estis ankoraŭ mallertaj. Carlevaro metis la unuan epokon de la Ido-literaturo inter 1908 ĝis 1945: ĝin reprezentis delikata austria poeto Ignaz Hermann, eleganta svedo S. Quarfood kaj interesaj verkistoj Jules Gross (sviso) la francoj A. Populus, Henri Devannes, Jean Houillon kaj H. Guignon, hispano Lui Pasko, ambicia poeto estis anglo Gilbert H. Richardson. Elstara novelisto estis eksa esperantisto Antoni Kofman. La unua granda originala verko estis filozofia libro „Nova Horizonti” de Jean Barral (1913), sekvis „Buddho e lua doktrino” de C. T. Strauss, eldonita dum la dua mondmilito. La dua periodo de la Ido-beleto startis post la dua mondmilito, kiam brilis belga (valona) poeto Andreas Juste (1918–1998), de kiu venis ankaŭ detala „Antologio dil Ido-linguo”, kaj la franco Louis Pascau. Nunaj poetoj estas ekz. Heidi Neussner kaj Friedrich Porzenheim el Germanio, italo Tiberio Madonna, irlandanino Siobhán Sheenan (pseud. Tatanka) kaj portugalo Gonçalo Neves, kiu konatas ankaŭ kiel Esperanto-poeto. En marto 2019 eldoniĝis antologio „Modern Ido poeti” kun verkoj de Hans Brismark, Kozi Sato, Boris Aaronov, Mirosław Wiechowski, Nikolaj Gaponenko, Michel Bouts, Vadis Sprogis, Ausma Pomak, Axel Ryander k.a. Ido-hajkuojn kaj poemtradukojn publikigas Antonio Martinez. Lastatempe aperis sciencfikciah romanoj de Jean Martignon (pseudonimo G. T. Romanin) kaj de meksikano José Cossio Ramirez, kaj detektivaj romanoj de argentinano Eduardo A. Rodi. Brian E. Drake, krom tradukoj, verkas originalajn romanojn, novelojn, teatrajn kaj produktas filmetojn en Ido. La „Fonduso de Andreas Juste” (la paĝo www.justeatdanco.net ne plu troveblas en majo 2019, male aperis <https://www.facebook.com/pg/Andreas-Juste-salono-596566347117183/posts/> ĉe fejsbuko) havas bibliotekon kun 250 verkoj en Ido.

Bibliografio

- De Beaufront, Louis (1914): *Doktoro Louis Couturat 1868–1914*. Universitätsdruckerei Werner u. Winter, Frankfurt a. Main. <http://www.ido-vivo.info/louiscouturat.pdf>
- Carlevaro, Tazio (1976): *Eseo pri Ido*. KCE, La chaux-de-Fonds
- Couturat, Louis & Léopold Leau (1907): *Délégation pour l'adoption d'une langue auxiliare internationale, Compte rendu des travaux du comité (5-24 Octobre 1907)*. Imprimerie Paul Brodard, Coulommiers. <https://ia800209.us.archive.org/26/items/compterendudestr00dele/compterendudestr00dele.pdf>
- Gierl, Martin (2004): *Geschichte und Organisation. Institutionalisierung als Kommunikationsprozess am Beispiel der Wissenschaftsakademien um 1900*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen
- Künzli, Andreas (2006): *Universalaj Lingvoj en Svislando. Svisa Enciklopedio Planlingva. Schweizer Plansprachen-Lexikon. Encyclopédie suisse des langues planifiées. Enciclopedia svizzera delle lingue pianificate*. SES&CDELI, La Chaux-de-Fonds, 793-812
- Lobo Jiménez, Félix Manuel (2016): *Komparo de la gramatiko de Ido kun Esperanto, kaj literaturo de Ido*. Studenta laboraĵo de Interlingvistikaj Studioj en Poznano, manuskripto 5 p.

Figuroj

Figuro 10.1: https://fr.wikipedia.org/wiki/Louis_Couturat

Figuro 10.2: <https://eo.wikipedia.org/wiki/Ido>

Demandoj

1. Kiun edukiĝon havis Louis Couturat? Kiu ĵestis liaj ĉefaj studfakoj?
2. Pri kiu humanisma filozofo li interesigis?
5. Kiu ĵen komunajn interesojn havis Couturat kun Giuseppe Peano?
6. Kiu ĵen gravajn verkojn publikigis Couturat kun Léopold Leau?
7. Kiu ĵen organizoj fondis Leau en 1901 kaj kiucele?
8. Kio estis „Kartell der Akademien“ kaj kiu ĵestis ties posteulo?
9. Kio estis IAA? Kial ĝi kunsidis en 1900 en Parizo?
10. Kiel IAA decidis en la kazo de internacia helplingvo?
11. Kion planis fari la Komitato de la Delegitaro?
12. Kiu ĵestis membroj de la Komitato?
13. Kiam la Komitato prijuĝis la lingvoprojektojn?
14. Donu ekzemplojn de aprioraj kaj aposterioraj projektoj prijuĝataj de la Komitato.
15. Kiu ĵestis la plej favorata lingvo-kandidato kaj kiu reprezentis ĝin?
16. Kion opiniis la Delegitaro-Komitato pri Esperanto?
17. Kiu membris en la Konstanta Komisino?
18. Kion oni atendis de la Lingva Komitato de Esperanto?
19. Kian sintenon havis Zamenhof?
20. Kiel decidis la Lingva Komitato?
21. Kion faris Louis de Beaufront por Esperanto?
22. Kia ĵestis la rolo de De Beaufront en Ido?
23. Kiu estas la ĉefa revuo de idistoj? Kiu kaj kial fondis ĝin?
24. Kian rolon havis la Ido-Akademio?
25. Kiel evoluis/evoluas la Ido-movado?
26. Kiu ĵestis/estas la ĉefaj personoj de Ido-movado?
27. Kiu ĵen sintenon havis Otto Jespersen?
28. En kiu landoj estis la plej fortaj Ido-asocioj?
29. En kiu internaciaj rondoj Ido estis uzata?
30. Kion vi povas diri pri la originala literaturo de Ido?
31. Kiaj estas nunaj Ido-aktivecoj?
32. Kio estas la ĉefaj trajtoj de Ido-gramatiko?

Skribaj taskoj

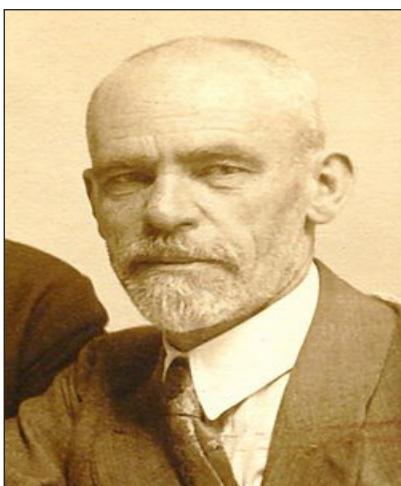
1. Trovu paralelojn inter la esploroj de Couturat kaj Peano kaj inter Akademio de Ido kaj Academia pro Interlingua.
2. Serĉu kaj prikomentu similaĵojn inter la laboroj de la Delagitaro kaj IALA.
3. Faru portreton de iu grava idisto.
4. Analizu detale iun gramatikajon aŭ vortaraĵon de Ido kompare kun Esperanto.
5. Faru komparon de iu gramatikajo aŭ vortaraĵo de Ido kun tiu de Interlingua aŭ alia latinido.
6. Esploru kaj prezenti iun literaturan verkon en Ido.
7. Prezenti vivon kaj verkon de iu Ido-verkisto.

11. Edgar de Wahl kaj Occidental (okcidentalo)

11.1. La vivo

Edgar de Wahl (kiel li nomis sin), propranome Edgar Alexei Robert von Wahl (1867–1948), baltgermana nobelulo, naskiĝis en Olviopol (aŭ en Bogopol, hodiaŭ Ukrainio), vizitis la gimnazion en Sankt-Peterburgo, kie li lernis la latinan kaj la grekan. Krome li ekde junago konis la lingvojn germanan, estonan, rusan kaj francan. Hazarda konatiĝo kun la gramatiko de la tatara lingvo vekis lian intereson pri kompara lingvistiko, sed en la peterburga universitato ne ekzistas speciala katedro pri ĝi, nur germanistiko kaj romanistiko kiel aldono al klasika filologio. Dum la unuaj du jaroj oni devus pliprofundiĝi en klasikaj lingvoj per enuiga legado de klasikaj teksto. Tio fortimigis la junulon de lingvistikaj studoj kaj li elektis karieron de maristo. Li studis en la peterburga universitato matematikon, astronomion kaj fizikon, krome vizitante kursojn pri antropologio kaj historio kaj pri antikva egipta kaj hispana lingvoj. Post la tria studjaro li enskribiĝis ankaŭ en la Akademion de Artoj, kie li studis posttagmeze kaj vespere arkitekturon kaj pentroarton. En 1891 li fariĝis Cand. Math. (finstuda diplomo) kaj laboris kiel instruisto en la St. Petri-lernejo en Sankt-Peterburgo.

En 1892 li aliĝis al la marfloto kaj navigis tra la mondo (Francio, Hispanio, Madejro, Svedio, Usono, Okcidenta Hindio), post sukcesa ekzameno en 1894 li iĝis oficiro kaj post mallonga servo transiris al la flota rezervo. Samjare li akiris ĉe la Akademio de Artoj diplomon de instruisto pri desegnado kaj translokiĝis al Reval (Talino) en Estonio, kie li laboris kiel instruisto pri fiziko kaj matematiko en la urba reallernejo kaj en privataj lernejoj. En 1897 li fariĝis membro de la teknika komitato de la Estonia Mar-Jaht-Klubo, poste li estis ties sekretario kaj honora membro. Dum la rusa-japana milito de 1904 li estis mobilizita kaj komandita al la floto en Sankt-Peterburgo. Li servis unue en artilerio sur la militŝipo, poste transiris al la Revala Duonekipo, kie li iĝis ĉefo de kompanio, en 1905 servis kiel supera gardoĉefo sur la krozoŝipoj, ĝis li estis aldonita al la rezervo en la rango de leŭtenanto. En 1905, De Wahl reprenis sian laboron de instruisto kaj aktivis kiel ĉefinstruisto en la ĉefreallernejo kaj instruisto de desegno en komerca lernejo en Reval ĝis

Figuro 11.1: Edgar de Wahl

1933. En la jaroj 1911–1917 li estis deputito de germanaj civitanoj en la urba konsilio de Reval. En la unua mondmilito li denove devis militservi, unue sur la ŝipo Mitava, poste kiel administranto en admiralo-haveno.

Dum la okupo de Reval per sovetia armeo, lia domo (speciale konstruita en la formo de ŝipo) komplete forbruligis dum bombardado, detruigis lia riĉa biblioteko, pentraĵoj kaj manuskriptoj. Post la alveno de germanaj trupoj, De Wahl rifuzis translokigon al Germanio kaj estis enkarcerigita. Por savi lin, liaj amikoj igis proklami lin mense malsana. Li eniris sanatorion Seewald apud Talino; tie li en 1948 mortis.

Edgar de Wahl edziĝis unue en Sankt-Peterburgo kun Marie von Hübbenet, de kiu li divorcis. Lia dua edzino Agnes von Riesenkampff el Reval estis dum la milito deportita de sovetiaj trupoj kaj mortigita en 1942 en la NKVD-prizono. Li havis tri filojn kaj du filinojn. Lia patro Oskar von Wahl-Assick estis diplominigeniero, oficiro kaj oficisto en Sankt-Peterburgo. La familio von Wahl havis multajn elstarajn membrojn, engaĝitajn en gravaj postenoj en sciencoj kaj administrado, medicino, agrikulturo kaj armeo, ili akiris personajn kaj publikajn meritojn por la propra familio, sed ankaŭ por la baltaj provincoj kaj por la Ruslanda Imperio. Multaj el ili studis en la universitato de Dorpat (Tartuo). La familia devenis estas respurita ĝis la skota baroneto Thomas MacDowall, Laird of Makerstoun (15-a jc.), dum militoj iris kelkaj membroj kiel oficiroj al Svedio, iliaj posteuloj al ĉebaltaj regionoj, kie en la 18-a jc. Johann Heinrich von Wahl ricevis germanan nobelan statuson konfirmitan de la rusa caro. Kelkaj posteuloj kaj filianoj de Edgar de Wahl estas nun vivantaj en Germanio.

11.2. Interlingvistika aktiveco kaj krea periodo de Occidental

La unua planlingvo, kiun Edgar de Wahl renkontis en la jaro 1887 dank' al la kolego de sia patro, Waldemar Rosenberger, estis Volapük, kiu tiam havis tridekon da periodaĵoj kaj troviĝis en sia flora periodo. De Wahl, admirante Rosenberger, kiu estis „plofed Volapüka” (profesoro, kaj tiam vicprezidanto de la Akademio de Volapük), mem dediĉis sin al ties studado, kaj eĉ komencis verki vortaron, sed havis malfacilaĵojn kun parolata lingvaĵo. Unu jaron poste li konatiĝis kun *Esperanto*, kiun li trovis pli facile. Li korespondis kun Zamenhof, kun Antoni Grabowski, kun Wilhelm Heinrich Trompeter kaj aliaj, en 1893 fondis klubon „*Espero*” en Sankt-Peterburgo, en 1889 tradukis *La princino Mary* de Lermontov (unu el la plej fruaj Esperanto-tradukoj entute), li aŭtoris la unuan hispanan-*Esperantian* vortaron kaj engaĝiĝis en la revuo *La Esperantisto*. Li instigis Zamenhof ŝangi la finaĵon de tempoindikaj korelativoj (kiuj siatempe estis „*kian, tian, ĉian*”) ... al *-am*, por eviti samecon kun akuzativo de „*kia, tia, ĉia...*”, kaj proponis plurajn aliajn reformojn, sed tiuj estis rifuzitaj. Tial li en 1894 forlasis la movadon kaj dediĉis sin al esploroj pri komunaĵoj en okcident-eŭropaj lingvoj, iĝontaj leksika fonto de interlingvo „*pli internacia ol Esperanto*”. De Wahl korespondis kun Julius Lott, aŭtoro de „*Mundo-lingue*”, kaj engaĝiĝis en la akademio de Volapük, dum ties direktoro estis Rosenberger. (La akademio alinomiĝis al „*Akademi Internasional de Lingvo Universal*”, antaŭ ol ĝi en 1909, sub prezidado de Peano, iĝis „*Academia pro Interlingua*”).

Akademiaj diskutoj disvolviĝis sur la paĝoj de la periodaĵo *Disussiones*, kie ĉiu aŭtoro rajtis uzi la de li preferatan formon de interlingvo. Tie aperis en la numero 2, la 1-an de

novembro 1909: 21–25, artikolo de de Wahl pri la tikla punkto de latinidaj planlingvoj *Abstracti verbal substantives*. Tiu ĉi unua skizo de la „Regul de Wahl” estas skribita en prototipo de Occidental, kiu ricevis nomon *AULI* (Auxiliari Lingue International):

Un de l plu grav e samli plu dificultosi questiones es l enregistraction de derivat paroles international en un simpli e regulari sistem, que tamen ne deforma les, cam Esperanto, Ido, Neutral-antiqui e c. Un partie de cel paroles es l abstracti verbal substantives, significant statu o action, queles essi tre dificultosi a registrar en lor sense segun un vid-punkt generali.

Unu de la plej gravaj kaj samtempe plej malfacilaj demandoj estas enregistriko de deritaj internaciaj vortoj en simplan kaj regulan sistemon, kiu tamen ne deformas ilin, kiel Esperanto, Ido, malnova Neutral kaj aliaj. Unu parto de tiuj vortoj estas abstraktaj verbaj substantivoj, esprimantaj staton aŭ agadon, kiuj estas tre malfacilaj por registri(ĝi) en sia senco laŭ ĝeneralaj vidpunktoj.

La ambicio de de Wahl estis atingi en internacia lingvo optimuman rilaton inter natureco kaj reguleco. Li ankaŭ ofte partoprenis diskutojn en la revuo *Linguist*. Li krome iĝis sekretario de la peterburga interlingvista klubo, kiun prezidis Rosenberger. Ĝi de la originala „Zilak Volapükol”, alinomiĝis al „Grup Neutralparlant”, poste „Grup Neutralist” kaj fine *Kosmoglott*, do „mondolingvo” en ĝeneralaj senco. Inter ties membroj estis pluraj anoj de Academia pro Interlingua, i.a. Jakob Linzbach, Jean Baptiste Pinth, Jean Baudoin de Courtenay, Ernst Drezen, Nikolaj Jušmanov, Vsevolod Ĉešihin, Peter Stojan, Vladimir Šmurlo. Post la morto de Rosenberger iĝis Jacob Linzbach prezidento, de Wahl vicprezidento kaj la klubo transiris al Reval. Ĝiaj celoj estis similaj al tiuj de la Academia pro Interlingua (al kiu la membraro grandparte apartenis): scienc-filosofia esplorado de kreado de mondolingvo ĝenerale kaj de interlingvo speciale, kritika analizado da ekzistantaj projektoj, kuraĝigo al novaj projektoj kaj helpo al iliaj aŭtoroj, interesigo de la publiko pri la interlingva problemaro. Tial aperis en 1921 projekto de pazigrafio „Transcendental Algebra” de Jacob Linzbach en la traduko de Edgar de Wahl en novan planlingvon, kies fundamenton konsistigis aro da radikoj, komunaj al ok okcidenteŭropaj lingvoj. La emblemo de la posta movado, rondo kun ondeto ene, estas simbolo de lingvo (bušo kun lango) en Transcendental Algebra. La prilaborita versio de AULI ricevis sian definitivan formon kaj nomon „Occidental”, maturigante sur la paĝoj de la revuo samnoma kun la societo *Kosmoglott*.

La revuon *Kosmoglott* fondis de Wahl en la jaro 1922 kaj redaktis ĝin ĝis 1926. En siaj unuaj jaroj ĝi laŭcele, laŭenhave kaj laŭaspekto estis daŭrigo de la akademiaj *Discussiones*, kiel evidentas el la subtitolo „jurnal scientific impartial de lingue international” kaj ĝis 1924 ĝi estis samtempe organo de Academia pro Interlingua. Kosmoglott pritraktis kvardekon da lingvoprojektoj kaj publikigis opiniojn aŭ artikolojn de ĉ. cento da interlingvistoj. Laŭ sia dua subtitolo ĝi estis „Organ del societé Kosmoglott”, ekde decembro 1924 ankaŭ „Organ del Société Federali” kaj ekde januaro 1925 organo de „Comité Explorativ por li Lingue International Auxiliari”. La enkonduka artikolo de la unua numero en februaro 1922 komenciĝis per ĝojiga novaĵo, ke la gravaj organizoj kiel “Ligo de Nacioj” kaj “Brita Asocio por Antaŭenigo de Scienco” montris seriozan intereson por internacia lingvo. Jen klarigo:

La usona prezidento Thomas Woodrow Wilson prezentis post la unua mondumilito en la jaro 1918 14-punktan pacdeklaron, laŭ kies lasta punkto ekestu ĝeneralaj asocioj *Ligo*

de nacioj por reciproka garantiado de politika sendependeco kaj teritoria integreco. Post sia konferenco en Parizo en 1919 la Ligo akceptis la principaron per pakteto de Versailles, kiun subskribis 44 landoj. En 1920 eklaboris la sekretariejo en Londono kaj en novembro 1920 la Ligo translokiĝis al Ĝenevo. Oficialaj lingvoj de la Ligo estis la franca, la angla kaj la hispana. *Inazô Nitobe*, asista ĝeneralaj sekretario ekde 1920, partopreninta la 13-an UK-on 1921 en Prago, verkis favoran raporton, en kiu li nomis internacian lingvon „motoro de la internacia demokratio”. La societo Kosmoglott sendis la 5-an de septembro 1921 al la Ligo franclingvan leteron (subskribitan de Linzbach kaj de De Wahl) kun jenaj tezoj pri la ebla universala lingvo: (1) Oni elektu la plej perfektan, ne la plej disvastiĝintan lingvon (2) La plej bona universala lingvo estas tiu, kiu estas la plej internacia (3) Por trovi tiun lingvon necesas proponi ĝeneralan konkurson. Laŭ la resaldo de Inazô Nitobe, la kunveno de la Ligo la 15-an de septembro 1921 eldonis rezolucion konforman al la opinio de Kosmoglott. Edgar de Wahl, laborinte dum trideko da jaroj pri sia projekto Occidental, evidente decidis tuj proponi ĝin al la Ligo: la publikigita resaldo de Nitobe en Occidental havas la daton 23.9.1921, do ankoraŭ antaŭ la oficiala publikigo de *Li principles de Occidental* en la numero 2/1922 de Kosmoglott. Kvankam la propono de la Ligo akcepti internacian lingvon kiel sian laborlingvon mencias plurajn internaciajn lingvojn, ĝi fakte preferis Esperanton – sekvis eĉ rekomendo enkonduki ĝin en la lernejojn de la membro-ŝtatoj. La Ligo mem montriĝis nestabila kaj nekapabla malebligi la duan mondumiliton. Oficiale ĝi dissolviĝis en 1946.

Brita Asocio por Antaŭenigo de Scienco (The British Association for the Advancement of Science) fondiĝis 1831 en Jorko kun la celo atentigi la publikon pri sciencaj aferoj kaj montri avantaĝojn de sciencia kaj teknika progreso. Al ĝiaj membroj oni dankas por sciencaj kaj teknikaj eltrovaĵoj fizikaj, kemiaj, elektronikaj ktp. (Joule, Bessemer, Raleigh, Ramsay, Thomson k.a.); versajne la plej fama membro estis Charles Darwin. Krom regulaj kunvenoj, la societo organizas eldonadon de sciencaj publikajoj kaj peras kontaktojn de fakuloj el diversaj sciencaj branĉoj. Ĝi inspiris fondadon de landaj sciencaj organizaĵoj tra la mondo, multaj el ili specialigitaj pri unuopaj sciencoj kaj siavice organizitaj en kontinentaj kaj mondaj organizaĵoj (Aŭstralio-Novzelanda, Aŭstralazia, Sudafrika, Islamo k.a.). “American Association for the Advancement of Science” estis fondita en 1848. La brita kaj la usona Asocioj subtenis lingvistikajn laborojn de la komitato “Committee on International Auxiliary Language of International Research Council”, starigita en 1919 en Bruselo sub gvido de Frederick Gardner Cottrell. La komitaton eniris spertuloj pri internacia komunikado kun lingvista erudicio. Similaj komitatoj fondiĝis ankaŭ ĉe la itala kaj la franca Asocioj, estante antaŭvidataj (sed poste ne realigintaj) en aliaj eŭropaj landoj. Evidente, Edgar de Wahl engaĝiĝis ankaŭ en tiuj ĉi laboroj, kiu fine kondukis al fondo de IALA (International Auxiliary Language Association) en 1924. Lia nomo staras, krom sur la membrulo de Academia pro Interlingua, ankaŭ sur tiu de IALA, ĉar ambaŭ organizaĵoj kunlaboris, havante komunajn membrojn, kiel montras ilia korespondado (http://www.interlingua.org/html/copy_of_ii-history.htm). En la unua periodo de sia agado, IALA serioze esploris pluajn internaciajn lingvojn kaj projektojn por rekomendi ilin kiel internaciaj lingvoj.

En 1923 okazis *Intersistemal Conferentie* en Kassel (pro iniciato de idisto Erich Weferling, kiu poste lanĉis proprajn projektojn) por starigi kunlaboran strategion de diversaj interlingvanoj. Interalie estis proponite (1) al esperantistoj kaj idistoj zorgi almenaŭ pri

taktika unuiĝo por komuna celo, se lingva kompromiso ne eblas (2) fondi neŭtralan interlingvistikan organizaĵon sen difinita laborlingvo kun la revuo „Kosmoglott” kiel organo. Ĉar la diskutoj dum la konferenco okazis en pluraj interlingvoj sen traduko, la reciproka kompreneblo de latinidaj planlingvoj estis pruvita, oni do proponis koncentriĝi al la propagado de ĝeneralaj ideoj de internacia artefarita lingvo. Tiu politiko komence funkciis, krom en Kosmoglott, en Academia pro Interlingua, IALA, CELIA kaj Federali.

CELIA (Comité Explorativ por li Lingue International Auxiliari) fondiĝis kun la celo prepari materialon por estonta Akademio por Internacia Lingvo ĉe la Ligo de Nacioj. La devizo estis tiu de Julius Lott kaj Alberto Liptay el 1890: internacian lingvon oni ne bezonas inventi, ĉar ĝi jam ekzistas en la komunajoj de la okcidenta civilizo (la saman eldiron poste uzis Alexander Gode pri Interlingua de IALA). Occidental staris plej proksime al tiu principio en 1925, kiam Edgar de Wahl estis la prezidanto de CELIA. Okcidentalon oni tamen volis uzi provizore, antaŭ ol per demokratia voĉdonado akcepti pli bonan solvon. La laboro de CELIA do paralelis kun tiuj de Academia pro Interlingua kaj de IALA. Somere 1925, la prezidanto de IALA Dean Earle B. Babcock kaj la honora sekretariino-mecenatino Alice Morris invititis al Ĝenevo, okaze de la UK de Esperanto, ankaŭ reprezentantojn de aliaj internaciaj lingvoj al komuna sesio. Venis idistoj kaj okcidentalistoj, kiuj serioze diskutis.

Similajn celojn havis ankaŭ *Federali* (Federation del amicos del lingue international) en Brno, kiu rekrutiĝis el idisma klubo. La nova celo estis tolereme kaj solidare kunlaborigi esperantistojn, idistojn kaj okcidentalistojn. En la jaro 1926 estis Ido-kongreso en Prago, dum kiu okazis *Supersystemal Conferentie* kune kun okcidentalistoj, kie oni diskutis precipe pri gramatikaj kaj vortaraj trajtoj de internacia lingvo; pritraktataj estis i.a. Esperanto, Medial, Etem.

Okcidentalistoj amase partoprenis ankaŭ *Congress Paneuropian*, kiu okazis 1925 en Vieno kun pli ol dumil partoprenantoj, por helpi starigi ekonomian kaj politikan union de eŭropanoj sur federacia bazo. La iniciatinto de la kongreso estis la aŭstra grafo Richard Nicolaus von Coudenhove-Kalergi, kiu en la jaro 1923 fondis la plej malnovan movadon por eŭropa unuiĝo, *Paneuropian Union*. Membroj de la Paneŭropa Unio estis famuloj kiel Albert Einstein, Charles de Gaulle, Aristide Briand, Konrad Adenauer, Franz Josef Strauß, Bruno Kraisky, Georges Pompidou. La posteulo de Coudenhove-Calergi estis de 1973 ĝis 2004 Otto von Habsburg, la nuna prezidanto estas Alain Terrenoire. Patronecon super la viena kongreso en 1925 transprenis multaj gravaj politikistoj, persone aperis ministroj de Francio kaj Belgio, alvenis mesaĝoj de ŝtatestroj kuraĝigantaj al kunlaboro kaj kompreneĝo de eŭropanoj. La kongresa rezolucio antaŭvidis unuavice komercan kaj financajn kunlaborojn de eŭropaj landoj, sed la ideo de Coudenhove-Kalergi estis pli vasta. Li avertis Eŭropon kontraŭ milito kaj pledis por interpacigo de Francio kaj Germanio. La „unuigintaj ŝtatoj de Eŭropo” estis vidataj kiel nemilitanta kontraŭpezo precipe al Rusio, sed ankaŭ al Usono kaj Japanio sur la kampoj ekonomia, kultura kaj politika. Kromaj eŭropaj atingaĵoj devis esti libereco, bonfarto, paco kaj demokracio. Tiuj ideoj do bone harmoniis kun tiuj de internacia eŭropa lingvo, kio klarigas la engaĝiĝon de okcidentalistoj. Pluraj, ekz. Kurt Hamburger, Ludwig Klaesi, Alphonse Matejka, satis skribi kaj paroli pri la movado de unuigita Eŭropo kaj vidis sin mem kiel pionirojn de estonta Paneŭropo. Eugen Moess el la viena grupo tradukis en okcidentalon la *Paneuropian Manifeston*.

Kvankam en la fruaj kajeroj de Kosmoglott aperis artikoloj en Auli, Esperanto, Ido, Etem, Interlingua, Optoez, Medial, Medial Europen, Uniti Lanuge, Interlingua Sistematic, Esperantida, Novi Lingue kaj en la angla, *Occidental* estis uzata plej ofte. Jam en 1924 publikigis tutpaĝa propaganda teksto kun slogan „Occidental es li democratic latin” kaj longa polemikaĵo kontraŭ la artikolo „Kvardek pekoj de Occidental”, aperinta en la revuo „Mondo”. Pli kaj pli aperadis defendaj kaj propagandaj okcidentalajoj, Engelbert Pigal skribis pri „dogmatika kaj nenatura bazo de Esperanto kaj Ido”; klaris do, ke la senpartieco, proklamita en la titolo de Kosmoglott, finiĝis. En 1926 Kosmoglott plene transiris al Occidental kaj alinomiĝis al *Cosmoglotta*. Kiel oni ekscias el publikigitaj listoj, inter 1922–1926 cento da revuoj interesiĝis pri internaciaj lingvoj, multaj el ili estis esperantistaj, sed ankaŭ tiuj alportis informojn, recenzojn kaj polemikojn pri aliaj internaciaj lingvoj: fenomeno, kiun oni nun apenaŭ spertas.

11.3. Occidental-movado

La movadon de Occidental, dokumentitan sur la paĝoj de Kosmoglott/Cosmoglotta, eblas dividi en kvin etapojn, laŭ sidejo de ties organoj, redakcio de Cosmoglotta kaj aktiveco de la koncernaj funkciuloj: (1) estona (krea) 1922–1926; (2) aŭstra (batala) 1927–1930; (3) skandinava (stabiliga) 1931–1933; (4) svisa (flora) 1934–1939 kaj 1941–1985; (5) svisa-ĉeha (nostalgia) ekde 1998, kiu daŭras ĝis nun.

Inter 1927–1930 aperadis „*Cosmoglotta*, organ del Association International Cosmoglotta, consacrat al developmente e propaganda de lingue international auxiliari Occidental” en Vieno. La subtitolo manifestis, ke estas pasinta la epoko de kreiva kunlabora verkado, serĉado kaj komunikado, toleranta kunekziston de pluraj „dialektoj” de latinida internacia lingvo. La societo kaj la revuo Cosmoglotta nun malkaše ekbatalis por defendi Occidental-on kontraŭ aliaj internaciaj lingvoj, kiuj estis eksplícite sentataj kiel konkurencaj. Al strategiaj rimedoj apartenis ekz.: favoraj ekspertizoj de sciencistoj (kiel profesoroj Albert Guérard el la universitato en Stanford, Albert Saareste el la universitato en Tartuo) kaj elekto de famaj personoj kiel honoraj membroj (kiel Jean Baudoin de Courtenay kaj Giuseppe Peano), diversaj polemikoj, malfermaj letero, manifestoj por Occidental, negativaj ekspertizoj de konkurencaj projektoj (vd. „Li anti-europen caractere de Esperanto” de Ernst Gruber, aŭ ellistigo de mankoj en la Bibliografio de Peter Stojan, kiun faris Engelbert Pigal), ĝis ties primoko kaj profanado, kiel „esperantistoj bezonas ateston de la Telegrafo Unio, ke ilia lingvo estas klara, ĉar ili mem ne aŭdacas tion kredi” aŭ „idistoj estas tiom venenigitaj, ke ili ne volas vidi la progreson”, kaj eldiroj de diversaj personoj, kiuj forlasis aliajn movadojn por aliĝi al Occidental.

Decida por evoluigo de memstara movado estis fondo de *Occidental-Union* 1928 pro iniciato de brito Gerald A. Moore. En 1929 estis fondita *Occidental-Academie* por lingvaj esploroj, gvidata de Egdaar de Wahl sub honora prezido de profesoro Carl Wilhelm von Sydow, respektata sveda etnologo. En la tridekjaroj la movado prosperis en dudeko da landoj en Eŭropo kaj Ameriko, precipe en pluraj centroj en Svedio, Finnlando, Danlando kaj Ĉeĥoslovakio, memstaraj organizacioj estis ankaŭ ekz. *Deutscher Occidental-Bund*, *Interlanguage Association of Great Britain*, *Grup Interlinguistic de Maine et Loire*, *Hispan Occidental Association*, *International independent Centre por interlinguistica* en

Nederlando, la du plej gravaj estis *Occidental Societé Cosmoglotta* en Vieno (Engelbert Pigal, Karl Janotta, Hans Hoerbiger, Hans Homolka, Alois Demminger k.a.) kaj *Svis Association por Occidental* (vd. sube). La reprezentantoj de Occidental-movado estis homoj kun lingvista erudicio, bone informitaj pri historio kaj evoluo de interlingvoj. Pluraj el ili trapasis periodojn de Volapük, Esperanto kaj Ido, ekzemple Stefan Baconyi kaj Kurt Feder estis iamaj funkciuloj de Ido-Akademio, kelkaj estis samtempe engaĝitaj en pluraj organizaĵoj, ekz. Dénes Szilágyi, unu el la motoroj de Latino sine flexione, estis membro de okcidentala akademio kaj De Wahl mem estis membro de Delegitaro (Ido), de Academia pro Interlingua kaj de IALA. En 1930 eldoniĝis 256-paĝa libro de Engelbert Pigal *Occidental, die Weltsprache* kun enkonduka artikolo de De Wahl, lernolibro kun gramatiko, legajo, komparaj tekstoj en 9 lingvoj kaj frekvenca vortaro. Aperadis multaj aliaj etnolingvaj lernolibroj, artikoloj kaj broshuroj pri „esenco“ de Occidental: natureco, reguleco, gramatiko, statikaj kaj dinamikaj verboj, monosemio, ortografio, pronomo, derivado, scienco esplorado, kultura kaj eduka valoro de Occidental, facila lerneblo, fundamento de mondolingvo k.a.

La plej multaj lingvistikaj prijuĝoj venis komence de la aŭtoro mem. Edgar de Wahl, strebante pruvi la taŭgecon de Occidental, faris tion inteligente, pere de lingvistikaj komparoj kaj argumentoj. Konvinkita pri la ĝusteco de sia vojo, li tamen klopojis resti objektiva. Unue li parolis pri postuloj pri internacia lingvo esence eŭropa kaj naturalisma: Esperanto kaj Ido enhavas nenaturajn artefaritaĵojn, Latino sine flexione estas ekstrakto de antikvaĵo, sed ankaŭ ili havas sian lokon en la evoluo, kiu fine kondukos al naturalisma sistemo de Occidental-tipo. De Wahl frontis akuzojn, ke Occidental estas tro „romanophil“, tial ne vere internacia. Montriĝis, ke male Occidental foje uzis germanajn radikojn tie, kie Esperanto havas latinidajn, ekzemple self/mem, ost/oriento, west/okcidento, segle/velo, helm/kasko, svimar/naĝi. Avantaĝo estas facila kompreneblo de Occidental „almenaŭ por edukitaj personoj de okcidenta kulturo“ (similan argumenton uzas Interlingua de IALA). Gramatikaj esceptoj vivigas la lingvon, ĉar la „superflua reguleco sentiĝas kiel netolerable en la praktika vivo“. Ĉiu lingvo devas havi sian propran individuecon, alivorte esti aŭtonoma, i.a. en gramatikaj detaloj. Tamen, se ĝi estu uzata internacie, ĝi baziĝu sur internaciaj formoj – ankaŭ en ortografio. Occidental vidigis kiel tempe lasta, sekve la plej perfekta cenero en la evoluo de internaciaj lingvoj ekde Volapük tra Esperanto, Ido kaj Latino sine flexione al naturalismo, en ekvilibra natureco kaj reguleco, enirante periodon de stabilo kaj progreso.

En 1930 anonciĝis la nova periodo: la Occidental-movado atingis tiom grandan disvastigon, ke la viena centro de la Unio kaj la redakcio estis trostarigita. Nova redaktoro estis lingvisto (Mag. phil.) Armas Israel Zacheus Ramstedt el Helsinki. Administranto iĝis Jan Amos Kajš el Brno (Čehoslovakio), tipografo, kiu posedis presejon, tial en Brno eldoniĝis multe da broshuroj, flugfolioj kaj alia materialo en Occidental. En la jaro 1933 redaktado kaj administrado transiris al Bertil Blomé (ankaŭ lingvisto, Dr. Phil.) en Stokholmo. La prolivingan agadon transprenis, krom la viena Unio-centro, fortaj grupoj en Svedio, Čehoslovakio kaj Svislando. La estinta interlingvisma diskutejo Kosmoglott kaj la posta aŭstra movadstartiga organo Cosmoglotta nun transformiĝis en revuon (inter)lingvistike-sciencpopularan kaj literaturan. Denove tie aperadis sciigoj pri aliaj interlingvistikaj verkoj, ekz. recenzo de A. I. Z. Ramstedt pri *Versus interlinguistica* de Dénes Szilágyi. La recenzinto laŭdis la unuan parton „Principoj de ĝeneralaj interlingvistikoj“,

sed vidis mankojn en la dua, terminologia parto, kiun li opiniis tro konciza kaj tro speciala por altiri intereson, ĉar la plej multaj homoj, interesitaj pri interlingvistiko, ne spertas pri terminologio. La verko estis konsiderata „la unua pašo al la *lernolibro de interlingvistiko*”, kiu cetere en kontentiga formo ne ekzistas ĝis nun. Ramsted proponis, ke ĝi konsistu el (1) historio de ideoj, personoj kaj movadoj (2) kritika ekzamenado de sistemoj, senkompare malkovranta teknikajn difektojn kaj lingvistikajn erarojn (3) interlingvistica vortaro (4) bibliografio de gravaj interlingvistikaj kaj lingvistikaj publikajoj. La tuto ne estu skribita en planlingvo, sed prefere en la angla, por atingi pli vastan intereson. Ramstedt krome komentis enkondukon en indo germanistikon de Josef Schrijnen, kiu atentigis pri la kultura parenceco de eŭropaj lingvoj, opinante ilin vivantaj organismoj, tiel ke iu artefarita lingvo povas esti nur helpa, aldona, senkultura. Ramstedt argumentas sur la bazo de ekzemplo de novepoka evoluo de la finnaj lingvo kaj literaturo, ke eĉ etnan lingvon oni artefarite pliriĉigas, kio principe ne diferenciĝas de lingvokonstruado.

La paĝoj de Cosmoglotta atestas maturiĝon de Occidental, dum kiu klare apartiĝis lingvokonstrua tendenco artefarita-skemisma-aŭtonoma, reprezentata de Esperanto kaj Ido, kontraŭ la tendenco naturalisma, reprezentata de Occidental kaj Novial. Tial la plej multaj kritikoj direktiĝis kontraŭ Esperanto kaj Ido, dum Novial estis tolerata kiel samspecajo – la konkordiĝo inter de Wahl kaj Jespersen fakte okazis en la jaro 1935, kion Cosmoglotta rimarkis. Multajn faktojn pri la historio de Occidental oni ne plu konus sen tiu ĉi revuo. Ekde 1934 ĝis 1985, kun interrompo de oktobro 1939 ĝis septembro 1941, la hejmo de Cosmoglotta iĝis Svislando, kiu – kredeble pro sia tolerema plurlingveco – montriĝis tre gastama por internaciaj lingvoj ĝenerale.

La svisan movadon reprezentis *Suisse Association pour Occidental* (SAPO) kun sidejo en Chapelle (Vaud). Ĝia animo estis instruisto kaj pentristo *Richard („Ric“) Berger* [rik berje], inta esperantisto kaj idista kunlaborinto de Louis Beaufront. Kolektante materialojn por defendi Idon flanke de Ido-Romanda Societo, li konvertiĝis en 1927 al Occidental, havigis al si instrumaterialon de G. A. Moore el Britio kaj mem eldonis la unuajn lernilojn. Lia vortaro franca-Occidental havis 28 000 vortojn. Li ankaŭ redaktis „*Helvetia*”-n, la organon de SAPO. Pluraj aktivaj idistoj kiel Josef Aschwanden, Arnold Schrag, Jean Denzler kaj Adolphe Creux aprobis la vidpunkton de Berger kaj en 1928 transiris al Occidental. Fervoran kunlaboranton ili trovis en SAPO-sekretario Frédéric („Fred“) Lagnel, kiu ekde 1929 publikigis broŝurojn kaj varbfoliojn kun helpo de la dua sekretario Edouard Mayor. Heinrich Nidecker verkis la kurson por germanoj, Joseph Ritter por italoj. Svisaj okcidentalistoj renkontiĝis kun Edgar de Wahl okaze de la IALA-konferenco en Ĝenevo en 1930.

La ĉefa revuo Cosmoglotta dediĉis sin nun ne nur al lingvistikaj kaj literaturaj artikoloj pri kaj en Occidental, sed ankaŭ al interlingvistiko ĝenerale, oni povis tie legi pri historio de lingvokreado ekde humanismo ĝis estanteco, kun aktualaj informoj i.a. pri Esperantomovado kaj pri aliaj interlingvistikaj revuoj, kiel „Tolero“ kaj „Interlanguages“, pri apero de Novial kaj diskutoj kun Jespersen, pri la laboro de IALA kaj kompreneble pri laboro de okcidentalistaj grupoj en unuopaj landoj, kiuj kutime organizis kursojn, eldonis propran revuon, lernolibrojn, vortarojn kaj tradukojn de fakaj kaj beletraj tekstoj. Laŭ statistiko de Jaroslav Podobský, ekz. en la jaro 1936 aperis 74 publikajoj pri Occidental, la plej multaj el ili en Svislando kaj Ĉeĥoslovakio. En 1939 fondiĝis SCOED (Société cooperativ del Occidental-editiones) en Svislando sub gvido de Fred Lagnel. En Cosmoglotta krome

aperadis longaj artikoloj aŭ pritemaj kajeroj, kiuj ne koncernis la movadon, sed montris la ekziston de taŭga terminologio en diversaj sciencaj kaj ĝeneralaj kampoj: komerco, edukado, muziko, antropologio, geografio, artoj, kuirado k.a.

Granda avantaĝo por la movado montriĝis en ties lokigo en politike neŭtrala Svislando, kie ĝi travivis la duan mondumiliton. Dum la revuoj en aliaj interlingvoj malaperadis (ekz. „Schola et Vita” en la jaro 1939), en Chapelle kaj Cheseaux oni zorgis eĉ pri eldonado de aldonajo al Cosmoglotta „Serie B”, sub redakto de Alphonse Matejka, kaj de pedagogiaj suplementoj, kie estis pridiskutataj ekzemple Czech-metodo, Ralin-metodo kaj Assimil, reguloj pri lingvoekzamenoj ktp. Daŭre publikiĝis recenzoj pri interlingvistikaj verkoj, ekzemple pri „A planned auxiliary language” de H. Jakob, „Interlingvistiko kaj esperantologio” de Willem Manders, „One language for the world” de Mario Pei, „Introduction to a theory of language planning” de Valter Tauli „Le lingue inventate” de Alessandro Bausani, „An Essay on interlinguistics” de Pavel Mitrović k.a. En 1938 aperis „Spiritu de Occidental”, grava movada libro kun teksto de Edgar de Wahl, redaktita de Ilmari Federn, en 1947 „Fundamental Vocabulary” de Ric Berger. En la jaro 1944 gvidis Prof. Albert Debrunner interlingvistikan kurson en la universitato de Bern.

En la jaro 1940 ankoraŭ funkciis korespondado de la redakcio kun Edgar de Wahl, poste perdiĝis kontaktoj kun ĉiuj landoj krom Svedio. Ĝis la fino de la milito tial funkciis *Interimari Academie* konsistanta el svisoj kaj svedoj. Post la milito tamen ne renoviĝis kontakto al la aŭtoro de la lingvo. Poemoj, artikoloj kaj letero, kiujn de Wahl skribadis en sanatorio kaj sendadis al Svislando, neniam alvenis, nek en Sovetunio li ricevadis poštton el Svislando, kiel oni eksciis el letero al Pavel Mitrović al Jugoslavio, en kiuj li demandis, kial neniu respondas al li. Pri la morto de de Wahl oni eksciis nur kiam revenis poštarkarto de Mitrović: la sovetia poŝto stampis ĝin kaj aldonis rimarkon „mortis 9/III 1948”.

La postmilita divido de Eŭropo en orientan kaj okcidentan sektorojn sentigis la nomon „Occidental” propagando por kapitalisma okcidento, tial venis proponoj ŝangi la nomon. En la jaro 1949 estis akceptita la nomo „*Interlingue*” kaj konforme alinomiĝis la organo de la movado al *Interlingue-Union*. Oni dediĉis multe da energio al propagado de la lingvo, post la milito ekzistis 300-membra sekcio de la Akademio, APIS (Association por International Service) kaj „Occidental Presa”, speciala oferto por informaj materialoj. Tuj post la milito reaktiviĝis „Association Proletari Interlinguistic” en Parizo kaj la grupoj de „Federali” en Prago kaj Brno. Ladislav Podmele (alias Jiří Karen, konata kiel aŭtoro de panslava projekto kaj posta esperantista poeto) organizis literaturan sekcion kaj revuon por originala literaturo. En svisa katolika gimnazio en Disentis-Mustér (Grizono, Svislando) okazis en la jaroj 1956–1957 eksperimento pri lerntempo-longeco bezonata por Interlingue. La lernantoj, kiuj havis antaŭkonojn de la lingvoj franca, latina kaj greka, regis Interlingue skribe kaj parole post 30 instruhoroj. Ili ankaŭ eldonis la revuon „Li Gimnaziast”.

Dum la paĝoj de Cosmoglotta antaŭ la milito plej ofte estis plenigitaj per temaro konkrete tušanta la lingvon Occidental (gramatikaj ŝanĝoj kaj komparo, lingvoevoluigo, terminologio) ties movadon kaj rilatan politikon, post 1950 la karaktero de la revuo tute ŝanĝiĝis. Ĝi pleniĝis per amuza kaj instrua legaĵoj, kiuj konsistigis ĉ. tri kvaronojn de unuopaj kajeroj. Interesaĵoj estis transprenataj de etnolingvaj revuoj: pri lingvoj (pri usona kaj brita ortografioj, pri devanagari, pri piĝinoj, pri la okcitana lingvo...) politikaj okazajoj, kuriozajoj pri artoj, historio, biologio k.s., popularsciencaj teksto, ŝercoj kaj ŝercbildoj, karikaturaĵoj, kruzenigmoj, originalaj teksto – rakontoj, legendoj, poemoj,

tradukoj. La enhavo fariĝis bunta, evidente por allogi la legantaron, kiun jam enuigis daŭraj kvereloj pri gramatikaj subtilaĵoj kaj klaĉoj pri esperantistaj herezuloj. La redakcio eĉ petis pri diverseco: „Ju pli diversaj estos la temoj de la artikoloj en Cosmoglotta, des pli interesa estos nia revuo”. La redakcio demandis pri la deziroj de la legantoj. Oni petis dediĉi kelkajn kajerojn al interesaj temoj. Pluraj kajeroj, redaktitaj de Ric Berger, alportis longajn artikolojn pri pentroarto. Post la neatendita retiriĝo de Berger en la jaro 1950, Alphonse Matejka transprenis la redakcion, kaj ekde 1954 ĝis sia morto en 1962 sekvis Kurt Hamburger en Sankt-Galo.

Krom Cosmoglotta, en kvindekaj jaroj aperadis en Interlingue jenaj revuoj: en Svislando *Cive del Munde*, en Ĉeĥoslovakio *Voce de Praha*, en Svedio *Sved Interlinguist*, en Britio *International Memorandum*, en Francio *Interlinguistic Novas, Jurnale Scolari International, Buletine Pedagogic International, Super li Frontieras*. Krome, regulan rubrikon por Interlingue enhavis *Vie libre* en Avignon, *Revue internationale de sténographie* en Biel, *Aetne Post* en Catania kaj *Europa*, organo de „Europian Union” en Baselo, ekde 1959 *Exon-Journalen* en Svedio. Plue, en 1956 publikigis en Prago *Globus Corespondent*, en Nederlando *Interlingue-Informationes* (1959 alinomita al *Lingue European*), kaj *Revüe Shakistic International*, en Svislando *Le Currero del Mundo*. En 1958 ekzistis *Interlingue-Postillion* en Germanio kaj *Novas de Oriente* en Japanio. *Interlingue Adressarium* tiam enhavis adresojn el 40 landoj. En 1959 fondigis *Amicitie european* en Svislando. En 1967 startis popularsciencia internacia revuo *Teorie e practica* en svisa-ĉeĥoslovaka kunlaboro, en 1971 *Novas in Interlingue*, aperanta en Ĉeĥoslovakio malgraŭ malfavoraj politikaj kaj ekonomiaj cirkonstancoj. APIS havis propran organon *Informator*, eldonatan unue en Svislando kaj transprenitan en kvindekaj jaroj de Jan Ámos Kajš en Brno. La unuopaj kajeroj enhavis i.a. liston de informantoj (kiuj tradukadis modelajn informaciah tekstojn en siajn etnolingvojn kaj zorgis pri publikado en lokaj revuoj), liston de turismaj eventojo kaj informoj pri turismaj kaj kulturaj vizitindajoj, korespondan servon, katalogon de libroj en Interlingue, reklamojn pri diversaj publikajoj kaj servoj.

En 1959 fondigis *The International Language Association* en Usono, sub prezido de Mario Pei, kun oficiala organo *International Language Review* sub direktado de Floyd Hardin. Cosmoglotta interesigis pri la enhavo de tiu ĉi revuo, ekz. en 1965 skribas Matejka: „*Parley, Tungl, Babm, Safo, Pikto, Globago, Concorde, Stiphone, Neo, Unione, Intal! La plejmulto de tiuj nomoj eble signifas nenion por mezuma interlingvisto, sed ili estas pli-malpli familiaraj por legantoj de International Language Review, unu el kies taskoj estas sciigi la legantojn pri novaj projektoj de internaciaj lingvoj*”. En 1968, Cosmoglotta rimarkis ekeston de nova interlingvistika revuo en Esperanto, *Fokuso*, kaj en 1969 anoncis aperadon de *Cosmopace*, oficiala organo de samnoma internacia organizaĵo, fondita en Frankfurto. Oni informis ankaŭ pri *Progreso*, oficiala organo de Ido-movado.

Estas rimarkinde, ke male al aliaj internacilingvaj organizacioj, okcidentalistoj jes ja organizis landajn kunvenojn, sed ne flegis internaciajn „universalajn” kongresojn. (Oni scias pri renkontiĝo en Berlino en junio 1935, kiun Edgar de Wahl partoprenis post la diskuto kun Jespersen, pri internacia kunsido en Zuriko en 1939, kunveno de proletaraj interlingvistoj en Parizo en 1951, renkontiĝoj en Sankt-Galo en 1958, en Vroclavo en 1968, en Munkeno en 2014 kaj, okaze de la 75-jariĝo de Cosmoglotta, en Prago en 2016.)

Krizon en la Interlingue-movado alportis apero de *Interlingua* de IALA en la jaro 1951. Alphonse Matejka konstatis, ke la publikigita vortprovizio de *Interlingua* en 90% kongruas

kun tiu de Interlingue, se oni ne rigardas ortografion (historian kaj simpligita) kaj uzon de finaj vokaloj. La elektita vorto en Interlingua devas troviĝi en minimume tri el kvin kontrollingvoj: itala, hispana, portugala, franca, angla, ev. aldona en la lingvoj germana kaj rusa, sed la definitiva formo ne nepre devas ekzisti en tiuj lingvoj, ĉar ĝi reprezentas rekonstruitan prototipon – ekzemple vortoj lisie (glata), cata (ĉiu), mancipe (aĉetanto), nonne (neniam) reale ne ekzistas en iu alia lingvo. Tial la lingvo ne estas sufice elasta kaj iĝas „sklavo de siaj principoj”. Male al la „Regul de Wahl”, kiu ebligas en Interlingue regulajn derivajojn, Interlingua konservas plurajn radikojn, ekz. *ag/act* (agente/actor), *frang/fract* (frangibil/fraction), *ung/unct* (unguento/unction), tiel ke sen lingvistikaj antaŭscioj pri infinitiva kaj supina formoj oni ne povas diveni la ĝustan rezulton. Ankaŭ ortografio kaj prononco enhavas esceptojn. „Tamen”, konkludis Matejka en 1951, „la simileco inter ambaŭ interlingvoj estas tiom granda, ke eblos iu racia sintezo inter ili”.

Sur la kampo de naturalismaj planlingvoj estis Occidental-Interlingue ĝis tiام senkonkurenca (precipe post la morto de Otto Jespersen, aŭtoro de Novial), ĉar ĉiu novaj projektoj estis kvazaŭ imitajoj de ĝi. Tio validis ankaŭ por Interlingua, sed ties impona vortaro kun 27 000 vortoj, farita de profesiaj lingvistoj, vekis grandan respekton, kvankam ĝi principe nur konfirmis la ĝustecon de la vojo, komencita de De Wahl. La senato de Interlingue-Union kaj la Interlingue-Academie pritraktis la proponojn, ke (1) Interlingue-Union iĝu kolektiva membro de IALA kaj (2) Interlingue-Union restu favora al estonta aktiveco de IALA kaj morale subtenu ĝin. La unua propono ne estis akceptita, sed jes la dua, do praktike kunlaboro kaj subteno de Interlingua.

Aserto de Alexander Gode, ke la internacia lingvo ne estas mondsavilo, sed instrumento por interkompreneĝi, kaj lia „malkovro”, ke vortoj ne havas identan nocian enhavon en diversaj lingvoj, vekis rideton ĉe interlingue-anoj, kiuj pri tiaj aferoj estis jam delonge diskutintaj sur la paĝoj de Cosmoglotta. Oni komencis kritikeme esplori Interlingua-n el la vidpunkto de naturalismo, kompari kaj analizi tekstojn kaj gramatikon, kritiki nekoher-recon de derivajoj, serĉi arkaismojn kaj modernismojn kaj klarigi evoluon de Interlingua por rekonstati, ke ambaŭ lingvoj estas ege proksimaj.

En 1953 venis sciigo pri la likvidigo de IALA. „Likvidigo de IALA fermas unu ĉapitron en la historio de mondlingvo, pri kiu *ni* ankoraŭ havas ion por diri”, konkludas la redakcio de Cosmoglotta. Simbole, en la antaŭlasta kajero de „Novas de IALA” en februaro 1953 estis publikigita foto de „granda pioniro de interlingvistiko” Edgar de Wahl. Pli detale kaj kun komentoj revenis al la temo Alphonse Matejka. La enormaj monsumoj, investitaj en lingvistikajn esplorojn de IALA, estis malproporciaj al la fina rezulto, t.e. publikigo de Interlingua. La funkciigo de Interlingua estis neniel preparita. La aŭtora teamo konsistis el lingvistoj, kiuj ne havis praktikan sperton kun funkciantaj internaciaj lingvoj. La situacio post la morto de s-ino Morris estis enigma: „Kiel eblas, ke tiom grandanima mecenatino, kiu el IALA faris sian vivoverkon, ne testementis eĉ unu cendon por ebligi al siaj kunlaborantoj daŭrigon de la komencita laboro?”, demandas Matejka. La ĉefverko de IALA povas esti konsiderata baza trezorejo kaj inspira fonto pro interlingvistoj, konkludas Matejka, ĉiam ankoraŭ ne antaŭvidante seriozan konkurencon. La kunsido de svisaj funkciuloj de Interlingue-Union eĉ du jarojn poste pledis pri intersistemaj kontaktoj.

Observaĵoj similajn al tiuj de Matejka faris ankaŭ André Martinet, la antaŭlasta direktoro de IALA. Li konfesis, ke la de li preferata varianto de Interlingua estis multe pli proksima al Interlingue, ol tiu oficialigita de Gode. En tiuj cirkonstancoj estis ŝoka

la klopo do de Ric Berger transirigi ĉiujn adeptojn de Interlingue amase al Interlingua de IALA. Tio kaŭzis dubojn kaj ŝanĉeligojn en Interlingue-rondoj, precipa postkiam li engaĝiĝis en „Revista de Interlingua” kaj iĝis unu el la plej fidelaj interlingua-anoj. La iama ideo pri natura fuzio de ambaŭ lingvoj montriĝis nerealisma: la nova lingvo-parenci iĝis serioza rivalo.

En 1985, la redakcion de *Cosmoglotta* transprenis Adrian J. Pilgrim en Britio. En la numero 286, Alphonse Matejka klarigis, ke ĝia lingvajo estos „la varianto Sjöstedt” uzita en la plej ampleksa faka verko en Interlingue, kiun oni ja ne povas ignori. Tiu ĉi sciigo kune kun optimisma konstato, ke ekde 1981 eklaboris nova direkta komitato de Interlingue-Union, estis la lasta *Cosmoglotta*-artikolo de la tiam 83-jara redaktoro, kiu en la jaro 1987 retiriĝis el ĉiuj siaj funkcioj, tamen ĝis sia morto en 1999 vizitadis la interlingvistikan bibliotekon en La Chaux-de-Fonds. Li postvivis sian iaman kolegon kaj postan rivalon Ric Berger, kiu mortis 89-jaraĝa en la jaro 1984, estinte funkcio de „Union Mundial pro Interlingua”, redaktinte ties organon „*Currero*” kaj poste la revuon „*Revista de Interlingua*”.

La ĉefa movad-organo restis Interlingue-Union, konsistanta el individuaj kaj kolektivaj membroj, senato, centra oficejo kaj landaj reprezentantoj. La plej alta lingva organo, Interlingue-Academie, estis prezidata de Alphonse Matejka, sekretario estis Carl Hanns Pollog, membroj Kurt Feder, Louis M. de Guesnet (prezidanto de Interlingue-Union), Fritz Haas, Fr. Mascanzoni, G. Michaud, Heinrich Nidecker, Engelbert Pigal, Jaroslav Podobský, Wilfrid E. Reeve kaj Carlos Varela. „Comité direktiv” en la jaro 1985 konsistis el: Erich Werner, Adrian J. Pilgrim, Tomáš Ondráček, Peter H. Fink, Philippus Johann Krüger, Traugott Aebi kaj Lawrence Sharpe. La plejmulto de interesitoj pri Interlingue apartenis al la generacio, kiu konatiĝis laŭvice kun Volapük, Esperanto kaj Ido, trovante poste en Occidental-Interlingue la plej estetikan (esence naturalisman) solvon. Pluraj sekve transiris al Interlingua de IALA, kiu tamen ne montriĝis multe pli sukcesa, kvankam ĝi imponis per sia scienco deveno. Tiuj, kiuj restis fidelaj al Occidental-Interlingue, ne sukcessis same enstuziasmigi ankaŭ la sekvantan generacion.

Tiel okazis, ke inter la numeroj de *Cosmoglotta* 286 el la jaro 1985 kaj 287 el la jaro 1998 kuŝas dektrijara paŭzo. „Adressarium de Interlingue” el la jaro 1999 enhavis 29 adresojn el 16 landoj. *Cosmoglotta* estas ekde la jaro 2000 redaktata en Ĉehio de Bedřich Plavec. La numero 323 (76-a jarkolekto 2017) estas dediĉita al la 150-a datreveno de naskiĝo de Edgar de Wahl. La kajero republikigas liajn rememorojn i.a. pri lia sperto kun Esperanto kaj citas leteron de Antoni Grabowski. Malnovaj kajeroj de *Cosmoglotta* troveblas sub <https://cosmoglotta.blogspot.com/>.

Simile kiel ĉe aliaj planlingvoj, la uzado de interreto portempe spronis novan intereson. Diversaj revivigaj aktivecoj, kiel Interlingue-kursoj, filmoj, legaĵoj kaj renkontiĝoj estis ĝis 2010 ofertataj de la interreta klerigejo „Auli Università Occidental” kaj de „Occidental Auxlang Comunite”. La plej ampleksa informpaĝo estas <https://occidental-lang.com/> kun multaj ligoj al revuo, lernolibro, gramatiko, romanoj ktp. Sub <http://cosmoglotta.pbworks.com/w/page/130687236/FrontPage> troviĝas Kosmoglott, Cosmoglotta kaj Helvetica, enkomputiligitaj de David MacLeod. Krome interesigis pri Interlingue diversaj aliaj instancoj, kiel „Omniglot, Writing Systems & Languages of the World”, kolektanta skribsistemojn de diversaj lingvoj, traduka organizajo „Fixenet” kun 2500 kunlaborantoj, ofertanta tradukojn inter ĉiuj oficialaj lingvoj de la mondo kaj, kompreneble, kolektantoj

kaj amikoj de planlingvoj ĝenerale, kiel Sebastian Hartwig, Donald Harlow, James Chandler, Morten Svendsen, Jay Bowks, Richard Harrisson k.a., kiuj menciadis Interlingue sur siaj pritemaj paĝoj kaj konservadis dokumentojn pri ĝi, ekz. sub <http://www.kafejo.com/lingvoj/auxlangs/ie/index.htm>. La paĝo ankoraŭ ekzistas en majo 2019, sed multaj ligoj ne plu funkcias. La samo validas por la informpaĝo de Martin Lavallée www.lavaleo.tripod.com/interlingue.

Inter la jaroj 2010 kaj 2015 aperadis la reta ĵurnalo „IE-munde” (<https://www.ie-munde.com/interlingue-union.html>), eldonata de Thomas Schmidt. Ĝi poste iĝis la retpaĝo de Interlingue-Union, enhavas ties statuton kaj oficialajn sciigojn. La oficiala sidejo de *Interlingue-Union* estas momente en Svislando (la sekretario estas Erich Werner el Lucerno), la supera instanco de IU estas laŭstatute sepmembra „Comité Directiv” kaj la lingva instanco restas la kvinmembra Akademio, al kiu apartenas la redaktoro de Cosmoglotta, funkcianta nun samtempe kiel prezidanto kaj administranto.

La Vikipedio en Interlingue, fondita en 2004, enhavas 4 435 artikolojn en majo 2019. Ekipante de la paĝo <https://ie.wikipedia.org/wiki/Interlingue> oni venas tra ligiloj al pluaj paĝoj kun gramatiko, al vortaroj Interlingue – angla, franca, germana kaj Esperanta, legaĵoj kaj aliaj informoj (la alligita paĝo „cosmoglotta.narod.ru”, aktiva ĝis 2005, tamen ne plu estas aktualigata). La paĝo <http://interlingue.pbworks.com/w/page/4882389/FrontPage> enhavas kelkajn historiajn materialojn. Babilo pri kaj en Interlingue oni povas i.a. ene de grupoj de Yahoo (fondita en 1999) kaj Facebook (fondita en 2012, nun kun ĉ. 200 membroj).

Figuro 11.2: simbolo de Occidental-Interlingue („lingvo” en Transcendental Algebra)

11.4. Occidental-Interlingue

Alfabeto : a, b, c [c, k], d, e, f, g [g, ĵ], h, ch [h, ĉ], i, j [g], k, l, m, n, o, p, q [kv], r, s [s, z], sh [š], t, u, v, w [ü], x [ks], y [ü, j] z, zz [c].

La akcento estas plej ofte sur la vokalo antaŭ la lasta konsonanto, sed tio ne validas por la pluralfinajo **-s**: families, professores. Finaĵoj **-bil**, **-ic**, **-im**, **-men**, **-il**, **-ul** **-um** estas ĉiam senakcentaj. Neregula akcento markigas skribi: buró, sanitá, café. La ortografio estas sufiĉe libera, oni rajtas skribi konsonantojn simplajn kaj duoblajn (corespondent – correspondent, differentie – differentie), krom la kazoj, kiam la duobligo estas fonologia: cane = hundo, canne = kano, case = kazo, casse = kaso).

Artikolo: nedifina *un* por ĉiuj tri genroj en singularo, difina *li* por ĉiuj genroj en ambaŭ nombroj, kun prepozicioj kuniĝanta en *del* (genitivo), *al* (dativo).

Substantivoj havas nur naturan genron kun finaĵoj **-o**, **-a**: filio – filia, cavallo – cavalla. Iuj substantivoj finiĝas je **-e**: fratre, centrale. Abstraktoj finiĝas je **-u**: bonu/lu bon. Pluralo havas finaĵon **-s**: fratres, filias, cavallos.

Adjektivoj ne ŝangiĝas en genro kaj nombro, ili finiĝas aŭ je konsonanto (fidel, grand), aŭ, pro eŭfonio, je **-i**, **-e**: regulari, felici, pie, varie.

Deklinacio: nom. li bon matre, gen. del bon matre, dat. al bon matre, ak. li bon matre, vok. bon matre! Ceteraj kazoj estas prepoziciaj.

Komparado: komparativo *plu*, *minu*, superlativo *max(im)*, *minim*.

Pronomoj personaj: yo, tu, il, ella, it, noi, vu, ili; *akuzativo*: me, te, le, la, it, nos, vos, les *posedaj*: mi, tui, su, nor, vor, lor

montraj: ti, ti-ci, ti-ta, ti sam, ta, to, tal

demandaj kaj relativaj: qui, quem, quo, quel, qual, quant, quandé

generalaj kaj negaciaj: on, alqui, alcun, alquel, alquo, alquicos, nequi, nequo, necun, null, nequam, nequant, pluri, mult, poc, cert, mani, tot

Numeraloj bazaj: null, un, du, tri, quar, quin, six, sett, ott, nin, deci, deciun... duant, triant, quarant ...cent, mill

ordaj havas sufikson -esim: unesim, duesim, triesim...

obligaj -(u)plic: unuplic, duplic...

dividaj: du e du, quar e quar ; un total, un demí, un ters, un quart...

kolektivaj : **-ene** : unité, pare, triene, quarene... sixene, decene, centene...

Tabelle del correlatives (<https://ie.wikipedia.org/wiki/Interlingue>):

	<i>Por interrogar</i>	<i>Por monstrar</i>	<i>Indeterminat</i>	<i>Negation</i>	<i>Null indication</i>	<i>Total</i>
<i>Qualitá</i>	qualmen?	talmen	in alcun	nequalmen	in qualcunc	in omni
<i>Quantitá</i>	quant?	tant	maniere	maniere	maniere	maniere
<i>Tempore</i>	quande?	tande	alquant	nequant	quantcunc	tut-men
<i>Loc</i>	u?	ta, ci	alquande	nequande	quandecunc	sempre
			alcú	necú	úcunc	partú

Verboj: ekzistas kvar bazaj formoj: *radiko* ama, vide, audi (uzata kiel indikativo aktiva, konjunktivo aktiva kaj imperativo); *infinitivo* je **-ar**, **-er**, **-ir** (amar, vider, audir), *participo prezenca* je **-nt** amant, vident, audient, *participo pasiva* je **-t**: amat, videt, audit, la sama formo estas uzata por *preterito*. La sama formo estas uzata en ĉiuj personoj, tial necesas uzi personan pronomon, kiel en Esperanto.

Aktivaj tempoj:

prezenco: yo ama
preterito: yo amat
perfekto: yo ha amat
pluskvamperfekto: yo hat amat
futuro I: yo va amar
futuro II: yo va har amat
optativo: yo mey amar
kondicionalo: yo vell amar
prekativi: ples amar!
hortativo: lass nos amar!
infinitivo perfekta: har amat
infinitivo futura: var amar
participo perfekta: hant amat
participo futura: vant amar

Pasivaj tempoj:

prezenco: yo es amat
preterito: yo esset amat
perfekto: yo ha esset amat
pluskvamperfekto: yo hat esset amat
futuro I: yo va esser zamat
optativo: yo mey esser amat
kondicionalo: yo vell esser amat
infinitivo prezencia: esser amat
infinitivo perfekta: har esset amat
participo prezencia: essent amat

Adverboj formigas el adjektivoj per sufikso **-men**: prudentmen, simplicmen. Anstatau adverbo uzeblas adjektivo: ella canta bell, bon. Adverbojn oni uzas ankau kun prepozicioj: in general, in fine, in nocte, ye occasio.

Prepozicioj uzatas kun nominativo de substantivoj, pronomoj havas prepozician kazon. Prepozicioj kaj konjunkcioj estas latindevenaj: a, con, de, ex, in, sin, nam, tamen, ergo, quasi, etsi ...

Vortordo estas libervola, eblas duobla negacio. Demanda frazo komencigas per **esque**.

Vortprovizo plivastiigas helpe de sepdeko da afiksoj, ekz. **des-**: desfacil, **in-**: inutil, irregulari, **pre-**: prejudicie, preponderant, **re-**: reprender, reform, **-ero**: laborero, barbero, **-es-**: angleso, anglesa, anglesi (ankau adjektiva), **-essa**: princessa, **-it  **: bonita, regularita, **-isar**: idealisar, realisar, **-ade**: boccade, manuade, **-age**: foliage, boscage, **-ia**: dormitoria, Francia.

Specimeno de teksto (Karel Podrazil: Esque Interlingue besona un Academie? en: *Cosmoglotta* 305, jarkolekto 66, novembro 2006 – majo 2007: 7):

Si qualcunc usator respecta un creat principie del lingue, poy il besona null academie. Si noi have alcun expression quel til nun manca in vocabulariums, poy noi self posse crear it. Si talmen va far quelc „inventores” independentmen de unaltru, ili advere posse alquande arrivar a different resultates, ma ordinarien ili va concordar. E si lor resultates va esser different, to ne importa, nam chascun forme va esser comprehensibil. Per ulteriori usation li un forme poy va inradicar se.

Se ciu uzanto respektas kreitan principon de la lingvo, poste li bezonas neniu akademion. Se ni havas iun esprimon kiu gis nun mankas en vortaroj, poste ni mem povas krei gin. Se tiel faros kelkaj „inventistoj” sendepende unu de la alia, ili vere povas iam veni al diversaj rezultoj, sed kutime ili interkonsentos. Kaj se iliaj rezultoj estos diversaj, tio ne gravas, car ciu formo estos komprenebla. Per plua uzado tiu unu formo poste enradikiros.

La plej karakteriza signo de Occidental estas strebo pri naturaj formoj ekzistantaj ankaŭ en etnolingvoj, do plej eble granda naturalismo. La vortprovizo baziĝas grandparte sur la latina leksiko, respektante internaciecon de okcident-eŭropaj lingvoj, kaj en la dubaj kazoj, do se neekzistas la komuna formo, estas preferata la latina vorto. La ortografio stribas konservi ekzistantan aspekton, ekz.: *curt*, *chambre*, *distin(c)ter*, *aquisiter*. Kelkaj afiksoj estas interŝanĝeblaj (-ario, -ero, -ist): *secretario*, *secretero*, *dentero*, *dentist*, *eblas* do sinonimoj. Kontraŭante la opiniojn de defendantoj de aŭtonomaj principoj, laŭ kiuj la adepto de internacia lingvo ne necese konas eŭropajn lingvojn, Occidental supozas tiajn konojn, ekz. la prepozicio **in** estas uzebla kiel prefikso, sed oni povas misinterpreti ĝin kiel negacian **in-**: *inscrit* = enskribo, enskribita, kontraŭ *inscrit* = neskribita. La riĉeco de verbaj formoj, kiuj praktike apenaŭ estas uzataj, estas karakteriza signo de ĉiuj tiatempaj planlingvoj ekde Volapük ĝis Esperanto.

De Wahl fondis sian projekton sur la fleksia lingvotipo kaj starigis firmajn regulojn. Verbojn li dividis al *statikaj kaj dinamikaj*. La statikaj karakterizas neŝanĝebalan, konstantan staton (esser, consiste, restar, provenir, conoscer...) kaj formas verbajn substantivojn de la participo prezenca per aldono de sufikso **-ie** (essentie, consistentie, restantie, provenientie...). La dua grupo da dinamikaj verboj esprimas ŝanĝojn kaj okazaĵojn (far, pensar, venir, rotar, batter, natar, vender, finir, perdir...). Ili formas derivajojn (substantivojn je **-or**, **-ion**, **-ura**, adjektivoj je **-iv**) de la supina radiko, trovebla post forigo de la infinitiva finaĵo.

Oni procedas laŭ jena regulo (en interlingvistica terminologio konata kiel *Regul de Wahl*, aplikebla al ĉiuj naturalismaj planlingvoj): (1) Se post forigo de la infinitiva finaĵo **-r/-er** finiĝas la radiko je vokalo, oni aldonu **-t-** aŭ **sanĝu-y-** en **-t-**: *crea/r* – *creat* – creator, creation, creature; *expedi/r* – *expedit* – expedition, expeditor, expeditiv; *institu/er* – *institut* – institution, institutor. La ses esceptoj estas: *ced/er*, *cess-*, *sed/er*, *sess-*, *mov/er*; *mot-*, *ten/er*, *tent-*, *vert/er*, *vers-*, *veni/r*, *vent-*. (2) Se la fina litero de la radiko devus esti **-d** aŭ **-r**, ĝi ŝanĝiĝu en **-s**: *explod/er* – *explos* – explosion, explosiv; *adher/er* – *adhes* – adhesion, adhesiv; *curr/er* – *curs* – cursor, cursiv, excursion. (3) En ĉiuj aliaj kazoj per forigo de **-r/-er** restas la supino, ekz. *corupt/er* – *corrupt* – corruption, *act/er* – *act* – actor, action, activ.

La argumentoj por socia akcepto de Occidental estis ĝia esenca eŭropeco, ekzemple filozofiaj kaj sciencaj esprimoj estas ĉefe grekdevenaj, sociopolitikaj latindevenaj, societaj francdevenaj, teknikaj germandevenaj, sportaj anglodevenaj, muzikaj kaj financaj italdevenaj. Ĝi koncie favoras edukitajn personojn de okcidenta kulturo. Ĝi estis siatempe vidata kiel la lasta atingaĵo en la evoluo de interlingvoj ekde Volapük tra Esperanto, Ido kaj Latino sine Flexione al naturalismo.

Bibliogafio

- Barandovská-Frank, Věra (2006-2008): Revuo Kosmoglott en interlingvistica fono, en: *grkg/Humankybernetik* 2006, Bd. 47, Heft 4: 197–204;
 — Rolo de Cosmoglotta por la stabiligo de Occidental, en: *grkg/Humankybernetik* 2007, Bd. 48, Heft 2: 80–92;
 — Cosmoglotta survoje de Occidental al Interlingue, en: *grkg/Humankybernetik* 2007, Bd. 48, Heft 3: 123–138;

- Cosmoglotta kaj Interlingue, en: *grkg/Humankybernetik* 2008, Bd. 49, Heft 2: 98–111
- De Wahl, Edgar (1938): *Spiritu de Interlingue*. Interlingue Institute, Cheseaux, 144 p.
- Haas, F. (1956): *Grammatica de Interlingue in Interlingue*. [http://interlingue.pbworks.com/w/page/4887780/Grammatica de Interlingue](http://interlingue.pbworks.com/w/page/4887780/Grammatica%20de%20Interlingue) (Haas)
- Künzli, Andreas: *Edgar von Wahl (1867–1948). Aldonaj biografiaj notoj pri lia familia deveno kaj atentigo pri grava libro pri la genealogio de la familio von Wahl* http://www.planlingvoj.ch/Edgar_Wahl_Tartu2009.pdf
- (2006): *Universalaj Lingvoj en Svislando. Svisa Enciklopedio Planlingva. Schweizer Plansprachen Lexikon*. La Chaux-de-Fonds. 853-874
- Stenström, Ingvar (1997): *Occidental-Interlingue. Factos e fato de un lingua international*. Societate Svedese pro Interlingua

Figuroj

Figuro 11.1: https://eo.wikipedia.org/wiki/Edgar_von_Wahl

Figuro 11.2: https://eo.wikipedia.org/wiki/Ocidentalalo/media/File:Unde_yelb.svg

Demandoj

1. Kia homo estis Edgar de Wahl? Kiajn studiojn kaj lingvokonojn li havis?
2. Kiel li konatiĝis kun Volapük kaj kial li forlasis ĝin?
3. Kion li faris por Esperanto?
4. Pri kiuj aliaj planlingvoj li interesigis?
5. En kiuj organizoj li aktivis?
6. Kio estis „Transcendental Algebra” kaj kian rolon ĝi havis por konstruo de Occidental?
7. Kio estis AULI kaj kie ĝi aperis?
8. Kio spronis la publikigon de Occidental? Kiam kaj kie tio okazis?
9. Pri kiuj lingvoj okupiĝis la societo Kosmoglott?
10. Kiu estis ĉefaj reprezentantoj de la societo Kosmoglott?
11. Kion proponis kaj kion pruvis la intersistema konferenco en 1923?
12. Kion celis la Paneŭropa Unio?
13. Kion volis la Brita Asocio por Antaŭenigo de Scienco?
14. Kio estis CELIA kaj Federali?
15. Kiu estis la ĉefa revuo de okcidentalistoj ĝis 1926?
16. Kiu ŝanĝo okazis en la revua enhavo en 1926?
17. Laŭ kio eblas dividii la movadon al periodoj?
18. Kion proponis A. I. Z. Ramstedt?
19. En kiuj landoj pleje floris la okcidentalista movado?
20. Kiu estis la meritoj de svisaj okcidentalistoj kaj kiuj estis la ĉefaj reprezentantoj?
21. Kiu estis la rolo de la revuo Cosmoglotta?
22. En kiu periodo kaj kontraŭ kiu oni defendis Occidental kaj per kiuj metodoj?
23. Kiu movadaj organizoj ekzistis /ekzistas?
24. Kun kiu kunlaboris la aŭtoro de Occidental kaj kiucele?
25. Kiu estis la meritoj de Ric Berger kaj Alphonse Matejka?
26. Kiel ŝanĝiĝis la enhavo de Cosmoglotta post la dua mondmallito kaj kial?
27. Kio kaŭzis la krizon de la movado?
28. Kian karakteron havas la nuna aktivado por Occidental/Interlingue?

29. Kio estas simbolo de Occidental kaj de kie ĝi venas?
30. Kia estas Occidental lingvotipologie?
31. Kiel aspekta verba sistemo? Kiaj helpverboj uziĝas?
32. Kiel formiĝas adjektivoj kaj adverboj?
33. Kiuj estas la plej oftaj derivadsufiksoj?
34. Kio estas statikaj kaj dinamikaj verboj?
35. Kio estas Regul de Wahl? Por kiuj lingvoj ĝi aplikeblas?

Skribaj taskoj

1. Komparu la evoluon de la movadoj de Occidental kaj Esperanto.
2. Klarigu la diferencon inter skemisma kaj naturalisma principoj sur la ekzemploj de Occidental kaj Esperanto.
3. Prijuĝu la rolon de la movadaj revuoj sur la ekzemplo de Cosmoglotta kaj revuoj en aliaj planlingvoj (ekz. Vog Volapükä, Progreso en Ido, Panorama en Interlingua/IALA), ev. en Esperanto.
4. Pripensu la celojn de la „intersistemaj” tendencoj de okcidentalistoj kaj prezenti vian opinion.
5. Esploru la fonetikon kaj ortografion de Occidental – al kiuj lingvaj principoj ili korespondas, kiaj estas paralelaj kaj kontrastaj principoj en aliaj planlingvoj?
6. Prikomentu la „Regul de Wahl” kun ekzemploj el latinidaj etno- kaj planlingvoj.
7. Komparu la „nostalgiajn” aktivecojn de volapükistoj kaj okcidentalistoj.
8. Verku portreton de iu grava okcidentalisto.
9. Karakterizu iu(j)n persono(j)n engaĝinta(j)n en pluraj planlingvaj movadoj.

12. Otto Jespersen kaj Novial (novialo)

12.1. Vivo kaj verko

Jens Harry Otto Jespersen (1860–1943), dano, devenis el familio kun 11 infanoj. Liaj gepatroj mortis antaŭ ol la infanoj plenkreskis kaj tiuj sekve disiĝis al diversaj adoptfamilioj. Otto estis akceptita en la familion de instruisto Hans Christian Hertel, vizitadis publikan lernejon kaj en la aĝo de 17 jaroj enskribiĝis en la Universitaton de Kopenhago por studi juron. Jam kiel knabo li entuziasmiĝis por la verkoj de *Rasmus Christian Rask* (1787–1832), dana hindeŭropisto kaj poligloto, kiu priesploris kvindekon da lingvoj kaj verkis multajn gramatikojn. Helpe de Rask-gramatikoj lernis Jeversen la islandan, la italan kaj la hispanan tiomgrade, ke li povis legi librojn en tiuj lingvoj. Lia instruisto subtenis liajn inklinojn, pruntedonante al li librojn kaj vekante lian intereson pri kompara filologio. Ankaŭ la biblioteko de lia onklo Møhl estis grava fonto de scioj kaj informoj ĉefe pri Romana literaturo. Spite de fortaj lingvistikaj kaj literaturaj interesoj, Otto Jespersen unue sekvis familiaran tradicion de siaj patro, avo kaj praavo kaj mem iĝis juristo, kvankam li neniam ŝatis la studadon de juro, kiun li opiniis enkapigo de pretaj opinioj.

Dum sep jaroj li kiel parlamenta stenografiisto perlaboris monon, ebligantan al li studi lingvojn. Li magistriĝis pri la franca lingvo kiel ĉeffako kaj pri la angla kaj la latina kiel apudfakoj. Tiutempe oni multe diskutis pri metodoj de lingvoinstruado. Otto Jespersen kontattiĝis kun samaĝa germana lingvisto *Felix Franke* pro ties verko pri lingvolernado surbaze de psikologio. Ambaŭ lingvistoj fervore interkorespondadis kaj iĝis veraj amikoj, kvankam ili persone neniam renkontiĝis. En 1886 Jespersen kunfondis skandinavian asocion por la reformo de lingvoinstruado, kiu kritikis antaŭ ĉio la gramatiko-tradukan metodon en instruado de fremdlingvoj – ĝi cetere ĝis hodiaŭ uziĝas en la instruado de la latina lingvo. Jespersen, foje kun aliaj aŭtoroj, verkis serion de lernolibroj, kiuj estis uzataj en danaj lernejoj, kelkaj el ili adaptiĝis por uzo en aliaj landoj.

Post sia magistriĝo Jespersen faris studvojaĝojn tra Eŭropo kaj Usono por konatiĝi kun famaj lingvosciencistoj kaj lerni ĉe ili. Li iris unue al Londono, kie li konsultadis du famajn fonetikistojn: filologon-dialektologon Alexander John Ellis kaj germaniston Henry

Figuro 12.1: Otto Jespersen

Sweet, kies etimologia vortaro de la angla estis klasika verko tiukampe. Poste Jespersen iris al Oksfordo, por aŭskulti diversajn prelegojn kaj renkontiĝi kun leksikografo James A. H. Murray, aŭtoro de la fama *Oxford English Dictionary*. Sekvis vizito de Germanio kaj konatiĝo kun indoĝermanistoj Karl Brugmann kaj August Leskien, fondintoj de la t.n. Lejpciga (ankaŭ nomata „jungramatika”) lingvistika skolo, kies plej grava hipotezo estis senescepteco de fonetikaj sonleĝoj. Per tiu ĉi hipotezo ili volis alproksimigi la lingvistikon al natursciencoj, ĉar ĝuste tiutempe okazis certasenca vetkurado inter human- kaj natursciencoj, forte antaŭenpuŝitaj per la evoluo-teorioj de Charles Darwin. La juna Jespersen tiel havis bonسانcon science maturiĝi kaj mem kontribui al la progreso de lingvistiko en la tempo de granda racia evoluo de scienco.

En Parizo li gastis ĉe Paul Édouard Passy kaj sekvis liajn lecionojn. Passy kunfondis organizacon de lingvoinstruistoj propagantaj la uzadon de fonetika skribo en lernejoj por pli bone instrui pronomon de fremdaj lingvoj kaj por plifaciligi legan instruadon. El ĝi evoluis *L'Association Phonétique Internationale* („La Internacia Fonetika Asocio”, 1897). Jespersen estas vidata kiel kunfondinto de la asocio, ĉar li grave kontribuis al ties internaciigo. La unua celo estis kreli fonetikan simbolaron karakterizan por unuopaj lingvoj, sed kunlabore kun Jespersen oni evoluigis la Internacionan Fonetikan Alfabeton – ekzemplo: [intə'næʃənəl fə'netik əsouisi'eɪʃn] – kiu, post iom da ŝanĝoj, internacie uzatas ĝis nun. Jespersen krome aŭskultis prelegojn de Gaston Paris, kiu stabiligis la Romanan filologion kiel memstaran disciplinon en Francio, kaj de lia kolego Jules Gilliéron, aŭtoro de la unua lingvistika atlaso. Sekvanta stacio estis Berlino, kie Jespersen studis historian anglan lingvistikon ĉe Julius Zupitza, fondinto de la angla filologio en Germanio.

Ree en Danlando, Jespersen instruis la anglan kaj frangan lingvojn en privataj lernejoj kaj samtempe dediĉis multe da studado al sia denaska lingvo: li estis kuneldonisto de lingvistica revuo *Dania*, en kiu li interalie publikigis sian fonetikan alfabeton de la dana lingvo. Li doktoriĝis per gramatika studio pri la gramatika kazo en la angla lingvo kaj 33-jaraĝa li iĝis profesoro de la angla en la Universitato de Kopenhago, tenante tiun ĉi postenon ĝis sia emeritiĝo; li estis portempe ankaŭ rektoro de la universitato. Li ne ĉesis vojaĝi, prelegante en eŭropaj kaj usonaj universitatoj.

La unua grava verko de Jespersen, verkita ankoraŭ dum liaj studjaroj, koncernis la *fonemleĝojn*. Li kritikis la principan tezon de jungramatikistoj pri la senescepteco de sonleĝoj, kiu antaŭvidas rektan konekton inter sono kaj senco. Jespersen male opiniis, ke pluraj sonšanĝoj originis de semantiko, ĉar la lingvo ĝenerale havas du formojn: la eksteran fonetikan/gramatikan, kaj la internan, larĝsence signifan. Tiu ĉi rigardo al la konekto inter lingvistikaj formo kaj enhavo estas unu el la fundamentaj principoj, sur kiuj baziĝas la faka verkaro de Jespersen. La alia principio estas la ideo de progreso. Male al la romantika lingvistika skolo, kiu rigardis la lingvon kiel memstaran organismon kaj aprezadis la morfologiajn sistemojn de malnovaj lingvoj kontraste al la „degeneritaj” etnolingvoj kun malriĉaj formoj, por Jespersen la lingvo estas precipa instrumento de homa interkomprenejo. Se la mallongigo de gramatikaj formoj kaj simpligo de gramatika sistemo ne malhelpas la interkomprenejon, ĝi do devas esti komprenata kiel progreso subtenanta la evoluon.

La plej grava verko de Jespersen dediĉita al la lingva evoluo estas *Language: Its Nature, Development and Origin* („Lingvo: ĝia naturo, evoluo kaj origino”, 1922), konstanta el kvar libroj. En la unua prezentiĝas la historio de lingvistiko kiel scienco, la dua

priskribas lingvoevoluon ĉe infanoj, la tria libro „La individuo kaj la mondo” enhavas ĉapitrojn pri lingvoj fremdaj, parencaj kaj piiginaj kaj pri kaŭzoj de lingvaj ŝanĝoj. En la kvara libro „Evoluo de la lingvo” Jespersen pridiskutas la fenomenojn de progreso kaj malprogreso, proponas teorion pri la origino de gramatikaj elementoj, atentigas pri la rolo de sono-simbolismo kaj alportas teorion pri la origino de la lingvo. Ĝi komenciĝis per muziksimalaj neanalizitaj esprimoj de individuoj, evoluis al elementoj kiel vortoj kaj frazecaj eldiraĵoj – instrumentoj de pensado, kaj spertis daŭran progreson survoje al pli kaj pli granda klareco, reguleco kaj facileco.

La ĉefa lingvistika intereso de Jespersen estis dediĉita al fonetiko. La plej granda klasika kaj baza verko pri tiu ĉi disciplino estas lia *Fonetik* (1897–1899), kiu enhavas multe da originalaj observoj pri pluraj lingvoj. En kelkaj aliaj libroj Jespersen detale okupiĝis precipe pri la fonetiko de la angla. La sinteno de Jespersen al gramatiko ĝenerale estas pritraktata i.a. en *Philosophy of Grammar* („Filozofio de gramatiko”, 1924) kaj *System of Grammar* („Sistemo de gramatiko”, 1933). La gramatikaj problemoj estas vidataj rilate al kategorioj de nocioj, anstataŭ kiel kutime rilate al vort-klasoj, ĉiam sub aspekto de firma rilato inter sono kaj senco.

La plej originala kontribuaĵo de Jespersen al gramatika teorio estas tiu de rango kaj plektaĵo (*rank* kaj *nexus*). Kontraste al teorio pri substantiva, adjektiva kaj adverba funkcio de frazoj, Jespersen differencigis inter unua-, dua-, kaj triarangaj sintaksaj elementoj; ekzemple en la sintagmo „bone vortigita rimarko” la vorto „rimarko” estas unuarangaĵo, difinata de duarangaĵo „vortigita”, kiu siavice estas modifata de la triarangaĵo „bone”. La termino „plektaĵo” (*nexus*) estas io kiel frazembriono, kiu povas aperi en kompleta frazo en la funkcio de subjekto, objekto ktp., same kiel unuopa vorto: ekzemple en la frazo „mi aŭdis la hundon boji” esence pleje gravas plektaĵo „la hundo(n) boji”, kiu estas kompleta objekto de la frazo. La teorio de rango kaj plektaĵo pruviĝis valora por pluaj esploroj pri la koncepto de kunteksto.

La plej granda parto de la lingvistika laboro de Jespersen estis dediĉita al pristudado de la angla lingvo. Por sia verko *Growth and Structure of the English Language* („Kresko kaj strukturo de la angla lingvo”, 1905) li ricevis premion Volney de „Institute de France” por eminentaj laboraĵoj pri kompara filologio. La ĉefverko de Jespersen pri la angla estas *Modern English Grammar* („Moderna angla gramatiko”, 1904 [vol. I] – 1949 [vol. VII]), ĝis nun mondwide konsiderata baza fakverko.

Krom pri lingvistiko Jespersen interesigis pri matematiko, precipe pri ĝia *sistemo de simboloj*. Tiuj inspiris lin inventi fonetikajn signojn por noti la artikulacion de la parol-sonoj kaj konstrui sistemon, en kiu kombiniĝas grekaj literoj por aktivaj movoj de parolorganoj, numeroj por la grado de streĉiteco de voĉkordoj kaj malgrandaj literoj por la loko de artikulacio. Proprajn simbolojn uzis Jespersen ankaŭ por priskribo de sintaksa analizo. La matematikecaj simbolaj formuloj havas avantaĝon en preciza analiza priskribo de la lingvo, ĉar ili anstataŭas malfacilajn kaj longajn priskribojn de detaloj. Krome, tiaj signosistemoj povas facile adaptiĝi por la bezonoj de matematikaj kaj komputilaj lingvaj analizoj por diversaj celoj.

Jespersen estis membro de la Dana Akademio de Sciencoj kaj de pluraj aliaj akademioj kaj sciencaj asocioj, honora profesoro de la pariza Sorbono kaj de kelkaj usonaj universitatoj. Lia bibliografio entenas pli ol 800 verkojn.

12.2. Interlingvistika laboro

Jespersen kiel anglisto konsciigis, ke la angla igas internacia helplingvo – tiun ideon subtenis pluraj lingvistoj, kiuj influis lin, i.a. Alexander John Ellis kaj Hugo Schuchardt (fondinto de kreolistiko). Jespersen prave rimarkis en unu de siaj artikoloj, ke oni cefe priatentas la gvidan pozicion de angle parolantaj nacioj sur mondaj merkatoj, tial la superregon de la lingvo diktas gia ekonomia forto. La plej granda lingvistika manko de la angla estas gia ortografio, kies reformoj favoris jam Theodore Roosevelt kaj kiuj estas ciam denove proponataj, same kiel simpligitaj formoj de la angla, piignoj kaj Basic English. Jespersen tamen malaprobis tiun ci vojon al internacieco kaj preferis, ke oni satu kaj estimu naciajn lingvojn tiajn, kiaj ili estas, car ili havas sian propran identecon, kiu en alia konteksto perdiĝus.

Sancon en internacia komunikado havus laŭ lia opinio artefaritaj lingvoj, en kiuj li vidis eblan rimedon por eviti penojn kaj kostojn de tradukado kaj interpretado, precipe de sciencaj verkoj. Sian laboron en tiu ci kampo li priskribis en memorajoj *Men labore por un international lingue* („Mia laboro por internacia lingvo”, 1937/1938). Laŭ propra eldiro, Jespersen jam kiel junulo rifuzis Volapük pro ties troa artefariteco kaj pozitive akceptis Esperanton, vidante, kiom da progreso kaj kiom da bona lingvistika laboro gi enhavas. La nepra merito de Schleyer estis demonstri, ke la internacia helplingvo povas funkcii, kaj la merito de Zamenhof estis uzi eŭropajn internaciismojn kiel gustajn fontojn de la vortprovizo. Jespersen, malgraŭ riproĉoj de siaj kolegoj, ke li perdas tro da tempo kaj forto por „nenaturaj” lingvoj, helpe de ili konsciigis pri trajtoj de „naturaj” lingvoj, kiujn li alimaniere pretervidus. Li neniam cesis kredi, ke eblas konstrui akcepteblan internacian lingvon. Laŭ li, la plej bona internacia lingvo estas tiu, kiu prezentas *la plej grandan facilecon al la plej granda nombro da uzantoj*.

12.2.1. Ido

Jespersen notis en siaj memorajoj, ke li pere de korespondando konatiĝis kun Louis Couturat, kiu kuliniciatis en 1900 la organizacon *Délégation pour l'adoption d'une langue auxiliaire internationale* („Delegitaro por alpreno de la internacia helplingvo”, vidu ĉapitron 10). Jespersen apartenis al la unuaj lingvistoj, kiuj akceptis la inviton de Couturat helpi kun la ekspertizoj. La Komitato ekzamenis diversajn projektojn. Jespersen kun admiris priskribas la kazon de Léon Bollack, kiu venis por defendi sian propran projekton *Langue bleue*, sed disciplineme promesis, ke li subtenos tiun sistemon, kiun oni oficiale elektos, kaj tion li faris. Oni akceptis Esperanton sub la kondiĉo de ŝanĝoj efektivigotaj de la Konstanta Komitato, en kiu Jespersen kaj Baudouin de Courtenay estis la ununuraj profesiaj lingvistoj. Jespersen detale priskribas rilatojn de Zamenhof al la Komitato, kies originala tasko estis nur *elekti* unu el la pretaj prezentitaj proponoj, kaj citas la respondon de Couturat, ke Esperanto estas la plej akceptebla kandidato. Jespersen asertas, ke Couturat dum la kunsidoj kondutis korekte kaj ke ankaŭ li mem „prenis la taskon strikte science”. Post intertraktado kun la Lingva Komitato de Esperanto, kiu distancigis de la modifoj, oni formale akceptis reformitan Esperanton sub la nomo *Ido*, komence pseŭdonomo de anonima aŭtoro.

Malmulte konatas la rolo de Jespersen en la „senmaskigo” de la Ido-aŭtoro. En siaj memoraĵoj li priskribas, ke, dum iu kuna vespermanĝo de la Delegitaro, Louis de Beaufront „kun miksaĵo de arroganteo kaj modesteco” rakontis, ke li mem estis kreinta lingvoprojekton „Adjuvanto”, kiun li tamen forĝitis por fidele servi al Zamenhof. Sekvas historio pri letero de Couturat, missendita en februaro 1908 al Jespersen. Tiu miris, ke ĝi ne komenciĝas per kutima „Cher ami” (kara amiko), sed per formala „sinjoro”, kaj plulegante li miris pli kaj pli, ĉar la vera adresito, laŭ lia kompreno, estis „Ido”, kiu, kiel Jespersen konkludis el detaloj, estis neniu alia ol Beaufront. Bedaŭrinde, la fakteto, ke Beaufront asertis esti markizo, donis al li aŭreolon de malfidindeco. Jespersen estis tiom ŝokita pri la kredata perfido de Beaufront (nome ke reprezentanto de Esperanto proponas Idon), ke li, laŭ propraj vortoj, pripensis rompi ĉiujn rilatojn kun la mondolingva movado. Intertempe eĉ la prezidanto de la Delegitaro Wilhelm Ostwald skribis al Couturat pri sia intenco abdiki, ĉar li aprobis nek Idon, nek la politikon de Couturat. Tiu ĉi do devis agi tre singarde – male al li, Beaufront ne havis multon por perdi. Couturat do unue konfirmis la suspekton de Jespersen, ke „Ido” estas Beaufront. Finfine, en majo 1908, Beaufront mem oficiale proklamis sin esti aŭtoro de Ido. Ke la vera aŭtoro de Ido estis Couturat mem, malkovriĝis nur longe post lia morto, kiam lia vidvino disponigis liajn manuskriptojn al Ric Berger.

Ankaŭ Jespersen rimarkis kelkajn malfortajn punktojn de Esperanto, ekzemple la ne-precizecon de vortfarada teorio, kaj konstatis, ke ĉiuj artefaritaj lingvoj havas problemojn kun tro rigore starigitaj reguloj. Al la Bulonja deklaracio kaj starigo de Fundamento de Esperanto (1905) li reagis per sia deklaro en idista revuo „Progreso” (I/1, 1908: 8): „*Estas en natureco de lingvo, natura aŭ artefarita, ke ĝi ekzistas nur per kaj por la homoj, kiu uzas ĝin por komuniki sian pensojn al aliaj personoj. Ĉiu individuo povas enkonduki en ĝi sangojn, konscie aŭ nekonscie. Se li trovas neniu, kiu lin imitas, lia novigo estas per tio mem mortinta. Se, kontraŭe, li trovas imitantojn, aŭ se la sama novigo estas uzata sendepende de pluraj, ĝi iĝas regulo, despli ke ĝi estas pli ofte uzata. Estus ŝtonigi lingvon, voli starigi unu solan libron kiel regulon nesanĝebalan por ĉiuj kaj por ĉiam. Same, sola persona aŭ akademio, eĉ se ĝi estus elektita de ĉiuj registaroj de la mondo civilizita, povas neniam ordoni legojn absolutajn kaj netuŝeblajn en temo de lingvo, kian ajn aŭtoritaton ĝi posedas por doni konsilojn por la plej bona uzado.*”

En aŭgusto 1908, post la UK en Dresdeno, kie fondiĝis Akademio de Esperanto, danaj esperantistoj organizis postkongreson en Danlando. Tiam Zamenhof renkontiĝis kun Jespersen en Kopenhago kaj ĝentile klopodis konvinki lin kunlabori kun esperantistoj, kiuj – laŭ la opinio de Zamenhof – ne estas tiom malamikaj al sangoj, kiom ili ŝajnas. Jespersen, kiun Zamenhof impresis tre simpatie, tamen substrekis, ke lia aliro estas ne persona, sed science praktika. Ili disiĝis en reciproka respekteto. Ankaŭ la sekretario de la pariza CO Gabriel Chavet proposis al Jespersen, ke li iĝu membro de la Lingva Komitato de Esperanto, ĉar lia sciencista aŭtoritato certe helpus al ties prestiĝo. Eĉ tiam Jespersen ĝentile rifuzis: kvankam li persone ne simpatiis kun Beaufront, li vidis en Ido, konforme al sia teorio de lingva evoluo kaj progreso, pozitivan lingvan naturaligon, kion li poste plifortigis per sia propra projekto.

En 1909 fondiĝis la „Unio di l' amiki di la linguo internaciona” (ULI). Jespersen, kiel la ununura lingvisto, akceptis gvidi la Akademion de Ido kaj plenumis tiun postenon ĝis 1911. Kiel evidentiĝas el privataj leteroj de Jespersen al Ostwald, li havis malfacilaĵojn

konvinki la nelinguistojn, precipite Couturat, pri ĝusteco de siaj decidoj. Li faris multajn proponojn favore al la natureco de Ido. En 1912 li verkis resuman historion de la ĝistiamaj okazoj, *Historio di nia linguo*.

En 1914 Jespersen post longa paŭzo renkontiĝis kun Wilhelm Ostwald. Tiu ĉi intertempo estis ricevinta la Nobel-premion (1909) kaj en Kopenhago prelegis pri organizado de sciencoj; dum la posta diskuto oni ankaŭ parolis pri internaciaj lingvoj kaj specife pri Ido, kiu, subtenata per la scienco aŭtoritato de la nobelpremiito, trovis apogon de aŭskultantaro. Ankaŭ la Akademio de Ido ĝuis periodon de stableco. La serioza engaĝigo de konataj sciencistoj por internacilingva movado pozitive influis ties publikan akcepton. La plej multaj Ido-artikoloj de Jespersen aperis en „Progreso” en 1911 (pri verba sistemo, pri prepozicioj, pri principio de neceso kaj sufico, pri elizio ktp.), en 1913 li publikigis en la dana revuo „Ido” artikolon „Voci di konata homi” („Vocoj de konataj homoj”) kun paralela teksto en la Dana, kion li praktikis ankaŭ en la artikolo pri Wilhelm Ostwald en 1914.

Lingvistikaj kaj lingvopolitikaj artikoloj de Jespersen ofte aperadis en la dana revuo „Ido” kaj en la „Hjælpesprogstdende/Revueto di helpolinguo” ĝis la jaro 1918. Liaj du artikoloj „Historio di nia Linguo” kaj „Artificala lingui pos la Mondmilito” publikiĝis en angla traduko en 1920 kaj 1921 en Londono. En 1927 Jespersen ĉesis sian por-Idan laboron kaj adiaŭis per „Publika letro al idisti” en la revuo „Mondo” (fondita en 1912 de Per Ahlberg), kiu ankoraŭ ĝis 1929 aperadis en Ido kaj poste transiris al Novial. Jespersen sciigis sian intencon forlasи la Ido-movadon kaj dediĉi sin al la propra projekto ankaŭ en la revuo „Svensk Världspråkstidning” („Sveda mondlingvo-revuo”). La nombro de tiatempaj revuoj en kaj pri diversaj planlingvoj estis konsiderinde granda, ekzistas i.a. du revuoj en Latino sine flexione kaj pluraj en Occidental.

12.2.2. IALA

Jespersen kaj Couturat estis ankaŭ membroj de Academia pro Interlingua fondita en 1887 por la subteno de Volapük, kiu pli kaj pli funkciis kiel diskutejo pri diversaj internacilingvaj projektoj, ĉefe sub la gvido de Giuseppe Peano post 1908. Unu el la membroj estis riĉa usona esperantistino Alice Vanderbilt-Morris, kiu en 1924 fondis IALA (International Auxiliary Language Association). En somero 1925 ricevis Jespersen ŝian inviton al privata interparolo sekve al UK en Ĝenevo. S-ino Morris estis engaĝiginta multajn eminentajn lingvistojn. Post komenco en Usono ŝi vizitis Eŭropon por trakti kun prominentaj esperantistoj kiel Edmond Privat kaj Per Ahlberg, kaj idistoj kiel Siegfried Auerbach kaj Friedrich Schneeberger. Ankaŭ Edgar de Wahl, aŭtoro de Occidental, estis invitita. Iliaj diskutoj tamen ne havis rezulton, ĉar esperantistoj ne pretis fari eĉ minimumajn ŝanĝojn en sia lingvo.

En 1927 s-ino Morris denove venis al Eŭropo, renkontiĝis kun Jespersen kaj kun William Edward Collinson, profesoro pri la germana lingvo kaj lektoro pri Esperanto ĉe la Universitato Liverpoolo, jus verkinta libron pri lingvistiko *La homa lingvo*. Ŝi volis informiĝi pri la plej konvena gramatiko de internacia helplingvo el teoria lingvistika kaj filozofia vidpunkto. Dum la interparoloj, elirante el la kritiko de Esperanto, Jespersen provis konstrui propran gramatikon, kiun Collinson parte aprobis. En kontinuo de la ellaboro, lia gramatiko pli kaj pli distanciĝis de la Esperanta, ekzemple la firmaj finaĵoj de vortklasoj

malaperis, la verba sistemo estis farita laŭ la modelo de la angla, do necesis pluraj help-verboj, eĉ la infinitivo ricevis anglecan partiklon „tu”. La fonetika principio kondukis al ortografiaj ŝanĝoj kaj la supersignoj estis strikte evititaj. Somere 1928 Jespersen publikis anglalingve la libron pri sia projekto *Novial*, „An International Language”, kiun Siegfried Auerbach (kiu sinsekve engaĝigis por Esperanto, Ido, Novial kaj Interlingva de IALA) tuj tradukis en la germanan.

Tre grava okazajo en la historio de IALA estis la *Konferenco pri lingvistika esploro* en Ĝenevo en 1930, kiun Jespersen gvidis. Pri tiu ĉi konferenco konserviĝis 158-paĝa protokolaro, skribita de William Perrenoud kaj reprodukte eldonita de Reinhard Haupenthal en 2002. En la privata letero de Perrenoud, reproduktita en la antaŭparolo, Jespersen estas priskribata kiel „unutona, proza, sobra-senca, memkonscia kaj sufice klar-vida en rilato praktika”, sed eluzanta ĉiun okazon por privilegiigi sian projekton Novial. En sia enkonduka parolado Jespersen substrekis, ke la celo de la konferenco ne estas elekti iun jam pretan ekzistantan helplingvon (tiu ĉi intenco estis jam fiaskinta ĉe la Delegitaro), sed fari studiojn de iliaj lingvistikaj trajtoj el la vidpunkto de kompara lingvistiko, sub aspekto de eŭropaj lingvaj komunaĵoj. El la preparita raporto pri lingvistika esploro de IALA klaris, ke oni jam estas farinta grandan laboron sur la kampo de komparaj gramatikaj studoj. Por la komparo estis elektita traduko de franca fragmento el la novelo de Guy Maupassant *La parure* („Juvelo”). Kiel la plej eleganta traduko estis aprezita tiu de Auerbach en Idon (kvankam, kiel Jespersen rimarkas, li ne estis „ortodoksa idisto”). La konferenco akceptis proponon fari komparajn studiojn de elektitaj lingvoj kaj internaciaj, kaj naciaj, strebante ilian sintezon kaj konstruon de „definitiva” internacia lingvo.

En 1930 Jespersen publikigis artikolon *A New Science: Interlinguistics* („Nova scienco: interlingvistiko“) kun la unua scienco difino post la apero de la termino „interlingvistiko“. Li konfirmis, ke interlingvistiko rajtas uzi sciencajn metodojn kaj ke ĝia objekto estas tre grava por ĉiuj civilizitaj homoj. Precipe Eŭropo estas riĉa je lingvogrupoj, kiuj estas reciproke nekompreneblaj, tial interkompreniĝo povas okazi nur pere de lingvolernado aŭ tradukado – ambaŭ postulas investon tempan kaj financan. Uzado de unu etnolingvo kiel internacia estas nedemokratia, la latina ne korespondas al modernaj postuloj, restas do nur artefaritaj lingvoj, kiuj cetere havas en Eŭropo tradicion ekde la tempoj de Renesanco. Inter centoj da diversaj projektoj nun (1930) troviĝas jenaj ses seriozaj kandidatoj: Esperanto, Ido, Nov Esperanto, Latino sine flexione, Occidental kaj Novial. Fakaj ekspertizoj tamen pruvas, ke neniu el ili estas perfekta, kvankam iliaj konstrumanieroj estas similaj kaj en si mem aprobindaj. Tial ne eblas senriproĉe elekti unu el ili. Poste Jespersen raportis pri la ĵus okazinta Ĝeneva konferenco, kun detaloj prezentitaj precipe de la tri speciale invititaj lingvistoj Debrunner, Hermann kaj Funke, kaj li resumis la konferencajn rezultojn. En tiu momento klaris, ke la akceptebla internacia lingvo ankoraŭ ne ekzistas. Jespersen tamen opinis, ke ĝia konstruo ne estas malfacila, jam pro la granda nombro de internaciismoj, kiujn la grek-latina kulturo postlasis en ĉiuj eŭropaj lingvoj. El tiu vidpunkto li estis certa, ke la estonta internacia lingvo havos Romanan (latinidan) karakteron. La gramatiko devas esti laueble plej simpla, la sintakso eble simila al la ĉina aŭ al tiu de pidginoj. Oni devas agnoski, ke tiu ĉi prognozo de Jespersen estis ĝusta, se temas pri IALA, ĝi realiĝis tamen nur post dudeko da jaroj en la formo de *Interlingua*, kies lancon li ne ĝisvivis. Same ĝuste li antaŭvidis, ke ĝi okazos pro sistema kunlaborado de interlingvistoj, inter kiuj profesiuloj ludos grandan rolon.

Plua grava historia okazaĵo en Ĝenevo estis la internacia kongreso de lingvistoj en 1931. Antaŭ ĝi, Jespersen dissendis al la partoprenontoj cirkuleron kun demandoj pri ilia opinio koncerne internacian helplingvon, precipe, ĉu ĝi estu necesa kaj ĉu ĝi estu konstuebla. Inter la respondejo troviĝis ankaŭ kutimaj riproĉoj pri „artefariteco” kaj „malnatureco”, kiujn Jespersen refutis per siaj klarigoj dum la diskutoj. Dum la fina sesio parolis la ĝenerala sekretario de la kongreso, Albert Sèchehaye, pri rehabilito de artefaritaj lingvoj, al kiuj la sciencistoj povas multon kontribui. Post tiu ĉi kongreso, Jespersen iĝis membro de *Advisory Board of Linguistic Research* („Konsila instanco pri lingvistika esploro”) de IALA, kunlaborante precipe kun William Collinson kaj Edward Sapir (profesoro pri antropologio en la universitato de Yale, kunaŭtoro de „Sapir-Whorf-hipotezo”, ke la naturo de lingvo influas la kutiman pensmanieron de ĝia parolantaro).

En 1936 okazis la internacia kongreso de lingvistoj en Kopenhago. Jespersen en la nomo de IALA organizis antaŭkongreson pri internaciaj lingvoj, kiun partoprenis kelkaj eminentaj lingvistoj: krom William Collinson kaj Albert Debrunner venis i.a. Joseph Vendryès, pariza profesoro pri keltaj lingvoj. Al la diskuto kontribuis ankaŭ junia Ilmari Federn, parolanta en flua kaj bone komprenebla Occidental, kio estis konvinka pruvo pri praktika uzeblo de internacia lingvo. La interparoloj turniĝis ĉirkaŭ amplekseco de internacia lingvo rilate al diversaj fakaj kampoj, nome ke la fiksita lingvobazo devas esti facile pliriĉigebla por diversaj praktikaj bezonoj. Sed, kiel Jespersen konstatis, la ĉeestaj lingvistoj faris, krom entuziasma diskuto, nenion konkretan paſon sur interlingvistika kampo. Kvankam li oficiale apartenis al IALA ĝis sia morto en 1943, jam en la jarraporto (Annual Report) de IALA estas ĉe lia nomo rimarko „retired” (pensiita), kaj, fakte, post 1938 li ne plu publikigis ajnan verkon koncernantan internaciajn lingvojn.

12.2.3. Novial

Principojn de sia projekto klarigis Jespersen en la libro *An International Language* („Internacia lingvo”), kiu aperis en la jaro 1928 samtempe kun la germanlingva traduko de Siegfried Auerbach (*Eine internationale Sprache*). La enkonduka ĉapitro komenciĝas per vortoj: „Tiu ĉi libro estu defendata skribaĵo por artefarita internacia helplingvo” kaj sekve klarigas, ke la termino *artefarita* signifas konscie kreita (de unuopulo aŭ aro), kontraste al *naturaj* lingvoj kiel angla, franca, germana k.s., uzataj dum jarcentoj, sen ke la uzantoj konsciigas pri spontanea lingvoevoluo. La dua vorto, *internacia*, signifas, ke ĝi estu uzata de diversnaciaj homoj, kaj, fine, *helplingvo* volas diri, ke ĝi neniel strebas anstataŭi la naciajn lingvojn. Bezonon de tia lingvo ekzistas ĉefe en Eŭropo, kiu estas lingvoriĉa. Eĉ uzado de la tri ĉeflingvoj angla, franca kaj germana en sciencaj konferencoj kaj en faka literaturo ne kontentigas la bezonojn de senpera kaj rapida transdono de informoj. Krome, ne ĉiuj eŭropanoj povas/volas lerni fremdlingvojn aŭ financi tradukojn. Internacia uzo de iu nacia lingvo ne estus demokratia solvo. Estas interese, ke Jespersen, kvankam li finstudis la latinan, ne opiniis ĝin taŭga por internacia kompreniĝo: laŭ li, ĝia ellerno estas pena kaj nur malmultaj homoj kapablas flue paroli ĝin. (Tamen, la latinaj radikoj, kiuj pluvivas en eŭropaj lingvoj, devas esti respektataj kaj utiligataj.) La helplingvo, kiun ĉiuj uzus krom sia gepatra lingvo, jam pro historiaj kialoj ne povas esti samriĉa kaj samvalora kun ĉiuj longe uzataj kaj elprovitaj naciaj lingvoj, sed jes ja same efika kiel ajna ellernita

fremdlingvo. Aliflanke, se iu helplingvo jam estos en la uzo, oni povus zorgi pri tio, ke ĝi ne disdialektiĝu kiel la latina, sed restu daŭre flegata de la tuta lingvokomunumo.

En la sekva ĉapitro prezentas Jespersen historion de la plej sukcesintaj helplingvoj, por montri, kiom da laboro jam estas farita ĉikampe. Superrigarde estas priskribata unue la historio de Volapük, Esperanto, Idiom Neutral, Delegitaro kaj Ido. Piednote estas reproduktita letero de fama oksforda fonetikisto Henry Sweet, kiu diras, ke aposteriora vortprovizo kun apriora gramatiko estas bona solvo, kiun elektis kaj Esperanto kaj Idiom Neutral. Esperanton ne eblas reformi, ĉar „*ĝi disfalas en pecojn*”. Pli taŭgan internacian bazon ŝajnas havi la latineca Idiom Neutral, sed ankaŭ ĝi bezonus modifojn laŭ praktikaj kaj logikaj principoj. Sweet nomas kelkajn tiajn modifojn, ekzemple en sintakso, kaj finas sian leteron per vortoj „*tiel mi agus, se mi sub minaco de mortpuno devus ellabori novan lingvon en ses monatoj*”. En la sama ĉapitro Jespersen pli detale priskribas la rilatojn inter esperantistaro kaj la Delegitaro, dirante, ke ĉe apero de Ido „*nenu el ni tiam povis antaŭsendi, ke sub tiu pseŭdonomo kaŝiĝas Louis de Beaufront, unu el la gvidaj francaj esperantistoj*”, kion li cetere ripetas en sia biografio dek jarojn poste, nesciante ankoraŭ pri la aŭtoreco de Couturat. Mallonge estas menciataj kelkaj post-Idaj projektoj kaj reformoj, ekzemple tiuj de René de Saussure, kiu, kiel Jespersen diras, „*oni facile povus vidi kiel karikaturojn de Esperanto, se ilia aŭtoro ne estus uzinta ĉiun okazon por profunde estimi la geniecon de Zamenhof*”. Sekvas informoj pri Occidental kaj pri IALA, kiu tiam staris je la komenco de sia laboro.

Kiel konkludo el la du enkondukaj ĉapitroj prezentigas jenaj tezoj:

1. Konstruita helplingvo estas bezonata kaj daŭre aperas novaj proponoj
2. Tiaj lingvoj povas portempe funkcii, sed se ili plibonigeblas, oni faru tion
3. Konsiderindan uzon povas havi nur lingvosistemoj, kiuj uzeblas por diversaj celoj
4. Kritikataj estas tiuj proponoj, kiuj pli ol necese distanciĝas de naturaj internaciismoj, kaj kies gramatiko estas aŭ komplika, aŭ nekapabla sufice nuancigi: ju malpli arbitraj estas la formoj, des pli ili stabiliĝas.
5. La plej novaj internacilingvaj proponoj estas tre parencaj kaj similaj, tial oni eble povas trovi ilian (mezuman) prototipon.

Ĝuste tiun ĉi prototipan sistemon Jespersen proponas sub la mallongigo *Novial* (= NOV International Auxiliary Lingue). Li substrekas, ke li havas konojn de pluraj naciaj kaj artefaritaj lingvoj, la elekton de unuopaj elementoj kaj decidojn en konstruo de sia propra propono li daŭre klarigas, klopodante labori „*plej eble science, t.e. objektive*”, kio tamen apenaŭ eblas sen personaj preferoj. Ĉiuj proponeroj de alfabeto, gramatiko kaj vortkreado tial estas larĝe enkondukataj kun komentoj pri multaj alilingvaj ekzemploj, por ke la legantoj komprenu kaj ĝeneralan situacion, kaj la kialojn de aŭtoraj decidoj. Tiu ĉi unua versio el 1928 ricevis poste nomon „*Fonetik Novial*”.

Vokaloj estas nur kvin bazaj *a, e, i, o, u* kun strikte fonetika prononco [a, e, i, o, u], regule estas prononcataj ankaŭ *konsonantaj* paroj *b-p, d-t, g-k, v-f* (voĉaj – senvoĉaj), senproblemaj estas nazaloj *m, n*, lateraloj *l, r* („*klare*” prononcata, „*rulata*”), *h* (voĉa), *s* (senvoĉa) *x* (aŭ [ks] aŭ [gz] laŭ la fonetika ĝirkauajo), *q* kombiniĝas kun *u*, do *qu* [kv]. Por *y* ne estas praktika bezono, ĝi povas funkcii kiel [j] en vortoj kiel *yacht, yerba, yak*, dum *j* povas esti ankaŭ prononcata [j/ĥ] en vortoj kiel *journal, imaje*. La originala alfabeto ne enhavas *c* kaj *z*, ĉar ilia prononco varias en eŭropaj lingvoj (*c* povas esti [c], [s], [k], [ĉ]; *z* povas esti [z], [dz], [s].) *C* kaj *z* do troviĝas nur en propraj nomoj kaj en kemia

terminologio. Duobligo de konsonantoj ne eblas, ekzistas tamen kombinoj *ch* kaj *sh* [š/ĉ]. Ankaŭ *w* aperas nur en malmultaj originalaj vortoj kiel *watt*, *whist*, *whisky*.

La akcento estas sur (radika) vokalo/diftongo antaŭ la lasta konsonanto, ne antaŭ aldonata finaĵo (ekz. *boni*, *bonum* – ne *bonum*; *hause*, *hauses* – ne *hauses*).

Artikolo: nedifina **un** por ĉiuj tri genroj en singularo, difina **li** por ĉiuj genroj kaj ambaŭ nombroj.

Substantivoj havas genron nedifinan, viran kaj inan (same kiel en Ido): *artiste* = artisto sen distingo de sekso, *artisto* = artisto, *artisto* = artistino. Du aldonaj finaĵoj formas substantivojn el adjektivoj: ĝeneralaj havas finaĵon **-u**: *li bonu* = bonaĵo, abstraktaj substantivoj finiĝas je **-um**: *li bonum* = la bono. Pluralo finiĝas je **-s**: *onkles*, *onklos*, *onklas*. Same kiel nedifina genro ekzistas nedifina nombro, formiĝanta per forigo de finaĵo, ekz. *hom* = viro kaj virino, aŭ viroj kaj virinoj, aŭ viroj, aŭ virinoj. Ĉiuj kazoj estas prepoziciaj krom nominativo, genitivo (finaĵo **-n**, ekzemple *li mediken hause* = la domo de kuracisto = kuracista domo) kaj akuzativo, egala al nominativo, staranta ĉiam post la verbo. Alternativo permesanta starigi objekton antaŭ subjekton estas akuzativa finaĵo **-m**.

Adjektivoj estas nešanĝeblaj kaj ilia pozicio estas libervola: natural forme, forme natural. Anafore staranta adjektivo (sen substantivo) havas finaĵon **-i** kaj formas pluralon je **-is**: *hir es du roses*, *li blanki es bel*, *vu prefera li blankis*.

Komparado: komparativo: tam boni kam, plu boni kam, min boni kam, superlativo: *li maxim/minim boni inter...* Same adverboj.

Pronomoj personaj: me, vu, le, lo, la, lu, nus, vus, les, los, las, lus, *refleksivo se posedaj* = *genitivo de personaj*: men, vun, len, lon, lan, sen, nusen, vusen, lesen, losen, lasen

montraj: ti, disi, tali, tanti, sami, self

demandaj: qui, que, quand, quali, quanti, quantum

rilativo kel (gen. *kelen*), *adj. keli*

nedifinaj: nule, omne, irge, kelke, sertene, chake, altre

Numeraloj bazaj: uni, du, tri, quar, sink, six, sep, ok, nin, dek, sent, mil. La dekoj havas sufikson **-anti**: duanti, trianti, quaranti, sinkanti, sixanti, septanti, okanti, ninanti. Ili estas substantivigebaj helpe de finaĵo **-o**: duo, trio, quaro...

Ordaj numeraloj havas sufikson **-esmi**: unesmi, sinkesmi..., dividaj **-opim**: triopim, quaropim. *Frakcioj:* duime, trime... sixtime...

Verboj: infinitivo (= radiko) ne havas fiksan finaĵon (ama, protekta, konstitu, es, mari), sed plej ofte finiĝas je vokalo. Antaŭiras ĝin partikulo **tu**: tu lekte es plu fasil kam tu parla. La radiko estas samtempe prezenta formo, nešanĝebla en persono kaj nombro (me ama vu, lo protekte nos), sen pronomo ĝi servas kiel imperativo (veni!). Konjunktivo – hortativo havas partiklon **let**: let nus starta, let on pensa kom on voli. Optativo havas partiklon **mey**: mey lo viva longitem! Kondicionalo havas **vud**: si la vud veni, me vud rida, la finaĵo **-ud** aperas ankaŭ ĉe modalverboj: si me povud, me volud repeti, me devud ha dikte. Pasivo: helpverbo **bli** + infinitivo (bli ama, blid mari).

Imperfekto formiĝas helpe de finaĵo **-d**: me amad, vu esed, la marid, sed ankaŭ analize helpe de **did**: lo did nek ama ni estima la. Perfekto: ha + infinitivo (me ha ama) Pluskvam-perfekto: had + infinitivo (me had ama).

Futuro: **sal** + infinitivo (me sal ama). Futuro perfekta: sal + ha + infinitivo (me sal ha ama). Futuro anteriusa: saled+ infinitivo (me saled ama).

Tempa sistemo aktiva – pasiva: *prezenca*: me ama – me bli ama, *imperfekta*: me amad (me did ama) – me blid ama, *perfekta*: me ha ama – me ha bli ama, *pluskvamperfekta*: me had ama – me had bli ama, *futura*: me sal ama – me sal bli ama, *futura perfekta*: me sal ha ama – me sal ha bli ama, *kondicionala*: me vud ama – me vud bli ama, *kondicionala perfekta*: me vud ha ama – me vud ha bli ama.

Particulo prezenca havas finajon **-nt**: amant, fluent. En kombino kun *es*, *sal* kaj *did* eblas konjugacio prezenca (me es amant), perfekta (me did es amant) kaj futura (me sal es amant). Particulo perfekta pasiva finiĝas je **-t**: amat, marit. Ĉe ambaŭ participoj eblas substantivaj kaj adjektivaj finajoj **-i**, **-e**, **-a**, **-o**: men amata, amanti fema, amanto, marito k.a.

Adverboj, konjunkcioj, prepozicioj: internaciaj latindevenaj, parte el aliaj eŭropaj lingvoj: anke, ankore, preske, apene, erste, jus, sat, tro, quasi, tum, tamen...

Vortordo estas fiksa (subjekto – verbo – objekto), demanda frazo komenciĝas per „qui” aŭ ĝiaj formoj (que, quo, qua, quum, pro quum), aŭ per „ob” en la senco de „ĉu”: Ob tum non fita belisim? Negacio estas **no**.

Vortprovizo plivastiĝas helpe de afiksoj, plej gravaj estas: **pre-**: prehistorio, previda, **anti-**: antimilitarisme, **non-**: nonreal, nonposibili, **dis-**: disdona, distrancha, **mal-**: malhumorosi, **ri-**: rielekte, riskripte. Substantivaj: **-o**: komensao, odorao, **-eso**: vereso, richeso, **-ione**: komunikatione, **-um**: fabrikatum, kopiatum, **-ilo**: ludilo, ornilo, **-iste**: dentiste, okuliste, Adjektivigaj: **-al**: universal, national, **-an**: urban, akademian, **-osi**: kurajosi, porosi, **-bli**: lektebli, audibili. Adverbaj: **-foy**: difoy, chakifoy, **-lok**: omnilok, nulilok, **-kas**: omnikas, irgikas, **-man**: omniman, altriman.

Kvankam Jespersen celis havi analizan gramatikon, li rifuzis apriorajn solvojn, ĉar, samkiel pluraj aliaj tiutempaj aŭtoroj, li akceptis nur „naturajn” elementojn, ekzistantajn en eŭropaj lingvoj. Li diras, ekzemple, ke la pronomoj kaj granda parto de verboj en etnolingvoj estas malregulaj, sed ili reguliĝas dum historia evoluo. Tio veras nur parte, male la tipe neregula verbo „estis” restas malregula ĝuste pro tio, ke ĝi uzatas ege ofte. Pri verboj Jespersen evidente havis la saman opinion kiel Schleyer kaj pluraj aliaj aŭtoroj (eĉ Zamenhof en sia versio de Praesperanto), nome ke la verba sistemo devas enhavi maksimume nuancigan kompleksion de formoj, precipe plurajn pasintajn kaj futurajn. Analizan konjugacion li opinias logika, sed tie, kie por Zamenhof suficiis la ununura helpverbo „estis”, Jespersen intence alproksimiĝas al etnolingvoj, ĉefe al la angla. Tial li helpoprenas anglecajn formojn **sal**, **vud**, **let**, kaj en la pasivo aperas skandinavaj formoj kun **bli**.

La vortprovizo montras konon de Esperanto, el kiu estas transprenataj kelkaj afiksoj, kaj strebon pri internacieco. En kelkaj kazoj uzas Jespersen nelatinidajn radikojn tie, kie Esperanto, Occidental kaj Ido havas ilin (ekz. klema, darfe, even, erste). Li atentigas al du ebloj interpreti iujn vortojn, aspektantajn ŝajne kiel kunmetajoj (probabla, ne „pruvebla”, seriosi = serioza, ne „seriaro”, posibili = ebla, ne „metebla”, parfuma = parfumo, ne „trafumi”). La kono de originalaj anglaj, francaj, eventuale latinaj esprimoj ĉe la uzantoj estas silente antaŭvidata – ĉiukaze ĝi enorme helpas la komprenon. (Cetere, la saman principon uzas Interlingua, kiu tamen tiajn konojn supozas malsilente, konstatante, ke milionoj da parolantoj de Romanaj lingvoj komprenas Interlingua-n sen lerni ĝin). Je la fino de la libro troviĝas 11 paĝoj da tekstu-specimenoj, inter ili unu pri Zamenhof:

Segun chekoslovakian esperanto-revue un letre fro Dr. Zamenhof, datat 1889, kontena konfesione kel jeta non-expektat lume sur li historie de lon lingue. Li autore dar dikte ke lo ha krea li lingue unesmim e prinsipalisim por sen nonfelisi popule, li judes, diviset inter multi landes e lingues – un popule kel pove bli riunifika per li lingue. Ti popule pove deveni apostole del internationali lingue pro sen kosmopoliti role e pro sen historial traditiones. Kun li lingue vud veni li nov religione „Homaranismo” kel finalim sal deveni li religione del toti monde. Dunke li amo a sen popule, li nationalism, ha es li unesmi motive por Zamenhof, kel adi in li sam letre: si me non vud fermim kreda ke li nov religione sal triumfa, me nulitem vud ha publikisa li lingue, kel es solim moyene, non eme.

En 1930 Jespersen eldonis kvarlingvan vortaron (Novial – angla – franca – germana), en kies antaŭparolo li atentigis pri la malfacileco krei optimuman sistemon kaj faris kelkajn ŝangojn, precipie en la vortprovizo: anstataŭ *vorte, sep, ok, monate* li preferas *vorde, set, ot, mensu*, en kelkaj kazoj estas akceptataj sinonimoj kiel *sal/ve, moneye/pekuṇie, guere/milite, vapornave/stimshipe*. Ĉe la sufiksoj li elektas inter *-ntia* (konvalescentia, intelligentia, presentia) kaj *-itate* (felisitate, sinseritate), ĉe adverboj aperas formoj sen la finaĵo *-im* (tot nudi, tal-nomat, extrem fasil, bon konstruktet). Ĉe unuopaj literoj staras klarigo pri prononco kompare al naciaj lingvoj, ekz. *a* kiel en la franca kaj angla „card”, „calm”, *ch* kiel franca *ch/tch*, angla *ch/sh*, germana *tsch/sch*.

En 1934 transiris la Ido-revuo *Mondo* al Novial kaj renomiĝis *Novialiste*, kun subtitolo „revuo por li kosmopoliti standard-lingue” sub la redakto de Per Ahlberg, kiu en la unua numero klarigis la ŝangon en la artikolo „Nus e li autres”. Li diras tie, ke la helplingvaj proponoj ankoraŭ antaŭ dudeko da jaroj estis tre diversaj, sed nuntempe (do 1934) ili ege similas, kiel atestas Latino sine flexione, Esperanto-Ido kaj Occidental-Novial. Kial do la kosmopolita lingvo ne progresas? Ĉar la reprezentantoj de unuopaj projektoj ne kunlaboras. Tamen, Esperanto pruvis, ke artefarita lingvo povas funkcii, Ido enkondukis logikon en la aferon, Latino sine flexione montriĝis vivkapabla, Occidental estas eminenta ekzemplo de naturalismo kaj Novial baziĝas sur sciencia kritiko de la antaŭaj. Tiel ĉiu el la menciiitaj lingvoj pozitive kontribuis al progreso de fiksigo de kosmopolita lingvo. Espereble, Novial estas la lasta ĉenero.

En la sama kajero publikigis Jespersen siajn unuajn „plibonigojn” (Plubonisat Novial). Temis pri naturalismaj ortografiaj ŝangoj („Orthographic Novial”), kiu alproksimigis ĝin al Occidental, ankaŭ rimarkoj de diversaj kritikantoj estis prikonsiderataj. Jespersen mem opinis, ke la taŭgeco de la jena aŭ alia formo pruviĝos dum lingvouzo, kiel ja normalas en lingvopraktiko. Li diras, ke la fonetika principio „unu sono, unu litero” estus idealaj, ĝi tamen en la praktiko maloftas. Normala lingvouzo ĉe denaskuloj iras de sono al signo, ĉe lernado de fremda lingvo estas la procedo mala, oni do devas lerni ĝuste prononci la

Laŭ ĉehoslovaka Esperanto-revuo, letero de D-ro Zamenhof, datita 1889, enhavas konfeson, kiu jetas neatenditan lumon sur la historion de lia lingvo. La aŭtoro tie diras, ke li estas kreinta la lingvon ununure kaj ĉefe por sia malfeliĉa popolo, la judoj, dividitaj inter multaj landoj kaj lingvoj – popolo, kiu povas esti reunuigita per la lingvo. Tiu popolo povas iĝi apostolo de la internacia lingvo pro sia kosmopolita rolo kaj pro siaj historiaj tradicioj. Kun la lingvo venos la nova religio „Homaranismo”, kiu fine iĝos religio de la tuta mondo. Do, la amo al lia popolo, la naciismo, estis la unua motivo por Zamenhof, kiu aldonas en la sama letero: se mi ne firme kredus, ke la nova religio triumfos, mi neniel estus publikiginta la lingvon, kiu estas nur rimedo, ne celo.

skribitajn vortojn. Konklude, se la sinsekvo de literoj en certa vorto estas ĉiam same prononcata, ĝi estu akceptebla. En la ortografion tial eniras la longe kritikataj **c** kaj **z**. Antaŭ *a*, *o*, *u* do eblas skribi **k** aŭ **c** (kosmopoliti – cosmopoliti, akusative – acusative), **z** aperas ekz. en „zone”, kaj la francecaj vortoj „façade”, „nuançosi”, „prinça” enhavas eĉ **ç** kun diakritikaĵo. Krome estas permesata ankaŭ *y* por [i] en tipaj vortoj kiel „symptome”. La fonetika principio evidente leziĝas jam ĉe la vorto „orthographic” (kontraŭ la antaŭa „fonetik”), kie krom la fina *-c* staras digrafoj *th* por [t] kaj *ph* por [f]. En „Plubonisat Novial” aperas apud la verboformo **sal** ankaŭ **ve** (tu ve visita les), en imperfekto **ved** (lo dikted ke lo ved veni), antaŭ la sufikso **-iv-** estas uzata **-t-**, samkiel antaŭ la sufikso **-ion-e**, se la baza vorto finiĝas je *-a*, *-i*, *-o* (afirmativ, demonstrativ, signifikativ). Apud la sufikso **-er-e** uzatas **-tor-e** (diktatore, kolaboratore, elevatore, transformatore) kaj la Esperanta sufikso **-il-** malaperas.

Novial havas plurajn elementojn komunajn kun *Ido*. La distingo de genroj helpe de finaĵoj *-e*, *-o*, *-a* donas grandajn eblojn al la rekta derivado kaj orientigas la sistemon al aprioraj principoj. Aliflanke, certa libereco en vortfarado kaj multeco da afiksoj kun simila signifo (-ere, -iste, -tore) ebligas kreadon de sinonimoj, kio estas direktilo al la naturalismo, same kiel pluralo je *-s* kaj uzado de helpverboj. Jen komparo far James Chandler (<http://interlanguages.net/comp2.html>):

Ido

Tre poka vorti es bezonata por explikar pro quo London, cent yari de nun, esos tre simila a quale ol es nun, o prefere, nam me mustas glitar aden profetala pasinto, pro quo London, kande mea naraco komencas, esis tre simila a quale ol esis dum ta envidiinda dii kande me ankore vivis. La kauzo povas asertesar per un frazo. La homi absolute perdis fido pri revolucioni. Omna revolucioni esas doktrinala – quala la franca, o ta qua introuktis kristanismo. Nam sequas de komuna raciono ke on ne povas renversar omna existanta kozi, kustum, e kompromisi, excepte se on kredas ulo exter li, ulo pozitiva e deala. Or, Anglia, dum ica yarcento, perdis omna kredo pri ico. Ol kredis kozo nomizita Evoluciona. Ed ol dicis, „Omna teoriala chanji finis per sango ed enoyo. Se ni chanjus ni mustus chanjar lente e sekure, quale l'animali. La revolucioni di naturo es le sola sucesoza.” (De „La Napoleon di Notting Hill” da G. K. Chesterton.)

Novial

Tre pokis vordes es besonat por tu explika pro quum London, sent yares fro nun, ve es tre simil a kalim lu es nun, o preferim, den me mus glida en profetal pasatum, pro quum London, kand men narratione komensa, esed tre simil a kalim lu esed durant ti enviindi dies kand me ankore vivad. Li kause pove bli aserte per un satse. Li homes absolutim perdad fido pri revolutiones. Omni revolutiones es doktrinal – kom li fransi, o ti kel introduktes kristanisme. Den seku fro komun ratione ke on non pove renversa omni existanti koses, kustomes, e kompromises, except si on kreda kelkum exter lus, kelkum positiv e deal. Or, Anglia, durant disi sekle, perdad omni kredo pri disum. Lu kredad kose nomat Evolutione. E lu dikted „Omni teorial chanjos ha fina per sange e enoyo. Si nus vud chanja nus vud mus chanja lentim e sekurim, kom li animales. Li revolutiones de nature es li sol suksesosis..” (Fro „Li Napoleon de Notting Hill” da G. K. Chesterton.)

(Traduko: Tre malmultaj vortoj estas bezonataj por klarigi, kial Londono, post cent jaroj, estos tre simila al tia, kia ĝi estas nun, aŭ, prefere, mi devas gliti en profetan pasintecon, ĉar Londono, kiam komenciĝas mia rakonto, estas tre simila al tiu, kia ĝi estas dum tiuj enviindaj tagoj kiam mi ankoraŭ vivis. La kaŭzo povas esti asertita per unu frazo. La homoj absolute perdis fidon en revoluciojn. Ĉiuj revolucioj estas doktrinecaj – kiel la

franca, aŭ tiu, kiu enkondukis kristanismon. Ĉar sekvas el ĝenerala racio, ke oni ne povas renversi ĉiujn ekzistantajn ajojn, kutimojn kaj kompromisojn, escepte se oni kredas al io ekster ili, io pozitiva kaj dia. Nun, Anglio dum ĉi jarcento perdis ĉiun kredon pri tio. Gi kredis al ajo nomata Evoluo. Kaj ĝi diris: Ĉiu teoriaj ŝanĝoj finiĝis per sango kaj enuo. Se ni ŝanĝus, ni devus ŝanĝi malrapide kaj sekure, kiel animaloj. La revolucioj de naturo estas la solaj sukcesoj.)

La revuo *Novialiste* en junia numero el la jaro 1935 alportis modelan fakan diskuton inter Jespersen, defendanta Novial, kaj Edgar de Wahl, reprezentanta Occidental. La teksto estas parte skribita paralele en ambaŭ planlingvoj, sed dum la dialogo ili uzis ĉiusian propran, kompreneante sin reciproke:

O. J. Me joya multim tu vida vu hir; e me danka vu cordialim pro ke vu ha fat li longi voyaje fro Tallinn a Helsingør tu parla cun me pri li cause kel interesa nus ambi. Me espera ke nusen conversationes ve contribu a clarifica kelkis ek li tre multi problemes conectet cun li questione pri li maxim bon lingue por international uso.

E. W. It es yo, quel deve mersiar Vos pro Vor generosi invitation, quel da me ne solmen li occasion visitar Vor bellissim land, ma va certmen ducter a un fructosi collaboration inter ti adherentes del solution del problema de un lingue auxiliari, queles postula modern naturalità e factic comun internationalità.

Mi tre ĝojas vidi vin ĉi tie, kaj mi dankas vin elkorde pro tio, ke vi faris longan vojaĝon el Tallinn al Helsingør por paroli kun mi pri la afero kiu interesas nin ambaŭ. Mi esperas, ke niaj konversacioj kontribuos al klarigo de kelkaj el la tre multaj problemoj konektitaj kun la demando pri la maksimume bona lingvo por internacia uzo.”

E.W. „Tio estas mi, kiu devas danki vin pro via grandanima invito, kiu donas al mi ne nur okazon viziti vian belegan landon, sed certe kondukos al fruktodona kunlaboro inter tiuj adeptoj de la solvo de la problema de helpa lingvo, kiuj postulas modernan naturalecon kaj faktan komunan internaciecon.

Novial

Ante ke nus comensa discussione pri li punctus kel separa nus, nus voli emfasa ke nus concorda pri tre multum malgré li differos inter nusen lingues. Nus ambi apartena li naturalisti scole de interlinguistique: Dunke et Occidental e Novial es polari contrastes de purim apriori lingues com exemplim Ro; Volapük esed kelkigrad basat sur existanti lingues, ma chanjad natural vordes ye verim perversi manere, e li toti systeme de flectiones esed tam complicat e non-natural ke lum nun excita nur rido. Esperanto esed tre grandi progreso, e nus mus admira multum in dis lingue – ma com totum Esperanto es absolutim non-acceptabli, pro ke li lingue contena tre multi elementes kel es trovat in nul national lingue. Let nus mentiona nur kelkis ek dis non-natural tretes: li systeme de pronominal vordes: ĉiu(j) ti(j) ki(j) (omni tes kel), tiam (tand), neniel (nuliman) e multi similis. Anke extre li pronominal vordes on trova fantasti vordes com edzo (marito), edzino (marita). Un tre mal qualitate del lingue es li systeme de finales: omni substantives fina per -o, omni adjectives per -a, adverbes per -e; in li verbes nus trova -as, -is, -os com signes del tri primi tempuses, -i com infinitive. Nus es contre omni tal artificial coses.

Occidental

Ante comensar li discussion pri li punctus quel separa nos, noi vole emfasar que noi concorda pri tre mult coses malgré li differenties inter nor lingues. Noi ambi apartene al naturalistic scole de interlinguistica: do ambi, Occidental e Novial es polari contrastes de purmen aprioric lingues quam por exemple Ro; Volapük in cert gradu basat sur existent lingues, ma mutat natural paroles ye vermen pervers maniere, e li tot sistema de flexiones eset tam complicat e īnnatural que it hodi excita (evoca) solmen ride. Esperanto eset un tre grand progress, e noi deve admirar multcos in ti lingue, – ma quam totalité Esperanto es absolutmen īacceptabil, pro que li lingue contene mult elementes, quel ne es trovat in null lingue. Lass nos mentionar solmen quelc de ti īnnatural trates: Li sistema de pronominal paroles: ĉiu(j) ti(j) ki(j) (omnes tis quel), tiam (tande), neniel (nullmen) e mult simil. Anc extra li pronominal paroles on trova fantastic paroles quam edzo (marito), edzino (marita). Un tre mal qualit  del lingue es li systema de finales: omni substantives fini per -o, omni adjectives per -a, adverbies per -e; in li verbes noi trova -as, -is, -os quam signes del tri primari t mpores, -i quam infinitive. Noi es contra tal artificial coses.

(Traduko: Antaŭ ol ni komencos la diskuton pri la punktoj, kiuj nin dividas, ni volas emfazi, ke ni kongruas pri tre multo malgra  la diferencoj inter niaj lingvoj. Ni amba  apartenas al naturalisma skolo de interlingvistiko: do kaj Occidental kaj Novial estas polusaj kontrastoj de pure aprioraj lingvoj, kiel ekzemple Ro; Volap k estis certagrade bazita sur ekzistantaj lingvoj, sed  ang s naturajn vortojn je vere perversa maniero, kaj la tutu sistemo de fleksioj estis tiom komplika kaj nenatura, ke  gi hodiau elvokas nur ridon. Esperanto estis tre granda progreso, kaj ni devas multe admiraciun lingvon – sed kiel tuto Esperanto estas absolute neakceptebla,  ar la lingvo enhavas tre multajn elementojn, kiuj trovi s en neniu nacia lingvo. Ni menciu nur kelkajn el tiuj nenaturaj trajtoj: la sistemo de pronomoj: ĉiu(j) ti(j) ki(j) (omni tes kel), tiam (tand), neniel (nuliman) e multi similaj. Anka  ekster la pronomaj vortoj oni trovas fantaziajn vortojn kiel edzo, edzino. Tre malbona eco de la lingvo estas la sistemo de fina oj: ĉiu(j) substantivoj fini s per -o, ĉiu(j) adjektivoj per -a, adverboj per -e; en la verboj ni trovas -as, -is, -os kiel signojn de la tri unuaj tempoj, -i kiel infinitivon. Ni estas kontra   iu(j) tiuj artefaritaj ajoj.)

Jam la fakto, ke e  parolante  iu sian lingvon, la du interlingvistoj senprobleme komprenis sin, pruvas veron de la aserto, ke la naturalismaj planlingvoj bazi as sur la samaj principioj kaj similas kiel dialektoj de ununura (prototipa) lingvo. Esperanton vidas

ambaŭ aŭtoroj tre pozitive, sed ili riproĉas al ĝi la ĉeeston de artefaritaj elementoj kaj en gramatiko, kaj en ortografio. Plaĉas al ili zamenhofa universalala prepozicio *je*, kiun ili ambaŭ transprenis en siajn sistemojn. Plue ili pripensis ĝeneralajn postulojn pri internacia lingvo, kiu estu komprenebla al ĉiuj Eŭropanoj sen granda antaŭpreparo kaj ne „fortimigu uzantojn per nekutimaj formoj”, do havu naturan aspekton.

Jespersen denove reliefigis la simplecon de la helplingvo kaj defendis la grafemon *c*. Novialistoj skribis al li, ke la vortspecoj ja povus havi fiksan finaĵon, sed tion opinias ambaŭ interlingvistoj neakceptebla kaj malkongrua kun la natura ĥaraktero de la lingvo. Itale kaj hispane aspektantan finaĵon *-o* ili tamen akceptas, precipe kiel substantivigilon de infinitivoj: *canta* – canto, *salta* – salto, *dona* – dono. (Cetere, kiel finaĵon de neŭtra ablativo uzis ĝin jam Peano en Latino sine flexione). De Wahl konfirmas la naturecon de Occidental pere de afiksa riĉeco, kiu igas la lingvon „elasta”, li atentigas pri neceso de vorta derivado kaj uzo de latinidaj sufiksoj kiel *-ion*, *-iv*, *-ura*, *-or*, *-tie*, *-ment*, *-ar*, *-al*, *-ic*, *-ita*, kiujn ignoras ekz. Esperanto. Ne plaĉas al li jespersena formo *eso* (= ekzisto, substantivita *es*), ĉar en latinidaj lingvoj ne sekvas **-o** post sufiksoj *-iss*, *-ez*.

En fleksio havas ambaŭ sistemoj multajn komunajn elementojn, ekz. uzadon de la helpverbo **ha**. Jespersen lasis sin konvinki, ke la kombino de **ha** kun infinitivo por formi la pasintajn tempojn, kiu devis diferencigi aktivon disde pasivo (tie li uzis participon), ne aspektas nature, kaj li akceptis formojn de perfekto **ha amat**, same kiel en Occidental. Krome li pripensis enkondukon de infinitiva finaĵo **-r**.

Plue oni diskutis pri tio, ĉu necesas la akuzativo, ekz. ĉe pronomoj. Jespersen proponis uzi la akuzativan finaĵon **-m** nur tie, kie povus ekesti miskompreno, en aliaj kazoj suficias la fiksa vortordo. En plua diskuto temis pri posedaj pronomoj, negacio (**ne** aŭ **non**, privativa afikso **in-**) kaj pri sintakso.

Estas interese sekvi opiniojn kaj argumentojn de ambaŭ aŭtoroj, kies celo samas. Ili kredis, ke la praktika uzo de ambaŭ sistemoj en internacia komunikado povus iompostume gvidi al ilia alproksimiĝo kaj modifo tiel, ke rezulte eblus natura sintezo de ambaŭ lingvoj. La fina solvo, kiel ili skribis, devas kuŝi ie en la mezo inter la du sistemoj, de kiuj la unua preferas regulecon kaj la dua volas lasi al la uzanto pli grandan realigeblon. Ideo pri sintezo de du aŭ pluraj interlingvoj plene korespondis al siatemaj streboj de IALA.

Al la „malnovaj” novialistoj apartenis i.a. John Thomas Algeo, John Almqvist, Siegfried Auerbach, Andrea Baietti, Harald Bohr, Hellmut Dibelius, Meredith Knox Gardner, Niels Haislund, C.B. Hoitingh, John Lansbury, Campos Lima, Henry Littlewood, Jaroslav Podobský kaj Reinhold Zeidler, pri Novial-Lexike krome kunlaboris H.D. Akerman kaj Jean Barral. La lasta pioniro de Novial estis Valter Ahlstedt, kiu mortis en 2005. Li estis kunredaktoro de *Novialiste* kaj sekretario de *Lingual Jurie del Novialistes*, grupo fondita en 1937 por okupiĝi pri diversaj plibonigaj kaj reformaj proponoj de Novial kaj „meti ordon en la kaoson”, ĉar en Novialiste estis publikigataj kaj pridiskutataj diversaj, eĉ radikalaj kaj kontraŭdiraj proponoj (vidu la artikolon de Jespersen *Pri reformes in novial* en Novialiste 18/1937). La jurio estis konsila kaj rekomennda organo, ne decida. Se ĝi aprobis aŭ malaprobis iun proponon, tio signifis nur rekomendon kaj malrekomedon, do la malaprobita formo povis esti prezentiita al rediskuto. La proponojn rajtis fari ajna interlingvisto, ĉu novialisto aŭ ne. Unuavice oni volis okupiĝi pri gramatiko, en la vicordo de alvenintaj proponoj, sed sisteme, do grupe pri pronomoj, pri verboj ktp. Nur post kiam la gramatikajoj estus sufice klaraj, oni volis pritrakti ankaŭ leksikajojn, ĉar tie la laboro

estus pli granda, ekzemple unu krom- aŭ malelektita afikso havus konsekvencojn en ŝanĝo de centoj da vortoj. La lingvaj diskutoj kaj komparoj de Novial kun aliaj planlingvoj kaj kun la angla fakte plenigis la plej multajn paĝojn de Novialiste.

Krome tie aperadis artikoloj pri interlingvistica problemaro ĝenerale, pri la bezono de internacia lingvo en scienco, pri la terminologiaj proponoj de Eugen Wüster (Novialiste 2/1934 – laŭ la opinio de Reinhold Zeidler, ne nur Esperanto, sed ankaŭ Novial povas kontribui al starigo de unueca internacia terminologio), pri laboro de IALA, pri renovigo de la turka lingvo far Kemal Atatürk, pri Basic English, pri hindeŭropa pralingvo, pri lingvopolitiko en Australio k.s. Novialiste estis menciatia en aliaj samtipaj revuoj kiel *Schola et Vita* kaj *Interlanguages*, novialistoj krome sukcesis publikigi informojn en nacilingvaj jurnaloj kiel *Nieuwe Europa*, *Folkskollararnas Tidning* kaj *Národní osvobození*. Ne mankis kontaktoj al Esperanto-movado, oni do povis legi pri UEA kaj pri Naciaj Societoj, kaj kun timo oni sekvis la malpermeson de Esperanto kaj Ido en Germanio en la jaro 1936. Novialiste mem pereis en la sama jaro kiel Schola et Vita, 1939. Post la dua mondmilito, kelkaj novialistoj transiris al Interlingua de IALA, Ahlstedt apartenis ĝis sia morto al *Societate Svedese pro Interlingua*.

Heinz (alias Henry) Jacob alportis detalajn informojn pri Novial en sia libro *A Planned Auxiliary Language* (1947). La antaŭparolon verkis lingvisto Harold E. Palmer, kiu unue defendis la artefaritecon de internacia lingvo, i.a. el vidpunktoj de lernanto, instruisto, sciencisto, etimologo, leksikografo kaj filozofo, mencianta ankaŭ la laboron de Jespersen. Post la enkonduko pri funkcio de planlingvoj estas prezentataj Esperanto, Ido, Occidental, Novial kaj Latino sine flexione, la dua parto de la libro okupiĝas pri strukturaj problemoj de planlingvoj kaj la tria pri planlingvaj movadoj kaj organizajoj inkluzive de IALA. Novial estas prezentata kiel produkto de naturalisma skolo, kiu tamen ne povis eviti kelkajn apriorajn principojn, do ĝi staras meze inter ekstrema naturalismo kaj aŭtonomio.

En la naŭdekaj jaroj aperis nova generacio de novialistoj, nome usonaj studentoj kaj lingvistoj, kiuj unue publikigis revizio-projekton *Novial98* (Novi International Auxiliari Linguum) en interreto. Ĝin komencis Don Blaheta el Brown University en Providence sur sia retpaĝo <http://www.blahedo.org/novial/novial98.html> (en majo 2019 ne plu atingebla), al aktivuloj apartenis Bruce R. Gilson, Ken Caviness, Mark Vines, Thomas Leigh, David Harris kaj Jay Bowks. Brito James Chandler (matematikisto, Exeter University) tiel klarigis en sia reta paĝo sub <http://www.geocities.com/Athens/Forum/5037/project.html> (ne plu atingebla en 2019), ke Novial estas la plej bona fundamento por la ebla definitiva formo de internacia lingvo. Ĝi ne plu estis uzata post la jaro 1939, tial la plej bona bazo por ties revivigo estas kritika prijuĝo de la malnova formo (1928, 1930, 1934). Chandler ankaŭ enretigis multajn originalajn dokumentojn sub <http://interlanguages.net/>, kelkajn kun angla traduko. La intereso de anglofonoj speciale pri Novial estas facile klarigebla, ĉar la ĉefan libron pri ĝi originale verkis en la angla lingvo sciencisto fama pro mondskale uzataj verkoj pri la angla lingvo.

Novial98 enhavas dudekon da ŝanĝoj, kiuj estis antaŭe diskutataj en interreta forumo. Por la prononco validas, ke ĉiu litero aŭ digrafo havas unu aŭ plurajn ideala(j)n prononco(j)n, sed krome eventuale alternativa(j)n prononco(j)n kaj poziciajn variantojn. En la alfabeton eniras *w* kaj *z*. Al grandaj ŝanĝoj apartenas ekzemple enkonduko de verba finaĵo *-r*; verboj do finiĝas kaj en infinitivo, kaj en prezenco je *-ar*, *-er*, *-ir* aŭ *-ur*. La infinitiva partikulo *tu* estis ŝanĝita en *at*. La originalaj helpverboj „did”, „sal” kaj „vud” povas esti

uzataj ankaŭ kiel plenverboj, „ve” ŝanĝiĝas en *va* kaj krome aldoniĝas nova helpverbo *sta* por kontinua tempo: me sta lekter = mi estas leganta. Pluraj ŝanĝoj koncernas vort-derivadon, interalie estis elpelitaj Esperanto-devenaj afiksoj *-aro*, *-end/-ind* kaj *bo-* kaj anstataŭitaj per *-ie,-ndi* kaj *mari-*, plue aperas *-nse*, *-oid* kaj *-im* anstataŭ *-eso*, *-atr* kaj *-u*. La nomoj de lingvoj ne plu finiĝas je *-um*, sed je *-ese*. La numeralo „*kvin*” nomiĝas *pent* anstataŭ „*sink*”, ŝanĝoj estas ankaŭ en la skribmaniero de grandaj nombroj. En la vortaro estas cento da ŝanĝitaj vortoj, ekzemple sune > sole, bivake > bivuake, genu > genue, pri kelkdeko da „dubindaj” vortoj estis enkondukita diskuto kaj inter neologismoj aperas ekzemple *webe* (komputila reto), *zipar* (zipi) kaj *enzime*. Jen specimeno de Novial98:

Nusen forume es posteliste nomati NOVIAL-REV. Irge kel vud volir junkter kun nus por laborar es bonveniti. Li lingues usati che li liste es Anglese e Novial, ma nus spesialim vud volir kontributiones da homes kelen naskivi lingue es altre kam Anglese. Tes kel volir argumentar pri li meritationes de altri IAL ulter Novial non es invitati, tamen, pro ke es altri forumes por tal debatationes; li liste es por labores nur pri Novial (e parlatione noviali). Bonvolir notar ke li desisiones ja fat es konsiderati kom finali e va bli riviser nur si majoritate de li grupanes votar far talim.

Nia forumo estas poštlisto nomata NOVIAL-REV. Ĉiu, kiu volus aliĝi al ni por kunlabori, estas bonvena. La lingvoj uzataj en la listo estas la angla kaj Novial, sed ni speciale volus kontribuaĵojn de homoj, kies denaska lingvo estas alia ol la angla. Tiuj, kiuj volas argumenti pri meritoj de aliaj interlingvoj krom Novial, ne estas invitataj, tamen, ĉar estas aliaj forumoj por tiuj diskutoj; la listo estas por laboroj nur pri Novial (kaj noviala parolado). Bonvolu noti, ke la decidoj jam faritaj estas konsiderataj kiel finaj kaj estos reviziataj nur, se plejmulto de la grupanoj voĉdonas [por] fari tiel.

Tiu ĉi renesanco de Novial alportis, krom retaj diskutoj, ankaŭ ekeston de novaj novialidoj, ekzemple *Novial Pro* de Marcos Franco, *Eurial* de B. Phillip Jonsson kaj aliajn variantojn. En la reto troviĝas kompara teksto en kelkaj el ili (<http://www.blahedo.org/novial/nordvent.html>):

Li Nordi Vente e li Sune

Novial de Jespersen de 1930: *Li Nordi Vente e li Sune disputad pri qui esed li maxim potenti, e konkordad ke ti deve bli deklara li venkere, kel pove unesmim desvesta voyajere. Li Nordi Vente probad sen povo unesmim e suflad per tot sen povo, ma kam plu potenti sen suflonos, tam plu proximu li Voyajere envelopad se per sen mantele, til finalim, resignant irgi espero pri venko, li Vente vokad li Sune tu proba sen povo. Li Sune subitim lumad per tot sen varmeso. Tam bald kam li Voyajere sentid len agreabli radies, le ekartad veste after veste, e finalim, venkat da varmisitate, se nudisad e baniad in rivere kel liiad in len vie.*

Novial98: *Li Nordi Vente e li Sole disputad pri qui esed li max potenti, e konkordad ke ti never bli deklarar li venkere, kel pover unesmim desvestar voyajere. Li Nordi Vente unesmim probad sen povense e suflad per tot sen povense, ma kam max potenti sen suflonanses, tam max proximim li Voyajere envelopad se per sen mantele, til finalim, resignant irgi esperanse pri venkanse, li Vente vokad li Sole at probar sen povense. Li Sole subitim lumad per tot sen varmitate. Tam bald kam li Voyajere sentid len agreabli radies, le ekartad veste after veste, e finalim, venkat da varmisitate, se nudizad e baniad in rivere kel liiad in len vie.*

Novial Pro: *Li Nordi Vente e li Sune disputed pri quale esed li maxim povosi, e konkorded ke il qui pova unesmim nudizar voyajere deva esar deklarati li venkere. Li Nordi Vente probad unesmim e sufled per toti sei povo, ma segun plu povosi sei suflo, plu proximi li voyajere tened sei manto a se, til finalim, renuntianti irgi espero de venko, li Vente voked li Sune por visar quo ile poved far. Li Sune subitim lumed per toti sei varmo. Tam bald kam li voyajere sended lei komfortizanti radios, se ekarted un vesto, et otro, et otro, e finalim, venkati da varmo, se nudized e banied en rivero qui esed en sei vi.*

Li Novialide de James Chandler: *Li Nordal Vente e li Sune disputad pri qui esed li plu povosi, e konkordad ke ti deve bli deklara li venkante, kel pove unesmim desvestiza totim un voyajere. Li Nordal Vente probad sen povo unesmim, e sufled per sen toti povo, ma kam plu povosi len sulfonos, tam plu proximim li Voyajere envelopad se per sen mantele, til finalim, resignant omni espero pri venko, li Vente demandad li Sune tu proba sen povo. Li Sune subitim lumad per omni sen varmitate. Tam tost kam li Voyajere sentid len agreabli radies, le ekartad fro se veste pos veste, e finalim, totim venkati da varmisitate, desvestizad se e baniad in un rivero kel liad in len vie.*

Li Novialide de Jay Bowks: *Li Nordic Vente e li Sole disputat pri qui eset li plu potenti, e concordat ke lo debe eser declarat li victore, li ke pote primi desvesti ad un viajere de toti sui vestimentes. Primvez li Nordic Vente probat sui fortie, e sufled kun toti sui potentie, ma kam plu potenti sui suflates, tam plu fortim li Viajere se envelopat kun sui mante, uski per fine, resignanti omni esperantie pro victorie, li Vente demandat ad li Sole pro ke lo proba sui fortie. Li Sole subitim luminat kun toti sui calorositate. Tam tosti kam li Viajere sentit sui geniali radies, lo desvesti se de un vestimente posti altri, e per fine, totalim vinciti per li calorositate, desvestit se completim e baniat se in un parvi rivero ke traversat sui vie.*

(Traduko: La norda vento kaj la suno disputis pri tio, kiu estas la pli pova, kaj interkonsentis, ke tiu devas esti deklarita venkinto, kiu povos unue senvestigi vojaĝanton. La norda vento provis sian povon unue kaj blovis kun ĉiu sia povo, sed ju pli fortaj [estis] ĝiaj blovoj, tiom pli strikte la vojaĝanto envolvigis en sian mantelon, ĝis finfine, rezignante pri ĉiu espero pri venko, la vento petis la sunon provi sian povon. La suno subite lumis kun sia tuta varmeco. Tuj (= tiom frue) kiam la vojaĝanto sentis ĝiajn agrablajn radiojn, li formatis unu vestaĵon post la alia, kaj je la fino, tute venkita per varmeco, nudiĝis kaj baniĝis en malgranda rivero, kiu estis ĉe lia vojo.)

Sub <http://www.geocities.com/ResearchTriangle/8420/intro.html> (en 2019 ne plu atingebla) troviĝis retpaĝo de la projekto NovIALA kun jena informo:

Bonvenit al Pagine del TTT pri li projecte NovIALA. Ti fundatione ha le misione de producter materiales pro educatione e informatione pri li lingue Novial Modernizat. Li NovIALA es presentim involvet in li procese de ader pagines de informatione pri li Gramatice de Novial da Valter Ahlstedt. Ti Gramatice es un del varietates moderni del lingue Cosmopoliti del linguiste famosi Otto Jespersen secun li recensione de Valter Ahlstedt.

Bonvenon al la retpaĝo pri la projekto NovIALA. Tiu fondajo havas mision produkti materialojn por edukado kaj informado pri la lingvo Novial Modernizat. La NovIALA estas precipa envolvita en la procedon aldoni informajn paĝojn pri la Gramatiko de Novial de Valter Ahlstedt. Tiu gramatiko estas unu el la modernaj variaĵoj de la Kosmopolita lingvo de fama lingvisto Otto Jespersen laŭ la recenso de Valter Ahlstedt.

Eĉ pli interesa estas sampaĝe atingebla provo sintezi ĉiujn sukcesajn latinidojn sub la nomo *Noviali Interlingue Modernizat*, adaptante la bazajn ideojn de Giuseppe Peano (Primo Libro de Interlingua/Latino sine Flexione) kaj laborojn de Otto Jespersen, Edgar de Wahl kaj Alexander Gode:

Lingues artificiali es facili; plu es proponit, sed differentie inter los es parvi. Studie de interlinguiste monstra ce vocabularie internationali ja existe e in generali es latinum, grec-latinu inclusivi, debit a longi e generali usu de lo lingue. Si nos adopta tali vocabularie e reducte gramatice a minime, sicut in chinense, non habe maxim internationali e facile lingue, que es latinu viventi in lingue de scientie, con minim usu de flexiones e sin inutili impedimentu e dificultate de gramatice. Lo es inteligibili a primi viste o quasi a omni que ha aliquanti cognosentie de latinum, o alike lingue neo-latinum/romance, o anglum.

Artefaritaj lingvoj estas facilaj; pluraj estas proponitaj, sed la diferencoj inter ili estas malgrandaj. Studioj de interlingvistoj montras, ke internacia vortaro jam ekzistas kaj ĝenerale estas latina, inkluzive de greko-latina, dank' al longa kaj ĝeneralia uzo de la lingvo. Se ni adoptas tian vortaron kaj reduktas gramatikon al minimumo, kiel en la ĉina, ni havas maksimume internacian kaj facilan lingvon, kiu estas latino vivanta en lingvo de scienco, kun minimuma uzo de fleksioj kaj sen neŭtila malhlepo kaj malfacilaĵoj de gramatiko. Ĝi estas komprenebla je la unua vido, aŭ preskaŭ, al ĉiuj, kiuj havas ioman scion de la latina, aŭ alia lingvo novlatina/Romana aŭ angla.

La nova generacio de interlingvistoj tiel evidente kloporidis realigi ĝuste tian sintezon, pri kiu Jespersen teoriumis en siaj verkoj kaj kiun li serĉis en labordiskutoj kun idistoj, kun membroj de IALA kaj kun Edgar de Wahl. Vero estas, ke ankaŭ Noviali Interlingue Modernizat estas komprenebla unuavide al ĉiu latinisto aŭ romanisto, sed tio estas ankaŭ kazo de ĉiuj similaj proponoj antaŭaj kaj samtempaj. Evidente, la vojo, kiun estis iranta Jespersen, ankoraŭ ne finiĝas.

Ekde 2006 ezistas Vikipedio en Novial https://nov.wikipedia.org/wiki/Chefi_pagine: en majo 2019 ĝi havas 1 661 artikolojn kaj la artikolo „Novial“ ekzistas en 66 Vikipedioj. Oni klarigas tie, ke Novial estas „eble la plej facile fremdlingvo, kiun la angloparolanto povas lerni“. Pluraj Novial-vikipediistoj indikas en sia profilo ankaŭ konojn de Esperanto, krome tie kunlaboras aro da esperantlingvaj robotoj. Sur konektitaj paĝoj troviĝas, krom la ĉefaj verkoj de Jespersen, sub http://en.wikibooks.org/wiki/Novial_lernolibro surbaze de teksto pri *Li hunde del familie Baskerville* kaj legoteksto pri *Li sorsiero de Oz*. En vikipedio krome estas komparo de gramatikoj Esperanto-Novial kaj Ido-Novial. La noviala diskutgrupo en Yahoo estis fondita en 2004. La ISO-kodo de Novial estas 639-1.

12.3. Finaj rimarkoj

Kelkaj tezoj de Jespersen eble bezonus iom da pliprecizigo. Unu el ili estas, ke nur la praktika uzo en lingvokomunumo decidas pri lingva evoluo. En la tempoj, kiam oni havis grandan admirion por la evoluo en naturscienca senco, oni kredis ankaŭ al forto de spontanea lingvoevoluo. Tial Jespersen opiniis, ke la nura lingvopraktiko decidos pri akcepto aŭ malakcepto de lingvaj fenomenoj. Tamen, la lingvokomunumo devas jam esti sufiĉe larĝa kaj stabila, por ke spontaneaj ŝanĝoj disvastiĝu kaj estu akceptataj. Jespersen

konsciigis, ke temas pri helplingvo, kiu ne estas tiom riĉa kiom naciaj lingvoj (li evidente eĉ ne antaŭvidis ekziston de denaskuloj), sed lia devizo „praktiko decidas” eble devintus soni „ankaŭ praktiko decidas”, apud solida bazo. La fikso de la „Fundamento de Esperanto” en 1905 estis prudenta decido, sed ties antaŭparolo proklamas la netušeblecon provizora – tiu detalo verŝajne eskapis al Jespersen, kiam li kritikis la Fundamenton. Li spertis rapidan progreson kaj rapidan falon de Volapük, kies aŭtoro eniris la duan ekstremon, nome aŭtoritatecan sistemon sen eblo de spontanea ŝango, kio en si mem estas opiniata la kaŭzo de malsukceso de Volapük. Tial Jespersen ne volis havi ajnan akademion por Novial, kaj eĉ mem ne apartenis al ties Lingva Ĵurio, por ne influi ĝian laboron. La bazo de lia laborpolitiko estis demokratia dialogo.

Spite de ĉiuj aprobindaĵoj, Novial ne havis pli grandan sukceson ol ĝiaj gefratoj Ido, Occidental, Latino sine flexione kaj Interlingua/IALA. Certan kontinuecon de naturalisma skolo oni povas vidi en la interretaj „Romance Conlangs” sed ĝis nun neniu el ili atingis disvastiĝon kompareblan kun Esperanto. Evidente, la helplingvo, kiun oni ja devas kromlerni, bezonas ankaŭ certan „sanan” porcion da aprioraj elementoj, kiuj plifaciligas ĝian lernadon. Aliaj, principe nelingvistikaj faktoroj, kiujn Jespersen prave mencias rilate al la angla, havas por la vivo de helplingvo videble pli gravan rolon ol oni siatempe antaŭvidis dum famaj lingvistaj kongresoj kaj seriozaj sciencaj disputoj.

Bibliografio

- Barandovská-Frank, Věra (2011): Dialogo kaj interkompreno en la interlingvistica laboro de Otto Jespersen, en: Amri Wandel (eld.): *Internacia Kongresa Universitato, 64-a sesio, Kopenhago, Danio 23-30 julio 2011*. UEA, Rotterdam, 84–120
- Jespersen, Otto (1905): *Growth and Structure of the English Language*. Teubner, Leipzig
— : Historio di nia linguo en: *Mondo*, n-ro 7–10 (oktobro – decembro 1912): 116–120
- (1922): *Language: Its nature, development and origin*. Allen&Unwin, London
- (1924): *The Philosophy of Grammar*. Allen&Unwin, London [& Holt, New York]
- (1927): Publika letro al idisti, en: *Mondo* 16, n-ro 209 (oktobro 1927), 149–150
- (1928): *An International Language*. Allen & Unwin, London; *Eine internationale Sprache* (traduko de Siegfried Auerbach), Carl Winter, Heidelberg
- (1930): *Novial Lexike. International Dictionary. Dictionnaire international. Internationales Wörterbuch*. Karl Winter’s Universitätsbuchhandlung, Heidelberg
- (1930/31): A New Science: Interlinguistics. Report of Meeting of Linguistic Research, Geneva 1930, en: *Psyche* 1930/1931, n-ro 3: 57–67. London. germana traduko: Interlinguistik – eine neue Wissenschaft. en: Reinhard Haupenthal (eld.): *Plansprachen*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, 1976: 148–162
- (1933): Que pensez-vous de l’adoption d’une langue artificielle come langue auxiliaire? en: *Actes du Deuxième Congrès International des Linguistes, Genève 25.-29. Août 1931*. Paris 1933: 72–108
- (1933): *The System of Grammar* Lewin&Munksgaard, København
- (1934, 1938): Plubonisat Novial. en: *Novialiste* 1 (majo 1934): 3–19; 3 (septembro 1938): 65–66
- (1935): Discussion pri international lingue inter Otto Jespersen e Edgar de Wahl. en: *Novialiste* 6 (june 1935): 34–55, vd. <http://interlanguages.net/OJEW.html>

- (1937/1938): Men labore por un international lingue. en: *Novialiste* 18 (decembro 1937): 297-318, Novialiste 20-21, Junie 1938: 322-336
- (1904–1949): *A Modern English Grammar on Historical Principles*. Completed and published by Niels Haislund, Munksgaard, København

Figuro 12.1: https://warwick.ac.uk/fac/soc/al/research/collections/elt_archive/halloffame/jespersen

Demandoj

1. Kiu fama dana lingvisto influis Jespersen-on en la junaj jaroj kaj kiel?
2. Kiun fakon helpis Jespersen reformi, inspirite de korespondado kun Felix Franke?
3. Nomu kelkajn gravajn lingvistojn, ĉe kiuj Jespersen lernis dum siaj studvojaĝoj.
4. Kio rezultis el la kunlaboro kun Paul Passy? Kiu estas la ĉefverko de Jespersen tiukampe?
5. Kio estas fonetika alfabeto? Ĉu la ortografio de via gepatra lingvo estas fonetika?
6. Kiu estas la baza ideo de Jespersen pri lingvo-funkciado?
7. Pri kiuj kvalitoj de la lingvo temas en lia (kvarlibra) lingvistika ĉefverko?
8. Kio estas la plej originala kontribuaĵo de Jespersen al gramatika teorio?
9. Por kiu verko li ricevis la „premion Volnay de Institut de France”?
10. Kiu lia ĉefverko pri la angla lingvo estas ĝis nun konsultata?
11. Kiun organizacon kunsolidis Couturat en 1900?
12. Pri kio petis Couturat la Internaciona Asocio de Akademioj?
13. Ĉu la membroj de la Delegitaro estis precipe lingvistoj?
14. Kial kaŭzis Jespersen la aserton pri Ido-aŭtoreco de Beaufort?
15. Ĉu Jespersen aprobis la starigon de Fundamento de Esperanto?
16. Ĉu Jespersen kaj Zamenhof konis sin persone?
17. Kial Jespersen akceptis gvidi la Akademion de Ido?
18. Kial fondigis IALA?
19. Kun kiuj homoj traktis Alice Morris en Eŭropo?
20. Kion pritraktis la Konferenco pri lingvistika esploro en Ĝenevo 1930?
21. Jespersen lanĉis en 1930 la unuan sciencan difinon de interlingvistiko – kio ĝi estas?
22. Kio rezultis el la Internacia kongreso de lingvistoj en Ĝenevo en 1931?
23. Kiuj estas la bazaj verkoj de Jespersen pri Novial?
24. Ĉu la libro pri Novial estas konceptita kiel lernolibro?
25. Nomu kelkajn diferencojn inter Fonetik Novial kaj Orthographic Novial.
26. Kiujn genrojn kaj kiujn finaĵojn havas la substantivoj en Novial?
27. Kiujn helpverbojn ĝi uzas?
28. Kiel oni rekonas infinitivon?
29. Kiu kazo havas finaĵon -n?
30. Kiel nomigis la revuo de novialistoj? Por kio ĝi ĉefe servis?
31. Ĉu Novial havas fiksan fundamenton simile kiel Esperanto?
32. Al kiuj lingvoj ĝi similas?
33. Kun kiu Jespersen pridiskutis sian lingvoprojekton?
34. Kiun rolon havis la lingva jurio de Novial?
35. Kiuj estas nunaj aktivecoj en Novial?

Skribaj taskoj

1. Rasmus Rask estis ankaŭ aŭtoro de lingvoprojekto „Linguaž universale” (eldonita kaj komentita de A. Sakaguchi 1966). Prezentu la lingvon en historia konteksto.
2. Sub <https://www.internationalphoneticassociation.org/content/history-ipa> troviĝas materialo pri la Internacia Fonetika Asocio. Resumu ĝian historion.
3. Sub https://www.internationalphoneticassociation.org/sites/default/files/IPA_Kiel_2015.pdf estas la Internacia Fonetika Alfabeto. Klarigu ĝian funkcion kaj prezentu ĝin sur lingvo-ekzemplo.
4. Resumu la rolon de Jespersen en lingvistiko kaj en interlingvistiko.
5. Prijuĝu la kontribuon de Jespersen al Ido kaj al la laboro de IALA.
6. Klarigu la sintenon de Jespersen al Esperanto kaj Ido.
7. Karakterizu naturalisman skolon en interlingvistiko sur la ekzemplo de Novial.
8. Karakterizu la novialidojn.
9. Esploru kaj prezentu la Novial-Vikipedion https://nov.wikipedia.org/wiki/Chefi_pagine.

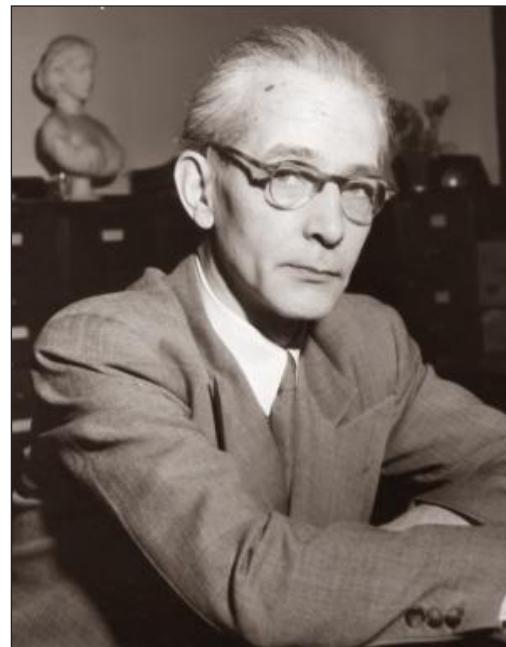
13. IALA kaj Interlingua (interlingvao)

13.1. Fondo kaj starigo de programo

Komence de la 20-a jarcento, apud la jam funkcianta Esperanto, ekestis aro da lingvo-projektoj kun latinida bazo. Pri la problemaro de internaciaj lingvoj ekinteresiĝis pluraj sciencaj organizoj. *American Philosophical Society* (Usona Filozofia Societo, fondita en 1743 en Filadelfio) estis jam en 1887 stariginta komitaton por ekzameni la sciencan valoron de Volapük, sciante nenion pri Esperanto. Ĝi malrekomendis Volapük-on kaj proponis principojn, sur kiuj baziĝu internacia lingvo. Ili devintus esti pritraktataj dum internacia kongreso, kiu tamen ne okazis pro nesufiĉa intereso de klerulaj societoj en la mondo. (Estas interese, ke Zamenhof intencis tie diskutigi Esperanton kaj decidigi pri ĝia formo.) La lingva komisiono de *American Philosophical Society* starigis postulojn por kreado de internacia lingvo surbaze de arjaj lingvoj, kun latina fonetika ortografio, kun internaciaj vortradikoj, kun facilaj gramatiko kaj prononco. Gravecon de internacia lingvo agnoskis *International Research Council*, fondita en 1919 en Bruselo kiel unu el posteulaj organizoj de la *Internacia Asocio de Akademioj* – ĝuste tiu, kiu estis rifu-zinta okupiĝi pri internacia lingvo en 1907 (vidu ĉapitron 10). *British Association for the Advancement of Science* (Brita Asocio por Antaŭenigo de Scienco, fondita en 1831 en Londono) pridiskutis la temaron de internacia lingvo en 1921 kaj kelkaj aliaj similaj organizoj montris intereson pri internacia komunikado ĝenerale. En tiu favora situacio ekestis komence de la dudekaj jaroj la internacia interlingvistica organizo *International Auxiliary Language Association (IALA)*. Ideo krei internacian lingvistan organizaĵon, kiu

Figuro 13.1: Alice Morris

Figuro 13.2: Alexander Gode

kompetente pritraktus ekskluzive problemojn de la internacia kompreniĝo, ekestis en la laborgrupo de profesoro Wilhelm Ostwald en la universitato de Lepsiko jam ĉ. la jaro 1902 (vidu ĉapitron 10 pri lia engaĝigo por Ido). La decida persono en fondo kaj laboro de IALA estis Alice Morris.

Alice Vanderbilt Shepard Morris (1874–1950) patrinflanke devenis de entreprenista familio Vanderbilt, unu el la plej riĉaj kaj influhavaj en Usono. Sekve de akcidento en infanaĝo, Alice suferis pro skoliozo, tial ŝi pasigis multe da tempo sur la sofo, legante kaj studante. Ŝi studis literaturon en la Harvarda Universitato (Cambridge, Massachusetts). Kontraŭ la volo de sia patro, prominenta bankisto, ŝi edziniĝis en 1895 al diplomato Dave Hennen Morris (1872–1944), kun kiu ŝi poste loĝis en Bruselo inter 1933 kaj 1937, kiam li estis ambasadoro en Belgio kaj Luksemburgio. (Li subtenis ŝian agadon per perado de internaciaj kontaktoj kaj estis trezoristo de IALA ekde la fondo en 1924 ĝis sia morto.) La intereson de Alice Morris pri internaciaj lingvoj vekis broŝuro pri Esperanto, kiun ŝi legis dum unu el siaj restadoj en la kliniko. Ŝi ellernis Esperanton kaj financis sciencajn laborojn en ĝi, i.a. la *Bibliografion de Internacia Lingvo* de Petro Stojan en 1929. Ŝi ankaŭ iĝis membro de Academia pro Interlingua, gvidata de Giuseppe Peano, kiu okupiĝis pri pluraj projektoj de la internacia lingvo. En la diskutojn pri starigo de tia optimuma lingvo estis enplektita ankaŭ amiko de la Morris-familio, Frederick Gardner Cottrell, profesoro pri kemio kaj disĉiplo de Wilhelm Ostwald. Ĝuste Cottrell sugestis al Alice Morris serĉi la eblan idealan internacian lingvon helpe de serioza organizajo de specialistoj-sciencistoj. Fakte, nur ŝia granda materia helpo ebligis vastan profesian scienc-esploran laboron de IALA. Pro sia engaĝigo por internacia kompreniĝo ŝi ricevis en 1931 honoran doktorecon de la Universitato de Sirakuso (Syracuse en la ŝtato Novjorkio) kaj membrecon en *Phi Beta Kappa Society*, honora societo pri artoj kaj sciencoj laŭ antikvaj principoj (Φιλοσοφία Βίου Κυβερνήτης).

La programskizo de IALA estis prezentita en oktobro 1924. Ĝi ekestis surbaze de kunlaboro de Otto Jespersen (vidu ĉapitron 12) kun William Edward Collinson (1889–1969, profesoro pri germana lingvo en la Universitato de Liverpolo, esperantisto) kaj Edward Sapir (1884–1939, lingvisto-antropologo en la Universitato de Ĉikago, kunaŭtoro de la Sapir-Whorf hipotezo diranta, ke la lingvo influas la pensmanieron). La diskutoj ĝis tiam faritaj en sciencaj organizajoj gvidis al konkludo, ke neniu el la modernaj naciaj lingvoj taŭgus por internacia komunikado, ĉar naciaj lingvoj estas ligitaj al siaj popoloj, la elektita lingvo do privilegius la koncernan nacion.

IALA unue proponis akcepton aŭ modifon de iu el la ekzistantaj internaciaj lingvoj inklude de la latina, eventuale ties rekonstruon sur sciencia bazo. Por la akceptota lingvo oni uzis terminon *sinteza*, t.e. sisteme konstruita precipite el elementoj de ekzistantaj lingvoj, klasikaj kaj modernaj. Ekzemple, se oni adoptus la latinan, ĝi estus sinteza en la senco, ke ĝia vortaro devus esti kompletigita per necesaj novaj esprimoj. La unua dokumento (programskizo „Outline of Program”, 1924) ne parolis eksplicie pri konstruo de tute nova lingvo, sed pri elektado kaj kunordigo de elementoj el ekzistantaj sintezaj lingvoj, („selection and coordination of elements of existing synthetic languages as shall have proved to be adequate means of communication”) kaj oni ne ekskludis eblon akcepti iun jam ekzistantan internacian helplingvon. En tiu punkto, la intencoj de IALA estis komence identaj kun tiuj de Academia pro Interlingua kaj de la Delegitaro.

Ne malpli grava demando estis aŭtoritata enkonduko de la nova lingvo (kun fina celo integri internacian lingvon en klerig-sistemojn de unuopaj landoj), por kiu estis antaŭvidata

starigo de speciala internacia komisiono. IALA volis prepari ties fondon per evoluigo de pli bona kaj pli larĝa publika informado kaj per vasta internacia kulaboro. La program-skizo alportis rekomendojn por efektivigo de tiuj preparlaboroj. La celo de la ekestonta interlingvistika aktiveco estis difinita jene: „Establo (establishment) de la sinteza lingvo kiel la dua lingvo por la tuta mondo, kiel la komuna rimedo por interŝanĝo de informoj kaj disvastigo de scioj inter homoj kun diversaj gepatraj lingvoj”. La ĉefaj prepar-taskoj poste estis: (1) trastudi la demandojn koncernantajn enkondukon de la internacia lingvo, (2) igi oficialajn registarajn lokojn agnoski la gravecon de akcepto de la internacia lingvo kaj starigi Internacian Komisionon por ĝia faka pritakso, kaj (3) helpi ĉiujn organizojn, kiuj interesigas pri internacia lingvo, kaj ebligi ilian kunlaboron. Tio, kompreneble, ne eblus sen iuspeca tegmenta monda organizaĵo, tial oni planis starigi kunlaborajn kontakt-unuojn de IALA en ĉiuj landoj, antaŭ ol la Internacia Komisiono eklaboros. La plej gravaj kondiĉoj de efika agado estus: evidenta realigeblo de iu internacia helplingvo kaj ĉi koncerna sciencia-lingvistika esploro. Tiucele, IALA ofertis kunmeti bibliotekon kun verkoj pri internacia lingvo, kunordigi la laboron de naciaj organizaĵoj, esplori publikan opinion, fondi tradukoficejon kaj eldonejon.

Planitaj estis tri internaj organoj de IALA: Unio, Komisiono kaj Akademio, neutralaj klerigejoj por studado kaj informado („neutral clearing house for study & information”), kun ĉefa intenco okupiĝi pri lingvistika esploro (lingvaj studioj, eksperimentoj, komparo de sintezaj lingvoj ktp.). Bazaj kriterioj por elektado de la internacia lingvo estis: pli facile lerneblo ol ĉe etnaj lingvoj, unusignife difinita strukturo kaj taŭga vortaro, kaj komunumo da ekzistantaj uzantoj. La kompara analizo estis farota pere de tradukoj de tekstoj el diversaj fakoj kaj kampoj (tekniko, beletro, poezio, ekonomio kaj organizado k.a.). Surbaze de tiuj tradukoj devis ekesti komparo de alfabetoj, fonetiko, vortspecoj, sintaksto, vortkreado, taŭgeco por reprodukta tekniko ktp.

13.2. La unua periodo (1924–1933)

La periodo 1924–1933 estis dediĉita al *analizo de ekzistantaj internaciaj lingvoj*. La ĉefa esplorcentro estis Liverpolo, kie agis la esplordirektoro William Edward Collinson, kun li kunlaboris Otto Jespersen kaj Edward Sapir, kiuj estis membroj de la konsilantaro (Advisory Board) por lingvistika esploro. La universitata bilioteko en Liverpolo kolektis lingvistikan literaturon, multajn planlingvajn projektojn kaj dokumentaron ĉefe pri Esperanto, Ido, Latino sine flexione, Occidental kaj Novial.

Ekde oktobro 1925 oni eksperimente instruis Esperanton kiel propedeŭtikajon por la studado de fremdlingvoj en Usono – la eduka konsultejo de IALA (Advisory Board for Educational Research) helpis kun la enkonduko de eksperimentoj en ses bazaj lernejoj kaj ekde 1928 okazis ĝeneralaj kursoj en duagradaj lernejoj, kunordigate de Helen Slocomb Eaton (lingvistino, aŭtorino de *General Language Course* kaj de multaj komparaj kaj frekvencaj vortaroj) kaj gvidataj de profesiaj lingvoinstruistoj. La pedagogia klerigejo „Teachers College of Columbia University” en Novjorko evoluigis teknikon por mezuri la lernprogreson en sinteza lingvo kaj valorigi la eksperimentojn. La detaloj estis publikigitaj en la IALA-serio „Language Learning” de Edward Lee Thorndike, profesoro pri lingvistiko kaj psikologio en la Kolumbia Universitato, en kies verko *Elementary Principles of*

Education en 1930 estis klarigita lia lernteorio. Pro intereso pri propedeŭтика instruado de Esperanto flanke de eŭropaj instruistoj, IALA starigis kunlaboran centron por Eŭropo en 1928 ĉe Rousseau-Instituto en Ĝenevo. Ties direktoro, profesoro Pierre Bovet (svisa psikologo kaj pedagogo), ellaboris eksperimentan programon adaptitan al kondiĉoj en eŭropaj lernejoj, kune kun la germana Ŝtata Esperanto-Instituto en Lepsiko, gvidata de profesoro Johannes Dietterle, sperta instruisto kaj pedagogo.

Grava estas la publikiga laboro de IALA, ekz. la studoj de Edward Sapir pri la funkcio de internaciaj lingvoj *The problem of an international auxiliary language* kaj *The function of an i.a.L.*, publikigitaj en 1925, kaj la studoj pri instruado de internacia lingvo *A preliminary investigation of the teaching of auxiliary languages in schools* kaj *Progress in learning an auxiliary language*, publikigitaj en 1927. Ankaŭ la originala verkaro de Zamenhof en 1929 publikigis kun la helpo de IALA. Publikigo de la atingaĵoj de IALA aperadis interalie en la serio „Language Learning” de E.L. Thorndike kaj en kontribuaĵoj al revuo *Romanic Review, Modern Language Journal* kaj *Current History*. Serio „Foundations of Language”, al kiu kontribuadis ĉefe profesoroj Willam B. Collinson, Morris Swadesh kaj Herbert Newhard Shenton (profesoro pri sociologio ĉe Kolumbia kaj Sirakusa Universitatoj, sekretario de IALA) estas interesa pro sia antropologia koncepto de la lingvo kaj pro analizo de specifaj aspektoj de diversaj lingvoj; la parolkutimoj tipaj por diversaj lingvoj estis analizitaj rilate al specifaj aspektoj de la gramatiko.

La raporto pri esplorprogramo de la unua el la tri ĉefaj IALA-departementoj (eduado, interlingvistiko kaj socia ekonomio – Division of Education, D. of Interlinguistics, D. of Social Economy) diras, ke la esploroj de la departamento por edukado antaŭvidis la enkondukon de la internacia lingvo en lernejojn, tial oni faris esploron de psikologiaj procezoj de lernado kaj instruado de helplingvo, esploron de studoj pri internaciaj helplingvoj instruataj/enkondukataj sen la helpo de IALA, listigon de instruistoj pretaj kunlabori, preparon de instrulibroj kaj materialo por la eksperimentoj, trejnandon de instruistoj kaj diversajn renkontiĝojn de la koncernaj aktivistoj. Rilate la lingvolernardon, la departamento ĉe la Kolumbia Universitato (Edward L. Thorndike, Laura H. Kennon) preparis eksperimentojn en la formo de trijara instruado en usonaj lernejoj (Derby Academy St. Hingham, Mass., Bencroft School of Worcester, the Manumit School at Pawling, the Locust Farm School in Dutchess County, Highschool in Sommerville, kaj tri publikaj lernejoj en Bostono). En Eŭropo okazis eksperimenta instruado kaj klerigaj kursoj en kelkaj lernejoj en Ĝenevo. La germana Esperanto-Instituto raportis, ke 151 Esperanto-instruistoj en 25 landoj (el la 863 registritaj pere de la Instituto en Eŭropo) pretis kunlabori kaj iliaj lernantoj povas korespondi pere de *Internacia Pedagogia Revuo*. Repräsentantoj de IALA partoprenis la kunsidon de la monda federacio de edukaj asocioj (World Federation of Education Associations) en Ĝenevo en 1930, kiu oficiale ekinteresiĝis pri la eduka valoro de la internacia helplingvo.

La dua departamento, interlingvistika, pritraktis la ĝistiamajn eksperimentojn kaj sugestis profiti de la spertoj por plidetaligi la programon de lingvaj bazoj (Foundations of Language), kiuj devis enhavi jenajn partojn: ĝeneralaj enkonduko, lingvistika analizo de nocioj kaj apliko de la analizo al internacia lingvo. Profesoro Collinson preparis en 1930 studojn pri esprimo de la pensoj en la frazo kaj vortkonstruado de internacia lingvo (*Expression of Thought in the Sentence, Word Building in an International Language*). La komparaj studoj pri elektitaj eŭropaj lingvoj estis preparitaj por publikado. IALA havas

meritojn pri pritrakto de interlingvistika problemaro dum diversaj internaciaj kongresoj kaj simpozioj. Dum la UEA kongreso en Ĝenevo en 1925 estis al la komuna diskuto invititaj ankaŭ reprezentantoj de la Esperanto-reforma ondo, precipe de Ido, por komune analizi avantaĝojn kaj mankojn.

En aprilo 1930 okazis en Ĝenevo internacia lingvistika konferenco por pritrakti taŭgecon de la plej gravaj ses internaciaj lingvoj, defendataj de iliaj reprezentantoj: Esperanto – Peter Stojan, Ido – Siegfried Auerbach, Nov Esperanto – René de Saussure, Occidental – Edgar de Wahl, Novial – Otto Jespersen, Latino sine flexione – Giuseppe Peano. Ĉeestis pluraj famaj lingvistoj, ekz. A. Debrunner, O. Funke, E. Hermann, Ch. Bally, S. Karcevskij, A. Sèchehaye. Antaŭis ĝin prepardiskuto en Parizo inter Dave H. Morris kaj E. B. Babcock, profesoro pri Romanaj lingvoj en la Universitato de Novjorko. Ĉeestis reprezentantoj de ok nacioj: britoj, germanoj, rumanoj, usonanoj, danoj, estonoj, rusoj kaj svisoj. Klara intenco de la organizantoj estis prepari iun interlingvistikan sintezon de la pritraktataj projektoj – diskutoj pri tio estis tre intensaj. Edward Sapir mencias en sia raporto, ke la ĉeestantoj havis eblon libere interŝanĝi siajn opiniojn kaj montri sin respektatemaj al internacia publiko kaj kun ĉesto de filologoj. El la diskutoj tamen ne rezultis la atendata kompromiso inter la prezidentaj sistemoj. Montriĝis neceso de pluaj esploroj.

Estis necese havi iun organon por la planataj aktivecoj, tial estis detale preparitaj planoj por kvaronjara revuo *Journal of Interlinguistic Research*. Ĝi celis publikigi rezultojn de IALA-esploroj kaj ĝenerale validajn artikolojn pri interlingvistika problemaro. La interkonsentita plano de la lingvistika esploro enhavis sep partojn: (1) prepara laboro, t.e. resumo de ĝistiamaj faritajoj, plus bibliografio; (2) ĝeneralaj esplorplanoj, detaligota en tri sekcioj; (3) sekcio 1: fundamentoj de la lingvo (*Foundations of Language*); (4) sekcio 2: komparaj studoj de elektitaj okcidentaj lingvoj (*Comparative Studies*); (5) sekcio 3: preparo por lingvosintezo (*Synthesis*); (6) la kvaronjara revuo; (7) konferencoj kaj vojaĝoj. Speciale postulata estis la kunlaboro de lingvistoj kun interlingvistoj. La ĉeestantoj poste subskribis la deklaron, ke ĉiu prezidento helplingvoj estas similaj kaj reciproke kompreneblaj, ĉiu el ili enhavas certajn avantaĝojn, sed neniu estas perfekta en si mem, tial la kunlaboro de lingvistoj sub gvido de IALA kreus unuecan aliron.

Reprezentantoj de IALA ĉeestis internacian lingvistikan kongreson en Ĝenevo 1931, por kiu ili preparis detalan analizon de esploritaj internaciaj lingvoj en la tri mencitaj sekcioj. La unua, fundamentoj de la lingvo, enhavis 15 detalajn partojn pri nocioj kaj ties lingvaj esprimoj kiel ordo, indiko, kvanto, spaco, tempo, esprimoj de ekzisto, okazajo, modo k.s., pri substantivoj, verboj, adverboj, radikoj kaj vortkreado. La dua sekcio enhavis komparajn studojn de la angla, la germana, la rusa, la franca, la hispana, la itala kaj la latina, kune kun Esperanto, Ido, Occidental kaj Novial, en ses ĉapitroj estis pristudataj kaj komparataj iliaj gramatikoj, konstruelementoj, frazeologio, sintakso, vortprovizo, derivado, semantiko. La tria, sinteza sekcio enhavis postulojn pri universala gramatiko, pri ĝeneralaj skemoj de lingvostrukturoj kaj proponon pri apliko de la rezultoj al internacia lingvo. La fina skemo devis esti konstruita surbaze de vortoj, kiuj estas en ĉiu pritraktitaj lingvoj komunaj por esprimi la necesajn nociojn. La universala gramatiko devis rezulti el la farita esplorlaboro, ellaborenda estis lingva mapo de strukturaj nocioj komunaj por ĉiu analizitaj lingvoj. Reprezentaj specimenoj de ĉiu lingvoj poste devintus esti teorie reguligitaj laŭ la ellaborita skemo kaj tiel ekestus ilia komuna modelo. Antaŭ la kongreso aperis specialaj artikoloj pri tiuj temoj en usonaj revuoj *Language*, *Psyche* kaj *The Amer-*

rican Mercury. La problemo de internacia lingvo poste estis diskutata en du plenaj sesioj de la kongreso. Elstaraj lingvistoj estis demanditaj jene: Kia estas via opinio pri akcepto de la artefarita lingvo kiel internacia helplingvo? La plejmulto de la demanditoj reagis pozitive. La programo de IALA estis plene aprobita.

La laboron kontinuigis lingvista kongreso en Romo en 1933. La voĉdonadon organizis Otto Jespersen. La komparan esploron subtenis 38 profesoroj el 28 universitatoj en 13 landoj, kiuj subskribis la finan raporton. Aperis nomoj kiel M. Cohen, A. Debrunner, S. Ishikawa, V. Mathesius, M. Migliorini, N.S. Trubeckoj, B. Collinder, V. Pisani, E. Otto k.a. Profesoro Schrijnen el la Universitato de Nijmegen fermis la kunsidon per la vortoj. „*Ni atingis iun specon de solena rehonorigo de artefaritaj lingvoj, al kiu aligis eĉ tiuj, kiuj preferus, ke naciaj lingvoj iĝu mondaj helplingvoj.*” Eĉ se dum tiu ĉi kongreso ne estis elektita unu el la prezentitaj lingvoj kiel idealaj, tamen jam la fakto, ke monde konataj lingvistoj aprobis la laboron de IALA, havas historian valoron.

13.3. La dua periodo (1933–1936)

Dum 1933–1936 kristaliĝis *la ideo krei tute novan internacian lingvon*, ĉar la komparaj studioj de ekzistantaj naturalismaj projektoj ne alportis la atenditan rezulton. La plano publikigita de la direktoraro (Board of Directors) en 1933 nomiĝis „Project for the determination for a standardized auxiliary language”, temis do pri iaspeca lingvonormigo. La direktoro W. Collinson ne tro ŝatis la ideon konstrui komplete novan lingvon, sed la speciala komitato sub gvido de Albert Debrunner, profesoro pri kompara lingvistiko en Jena, ekokupiĝis en 1933 per konstruo de lingvo kun vortaro bazita sur la plej multaj eŭropaj naciaj kaj artefaritaj lingvoj kaj eble apriora gramatiko, kion li pridiskutis persone aŭ koresponde kun lingvistoj el pluraj landoj, sen troa publika atentemo.

La taskoj starigitaj por la esplorjaro 1934 estis neniel novaj: (1) sintezo de elektitaj internaciaj lingvoj; (2) atingo de publika konscio pri la bezono de internacia lingvo; (3) kunlaboro kun pluaj organizoj interesitaj pri la afero; (4) kunlaborigo de reprezentantoj de unuopaj internaciaj lingvoj. Fakte, en 1935 renkontiĝis Otto Jespersen, aŭtoro de Novial, kun Edgar de Wahl, aŭtoro de Occidental, ili komparis siajn lingvojn kaj publikigis tekstojn. Tio devis esti la modelo por komparo de aliaj internaciaj lingvoj, kun la celo starigi „definitivan” helplingvon bazitan sur tiuj la jam ekzistantaj, kies uzeblo estu konvinka. Oni tamen prikonsideris ankaŭ alian eblon, kiu en 1925 ankoraŭ ne estis serioze planita: novan sintezan lingvon bazitan sur lingvistikaj kaj psikologiaj kriterioj.

La oficiala plano de tiu periodo estis akiro de interkonsento inter lingvistoj kaj interlingvistoj pri specifajoj de la akceptota lingvo – tiucele okazis pluraj konferencoj, estis preparitaj demandiloj kaj kompartekstoj. La interkonsento devis esti atingita pri la funkcio de la internacia helplingvo, pri starigo de ties lingvistikaj kaj psikologiaj kriterioj kaj pri esploro, kiomgrade kiu konstruita lingvo respondas al tiuj kriterioj. La diferencoj inter teoriaj kaj pragmatikaj specifajoj devis esti minimumaj. Serioza traktado okazis en januaro 1936, kiam Dave H. Morris organizis en la usona ambasadejo en Bruselo kunsidon de la speciala komitato de IALA (Committee for Agreement) kune kun deko da invititaj lingvistoj. Ili principe konsentis nur pri la fakto, ke la monda helplingvo bezonatas kaj ke ĝi ekestu laŭ certaj kriterioj. La protokolo el 1936, alportanta tiun ĉi informon, listigas 35 publikajojn

pri la esploro en la sekcioj „Foundations of Language” kaj „Comparative Studies”. Tamen, realigis nek la fina interkonsento de interlingvistoj, nek plene kompromisa sinteno de aŭtoroj de unuopaj projektoj, tial la ideo de sintezo estis forlasita kaj la alternativo krei novan lingvon laŭ difinitaj lingvistikaj kaj psikologaj postuloj estis serioze prikonsiderata.

13.4. La tria periodo (1936–1939)

Principa postulo por *la nova lingvo* estis ĝia *normigo* laŭ internacieco de vortradikoj enhavataj en *Standard Average European* (radikaro komuna al la plej multaj eŭropaj lingvoj). IALA organizis unuopajn konferencojn por solvi tiajn taskojn, kaj krome skribi diskutigis elstarajn mondajn lingvistojn. Ezra Clark Stillman (sperta anglisto, pedagogo, leksikografo kaj poeto), asistento de W. Collinson, transprenis la pozicion de la esplordirektoro ekde 1937. Dum Collinson estis esperantisto, Stillman tendencis al naturalismo. En 1936 okazis lingvistica konferenco en Bruselo, pritraktanta kriteriojn de la postulata lingvo. La kriterioj, rezultintaj el demandiloj, lingvistikaj kunsidoj kaj interkonsentoj faritaj dum la mencita brusela konferenco, publikigis en 1937. Ili estis dividitaj en tri grupojn: lingvistikaj, pedagogiaj (rilate al lernfacileco) kaj sociaj (rolo de la helpingvo en la socio). La plej gravaj kriterioj estis:

- *apriorismo aŭ aposteriorismo*: aprioraj kvalitoj povas koncerni strukturajn elementojn, kiel ekz.: gramatikaj finaĵoj, derivad-afiksoj, vortkunmetado, vortordo. Kiel ekzemplo de „modifita apriorismo” estas priskribataj finaĵoj *-as*, *-is*, *-os* en Esperanto aŭ finaĵo *-t* por imperfekto en Occidental. La vortradikoj male devus esti aposterioraj. Ekzistas ekzemploj de „ekstrema aposteriorismo”, kiel Basic English aŭ Latino sine flexione, sed ankaŭ modifita aposteriorismo, dividebla en tri grupojn:

- radikoj:
 - 1) internaciaj – latindevenaj, kun aldono de francaj, germanaj, slavaj kaj Esperantaj
 - 2) identaj aŭ similaj en sudromanaj lingvoj, aldone germanaj, anglaj, Occidental-aj
- vortkreado:
 - 1) aŭtonoma derivado per afiksoj kun difinita funkcio, ekz. Ido
 - 2) derivado influita de etnolingvoj, laŭ vidpunkto de logiko
- gramatika strukturo:
 - 1) klare diferencigitaj vortspecoj
 - 2) deviga aŭ nedeviga fleksio, ekz. akuzativo
 - 3) ebla uzo de helpverboj, ekz. por futuro, kondicionalo, kiel en Novial
 - 4) helpverbo uzata apud fleksiaj formoj, ekz. pasintaj tempoj en Ido.

Akoraŭ ne klaris, ĝis kioma grado la internacia lingvo baziĝu sur etnolingvoj, ĉar la internaciismoj kutimaj en eŭropaj lingvoj ne estas konataj en ne-eŭropaj lingvoj. Kiel solvo ofertiĝis malgranda kvanto de etnaj radikoj kombinita kun afiksoj kaj precizaj terminoj de latina kaj greka deveno. Resume, preferata estis modifita apriorismo en gramatiko kaj aposteriorismo en la vorprovizo, kie estu reliefigitaj latinaj radikoj.

- *struktur-analizaj kriterioj*: kiel ekzemplo de la ekstrema analiza lingvo servis la ĉina, kie novaj vortoj kreigas kiel kombino de nemodifitaj unuopaj vortoj. Neniu el la pristudataj lingvoj havis tian forte izoligan tendencon. Kiel afiksoj nedeformantaj la radikon estis

mencitaj sufiksoj por tempoj kaj modoj en Ido, Esperanto, Novial kaj Occidental, en la lastaj du tamen troviĝas malregulajoj similaj al tiuj en latinidaj lingvoj.

• *strukturo logika, regula, aŭtonoma*: rilate al la logiko, neniu etnolingvo posedas unuopajn funkciojn strikte ligitajn al unuopaj formoj kaj inverse, nek tion entenas la pritraktitaj konstruitaj lingvoj, sed tiuj havas pli ellaboritan klasigon por fari gramatikajn strukturojn pli logikajn. Rilate al reguleco, internaciaj lingvoj tendencas al simetrio (analogio) de fleksiaj sistemoj. La plej trafa ekzemplo de reguleco estas la korelativa tabelo en Esperanto. Tamen, neniu lingvo-kandidato estas plene logika kaj regula. Aŭtonomeco signifas, ke la lingvostrukturo ne dependu de etnolingvaj karakterizajoj. Tio koncernas ekz. vortkunmetaĵojn: ili estas maloftaj en latinidaj lingvoj, male abundas en germanaj, baltaj kaj ungro-finnaj lingvoj. En la internacia lingvo, la procezo de kunmetado okazu sendepende de la kutimoj de etnolingvoj.

• *belsoneco kaj facile prononco (fonetika prononcmaniero)*: alstrebata estas bona prononceblo, klareco, facile parolfluo kaj taŭgeco por kantado. Esence, la konstruita lingvo devas esti senproblema por personoj kies denaskaj lingvoj estas fonetike diversaj. Ĉefe la vokala sistemo limigas al klaraj kaj diferencigitaj sonoj.

• *uzeblo en reproduktita tekniko*: t.e. por printado, mašinskribado, stenografado, telegrafado, diktafono, sonregistrado, telefonado, radioelsendado.

• *taŭgaj alfabeto kaj ortografio*: rekomendata estas latina alfabeto sen diakritajoj, kun ortografio simpla, klara kaj fonetika.

• *elekto de vorttradikoj*: devas baziĝi sur okcident-eŭropaj lingvoj, latinaj prototipoj uzeblu en Romana formo. Hindeŭropaj lingvoj estas uzataj kaj konataj en Eŭropo (inklude de Hungario, Estonio, Finnlando, Turkio) kaj per koloniigo sur ĉiuj kontinentoj, la angla konatas en Azio (Barato, Japanio, Ĉinio, Indonezio ...) kaj alie, ankaŭ en la formo de piĝinoj. Hindeŭropaj lingvoj estas preferendaj pro sia struktura intersimileco kaj vort-provizo de la t.n. kulturaj vortoj.

• *unusignifeco*: La principio „unu vorto,unu signifo” devus esti praktikata en la plej eble vasta senco. Neniu lingvo komplete korespondas al tiu principio, necesus aldoni kroman kvanton de unusignifaj vortoj kaj formoj (ĉiam estas iuj problemoj kun sinonimio, metonimio, metaforoj ktp.), verŝajne ne eblas atingi centprocentan unusignifecon.

• *facila fleksio*: persono, nombro kaj genro ne estu esprimitaj kiel parto de verbo, sed laueble analize per substantivoj, pronomoj k.a. formantaj la subjekton, aŭ per partikuloj. La uzo de aktivo kaj pasivo devas esti facile, same kiel skriba kaj parola esprimoj.

• *taŭgeco por tradukoj en etnolingvojn, adaptado de ortografio de internaciaj radikoj* kaj kelkaj pli specifaj kriterioj aldoniĝis, entute 28 kriterioj estis detale ellaboritaj.

Laŭ tiuj kriterioj, en la Universitato de Liverpolo ellaboriĝis la vortaro de ĉ. 10 000 internaciaj vorttradikoj el naciaj lingvoj, kiel bazo de la estonta internacia vortaro. Oni evoluigis diversajn metodojn por komplilado de vortmaterialo. La internaciigo ne estis facile, ĉar ĝi devis okazi surbaze de pluraj variantoj ekzistantaj en unuopaj etnolingvoj. Tiel povis okazi, ke la konstruita prototipo reale ekzistis en neniu fontolingvo, ĝi tamen estis klare rekonebla kaj analizebla.

En 1938 aktive laboris du lingvoesploristaj grupoj: krom tiu en Liverpolo, gvidata de profesoroj Collinson kaj Stillmann, ankaŭ la novjorka sub la gvido de Helen Slocomb Eaton kaj Alexander Gode. La eksperimentoj kun propedeŭtika instruado de Esperanto kontinuis

en publikaj mezlernejoj en la urbo Novjorko. La klerig-eduka valoro de lernado de konstruita lingvo kiel enkonduko por instruado de fremdlingvo estis priskribita en la artikolo de H.S. Eaton, publikigita en majo 1938 en *Modern Language Journal*. Laŭplane („Plan for obtaining agreement“) okazis naŭ konferencoj por pridiskuti kaj subteni la starigon kaj akcepton de la lingvo proponota de IALA. La ĉefa tasko en tiu tempo estis kompara esploro de karakterizoj de la elektitaj ses etnaj kaj ses artefaritaj lingvoj. La esploro kaj eksperimentado koncernis ambaŭ ĉefajn direktojn de lingvoplanado, nome la naturalisman surbaze de tradiciaj etnolingvaj modeloj, kaj la skemisman, preferantan regulecon, kiel ekz. Esperanto. Por venontaj tri jaroj estis planata kreado de vortaro kun 20 000 radikoj, maksimume plenumantaj la postulon de internacieco, kaj de konforma gramatiko.

Krom lingvistika laboro, oni okupiĝis per sociolingvistikaj faktoroj de venonta enkonduko de internacia lingvo, kun respekto de sociaj kriterioj, rilatoj de internaciaj organizaĵoj kaj la valoro de konstruita lingvo por diversaj specialistoj. La jara raporto el 1938 mencias malboniĝon de la politika situacio en Eŭropo, tial estis rekomendite translokigi ĉiujn aktivecojn al Usono. Ekde 1939 IALA laboris en Novjorko sub la gvido de E.C. Stillman.

13.5. La kvara periodo – IALA en Novjorko 1939–1947

La vortara laboro iĝis la ĉefa laborprogramo de IALA post 1939. Por la elekti de internaciaj vorttradikoj estis evoluigita speciala metodo, kiu post adapto devis rezulti en trovo de iaspeca „protolingvo“. La raporto pri la jaro 1939 anoncas, ke la frekvenca semantika vortaro kaj laboraĵo pri frekvencaj vortlistoj en lingvoj angla, franca, germana kaj hispana, listigitaj laŭ siaj signifoj, estas pretaj por publikigo ĉe la presejo de la Universitato de Ĉikago. Profesoro pri germanistiko Robert Herndon Fife verkis por ĝi enkondukon priskribantan la historian evoluon de intereso pri formiĝanta lingvo kiel instrumento por transdono de ideoj. La frekvenca semantika vortisto estas montrata kiel pašo en la evoluo de lingvistika esploro. Helen S. Eaton kompletigis la laborojn per listigo kaj karakterizo de afiksoj troviĝantaj en la semantika frekvenca vortlisto, tiel ke ekestis aldona listo de internacie uzataj kaj uzeblaj afiksoj.

En la sama jaro ankoraŭ okazis kvar konferencoj: du de la interna komitato de IALA, poste la membroj de eŭropa komitato *European Liaison Committee* el Parizo renkontiĝis kun la reprezentantoj de IALA, kaj fine kunsidis la IALA-komitato kun reprezentantoj de la universitato en Stanford kaj tiuj de la internaciaj lingvoj Esperanto, Ido, Occidental, Latino sine flexione kaj Novial.

En 1939 estis finitaj pedagogiaj eksperimentoj, kiujn IALA estis organizinta. Temis pri komparo de Esperanto, ĝenerale karakterizebla kiel latinida artefarita lingvo, kaj de „naturaj“ lingvoj. La eksperimento okazis en 35 klasoj, en du grupoj de samaĝaj lernantoj, kiuj havis similajn intelingent-kvocientojn kaj similajn lingvajn antaŭkonojn. Je la komenco, ambaŭ grupoj estis testitaj pri rekono de anglaj kaj francaj vortoj. Poste, la unua grupo studis la francan laŭ lernejaj instrumetodoj kutimaj por la unua fremdlingvo. La dua grupo partoprenis en la IALA-lernprogramo „General Language Course“, studente kiel unuan fremdlingvon Esperanton, sur kies ekzemplo estis montrataj rilatoj de vorttradikoj kaj vortkonstruado en la lingvoj angla, franca, hispana, latina kaj germana. Je la fino de la lernperiodo, ambaŭ grupoj ricevis la saman teston kiel antaŭe – ĉe ĉiuj

lernantoj kompreneble montriĝis pliboniĝo de rekono kaj en la angla kaj en la franca vortaroj. Laŭ statistikoj faritaj por ambaŭ grupoj, la grupo partopreninta en la ĝenerala lingvokurso de IALA atingis mezuman poentaron 24,94 en kompreno de la francaj kaj anglaj vortoj, la grupo lerninta la francan havis mezuman poentaron 27,8. Ekzistis tamen certa diferenco favora al la unua grupo, kiu post la ĝenerala lingvokurso havis iomete malpli bonajn rezultojn pri la rekono de francaj vortoj ol la grupo lerninta la francan, sed multe pli bonajn rezultojn en la rekono de anglaj vortoj. Similaj eksperimentoj estis faritaj kun lernantoj de la latina, kaj tie la lernintoj de la ĝenerala lingvokurso atingis rezulton 21,5 kontraŭ 14,4. La rezulito gvidis al la dedukto, ke la propedeŭtika lernado de latinida artefarita lingvo faciligas lernadon de (parencaj) etnolingvoj (ĉikaze la franca kaj la latina), kaj simpligas kaj komprenigas al la lernantoj la fenomenojn troviĝantajn en ilia propra lingvo (ĉikaze la angla).

En 1940, la biblioteko de la esplorcentro en Liverpolo estis transportita al Novjorko, kie tiujare okazis tri konferencoj kaj kunsidoj kun reprezentantoj de diversaj internaciaj organizacioj. En 1942, la direktoro de la novjorka centro E.C. Stillman estis alvokita kiel milita interpretisto ĉe Usona Ministerio pri Eksterlandaj Aferoj, tial lian postenon anstataŭe transprenis Alexander Gode.

Alexander Gottfried Friedrich Gode-von Aesch (1906–1970), germano, studis germanan kaj Romanan lingvistikon en Vieno kaj Parizo. Ekde 1927 li vivis en Usono, instruis en la universitato de Ĉikago kaj poste en Kolumbia Universitato en Novjorko, kie li doktoriĝis. Al IALA li venis en 1933 kaj kunlaboris kun E.C. Stillman – ili kune verkis serion de specialaj unulingvaj lernolibroj de la lingvoj hispana, franca kaj portugala. En 1946 li fondis eldonejon *Storm Publishers*. Li iĝis fama kiel tradukisto, kaj en la jaroj 1960–1963 prezidis *American Translators Association*, kiu je lia honoro transdonas medalon „Alexander Gode Medal” al eminentaj tradukistoj. Gode faris la plej esencajn laborojn sur la internacia vortaro ekde 1939. Ankaŭ li opiniis, ke oni ne devas inventi novan eŭropecan lingvon, ĉar tiu jam praktike ekzistas en la formo de internaciaj vortradikoj, kiujn oni bezonas nur kompili kaj modifi, tiel ke la rezulito estus kvazaŭ sintezo de dialektoj de la sama lingvo.

La ĉefaj laboroj sur la internacia vortaro estis faritaj ĝis la jaro 1945. Kiel kontrollingvoj servis la angla, la franca, la itala, la portugala kaj la hispana. La elektita vorto devis ekzisti en minimue tri el tiuj kvin lingvoj, poste ĝi estis normigita en la prototipa formo kaj kun signifo komuna al ĉiuj variantoj. La ĉefaj kriterioj, krom tiu, ke la vortoj devas troviĝi en la kontrollingvoj, estis ilia frekvenco kaj pritakso, ĉu ili necesas por ĉiutaga komunikado. Afiksoj estis elektitaj el latinidaj lingvoj kaj normigitaj laŭ ĝeneralaj reguloj. Uzado de la vortaro ebligis eltrovi gramatikajn elementojn, kiel estas ekz. la plurala substantiva finaĵo *-s*, natura genro, ununura formo por adjektivoj, derivado de adverboj per la sufikso *-mente*, unuvorteco de verbaj formoj, konjugacio kun infinitivo, bazaj tempoj prezanca, pasinta kaj futura, kun imperativo kaj kondisionalo.

Inter 1946 kaj 1948, la esplordirektoro de IALA estis profesoro *André Martinet* (1908–1999), elstara specialisto pri ĝenerala lingvistiko, kiu instruis ĝis 1946 en prestiĝa pariza lernejo *École pratique des hautes études*, inter 1947–1955 en la novjorka Kolumbia Universitato, poste en la Sorbono. Lia aliro al la konstruota lingvo estis malpli naturalisma ol tiu de Gode.

13.6. Konstruo de Interlingua

En 1947 ekestis kvar tre similaj variantoj de la internacia lingvo, kies specimenoj estis kune kun detalaj demandiloj senditaj al trimil lingvistoj kaj aliaj sciencistoj en Eŭropo kaj Ameriko. La 70-paĝa materialo enhavis por ĉiu variante po ok tekstospecimenoj tradukitaj el libroj originale verkitaj en la lingvoj angla, franca, germana, rusa, itala kaj hispana. La adresitoj estis petataj decidi pri la plej akceptebla variante, kaj ankaŭ detale aprezi diversajn lingvistikajn kvalitojn de ĉiu el la variantoj. Ili estis:

- Varianto P, analogia al la posta Interlingua, 26,6 % da voĉoj: *Charta de le Naciones Unite (Extracto)*: *Le objectos de le Nationes Unite son: Mantenere le pace et securitate internationale et, ad ille fine: prendre collective mensuras efficace pro prevenir et eliminare minacias ad le pace et pro supprimere actos de aggresione aut altere rupturas de le pace, et efectuare, per medios pacific, et conformemente ad le principios de le justitia et de le directo internationale, le adjustamento aut le accomodatione de disputas aut situationes internationale que pote conducere ad un ruptura de le pace.*
- Varianto M, inter Interlingua kaj Occidental, pli malregula, 37,5% da voĉoj: *Charta del Nationes Unit (Extract)*: *Le objectes del Nationes Unit son: Mantener le pace e securità international e, a tal fin: prender collective mesuras efficace pro prevenir e eliminar menacias al pace e pro supprimer actos de agresion o altre rupturas del pace, e effectuar, per medie pacific, e conformemente al principies del justicia e del jure international, le adjustament o le accomodation de disputas o situationes international que pote conducer a un ruptura del pace.*
- Varianto C, naturalisma, simila al Occidental, 20% da voĉoj: *Charta del Nationes Unit (Extracte)*: *Le objectes del Nationes Unit son: Mantener le pace e securá interna-tional e, a tal fin: prender colective mesuras eficaci pro preventer e eliminar mencias al pace e pro supresser actes de agression o altre rupturas del pace, e efectuar, per medios pacific, e conformemente al principios del justicia e del jure international, le adjustamento e le acomodation de disputas o situationes international que pote conducer a un ruptura del pace.*
- Varianto K, aŭtonoma, simila al Ido, 15% da voĉoj: *Charto del Nacioni Uniate (Extrakt)*: *Le objekti del Nacioni Uniate esta: Mantenare le paco e sekureso internacionale e, a tale fino: prendare kolektive mezuri efektive pro preventare e eliminare menaci al paco e pro supresare akti de agreso o altre rupturi del paco, e efektare, par medii pacifike, e konformemen al principii del justico e del juro internacionala, le adjustamento e le acomodation de disputi o situationi internacionala kel povas konkurtare a un rupturo del paco.*

Nur parto de la demandiloj revenis. 64% da voĉoj kune akiris variantoj P kaj M, multe naturalismaj, la aliaj du variantoj havis kune 57% da voĉoj. La plej preferita variante M estis ellaborita de André Martinet. En lia laborgrupo en la Kolumbia Universitato estis deko da lingvistoj, ĉefe etimologoj. Post la voĉdonado, kies rezultojn Martinet prezantis en 1948 en la lingvistica kongreso en Parizo, li ellaboris novan version, laŭkaraktere latinidan, dum Gode ellaboris version pli naturalisman. Li kritikis Martinet, kiu en 1937 estis okcidentalisto, pro troa dependo de la „Radicarium” de Occidental. Ili ne atingis interkonsenton, Martinet en 1948 forlasis IALA, kaj Gode iĝis la esplordirektoro. Li plene

koncentriĝis al ellaboro de la fina versio de la nova lingvo, kiu adoptis la nomon iam enkondukitan de Giuseppe Peano, *Interlingua* – ties Academia pro Interlingua oficiale malfondigis en 1939 kaj la klopoj revivigi ĝin post la milito estis vanaj.

En 1950 mortis Alice Morris, sen postlasi ajnan financan subtenon al IALA. Tial kelkaj fakuloj supozas, ke Gode publikigis la finan verkon „*Interlingua English Dictionary*” kun 27 000 radikoj en 1951 en la stato ankoraŭ neperfekta. En la antaŭparolo li klarigis la kialojn kaj metodojn de la konstruo de Interlingua surbaze de komunaj elementoj de la okcidenteŭropa civilizo. *Interlingua Grammar*, publikigita samjare, estis ellaborita kun la helpo de Hugh Edward Blair, poligloto, tradukisto, asistanto de Alice Morris. La gramatiko, kavankam pli analiza ol la vortaro, enhavas ĉiujn gravajn elementojn de okcidenteŭropaj lingvoj.

Per publikigo de Interlingua finiĝis la laboro de IALA, ĝi estis malfondita en 1953. Estus malĝuste juĝi IALA nur laŭ ties fina produkto, Interlingua. Ĝi estis unika profesia organizajo, kiu faris multe da valora kaj interdisciplina laboro. La arĥivo de IALA, nun alirebla en la Novjorka Publika Biblioteko, enhavas unikan kolekton de prototipoj de internaciaj lingvoj, aron da gravaj interlingvistikaj studioj kaj modele prilaboritan dokumentaron. Multaj problemoj de scienco aliro al internaciaj lingvoj, kiuj nuntempe furoras en interretaj diskutejoj, estis pritraktataj en IALA jam antaŭ jardekoj.

13.7. Uzado kaj lingvokomunumo

En 1953 eklaboris, sub gvido de A. Gode, la posteulo de IALA, *Interlingua Division* de „Science Service” (usona instituto por popularigo de sciencoj, 1921–1966). Ĝia celo estis: (1) helpe de siaj tradukaj servoj enkonduki uzadon de Interlingua en internacie gravajn sciencajn publikajojn, ĉu kiel resumojn de artikoloj skribitaj en etnolingvoj, ĉu kiel originalan lingvon de artikoloj kaj disertaĵoj. (2) Faciliĝi kontaktojn inter sciencistoj en diversaj landoj, interŝangi informojn, popularigi sciencajn faktojn, aranĝi kursojn por sciencistoj, kiuj volas publikigi aŭ kongresi. La celon devis helpi ankaŭ eldonado de periodaĵo *Scientia International*. La uzo de Interlingua precipite kiel internacia helpilo por sciencistoj estis la ĉefa celo de Alexander Gode, kiu koncie transprenis tiun ĉi ideon de Giuseppe Peano kaj Latino sine flexione, kune kun la nomo Interlingua. En la kvindekaj jaroj publikigis trideko da fakaj revuoj, ĉefe medicinaj, resumojn de siaj artikoloj en Interlingua (<http://www.interlingua.com/historia/publicaciones/sumarios.htm>). Dum deko da sciencaj kongresoj, unue en 1954 en la monda kongreso por kardiologio en Vašingtono, aperis resumoj de la prelegoj ankaŭ en Interlingua. La posteulo de Interlingua Division, *Interlingua Institute*, atingis sukceson en sciencia publikado i.a. per traduko de verkoj pri plantopatologio en *Multilingual Compendium of Plant Diseases* por usona ministerio de agrikulturo (1976).

Komplete en Interlingua publikigis monata fakrevuo *Spectroscopia Molecular* (1952–1979) sub redaktado de Forrest F. Cleveland, profesoro pri fiziko ĉe la Teknika Instituto en Illinois. Lia celo estis liveri al specialistoj pri spektroskopio almenaŭ superrigarde informojn, kiujn ili devintus serĉi en diverslingvaj revuoj kaj libroj. La revuo publikigis fakajn novajojn, resumojn de libroj, raportojn el konferenco, recenzojn, kalendaron de fakaj eventoj kaj priskribojn de novaj instrumentoj pri spektroskopio, foje kompletajn artikolojn pri aktualaj esploroj. Ĝin abonis individuaj fakuloj, ŝtataj kaj universitataj

bibliotekoj kaj esploraj institutoj kun abonantoj en sume 29 landoj. Dum 27 jaroj de sia ekzisto, Spectroscopia Molecular publikigis ĉ. 1650 paĝojn da sciencaj tekstoj. Laŭ spertoj de la redaktoro, oni kapablis senpere kompreni 80% de la enhavo, kaj pluraj legantoj kromlernis la bazojn de Interlingua por kompreni pli. Pri similaj spertoj kun interreta forumo en Interlingua (<https://www.interlingua.com/conferentia/>) raportis Ingvar Stenström en 2001. Li konkludis, ke Interlingua povus esti lingva ŝlosilo al eŭropaj lingvoj por afrikanoj kaj azianoj.

Paralele kun uzado de Interlingua por sciencaj tekstoj formiĝis movado komparebla kun tiu de ekz. Esperanto, Ido kaj Occidental, en kiu multe engaĝiĝis eksaj okcidentalistoj, esperantistoj kaj idistoj. La plej multaj Interlingua-aktivuloj troviĝas en Skandinavio, precepe en Svedio, kie jam en la kvindekaj jaroj fondiĝis kluboj. Interlingua estis instruata en kelkaj svedaj gimnazioj, anstataŭante la latinan en kursoj por internacia vortprovizo. La dua grava centro estis Svislando, kie aktivis i.a. eksa sekretario de Ido-Akademio Stefan Bakonyi, postlasinta al Interlingua fondajon por universala lingvo kaj libron *Civilisation e lingua universal*. Sviso Ric Berger eldonis buntajn enciklopediecajn verkojn, riĉe dokumentitajn (per letero, jurnalaj artikoloj ktp.), historion de Interlingua *Vade mecum de Interlingua* en 1967, *Le problema de una lingua international* en 1972 kaj ĝis 1983 la revuon *Revista de Interlingua*.

En 1955 li fondis kun André Schild (pliaj iniciatintoj estis Donald Hallowes, Julien Toublet, Poul Moth kaj Ronald Spathaky) *Union Mundial pro Interlingua*, (UMI) „un institution pro cooperation international concernante la lingua international Interlingua”. Giaj sekcioj: *generalia* – por informoj kaj disvastigo de la lingvo, *lingvistika* – por evoluigo de la lingvo, ellaboro de libroj kaj vortaroj, *sciencia* – por disvastigo en sciencaj publikajoj, *literatura* – por tradukistoj kaj aŭtoroj de originalaj verkoj, *filatelisma* – por kolektantoj. UMI havas delegitojn en dudeko da landoj de la mondo. La unua prezidanto estis A. Gode, poste Leland B. Yeager, Jesper Olsson, Barbara Rubinstein, Alix Potet kaj ekde 2019 franca muzikologino Madeleine Mahé. Membroj de „Consilio Executive” estas Julian Mendez, Martijn Dekker, Alberto Mardegan, Michel Prim, Emerson José Silveira da Costa. Krome ekzistas dekmembra internacia „Consilio General”. Al honoraj membroj de UMI apartenis i.a. Jeanne Martinet (1920–2018), edzino de prof. André Martinet, kiu senlace aktivis en la movado. Oficiala revuo estas *Panorama in Interlingua*, ekestinta en 1988 per fuzio de *Currero* kaj *Heraldo de Interlingua*, momente redaktata en Danlando de profesia jurnalisto Thomas Breinstrup kaj alirebla ankaŭ rete en la oficiala retpaĝo (<https://www.interlingua.com/>), kie troviĝas ankaŭ detalaj informoj pri la historio de IALA, biografioj de ĉefaj personoj kaj historio de la Interlingua-movado. Krom Panorama aperas aliaj periodaĵoj, kiel *Actualitates – Interlingua i Norden* en Danlando, *Lingua e Vita* en Britio, *Internovas* en Brazilo, *Voce de Interlingua* en Nederlando, *Unir* en Francio kaj *Confluentes*, organo de Amerika Societo pro Interlingua. UMI organizas internaciajn konferencojn en diversaj eŭropaj landoj, en kelkjaraj intervaloj: la unua (fondokonferenco) estis en la jaro 1955 en Francio, pluraj en Svislando, Danlando, denove Francio, Britio, Nederlando, Ĉeĥio, Pollando, Bulgario, Svedio, Germanio, Hispanio. Krome estas ofte organizataj „Incontros Nordic” en skandinaviaj landoj. En 1973 fondis nederlandano Frederik Goudskuil libroservon *Le servicio de libros de UMI*, kiu estas nun ankaŭ interrete konsultebla. La Vikipedio (http://ia.wikipedia.org/wiki/Pagina_principal) enhavas 21 604 artikolojn (majo 2019).

En 2008 aperis la libro de Ingvar Stenström *Interlingua e su promotion durante 50 annos*, historio de UMI ekde ĝia fondo kaj de la kompleta movado. Ĝi enhavas, krom multaj personaj rememoroj kaj fotoj, listojn de sciencaj revuoj kaj konferencoj uzintajn Interlingua-n, informojn pri lernolibroj, vortaroj, kluboj, periodaĵoj, literaturo kaj pri ĉ. ducent Interlingua-aktivuloj en dudeko da landoj.

13.8. Gramatiko

Alfabeto: a, b, c, ch, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, w, x, y, z

La vortprovizo konservas originan formon kaj prononcon de la fontolingvoj, kelkaj vortoj (precipe el nelatinaj alfabetoj) estas transliterataj, ekz. bureau, kimono, koran, sputnik. La akcento estas natura, ofte sur la antaŭlasta silabo.

Artikolo: nedifina **un** por ĉiuj tri genroj en singularo, difina **le** por ĉiuj genroj kaj ambaŭ nombroj, kun prepozicioj **de**, **a** ĝi formas **del**, **al**.

Substantivoj foje diferencigas inan genron per la finaĵo **-a**: asino – asina, oco – oca. La substantivaj finaĵoj ne estas fiksitaj: homine, tabula, fructo, uxor, galon, matre, obra. Pluralo havas finaĵon **-s**, post konsonanto **-es**, sed ne tie, kie estas **-s** jam en singularo: un guardacostas – duo guardacostas, un paracolpos – duo paracolpos. La fina **-c** en pluralo ŝangiĝas en **-ch**: un zinc – duo zinches. Ekzistas ankaŭ pluralo neregula: le lied – le lieder, le addendum – le addenda.

Adjektivoj ne havas fiksajn finaĵojn: hibernal, literari, proprie, puera, cyclic, fresc, religiose, american, nederlandese. La substantivo povas havi ankaŭ adjektivan funkcion. Komparado estas regula, sed ekzistas latinidaj neregulaj: magne – plus magne = major – le plus magne = maxime, parve – plus parve = minor – le plus parve = minime. Malan signifon al la partikuloj *plus* kaj *le plus* havas *minus* kaj *le minus*: minus breve – le minus breve. Adjektivoj ne kongruas kun la substantivo kaj ili povas stari antaŭ aŭ post ĝi.

Personaj pronomoj: io, tu, ille, illa, illo, il, nos, vos, illes, illas, illos. Akuzativo: me, te, le, la, lo, nos, vos, les, las, los.

Posedaj pronomoj havas plenan formon, starante sole, kaj reduktitan formon antaŭ substantivo kaj adjektivo, krom la unua kaj dua personoj de pluralo: mi-mie, tu-tue, su-sue, nostre, vostre, lor-lore.

Numeraloj: un, duo, tres, quattro, cinque, ses, septe, octo, nove, dece ... vinti, trenta ... cento ... mille.

Ordaj numeraloj: prime, secunde, tertie, quart, quinte, sexte, septime, octave, none, decime, ultime. Kelkaj oni formas per sufikso **-esime**: vintesime, trentesime ... centesime, millesime. Obligaj numeraloj: simple, duple, triple, quadruple ... aŭ: simplice, duplice, triplice...

Kunmetajoj derivitaj de numeralo *du* havas prefikson **bi-**: bimetall, bifurcar, bivitate. Same uzatas grekaj prefiksoj penta-, hexa-, hepta- k.s.

Verboj dividiĝas en tri grupojn, finiĝantaj en infinitivo je **-ar**, **-er**, **-ir**. Infinitivo povas havi funkcion de substantivo. Ne ekzistas personaj finaĵoj, nur tempaj. Participo prezencia finiĝas je **-nte**, antaŭas radika vokalo (**-ante**, **-ente**), kiu ŝangiĝas ĉe la verboj de la tria kaj ĉe kelkaj de la dua grupo (**-iente**). Participo perfekta finiĝas je **-ate**, **-ite** (ankaŭ en la dua verbogrupo **-ite**). Prezenco ne havas specialajn finaĵojn, ĝi finiĝas je la lasta infinitiva

vokalo, krom la neregulaj verboj *esser*, *haber* kaj *vader*, kiuj konjugaciigas laŭ la unua silabo de infinitivo.

Neregula verbo **esser** havas pluralon **son** kaj apartan konjunktivon prezencan, kiu servas ankaŭ kiel imperativo. Imperativo egalas al indikativo prezencia sen persona pronomo. Imperfekto finiĝas je **-va**, antaŭiras la lasta infinitiva vokalo. Perfekton kaj pluskvampfekton oni formas per helpverbo **haber** kaj participo de perfekto. Futuro finiĝas je akcentita **-á** post la infinitiva formo: io parlará, io viderá, io audirá. Ekzistas ankaŭ proksima futuro „io va crear, nos va vider”. Kondicionalo finiĝas je **-ea** post infinitiva formo. Pasivo formiĝas per helpverbo **esser** kaj participo de perfekto.

inf.: crear, vider, audir

imper.: crea, vide, audi

part.prez.: creante, vidente, audiente

part. perf.: create, vidite, audite

ind.prez.: io crea, vide, audi

perf.: io ha create, vidite, audite

impf.: io creava, videva, audiva

pluskvpf.: io habeva create, vidite, audite

fut. I: io creará, viderá, audirá

fut. II: io habera create, vidite, audite

kond. prez.: io crearea, viderea, audirea

perf.: io haberea create, vidite, audite

Adverboj estas plejparte latinidevenaj: nunc, plus, hic, ibi, aliquanto, semper, aū kun sufikso **-mente**: naturalmente, clarmente, veracemente.

Gramatikaj vortoj, do prepozicioj, konjunkcioj, partikuloj, plensignifaj afiksoj ktp. estas grandparte latinaj: alibi, ante, apud, causa, dum, ergo, etiam, quando, quis, satis, semper, tamen...

Vortordo estas fiksa. Infinitivo sekvas post verboj kiel cessar, deber, poter, preferer, vader, voler kaj post kelkaj apartaj esprimoj. Substantivoj estas senakuzativaj, tial ili objektfunkcie staras post la verbo. Infinitivo, ekz. post la prepozicio **pro** povas havi substantivan funkcion.

Vortprovizo pliriĉigas helpe de naturaj afiksoj transprenitaj el etnolingvoj, eventuale el la latina, ekz. adjektivoj povas havi sufiksojn **-al**, **-il**, **-ile**, **-ose**, **-ic**, **-in**, **-ian**, **-ante**, **-ual**, **-estre**, **-erne** k.a. Malojn oni formas helpe de prefiksoj **dis-**, **in-**, **un-**, latina **con-** havas naturajn variantoj, ekz. consolidation, collection, composition, correlation. Multaj vortoj kreiĝas kun helpo de la latina supino, ekz. constitution, audition, permission. Vulgarlatinaj vortformaj sufiksoj **-ion** kaj **-ment** estas produktivaj ankaŭ en Interlingua kaj servas kiel bazo por aldoni plurajn afiksojn: experimental, experimentar, experimentation, experientator; fundamental, fundamentalismo, fundamentalista; national, nationalitate, nationalisar, nationalisation. Pluaj substantivaj sufiksoj estas ekz. **-ada**, **-age**, **-antia**, **-entia**, **-ismo**, **-ista**, **-itate**, **-mento**, **-ura**.

Specimeno de teksto:

Radio Interlingua ha le scopo de informar interessatos super le existentia e usabilitate del lingua auxiliar Interlingua – internacionalemente ben comprehensibile e vivente, usabile efficace-mente pro communication verbal. Radio Interlingua tamben informa le movimento de Interlingua super le occurrientias recente del vita interlinguaphone. In le programmas on pote audir interviews, novas super le actualitates del movimento de Interlingua, novas interessante del mundo, obras legitte del litteratura interlinguaphone, etc. Un emission per mense es le scopo. Radio Interlingua pote esser ascoltate directemente de www.interlingua.com, o on pote descargar le emisiones como podcasts (al adresse <http://www.interlingua.com/radio/feed>) e ascoltar los per su computator, su sonator MP3 etc. Le emisiones anterior pote esser trovate in iste pagina, www.interlingua.com/radio.

Radio Interlingua havas celon informi interesatojn pri la ekzisto kaj utilo de la helplingvo Interlingua – internacie bone komprenebla kaj vivanta, uzebla efike por parola komunikado. Radio Interlingua ankaŭ informas la movadon de Interlingva pri la frešaj okazajoj de la vivo de Interlingua-parolantoj. En la programoj oni povas aŭdi intervjuojn, novaĵojn pri aktualajoj de la movado de Interlingua, interesajn novaĵojn el la mondo, legatajn verkojn de la literaturo en Interlingua k.s. La celo estas unu elsendo po monato. Radio Interlingua povas esti aŭdata rekte de www.interlingua.com, aŭ oni povas deŝarĝi la elsendojn kiel podkastojn (je adreso <http://www.interlingua.com/radio/feed>) kaj aŭskulti ilin per sia komputilo, sia MP3-aparato ktp. La antauaj elsendoj estas troveblaj sur tiu ĉi paĝo, www.interlingua.com/radio.

13.9. Komento

Interlingua estas tipe naturalisma Romana (latinida) lingvo. Ĝia alfabeto estas la kutima latina, sen diakritajoj. La prononco varias: vokaloj iam estas duonlongaj, iam mallongaj, grafemoj y kaj w estas iam vokalaj, iam konsonantaj. Iuj fonemoj havas plurajn grafemojn, ekz. [k] estas skribata kiel k, c, ch, qu, [j] kiel j aŭ g, [f] kiel f aŭ ph laŭ la deveno de la koncerna vorto. La akcento kaj prononco plej ofte konservas la kutimojn de la devenlingvo. Substantivoj kaj adjektivoj ne havas fiksajn finaĵojn, tial ili ne estas analizeblaj sen konteksto, ekz. „placer” ne estas verbo, sed substantivo, „mammal” ne estas adjektivo ktp. Ankaŭ la substantiva finaĵo -o (stilo, discuso, texto, transporto) ne estas tuj klarigebla, se ekzistas substantivoj kiel jornal, west, vocal, autor. La lingvo estas riĉa je diversaj formoj, inkluzive sinonimojn, ekz. „tago” estas die aŭ giorno; „adreso” estas adresse aŭ direction; „kolo” estas gorga, gurgite aŭ jugulo laŭ tio, el kiu lingvo estis la vortoj transprenitaj. Tio havigas grandajn stilistikajn eblojn.

Peter Gopsill (1990) diras: „*Interlingua reprezentas komunan denominatoron aŭ prototipon de ĉiuj Romanaj lingvoj. Tiun prototipon oni trovas per detala etimologia studado de vorta familio, en kiu troviĝas la internacia vorto. La vera procedo de prototipa mal-kovrado tamen interesas serioze nur leksikografon, kiu povas spekti la metodon tiel, kiel ĝin priskribis Gode en la antauparolo de sia vortaro. La bazan vorton oni povas trovi en Romanaj lingvoj, menciiandas eĉ la germana kaj la rusa, kies vortaroj estas parte Romanaj.*”

Strebo pri Romana natureco karakterizas ankaŭ la gramatikon de Interlingua: ekzistas artikoloj difina kaj nedifina, ordaj numeraloj havas specialajn radikojn, ekzistas tri neregulaj helpverboj kaj komplekso de verbaj formoj inkuzive la duan futuron, kiel en latinidaj lingvoj. Interlingua estas senpere komprenebla al la Romanaj parolantoj, ĝi aspektas kaj funkcias kvazaŭ unu el Romanaj etnolingvoj. La aserto, ke la Interlingua-uzanto interkompreniĝos kun milionoj da Romanaj parolantoj, estas sendube vera. Aktiva regado de la lingvo (la ĝusta prononco, vortkreado, uzado de prepozicioj kaj verbaj konstrukcioj) facilas malpli.

Neklaras la stabiligo de lingva evoluo. La vortaro kaj gramatiko estis fiksitaj en 1951, lingvaj decidoj de UMI aperas sur la oficiala retpaĝo kaj en ties organo *Panorama in Interlingua*. Krom tio ekzistas grupo sub Google, kiu evidente adoptis la nomon de ne plu ekzistanta *Academia pro Interlingua* (1909–1939): https://interlingua.fandom.com/wiki/ACADEMIA_PRO_INTERLINGUA, por diskuti pri lingvaj aferoj. La „Akademio” proklamis sin libera por ĉiu opinio kaj laboranta en tolerema respekteto (samkiel ĝia samnoma modelo) por igi la lingvon ĉiam pli bona. Oni volis diskuti kaj kune decidi pri ĉiuj demandoj rilatantaj internacian lingvon (vortaro, ortografio, gramatiko...) sub sciencaj aspektoj. Ties ĉefoj estis Josu Lavin, Pawel Wimmer kaj Jan Årman, prizorgantaj sub „wikia” vortaron, gramatikon kaj kursojn de Interlingua.

Bibliogafio

IALA (1924): *Outline of Program*, New York

IALA: *Annual Report* for: 1928, 1931, 1936, 1937, 1938, 1939, 1945

Gode, Alexander (ed. 1951): *Interlingua English Dictionary. A Dictionary of the International Language*. Compiled by the Research Staff of the Auxiliary Language Association under the Direction of Alexander Gode, PhD. Foreword: Mary Conell Bray. Storm Publishers, N. Y.

Gopsill, F. Peter (1990): *International Language: A Matter for Interlingua*. British Interlingua Society, Sheffield

Stenström, Ingvar (2008): *Interlingua e su promotion durante 50 annos*. Societate Svedese pro Interlingua, Svedia

— (2013): *Interlingua – Instrumento moderne de communication international*. Union German pro Interlingua, Mannheim

Interretaj fontoj

<http://www.familienforschung-pabst.de/EspBiographien/EspBiogr/DietterleDE.htm>

<http://www.interlingua.com/historia>

<http://www.interlingua.com/historia/biographias/gode.htm>

<http://www.interlingua.com/historia/biographias/morris.htm>

Figuroj

Figuro 13.1: <https://www.findagrave.com/memorial/182770257/alice-vanderbilt-morris#view-photo=161910685>

Demandoj

1. Kia estis la prestiĝo de internaciaj helplingvoj en la unua kvarono de la 20-a jc.?
2. Kiu organizajoj havis pozitivan sintonon al internaciaj lingvoj?
3. Kie ekestis ideo pri fondo de faka interlingvista organizajo?
4. Kian socian fonon kaj kian klerigón havis Alice Morris?
5. Kion ŝi faris por Esperanto?
6. Kiel ŝi kaj ŝia edzo subtenis IALA-n?
7. Kiam, kie kaj kiucele fondiĝis IALA?
8. Kiu estis la plej gravaj punktoj de la programskizo?
9. Kion oni proponis por certigi la akcepton de la internacia helplingvo?
10. Kiu internaciajn helplingvojn oni prikonsideris?
11. Kio estis la ĉefcelo de la unua periodo?
12. Kian meriton havas IALA por instruado de Esperanto?
13. Kias estis metodoj kaj rezultoj de eksperimenta Esperanto-instruado?
14. Kiu departementoj IALA havis kaj kiucele?
15. Nomu kelkajn gravajn publikajojn de IALA.
16. Nomu kelkajn gravajn personojn laborintajn en IALA.
17. Kion pritraktis la lingvistika konferenco en 1930 en Ĝenevo kaj kun kiu rezulto?
18. Kio estis „Journal of Interlinguistic Research”?
19. Kial la lingvistikaj kongresoj en 1931 kaj en 1933 estis gravaj por la historio de interlingvistiko?
20. Kiel funkciis la plano por akiri interkonsenton (obtaining agreement) dum la periodo 1933–1936? Kiu devis interkonsenti kaj kial?
21. Kiu du internaciaj lingvoj estis pretaj por reciproka kompromiso?
22. Kial kaj kiam oni ekpreferis la ideon konstrui novan lingvon?
23. Kio estis la ĉefa labortasko en la jaroj 1936–1939?
24. Nomu la plej gravajn konstruktriteriojn de internacia lingvo.
25. Kie laboris IALA dum la dua mondmilito? Kiu estis ĝiaj ĉefaj personoj?
26. Karakterizu Alexander Gode.
27. Kiamaniere estis konstruita la internacia vortaro?
28. Kiu estis la kontrollingvoj kaj kial ili estis elektitaj?
29. Kiel estis trovitaj elementoj por la internacia gramatiko?
30. Klarigu naturalismon kaj skemismon en la lingvokonstruado.
31. Kiu kaj kiel decidis pri la akceptebla formo de Interlingua?
32. Kiu materialoj estis ellaboritaj por tiu decido?
33. En kio diferenciĝis la proponitaj variantoj kaj kiu estis preferita?
34. Kiu ellaboris la finan version de Interlingua? Kiu bazaj verkoj publikiĝis en 1951?
35. Kial estis elektita la nomo Interlingua?
36. Kiam IALA malfondiĝis? Kiu organizajoj sekvis ĝin?
37. Kiu identaj intencojn havis Peano kaj Gode?
38. Kie estis Interlingua uzata en sia komenca fazo?
39. Kio estis „Spectroscopia Molecular”?
40. Kiam kaj kial fondiĝis UMI?
41. Kiu estis la unuaj anoj de la Interlingua-komunumo?
42. En kiu landoj estis forta Interlingua-movado?
43. Ĉu ekzistas, kiel en la kazoj de Esperanto, Universalaj Kongresoj kaj Akademio?

44. Kiaj estas la aktivecoj de Interlingua-anoj nuntempe?
45. Kian rolon havas la interreto kaj Vikipedio en Interlingua- movado?
46. Kian alfabeton uzas Interlingua? Kio karakterizas la pronomoj?
47. Ĉu substantivoj kaj adjektivoj havas firman finaĵon?
48. Kiuj verbaj tempoj estas en Interlingua?
49. Kiuj estas la ĉefaj afiksoj?
50. Por kiu estas Interlingua senpere komprenebla kaj kial?

Skribaj taskoj

1. Trovu (ekz. tra la libroservo de UMI) informojn pri la tradukita kaj originala literaturo en Interlingua kaj raportu pri ĝi.
2. Trovu (ekz. helpe de la interreta paĝo de UMI) detalajn informojn pri iu grava IALA-ano kaj verku ties portreton.
3. Esploru kaj prijuĝu la rolon de Esperanto en la historio de IALA.
4. Komparu la atingaĵon de Latino sine flexione kaj de Interlingua en la sciencoj.
5. Komparu la vikipedion en Interlingua kun tiuj en aliaj planlingvoj.
6. Komparu la intencojn kaj aktivecojn de IALA kaj de la „Délégation pour l’ adoption d’une langue auxiliaire internationale”.
7. Testu la senperan komprenon de Interlingua-teksto ĉe viaj kunstudentoj kun diversaj gepatraj lingvoj kaj raportu pri la rezulto.

14. Komparo de latinidaj planlingvoj kun la latina lingvo

14.1. Gramatikaj tabeloj

La latina	Latino sine flexione	Interlingua	Occidental
<i>Lingvo „natura”</i>	<i>Lingvo skemisma</i>	<i>Lingvo naturalisma</i>	<i>Lingvo naturalisma</i>
ALFABETO			
a b c d e f g h i (k) l m n o p q r s t u v x (y) (z)	a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v x y z	a b c ch d e f g h i j k kh l m n o p ph q r s t u v w x y z	a b c ch d e f g h i j k l m n o p q r s sh t u v w x y z zz
MALSAMA			
PRONONCO			
c[k,c] g[g] i[i,j] ph [p,f] s[s,z] v[ü,v/]	c[k] g[g] j[j] j[i,j] z[z] j[j,ŷ] kh[h̄] ph[f] w[ü,v] z[s,z]	c[k,c] ch [h,ŷ] g[g,ŷ] j[ŷ] kh[h̄] ph [f] z[s,z]	c[k,c] ch [h,ŷ] g[g,ŷ] j[ŷ] sh [s] s[s,z] w[ü] y[ü,j] zz[c]
AKCENTO			
sur la antaŭlasta silabo aŭ sur la tria de la fino	generale sur la antaŭlasta silabo	sur vokalo antaŭ la lasta kons. aŭ sur la tria de la fino, kelkaj finaĵoj senakcentaj	sur la vokalo antaŭ la lasta kons., iam sur la komenco, kelkaj finaĵoj senakcentaj
ARTIKOLO			
ne estas, en vulgara lingvo demonstrativoj ille, iste	ne estas, laübezone demonstrativo illo	nedifina <u>un</u> (sg.), difina <u>la</u> (sg., pl.) por ĉiu genroj	nedifina <u>un</u> (sg.), difina <u>li</u> (sg., pl.) por ĉiu genroj
SUBSTANTIVOJ			
<u>genro</u> m. (vira), f. (ina), n. (neutra)	natura, analize signebla (mas, femina)	natura	natura
<u>finajoj</u> sg. -us, -a, -um, -o, -u, -e, kons. pl. -i, -ae, -a, -es, -us, -ua	-a, -o, -u, -e (latina ablativo) -s aŭ nesignita, se klaras el konteksto	ofte m. -o, f. -a -s, ankaŭ neregula (-a, -r, -es...)	m. -o, f. -a, abstr. -u, krome -e -s, -es
<u>fleksio</u> finaĝa, 6 kazoj, 5 deklinacioj, 13 modeloj	prepozicia kun nominativo	prepozicia, sen finaĵoj	prepozicia, artikolo gen. <i>del</i> , dat. <i>al</i>

Novial	Ido	Esperanto
<i>naturalis.-aŭtonoma</i>	<i>aŭtonoma-naturalis.</i>	<i>Lingvo aŭtonoma</i>
ALFABETO		
a b d e f g h i j k l m n o p q r s t u v x y	a b c ch d e f g h i j k l m n o p r s sh t u v w x y z	a b c ĉ d e f g ĝ h ĥ i ĵ ĵ k l m n o p r s ĝ t u ě v z
MALSAMA		
PRONONCO	c[c] ch[ĉ] g[g] j[j] s[s]	c, ĉ, g, ĝ, ĥ, ĵ, s, ĥ,
g[g, ĝ] j[j] [j]	sh[ŝ] w[ū] x[ks,gz]	ū, z
	y[j] z[z]	
AKCENTO		
sur la antaŭlasta silabo	kutime sur la antaŭlasta sil., inf. sur la lasta, esceptoj (senakcentaj i, u)	sur la antaŭlasta silabo
ARTIKOLO		
nedifina <u>un</u> (sg.), difina <u>li</u> (sg., pl.) por ĉiu genroj	difina <u>la</u> (sg., pl.) substantiva, <u>le</u> anaf. adjektiva	difina <u>la</u> por ĉiuj genroj kaj ambaŭ nombroj
SUBSTATIVOJ		
<u>genro</u> nedifina, m., f.	natura (m., f., n.)	natura (m., f., n.)
<u>fin. sg.</u> , nedif. -e, m. -o, f. -a, abstr. -um <u>plurala finaĵo</u> -s	m. -o, f. -a, ebla konsonanto -i	-o (o)-j
<u>fleksio</u> prepozicia, genitivo -n	prepozicia, akuzativo antaŭ subjekto -n	prepozicia, akuzativo -n

La Latina	Latino sine flexione	Interlingua	Occidental
ADJEKTIVOJ			
<u>genro</u> m., f., n.	genro, nombro nediferencigitaj	genro, nombro nediferencigitaj	genro nediferencigita
<u>finaĵoj</u> sg.-us, -a, -um, -e, -o -is, -e, konsonanto		diversaj	-i, e, konsonanto
<u>pl.</u> -i, -ae, -a, -es, -ia	nedeklinacieblaj	ofta -e	-i, -is, konsonanto
<u>flēksio</u> finaĵa, 6 kazoj, 3 deklin., 9 modeloj	nedeklinacieblaj	nedeklinacieblaj	nedeklinacieblaj
<u>komparado</u> finaĵa, -ior, -s, (iss)-imus, -a, -um + neregula	partikuloj plus/magis – maximo, minus – minimum	partikuloj plus/minus – le plus/le minus + neregula	partikuloj plu/minu – max(im)/minim, super. absoluta -issim
PRONOMOJ			
<u>personaj</u>			
ego tu nos vos (+ demonstrativo ille, illa, illud, illi, illae, illa) deklinacieblaj	me te illo illa id nos vos illos illas nedeklinacieblaj	io tu ille illa illo/il nos vos illes illas illos aparta akuzativa formo	yo tu il ella it noi vu ili aparta prepozicia kazo
<u>posesivaj</u>			
meus, -a, -um	meo	mi/mie	mi
tuus, -a, -um	tuo	tu/tue	tui
eius, -a, -um	suo	su/sue	su
noster, -a, -um	nostro	nostre	nor
vester, -a, -um	vostro	vostre	vor
eorum, earum, eorum	suo	lor/lore	lor
<u>demonstrativaj</u>			
hic, haec, hoc		celle, cello	ti, to
iste, ista, istud		iste, isto	ti ci, to ci
ille, illa, illud		ille, illo	
is, ea, id			
idem, eadem, idem	latinaj	mesme, mesmo	
ipse, ipsa, ipsum	en	ipse	ti sam, to sam
<u>demandaj</u>	limigita		
quis, quid	nombro	qui	qui, quo
qui, quae, quod		que	quel
<u>relativaj</u>			
qui quae, quod		qual (gen. cuje) que	qual
<u>nedifinaj</u>			
quis, aliquis		on, aliique	on, alqui, alquo
quidam, quisque		qualque	alquicos, chascun
<u>negaciaj</u>			
nemo, nihil (nullus, neuter)		nemo, nihil nulle, necun	necun, nequi, nequo null, necos

Novial	Ido	Esperanto
ADJEKTIVOJ		
genro nediferencigita	genro nediferencigita	genro nediferencigita
finaĵoj diversaj, anafora -i	-a	-a
pl. anafora -is nedeklinacieblaj	-a, -i (kun artik. le) nedeklinacieblaj	(a)-j akuzativo -n
partikuloj plu/min -li maxim/li minim	partikuloj plu/min – maxim/minim, superl. absoluta tre, absolute	partikuloj pli, la plej regulaj
PRONOMOJ		
<u>personaj</u>		
me vu le lo la nus vu les los las abstrakto lu nedeklinaciebla <u>posesivaj</u>	me tu/vu lu (ilu, elu, olu) ni vi li (ili, eli, oli) Lu, li ĉe nekonata genro. Nedeklinacieb.	mi vi li ŝi ĝi ni vi ili akuzativo -n
men	mea	mia
vun	tua/vua	via
len lon lan	lua (ilua, elua, olua)	lia, ŝia, ĝia /sia
nusen	nia	nia
vusen	via	via
lesen losen lasen	lia (ilia, elia, olia)	ilia
<u>demonstrativaj</u>		
ti	(i)ta, (i)to	tiu
disi	(i)ca, (i)co ilca, elca, olca iltera, elta, olta	tiu-ĉi jena (la)
sami		(identa)
self	ipsa	la sama
<u>demandaj</u>		
qui, que		kiu
quo, qua, quum	qui, qua, quo	kia
<u>relativaj</u>		
kel (gen. kelen)	qui, qua, quo	kiu, kia
kam, ke		kio
<u>nedifinaj</u>		
irge, kelke	on, irga/irgu	oni, iu
sertene, chake	kelka/kelku poka, pluri	iu ajn, ia ajn (partikulo ajn)
<u>negaciaj</u>		
nule	nula, nulu	neniu, nenio nenia, nek unu

La Latina	Latino sine flexione	Interlingua	Occidental
<u>pronomaj adjektivoj</u>			
alius, alter, ullus, totus, solus...		alique, aliquanto, ulle, tote, omne, mesme, cata...	alquel, altri, alcun, tot, self...
<u>korelativoj</u>			
qui – is quantus – tantus qualis – talis ubi – ibi ut – ita quando – tam unde – inde...	latinaj en limigita nombro	le, la, lo – qui quanto – tanto qual – tal ubi – ibi como – asi quando – alora de ubi – de ibi...	qui – ti, quo -to quant – tant qual – tal u – ta qualmen – talmen quande – tandem di u – di ta
NUMERALOJ:			
<u>bazaj</u>			
unus duo tres quattuor quinque sex septem octo novem decem undecim viginti centum	uno duo tres quatuor quinque sex septem octo novem decem decem-uno viginta centum	un duo tres quattro cinque ses septe octo novem dece dece-un/undece vinti cento	un du tri quar quin six set ot non deci deciun duant cent
<u>ordaj</u>			
primus secundus/alter sufikso -us	primo secundo sufikso -o (ablativa)	prime secunde...decime de 20 sufikso -esime	unesim duesim sufikso -esim
<u>dividaj</u>			
singuli bini sufikso -ni + neregule		singuli bini /a un, a duo...	du e du... konjunkcio e
<u>obligaj</u>			
semel bis ter... sufikso -ien(n)s	sufikso -ies	simple/simple sufikso -ple/-plice	unuplic dupluc sufikso -(u)plic
ADVERBOJ:			
diversaj finaĵoj iuj derivitaj de adjekt. finaĵo -e/-o sufiksoj -er, -iter	derivitaj de adjektivoj esprimoj „cum mente“ „in modo“ k. s., aŭ adjektiva formo	diversaj finaĵoj ofta -o, aŭ derivitaj de adjektivoj sufikso -(a)mente	derivitaj de adjektivoj sufikso -men, aŭ adjektiva formo
<u>komparado</u>			
-ior/-ius (=adjekt.) superlativo -e	kiel ĉe adjektivoj	kiel ĉe adjektivoj	kiel ĉe adjektivoj

Novial	Ido	Esperanto
<u>pron. adjektivoj</u>		
altre, li altre	altra/altru	alia, la alia
ul, toti	ula/ulu, omnu	ajna, tuta
soli...	singlu...	sola...
<u>korelativoj</u>		
qui – ti	qua -ta, quo – to	kiu – tiu
quantum – tantum	quanta – tanta	kioma – tioma
qualim – talim	quala – tala	kia – tia
vor – dar	ube – ibe	kie – tie
kam – tam	quale – tale	kiel – tiel
quimam – timam	kande – lore	kiam – tiam
vor – hir	de ube – de ibe	de kie – de tie
NUMERALOJ		
<u>bazaj</u>		
un(i) du tri	unu du tri	unu du tri
quar sink	quar kin	kvar kvin
six sep ok	sis sep ok	ses sep ok
nin dek	non dek	naŭ dek
dek un duanti	dek-e-un dua-dek	dek unu dudek
cent	cent	cent
<u>ordaj</u>		
unesmi	unesma	unua
duesmi	duesma	dua
sufikso -esmi	sufikso -esma	finajo -a
<u>dividaj</u>		
duopim	duopa	po unu, po du
sufikso -opim	sufikso -opa	prepozicio po
<u>obligaj</u>		
duopli	duopla	unuobla duobla
sufikso -opli	sufikso -opla	sufikso -obl-
ADVERBOJ		
<u>finajoj</u>	finajo -e	finajo -e
tempo: -men, loko:	aŭ konsonanto	
-lok		regule
modo: -man, -im,		
grado: -grad, kazo:		
-fal	kiel ĉe adjektivoj	kiel ĉe adjektivoj
+ neregule		
<u>komparado</u>		
kiel ĉe adjektivoj		

La Latina	Latino sine flexione	Interlingua	Occidental
PREPOZICIOJ			
apud, ad, in ante, post trans, ex de, cum sine, pro sub, super	latinaj	apud, a(d), in ante/avante, post trans, ex de, con sin, pro sub, super	apu, a, in ante, pos trans, ex de, con sin, pro sub, super
KONJUNKCIOJ			
et, aut, nam sed, ergo, quod cum, ut, si quamquam/etsi	latinaj	e, o, nam ma/sed, ergo, qua quando, a fin que, si ben que/malgrado	e, o, nam ma, ergo/dunc, que quam, por que, si ben que/etsi
VERBOJ			
<u>infinitivo aktiva</u>			
<u>prez.</u> á/e/i -re <u>perf.</u> -isse <u>fut.</u> -urum esse <u>indikativo aktiva</u>	-re -(e)-re -(i)-re	-ar, -er, -ir haber + part. pas.	-ar, -er, -ir
<u>prez.</u> -o <u>impf.</u> -bam <u>perf.-i</u> <u>plkpf.</u> -eram <u>fut.</u> -bo, -(a)m <u>fut.II</u> -ero	= radiko analize (jam, veni, habe...) (vel, debe, in futuro)	= radiko -va ha + part. habeva + part. -ra/ va + inf. habera + part.	= radiko -t ha + part. hat + part. va + inf. va har + inf.
<u>konjunktivo aktiva</u>			
<u>prez.</u> e/a -m <u>impf.</u> -rem <u>perf.</u> -erim <u>plkpf.</u> -issem <u>imperativo</u> sg. radiko, p. (i)-te	= imperativo aū „habe ad” + infinitivo que/ut + infin. prez.	= imperativo -rea haberea + part. indikativo sen pron. aū infinitivo	mey + inf. ples + inf. vell + inf. vell har + part. pas.
<u>part.prez.akt.</u> -ns <u>fut.</u> -urus <u>infinitivo pasiva</u>	-nte	-nte	ples + inf. -nt
<u>prez.</u> -ri <u>perf.</u> part. + esse <u>fut.</u> supinum + iri <u>indikativo pasiva</u>	debe + es + part. pas.	esser + part. haber essite + part. ir essite + part.	esser + part har esset + part. ir esset + part.
<u>prez.</u> -or <u>impf.</u> -ba-r <u>perf.</u> part. + sum <u>plkpf.</u> part. + eram <u>fut.</u> -bo-r/-a-r <u>fut.II</u> part. + ero	es + part. pas. parafrazo	es + part. esseva + part. ha essite + part. habeva essite + part. essera + part. habera essite + part.	es + part. esset + part. ha esset + part. hat esset + part. va esser + part. va har esset + part.

Novial	Ido	Esperanto
PREPOZICIOJ		
apud, a, in/ini	apud, ad, en	apud/ĉe, al, en
ante, after	ante, pos	antaŭ, post
trans, ek	trans, ek	trans, el
da, mid	di/de, kun	de, kun
sin, pro	sen, pro	sen, pro
sub, super	sub, super	sub, super
KONJUNKCIOJ		
e, o/od, den	e/ed, o/od, nam	kaj, aŭ, ĉar
ma, dunke, ke	ma, do, ke	sed, do, ke
kand, por ke, si	kande, por quo, se	kiam, ke, se
even	quankam	kvankam/eĉ se
VERBO		
<u>infinitivo aktiva</u>		
<u>prez.</u> tu + radiko	-ar	-i
<u>perf.</u> tu ha + radiko	-ir	esti -inta
<u>fut.</u> -	-or	esti -onta
<u>indikativo aktiva</u>		
<u>prez.</u> = radiko	-as	-as
<u>impf.</u> -d	-abas	estis -anta
<u>perf.</u> ha + radiko	-is	-is
<u>plkpf.</u> had + radiko	-abis	estis – inta
<u>fut. sal/ve</u> + radiko	-os	-os
<u>fut.II</u> sal ha + radiko	-abos	estos -anta
<u>konjunktivo aktiva</u>		
<u>prez.</u> let + radiko	ke + imperativo	ke + imperativo
<u>impf.</u> mey + radiko	-us	-us
<u>perf.</u> vud + radiko		estu -inta
<u>plkpf.vud</u> ha + radiko	-abus	estus -inta
<u>imperativo</u>		
= radiko	-z	-u
<u>part.prez.</u> -nt	-ant (estinta -int)	-anta (estinta -inta)
<u>fut.</u> -	-ont	-onta
<u>infinitivo pasiva</u>		
<u>prez.</u> tu bli + radiko	esar -ata	esti -ata
<u>perf.</u> -	esir -ata	esti -ita
<u>fut.</u> -	esor -ata	esti -ota
<u>indikativo pasiva</u>		
<u>prez.</u> bli + radiko	-esas	estas -ata
<u>impf.</u> blid + radiko	-esis	estis -ata
<u>perf.</u> ha bli + radiko	esas -ita	estas -ita
<u>plkpf.had</u> bli + radiko	esis -ita	estis -ita
<u>fut. sal</u> bli + radiko	-esos	estos -ata
<u>f.II</u> sal ha bli + radiko	esos -ita	estos -ita

La Latina	Latino sine flexione	Interlingua	Occidental
<u>konjunktivo pasiva</u>			
<u>prez.</u> e/a-r	parafrazo	que es + part.	vell esser + part.
<u>impf.</u> -re-r		esserea + part.	vell har esset + part.
<u>perf.</u> part. + sim		que habeva essite + p.	
<u>plkpf.</u> part. + essem	-to	haberea essite + part.	
<u>part. perf. pas.</u> -tus		-te	-t
DERIVADO			
<u>incultus, deformis</u>	<u>inabilitate, maleforma</u>	<u>invariable, disagradabil</u>	<u>íutil, desagreabil</u>
<u>antisocialis</u>	<u>antisuffragista</u>	<u>nontraditional</u>	
<u>discordia</u>	<u>dismembra</u>	<u>distribuer</u>	<u>dissemar</u>
<u>reviresco</u>	<u>reexamina</u>	<u>reediter</u>	<u>revenir</u>
<u>revoco, retrocedo</u>	<u>reduce, retrospecta</u>	<u>reportar</u>	<u>retromisser</u>
<u>vocabularium</u>	<u>vocabulario</u>	<u>dictionario, colonnada</u>	<u>colonnade</u>
<u>mordax, ambitiosus</u>	<u>mordace, animoso</u>	<u>mordace, credule</u>	<u>mordaci</u>
<u>sculptura</u>	<u>sublimato</u>	<u>sculptura</u>	
<u>horologium</u>	<u>aviario</u>		<u>lanage</u>
<u>capitalis, formosus</u>	<u>generale, famoso</u>	<u>national, metalic</u>	<u>national, famoso</u>
<u>urbanus</u>	<u>americano</u>	<u>svedese, african</u>	<u>citean</u>
<u>laudatio</u>	<u>tractamento</u>	<u>diffusion, risada</u>	<u>promenada</u>
<u>regina, victrix</u>	<u>magistra</u>	<u>duchessa, actrice</u>	<u>reyessa</u>
<u>arator, furnarius</u>	<u>factore</u>	<u>servitor, bibliotecario</u>	<u>barbero, factore</u>
<u>libellus, parvulus</u>	<u>hortulo</u>	<u>gutteta</u>	<u>statuette</u>
<u>simplicitas</u>	<u>qualitate</u>	<u>beltate, activitate</u>	<u>bellità</u>
		<u>richessa</u>	
<u>catulus</u>	<u>latinoide</u>	<u>latinide</u>	<u>semit</u>
<u>peniculum, iaculum</u>	<u>spectroscopio</u>	<u>indicator</u>	<u>pincette</u>
<u>bellissimus</u>	<u>belissim</u>	<u>belissime</u>	<u>belissim</u>
<u>rectificare</u>	<u>unifica, civiliza</u>	<u>versificar, utilisar</u>	<u>petrificar, realisar</u>
	<u>duplica</u>		

* part. prez. pas.

** part. fut. pas.

Novial	Ido	Esperanto	SIGNIFO
<u>konjunktivo pasiva</u>		estu -ata	
<u>prez.</u> let bli + radiko	esez -ata	estus -ata	
<u>impf.</u> vud bli + radiko	-esus	estu -ita	
<u>perf.</u> -	esus -ata	estus -ita	
<u>plkpf.vud</u> ha bli + rad	esus -ita	-at-*, -it-, -ot-**	
<u>part.perf.pas.</u> -t	-at-*, -it-, -ot-**		
<u>nonposibili</u>	<u>desagreabla</u>	<u>malagrabla</u>	malo, negacio
<u>distribute</u>		<u>neutila</u>	negacio, malo
<u>rielekte</u>	<u>dissemar</u>	<u>dissemi</u>	disigo
<u>retroseda</u>	<u>rivenar</u>	<u>reveni</u>	denove
<u>vortaro</u>	<u>retrosendar</u>	<u>resendi</u>	reen
<u>mordasi</u>	<u>vortaro</u>	<u>vortaro</u>	kolektivo
<u>korektiso</u>	<u>mordema</u>	<u>mordema</u>	inklino
 			objekto, produkto
<u>national</u>	<u>lanajo</u>	<u>lanayo</u>	produkto
<u>urban</u>	<u>nationala</u>	<u>nacia</u>	ĝenerala rilato
<u>promenada</u>	<u>urbano</u>	<u>urbano, eŭropano</u>	membro, loĝanto
 	<u>promenado</u>	<u>promenado</u>	ripeto, daŭro
<u>onkla</u>	<u>rejino</u>	<u>regino</u>	virino
<u>dentiste</u>	<u>barbisto</u>	<u>laboristo</u>	okupo
<u>librete</u>	<u>libreto</u>	<u>libreto</u>	malgrandiĝo
 			kvalito, karaktero
<u>richeso</u>	<u>beleso</u>	<u>beleco</u>	kvalito, karaktero
<u>regide</u>	<u>rejido</u>	<u>regido</u>	infano
<u>skriptilo</u>	<u>pektilo</u>	<u>skribilo</u>	instrumento
<u>kurajosi</u>	<u>pordego</u>	<u>belega</u>	pligrandigo
<u>klarifika, korektisa</u>	<u>beligar</u>	<u>beligi</u>	aktivado
			aktivado

14.2. Komento al la tabeloj

La unuan funkciantan planlingvon, Volapük, oni povas karakterizi kiel ĝermanidon. Ĉiuj sekvaj planlingvoj, priskribitaj en la ĉapitroj 8–12, estas similaj, ĉar ili baziĝas sur internaciismoj (Standard Average European), kiuj origine devenas ĉefe de la latina lingvo. Tion eblas observi dum ilia komparo. Laŭ la distanco al la latina, ili estas ordigitaj ekde la skemisma lingvo Latino sine flexione (LSF), kiu forte reduktas la latinan gramatikon, tra Interlingua (INT), la plej proksima al la naturaj latinidoj, al Occidental (OCC), kies gramatiko alproksimiĝas al tiu de INT, sed enhavas nelatinidajn influojn (ekz. helpverbojn). Sekvas Novial (NOV), kiu malproksimiĝas de la latinida naturalisma tendenco, kaj IDO, kiu kontraŭpezigas NOV en la konscia transiro de la aprioreca gramatiko de reformita Esperanto al naturalismo. Esperanto (ESP) havas gramatikon aŭtonoman, precipe en la korelativa sistemo, do la plej malproksiman de la latina, sed ĝi vortare kompareblas kun latinidoj. Gramatikaj samecoj troviĝas plej ofte ĉe duopoj INT-OCC kaj NOV-IDO, plue OCC-NOV kaj ESP-IDO, sed ĉe pluraj fenomenoj oni povas sekvi la transiron al aprioreco laŭ la menciiita vicordo.

14.2.1. Alfabeto

Grafemon **j** havas krom la plej klasika latina ĉiuj menciiitaj lingvoj. **Ch**, kiu troviĝas ankaŭ en la latina, havas en siaj alfabetoj INT, OCC kaj IDO, kiu indikas tiel palataligitan prononcon; por [h] uzas INT kaj IDO digrafon **kh** kaj ESP grafemon kun supersigno **ĥ**, aliaj lingvoj ne havas eĉ la koncernan fonemon, kiun ili plej ofte anstataŭigas per [k] – ankaŭ en Esperanto cetere troviĝas du eblecoj, kiel kirурgo – hirurgo, arkivo – arhivo. Krom la latina uzas nur INT kombinaĵon **ph**, eĉ se ĝi havas, same kiel la latina kaj aliaj pritraktitaj lingvoj, en sia grafika sistemo **f**. Grafemo **q** mankas nur en IDO kaj ESP, kiu anstataŭigas ĝin per **kv**. Estas tamen interese, ke ĉe **x** [ks, gz] konservas ESP tiun ĉi principon, sed IDO jam enhavas **x** kiel la aliaj menciiitaj lingvoj. Grafemon **w** havas INT, OCC kaj IDO, **y** mankas nur en ESP. La latinan alfabeton pleje respektas LSF (ĝi kromhavas nur **j**, kiu tamen aperas en la malfrua latina) kaj NOV (kiu komence ellasis **c** kaj **z** pro la problemhava prononco). La plej nekutiman grafikon havas ESP (supersignon **^**, kiu en latinidaj lingvoj ne aperas super konsonantoj, kaj literon **ü**). Aliaj lingvoj uzas en grafika formo de la koncernaj fonemoj kombinojn kiel **sh**, simplan grafemon **j** [j] (tiam **y** [j]), aŭ ili havas diversan prononcon laŭ fonetika cirkauaĵo, ekz. **g** [g], [g̃]. Anstataŭ **w** havas ESP **ü** por bilabialo uzata en diftongoj.

14.2.2. Malsama pronoco

La prononco de vokaloj ne malsamas de la latina. Se temas pri latinaj diftongoj: **au** kaj **eu** ekzistas en la pritraktitaj lingvoj kun sama prononcmaniero kiel en la latina [au] kaj [eu], nur en OCC estas, versajne sub influo de la Franca kiel rondigita e [ö]. Diftongoj **ae**, **oe** havas du eblajn prononcojn en LSF: [aj] kaj [é], [oj] kaj [e]. En OCC ili estas skribataj **ay** [aj] kaj **oy** [oj], ankaŭ la diftongo **ei** estas tie skribata **ey**.

Du eblajn pronomcmanierojn de **c** [c] kaj [k] havas ambaŭ naturalismaj lingvoj INT kaj OCC (OCC skribas [c] ankaŭ **zz**). LSF elektis varianton [k], IDO kaj ESP varianton [c] kaj NOV uzas anstataŭ [c] **s** [s] (sentre, sigare, sisterne).

Ambaŭ naturalismaj lingvoj havas ankaŭ Romanan pronomon de **g** [g] aŭ [j] kaj la naturalisme-autonoma NOV havas [g] aŭ [g̃]. Por skribi [j] uzas la planlingvoj aŭ **j** (LSF, INT, ESP) aŭ **y** (LSF, OCC, NOV, IDO). Naturalisman pronomon **j** [y] havas denove kaj INT kaj OCC, pronomon **j** [j] havas ambaŭ naturalisme-autonomaj NOV kaj IDO. Molaj sibilantoj [c̄], [s̄] mankas krom la latina en LSF kaj NOV. Fonemo [h̄] troviĝas nur en INT kaj en ESP.

Duonvokalon, resp. bilabialon [w] havas INT, OCC, IDO kaj ESP. La grekan **z** kun pronomo [z] transprenis apud la latina ĉiu komentitaj lingvoj krom NOV, eblon skribi [z] kiel **s** havas nur OCC (krom la neklasika latina). INT havas – iom surprize – **z** pronomatan [s] kaj [z].

14.2.3. Akcento

Ĉiuj koncernaj lingvoj havas akcenton sur la antaŭlasta silabo, sed krom ESP kaj NOV ili krome havas aliajn eblojn, ekz. INT same kiel la latina sur la tria silabo antaŭ la vortfino. INT, OCC kaj IDO havas aron da esceptoj (kelkaj finaĵoj estas ĉiam senakcentaj).

14.2.4. Artikolo

Uzadon de demonstrativo anstataŭ difina artikolo laŭbezone konservas nur LSF. La nedifinan artikolon **un** havas INT, OCC kaj NOV, do la naturalismaj sistemoj. Difinan artikolon **la** havas ESP, de ĝi derivita IDO kaj la naturalisma INT. OCC kaj NOV havas difinan artikolon **li**. Ĝenerale estas la artikolo senŝanĝa, nedifina nur en singulare, difina por singulare kaj pluralo. Kun prepozicioj **de** kaj **a** ĝi havas formojn **del** kaj **al** en INT, OCC kaj IDO. Krome, IDO kunigas kun la artikolo ankaŭ prepoziciojn **di** kaj **da** en **del** kaj **dal**. Por anafore uzataj substantivoj havas IDO artikolon **le**.

14.2.5. Substantivoj

Neniu el menciiitaj lingvoj transprenas latinajn substantivojn aŭtome kun la genro. Por ili validas, ke abstraktaj kaj nevivaj ajoj estas neutroj, vivajoj laŭsekse virgenraj kaj ingenraj. NOV havas tri genrojn: nedifinan, viran kaj inan (bove – bovo – bova).

La tendenco karakterizi viran genron per **-o** kaj inan genron per **-a** havas nur du esceptojn: en LSF ekzistas ankaŭ finaĵo **-e** (ablativa) kaj ESP havas unuecan finaĵon **-o** por ĉiu substantivoj, ĉar **-a** estas finaĵo adjektiva. Plurala finaĵo estas (krom en ESP kaj IDO) **-s** aŭ **-es**. ESP transprenas grekan finaĵon **-j**, kiun IDO transformas en italecan **-i**.

La fleksio estas prepozicia, post prepozicioj staras nominativa formo. Akuzativon je **-n** havas regule ESP; IDO uzas ĝin nur, se la objekto antaŭiras subjekton. Finajon **-n** uzas NOV por genitivo.

14.2.6. Adjektivoj

Diferencigon de genro ĉe adjektivoj transprenis neniu el la pritraktataj sistemoj. Ili uzas unuecan formon, en ESP kaj IDO kun regula finaĵo **-a**, ĉe aliaj sistemoj troviĝas diversaj finaĵoj, ofte **-e**. LSF kaj INT ne bezonas pluralfinaĵon, OCC kaj IDO transprenas la latinan **-i** kiel unu el la ebloj, NOV havas **-is** kaj ESP **-j** kiel ĉe substantivoj. ESP uzas la akuzativan **-n**, aliaj sistemoj nedeklinacias adjektivojn.

Komparado okazas helpe de partikuloj. LSF kaj INT transprenas la latinan **plus**. OCC, NOV kaj IDO mallongigas ĝin en **plu** kaj ESP ŝanĝas ĝin en **pli**. Interesa estas la sekva procedo: por superlativo uzas LSF formon **maximo**, plej proksime al la latina, sekvas IDO kun la formo **maxim** kaj OCC, kiu mallongigas ĝin en **max**. INT kaj ESP uzas la artikolon laŭ la ekzemplo de latinidaj lingvoj (**le plus** kaj **la plej**), NOV eĉ kombinas ambaŭ eblojn (**li maxim**). Ekzistas ankaŭ mala komparado kun partikuloj **minus**, **minimus**, kiun en diverse adaptita formo uzas ĉiuj sistemoj – en ESP adekvate **malpli**, **malplej**, aŭ kun prefikso **mal-** ĉe adjektivo (malpli granda = pli malgranda). Neregulaĵoj de la latina komparado transprenas parte INT, superlativon absolutan havas OCC (sufikso **-issim**) kaj IDO (analize).

14.2.7. Pronomoj

Romanigitan formon de la pronomo **ego** transprenas ambaŭ naturalismaj projektoj (INT **io** kaj OCC **yo**), aliaj sistemoj eliras el la latina akuzativo. Formon **tu** havas konforme al la latina INT, OCC kaj IDO, LSF havas **te** (latina akuzativo) kaj ESP havas por la 2-a sg. kaj pl. **vi**. La 3-a sg. m. imitas la latinan **ille** (illo, ille, il, le, lu/ilu, li), la 3-a sg. f. transprenas **illa** krom ESP, kiu havas la germanecan **si** – tian pronomon oni pli atendus ĉe NOV, pleje influita per nelatinidaj lingvoj, sed por la 3-a sg. f. ĝi havas **la** kiel aliaj latinidoj. La latinan **id** en la 3-a sg. n. havas LSF kaj OCC (en la formo **it**), INT inspiriĝas per **illud** kaj ambaŭ „miksitaj” naturalisme-aŭtonomaj sistemoj NOV kaj IDO havas neŭtran **le**, **lu**, IDO havas **olu**. ESP havas aprioran **gi**. La 1-a kaj la 2-a pl. montras ĉie latinajn influojn kaj la 3-a pl. modifas la pronomon **illi**. OCC kaj INT havas apartan akuzativon, resp. prepozician kazon, en aliaj lingvoj restas personaj pronomoj nedeklinacieblaj.

Posesivaj pronomoj estas videble influitaj per la latina, ESP kaj IDO regule formas ilin el personaj pronomoj per finaĵo **-a**. INT havas interesajn alternativajn formojn uzatajn kun la artikolo **le** (en latinidaj lingvoj temas pri memstaraj kaj nememstaraj pronomoj).

Kio koncernas pronomojn demonstrativajn, demandajn, relativajn, nedifinajn kaj negaciajn, oni uzas malpli grandan kvanton da ili ol ekzistis en la latina. Ekz. Peano parolas nur ĝenerale pri redukto de la aro da latinaj pronomoj, aliaj gramatikoj ne mencias la latinajn ekvivalentojn, tial la unuopaj signifoj ne precize korespondas al la latinaj. Kiel demonstrativon oni povas uzi ankaŭ artikolon aŭ adjektivon (ekz. „identa”). OCC, IDO kaj ESP havas la Romanan demonstrativan partikulon de la tipo „celui-ci” (OCC **ci**, IDO **ca**, ESP **ĉi**). La formo de interogativoj kaj relativoj korespondas al la latina, ofte kun redukto je unu formo por ĉiuj genroj. INT kaj NOV havas ankaŭ genitivon (genitivon oni povas konsideri ankaŭ la ESP formon **kies**), alie oni analize uzas prepozicion **de** (Peano havas eĉ por posesivaj pronomoj alternativojn **de me**, **de te...**). El nedifinaj pronomoj transprenas OCC „quisque unus” kiel **chascun**, NOV „quisque”>**chake**. ESP havas aprioran nedifinan partikulon **ajn**.

Negaciaj pronomoj havas ĉie **ne/nul** en diversaj variantoj. La latinaj „nullus, neuter” estas pronomaj adjektivoj, sed en la pritraktataj planlingvoj ili ofte havas memstaran pozicion, estante pritraktataj kiel pronomoj. Kelkajn nelatinidajn pronomojn havas, kiel supozate, NOV (disi, self, irge), kaj ĝi modifas ankaŭ la francecan „certain” > sertene.

14.2.8. Numeraloj

Laŭsupoze ĉiuj numeraloj eliras en la koncernajn lingvojn el la latina kun ortografiaj modifoj, LSF kompreneble nur reguligas kelkajn formojn (viginta – analogie al la aliaj dekumoj k. s.). Unuoj estas ĉie postponitaj (decem uno ... dek unu), iam kun la konjunkcio „kaj”. Bazaj numeraloj estas malsame de la latina nedeklinacieblaj. La latinajn ordajn numeralojn „primus, secundus” transprenas LSF kaj INT, alie ili estas regule derivitaj per variante de „-essimus”, ESP uzas adjektivan finaĵon. Unuecan sufikson posedas ankaŭ obligeaj pronomoj, dum ĉe la dividaj estas la solvo diversa (kun konjunkcio, kun prepozicio).

14.2.9. Verboj

Kiel dirite, plene aŭtonoman kaj kompletan sistemon havas ESP, aliaj projektoj inspiriĝas per la latina kaj per aliaj eŭropaj lingvoj. Genro, persono kaj nombro estas analogiaj ĉe ĉiuj analizataj lingvoj. Dum la latina havas apartan finaĵon por ĉiu persono, en la planlingvoj estas unueca finaĵo por ĉiuj personoj kaj ambaŭ nombroj. En la tabelo estas en la latina la 1-a persono de singularo, trovebla en vortaroj. Krom ESP, kiu havas aprioran infinitivan finaĵon **-i**, mankas la infinitiva **-r** nur al NOV, kiu transprenas anglecan partikulon **tu** por signi infinitivon, kaj do suficias al ĝi la nura verbradiko. LSF kaj IDO, dezirante eviti helpverbojn, uzas diversajn vokalojn por indiki inf. perf. kaj inf. fut., aliaj lingvoj uzas la helpverbon „habere”, ESP konstruas la tutan verban sistemon kun helpverbo **est**. Infinitiva sistemo estas foje malkompleta, Jespersen sia gramatiko de Novial skribas eĉ pri ununura infinitivo.

LSF kompreneble evitas fleksion kaj solvas ĝin per diversaj analizaj rimedoj. IDO prunteprenas la latinan infikson **ba** por imperfekto, pluskvamperfekto kaj futuro II. INT, OCC kaj NOV havas por pasinteco helpverbon „habere”, por futuroj havas OCC verbon „ire” (= **va**, alternative uzas ĝin ankaŭ INT por fut. I), NOV transprenas la anglan „shell”. Formante konjunktivon, la aŭtoroj de niaj lingvoj uzas imperativon, krom OCC kaj NOV, kiuj inspiriĝas ĉe la angla (let, may, please, will, would). En la kampo de imperativo regas fantazio. INT kaj NOV uzas radikon (sed INT povas ankaŭ uzi infinitivon: non fumar!), alie troviĝas diversaj partikuloj kaj finaĵoj. Imperativa formo samas en sg. kaj pl. Aktiva participo havas ĉie la karakterizan kombinon **-nt**.

Bunta situacio estas en pasivo. Participo pasiva havas signon **-t** kaj en konjugacio uzas ĝin ĉiuj lingvoj krom NOV, kiu en sia verba sistemo regule uzas nuran radikon kun aro da helpvortoj – en pasivo ne nur **sal** el la angla, sed eĉ **bli** el la aŭtora gepatra lingvo dana. Aliaj lingvoj havas helpverbon **esse**, sed INT kaj OCC produktas komplikajn pasintajn kaj futurajn tempojn de tiu ĉi verbo ankaŭ kun **habere kaj ire**, do ekzemple fut. II „io habera essite venite” kaj „yo va har esset venit” estas nur malmulte pli elegantaj ol „me sal ha bli veni”. Krom la latina havas LSF kaj INT ankaŭ kelkajn neregulajn verbojn.

14.2.10. Adverboj

povas esti derivataj el adjektivoj en LAT, LSF, INT kaj OCC – do en la unuaj kvar laŭvicaj lingvoj. NOV havas fiksajn sufiksojn por diversaj specoj de adverboj, ESP kaj IDO havas finaĵon **-e**. En IDO ili povas finiĝi ankaŭ konsonante. Komparado estas la sama kiel ĉe adjektivoj.

14.2.11. Prepozicioj kaj konjunkcioj

Prezentigas la plej gravaj el ili. En la prezentataj lingvoj ili estas esence latinaj, kun malgrandaj kosmetikaj adaptoj. NOV tradukas latinajn prepoziciojn „post”, „cum” per la germanaj „after”, „mid” kaj konjunkciojn „nam, quamquam” simile „den, even”. Konjunkcioj havas plej ofte latinidan aspekton (quando – kand – kande, a fin que – por que – por quo – ben que, malgrado), pleje en INT.

14.2.12. Derivado

Oni eliru ne el la aspekto, sed el la signifo de la plej gravaj afiksoj: kiel oni esprimas ekz. inan genron, malon, kolektivon, okupon, idon ktp. Krom la prezentitaj ebloj, troveblaj ankaŭ en originala literaturo (ekz. en la revuo „Schola et Vita” en LSF, „Panorama” en INT, „Cosmoglotta” en OCC kaj „Progreso” en IDO) certe ekzistas multaj aliaj, en multaj kazoj okazas duobligo aŭ male specializiĝo de la signifo de unuopaj afiksoj. Unuopaj sistemoj disponas pri diversa nombro de afiksoj, ekz. Peano parolas pri 35 sufiksoj en LSF, ESP havas oficiale 10 prefiksojn kaj 31 sufiksojn kaj INT ĉ. 30 prefiksojn kaj 60 sufiksojn. En la tabelo troviĝas nur kelkaj el ili specimene.

La latinan prefikson **in-** havas LSF, INT kaj OCC, prefikson **dis/des** en simila signifo havas krom INT kaj OCC ankaŭ IDO. Esperanta **mal-** (t.e. preciza kontraŭo) troviĝas ankaŭ en LSF, apud la latina **anti-**. Negaciajn partikulojn **non/ne** por esprimi negacion uzas INT, NOV kaj ESP.

La latinan **dis-** kun signifo de ESP **dis-** kaj **re/ri** kun la signifo „denove” uzas konforme ĉiuj esplorataj lingvoj, por esprimi „reen” oni uzas ankaŭ prefikson **retro-**, ie eĉ paralele kun **re-**.

Por la signifo „aro, kolektivo” oni trovas en la plejmulto da kazoj sufikson similan al la latina **-arium**, en OCC **-ad(e)**.

Adjektiva esprimo de la eco pere de la latina **-ax** ekzistas en diversaj fonetikaj variantoj en LSF, INT, OCC kaj NOV, dum ESP kaj IDO havas sufikson **-ema**. LSF havas ankaŭ la latinan **-os(us)**, INT la latinan **-ul(us)**, kiu havas en ESP jam pli malvastan signifon „homo kun tiu ĉi eco”.

En la signifo „produkto, objekto” vidiĝas malsameco; la latinan **-ur(a)** havas nur INT. NOV substantivigas la grekan verban afikson **-izz(are)** kaj ESP, IDO kaj OCC havas Romanecan sufikson „-agium” > **-ag/-aj-** [aj], kiu en INT signas kolektivon (foliage).

Generalan rilaton esprimas sufiksoj **-al(is)**, aŭ **-os(us)**, INT havas ankaŭ **-ic(us)**, kiu en la latina havus pli konkretan signifon „loĝanto de...”, ESP havas simplan adjektivan finaĵon.

Esprimo de „loĝanto” per la latina sufikso **-an(us)** estis ĉie transprenita. Ripetado aŭ daŭro de la agado havas en kvin lingvoj sufikson **-ad-**, en LSF estas nura radiko (kaj aro da analizaj rimedo), en INT ankaŭ sufikso **-ment(um)**, kiu en la latina signus pli precize la agadrezulton, kaj **-ion** konforme al la latina.

Interesa estas formado de ina genro. La latinan **-in(a)** havas ESP kaj IDO. NOV kaj OCC havas nuran finajon **-a**, OCC kaj INT havas vulgarlatinan **-ess(a)**, INT krome la latinan **-ix (-ice)**.

Persono kun certa okupo/metio estas en la unuaj tri planlingvoj LSF, INT kaj OCC markita per la konforma latina sufikso **-or** kun variantoj (-er, -ar); en la lastaj tri planlingvoj NOV, IDO kaj ESP per **-ist-**. La sama divido validas por la sufikso esprimanta econ: en la unuaj tri **-ita(s)**, en la lastaj tri **-es-** (en fonetikaj variaĵoj).

Diminutivo havas plej ofte la latinidan sufikson **-et-**.

„Infano, ido” havas en ĉiuj esplorataj lingvoj sufikson korespondantan pli precize al la latina adjektivo **-id(us)** aŭ al la grekdevena **-oid(us)**.

Por signi „instrumenton” havas denove same la lastaj tri lingvoj sufikson **-il(o)** laŭ la latina **-ill(um)/-ull(um)**, OCC surprize havas la Romanan **-ett(e)**, kiun normale uzas diminutivoj. En INT estas **-or**, kiu pli taŭgus por „aganta persono”, LSF havas **-i(um)**, kio en la latina signifus ankaŭ produkton.

Pligrandigon, plifortigon de la agado oni normale esprimas per superlativo, NOV uzas la latinan **-os(us)** kaj ESP kun IDO havas sufikson **-eg-**.

Por esprimi aktivecon la koncernaj lingvoj uzas sufikson korespondantan al la latina verbo „facere”, ŝangitan en afikson **-(i)fic(are)**. Verŝajne eblus tiamaniere klarigi en ESP kaj IDO la sufikson **-ig-**, kiu tamen povas esti apriora.

Kiel dirite, precipe la lingvoj de naturalisma skolo havas multe da afiksoj kaj tiel ankaŭ eblojn de pli fajnaj nuancoj aŭ de diversgranda sinonimeco de derivajoj.

14.3. Komparo de tekstoj

(El la fabelo *La novaj vestoj de imperiestro* de H.C. Andersen. Fontoj: Jacob 1947: 38, 56, 66, 80, 88 kaj Barandovská-Frank 1995: 152–153)

La Latina (LAT)

— O domine Deus, cogitavit ille, num fieri potest, ut stupidus sim? Hoc numquam praesumpseram, et hoc nemo scire debet! Num ad officium meum ineptus sum? Non, res intolerabilis esset, si dicerem me texturam non videre! — Igitur, nihil de re dicis! inquit unus textorum. — O, ista splendida est, tota magnifica! dixit minister vetus, perspicillis suis perlustrans, haec delineatio et hi colores! Certe imperatori dicam eam mihi perplace-re! — Bene, ea re delectamur, uterque textor dixit, atque nomina colorum et delineationis exterordinariae nominabat. Minister vetus cum attentione auscultavit, ut idem dicere posset, cum ad imperatorem revenisset, et ita fecit.

Latino sine flexione (LSF)

— O domino Deo, illo cogita, possible que me es stupido? Hoc me nunquam suppose, et hoc nullo debe sci! Possible que me non es apto ad meo officio? Non, es re intolerabile si me dic que me non vide textura! — An, vos exprime nihil super id! dic uno de textores. — O, isto es splendido, toto magnifico! dic vetere ministro, dum examina per suo perspi-cillos, hos designo et hoc colores! Certo, me vol dic ad imperatore que illo place ad me maximo modo! — Bene, hoc satisfa nos, dic ambo textores, el illos mentiona nomines de colores et de extraordinario designo. Vetere ministro ausculta cum attentione, pro pote idem repete, quando illo redi ad imperatore, et ita illo fac.

Interlingua (INT)

— Deo mie, ille pensava, an il esserea possibile que io es stupide? Jammais io lo suppo-neva, e nemo deve saper lo. Esserea io incapabile pro mi officio? No, il esserea intolerabile dicer que io non vide le texito! — E ben, vos dice nihil in re isto! diceva un del textores. — Oh, illo es belissime, vermente charmante, diceva le ancian ministro, e mirava per su berillos. Iste designos, iste colores! Si, io dicera al imperator que illo me place multissimo! — E ben, isto satisface nos, diceva le duo textores, e illes mentionava le nomines del colores e del extraordinari designo. Le ancian ministro audiva con attention, pro poter dicer le mesme cosa quando ille habera retornate al imperator, e assi ille faceva.

Occidental (OCC)

— Domine deo, il pensat, esque do yo es stult? To yo nequande ha pensat, e to null hom deve saver! esque yo ne es habil por mi oficie? Ne, it vell esser insuportabil dir que yo ne vida li textage! — Nu, Vu ne dí necos pri it! dit un del textores. — O, it es belissim, vermen charmant, dit li old ministro e regardat tra su ocul-vitres, ti dessin e ti colores! Yes, yo va dir al imperator que it plese me mult! — Nu, to injoya nos! dit ambi textores, e ili nominat li colores per lor nomin e li strangi dessine. Li old ministro escutat atentmen, por posser dir lu sam, quande il retrovenit al imperator, e talmen il fat.

Novial (NOV)

– Men deo, lo pensad, ob es possibili ke me es stupid? Tum me ha nulitem opine, e tum nuli home darfe sava! Ob me non es habil por men ofisie? No, vud es non-tolerabli ke me nara ke me non vida li texatum. – Nu, vu dikte nulum pri lum! dikted un ek li texeres. – O, lum es belisi, totim charmivi! dikted li oldi ministro, regardant tra sen lunetes, dis desine e dis kolores! Yes, me sal dikte al emperere ke lum plesa me tre multim. – Nu, tum plesira nus! dikted li du texeres, e les nomad li kolores e li stranji desine. Li old ministro auskultad atentim, por tu pove dikte li samum, kand lo venid retro al emperere, e talim lo fad.

Ido (IDO)

– Ho deo, li pensis, ka me esus stupida? Ton me nultempe kredis, e ton nulu darfas savar! Ke me ne esus apta por mea ofico? No, esus netolerebla, ke me dicas, ke me ne povas vidar la texuro! – Nu, vu ya dicas nulo pri to! dicis unu del texisti. – Ho, to esas belega, tote charmiva! dicis la olda ministro, regardante tra sua binoklo, ica desegnuro ed ica kolori! Yes, me dicos al imperiestro, ke ol plezas a me multege! – Nu, to joyigas ni! dicis amba texisti, e li nomizis la kolori e la stranja desegnuro. La olda ministro askoltis atencoze, por ke il povez dicar lo sama por retrovenir al imperiestro, e tale il agis.

Esperanto (ESP)

– Mia dio, li pensis, ĉu eble mi estas stulta? Tion mi neniam supozis, kaj tion neniu devas ekscii. Ĉu mi ne taŭgas por mia ofico? Ne, estus netolereble, ke mi diru, ke mi ne vidas la teksaĵon! – Nu, vi diras nenion pri ĝi! diris unu el la teksistoj. – Ho, ĝi estas belega, tute ĉarma! diris la maljuna ministro, rigardante tra siaj okulvitroj, tiu desegno kaj tiuj koloroj! Jes, mi diros al la imperiestro, ke ĝi tre plaĉas al mi! – Nu, tio plezuri-gas nin, diris la du teksistoj, kaj ili nomis la kolorojn kaj la eksterordinaran desegnon. La maljuna ministro aŭskultis atente, por ke li povu diri la samon, kiam li revenos al al imperiestro, kaj tion li faris.

14.4. Komento al la vortelekto

La latinan „cogitavit” fidele konservas nur LSF, ĉiuj aliaj lingvoj havas „pensare”. Kombinon „fieri potest” ĉirkaŭskribas LSF, INT, NOV kaj ESP per la vorto „possible/ebla”, OCC uzas anglan „do” kaj IDO helpas al si per kondicionalo. Kontraŭ „stupidus” havas nur OCC kaj ESP sinonimon „stultus”. Esprimon „supponere” havas LSF, INT kaj ESP, alie estas sinonimoj kiel „opinor”, „credo” kaj pli ĝenerale „penso”. Por esprimo „debet” uzas NOV kaj IDO germanan „dürfen”. Verboj „scire” kaj „posse” uzatas ĉie, samkiel vortoj „officium”, „minister”, „imperator”, „color”, „placere”, „nominare” kaj „attentio”. Interesa situacio estas ĉe la vorto „aptus”, kiun havas krom LSF ankaŭ IDO. INT havas (en negacia formo) „capabilis”, OCC kaj NOV havas „habilis” kaj ESP havas germanan „tauglich” en verba formo „taŭgas. Kontraŭ „intolerabilis” havas nur OCC sinonimon „insuportabil”. Verbo „dicere” kongruas en ĉiuj teksto, „textura” varias nur en sufikso (-itum, -atum, -agium). Aganta sufikso en la verbo „tex-tor” havas nur en ESP kaj IDO formon -ist-. Por „splendidus” kaj „magnificus” elektas la plejmulto da tekstoj sinonimojn „belissimus” kaj „charmant”. Esprimon „vetus” havas LSF. INT uzas sinonimon „ancian”, OCC, NOV kaj IDO havas ĝermanan „old” kaj ESP apriorismon „maljuna”. Interesa estas ankaŭ la traduko de vorto „perspicilli”, kiun krom la Latina havas nur LSF. INT havas „berillos”, OCC kaj ESP „ocul-vitres” kaj IDO „binoclo”, do purajn latinidajn sinonimojn. Por „trarigardi” uzatas „perlustrare”, „examinare”, „mirare”, „regardar”. Por [dizajn] estas krom LAT uzata la populara vorto „designatum”. Plifortigo „tre”, kiun LAT povas esprimi prefikse *prae-*, havas analizojn similajojn „maximo modo”, „multissime”, „multum”, „tre”. Npcion „esti kontenta, ĝozi pri io” esprimas verboj „delectari”, „satis facere”, „injoyar” kaj „plezurar”, ĉiuj latinidaj. „Exterordinarius” havas en OCC, NOV kaj IDO mallongigon „stranga”. Kontraŭ „auscultare” estas nur en INT „audire”, ŝajne pro preterrigardo. Verbo „posse” kongruas en ĉiuj teksto, interesa estas ĝia uzo en la finala frazo, kiun ĉiuj lingvoj krom LAT, IDO kaj ESP solvas per infinitiva esprimo. Denove latinidaj sinonimoj estas „revenire”, „redire”, „retornare”, „retrovenire”. Kontraŭ „facere” en la senco „igi” havas nur IDO „agere”.

Laŭ la bilanco de vortprovizo eblas konстатi, ke krom kelkaj etaj pruntoj el ĝermanaj lingvoj (old, dürfen, tauglich), ĉiuj pritraktataj lingvoj uzas latinecan vortprovizon, ie kun eta ŝovo de signifo aŭ kun uzo de pli Romana formo. La kritikata aprioreco de ESP ne videblas en la tekstokomparo. Per niuj komparoj eblas demonstri, ke la latinidaj planlingvoj aspektas kiel dialektoj de la sama (hipoteza) lingvo kun la latina fonto, kion jam cetere rimarkis Gode kaj Martinet. Kiel evidentas el la komparo, eĉ la gramatikaj diferenco ne estas tro grandaj, sekve ĉiuj prezentitaj latinidoj estas reciproke kompreneblaj.

Bibliografio

- Barandovská-Frank, Věra (1995): *La latina kiel interlingvo*. KAVA-PECH, Dobřichovice
— (2010): *Latinidaj planlingvoj*. Akademia Libroservo, Paderborn
- Berger, Ric (1947): *Fundamental Vocabularium de Occidental*. Institute Occidental, Chapelle de Beaufront, Louis (1925, eld. 2004): *Kompleta gramatiko detaloza di la linguo internaciona Ido*. Editerio Krayono dil Ido-Societo Hispana, Ponferrada <http://www.ido-vivo.info/kgd.pdf>

- Gode, Alexander & Hugh Blair (1951): *A Grammar of Interlingua*. Storm Publishers, New York
http://members.optus.net/~ado_hall/interlingua/index.html (en majo 2019 netrovebla)
- Jacob, Henry (1947): *A Planned Auxiliary Language*. Dobson, London
- Jespersen, Otto (1928): *Eine internationale Sprache*. Trad. S. Auerbach. Carl Winter, Heidelberg
- (1930): *Novial Lexike*. Karl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg
- Peano, Giuseppe (1913): *100 exemplo de Interlingua cum vocabulario Interlingua-latino-italiano-français-english-deutsch* (2. ed.) Cavoretto-Torino https://wikisource.org/wiki/100_exemplo_de_Interlingua
- Pigal, Engelbert (1950): *Interlingue (Occidental). Die Weltschprache*. Franckh'sche Verlagshandlung, Stuttgart
- Quitt, Zdeněk & Pavel Kucharský (1972): *Latinská mluvnice*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha
- Wennergren, Bertilo (2012): *Detala gramatiko de Esperanto*. E(ce)I pere de Espero, Partizánske

Demandoj

1. Kiuj estas la ĉefaj diferencoj en la pronoenco de literoj **j**, **g**, **y**, **s**, kaj **z**?
2. Kiel ekestis artikolo kaj kiuj planlingvoj uzas ĝin?
3. Kiuj substantivaj finaĵoj estas la plej oftaj?
4. Kiu estas la plej kutima maniero de komparado?
5. Kiu lingvoj havas pronomojn plej similajn al la latina?
6. Ĉu ekzistas grandaj diferencoj en la vortoj por numeraloj?
7. Ĉu iu el la verbaj sistemoj estas malpli riĉa ol la latina?
8. Kiu derivaj-afiksoj estas la plej oftaj?

Skribaj taskoj

1. Sub https://eo.wikipedia.org/wiki/Latinida_lingvaro troviĝas ekzempla frazo en la latina kaj multegaj latinidaj lingvoj. Komparu ilin kun latinidaj planlingvoj.
2. Traduku la supran fabelo-tekston en latinidan etnolingvon, kiun vi regas, kaj komparu la vort-provizon.
3. Komparu gramatikon de latinida(j) etnolingvo(j) kaj planlingvo(j).

15. Simpligoj de la angla lingvo

La angla estas nuntempe la plej disvastiĝinta internacia lingvo en la mondo. Laŭstatistike (<https://www.statista.com/statistics/266808/the-most-spoken-languages-worldwide/>), 1500 milionoj da homoj uzas ĝin, dum nur 376 milionoj estas ties denaskaj parolantoj. Lingvopolitikaj konferencoj kaj proponoj de demokratiaj solvoj ŝangos nenion en la imperiisma monopolio de tiu ĉi lingvo, subtenata de politika, ekonomia kaj milita potenco. Kiu strebas internacian karieron, tiu devas lerni la anglan. La afero tamen ne estas simpla, ĉar ne ekzistas unueca angla lingvo. La brita lingvo diferenciĝas regione kaj socie, kun diversaj prononco, vortuzo kaj eĉ gramatiko. Proprajn karakterizajojn havas ankaŭ la variantoj irlanda, usona, kanada, aŭstralia k.a.

Por la angla lingvo ne ekzistas oficiala organo, kiu kontrolu kaj preskribu la lingvouzon, kiel faras ekzemple la *Académie Française* por la franca kaj aliaj lingvaj akademioj aŭ similaj institucioj por 112 lingvoj en la mondo (https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_language_regulators). La Brita Akademio (British Academy for the Promotion of Historical, Philosophical and Philological Studies, fondita en 1902) jes ja havas lingvistikan sekcion kiu esploras la lingvon ([http://www.britac.ac.uk/search-results?subjects\[\]](http://www.britac.ac.uk/search-results?subjects[])=11), sed ne officiale decidas ekz. pri gramatiko, sintakso aŭ neologismoj. La ĝenerale uzataj vortaroj *Oxford English Dictionary* por la brita angla kaj *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* por la usona angla ne estas eldonataj de iu oficiala instanco (kiel ekz. *Dictionnaire de l'Académie* por la franca). Por ricevi laboron en Eŭropo ĝis antaŭ nelonge necesis havi ateston pri lingvokonoj laŭ la oksforda aŭ kembriĝa modeloj, sed en la lastaj jaroj estas ĝenerale postulata la kono de la usona angla.

La instruado de la angla estas malsama por tiuj, kiuj vivas aŭ intencas vivi en angle parolanta lando, kaj por la „resto de la mondo”. Oni eĉ uzas malsaman terminologion kaj diferencigitan metodologion, plej ofte dependan de la tipologia distanco de la strukturo de la denaska lingvo de lernantoj de la angla: ĝi pli facile lerneblas ekz. por germanoj, kies lingvoj havas similan strukturon, sed malfacile ekz. por ĉinoj, japanoj k.s. Por faciligi la lernadon estis proponitaj pluraj simpligoj de la angla, i.a. *Basic English*, *Threshold Level English*, *Nuclear English*, *Simple English*, *Special English*, *Plain English*, *E-Prime* k.a. Generalaj reguloj por la uzantoj estas: uzu mallongajn frazojn, evitu uzon de pronomoj, ne uzu pasivan vocon, elektu nur vortojn el la oficiala vortaro. Krome ekzistas specialaj reduktitaj anglaj lingvajoj, kiel ekz. *AirSpeak* kaj *SeaSpeak* por aviadila kaj ŝipa internacia komunikado.

Tiu kategorio estas angle nomata *Controlled natural languages* (reguligitaj naturaj lingvoj). Ili estas estas specialaj subspecoj de naturaj lingvoj, ilia gramatiko kaj vortaro estas limigitaj por eviti plursencon, necertecon kaj kompleksecon. Krome ili enhavas striktajn stilajn regulojn. Krom formoj faciligantaj la lernadon, ĉefe al nedenaskuloj, apartenas al la sama kategorio simpligitaj lingvajoj taŭgaj por semantiika analizo, kiel *ASD Simplified Technical English* (evoluigita en la 1980-aj jaroj por dokumentaro pri produktoj de la aerospaca industrio), *Caterpillar Technical English* (uzata por dokumentaro pri produktoj de Caterpillar Inc., la plej granda produktanto de konstrumaŝinoj), *IBM's Easy English* (lingvo uzata kiel ŝtupo dum mašina tradukado de manlibroj por IBM = International Business Machines Corporation), *Structured English* (lingvo kun sintakso de struktura programado por priskribi la dezajnon de komputila programo), *Attempto*

Controlled English (komputila lingvo kun reduktita sintakso kaj semantiko, uzata por serĉado en datenbazoj), *Common Logic Controlled English* (formala lingvo kun angleca sintakso kaj striktaj reguloj por difini la vortkategorioj, uzata en komputila analizo) kaj multaj aliaj, utilaj por internacia teknika dokumentado kaj ties mašina traduko. Ilia apliko baziĝas sur formala logiko, ili havas ankaŭ formalan sintakson kaj semantikon; ili nomatas lingvoj reprezentantaj sciojn (knowlegde representation languages) subtenataj per plene aŭtomataj kontroloj de konsisto kaj redundanco, certe ne antaŭvidataj por kutima homa komunikado.

15.1. Basic English (Baza Angla)

„BASIC” (mallongigo por *British, American, Scientific, International, Commercial*) estas samtempe fundamenta lingvajo, bazita sur la ideo, ke, se ni el la 25 000-vorta vortaro *Oxford Pocket English Dictionary* eliminuĉiujn superfluajn vortojn, ekz. per kunmeto de simplaj esprimoj, tiam 90% de la vortaro esprimigus per ĉ. 850 vortoj (vidu ekz. <http://ogden.basic-english.org>).

Tiu ĉi subkategorio de la angla lingvo estis la unuan fojon prezentita de Charles Kay Ogden (1889–1957), brita lingvisto, filozofo, verkisto kaj tradukisto, kiu studis en Kembriĝo kaj speciale interesigis pri metodiko de lingvoinstruado. En 1912 li fondis revuon *Cambridge Magazine*, kiu publikigis artikolojn de kembriĝaj sciencistoj kaj de konataj verkistoj kiel John Masefield, Thomas Hardy kaj George Bernard Shaw. Ogden krome fondis en Kembriĝo *The Heretic Society*, kiu akceptadis ankaŭ virinojn, kaj organizis tie prelegojn pri filozofio kaj religio, kun famuloj kiel Virginia Woolf kaj Ludwig Wittgenstein. Plua aktiveco de Ogden estis eldonado de libroj, i.a. serioj de ĉ. cent libroj pri historio de la civilizo kaj pri psikologio, filozofio kaj sciencaj metodoj. Li tradukis el la germana filozofiajn verkojn de Wittgenstein, de Ernst Mach, Baruch Spinoza k.a. Lia plej konata verko (kun Ivor Armstrong Richards) estas *The meaning of meaning* (Signifo de signifo), kiu okupiĝis pri elementoj kaj strukturo de vortsignifoj, starigis principojn pri komprendo de la lingvofunkcio kaj priskribis la semantikan triangulon (ajo–simbolo–nocio). El la starigo de minimuma kvanto da radikoj por difino de la plej bezonataj nocioj rezultis 850 anglaj vortoj. En 1925 li sekve proponis „Basic English” kaj daŭre laboris super ĝi ĝis sia morto.

La principio (legiĝas ekz. sur la paĝo <http://ogden.basic-english.org/be0.html>):

Basic English is an attempt to give to everyone a second, or international, language which will take as little of the learner's time as possible. It is a system in which everything may be said for all the purposes of everyday existence: the common interests of men and women, general talk, news, trade, and science.

La intenco aspektis tre utila, Ogden kun la helpo de Ivor Armstrong Richards (1893–1979) lanĉis serion de lernolibroj, kiuj en traduko aŭ adaptajoj aperis en multaj lingvoj de

La Baza Angla estas klopodo doni al ĉiu la duan aŭ internacian lingvon, kiu forprenus plej eble malmulte da tempo de la lernanto. Ĝi estas sistemo, en kiu ĉio povas esti dirita por ĉiuj celoj de la ĉiutaga ekzisto: ĝeneralaj interesoj de viroj kaj virinoj, kutima parolado, novajoj, komerco kaj scienco.

la mondo. i.a. en la ĉina, kie la instruado de Basic English floris. Richards krome verkis traktajojn *Basic English and Its Uses* (1943), *Nations and Peace* (1943) kaj *So Much Nearer* (1968). Liaj tradukoj en Basic English estis *The Republic of Plato* (1942), *Tomorrow Morning, Faustus!* (1962) kaj *Why So, Socrates?* (1963). En 1965 eldoniĝis en Kembriĝo la traduko de Biblio de Samuel Henry Hooke en Basic English, en 1966 *The Basic Dictionary of Science*.

La ĉefministro de la Unuiĝinta Reĝlando, Winston Leonard Spencer Churchill, oratoro kaj aŭtoro de *A History of English-Speaking People* rekomendis ĝian uzadon unue en armeo por plifaciligi la interparoladon dum la dua mondmilito. Dum la angla-usona pinta renkonto kun prezidanto Franklin Theodore Roosevelt en Kebekio en aŭgusto 1943, kiam proponiĝis pli fortaj kunlaboro de Britio kaj Usono, Basic English estis rekomendita kiel valora rimedo por internacia kunlaboro kaj stabiligo de paco. En aprilo 1944, Churchill skribis al Roosevelt, ke enkonduko de Basic English povus forte subteni kaj disvasti la influon de „anglo-saksa elemento” en internaciaj politiko kaj ekonomio. Churchill starigis specialan komisionon por la enkonduko de Basic English, sub gvido de la politikisto Leo Amery. La ideo estis diskonigata kaj vigle diskutata i.a. de verkistoj kiel Rudyard Kipling kaj Christopher Hitchens; unu el la fruaj apogantoj estis ankaŭ George Orwell, kiu poste uzis la koncepton de Basic English en iom ironia senco por sia fikcia lingvo *Newspeak* en la libro *1984*, publikigita en 1949. En 1947 fondiĝis *Basic English Foundation*, kun helpo de la brita ministerio de edukado. Ĝi estis funkcianta dum ĉ. 20 jaroj, ĝia arhivo estas parto de la *C. K. Ogden Library* en University College of London. *Basic English Institute* fondiĝis en 1966.

Kun enkonduko de interreto, kiu subtenas evoluigon de *conlangs* (Constructed Languages) ĝenerale, Basic English, krom sia propra forumo *B.A. Forum* trovis aplikon i.a. en *Internet Dictionary Project* de Richard K. Harrison (en 2015 aperis ties 7-a versio), kiu ebligas tradukon kaj simpligon de kompleksaj tekstoj. La interreta paĝo <http://www.basic-english.org> la artikolo *Basic English for the 21st century* ripetas la argumentojn por internaciigo de la angla lingvo; alia artikolo tie diras, ke usonaj ŝtatoj (ekz. Iowa) pagas trijarajn kurson de la angla lingvo por enmigrintoj, kiuj tamen ofte „bezonas pli ol tri jarojn por kompletigi la kursojn”. Se oni instruus Basic English dum unu monato, la plukleriĝo daŭrus unu semestron, maksimume unu jaron: la enmigrintoj pli rapide integriĝus kaj la ŝtato ŝparus kvinmil dolarojn ĉiujare.

Gramatiko

la uzo de Basic English similas al la kutima angla lingvo, kun jenaj reguloj:

- substantiva pluralo formiĝas per **-s** (esceptoj **-es**, **ies**)
- adjektivoj modifiĝas per finaĵoj **-er** kaj **-est**
- verbaj finaĵoj estas **-ing** kaj **-ed** (enestas 18 verboj)
- adverboj deriviĝas de adjektivoj per **-ly**
- komparado esprimiĝas per **more** kaj **most**
- negado esprimiĝas per **un-**
- demandoj, krom ŝanĝo de vortordo, enhavas **do**
- pronomoj estas uzataj kiel en la kutima angla lingvo
- kunmetitaj vortoj povas esti skribataj unuvorte aŭ kun ligo-streko

- mezuroj, nombroj, jar-, tag-, kaj hor-indikoj kaj internaciaj vortoj skribiĝu en angla formo
- teknikaj esprimoj povas laŭnecese esti uzataj en originala formo.

La vortprovizo

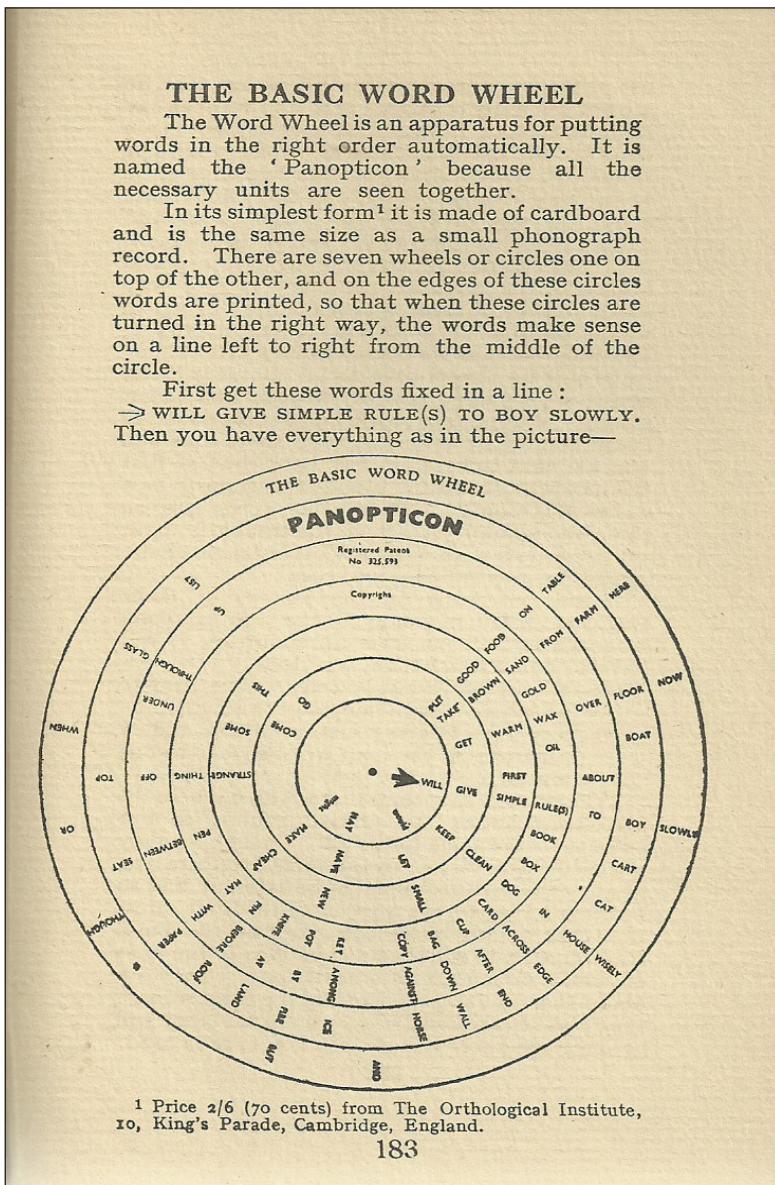
enhavas 850 vortojn, kiuj dividiĝas al:

- *100 operaciaj*: come, get, give, go, keep, let, make, put, seem, take, be, do, have, say, see, send, may, will, about, across, after, against, among, at, before, between, by, down, from, in, off, on, over, through, to, under, up, with, as, for, of, till, than, a, the, all, any, every, little, much, no, other, some, such, that, this, I, he, you, who, and, because, but, or, if, though, while, how, when, where, why, again, ever, far, forward, here, near, now, out, still, then, there, together, well, almost, enough, even, not, only, quite, so, very, tomorrow, yesterday, north, south, east, west, please, yes
- *400 ĝeneralaj por aĵoj*: account, act, addition, adjustment, advertisement, agreement, air, amount, amusement, animal, answer, apparatus, approval, argument, art, attack, attempt, attention, attraction, authority, back, balance, base, behavior, belief, birth, bit, bite, blood, blow, body, brass, bread, breath, brother, building, burn, burst, business, butter, canvas, care, cause, chalk, chance, change, cloth, coal, color, comfort, committee, company, comparison, competition, condition, connection, control, cook, copper, copy, cork, cotton, cough, country, cover, crack, credit, crime, crush, cry, current, curve, damage, danger, daughter, day, death, debt, decision, degree, design, desire, destruction, detail, development, digestion, direction, discovery, discussion, disease, disgust, distance, distribution, division, doubt, drink, driving, dust, earth, edge, education, effect, end, error, event, example, exchange, existence, expansion, experience, expert, fact, fall, family, father, fear, feeling, fiction, field, fight, fire, flame, flight, flower, fold, food, force, form, friend, front, fruit, glass, gold, government, grain, grass, grip, group, growth, guide, harbor, harmony, hate, hearing, heat, help, history, hole, hope, hour, humor, ice, idea, impulse, increase, industry, ink, insect, instrument, insurance, interest, invention, iron, jelly, join, journey, judge, jump, kick, kiss, knowledge, land, language, laugh, law, lead, learning, leather, letter, level, lift, light, limit, linen, liquid, list, look, loss, love, machine, man, manager, mark, market, mass, meal, measure, meat, meeting, memory, metal, middle, milk, mind, mine, minute, mist, money, month, morning, mother, motion, mountain, move, music, name, nation, need, news, night, noise, note, number, observation, offer, oil, operation, opinion, order, organization, ornament, owner, page, pain, paint, paper, part, paste, payment, peace, person, place, plant, play, pleasure, point, poison, polish, porter, position, powder, power, price, print, process, produce, profit, property, prose, protest, pull, punishment, purpose, push, quality, question, rain, range, rate, ray, reaction, reading, reason, record, regret, relation, religion, representative, request, respect, rest, reward, rhythm, rice, river, road, roll, room, rub, rule, run, salt, sand, scale, science, sea, seat, secretary, selection, self, sense, servant, sex, shade, shake, shame, shock, side, sign, silk, silver, sister, size, sky, sleep, slip, slope, smash, smell, smile, smoke, sneeze, snow, soap, society, son, song, sort, sound, soup, space, stage, start, statement, steam, steel, step, stitch, stone, stop, story, stretch, structure, substance, sugar, suggestion, summer, support, surprise, swim, system, talk, taste, tax, teaching, tendency, test, theory, thing, thought, thunder,

- time, tin, top, touch, trade, transport, trick, trouble, turn, twist, unit, use, value, verse, vessel, view, voice, walk, war, wash, waste, water, wave, wax, way, weather, week, weight, wind, wine, winter, woman, wood, wool, word, work, wound, writing , year.
- *200 desegneblaj ajoj*: angle, ant, apple, arch, arm, army, baby, bag, ball, band, basin, basket, bath, bed, bee, bell, berry, bird, blade, board, boat, bone, book, boot, bottle, box, boy, brain, brake, branch, brick, bridge, brush, bucket, bulb, button, cake, camera, card, cart, carriage, cat, chain, cheese, chest, chin, church, circle, clock, cloud, coat, collar, comb, cord, cow, cup, curtain, cushion, dog, door, drain, drawer, dress, drop, ear, egg, engine, eye, face, farm, feather, finger, fish, flag, floor, fly, foot, fork, fowl, frame, garden, girl, glove, goat, gun, hair, hammer, hand, hat, head, heart, hook, horn, horse, hospital, house, island, jewel, kettle, key, knee, knife, knot, leaf, leg, library, line, lip, lock, map, match, monkey, moon, mouth, muscle, nail, neck, needle, nerve, net, nose, nut, office, orange, oven, parcel, pen, pencil, picture, pig, pin, pipe, plane, plate, plough/plow, pocket, pot, potato, prison, pump, rail, rat, receipt, ring, rod, roof, root, sail, school, scissors, screw, seed, sheep, shelf, ship, shirt, shoe, skin, skirt, snake, sock, spade, sponge, spoon, spring, square, stamp, star, station, stem, stick, stocking, stomach, store, street, sun, table, tail, thread, throat, thumb, ticket, toe, tongue, tooth, town, train, tray, tree, trousers, umbrella, wall, watch, wheel, whip, whistle, window, wing, wire, worm
 - *100 ĝeneralaj por kvalitoj*: able, acid, angry, automatic, beautiful, black, boiling, bright, broken, brown, cheap, chemical, chief, clean, clear, common, complex, conscious, cut, deep, dependent, early, elastic, electric, equal, fat, fertile, first, fixed, flat, free, frequent, full, general, good, great, grey/gray, hanging, happy, hard, healthy, high, hollow, important, kind, like, living, long, male, married, material, medical, military, natural, necessary, new, normal, open, parallel, past, physical, political, poor, possible, present, private, probable, quick, quiet, ready, red, regular, responsible, right, round, same, second, separate, serious, sharp, smooth, sticky, stiff, straight, strong, sudden, sweet, tall, thick, tight, tired, true, violent, waiting, warm, wet, wide, wise, yellow, young
 - *50 por kontraŭaj kvalitoj*: awake, bad, bent, bitter, blue, certain, cold, complete, cruel, dark, dead, dear, delicate, different, dirty, dry, false, feeble, female, foolish, future, green, ill, last, late, left, loose, loud, low, mixed, narrow, old, opposite, public, rough, sad, safe, secret, short, shut, simple, slow, small, soft, solid, special, strange, thin, white, wrong.

Proksimume la triono de la vortradikoj estas vortoj internacie konataj, plej ofte latindevenaj, kiuj en simila formo troviĝas en multaj lingvoj, ekz. *addition, adjustement, amusement, animal, apparatus, art, attack, attraction, authority, balance, base, brother, cause, chance, colour, comfort, committee, company, comparison, competition, condition, control, copy, credit, crime, decision, desire, destruction, detail, digestion, direction, distance, discussion, distribution...* La elektitaj 850 vortoj estas bazo por kreado de ĉ. 20 000 derivajoj: i.a. de verboj kiel *get, let, do, have, give, go, put* k.a. per aldono de vortoj kiel prepozicioj, adverboj ktp., (ekz. de **go** deriviĝas i. a.: *go acrosss, go against, go at, go between, go by, go down, go in, go into, go off, go on, go aut, go over, go through, go to, go under, go up, go for, go wrong, go quickly, go slowly*, k.a.); ĉ. 300 vortoj kreiĝas

per finaĵoj **-ing** kaj **-ed** (ekz. *farm – farming – farmed*), ĉ. duobla kvanto de adjektivoj per **un-** (*able – unable, certain – uncertain*), ofta estas kunigo de du radikoj (*coalmine, outcome*), specifo de signifo (ekz. *blood-vessel, vessel for food, vessel for transport, vessel of war...*). Multaj nocioj povas esprimiĝi per priskriboj, ekz.: eat = take food, have a meal; speak = say something, be talking, give a talk, make a statement; write = put down on paper, think = be of the opinion, take the view; cottage = small house, currency = money used in a country... Por lerni la vortordon estis evoluigita specia grafikajo nomata *panopticon*:

Figuro 15.1: Panopticon, rimedo por lerni fraz-kunmeton

Basic English	English
<p>Our Father in heaven, may your name be kept holy. Let your kingdom come. Let your pleasure be done, as in heaven, so on earth. Give us this day bread for our needs. And make us free of our debts, as we have made free those who are in debt to us. And let us not be put to the test, but keep us safe from the Evil One.</p>	<p>Father in heaven, hallowed be your name. Your kingdom come, your will be done, on earth, as it is in heaven. Give us this day our daily bread, and forgive us our debts, as we also have forgiven our debtors. And lead us not into temptation, but deliver us from evil.</p>

Figuro 15.2: traduko de *Patro nia* en Basic English

Basic English	English
<p>I am certain that when you are clear about what we in Washington have been doing, I will again have your support as fully as I have had your kind thoughts and your help in the last week.</p> <p>First of all, let me put forward the simple fact, when you take your money to a bank, the bank does not put it into a safe in which things of value are kept. It puts your money into a number of different forms of credit – government paper, business paper, rights to land and property, and all sorts of agreements for getting it back with interest.</p> <p>In other words, the bank makes use of your money to keep the wheels of industry and farming going. Only a small part of the money you put into the bank is kept as money, an amount which in normal times is quite enough for the needs of the public from day to day. In other words, the amount of all the ready money in the country taken together is only a small part of what has been put into all the banks.</p>	<p>I know that when you understand what we in Washington have been about, I shall continue to have your cooperation as fully as I have had your sympathy and your help during the past week.</p> <p>First of all, let me state the simple fact that when you deposit money in a bank, the bank does not put the money into a safe deposit vault. It invests your money in many different forms of credit – in bonds, commercial paper, mortgages, and many other kinds of loans.</p> <p>In other words, the bank puts your money to work to keep the wheels of industry and of agriculture turning around. A comparatively small part of the money you put into the bank is kept in currency, an amount which in normal times is wholly sufficient to cover the cash needs of the average citizen. In other words, the total amount of all the currency in the country is only a comparatively small proportion of the total deposits in all of the banks.</p>

Figuro 15.3: parto de la parolado de la prezidanto Roosevelt 14.03.1933 pri banko-moratorio

Kiel ĉiuj helplingvoj, Basic English estas kritikata, ekz. pro arbitra konstrumaniero, pro malrespektado de denaskaj parolantoj, pro malĝusta elektado de la vortaro, troa uzo de parafragoj, malkapablo de detala traduko, manko de konvinkaj lingvaj eksperimentoj (ekzemple kiel propedeŭtiko por lerni la anglan lingvon), nesufiĉaj sciencaj analizoj, ĝi ne estas instruata en lernejoj, ktp. Aliflanke, ĝi influis ekzemple la lingvajon *Simplified*

Technical English por verki uzadklarigojn por diversaj instrumentoj kaj teknikajn manlibrojn, kaj *Special/Specialized English* por radioelsendoj.

15.2. Similaj projektoj

Special English estas uzata ekde 1959 en la internacia radioelsendo *Voice of America*. La raportistoj ne uzas idiomajojn kaj limigas la vortaron al 1500 vortoj. La celo estas: esti komprenata de homoj atingintaj mezan nivelon de la angla lingvo. Tio ankaŭ helpas plibonigi la internacian uzon de la Usona angla lingvo, ekzemple en Ĉinio la elsendoj estas tre ŝatataj de junaj lernantoj de la angla, krome ĝin volonte aplikas instruistoj tutmonde. La *Feba Radio* en Britio evoluigis la usonan elsendo-version kiel *Specialized English* ĝis 2009, nun usonanoj kaj britoj kunlaboras en ĝi. La angla varianto enhavas malgrandajn ŝanĝojn en la vortaro kaj estas pli internacia. Ambaŭ estas unuavice komunikaj rimedoj, ne instruaj helpoj, kvankam oni aŭskultas ilin por pli bone lerni kaj kompreni la anglan lingvon. La vortprovizo enhavas vortojn, kiuj estas plej ofte lernataj, sed aldoniĝas vortoj necesaj por raporti pri la novaĵoj, kiel ekz. usonaj: *Congress, federal, administration, capitalism, recession*, kiuj cetere estas internacie konataj. La vortaroj de la usona kaj la brita versioj enhavas ĉ. 90% da komunaĵoj.

En januaro 2004 ekestis Vikipedio en *Simple English*, kiu en majo 2019 havas 145 106 artikolojn. La ĉefapaĝo (https://simple.wikipedia.org/wiki/Main_Page) klarigas, ke ĝi estas por ĉiuj, inklude infanojn kaj lernantojn de la angla lingvo. Ĝi uzas eksplícite simplan lingvajon kaj ĝia enhavo estas libere disponebla kaj kopiebla. Ĉiu rajtas kontribui, la artikoloj estas polurataj de ĉef-vikipedianoj. Por la kontribuantoj rekomendiĝas jenaj reguloj: Uzu la vortaron de Basic English (ligo al la artikolo pri Basic English kun vortolisto) kaj mallongajn frazojn. La artikoloj estu skribitaj kompreneble kaj uzeblaj por lerni kaj instrui la anglan lingvon. Simpleco ne samtempe signifas mallongecon en la kazoj de artikoloj – ili rajtas esti longaj kaj detalaj, sed skribitaj per simplaj (bazaj) vortoj.

Internacia uzo de la angla lingvo estas pritraktata sub diversaj nomoj kiel *World English*, *Global English*, *Common English*, *General English*, *Engas* (English as associate language), *ELF* (English as lingua franca), *ESL* (English as second language). Ekzemple, Barbara Seidelhofer verkis pri *English as lingua franca* en 2002, Jennifer Jenkins, profesorino pri *Global Englishes*, en 2007, Christiane Meierkord pri *Interaction across Englishes* en 2012. Ĉiam aperas novaj proponoj por simpligo. Basic English inspiris multajn novajn aŭtorojn, jam en 1968 ekestis *Every Man's Language* de i.a. Richards; por azianoj remalkovris ĝin en 2005 Bill Templer (*Revitalizing Basic English*) kaj por eŭropanoj Joachim Grzega (*Basic Global*). La propono de Grzega havas 20 gramatikajn regulojn, bazan vortaron de 750 vortoj kaj aliajn 250 vortojn por individua bezono, regulojn por vortformado kaj priskribon de komunikaj strategioj por bazaj situacioj.

Por igi la anglan lingvon komprenebla tutmonde, ekzistas, krom la menciiitaj projektoj por ĝia kvanta simpligo, proponoj pri faciligo de ĝiaj vortelekto, sintakso kaj stilo, sub la nomo *Plain English*. Oni rekondendas al la aŭtoroj eviti elokventecon kaj lingvajn ornamajojn, uzi mallongajn frazojn, kiuj enhavu nur unu eldiron, ne uzi abstraktajn vortojn, fremdajn vortojn kaj kunmetitajn vortojn, kaj ne pli da ili ol estas necesa. La rezulto devas esti klara, konciza, efika kaj komprenebla teksto. Tio ne signifas simpligon de la

koncepto, sed prezentadon de informoj en la formo senpere komprenebla por eble plej multaj homoj. La vortelekto kaj stilo adaptiĝu al la adresato (ekz. al homoj lernantaj la anglan kiel fremdlingvon). La teksto estu logike organizita, la plej grava informo staru je la komenco. Ankaŭ la grafika formo helpu al facila legeblo kaj komprendo. La movado por la „facila angla lingvo” startis ĉ. 1970 en Usono kaj gvidis al fondo de *Plain Language Association International (PLAIN)* en 1993, sponsorata de *Plain English Foundation*. En 2010, prezidanto Barack Obama subskribis *Plain Writing Act* por subteni verkadon de dokumentoj kaj sciigoj internacie kompreneblaj. Evidente, por firmigi la pozicion de la angla lingvo en la mondo, oni uzas ĉiujn eblajn faciligajn rimedojn.

15.3. Globish

(laŭ la studenta laboraĵo de Fátima Jiménez García)

La termino *globish* estas kreita per la kunfandiĝo de vortoj *global* kaj *English*. La unua atestita fojo, kiam oni uzis la neologismon *globish*, estis en ĵurnalo *Christian Science Monitor* en 1997 rilate al aro da anglaj dialektoj parolataj ekstere de la tradiciaj angle parolantaj areoj. En 1998, Madhukar Gogate elektis la saman vorton por sia provo simpligi la ortografian kaj prononcon de la norma angla lingvo. Li difinis ĝin kiel artefaritan anglan dialekton.

En 2004, franco Jean Paul Nerrière, eksa oficiro de la franca mararmeo kaj tiama vicprezidanto de IBM, uzis tiun terminon por nomi mondskalan fenomenon, kiun li remarkis dum siaj laboraj vojaĝoj tra la mondo: dum internaciaj kunvenoj de diverslingvaj entreprenistoj, kie la angla fariĝis la sola laborlingvo, la interkomunikado inter neanglaj denaskuloj estis pli glata ol tiu inter anglaj denaskuloj kaj neanglaj denaskuloj; ekzemple, ĉino kaj italo interkompreniĝis pli bone per la angla lingvo ol ĉino kaj anglo. („Ni estis pli bonaj ol veraj anglaparolantoj”). Nerrière uzis tiun ideon por enkomercigi sian proponon de simpligita angla lingvo per libroj kaj lernkursoj, protektante la terminon *Globish* kiel registritan markon por tiu projekto.

Por la dua libro en 2005, li estis subtenata de du kanadanaj instruistoj pri la angla, Philippe Dufresne kaj Jacques Bourgon. En la jaro 2011, *Globish The World Over*, la unua libro verkita tute en Globish de Nerrière kaj David Hon, publikigita en 2009, estis tradukita al 12 lingvoj kaj estis furorlibro en Japanio. Dum tiu sama jaro, *Globish Foundation* kreigis kiel neprofitcela organizaĵo en Aŭstralio kaj en 2013 ĝi havis ok naciajn filiojn.

La proponon de Nerrière diferencigas desde aliaj pri simpligita angla kiel internacia lingvo la aserto, ke Globish ne estas artefarita lingvo, sed internacia dialektido nature stariginta kaj disvolviĝanta. Ĉi tiu dialekto de la 21-a jarcento, kiel ĝi estas nomata de Nerrière mem, originas en ŝanĝo de la internacia geopolitika konscio. Nuntempe oni perceptas la anglajn lingvon kaj kulturon kiel ĝeneralajn valorojn, disigitajn de ĉiu kolonia heredajo. Tio ebligas la starigon de la angla lingvo kiel mondskala komunikada fenomeno, sendepende de ties origino. Robert McCrum en sia libro *Globish: How the English Language Became the World's Language* demandas, „ĉu ĉi tiu revolucio estas kreaĵo de tutmondiĝo aŭ ĉu monda kapitalismo ŝuldas iom da sia energio kaj ŝanĝelteno al monda angla lingvo en ĉiuj el ĝiaj elmontroj, kaj kulturaj kaj lingvaj”. La direktoro de British Council asertas, ke „la denaska logantaro de Unuiĝinta Reĝlando kaj de Usono uzas nur

ĉirkaŭ 1800 vortojn dum 80% de sia parola komunikado en la angla lingvo". La celo, do, ne estas regi la Ŝekspiran lingvon, sed atingi komunikadan sukceson.

Karakterizaĵoj de Globish: La vortprovizo konsistas el 1500 vortoj, suficiaj por ĝusta komunikado. La prononcado celu kompreneblecon, ne perfektecon. Oni uzas simplajn, sed normajn gramatikajojn. La celo estas atingi konversacian nivelon de negocisto aŭ turisto uzeblan en ĉiu mondoparto. Ekzemple, por plifaciligi la gramatikon, oni forigas genran distingon. Tiel anstataŭ diri la vortojn *nephew* (nevo) aŭ *niece* (nevino), oni uzus la esprimaĵon „the son/daughter of my brother" (la filo/-ino de mia frato).

La oficiala retpaĝo estas <http://www.globish.com/>. Tie troviĝas ankaŭ la reta lernkurso. Unua leciono: „We think songs need good words and good music. Simple sentences are the „music” you need to put words in your songs. We want both of them to be good for you.” Oni komencas per legado helpe de 350 plej uzataj anglaj vortoj, lernante dum ĉiu leciono ĉ. kvardekun da novaj ĝis la atingo de la kompletaj 1500 vortoj. La tuta daŭro de la kurso estas planata por 200 instruhoroj „aŭ ses monatoj.” La instrueamo, kontaktebla tra la retpaĝo, troviĝas en Francio, Usono, Kanado, Argentinio kaj Barato.

Kritiko: Kritikantoj de Globish opinias ĝin ilo de kultura imperiismo pro manko de neŭtraleco (uzo de ununura etna lingvo, eĉ se simpligita). Germana lingvisto Joachim Grzega rimarkigas ke, malgraŭ la celo starigi la simpligitan anglan kiel internacian komunikilon, la kulturaj informoj prezentitaj en la lernolibro de 2015 estas nur pri Usono kaj Unuiĝinta Reĝlando. Eĉ pli kritikinda, laŭ Grzega, estas la metodologio. La sistemaj principoj por la ellaborado de Globish estas nenie troveblaj. Videble „ĝi ne baziĝas sur empiria observado, nek sur dialogoj inter denaskulo–nedenaskulo aŭ nedenaskulo–nedenaskulo”. Cetere, jam ekzistas pluraj proponoj pri uzo de simpligita angla kiel internacia pontolingvo: *International English, Special English, Essential World English*, ktp., do Globish alportas nenion novan.

Nerrière mem proponas agnoski la nuntempan rolon de la angla lingvo kiel ilon necesan por komuniки, ne kiel vehiklon de literaturo kaj kulturo. Tial li emfazas, ke Globish ne estas vera lingvo kiel la etnaj. Etnaj lingvoj estas „kultura DNA” kaj, kvankam li celas la uzon de Globish kiel internacia komunikilo, Nerrière rimarkigas, ke ĝi malsamas al Esperanto. Li opinias Globish natura lingvo de neanglaj denaskuloj. J.P. Davidson nomas Globish „*organic patois*”, lingva variaĵo dependa de dialektaj kaj malsimila al tiu en fonologioj, morfosintaksaj kaj leksikaj trajtoj. „Globish estas la plej nova kaj plej vaste parolata lingvo en la mondo”, li diras. Ĝi ne estas, kiel Esperanto aŭ Volapük, formale planita lingvo, sed konstante adaptiĝanta, stariganta nur per praktika uzado kaj parolata en ia formo de ĉirkaŭ 88% de la homaro.

Al la demando, ĉu Globish estas *pitiful*, la plej multaj spertuloj respondas negative. Ĝi estas nur simpligita angla sen idiomajoj por faciligi la komunikadon inter neanglalingvanoj. Tamen audeblas aliaj, kiuj parolas pri „mondskala pitiful”. Sed, pitiful estas utila nur por limigita aro da funkcioj, kiel komercado kaj negocado. Pitifulaj lingvoj estas tiel simplaj, ke – aŭ plej ĝuste – homoj uzas ilin nur por malgranda gamo de celoj. Aliaj generalaj karakterizaĵoj de pitifuloj estas la malesto de denaskaj parolantoj, la simpligo de lingvaj formoj kaj la miksaĵo de lingvoj. Globish plenumas ĉiujn tiujn karakterizaĵojn krom la lasta. Resume, Globish de Nerrière ne estas *global English* (tutmonda angla), sed planlingvo bazita sur simpligo de la angla lingvo. Kvankam la aŭtoro defendas ĝian naturecon, lia propono estas planita, ekz. la listo de 1500 vortoj.

Aliflanke, ekzistas la ĝeneralaj opinioj, ke iu mondskala dialekto de la angla starigas kaj nature evoluas.

Bibliografio

- Basic English: <http://ogden.basic-english.org/basiceng.html>
- Bibliografio de 196 verkoj en Basic English: <http://ogden.basic-english.org/texts.html>
- Farris, Michael (2014): The psychological economy of the English language industry. En: *Język. Komunikacja. Informacja* 9 2014, Rys, Poznań, 27–47
- Globish: <https://www.thoughtco.com/globish-english-language-1690818>
- Globish Foundation: <http://www.globishfoundation.org/>
- Gobbo, Federico (2015): Transnational communication in a „glocalized” world: in search of balanced multilingualism. En: *Język. Komunikacja. Informacja* 10 2015, Rys, Poznań, 196–208
- Grzega, Joachim (2006): *Globish and Basic Global English (BGE): Two Alternatives for a Rapid Acquisition of Communicative Competence in a Globalized World?* En: Journal for Euro-LinguiстиX (ELiX), 1–13.
- Horst, Hans (1948): *Was ist Basic English?* Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg
- Jiménez García, Fátima (2016): *Globish. Ĉu natura dialektu aŭ ĉu planlingvo?* Studenta laboraĵo de Interlingvistikaj Studioj de UAM, Poznano, manuskripto, 9 p.
- Kachru, Braj B. (1983): Models of new Englishes, en: Cobarrubias, Juan & Joshua A. Fishman (ed.): *Progress in Language Planning. International perspectives*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York – Amsterdam, 145–170
- Knapp, Karlfried & Christiane Meierkord (2002): *Lingua franca Communication*. Peter Lang, Frankfurt/Main
- McCrum, Robert (2013): *Globish: How the English Language Became the World's Language*. W.W. Norton & Comp., New York
- Nerrière, Jean Paul & Philippe Dufresne & Jacques Bourgon (2005): *Apprenez le Globish*. Eyrolles, Paris-Cedex
- Ogden, C. K. (1930): *Basic English: A General Introduction with Rules and Grammar*. Kegan Paul, London
- Plain Language Association International: <http://plainlanguagenetwork.org/>
- Templer, Bill (2005): *Revitalizing the Basic English of Ogden and Richards: Toward New Conceptions of a People's English as a Lingua franca*. Diplomlaboraĵo, Rajamangala University of Technology, Srivijaya Amphoe Sikao, Thailand

Figuroj

Figuro 15.1: <http://www.basic-english.org/learn/panopticon.html>

Figuro 15.2: https://eo.wikipedia.org/wiki/Baza_Angla

Figuro 15.3: <http://ogden.basic-english.org/sbe30.html>

Demandoj

1. Kiom da homoj lernas la anglan kiel sian duan lingvon?
2. Kia estas situacio en via lando? Kiom longe la lernantoj lernas la anglan?

3. Kia estas la nivelo de la scioj de la angla en via lando?
4. Ĉu ekzistas instanco (ekz. akademio) por normigi la lingvouzon en via lando?
5. Ĉu ekzistas akademio aŭ simila reguliga instanco por la angla lingvo?
6. Kiu decidas pri la ĝusta lingvouzo?
7. Kion oni ĝenerale rekomendas por faciligi la lingvouzon?
8. Ĉu vi konas iun tipon de ESP (English for Special Purposes)?
9. Kio estas „Controlled natural languages”?
10. Kiu estis aŭtoro de Basic English, kiu estis lia profesio?
11. Kiu estas la bazaj principoj de Basic English?
12. Kiel dividigas la vorptovizo?
13. Kiu politikisto subtenis la enkondukon de Basic English kaj kial?
14. Kiu organizoj reprezentas Basic English?
15. Kiel ĝi disvastiĝis en interreto?
16. Kial, laŭ via opinio, Basic English ne estas instruata en la lernejoj?
17. Ĉu Basic English, laŭ via opinio, povus helpi en la instruado de la angla lingvo?
18. Kiu rimedojn vi proponus por plifaciligi la lernadon de la angla?
19. Kion oni riproĉas al Basic English?
20. Kio estas *Simple English*, *Special English* kaj *Specialized English*? Kie ili uziĝas?
21. Karakterizu Globish.
22. Kio alproksimigas Globish al piĝinoj?
23. Kio estas *Plain English*?

Skribaj taskoj

1. Trovu informojn kaj prezentu la staton de la instruado kaj konoj de la angla en via lando.
2. Karakterizu iun de la projektoj por plifaciligo de la angla.
3. Priskribu iun projekton de la angla por teknikaj kaj informadikaj celoj, ekz. *Processable English*, *Gellish Formal English*, *ClearTalk*, *ModeLang* k.a.
4. Serĉu paralelojn al Basic English en aliaj lingvoj (ekz. franca, germana, slovaka...).
5. Legu kaj recenzu iun verkon pri la tutmonda angla.
6. Komparu la vortprovizon de Basic English kun tiu de Esperanto. Kiu vortoj/radikoj estas internaciaj (grek/latin-devenaj) kaj kiuj anglosaksaj?

16. Conlangs

16.1. Komencoj en interreto

La unuaj eksperimentoj kun interreto en Usono datiĝas ekde 1969, en la nun konata formo ĝi stabiliĝis en 1983. En la jaro 1991 ekfunkciis pere de elektronika poŝto diskutrondo pri planlingvoj „Constructed Language Mailing List” (<http://listserv.brown.edu/archives/conlang.html>), organizita de John. B. Ross, kun keldek membroj, krom usonanoj temis pri interesitoj el Kanado, Britio, Aŭstralio, Nederlando, Danlando kaj Germanio. La plej ofte diskutataj temoj estis:

- kelkaj specifaj planlingvoj, en la grupo troviĝis uzantoj de Esperanto, Glosa kaj Loglan-Lojban
- uzo de planlingvo en perkomputila tradukado
- kreado de novaj lingvoj por internacia komunikado, ekz. Voksigid, Vorlin
- lingvokreado kiel nova artoformo
- kreado de lingvoj por fantaziaj mondoj kiel tiu de *The Lord of the Rings*
- revuo pli planlingvoj *Journal of Planned Languages* de Rick Harrison
- kreado de plurlingva vortaro de dumil bazaj anglaj vortoj kun traduko en planlingvojn

La diskutlingvo estis la angla, do por partopreni necesis havi ne nur bezonatajn komputilan ekipaĵon, sed ankaŭ lingvokonojn de la angla (kiuj tiam estis ekz. en orienta Eŭropo relative raraj).

Tiun ĉi agadon forte antaŭenpuĉis la invento de tuttera teksaĵo (ttt = www por World Wide Web), kiun lanĉis la brita informadikisto Timothy Berners-Lee por CERN (Conseil européen pour la recherche nucléaire, sidejo en Meyrin, Svislando) en 1989, ĝi publikigis en 1991, en 1993 estis plibonigita en Usono kaj ekde 1994 plene establigis en interreto. Ankaŭ ĝi dekomence funkrias en la angla lingvo kaj havas, pro pli bonaj komputilaĵoj, plej multe da uzantoj en Usono (Silicon Valley estas la plej granda monda produktejo de komputileknologioj). Jam ekzistantaj aŭ ĵus naskiĝantaj komunumoj de interlingvemuloj prompte kreis siajn paĝojn ĉe ttt, kiu ebligis tujan disvastigon.

Termino „Constructed Languages”, mallongige *conlangs*, do „konstruitaj lingvoj” ĝiĝis en interreto ĝenerale akceptata supernocio (ekzistas certa antipatio de kreantoj de conlangs por la termino „planlingvo”). Diversaj subkategorioj, kiuj intertempe amasiĝis, kutime ne respektas diferencon inter maniero kaj celo de la lingvokonstruado. Ekzemple, la membroj de unu el la plej malnovaj grupoj *Projecto Auxilingua* (1996–2005) atestis sian aktivecon en la kampoj de *auxlangs* (auxiliary languages), *artlangs* (art languages), *planlangs* (planned languages), *devlangs* (developed languages) kaj *worldlangs* (world languages) – evidente kelkaj el la indikitaj kampoj trakovras sin. En 1996 el *Constructed Languages Mailing List* apartiĝis *Auxiliary Languages Mailing List* por kreado, pridiskutado kaj uzado de internaciaj helplingvoj.

16.1.1. Projecto Auxilingua

Iniciatinto de tiu ĉi grupo estis membro de la supre menciiita reta diskutrondo Jay Bowks (Jacinto Javier Bowks de la Rosa), usona lignvoinstruisto, kiu, lerninte lingvojn Esperanto,

Latino sine flexione kaj Interlingua, lanĉis projekton de helplingvo *Auxilingua* en 1979, pli malfrue kelkajn aliajn, kaj poste koncentriĝis al kolektado de informoj pri helplingvoj (Auxlangs). Sur la retpaĝo, kiun li nomis laŭ sia unua projekto *Projecto Auxilingua*, li kolektis informojn pri planlingvoj kaj registris interesitojn pri ili, precipe ankaŭ aŭtorojn de novaj projektoj. Li komencis modeste per listo de malnovaj projektoj, bazita ĉefe sur la libro de Mario Pei *One Language for the World* (1958), kiun li daŭre kompletigis per informoj ne nur pri malnovaj, sed ankaŭ pri novaj projektoj. La paĝo alportis komence de tiu ĉi jarmilo minimuman informon pri 68 projektoj ekestintaj inter 1734–1995 kaj pli detalajn indikojn kun alipaĝaj ligiloj pri 36 aliaj, ekestintaj ĝis la jaro 2000, ekz. Romanova (David Crandall 2000), Esperando (Jay Bowks 2000), Esperanto sen fleksio (Rick Harrison 1999), Frater2 (Paul Bartlett 1997), Pluranto (Softex Ltd. 1997), Latino moderne (David Stark 1996), Ekspresso (Jay Bowks 1996), Sen:espera (Jeffrey Henning 1995), Lingua Franca Nova (George Boeree 1995), Eurolang (Philipp Hunt 1995). En la rubriko *Members of Auxiliary Language Community* estis ĉ. 250 interesitoj kun interreta adreso, 64% el ili usonanoj. En la jaro 2005 la paĝon kunkreis deko da helpantoj. En la kategorio de helplingvoj registriĝis ĉ. 650 lingvoj, la plej novaj estis Choton (Pascal Kramm 2004), Ygyde (A. Nowicki & P. Hassel-Zein 2004), 353 (Marcello Martinelli 2003), 2004 (Jacques Dehé 2003), Inter-esperanto/Baza (Greg Hoover 2003), Fasile (B. Breitenbach 2001) kaj Romanica (Josu Lavin 2001). La listo de interlingvistoj (kun pli aŭ malpli da biografiaj indikoj) kreskis al 1120 personoj, inkludante ankaŭ diversampleksajn informojn pri mortintaj pioniroj de planlingvaj movadoj. La tria listo enhavis bibliografion de interlingvistikaj periodaĵoj kaj libroj. Bowks komence kolektis ankaŭ informojn pri alispecaj lingvoprojektoj, precipe pri Artlangs (ankoraŭ en 2002 enestis 38 da ili), poste specialigis nur pri helplingvoj, kies dokumentado ŝajnis esti pli facila, sed kun disvastigo kaj plibonigo de interretaj kontaktoj ili pli kaj pli amasiĝis. En 2005 Bowks rezignis pri la kolektado kaj forlasis la projekton por dediĉi siajn fortojn al Vikipedio en Interlingua. La paĝo <http://www.auxilingua.orgl> havas ekde 2017-07-27 indikon „under construction” (stato majo 2019).

16.1.2. Bogart Chris' Conlang Webpages

Inter la unuaj, kiuj klopojis laŭcele superrigardigi la lingvokreaĵojn publikigatajn en naŭdekkaj jaroj, estis Christopher A. Bogart, tiam studento de komputilscienco en Oregon, specialiginta pri programlingvoj kaj specialaj lingvoj pri kognitiva modeligo. En sia listo de *Constructed Human Languages* sub <http://www.quetzal.com/conlang.html> uzis kategoriojn Artistic, Experimental, Logical, Personal, Esperanto & Reforms, In Actual Use, Internacional Communication, Fiction: Tolkien, Star Trek, Other, Historical, Latin Reform/Revival kaj Not Listed Elsewhere. La plej ampleksa estis lia listo de fikciaj lingvoj. En la grupo de „Aktuale uzataj lingvoj” apud Esperanto kaj Glosa aperis fikcia lingvo Klingon (Marc Okrand 1967), eksperimentaj Láadan (Suzette Haden Elgin 1982), Loglan-Lojban (James Cooke Brown 1955, rev. 1987), sed ankaŭ Volapük kaj stenografio Dutton's Speedwords (Reginald J.G. Dutton 1935). Estas tute specife por la komenco de interreta erao, ke tiuj ĉi du lingvoj travivis renesancon kaj ke precipe usonanoj revigligis forgesitajn projektojn (ekz. „Yahoo Mailing List for Volapük aficionados” registris

komence de nia jarmilo centon da personoj). En la kategorio „Conlangs for International Communication” troviĝis, krom eŭrope kutimaj helplingvoj, ankaŭ *The Elephant’s Memory, an interactive visual language* (Timothy Ingen Housz 1994–1996) kaj UNL (Universal Network Language, pivota lingvo por duonaŭtomata tradukado, projekto de Unuiĝintaj Nacioj el 1996). Dekon da projektoj, kiuj ial ne taŭgis por la kategorioj, kiujn Bogart estis stariginta, li metis sub „Not Listed Elsewhere”, kie aperis i.a. Basic English (Charles Kay Ogden 1930) apud lingvo por fikcia mondo de teonanoj, *Teonaht* (Sally Caves 1998). La paĝo ne plu estis aktualigita post 1998; post ĝi ekestis pluraj similaj de diversaj aŭtoroj, ni menciu nur Ailanto’s *Language Page*, Chandler James’ *Scattered Tongues Site* kaj *Artificial Language Lab* de Richard Harrison.

16.1.3. Kennaway Richard’s Constructed Languages pages

Sub <http://www2.cmp.uea.ac.uk/~jrk/conlang.html> ofertas Dr. Richard Kennaway, brita universitata docento specialiginta pri artefarita inteligento, alfabetan liston de planningvoj. Ĝi ekestis en 1996, enhavis 270 conlangs en la jaro 2001, 290 en la jaro 2002 kaj 312 en la jaro 2005. Parto de la kolektita materialo kun ligiloj estas identaj kun la paĝoj de Richard Harrison kaj de Jeffrey Henning. La listo donas mallongajn karakterizilojn de unuopaj projektoj, por detaloj oni devas alklaki la nomon kaj estas konektitaj kun la originala retpaĝo. Multaj el la konektoj en majo 2019 ne plu funkciis. La paĝo, fine de naŭdekaj jaroj prezenta kiel unu el la plej ampleksaj en la reto, utilas, se la uzanto scias, kion li volas serĉi – el la alfabeto ordigo ja ne klaras, ĉu temas pri helplingvo, lingvo arta, fantazio, literatura, eksperimenta aŭ alia. Enestas la plej konataj helplingvoj, Tolkienaj lingvoj, la Klingona kaj multe da fikciah lingvoj. Aparte estas listigitaj kelkaj konstruitaj skribsistemoj, kelkaj fikciaj mondoj, kelkaj normigitaj etnolingvoj (Bokmål, Nynorsk, la hebrea, la sanskrita), kelkaj naturaj lingvoj (la eŭska, Chinook, Mingo, uralaj lingvoj) kaj ligiloj al diversaj paĝoj pri lingvokonstruado, lingvaj statistikoj, lingvogenerado kaj perkomputila instruado. La lasta aktualigo: 2005.

16.1.4. Kelkaj interlingvistikaj eseoj

Historia enkonduko: Sub la titolo *How to Build a Language* (kiel konstrui lingvon) troviĝis historia-interlingvistica eseo de la usona esperantisto Donald Harlow (1942–2008) el la jaro 2000, kun aparta permeso kopii kaj uzi ĝin kun fontoindiko (alirebla tra <http://literaturo.org/HARLOW-Don/Esperanto/eaccess/eaccess.book.html>). La aŭtoro sentis bezonon ne nur starigi listojn kaj ligilojn, sed ankaŭ kompili koherajn informojn pri la plej gravaj kaj konataj ekzistantaj planlingvoj. Tio estis nepre utila ago, ĉar neinformita interretumanto, vidanta ekz. la paĝon de Richard Kennaway, povis ja sekvi alfabetajn listojn de konstruitaj lingvoj kaj informiĝi pri unuopaj projektoj, sed ne pritaksi ilian gravecon aŭ malkovri rilatojn. La eseo taŭgas kiel informa enkonduko kaj estas kompletigita per bibliografiaj indikoj. La prefaco klarigas aprioran kaj aposterioran principon de lingvokonstruado kun kelkaj ekzemploj kaj resumas ĝian eŭropajn antaŭhistorion. Sekvas unuopaj ĉapitroj pri principoj, historio kaj nuna stato

de Volapük, Esperanto, Ido, Occidental, Basic English, Novial, Interglossa kaj Glosa, Interlingua, Loglan-Lojban, Neo kaj Klingon. Eŭropano eble miras pri envicigo de la lastaj tri, kiuj, male al la antaŭe pritraktitaj, ne estas internaciaj helplingvoj (kiel Harlow ĝuste indikas, Loglan ekestis por testi la Sapir-Whorf hipotezon, Neo mortis kun sia aŭtoro kaj Klingon estis konstruita por filmserio *Star Trek*), sed ili estas en Usono tre popularaj. La laboro de Harlow ne estas esence originala, sed ĝi estis unu el la unuaj tiaspecaj disponeblaj en interreto.

Gvidlinioj por konstrui optimuman helplingvon aperis iom poste, laste reviziite en 2001, sub titolo *Proposed Guidelines for the Design of an Optimal International Auxiliary Language* (<http://www.invisiblelighthouse.com> – en majo 2019 ne plu funkcianta) sur unu el la plej ofte vizitataj retpaĝoj de Richard K. Harrison. Enkonduke li premisas, ke homoj bezonas iun „interlingvon”/„lingua franca” por mondwide interkompreneĝi, sed la jam funkcianta angla lingvo eble estas malfacila por „personoj malpli inteligentaj kaj tiuj, kiuj ne havas tempon aŭ talenton por lerni”. La optimuma internacia helplingvo do devas esti facile lernebla, sed krome riĉa por ĉiutaga konversacio samkiel por specialaj fakaj informoj, komputiltraktebla kaj aldona kulturo neutrala. En unuopaj ĉapitroj Harrison pritraktas jenajn konstrupartojn: Fonologio: elektado de morfemoj, fonotaktiko, distingo de fonemoj. Ortografio. Morfologio: vortkunmetado, alomorfio. Vortaro: vort-fontoj, semantiko. Gramatiko: facileco, sintakso (bezonoj, SVO-aliro, infleksio, minimumiga aliro, ambigueco, ĝenro, transitiveco). Komputila trakteblo. Konkludo: aldona al ĉi kriterioj necesas iel konvinki homojn uzi tiajn lingvojn, alie „artefaritaj helplingvoj daŭre restos nepopularaj”. Se oni ne prikonsideras la postulojn starigitajn de IALA, jam en 1991–1994 aperis similaj (cetere de Harrison menciiitaj) postuloj de Rick Morneau por optimuma mašintraduka lingvo (sur la paĝo <http://www.glossopoeia.org/> ne plu trovebla en 2019).

Jam en 1996 (laste reviziite 1998) Harrison lanĉis propran sistemon de klasado de conlangs. Kiel kutime, sub la nocion de conlang apartenas kaj kelkaj vortoj kaj frazoj (en tiu senco 11 conlangs de Tolkien) kaj kompletaj sistemoj kiel Esperanto. La proponata klasado, la unua siaspeca en interreto, baziĝis ekskluzive sur la plejmulto da vortaraj fontoj. Ĝi respektis la tradician diferencon inter aprioreco kaj aposterioreco, sed en detaloj ĝi estis sen rilato al reale ekzistantaj planlingvoj:

1. a posteriori
 - 1.1 modified or revived single natural languages
 - 1.1.1 Latin
 - 1.1.2 Modern English
 - 1.1.9 others
 - 1.2 modifications of single a posteriori artificial languages
 - 1.2.1 Esperanto reform projects
 - 1.2.9 others
 - 1.3 combinations of closely-related artificial languages
 - 1.4 blends of closely-related natural languages
 - 1.4.1 pan-(Indo-)European vocabularies
 - 1.4.1.1 Romance vocabularies
 - 1.4.1.2 Germanic vocabularies
 - 1.4.1.3 Romance-Germanic mixtures
 - 1.4.1.4 Slavic vocabularies

- 1.4.1.9 other
- 1.4.2 Uralic vocabularies
- 1.4.3 Sino-Tibetan vocabularies
- 1.4.4 Afro-Asiatic (Hamitic-Semitic) vocabularies
- 1.4.5 Niger-Kordofanian and Nilo-Saharan vocabularies
- 1.4.9 other
- 1.5 combinations of heterogenous natural languages
 - 1.5.1 words essentially unaltered
 - 1.5.2 words filtered or modified by phonotactic/morphological rules
- 2. a priori and mixed type
 - 2.1 speakable languages
 - 2.1.1 philosophical languages (categorical vocabularies)
 - 2.1.2 a priori but non-categorical vocabularies
 - 2.1.3 mixed type (a priori-a posteriori) vocabularies
 - 2.2 unspeakable projects
 - 2.2.1 pasigraphies (symbol/icon languages)
 - 2.2.2 number languages
 - 2.2.3 pasimologies (gesture languages)
 - 2.2.9 others

Harrison krome kunmetis 50-paĝan bibliografion de planlingvoj eksklude Esperanton (<http://www.rickharrison.com/language/bibliography.html>) pri la fontoj akireblaj en Usono (ne plu funkcianta en 2019). Li mem estis kreinta helplingvon Vorlin (<http://www.vorlin.org/>), la unua versio el 1991, laste reviziita en 2008. La nombro de helplingvoj nun konstante kreskas, eĉ se Harrison jam en 1997 donis iom amaran „adiaŭ al helplingvoj” (en 2019 ne plu funkcianta fonto: <http://www.rickharrison.com/language/farewell.html>), dirante, ke la publika akcepto de planlingvo estas tre malprobabla, ĉar homoj ja pretas akcepti arbitrajn kaj neregulajn formojn toleratajn de la tuta kulturo, sed ne samspecajn „cimojn” en la lingvo, kiun iu elpensis. Oni respektas neregulaĵojn en etnolingvo dirante, ke la lingvo tiel nature funkcias, sed la planlingvon oni submetas al troige kritika esploro. Kroma problemo estas la kverelemo de lingvoinventistoj, kiuj reciproke sin atakas ĉefe en la interretaj forumoj, pledante ĉiu pri sia propra projekto. Kial tamen iuj planlingvoj sukcesis, tion esploras la aŭtoro de la sekвanta eseо:

Pensoj pri sukceso de internaciaj helplingvoj: „Thoughts on IAL Succes” (<http://www.panix.com/~bartlett/thoughts.html>) verkis Paul Bartlett inter 1997–2001. Sur lia paѓo (laste ĝisdatigita en 2016) krome aperis informoj pri helplingvoj la plej konataj en Usono – al tiuj apartenis krom Interlingua, Esperanto, Ido, Volapük, Occidental, Novial kaj Glosa ankaŭ la plej novaj kiel Vorlin, aUI, NGL, Ceqli kaj Gilo. En sia eseо li indikis sep faktorojn, kiuj laу lia opinio maksimume kontribuis al sukceso de internaciaj helplingvoj: (1) „Right Place at the Right Time”: kiel ekzemplo estas montrata Volapük, kiu aperis јus kiam eуropanoj bezonis komercan interkomunikilon – en Usono estintus tia propono superflua. (2) „Good Enough”: Esperanto frontas al multaj kritikoj, tamen ĝi estas pli bona ol Volapük, do se definitive ne ekzistas io pli bona ol Esperanto, ĝi estos ankoraу sufice bona. (3) „Stable Base”: Jam Mario Pei remarkis, ke la planlingvoj ne devas esti perfektaj, sed akceptataj kaj uzataj. La uzado alproksimigas ilin al etnaj lingvoj; ilia artefariteco – kaze

de Esperanto „La Fundamento” – igas ilin eĉ pli stabilaj. (4) „Dispersal”: Esperanto eble sukcesis pro tio, ke la unuaj lernolibroj aperis en grandaj lingvoj rusa, germana, angla kaj franca. Krome Zamenhof tre frue lanĉis movadon. (5) „Enthusiasm”: La internacilingvaj movadoj estas organizitaj laŭ religiaj aŭ politikaj modeloj kun ĉiuj koncernaj rimedoj kiel propagado, konvinkado, informado, amo kaj obstino. (6): „Organization”: Akademioj, naciaj organizoj, kluboj, rondetoj k.s. multe helpas diskonigi kaj manipuli la lingvon. (7) „External Events”: La dua mondmilio en Eŭropo damaĝis planlingvajn movadojn; kelkaj, kiel Latino sine flexione, ne plu travivis ĝin.

Resume, Bartlett jes ja vidas, ke nuraj lingvistikaj faktoroj estas malfortaj por disvasti la lingvon, sed nelingvistikaj, kiel organizajo kaj entuzisamo helpas. La faktorojn ekonomian kaj politikan, pro kiu prosperas la angla, li tamen pretervidas, same kiel Harrison kaj aliaj, ekz. Philip Hunt, kies konsiloj „How a common language for the EU could be established” (Kiel povus stabiliĝi komuna lingvo por Europa Unio) aperis en 1998 (ne plu funkcianta fonto en majo 2019: <http://www.vision25demon.co.uk/el/intro.htm>).

16.2. Langmaker (metiejo kaj arkivejo por konstruitaj lingvoj) kaj kelkaj posteuloj

La plej imponan kolekton de conlangs kaj la plej ampleksan oferton de servoj havis profesie administrata portalon „Langmaker” (originale <http://www.langmaker.com>) de Jeffrey Henning. Li interesigis pri conlangs ekde junago, en 1982 li publikigis sian unuan fantazian gnomlingvon Karklak; sekvis pluraj aliaj, la plej konataj estas Fith, Dublex kaj Kali-Sise. En 1995 li startigis publikigadon de reta revuo *Model languages*. Ties unua numero enhavis la intertempe famiĝintan enkondukon en lingvohobiadon *An introduction to the hobby of model languages*: „Some people build model airplanes, some craft model trains and some... well, they invent model languages. Model languages can be everything from a few words of made-up slang to a rigorously developed system of interrelated imaginary tongues. It is not a hobby many people know about, since model languages cannot be flown in the park like a model airplane or displayed in full glory in the basement like a model railroad. Model languages exist on paper or in computer files and may be shared only with a few close friends or may be used to give depth to imaginary worlds read or watched by millions.”

Same kiel aliaj kolektantoj de lingvoprojektoj, Henning estis rimarkinta, ke la nombro de internaciaj helplingvoj kaj eksperimentaj lingvoj estas eta kompare al tiuj kreataj „just for fun”, do por propra plezuro, por amika rondo, por fantazio lando aŭ virtuala mondo. Tiel same kiel oni fabrikas trajnomodelojn, oni kreis lingvomodelojn – jen simpatia kaj nobla hobio, kies ŝatantoj ricevas tra interreto elstarajn eblojn por publikigo kaj kontaktigo. Henning ekkonis novan tendencon, kuraĝigis la aŭtorojn, kolektis, pridiskutis kaj komentis ĉiuspecajn senditajn conlangs (kaj malnovajn kaj novajn) kaj katalogis ilin en superrigarda databazo, ĉiun kun mallonga karakterizo kaj ligilo al koncerna retpaĝo. Krome li kreis apartajn dosierarojn por skribsistemoj, neologismoj, lingvistikaj libroj kaj aliaj materialoj utilaj por lingvokreado. Tre populara estas ankaŭ kolekto de tradukoj de la biblia „Babela teksto” Genesis 11:1-9, en centon da conlangs (tiam <http://www.langmaker.com/babelintro>.

htm), kiu iğis ĝenerale uzata kaj respektata traduka normo por ĉiuj lingvokonstruantoj. Kelkaj specimenoj troveblas sub <https://www.frathwiki.com/Babel>.

Langmaker, sendube la plej konata kaj plej ofte vizitata ejo koncernanta lingvokonstruadon, ĝis la jaro 2008 registris ĉ. 2000 ĉiuspecajn conlangs; tre multaj el ili estis lanĉitaj pere de interreto. Por ilia klasado Henning uzis kategoriojn, kiuj respegulis la disponeblan materialon:

- fictional (fikciaj lingvoj, uzataj en literaturo, filmoj, ludoj k.s., karakterizantaj siajn uzantojn)
- fictional diachronic (lingvoj kun ellaborita fikcia historio ekde pralingvo aŭ lingva familio)
- fictional naming (vortaro ellaborita por nomoj de fikciaj homoj, popoloj, landoj, lokoj k.s.)
- international auxiliary (helplingvoj por tuta mondo aŭ parto de ĝi – tradicie Eŭropo)
- logical (lingvoj forigantaj plej eble multan ambiguecon el homa komunikado)
- model (inventitaj por komunikado de fikciaj personoj)
- personal (por persona amuzo)
- philosophical (aprioraj)
- stealth (por sekreta komunikado)
- superset (por anstataŭi naturan lingvon).

Kiel vidiĝas el la klasado, fikciah (fantaziah) lingvoj estas la plej disvastigita kategorio. Krom alfabetaj listoj de lingvoj kaj aŭtoroj ekzistis ankaŭ listo kronologia, kiu tradicie komenciĝis per Hildegard de Bingen en la jaro 1100. En la jaroj 1990–2000 eniris 189 nove konstruitaj conlangs, en 2000–2003 pli ol kvinten, la portalo pli kaj pli populariĝis kaj komencis oferti profesiajn servojn por lingvokonstruado. Al ili apartenis i.a. kontraŭpagaj konsultservoj al aŭtoroj kaj artistoj por kreado de lingvonomoj por fantaziah kaj sciencfikciaj verkoj, gvidlinioj por ellaboro de tiaj lingvoj, evoluigo de 14 000-vorta vortprovizo, planoj por surmerkatigi novajn helplingvajn projektojn, helpoj al firmaoj por krei nomojn de novaj produktoj, servoj kaj varo-markoj, kreado de komputilaj programoj laŭ postuloj de klientoj. Utila estis ankaŭ ĝisdatigata listo „Index of resources“ kun ligiloj al cento da parencaj retpaĝoj, kiel Audience, Uglossia, Conlang Manifesto, Conlang IRC Server, Conlanguage, EngCore, Artlangers Community, Livejournal Conlangs Community, Neographies Discussion Group, Zompist Bulletin, Elfling, Geofiction Club, Germaniconlang, Ideolengua, Romance Conlang List, Slaviconlang, Ancien Scripts, Yahoo Groups for Conlangs, Language Creation Society kaj multaj aliaj. Ĉio estis subtenata kaj administrata de volontuloj, specialigitaj pri diversaj kampoj, inkluzive de „scouts“, kies tasko estas traktribradi interreton serĉante nove aperintajn conlangs.

En 2007 Langmaker transiris al vikia formato en „Software Media Wiki“, kiu ebligis al ĉiuj interresuloj mem eniri kaj kontribui al la paĝaro. Tiu paĝaro fermiĝis en 2008. Sub <http://www.langmaker.com-about.com/>, ĝisdatite en 2009, troviĝis Langmaker 1.10., ofertanta programaran aplikon por lingvokonstruado, kiun ĉiu interesulo povis elŝuti al sia komputilo aŭ poŝtelefono, por „konstrui sian propran lingvon dum minutoj“, kiel promesis la ĉefpaĝo. La domajno estis aĉetita en 2015 de Fethi Güler, kun neniu rilato al lingvoj, poste atakita de virusoj kaj forigita. Langmaker estis nova fenomeno en la kampo de lingvokonstruado, ĉar ĝi bontempe kaptis kaj dokumentis la plej novan modon, nome lingvokreadon pro hobiaj celoj, subtenatan per interreto.

La tradicion de Langmaker imitas multegaj portaloj kaj vikioj, ofte tiom interkonektitaj, ke la uzanto eniras ŝaltmašon kaj perdas orientiĝon. Al ili apartenis ekzemple *Unilang* (en 2019 ne plu trovebla <http://www.unilang.org/wiki/index.php/Conlangs>) kun 76 projektoj en julio 2009. Nun estas Unilang dediĉita al ĉiuj lingvoj de la mondo, en la listo de praktikataj lingvoj aperis Esperanto kaj sub „artefaritaj” estis listigitaj Ido, Interlingua, Lojban, Lingua franca nova, Novial, Klingon, Quenya, Sindarin, Toki Pona, Solresol. Sub <https://forum.unilang.org> estas ankaŭ babilejo por „specific languages”, kie eblas pridiskuti siajn conlangs.

Conlanger, The Ascevarium, originale sub <http://www.conlanger.com/>, estis kolekto de ligiloj al diversaj konstrupaĝoj, kun prefero por romanaj conlangs, starigita en 2006. Tie aperis, simile kiel ĉe Henning, recepto por konstrui conlangs, ĉifoje speciale latindajn surbaze de la vulgara latina (<http://www.conlanger.com/whatrom.html> © 12/2006 af Aszev). Ekde 2018, la domajno estas ofertata por vendo je \$2.295 (stato majo 2019).

Zompist de Mark Rosenfelder (<http://www.zompist.com/>) startis kiel retpaĝo de conlanger Mark Rosenfelder, kiu ofertis ligilojn al diversaj lingvistikaj kaj fikcilingvaj paĝoj kaj al vikio Wikiquote. La ĉefa valorajo estis *The Language Construction Kit*, kolekto de hipertekstaj dokumentoj, helpantaj konstrui lingvojn, do kvazaŭ „kuirlibro” por conlangs: sonoj, skribmaniero, vortkonstruo, gramatiko, teksto, kun ekzemploj de lia propra conlang „Verdurian” kaj kun multaj ekzemploj el etnolingvoj. Sukceso de la verko, kiun eblas ekde 2010 aĉeti libroforme ĉe Yonagu Books (ekzistas ties tradukoj en la portugalan, hispanan kaj germanan) gvidis al ellaboro de la dua volumo *Advanced Languae Construction* (2012), informanta pli detale pri lingvistiko, logiko, piĝinoj kaj kreoloj, signalingvoj kaj aliaj scioj utilaj por conlangers. En 2013 sekvis *Planet Construction Kit* por kreado de fikciaj mondoj (tiu de Rosenfelder estas „Almea”, kie vivas homoj kune kun fabelaj estaĵoj, uzante 17 diversajn lingvojn), kaj *The Conlanger's Lexipedia*, miksaĵo de leksikono kaj enciklopedio kun informoj pri etimologioj, derivadoj kaj metaforoj, citajoj de anglalingvaj aŭtoroj k.a. En 2015 publikigis *China Construction Kit*, ĉar multaj conlangers opinias la ĉinan grava por estonteco (sur ĝi baziĝas ekz. la marsa lingvo Hanying kaj ties kreolo), kaj en 2018 *Syntax Construction Kit*.

Por pridiskuti lingvokonstruadon, Rosenfelder lanĉis en 2001 interretan forumon *Zompist Bulletin Board* (zompist bboard, ZBB, ĝis decembro 2018 sub www.incatena.org, kie restas la arhivo, nova versio ekde 2019-01-01 sub <https://www.verduria.org/>), kiu intertempe iĝis klasikulo kaj kvazaŭ deviga paĝo por ĉiuj kiuj volas sin nomi „conlangers”. La registritaj membroj prezentas tie siajn proprejn conlangs kaj arde pridiskutas ilin kun ĉiuj eblaj detaloj, samnivele estas pritraktata la kreado de „conworlds” – fikciaj mondoj. Por enmiksiĝi en la diskuton kaj kreadprocezojn estas necesa sperto kaj certa nivelo de informiteco – la paĝo ne taŭgas por naivaj demandoj de komencantoj.

Ekde 2005 funkcias simila forumo *Conlanger Bulletin Board (CBB)*, administrata de Aszev, sub <https://cbb.aveneca.com/>, por conlangs, conworlds, concultures kaj lingvistiko. La ĉefa enhavo koncernas conlangs (preskaŭ trimil temoj), sed eblas diskuti ankaŭ pri similaj temoj koncernantaj etnajn lingvojn. Krome tie ekzistas „Beginners' Corner”, kie eĉ novuloj kaj malspertuloj povas satigi sian scivolemon.

Frath Wiki (https://www.frathwiki.com/Main_Page) estas pli ol dek jarojn ekzistanta vikio, originale ĉe yahoo, en pluraj lingvaj versioj, laste ĝisdatita en 2012, subpaĝoj iom varias, ekz.: Natural languages, Conlangs, Conscripts, Conworlds, Conlang comparison, Lord's Prayer translations, Conlang relays, Mailing lists, Templates for use in articles. La paĝo por conlangs enhavas ekz.: A posteriori conlangs, A priori conlangs, Amerindian conlangs, Auxlangs, Conlang Relay, Conlangs based on English, Exolangs, Funlangs, League of lost languages, Languages Spoken in The 8th World, Languages of Ilethes, Languages of Lucus, Loglangs, Nytal, Qatama, Sample Texts, Types of conlangs (A priori conlang, Artlang, Dadalang, Diachronic conlang, Engineered language, Fictional language, Funlang, International auxiliary language, Logical language, Naturalistic artlang, Philosophical language). Enestas ĉ. 800 laŭalfabete listigitaj, diversgrade ellaboritaj conlangs, plej ofte kun gramatiko, vortareto kaj kelkaj tekstoj.

Conlang Wikia sub <http://conlang.wikia.com/wiki/Portal:Main> kun 3899 paĝoj (en majo 2019) entenas liston de ĉ. 140 aktive evoluigataj conlangs kaj ĉ. 350 conlangs, kies aŭtoroj ne plu estas aktivaj sur la koncerna paĝo. Specialaĵo de ĝi estas konkursoj (challenges) pri tio, kiu kreas la plej bonan lingvon laŭ certaj kondiĉoj kaj liveras ĝin ĝis indikita dato. Tio estis ekz. en 2015 „Xenolang” pri aposteriora lingvo, kiu ne baziĝas sur germanaj, Romanaj kaj slavaj etnolingvoj (ekzemple la hungardevena Avorenta taŭgus por tiu ĉi kategorio), en 2015–2016 „Proto Lang” sur pure aprioraj principoj (ekzemple prilaboro de la rekonstruo de hindeŭropa pralingvo), en 2016 „Slavlang”, kie oni devis krei posteulon de iu el praslavaj lingvoj slavona, malnova orientslava kaj protoslava (ekzemple, la tuta branĉo de nordslavaj lingvoj povus aparteni tien), en 2017 „Middle Anatolian” pri protolingvo inklude de fonetikaj ŝanĝoj.

Conlang Free City sub Conlang Wikia kaj Knee Quickie – „a wiki for conlangs, conworlds, and the Zompist Board community” kun informoj pri auxlangs, artlangs, jokelangs kaj natlangs ekzistis ĝis 2018 sub http://wiki.penguindeskjob.com/Main_Page, tiam enestis ligiloj al:

- Conlang Mailing List: <http://listserv.brown.edu/archives/conlang.html>, la tradicia diskutejo pri lingvokonstruado
- A conlang FAQ: <http://www.geocities.com/Athens/Acropolis/9219/conlangfaq.html>, starigita en 2008 de Dean Easton respondis al la plej oftaj, foje primitivaj demandoj pri lingvokonstruado
- Conlangery & Conworlds, kun pli ol 1500 eniroj, subforumo de Zompist BBoard: <http://www.spinnoff.com/zbb/>, kun ĉ. 4000 eniroj
- Conlang X-Sampa: <http://wiki.penguindeskjob.com/X-SAMPA>, tabeloj kaj speciala konvertigilo por fonetika transskribo Speech Assessment Methods Phonetic Alphabet (ASCII IPA) kiel praktika helpo por priskribo de conlangs
- Polskie forum językotwórców: <http://www.conlanger.fora.pl/>, kompleta forumo por conlangs en pola lingvo
- Conlanger Bboard français: <http://www.conlanger.com/cbbfr/>, forumo en franca lingvo.

En majo 2019 ĝiĝis 1810 paĝoj ankoraŭ respureblas sub <https://wikiindex.org/Conlang>.

16.3. Kelkaj novaj kategorioj

Unu el la problemoj de la Langmaker-posteuloj estas malkongrua klasado de konstruitaj lingvoj kaj koncerna terminologio. La ununura ĝenerale valida termino estas „conlangs”, sed ĉiam denove reklasigataj funlangs, jokelangs, namelangs, naturlangs, fictional conlangs, virtual worldlangs, scifilangs, elflangs, sketchlangs, gnomelangs kaj multaj aliaj terminoj por hobiaj lingvoj estas lanĉataj tute anarkie. Kelkaj originalaj kategorioj estas tamen menciiindaj, ĉar ili reprezentas interesan sociolingvistikan fenomenon.

Personaj lingvoj servas al la propra uzo de siaj aŭtoroj. Multaj homoj inventas plurajn personajn lingvojn kaj poste ne plu multe uzas ilin (kiel ekzemple Jashan A'al, karakterizata kiel „late 20s Caucasian female lesbian conlanger & original fiction/fantasy writer”, kiu lanĉis ĉ. dudekon da lingvoprojektoj, vd. sub <http://wiki.frath.net/User%3AJashan>), sed iuj prilaboras unu lingvon tre detale dum multaj jaroj, uzante ĝin en privata sfero, ekzemple por verki taglibron. Kelkaj aŭtoroj iĝas fluaj parolantoj de sia lingvo. Tiaj lingvoj nomiĝas ankaŭ „hermetic languages”, do „kaŝlingvoj” aŭ „sekretaj lingvoj” kun ia kromsenco de mistikismo. Javant Biarujia priskribis sian Taneraic, (la paĝo http://taneraic.rantz.me/?page_id=2 ne plu atingebla en 2019) „privata negoco inter la mondo ĉirkaŭ mi kaj la mondo en mi; publikaj vortoj simple ne povis garantii al mi la privatan esprimon, kiun mi celis”.

Fikciaj lingvoj estas konscie konstruitaj por fikcia ĉirkaŭaĵo – urbo, lando, mondo, planedo k.s. La plej famaj inter fikciaj lingvoj estas i.a. la klasikuloj *Quenya*, *Sindarin*, elfaj kaj aliaj lingvoj de John R.R. Tolkien, famiĝintaj pro la filmigo de *La Mastro de l'ringoj*, la *Parseltongue* el la romanoj de Joanne K. Rowling pri Harry Potter kaj ties filmigo, la *Klingona*, kreita de Marc Okrand por la filmserio *Star Trek*, kaj pluraj lingvoj, precipe *Dothraki* kaj *Valyrian*, de David Peterson por la filmserio *Game of Thrones* surbaze de la romanoj de George R.R. Martin. Interesa detalo estas, ke la lastaj tri ekestis, same kiel multaj aliaj uzataj en la sciencfikcia kaj fantazia literaturo, nur en la formo de kelkaj vortoj aŭ frazoj (estis do troige nomi ilin „lingvoj”) por karakterizi fikciajn personojn, sed la kreskanta populareco kaj komunumo de favoruloj igis la aŭtorojn ellabori gramatikon kaj vortprovizon, tiel ke la koncernaj hobiaj komunumoj vere parolas klingone, dothrake k.s., ĉefe dum popularaj LARP (Live Action Role Playing) sesioj, kiuj allogas milojn da partoprenantoj. Sekve fondiĝis oficiala organizaĵo *Klingon Language Institute* kaj (gis nun) neoficiala paĝo <https://www.dothraki.org/> por studi la lingvojn Dothraki kaj Valyrian.

Alia ekzemplo estas *Ámman*, fikcia lando, kiun ĝia aŭtoro David Bell, nomata „Grey Wizard” (http://graywizard.conlang.org/amman_iar.htm) kreadas dum kvindeko da jaroj – unue kreigis malplena pejzaĝo kun ebenajo, dezerto, montaro, arbaro kaj marbordo, kie eksetlis kvin grupoj da homoj kun siaj speciafaj karakterizaĵoj ekde bredisto ĝis maristo, kaj el ilia komuna pralingvo ekestis unuopaj lingvoj. La aŭtoro tre detale prilaboradas kaj evoluigas du el ili, nomatajn *Ámman Iar* kaj *Forendar* – la paĝo <http://www.graywizard.net> estas gisdatigata. Ne malpli fama kaj same longe evoluigita estas *Teonaht* de Sally Caves, lingvo de enigma popolo Teonim, vivanta en fikcia lando, kiu portempe elmergiĝas el la maro (vd <https://en.wikipedia.org/wiki/Teonaht>, en 2019 ne plu funkiis la ligilo <http://www.frontiernet.net/~scaves/teonaht.html>).

Mikrolandaj lingvoj estas kreataj por la uzo de virtualaj mikrolandoj kaj mikronacioj. Unu el la plej malnovaj estas jameldanoj, grupo uzanta ĝermanecan conlang *Jameld*. En 1992 ili lanĉis revuon „Zolid Matters”. La oficiala paĝo estas <http://www.zolid.com/zm>. Oftaj estas novaj kolonioj de la Roma imperio aŭ kun oficiala lingvo latina, (ekz. *Nova Roma*, <http://www.novaroma.org/>), aŭ kun elpensitaj latinaj dialektoj, kiel *Monarchy of Ariston* kun lingvo Triparik Tang (https://www.septempontia.org/wiki/Triparic_Examples). Aliaj landoj lude imitas realajojn, ekz. *Pseudobritannia* (<http://www.kallisti.net.nz/PseudoBritannia/HomePage>) la vivon de ĝermanaj triboj en romiaj tempoj kun ilia supozata lingvo; *Mika City* (<http://www.kreativekorp.com/mika/>) kun la lingvo Mikiana parodias modernan vivon en Usono inkluzive de politikaj skandaloj. La klasikulo inter mikronaciaj lingvoj estas la *Talossa* (el *Glhep Talossán*), kreita en 1979 de Robert Ben Madison por lia propre fondita reĝlando. Sub <http://www.talossa.com> oni trovas precizajn informojn ne nur pri la lingvo kaj ties evoluo, sed ankaŭ pri la ŝtata teritorio, flago, blazono, himno, konstitucio, politikaj partioj, popolkutimoj kaj moroj, naciaj kantoj, naciaj festotagoj, famaj pilgrimlokoj, pri gravaj historiaj eventoj, pri oficialaj sportaj kluboj, precipice la basketbala, pri talossa kino kaj televido, ĵurnaloj, famaj homoj, kutimaj manĝoj kaj specialajoj ktp. La reĝlando travisis interesan historian evoluon kun politikaj bataloj, ŝtataj konspiroj, elmigrintoj al diasporo, fondo de konkurenca republiko ktp., kaj post la enkonduko de interreto ĝia logantaro iĝis internacia kaj virtuale atingebla en la tuta mondo. Ankaŭ la talossa lingvo trairis multajn ŝanĝojn kaj (re)stabiligojn. En la kategorion de mikronacioj oni cetere povas envidigi ankaŭ la komunumon „Esperanto-Civito” kun ties parlamento, kortumo kaj leĝoj, kvankam la lingvo ne estis kreita eksplícite por ĝi.

16.4. Kelkaj aktivecoj de lingvokreantoj

16.4.1. Ĉentradukoj

Tre popularaj ludoj inter lingvokreantoj estas ĉentradukoj, funkciantaj proksimume jene: Originala teksto estas tradukita de persono A al ties conlang A. Tiun ĉi tradukon, kune kun gramatiko kaj vortaro de conlang A, ricevas persono B, kiu tradukas el conlang A al sia conlang B kaj sendas kun gramatiko kaj vortaro de conlang B al persono C, kiu laŭvice faras la samon, ĝis la lasta persono retradukas en la originalon. Kiel kontrolo servas sur ĉiuj ŝtupoj traduko en la anglan, kiun havas je dispono la organizanto (eblas eĉ eliri el anglalingva originalo). Povas konkuri du teamoj – venkas tiu, kies retraduko plej alproksimiĝas al la originalo. La plej granda kaj tradicia estas „Conlang Translation Relay”, sub https://www.frathwiki.com/Conlang_relay/TOC estas listigitaj kaj dokumentitaj ĉ. 200 conlangs, kiuj partoprenis. La unuan serion de tradukcenaj konkursoj lanĉis en somero 1999 Irina Rempt (<http://www.valdyas.org/irina/index.html>), la intertempe dudeksesaj okazis en majo 2019. La plej multaj aŭtoroj partoprenas kun siaj personaj lingvoj, sed aperis ankaŭ la Klingona, la latina, Lojban, Volapük, Esperanto. Simila ludo „Conlingual Telephone” ĉe ZBB funkcias inter 2004-2007, aliaj estas ekzemple CBB Conlang Relay, Planetpii Relay, PFJ (Polisch Conlang Relay), Tumbir Conlang Relay, Inverse Relay kaj tiuj de LCC (Language Creation Conferences de LCS):

Figuro 16.1: Emblemo de Language Creation Society

16.4.2. Profesia organizaĵo kun realaj konferencoj

„Conlangers”, kiuj kontattiĝas precipe en la interreto, tamen ankaŭ sentas bezonon persone renkontigi. Tion ebligas interalie *Language Creation Society* (LCS), kiu estis fondita en 2007 en Usono, originale de studentoj kaj docentoj de la universitato en Berkeley (Kalifornio), sed intertempe aliĝis al ĝi multaj interesitoj el la tuta mondo. Ĝia retpaĝo <http://conlang.org/>, estas „*a site for conlangers, would-be conlangers, those interested in or curious about conlangs, and anything else to do with conlanging*” – do la paĝo por ĉiuj, kiuj ajnmaniere interesiĝas pri conlangs, kaj/aŭ mem konstruas ilin. LCS estas gvidata de profesiaj lingvistoj kaj komputilistoj, ekde 2019 de Joseph Windsor, Jan van Steenbergen, Jeffrey Brown, Tobias Fernandez, Sai Emrys kaj 14 aliaj oficantaj personoj. Troveblas ankaŭ listo de ses „officers emeriti” kaj 20 „directores emeriti”.

LCS havas (en majo 2019) 173 membrojn en 25 landoj. La logoo de LCS estas la Babelturo kun eliranta suno en la fono. Ĝia slogan estas „Fiat Lingva” (ekestu lingvo). La oficiala lingvo de la organizaĵo estas la angla. Sur la retpaĝo alireblas utilaj materialoj: komence staris tie la jam menciiita „The Language Construction Kit” de Mark Rosenfelder, lernolibro por la lingvokonstruado, kaj lingvokonstruaj eseoj, ekz. „How to Create a Language” de Pablo David Flores, „Essays on Language Design” de Rick Morneau kaj Glossary of Terms” de Donald Boozer kun pli detalaj informoj, ekz. diversaj subtipoj kaj celoj, samkiel „The Conlang Manifesto” de David Peterson. En 2019 troviĝas en la arĥivo sub „Fiat lingua” materialoj de pli ol sesdek aŭtoroj, en la kategorioj: analizoj, eksperimentoj, artaĵoj, priskriboj de conlangs, eseoj, intervjuoj, literaturo, prezentaĵoj – demonstraĵoj, recenzoj. Unu el novaj paĝoj estas la programo „Language Builder” de Matthew Luchow: <http://matthewluckow.com/portfolio/the-language-builder/> kaj aparta blog-paĝo <http://aggregator.conlang.org/>.

Krome alireblas informoj pri membreco, pri lingvokrea literaturo kun ligoj al gravaj libroj kaj retpaĝoj, la blogopaĝo kaj podkasto de LCS kun aŭdvidaj dokumentoj, informoj pri retaj lingvoludoj (ekz. „Game of Throns”), geografia mapo de la lokoj, kie loĝas conlangers, kalendaro de la eventoj – konferencoj, kunsidoj, ludoj ktp. de conlangers, paĝoj kun fotoj, bildoj kaj dokumentoj pri lingvokreado, ligoj al kelkaj lingvokreadaj forumoj

(Conlang mailing list, Conlang FAQ, Auxlang, tlhIngan-Hol, Lojban, ConlangFacebook, LiveJournal, Twitter, CBB, ZBB). Krome oni povas legi aŭ aŭskulti intervjuojn kun famaj aŭtoroj de conlangs aŭ kun verkistoj kiuj interesiĝas pri conlangs. Alloga estas la reta revuo „Language Creation Tribune”, i.a. kun blogoj pri lingvaj kuriozaĵoj de John Quijada. Menciindas ankaŭ biblioteko de lingvistika literaturo, perpoŝte elpruntebla. La societo krome ofertas profesiajn servojn, kiujn oni povas mendi:

- people.conlang.org: listo de kunlaborantaj conlangers kaj de iliaj conlangs kun koncernaj ligiloj
- store.conlang.org: provizo de libroj kaj aliaj helpiloj por lingvokonstruado. Krome ofertiĝas multaj materialoj ankaŭ por konstruado de "conworlds", do virtualaj mondoj, kie conlangs funkcii, kun flagoj, blazonoj, himnoj, mapoj, plano, ktp.- a guide for new conlangers: informoj pri eniro, kontaktoj kaj kunlaboro en la konstrulingvo-komunumoj
- a collection of pedagogical materials: materialoj por instrui aplikatan lingvistikon surbaze de lingvokreado
- a listing of conlang-related research: listo de sciencaj laboraĵoj, akademiaj disertajoj, eseoj, recenzoj kaj similaĵoj.

La ĉefa agadperilo estas interreto, tial ankaŭ la *realaj konferenco* estas sur la retpaĝo dokumentataj kun fotoj, resumoj, teksto kaj videfilmoj. La unua „Language Creation Conference” (LCC) okazis en 2006 en la fondejo, Universitato de Berkeley (Kalifornio). Prezentigis ok prelegoj, pritraktantaj diversajn aspektojn de lingvokonstruado ekde gramatiko ĝis apliko. Ankaŭ la dua konferenco en 2007 okazis en Berkeley, kun 11 prelegoj, la tria en 2008 en Brown Universitato, Providence, havis jam 26 prelegojn kun tre variaj temoj historiaj, lingvopriskribaj, psikologiaj, pragmatikaj k.a. La intereso pri realaj, vivaj kontaktoj de lingvokonstruantoj kreskis kaj transiris la limojn de Usono.

La kvara LCC okazis en 2011 unafoje en Eŭropo, en Groningen (Nederlando). Partoprenis ĉ. 30 homoj el Usono, Skandinavio, Britio, Germanio, Nederlando, Rusio kaj Turkio, multaj aliaj conlangers povis sekvi la tutan konferencon en reta videobildo kaj tra konferanca retsaltilo partopreni la diskutojn. La partoprenantoj estis plej grandparte junaj homoj, kiuj krom bonaj konoj de la angla havas konojn kaj/aŭ scipovojn de aliaj fremdaj kaj konstruitaj lingvoj kaj pri lingvistiko ĝenerale (lingvotipologio, terminologio, gramatiko, fonetiko ktp.). Oni povis aŭskulti kaj pridiskuti 16 prelegojn, kiuj troviĝas sur la retpaĝo de LCS en videoformo; la resumoj kaj fotoj de la prelegantoj estis tie jam unu monaton antaŭ la konferenco. Dum la unua vespero okazis paneldiskuto „Trends in conlanging” kun la plej spertaj kaj longjaraj conlangers kiel David Peterson, Jan van Steenbergen kaj Christophe Grandsire-Koevoets. Dum la dua vespero estis prezентитaj rezultoj de la kvara „Conlang Translation Relay” (conlang-tradukkonkurso), kiun partoprenis 15 aŭtoroj kun siaj lingvoj. La teksto kaj tradukoj estas ankaŭ troveblaj sur la retpaĝo de LCS.

La organiza sistemo, inklude de la LCC-Relay prezento dum la lasta duontago, ripetiĝas ĉe ĉiuj postaj konferenco, pri kiuj oni povas detale informiĝi sur la retpaĝo: la kvara LCC okazis en 2013 en la Universitato de Austin, Texas, kun trideko da ĉeestantoj kaj 15 prelegoj, la sesa LCC en 2015 estis denove en Eŭropo, en la brita Horsham, kun kvindeko da partoprenantoj, 11 prelegoj kaj multaj diskutrondo. La sepa LCC en 2017 en la Universitato de Calgary, Kanado, enhavis 16 prelegojn kaj unu mondan premieron: la

unuan filmon pri conlanging kun prezento de la plej gravaj conlangs kaj intervjuoj kun la aŭtoroj. La oka LCC kun multaj partoprenantoj el Eŭropo okazis en Kembriĝo en 2019.

LCS estas pruvo de tio, ke multaj, ĉefe junaj homoj profunde interesigas pri lingvoj kaj trovas ilin interesaj por eksperimenti, aktivi kaj kunlabori en konstruado de fantaziaj lingvoj kaj virtualaj mondoj, praktiki retajn ludojn kaj roli kiel parolantoj de inventitaj lingvoj. Ĉar la angla lingvo jam funkciias kiel internacia, nur malgranda parto de conlangers serioze okupiĝas pri helpaj lingvoj (momente plej ŝatataj estas pansklavaj lingvoj kaj la minimumo-lingvo Toki Pona), krom tio, ke ĉiu konas – multaj eĉ scipovas – Esperanton. La motivoj por eniri LCS kaj partopreni ĝiajn konferencojn ne estas ĉefe lingvopolitikaj kaj lingvohelpaj, sed sociaj: ĝuo pri lingvokreado kaj partopreno en virtuala lingvokomunumo. Aliflanke, conlanging havas, krom sia sociolingvistika valoro, ankaŭ gravan lingvistikan flankon, tial ĝi trovas intereson en universitatoj: LCS informas, ke en la Universitato de Berkeley instruas David Peterson pri la lingvoj de „Game of Thrones”, lingvistoj el Southern Illinois University kaj University of Arizona informas pri projekto „Teaching linguistics with invented languages”, Skye Anderson skribis en 2015 pri eksperimento farita en 3 usonaj universitatoj kun 500 studentoj: „An invented language for the introductory linguistic clasroom”. Cetere, ankaŭ Federico Gobbo, profesoro de la specia katedro „Interlingvistiko kaj Esperanto” ĉe la Universitato de Amsterdamo, pritraktas dum sia kurso „holivudajn planlingvojn”, kiel li nomas fikciajn conlangs.

16.5. Kelkaj ekzemploj de auxlangs – Romanceconlangs

Ĉar oni ofte uzas interreton kiel arkivejon por alirigi malnovajn, originalajn kaj/aŭ malfacile akireblajn projektojn, tekstojn, revuojn ktp., oni povas trovi historiajn materialojn ekde Descartes, Wilkins ktp. ĝis Latino sine flexione, kaj eĉ sperti novan ondon de intereso pri ili. Tradicie, conlangs surbaze de la latina, vulgara latina kaj latinidaj (Romanaj) lingvoj estas tre forta grupo ankaŭ en interreto. La latinida bazo estas komprenata kiel grava parto de eŭropeca kulturo kaj heredaĵo de la Romana Imperio.

Ekzistas kelkaj dekoj da organizoj, nomataj „sodalitates”, „societates”, eĉ „academiae” (granda parto el ili membras en „Societas Circulorum Latinorum” www.latinitas.com/vita/circuli.html), kiuj aktive praktikas latinan lingvon, organizas latinajn kongresojn, kunvenojn, lernejojn, feriojn, festivalojn kaj ludojn. La plej multaj celas reenkondukon de la latina kiel internacia lingvo en praktika ĉiutaga vivo kaj en sciencoj, do okupiĝas pri ĝi serioze, sed, konforme al la moda ondo de lingvoħobiado oni ofte kreas imitaĵojn de la Romana Imperio, kies influo daŭras en Eŭropo kaj tra eŭropecaj lingvoj ankaŭ en Ameriko.

Unu el ili estas la supre menciiita *Nova Roma*, fondita en 1997 (www.novaroma.org), sur kies retpaĝo legiĝas proksimume jeno: „*Romo metis bazojn de moderna okcidentlanda civilizo... Romo civilizis la mondron kaj ni sentas bezonon rekomeni tiun mision. Nova Roma klopodas revivigi la oran Romanan epokon. Sed tie, kie ni aj antaŭuloj agis per glavoj de siaj legioj, ni disvastigas la Romanan civilizon kaj kulturon per nia propra virtuala ekzemplo.*” Grava programo de la organizaĵo, nomata „Via Romana”, celas revivigi Romajn arton, kulturon kaj moralajn valorojn, virtojn, kiuj mankas al la hodiaŭa konsumsocio. Per revivigo de la Romana kulturo oni volas resanigi la sion kaj igi ĝin

pli bone kompreni siajn civilizajn originojn. La organizaĵo havas kelkcent membrojn, kiuj nomas sin „suverena nacio”. Ĝi logas en geografie starigitaj provincoj, kiuj kovras Eŭropon (*Italia* – Italio, *Britannia* – Britio, *Gallia* – Francio, Belgio, Nederlando, *Hibernia* – Irlando, *Hispania* – Hispanio, Portugalio, *Dacia* – Rumanio, *Pannonia* – Hungario, Slovakio, *Sarmatia* – Rusio, *Thule* – Danlando, Svedio, Finnlando, Norvegio, *Venedia* – Pollando. Usono dividigas en ok provincojn, Kanado en du, kaj du provincoj estas eĉ en Sudameriko. Ne mankas rekonstruoj de novantikaj kaj mezepokaj komunumoj kaj lingvoj surbaze de la vulgara latina aŭ diversaj latinidoj.

Multaj aŭtoroj de latinidaj helplingvoj klarigas sian aktivecon per tio, ke la latina aktive vivas en internaciismoj, kiuj en eŭropa civilizo eniris ĉiujn lingvojn kaj jam estas kompreneblaj, do se oni kolektos tiujn internaciismojn kaj aldonas konforman gramatikon, la internacia helplingvo pretas. Ke jam ekzistas tiaspecaj planlingvoj, ĉefe Interlingua, kreita kun science faka apogo de IALA, tio evidente ne ĝenas novajn aŭtorojn, kiuj venas kun pli-malpli originalaj variantoj de la sama temo. Jen kelkaj ekzemploj.

Romanova estas interromana lingvo de David Crandall, Robert Hubert kaj Michael Edwards el 1999 (Kelkaj lecionj kaj vortaro troveblas sub <https://archive.is/espadiamapas.t35.com>) Ĝi celis esti senpere komprenebla por parolantoj de Romanaj lingvoj kaj do uzebla por milionoj da homoj, kiuj ĝin ne devas lerni, speciale uzebla por tradukoj tie, kie traduko al Romanaj etnolingvoj estus tro malfacila. Ĝi enhavas radikojn komunajn al Romanaj lingvoj.

Specimeno:

Bono dia, i benvenido al Projeto Romanova! Si tu pode leser esto tecsto, donse la lingua nova ce nus clama Romanova sta funzionando multo bien! Nus ave produsido esta lingua con la speransa ce todos los parladores de las linguas roma'nicas modernas podera' comunicar eficasemente entre se. La lingua nova consiste de tres mil vocablos, mas o menos, i elo fu formado di vocablos prendidos di todas las cuatro linguas roma'nicas maiores: el espaniese, el fransiese, el italiiese, i el portugalese.

Good day, and welcome to the Romanova project! If you can read this text (above), then the new language that we call Romanova is working very well! We have created this language in the hope that all the speakers of the modern Romance languages will be able to communicate efficiently among themselves. The new language consists of three thousand words, more or less, and it was formed from words taken from all four major Romance languages: Spanish, French, Italian, and Portuguese.

La prezento de Romanova ekzistis en 15 lingvoj, la lernolibro en 4 lingvoj, aldone angla-Romanova vortaro kaj tekstaro.

Romániço: Grupo da usonaj mezlernejanoj (sub <https://en.wikipedia.org/wiki/Romániço>) ne aperas iliaj nomoj) eksperimentis en 1991 kun Esperanto, Ido kaj Interlingua, kaj rezulte venis al ilia latinida prototipo, klasifikata kiel esperantido. La lingvo estas plukonstruata laŭ sekvaj reguloj: (1) la vortprovizo havas latinidan bazon, la vortoderivado estas konsekvenca, antaŭvidebla, „etimologie Romana”, (2) la prononco respektas la latinan inkluzive de la akcento (3) la gramatiko estas komplete regula kaj pli simpla ol en Esperanto, ekzemple ne ekzistas deklinacio, do la akuzativo estas nedeviga, en la kazoj de dabo (ekz.

inversa vortordo) uzebla kun prepozicio (4) speciala difina artikolo karakterizas tutan klaso da substantivoj (5) verbaj formoj estas distingaj, ili povas esti kaj sintezaj kaj analizaj. Specimeno: *Saluto, eske vi potan parlar Románico?* (Hello, do you speak Románico?) *Quante kostan equistos? Placeban ad mi komprar equista.* (How much are these? I'd like to buy this one.) *Graticio! Quo? Mi jam pagin por equista!* (Thank you! What? I already paid for this!) *Ví ne donin ad mi quitfatesto.* (You didn't give me a receipt.)

Mondlango, A Language For The Global Village de Ye Hafu aperis en 2002 (la paĝo <http://www.mondlango.com/mondlango/en> majo 2019 ne plu trovebla). Ĝi estis propono de internacia lingvo por la tuta homaro, sen intenco forigi naciajn lingvojn. La unua internacia lingvo ja estas la angla, sed ĝi estas komprenata de nuraj 10% de la monda populacio. Ĝi estas malfacile lernebla ĉefe por azianoj. Ye Hafu preferus Esperanton, sed ankaŭ tiu enhavas, el la vidpunkto de azia lernanto, kelkajn problemojn: (1) mankas q, w, x, y, male enestas supersignoj. (2) La akuzativa -n komplikigas la gramatikon, ĉar la vortordo SVO ne ĉiam validas. (3) Esperanto postulas la kongruon de adjektivo kun sia substantivo. (4) La vortkonstruado ne estas tute regula, ekzemple ekzistas „federi” kaj „federacio”, sed ne „federero”. (5) Nomoj de animaloj ne estas neŭtraj, sed maskulinaj, oni devas derivi femininon per aparta afikso. (6) 70% de la vortoj devenas el la latina. Sed, pli kaj pli granda parto de la homaro uzas la anglan, tial necesas absorbi pli multajn anglajn vortojn. Mondlango forigas la menciiitajn „difektojn” de Esperanto, kaj la rezulto estas nova latinido. Specimeno: *Cu yi vizitin urbo V?* (Have you visited the city V?) Yes, *mi esin tie bifoye. Siman al mi, ke ji multe canjisin.* (Yes, I was there twice. It seems to me, it has changed much.) *Kiel ji apelan al yi?* (How did it strike you?) *Multege. Mi tre enjoyin la vizito.* (Very much indeed. I enjoyed the visit very much.) *Kiom longe yi restin tie?* (How long did you stay there?) *Mi restin tie proksime dum un weko.* (I stayed there about a week.) *Kio esin yia impresi pri la urbo V?* (What was your impression about the city V?) *Impreso de mirego, car mi niam supozin, ke ji esan tiel bela.* (An impression of wonder, for I never imagined it is so beautiful). Sur la retpaĝo de Mondlango estas trideko da tekstospecimenoj kaj informoj en la lingvoj angla, ĉina, rusa, japana kaj Esperanto, la gramatiko estas tradukita ankaŭ en la frangan kaj germanan.

Arlipo estis kreita de Lubor Vítek en 2003 (<http://home.tiscali.cz:8080/arlip/>) surbaze de Esperanto, Ido kaj kelkaj aliaj lingvoj. La gramatiko ne enhavas esceptojn, ĝi estas „pli logika” ol tiu de Esperanto. Arlipo, opinias ĝia aŭtoro, estus taŭga kandidato por iĝi internacia helplingvo en Eŭropa Unio kaj en Unuiĝintaj Nacioj. Sur la retpaĝo estas gramatiko, vortaro, ekzemplaj esprimoj kaj frazoj, tradukoj kaj eseoj pri la neceso de internacia lingvo, kiu komenciĝas jene: „*De ejeso di Esperanto pasit jam plu multe ol cent-dek jari. Dum to tempo Esperanto ... atingit anke certa internacia autorito. Ma il ne plenumit le esperi di sia kreinto L. L. Zamenhof kaj di omna dauriganti pri ila verko. Esperanto haltit dujimvojen kom hobio di pokenombra entuzjori, ma ila praktika utilo esat mikra. Kven restit to nobla ideo pri universala omnehomara lingvo? Pro kio tala mikra sukceso? Sendube, kulpo esat anke en Esperanto ipsa. Eble omna pensema homo, ejokupanta si pri Esperanto, renkontat en il plura reguli kaj vorti, ne esanta feliche farita, prijudikante segun postuli, plenumenda da idealia internacia lingvo.*”

Romana, konstruita de Dan Tohatan en 2003, (vidu <https://eo.wikipedia.org/wiki/Romana>, en majo 2019 ne plu troveblas la originala paĝo www.dacris.com/lang/) estas hipoteza lingvo, kia evoluigus el la latina, se ne ekzistus fremdaj influoj:

Romana e la lingua che io avo designata, basata per l'evoluzione de la lingua Latina, ed altre lingue moderne basate per la lingua Latina. Este una transformazione radicale de la Latina, ma Romana sta fidele a la Latina classica originale in multi aspeti.

Romana is the language that I designed based on the evolution of Latin, and modern languages that are based on Latin. It is a radical transformation of Latin, but Romana stays faithful to the original classical Latin in many aspects.

En la reto estis kompeta lernolibro, anglo-Romana kaj Romana-angla vortaro kun 4000 vortoj kaj kelkaj teksto, inklude de la kutima traduko de Babel-teksto, ankoraŭ trovebla en la vikipedio. En 2009, la aŭtoro retiriĝis de la projekto kaj lian aktivecon transprenis conlanger Delano, ties paĝo <http://www.omniglot.com/forum/viewtopic.php?t=51>. tamen ne plu troveblas en majo 2019.

Neolatino, aŭ *Romanç Neollati* (vidu <https://sites.google.com/site/neolatino/Home>) estas ekde 2009 evoluigata de lingvista grupo ĉirkaŭ Jorge Cassany i Bates, lektoro pri la kataluna lingvo en la Universitato de Kiel, Germanio. Neolatino intencas esti internacia lingvo por ĉiuj parolantoj de Romanaj lingvoj kaj reprezentis ties mezumon, bazitan sur reale ekzistantaj vortaraj kaj gramatikaj fenomenoj. La fuzio de latinidaj lingvoj devus okazi kvazaŭ nature, male al la procedo uzita de IALA por Interlingua, nome rekonstruo de formoj, kiuj ne (plu) troviĝas en la etnaj fontolingvoj. La projekto „Via Neolatina” havas sian blogon <http://mondoneolatino.blogspot.com/> kaj fejsbukan grupon kun kvarcento da simpatiantoj.

En 2004, conlanger Jan van Steenbergen faris genealogian klasadon de kvindeko da Romanceconlangs (<http://archives.conlang.info/thu/vholwhu/torwholthoen.html>), inklude de tiuj kun influoj arabaj, slavaj kaj aliaj. Emfazata estas la praromana lingvo „Brithenig” de Andrew Smith, kreita en 1996 ne kiel helplingvo (auxlang), sed kiel eksperimento pri supozata evoluo de la latina kun kelta subtavolo. La *lingvistike eksperimentaj conlangs* intertempe multe progresis kaj formas novan kategorion.

16.6. Komento

La tradicia intereskampo de interlingvistiko ne kovras kompletan paletron de lingvo-konstruado, okupiĝante antaŭ ĉio pri helplingvoj por internacia komunikado, eventuale pri filozofiaj kaj eksperimentaj projektoj. Kreado de lingvoj por arto kaj amuzo kutime ne apartenas al ĝia sfero. En Usono, kie ne ekzistas problemoj de internacia interkomprenejo, oni traktas lingvokonstruadon ofte kiel hobian intelektulan okupon. Tial ne estas perceptata diferenco inter funkciantaj planlingvoj kiel Esperanto (an „old fashioned conlang”), fikciaj lingvoj de eksterteranoj kiel la Klingona, kaj la eksperimentoj kiel senverba lingvo Kēlen, ili ja ĉiuj estas conlangs = konstruitaj lingvoj.

Fantazia literaturo kaj filmoj vekis intereson pri elpensitaj lingvoj kaj emon engaĝigi en superrealajo. El psikologia vidpunkto, la deziro, havi propran lingvon kaj mondon, estas komprenata kiel realigo kaj identigo de la propra personeco aŭ grupo da personoj kun similaj interesoj. Interreto spronis tiun ĉi aktivecon kaj kaŭzis eksplodon de lingvokreado, precipe en la aĝogrupo de ĝis tridekjaroj, kiuj ankaŭ estas la plej oftaj uzantoj de interreto. Tial fikciaj, personaj kaj mikronaciaj lingvoj estas tre ampleksa kategorio de conlangs. Rapida trovo de samhobianoj por senpera kontakto, kunlaborado, instigo por plibonigo de projektoj, mondsvasta diskuteblo, ankaŭ plukleriĝo kaj kreema ĝuo estas pozitivaj flankoj de interreta lingvohobiumado.

Sobra okulo tamen vidas ankaŭ negativajn flankojn: spertoj de (ne nur eŭropaj) interlingvistoj estas neglektataj, reciproka informiteco foje mankas. Sur la paĝoj de Langmaker, Language Creation Society k.s. ofertiĝas pretaj laborinstrukcioj, kvazaŭ kuirreceptoj por konstruado de conlangs inkluzive de kongruaj socioj, landoj kaj mondoj: eĉ nespertulo povas komputile generi vortarojn kun miloj da vortoj jen latinecaj, jen germanecaj, jen ekzotikaj, kaj laŭbezone adapti gramatikojn. Ofertiĝas ekz. konstruhelpo por „Euroclones”, bazitaj sur Standard Average European, do praktike la sama procedo, kiun estis iam ellaborinta IALA (komparu ekz. <http://www.joerg-rhiemeier.de/Conlang/euroclones.html>). Interlingvistoj klopodas serĉi komunajn punktojn kaj observi la sciencan flankon de conlangs, kiel montras ekz. la serio de libroj de Alan Libert (lingvisto en la universitato Newcastle, Aŭstralio), kiu komparas la malnovajn kaj novajn conlangs.

Bibliografio

- Barandovská-Frank, Věra (2003): Archiv- und Werkstattseiten für Plansprachen im Internet, en: Blanke, Detlev (red.): *Plansprachen und elektronische Medien. Beiträge des 12. Jahrestagung der Gesellschaft für Interlinguistik e. V.*, 6–8. Dezember 2002 in Berlin. GIL, Berlin, 9–39
- Conley, Tim & Stephen Can (2006): *Encyclopedia of Fictional and Fantastic Languages*. Greenwood Press, London
- Havliš, Jan (2008): Výlet do Conlangey, en: *Interkom, informační servis fandomu* 3/2008, 17–21
- Henning, Jeffrey (2020): *Langmaker: Celebrating Conlangs*. Yonagu Books, Chicago
- Libert, Alan (2000): *A priori Artificial Languages*. Lincom Europa, München
- (2003): *Mixed Artificial Languages*. Lincom Europa, München
- (2004): *Artificial Descendants of Latin*. Lincom Europa, München
- (2008): *Daughters of Esperanto*. Lincom Europa, München
- Mannewitz, Cornelia (2003): Science-Fiction-Sprachen im Internet, en: Blanke, Detlev (red.): *Plansprachen und elektronische Medien. Beiträge des 12. Jahrestagung der Gesellschaft für Interlinguistik e. V.*, 6–8. Dezember 2002 in Berlin. GIL, Berlin, 40–53
- Peterson, David Joshua (2015): *The Art of Language Invention: From Horse Lords to Dark Elves, the Words Behind World-Building*. Penguin Books, New York
- Rogers, Stephen D. (2011): *A Dictionary od Made-Up Languages*. Adams Media, Avon, Massachusetts
- Rosenfelder, Mark (2010): *The Language Construction Kit*. Yonagu Books, Chicago
- (2012): *Advanced Language Construction*. Yonagu Books, Chicago
- (2013): *The Conlanger's Lexipedia*. Yonagu Books, Chicago
- (2015): *China Construction Kit*. Yonagu Books, Chicago
- (2018): *The syntax Construction Kit*. Yonagu Books, Chicago

Figuro 16.1. : <https://conlang.org/about-the-lcs/>

Demandoj

1. Kion signifas la mallongigo „conlangs”?
2. Ĉu la termino „conlangs” rilatas al speciala konstrumaniero aŭ konstrukcelo?
3. Kiam komenciĝis intereso pri conlangs en interreto?
4. Kiuj estas „conlangers” kaj kio estas ilia kutima komunikadlingvo?
5. Kial la interreta conlangumado pleje floras en Usono?
6. Por kio utilas la unua enretigita eseo de Donald Harlow „How to Built a Language”?
7. Kion celis fari Christopher Bogart en sia retpaĝo en la naŭdekaj jaroj?
8. Kio estis Projecto Auxilingua?
9. Laŭ kiu principio estis listitaj conlangs ĉe Richard Kennaway?
10. Kio estis Langmaker? Kiun meriton havas Jeffrey Henning?
11. Kiom da projektoj proksimume enhavis Langmaker?
12. Kio apartenas al profesiaj servoj de/por conlangers?
13. Kio estas „Language Construction Kit”? Ĉu ekzistas similaj verkoj?
14. Kiuj estas posteuloj de Langmaker?
15. Kio estas Zompist?
16. Nomu kelkajn forumojn por conlangers.
17. Kio estas ĉentradukoj?
18. Kiaj homoj fondis Language Creation Society (LCS) kaj kiucele?
19. Kio okazas dum la realaj konferencoj de LCS?
20. Kiuj estas la plej grandaj grupoj de auxlangs?
21. Kial oni en interreto imitas la Romanan Imperion?
22. Nomu kelkajn Romanceconlangs.
23. Kio estas fikciaj lingvoj? Nomu ekzemplojn.
24. Kio estas mikronacioj?
25. Kio estas Talossa? Kun kio ĝi kompareblas?
26. Kial estas conlangs gravaj por virtualaj komunumoj?
27. Kiuj estas pozitivoj kaj negativoj de „conlanging”?

Skribaj taskoj

1. Prezentu kaj kritike pritaksu iun conlang aŭ grupon de conlangs laŭ propra elektro.
2. Raportu pri iu portalon aŭ forumon por conlangs laŭ certa kriterio (auxlangs, artlangx, engineered conlangs ktp.).
3. Trovu kaj prezentu iun conlang por nehoma komunikado.
4. Esploru kaj prezentu iun conworld.
5. Komparu la Esperanto-Civiton kun alia mikronacio.

17. Slava interlingvistiko

17.1. Antaŭhistorio

La slavaj lingvoj, relative bone reciproke kompreneblaj, ne enhavas grandajn diferencojn en gramatiko kaj vortprovizo. Unu el la kaŭzoj estas ekzisto de komuna malnovslava literatura lingvo, *slavono*, en la 9-a jarcento. La slavoj estis ekde la 7-a jc. kristanigataj en lingvoj germana kaj latina, nekomprenataj de la simpla popolo. Tial princo Rastislav, reganto de plej granda mezeŭropa slava ŝtato, Grandmoravia Regno, venigis en la jaro 863 el bizanca Makedonio misiistojn – fratojn Konstantenon (posta monaka nomo Kirilo) kaj Metodion, kies sudslava dialekto estis en Moravio komprenata. Konstanteno tradukis en ĝin evangeliojn kaj aliajn kristananajn tekstojn, por kio li estis kreinta novajn vortojn kaj konstruinta skribon nomatan Glagolico, por slavaj fonemoj pli taŭgan ol la Latina. Slavono, *skriblingvo* kaj grava instrumento de alfabetigo, disvastiĝis el Grandmoravia Regno kune kun misiistaj disĉiploj unue en la Bulgaran Regnon, kie ĝi en 893 iĝis ŝtata lingvo. La glagolican alfabeton anstataŭis la cirila (kreita supozeble de Klimento, disĉiplo de Konstanteno-Kirilo kaj nomita honore laŭ tiu) kaj ĝi kune kun la lingvo disvastiĝis al sudslavaj landoj kaj al Rusio. Ekde la deka jarcento estis slavono uzata en literaturo, filozofio kaj scienco, kiel ofica-kancelaria lingvo kaj ĝis la 18-a jc. en diplomatio kaj politiko. Ĝi estas ekde 1652 ĝis nun oficiala liturgia lingvo de ĉ. 80 milionoj da ortodokskristanaj slavoj. Ekzistas Vikipedio en ĝi (<https://cu.wikipedia.org/wiki/>). Lingvistoj vidas slavonon kiel klasikan ekzemplon de lingvoplanado, kaj korpusan (strukturo, vortar-evoluigo, alfabeto) kaj statusan (kristanigo, oficialigo). La slavoj havas, pro tiuj ĉi historias kialoj, fortan senton de kuneo (t.n. „slava reciprokeco”), kvankam iliaj parolataj lingvoj diferenciĝis kaj dum la 19-a jc. estis normigitaj en unuopaj slavaj landoj. La orientaj kaj parte sudaj slavoj konservis la cirilan skribon, dum la okidentaj estis rekristanigitaj de germanoj kaj reuzis la latinan skribon, kiun ili devis adapti per diversaj diakritaj signoj aŭ litergrupoj. Pluraj slavaj lingvoj estingiĝis, krom la praslava ekz. la malnovgoroda, la rutena, la slovinca, la polaba, la pomorana, la knaana, la pígino russenorsk. Kelkaj estas opiniataj nuraj dialektoj, ekz. la laha-silezia, la banat-bulgara, la pomaka, la egeo-make-dona, la molisoslava, la resiana, la zamura, la ŝtokava k.a. Tradicie genealogia divido de slavaj lingvoj enhavas tri grupojn, kies ĉefaj reprezentantoj nun estas:

1. lingvoj orientslavaj: rusa, belorusa, ukraina, rutena
mikslingvoj suržyk kaj trasjanka
2. lingvoj okcidentslavaj: pola, kašuba, silezia
subsoraba kaj suprasoraba
ĉeĥa, slovaka
3. lingvoj sudslavaj: slovena, kroata, serba, bosnia
bulgara, makedona

Figuro 17.1: Mapo de slavaj lingvoj

En la mapo klare videblas, ke malaperis slavaj lingvoj en la mezeŭropa parto, kie nun troviĝas Aŭstrio, Hungario, Rumanio kaj Moldavio, la slavaj lingvoj do geografie formas grupon nordan kaj sudan. La nordan-sudan dividon proponis jam en la 17-a jc. Jurij Križanić; nuntempaj lingvistoj (ekz. Andrej Anatol'eviĉ Zaliznjak) supozas iaman ekziston de aparta *nordslava* grupo kun specifaj trajtoj, al kiu apartenis i.a. la malnovgoroda lingvo, konata el la manuskriptoj el la jarcentoj 11-a ĝis 15-a.

17.2. Panslavaj lingvoprojektoj

Multaj slavoj estis longe vivantaj en ŝtatoj kun oficialaj lingvoj neslavaj, ekz. germana, hungara, turka, tial krom la streboj pri politika unuiĝo de slavoj ekestis projektoj de nova komunslava lingvo, inter ili bone dokumentita kaj esplorita „Ruski jezik” (Juraj Križanić, 1666), en la 18-a jc. proponoj de Jurij Japelj (1790) kaj Blaž Kumerdej (1793), en la 19-a jc. precipe „Lingua slavica universalis” (Ján Herkel', 1826), kaj „Uzajemni slavjanski jezik” (Matija Majar Ziljski, 1865), poste ĉeĥaj projektoj „Neuslawisch” (Ignác Hošek, 1907), „Slavina – slovanské esperanto” (Josef Konečný, 1912), „Slavski jezik” (Bohumil Holý, 1920), „Mežduslavjanski jezik” (Ladislav Podmele k.a., 1958). La plej multaj menciiĝas en la bibliografo de Duličenko (1990).

En la epoko de humanismo (17-a jc.), ekestis konscio, ke vivantaj lingvoj povas servi kiel modelo por konstrui perfektan lingvon, surbaze de kiu eblas krei superlingvan sistemon, reflektantan la komunajn trajtojn de gramatiko kaj vortaro. Fondinto de tiu tendenco de interlingvistiko ĝenerale kaj slava aparte estis Jurij Križanić (1617/1618–1683), slava patrioto kaj respektata humanisto. Lia ĉefverko «Politiko» estas eseo pri perspektivoj de la rusa ŝtato: Rusio li vidis kiel organizanton kaj garantianton de tiu unuiĝo. Laŭ lia opinio, kunigita slavaro povus sukcese evoluigi nur se ĝi havus komunan lingvon. Antaŭuloj de

Križanić evoluigintaj la ideon de slava unueco (ekz. Vinko Pribojević en la 16-a jarcento, Mauro Orbin komence de la 17-a jc. k.a.), estis konvinkitaj, ke ĉiu slavoj parolas la saman lingvon. Križanić male konsciis pri la lingva fragmentiĝo de la slavoj, strebante realigi lingvan unuigon de ĉiu slavaj popoloj. Li ne nur detale prilaboris sian projekton de tutslava lingvo, sed ankaŭ realigis ĝin en praktiko – preskaŭ ĉiu liaj verkoj estas skribitaj en tiu lingvo. La ideo de tutslava lingvo aperas en du verkoj: *Objasnenje vivodno o pisme slovenskom* – „Konkluda klarigo pri la slava skribo“ el 1661 kaj *Gramatično izkazanje o ruskom jeziku* el 1666 – „Gramatika prezento de la rusa (= slava) lingvo“.

Konfido de Križanić, ke lingvon eblas prilabori, fortigis per la fakto, ke slavono estis funkcianta dum pluraj jarcentoj. Ĝi estis ankoraŭ komence de la 17-a jc. kodigita per la gramatiko de Meletios Smotrickij. Tiu ĉi gramatiko ne kontentigis Križanić, kiu konceptis la gramatikon de sia tutslava lingvo kiel liberan de neslavaj elementoj (grekismoj). Li komprenis, ke dialektoj kaj literatura lingvo ne estas la samo. En la antaŭparolo al sia gramatiko li skribas, ke la grekoj, malgraŭ sia disdialektiĝo, uzis komunan skriblingvon kaj bone komprenis unu la alian. La samo estu farita ĉe la slavoj. Gramatiko kaj vortaro de lia tutslava lingvo estas sintezo de elementoj de diversaj slavaj lingvoj: la vortaro inkluzivas ĉirkaŭ 10% da rusaj, la saman procentaĵon el slavonaj kaj kroataj (serbo-kroataj) vortoj, sekvas la fontoj pola, ukraina kaj aliaj. La stoko da vortoj de ĉiu slavaj lingvoj estas proksimume 60%. Granda nombro da vortoj estis kreita de Križanić mem, kun uzo de komunaj slavaj sufiksoj kaj prefiksoj: *law-nik* „leĝo-ul-o = juĝisto“, *rast* „kresko = procento“, *ustawi* „starig[ita]oj = leĝoj“, *mudr-óst* „saĝo-eco = scienco“, *umi-tel* „scipov-isto = artisto“ kaj *umitel-ností* „scipov-ajoj = scioj“ k.a. Križanić desegnis kunmetitajn vortojn de la tipo *samo-wlad-stwo* „mem-reg-ado = autokratio“, *jedino-wlad-stwo* „unu[nur]-reg-ado = monokratio“, *ljudo-der* „homo-draſ[ant]o = tirano“, *ljudo-der-stwo* „homo-draſ-ado = tiran-eco“ ktp. Jen specimeno de la tutslava lingvo de Križanić:

Iazika sowerszenóst iest sâmo potrébno orudie k' mudrósti, i iedwá né stanowító iee známe. Czím kfy naród imaet izradnýi iazík, tim prigodn  e i witworn  e razprawly  et remestw   i ws  kije umitelyi, i promisli. Ob  lie bes  di, i legot  a izgow  ra, mn  go pomag  et na mudrich sow  tow izobret  nie, i na ws  kich m  rnich i r  tnich d  l lezn  e obwersz  enie.

Suvereneco de la lingvo estas la plej necesa armilo de la saĝeco kaj ĝia preskaŭ plej grava karakterizaĵo. Ju pli bone ordigitan lingvon havas iu nacio, despli sukcese kaj lerte ĝi okupiĝas pri metioj kaj diversaj artoj kaj komercoj. Riĉeco de vortprovizo kaj facileco de prononco multe helpas ĉe ellaboro de saĝaj planoj kaj ĉe sukcesa realigo de diversaj pacoj kaj militaj aferoj.

La verko ne gajnis rimarkindan akcepton post sia publikigo kaj estis vidata pli-malpli kiel kuriozaĵo. Tamen, en la jaroj 1848 kaj 1859 ĝi estis komplete republikita en du volumoj kaj oni komencis detale pristudi ĝin, en la 20-a jc. okupiĝis pri ĝi pluraj lingvistoj, i.a. unu magistra disertajo, lastatempe Meyer (2014) kaj precipite Duličenko (2016), kiu komentas: „*La tutslava lingvo de Križanić reprezentas aposterioran lingvosistemon, kiu ne plene koincidas kun ajna slava lingvo, inkluzive de slavono. En la estonteco iros la saman vojon ankaŭ sekvaj konstruantoj de projektoj de la tutslava aŭ insterslava lingvo.*“

En la 19-a jc., la ideo de slava reciprokeco iĝis pli grava lige al la movado por nacia reviviĝo. Ekestis literaturaj lingvoj bazitaj sur parolaj lingvoj de unuopaj popoloj. Por la serboj faris tiun laboron Vuk S. Karadžić (1787–1864), ĉe kroatoj Ljudevit Gaj (1809–

1872), ĉe slovakoj Ludovít Štúr (1815–1856), ĉe ĉeĥoj Josef Jungmann (1773–1847). Inter sudaj slavoj proponiĝis aŭ fando de la sudslavaj lingvoj en unu, aŭ ilia konverĝo surbaze de la serbo-kroata lingvo. Populara estis en la 19-a jc. la *ilira movado* sociopolitika kaj kultura, kun celo krei „Grandan Ilirion”, ĉar la sudaj slavoj estis supozataj posteuloj de la iliroj – la populacio de praa Ilirio.

De tie malfermiĝis sekva etapo al la kreo de la tutslava lingvo ĉe aktivuloj de la slovena kaj kroata kulturo, komencante per Stanko Vraz. En Zagrebo, Radoslav Razlag eldonadis la revuon „Zorja”, en kiu pridiskutiĝis la demando pri bazoj de tia lingvo, Božidar Rajić eldonis verkon „Enkonduko al la tutslava gramatiko”. Samtempe aperis proponoj kaj projektoj, prenataj kiel bazon iun de la ekzistantaj slavaj lingvoj, plej ofte la rusan. Jam komence de la 19-a jarcento ekestis la unuaj slavaj kluboj de „rusofilio” – strebo kuniĝi ĉirkaŭ la rusa ŝtato: „Rusa-pola societo” en Vilno, asocio „Slava falko”, filio de la „Unuiĝintaj slavoj” en Kievo (1818), filio „Kompatindaj slavoj” (1819), „Asocio de unuiĝintaj slavoj” k.a. En la evoluo de tuslava ideo ludis signifan rolon *slavaj kongresoj*. La unua kongreso okazis en 1848 en Prago, organizita de ĉeĥa burgaro kun la celo organizi nacian movadon de la slavaj popoloj ene de la Aŭstra Imperio. Pozitiva aspekto de la Kongreso estis proklamo de „Manifesto por la eŭropaj popoloj”, kiu proponis la ideon de kunlaboro de egalrajtaj popoloj. Ne malplie, partoprenantoj de la kongreso adoptis aŭstroslavisman pozicion, kiu signifis apogon de la Habsburga monarkio (slavaj popoloj devus resti parto de Aŭstrio). La kongreso ne kompletigis sian laboron, ĉar ĝin interrompis ribelo. En 1867 en Moskvo, antaŭ la malfermo de „Etnografia eksposizio” kun la celo montri la similecon de kutimoj kaj tradicioj de slavaj popoloj, estis okazigita la sekva slava kongreso. Ĝi konatigis rusan publikon kun la slava problemo kaj vekis simpation por la slavoj ĉe diversaj sociaj tavoloj de la lando. La ideo de slava reciprokeco konsiderinde disvastiĝis inter ĉiuj slavaj popoloj.

La spirita patro de „*panslavismo*” estas la germana poeto kaj filozofo Johann Gottfried Herder (1744–1803), kiu identigis lingvon kun nacio kaj verkis pri la slava sento de komuneco. Unu el la ĉefaj panslavistoj estis la slovaka filozofo, teologo kaj poeto Ján Kollár (1793–1852) kun verkoj «Dobré vlastnosti národu slovanského» (Bonaj kvalitoj de la slava popolo), «Jmenoslov čili slovník osobních jmen rozličných kmenů a nářečí národu slovanského» (Nomenklaturo aŭ vortaro de personaj nomoj de diversaj gentoj kaj dialektoj de la slava popolo). «Rozpravy o slovanské vzájemnosti» (Rezonado pri slava reciprokeco). Li pledis por vastaj kontaktoj de slavoj kaj por ekestado de panslava literaturo, kiu estus komparebla kun grandaj verkoj de literaturo monda. Lia literatura kontribuo estas episo «Slawy dcera» (1824, «Filino de Gloro»: Kollár mem klarigas etimologian parencecon de la vortoj «slavoj» kaj «sláva» = «gloro»), kiu enhavas 645 sonetojn; oni komparas ĝin forme kaj enhave kun la episo «La divina commedia» de Dante Alighieri. Aliaj gravaj panslavistoj estis la slovena lingvisto Jernej Kopitar (1780–1844), ĉirkaŭ kiu koncentriĝis sudslavaj kleruloj, kaj la ĉeĥo Josef Dobrovský (1753–1829), kiu eldonis revuojn «Slavín» kaj «Slovanka», kaj verkis la modernan gramatikon de slavono «Institutiones linguae slavicae dialecti veteris».

Rimarkindas slovako Ján Herkel’ (1786–1853), studinta filozofion kaj juron en Budapeŝto, kie li poste praktikis kiel advokato kaj laueble helpadis al aliaj slovakoj, kiuj estis diskriminaciataj pro uzo de sia lingvo. Li publikigis en la slava revuo «Zora» kaj eldonadis periodaĵon «Noviny slavianské», kie li propagandis komunslavan lingvon. Sian lingvoprojekton *Lingua slavica universalis* (1826) li verkis en la latina, kiu estis uzata

en Hungario kiel administra kaj tribunala lingvo ĝis 1848 kaj estis internacia lingvo de kleruloj; li konsultis la ellaboron de sia projekto kun aliaj eŭropaj slavistoj kaj filologoj ekde Slovakio ĝis Britio. Lia libro estas gramatika kompendio, prezentanta unue fonezikon kaj morfologion, deklinaciojn (sep kazoj, singularo kaj pluralo) de substantivoj, adjektivoj kaj pronomoj, komparadon, poste konjugaciojn kaj senŝanĝajn vortojn. Ĉe ĉiu elementoj, Herkel' unue prezentis ekzemplojn el pluraj slavaj lingvoj kaj poste proponis tian komunan formon, kia estus komprenebla kaj akceptebla por ĉiu slavo. La slovaka lingvo (nomata „dialectus pannonicus”, normigita nur en 1852) estas prezentata kiel sam-nivela kun lingvoj pola, rusa, ĉeĥa kaj sudslovaj. Sekvas originalaj tekstoj kaj tradukoj ĉefe el la lingvoj rusa, ĉeĥa kaj serba, sed ankaŭ aliaj, kaj estas pridiskutata uzo de latina kaj cirila alfabetoj – la propono de Herkel' estas fonetika sen diakritaj signoj, tial li uzas krom kutima latina alfabeto literojn z [j], č [č] kaj š [š]. Kiel lingva ekzemplo estas plej ofte citata alegoria rakonto pri la disigo de slavaj lingvoj, filinoj de unu (praslava) patrino. La teksto havas kiel bazon lingvojn slovakon, slovenan kaj kroatan :

Za starego vieku byla jedna kralica, koja mala tri prelepije dievice: milicu, krasicu a mudricu; vse tri byle bogate, okrem bogatstva milica byla pokorna, krasica uctiva, a mudrica umena. One matku, a matka je lubila, i naučavala, medzi sebu takto gorovile: mile sestri: mi pojedemo za muzi na tri strani: jedna k sjeveru, druga ku vichodu, tretia ku poldniu, nezabudnimo jedna na drugu, neb smo z jednej kervi, z jednej matieri. Ove rieci sluuuc stara kralica, jejich matuuuka od radosti omladnula, vidane sve ceri casto navuutivovala, a vse ludstvo spjevanim svim rastomilim obveselovala.

En malnova tempo vivis reĝino, kiu havis tri belegajn filinojn: karulinon, belulinon kaj saĝulinon; ĉiu tri estis riĉaj, krom riĉeco, la karulino estis obeema, la belulino ĝentila kaj la saĝulino lerta. Ili la patrinon kaj la patrino ilin amis kaj instruis, ili inter si diris: karaj fratinoj, ni edziniĝos en tri direktojn, la unua al nordo, la dua al oriento, la tria al sudo, ni ne forgesu unu la alian, ĉar ni estas el unu sango, el unu patrino. Aŭdinte tiujn diraĵojn, la maljuna reĝino, ilia panjo, pro ĝojo juniĝis, siajn edziniĝintajn filinojn ofte vizitadis kaj ĉiujn homojn per sia beleta kantado ĝojigadis.

Matija Majar Ziljski (1809–1892) slovena teologo, estis unu el la ĉefaj figuroj de la slovena nacia reviviĝo, aŭtoro de pluraj verkoj pri slava reciprokeco. Liaj du ĉefaj ideoj estis (1) ideo de sudslova lingvo nomata „ilira”, (2) ideo de kultura unueco de slavaro surbaze de tutslava lingvo. Majar estis arda subtenanto de la ilira, kiu, laŭ li, kaŭzus disvolviĝon de la slavaj kulturo kaj scienco. En sia „Slovnica za Slovence” („Gramatiko por slovenoj”) li artefarite proksimigis formojn de konjugacio kaj deklinacio de la slovena lingvo kun tiuj de la serba, la kroata kaj la bulgara lingvoj. En kelkaj postaj studioj li proponis alproksimigi ortografojn, gramatikojn kaj vortarojn de sudslovaj lingvoj. Tiurilate signifa verko, en kiu estis teorie pravigitaj la principoj kaj estis donitaj praktikaj konsiloj pri alproksimigo kaj eĉ fandado de la sudslovaj lingvoj, estis liaj „Pravila kako izobraževati ilirsko narečeie i u obće slavenski jezik” („Reguloj, kiel formi iliran dialekton kaj generale slavan lingvon”, 1848). De tiu ideo, Majar venas al la penso de neceso krei la tutslavan literaturan lingvon, por kiu li antauvidis laŭpašan konverĝon de gramatikaj, leksikaj kaj aliaj elementoj de ĉiu slavaj lingvoj.

En la jaroj 1863–1865 Majar aperigis projekton proponantan krei tutslavan lingvon artefarite, prenante en konsideron ĝeneralajn kaj plej karakterizajn elementojn de slavaj

lingvoj. Li nomas tian lingvon *узајемні језік/ uzajemni jezik* (komuna/reciproka lingvo), foje aldonante la karakterizon „slava”. Li proponis uzi du skribsistemojn – cirilan kaj latinan. Ĉi tio reflektiĝis en la titolo de la ĉefa libro de Majar: „Узајемні правопис славянски, то је: uzajemna slovnica ali mluvnica slavjanska” („Reciproka slava ortografio, nome reciproka slava gramatiko”). La libro konsistas el pluraj partoj pri: la slava lingvo ĝenerale, skribo kaj ortografio, morfologio kaj sintakso, leksiko. Majar uzis komparadon kiel teknikan manieron por konstrui slavan lingvan perspektivon, kvankam utopian eĉ por lia epoko. La bildo de la hipoteza futura slava lingva unueco kiel „reciproka slava lingvo” ĉe Majar estis formita kaj subtenata per konscio de lingva unueco de la pasinteco. Jen eta specimeno de la „reciproka slava lingvo” de Majar: *To сен дал својему отчиму i твоје мачихе; он лъуби својего пасинка i твоју внучку.* (Tion mi donis al mia duonpatro kaj al via duonpatrino; li ŝatas sian duonfilon kaj vian nepinon.) *Prinesi chlēb, vino, vodu i meso, čto na stolě leži.* (Alportu panon, vinon, akvon kaj viandon, kiuj kuſas sur la tablo.)

La pansklavismo eksmoderniĝis post la unua mondmilito, kiam grandparto de slavoj estis unuigita en Sovetunio, en Jugoslavio kaj en Ĉehoslovakio. Komence de la dudeka jarcento ekestis pluraj internacilingvaj projektoj de ĉehaj aŭtoroj. Unu el ili, ekestinta inter 1954–1958, estis *Mežduslavjanski jezik* (Interslava lingvo) kreita de grupo da ĉehaj intelektuloj (Ladislav Podmele, Jan Svatopuk Petr, Jaroslav Podobský, Václav Příhoda, Stanislav Borovka, Bohumil Trnka, A. Stuchlík). La tekstospecimeno, publikigita ĉe Duličenko (1990), estas rakonto pri epizodo koncernanta la supre mencititan ekeston de slavono, nome la alvenon de la senditoj de Rastislav el la Grandmoravia Regno al la bizanca imperiestro Michail. La elekto de la temo povus esti pruvo de tio, ke pansklavismaj ideoj estis daŭre aktualaj dum la kreado de novaj projektoj, sed krome ne estis konataj eksplikite lingvopolitikaj aludoj al slavismo. Des pli surpriza estis trovo de manuskripto „Revolucija v istoriji interlingvistiki” en la postlaso de Podmele, verkita en Mežduslavjanski jezik kaj enhavanta ideojn, kiuj, en siaj principoj, estas daŭre aktualaj. Por kompreni la fonon, utilas konatiĝi kun la biografio de Podmele (vidu ekz. http://eo.wikipedia.org/wiki/Jiří_Karen).

Ladislav Podmele (1920–2000) studis historion kaj filozofion en Karola Universitato en Prago. Li laboris kiel gimnazia instruisto kaj docento de la praga Instituto por plua edukado de instruistoj kaj de Esplor-instituto de faka instruado. Liaj poemoj kaj rakontoj publikigis sub diversaj plumnomoj, plej ofte Jiří Karen. Sub la propra nomo Ladislav Podmele li publikigis fakajn pedagogiajn verkojn. En 1976 li pro kormalsano devis forlasi sian laborlokon kaj ekde tiam li plene dediĉis sin al verkado de poemoj kaj al Esperanto. Kiel Jiří Karen li eldonis 17 ĉehlingvajn poemkolektojn, kelkaj aperis en Esperanta traduko. Poste li verkis rekte en Esperanto, kontribuis per tradukoj el la ĉeha literaturo al gazetoj kaj krome verkis fakajn artikolojn pri etiko kaj literaturo. Antaŭ ol konvertiĝi al Esperanto, Podmele engaĝiĝis lingve kaj movade por Occidental/Interlingue kaj Interlingua. Je tiu okazo li ankaŭ konatiĝis kun okcidentalistoj Podobský, Borovka kaj Petr, kunaŭtoroj de Mežduslavjanski jezik, ili do jam havis spertojn kaj konojn pri planlingvoj, kiuj baziĝis sur internaciismoj. Podobský, ĉeha patriota poeto, instruisto de la rusa lingvo, regis plurajn eŭropajn lingvojn, junaĝe lernis Esperanton kaj Idon kaj krome okupiĝis pri aliaj planlingvoj kiel Latino sine flexione kaj Novial. Sub influo de Podobský aktivis Podmele en Occidental/Interlingue-movado jam dum siaj studentaj jaroj kaj transprenis en 1947 ties informburoon en Prago. Li ankaŭ verkis poemojn kaj

tradukojn el la ĉeha en Occidental, proponante memstaran literaturan sekcion ene de la movado. Ĝis la jaro 1958 li apartenis al la redakcia stabo de „Cosmoglotta” kaj al la plej elstaraj ĉehaj aktivistoj. Post la publikigo de Interlingua de IALA, Podmele, same kiel Podobský, transiris al tiu lingvo kaj ili iĝis membroj de Union Mondial pro Interlingua, al kiu Podobský apartenis ĝis sia morto en 1962.

La spertoj kun Occidental/Interlingue kaj Interlingua/IALA eble influis la ellaboron de Mežduslavjanski jezik en tiu senco, ke ties bazo iĝis internaciismoj: sur la unua nivelo tiuj, kiuj komunas en la plej multaj slavaj lingvoj, kaj, se tie ne regas unueco, Mežduslavjanski jezik transprenas internaciismojn eŭropajn – latindevenajn kaj/au grekdevenajn. En ĝia vortprovizo troviĝas ĉ. 30% da tiaj internaciismoj, ekzemple: aksiom, dialektik, dialekt, ekonomika, element, ergo, etap, experiment, fakt, forma, fundament, idealist, idealizm, interes, kapitalist, kolektiv, komunist, magazin, material, materialist, orient, perfekt, period, perspektiva, praktika, primitiv, problem, proces, produkt, program, projekt, racional, rezultat, sistem, sintezis, standard, struktura, technika, tezis, univerzal, utopija, zona.

La artikolo *Revolucija v istoriji interlingvistiki*, trovita en la postlaso de Podmele, ne estas datita, sed ĝia ekesto en la kvindekaj jaroj estas tre probabla, pro tipaj politikaj aludoj. Socialisma Ĉehoslovakio tiam staris sub la influo de Sovetunio, kiu havis spertojn kun lingvokonstruado (jazykovoje stroitěl'stvo) konekte al normigo kaj alfabetigo de siaj multnombraj etnolingvoj. Tial ekestis, kontraste al „burĝa/kapitalisma” historia esploro de hindeŭropaj lingvoj, la „nova lingva instruteorio” de Nikolaj Jakovlevič Marr (1865–1934), kiu aplikis la marksisman filozofion (dialektikan materialismon) al lingvistiko asertante, ke la lingvo havas klasan karakteron, ke ekzistas lingvoj de ekspluatantoj kaj ekspluatatoj (= de kapitalistoj kaj proletaro). Laŭ Marr, ĉiuj lingvoj estas artefaritaj de la homoj, ili respegulas klasbatalon de la homa socio kaj tendencas al unu tutmonda lingvo, kiu enhavos elementojn el ĉiuj lingvoj de la mondo. En 1929 aperis pri tiu teorio skizo „Revolucio en la lingvoscienco” de Andrej Petrovič Andrejev, al kiu kvazaŭ estus aludanta la titolo de la koncerna eseo de Podmele (vidu http://eo.wikipedia.org/wiki/Revolucio_en_la_lingvoscienco). Pri lingvistiko interesigis kaj skribis ankaŭ la tiama sovetia ŝtatprezidanto Josip Visarionoviĉ Stalin, kiu antaŭvidis la rusan kiel „zongan lingvon” por orienta Eŭropo. Antaŭ la tutmonda venko de socialismo devintus ekesti unuecaj zonaj lingvoj, kiuj poste kufandiĝus al unu komuna internacia. La lingvoteorio de Marr – marrismo – estis instruata en universitatoj, kompreneble ankaŭ en Ĉehoslovakio en la tempo, kiam Podmele faris siajn studiojn en la Karola Universitato en Prago. Kvankam Stalin oficiale distanciĝis de la marrismo jam en la jaro 1950, la junaj generacioj de lingvistoj – kaj konsekvence ĉiuj, kiuj interesigis pri lingvokonstruado – dum iom da tempo ankoraŭ estis sub ĝia influo. Planlingvoj povis kun marrismo certagrade harmonii, onidire Marr eĉ pretis akcepti Esperanton kiel portempan solvon. Sub tiu aspekto ekestis la teksto de Podmele :

Revolucija v istoriji interlingvistiki
Tezisi napisani v mežduslavjanskim jeziku

Do tego času bila aktivnost za meždunarodni jezik osnovana na principach utopizma, jež ždal si jedinego jezika za ves mir bez vzgleda na fakt, čto taki jezik ne može bit v nikakim pripadu rezultatem realnega razvoja jezikov živih, čto on bude vsegda tolika *vidumana*, spekulativna *konstrukcija*. Ibo jest realni fakt, čto odlišnost jezikov vsegomira jest taka, čto nemožno urobit jedinego jezika, jež bil bi vsem ludim srozumitelni, eto znači *realni*. Pozdviženja za meždunarodni jezik izkustveni (kak volapük, esperanto, ido, novial) ne znala istorickego i naukovega fundamenta svoji aktivnosti, ich aktivnost ne bila v suglasiju s rezultatami nauk jezikovih i tože ne priimala jezik kak prostredok socialnega charaktera, no toliko kak svobodno ustrojemu *konvenciju*, jež jest možno kak kto to žela izmjenit, pretvorit, čto možno material živih jezikov fantasticki otrazit.

Ne, *jezik ne jest svobodna konvencija*, on jest produkt socialnega naživanija mas, naciji. Etot produkt podržen zakonom vznikanija, razvoja. Straniki izkustvenich meždunarodnih jezikov priimali dalše kak aksiom svoji aktivnosti kritiku živih jezikov. Argumentovali, čto živijeziki mnogo težki na osvojenije, da oni su nelogicki, da proletariatu, narodu, ludu jest potrebni taki jezik, jež bil bi *legki k izučeniju*.

En sia ĉ. 12-paĝa eseo Podmele klarigas, ke ne eblas tuj krelingvon akcepteblan por la tuta mondo, ĉar la etnaj lingvoj, servendaj kiel bazo, estas tro diversaj. En la senco de marrismo tamen eblus krei zonajn lingvojn, do ekzemple unu intergermanan, unu interromanan, unu interslavjan ktp., kiuj poste laŭ lingvistikaj leĝoj konverĝos en unu hindeŭropian, kaj se la samo okazos en aliaj lingvofamilioj, rezultos unu tuthomara lingvo. Lia interslava projekto sekve estas praktika kontribuo al tiu ĉi plano. La hodiaŭaj tendencoij de lingvokreado konfirmas la teorion de zonaj lingvoj, oni trovas en interreto grupojn: *westasiaconlangs*, *eastasiaconlangs*, *germaniconlangs*, *celticonlangs*, *romanceconlangs*, *slaviconlangs*. La retrovon de la Podmele-projekto ebligis la enkomputiligo de la materialo kaj disvastigo pere de interreto. Rekonstruon de gramatiko kaj vortkreadaj principoj de Mežduslavjanski jezik faris Jan van Steenbergen.

Revolucio en historio de interlingvistiko
Tezoj skribitaj en interslava lingvo

Ĝis nun estis aktiveco por internacia lingvo organizita sur principioj de utopismo, kiu deziris unu lingvon por la tuta mondo sen rigardo al la fakto, ke tia lingvo povas en neniu kazoo rezulti el reala evoluo de vivaj lingvoj, ke ĝi estos ĉiam nur *elpensisita*, spekulativa *konstruaĵo*. Ĉar reala estas la fakto, ke diferenco de tutmondaj lingvoj estas tia, ke ne eblas fari unu lingvon, kiu estus por ĉiuj homoj komprebnebla, tio signifas *real*. Movadoj por internaciaj artefaritaj lingvoj (kiel Volapük, Esperanto, Ido, Novial) ne konis historian kaj sciencan fundamenton de sia aktiveco, ilia aktiveco ne estis en akordo kun rezultoj de lingvoscienco kaj ankaŭ ne akceptis lingvon kiel rimedon kun socia karaktero, sed nur kiel libere konstruitan *konvencion*, kiun eblas laŭplaĉe ŝanĝi, transformi, ke eblas la materialon de vivaj lingvoj esprimi fantazie. Ne, *lingvo ne estas libera konvencio*, ĝi estas produkto de socia uzado de amasoj, de nacio. Tiu produkto estas subtenata per leĝo de deveno, de evoluo. Favorantoj de artefaritaj internaciaj lingvoj akceptadis poste kiel aksiomon de sia aktiveco kritikon de vivaj lingvoj. Ili argumentis, ke vivaj lingvoj estas tre malfacilaj por alproprigo, ke ili estas nelogikaj, ke por proletaro, nacio, popolo bezonatas tia lingvo, kiu estus *facile lernebla*.

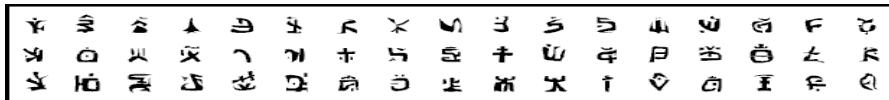
17.3. Slava lingvokonstruado en la 21-a jarcento

17.3.1. Fikciaj slavaj lingvoj

Antaŭ la virtuala epoko, fikciaj slavaj lingvoj estis nekonataj, sed la ŝanĝo okazis lige al diverseco kaj kvanto da nove naskiĝantaj conlangs. Pli ol cento da novaj projektoj ekestis, ekde plenvaloraj lingvoj ĝis nuraj skizoj. Aparte notindaj estis lingvoj inspiritaj per manko de nordslava lingvobranĉo. La plej malnova estis *Sevoria lingvo* (Sievrøsku, James Campbell, 1992), la lingvo de fikcia insulo en la Balta maro. Tri aliaj lingvoj troviĝas en la alterna historia projekto *Ill Bethisad*: slavo-urala *Vozga lingvo* (Võozgašchai, Jan van Steenbergen, 1996), *Našica/Nasika* (Jan Havliš, 2001) kaj *Skuodia lingvo* (Skuodian, Pavel Iosad, 2002). Menciindas ankaŭ kvin lingvoj de Libor Sztemon: *Slavěni*, *Seversk*, *Slavisk*, *Lydnevi* kaj *Mrezisk* (2000-2001). Nordslava estas ankaŭ la *Novegrada lingvo* (Новеградескай лизике, 2006) de Martin Posthumus, bone ellaborita kaj metita en detalan kuntekston. Inter dekoj da slavaj lingvoj kreitaj de membroj de la *Polskie Forum Językotwórców* („Pola forumo de lingvo-kreantoj“), ankaŭ troviĝas kelkaj nordslavaj, ekz. *Gárðnenský jósyk*, *Onegskoi ezeik*, *Rodsku jezuk*, *Jazyč süovškij* kaj *Svenska mova*. Nordslavaj lingvoj estas diversaj, sed la plej multaj el ili havas ion komunan, nome ili supozas influojn skandinaviajn, uralajn kaj/au nordrusajn. Alia rimarkinda projekto estas *Siberia lingvo* (Сибирской говор) de Jaroslav Zolotarjov, rusa bloganto de Tomsk. Ĝi prezentiĝis en 2005 kiel nova orientslava lingvo bazita sur (parte mortintaj) dialektoj de Siberio kaj norda Rusio. En 2006 ĝis 2007 ĝi eĉ havis propran vikipedian projekton kun prefikso *ru-sib*, kiu kaŭzis grandan disputon en la vikipedia komunumo, ĝis ĝi estis forigita en novembro 2007. Tamen, ĝia evoluigo kontinuis kaj la vortaro en la jaro 2017 havis pli ol 38 000 vortojn.

17.3.1.1. Sur la spuroj de nordslavaj lingvoj

Nordslavaj lingvoj, kiel supozate, tipologie iom diferenciĝis de la orientaj kaj okcidentaj. (Unu de la diferencoj estis la kategorio de verba aspekto finita kaj nefinita, kiu estas unu de la tipaj trajtoj de slavaj lingvoj, sed ne ekzistas ekz. en germanaj lingvoj, resp. estas esprimata alimaniere.) Kiel evoluigis la norda lingva grupo – aŭ lingvo, ekz. malnovgoroda? Novgorodo apartenis al la hansaj urboj, ĝi do ne estis regata de la rusa graflando kaj staris sub influo de germanlingvaj hanso-membroj. Tiam la lingvo enhavintus germanajn elementojn. La plej konata conlanger, okupiĝanta per tiuj ĉi ideoj, estis ĉeĥo Libor Sztemon (1978–2002), kiu estis kunlaboranto de la projekto Panlex (gvidata de esperantisto Jonathan Pool) por enkomputiligo de multlingvaj vortaroj. Sztemon lanĉis entute 22 lingvoprojektojn, inklude de la kvin supre menciiitaj «nordslavaj» (vidu <http://ls78.sweb.cz/libor.htm>). Sztemon detale prezentis gramatikojn, vortprovizojn de ĉ. 500 vortoj kaj kelkajn tekstojn, inklude de proprej poemoj; ne mankis la tradicia „Patro nia“, unu el la kutimaj komparekstoj de conlangs. Jen ekzemple *Slavěni*, kun la propra alfabeto kaj fonemprovizo:

a	b	t̄s	d	ɛ	f	g	x̄	h̄	i	j	k	l	m	n
o	p	v̄	r	s̄	f̄	t̄	ū	v̄	β̄	x̄	w̄	z̄		

Figuro 17.2: Alfabeto kaj fonemaro de Slavēni

Male al la slavaj lingvoj – pro la influo de germanaj lingvoj – ekzistas artikolo, difina as/ta kaj nedifina y/yn. La substantivoj ne deklinaciigas per finaĵoj, sed analize per prepozicioj i, ě, as, og, o a, iz, tiel ke la nominativa vortformo restas senŝanĝa. En tio ĝi plej multe diferenciigas de la ceteraj nordslavaj lingvoj, kiuj estas plej ofte aglutinaj. Jen la deklinacio (en latina alfabeto) kompare kun tiu en la aglutina ĉeha (por pliklarigo estas aldonitaj la koncernaj prepozicioj):

<i>kazo</i>	<i>Slavēni</i>	<i>ĉeha</i>	<i>traduko</i>
nominativo	dom	dům	domo
genitivo	i dom	od domu	de domo
dativi	ě dom	k domu	al domo
akuzativo	as dom	dům	domon
vokativo	og dom	dome	domo!
lokativo	o dom	v domě	en domo
instrumentalo	a dom	s domem	kun domo
ablativo	iz dom	z domu	el domo

La konjugaciaj finaĵoj estas unuecaj en indikativo, kun ŝanĝo e/i en konjunktivo, kondicinalo havas prefiksan partiklon bi-. La radiko povas varii, ekz. ĉe la tradicie malregula verbo „estis”, kiu krome servas kiel helpverbo:

<i>persono</i>	<i>preterito</i>	<i>prezenco</i>	<i>futuro</i>	<i>imperativo</i>	<i>konjunktivo</i>	<i>kondicinalo</i>
1. sg	belem	(j)em	budem	(ne ekzistas)	(j)im	bi-belem
2. sg	belēs	(t)es	budes	buděs	(t)is	bi-belēs
3. sg	belest	(h)est	budest	(ne ekzistas)	(h)ist	bi-belest
1. pl	belēsom	(m)esom	budesom	buděsmo	(m)isom	bi-belēsom
2. pl	beleste	(v)este	budeste	buděsto	(v)iste	bi-beleste
3. pl	belēnt	(h)ent	budēnt	(ne ekzistas)	(h)int	bi-belēnt

La regula ferbo „fari” (dalati) uzas la samajn finaĵojn kaj helpverbon en futuro:

<i>persono</i>	<i>preterito</i>	<i>prezenco</i>	<i>futuro</i>	<i>imperativo</i>	<i>konjunktivo</i>	<i>kondicinalo</i>
1. sg	dalalem	dalem	budem dalati	(ne ekzistas)	dalim	bi-dalatem
2. sg	dalales	dales	budes dalati	dalat	dalis	bi-dalates
3. sg	dalal	dalest	budest dalati	(ne ekzistas)	dalist	bi-dalatest

1. pl	dalaesom	dalesom	budesom dalati	dalatmo	dalisom	bi-dalatesom
2. pl	dalaeste	daleste	budeste dalati	dalatto	daliste	bi-dalatesto
3. pl	dalalent	dalent	budent dalati	(ne ekzistas)	dalint	bi-dalatent

Figuro 17.3: Ekzemploj de konjugacio en Slavéni

Pronomoj: personaj: je, te, ho, me, ve, he. *Posedaj:* i je, i te, i ho... *Montraj:* asten, den, tokyn, ystyn. *Kelkaj demandaj:* kiu = kad, kio = ša, kia = jokyn. *La numeraloj* (deklinacieblaj): gedan, deva, tera, štara, pinta, šasta, sedam, osam, devet, desat – estas tutslave kompreneblaj. *La adverboj finiĝas al -o aŭ -a:* stalno (ĉiam), rano (frue), diravo (antaŭe), toko (tiel), zevatra (morgaŭ), ošara (hieraŭ), dopoldano (antaŭtagmeze), izpoldano (posttagmeze). Krom *prepozicioj*, ez. nad (super), za (post), pri (ĉe), bez (sen) ekzistas *postpozicioj*, kiel fyram (por), antara (sub), pres (tra), pod (sub). Kutimaj *konjunkcioj* estas: como (kiel), nega (antaŭ ol), e (kaj), si (aŭ), ala (sed) k.a..

Jen la teksto de „Patro nia”, kompare kun tiu en „Vozgian” de Jan van Steenbergen, kiu apartenas al la sama kategorio, sed, kvankam enhavante fonetikajn specialajon, konservas pli da slavaj elementoj, kiel vido el la komparo kun la okcidentslava ĉeha. Precipe leksikaj radikoj estas similaj en ĉiuj tri, dum gramatikaj kaj semantikaj elementoj elmontras pli da ŝanĝoj.

Slavéni	Vozgian	ĉeha
<i>Ataxt i me, kojyn o navësa es, osvetist as iman i te. Prijist as kralestvë tyn. Hist as vola tyn, como ġo navë, tako aġ o zamë.</i>	<i>Öpeče naš, kuj nebestum eš, daj ime tűje sesventiň. Daj kunenstúo tűje priđeň. Daj vúolja tűja, ak vúenebestum takto nazemituj.</i>	<i>Otče náš, který jsi na nebesích, posvět' se jméno tvé. Přijd' království tvé. Bud' vůle tvá, jak na nebi, tak i na zemi.</i>
<i>As xulb i me kyzdanyn davat ē me danas. E adpošat ē me as myn venae, como aġ me adpošalesom ē venake i ġi me. E nevēdat mem o izkošanjë, ala izbavat mem ad zalyn. Navad as kralestvë er as makta er as slava, o vekae hest. Amin.</i>	<i>Daj nam ďenesem chleb naš veseđenai. I odepūp nam vinai naše, takak i mai vinikai naše odepūpimu. I nevňođ nas orsepačanidu, leš usňovňođ nas zulvňod. Sela šu tűje sonj kunenstúo i vúolda i slava, navesekta. Amen.</i>	<i>Chléb náš vezdejší dej nám dnes. A odpust' nám naše viny, jako i my odpouštíme naším vinníkům. A neuvod' nás v pokusení, ale osvobod' nás od zlého. Nebot' tvoje je království i moc i sláva, navěky. Amen.</i>

Našica (nasika, nasēku enessükü) de Jan Havliš (<http://ark.wz.cz/conlangs/nasesk.html>) estas nordslava lingvo, kiu apartigis de la komuna praslava lingvo jam antaŭ ol ekkestis diferencoj inter orientaj kaj okcentaj slavaj lingvoj (ĉ. la kvara jc. a.K.), sur la teritorio de la hodiaŭa Finnlando. Ĝia historia evoluo komenciĝas per pranasika (rana pärnäsikä), konsistinta el slavaj kaj ilmenaj dialektoj sub influo de gotoj kaj baltaj lingvoj. La meza evolustadio, la malnovnasika (särrä nasika), influita de finno-ugraj lingvoj, estis literatura lingvo. La klasika nasika lingvo staris sub la influo de la sveda, kaj la moderna (malta nasika) estis kodigita de puristoj en la 19-a jarcento. Ekzistas kelkaj lokaj dialektoj, ekz. tiu de Settikort (sättikortēki reki) la ĉefurbo de Nasslando, kiun pro politikaj kialoj influis la sveda kaj Riksmål, kaj la ladogo-onegia (neppö-eniseki reki), influita de

la rusa lingvo. La „Patro nia” klare montras influojn de la subtavolaj lingvoj: *Otē naso semenii näneppesös, ta sëvénis imenö tene. Ta pirittes rezä tene. Ta ses vola tene, ako näneppesöm ite näzemä. Kileppe naso sätteke ta tattës nam tinusaa. I da otupustis nam tulëkkë naso, ako i mi otupusëtivimë tulëzinikom naso. I ta nevüvettes no vunapatta nu ta izëppavis no otunëperaazanaa.*

Nasslando estas parto de la virtuala mondo *Ill Bethisad* (la nomo en la kelt-latinida lingvo Britthenig, eble venas el la latina „baptizatum”), kiun lanëis en 1997 novzelandano Andrew Smith kaj en kiu kulaboras sepdeko da konstruantoj. Ĝi estas unu el la plej elaboritaj kaj evoluigitaj virtualaj komunumoj kun propra kulturo, historio kaj lingvoj (vidu <http://steen.free.fr/ib/index.html> kaj http://ib.frath.net/w/Main_Page). La portanta ideo estas, ke la Romana Imperio ne malaperis, tial la latina lingvo influis ĉiujn aliajn lingvojn en Eŭropo, ankaŭ la germanajn kaj slavajn. Venedoj enloĝas la teritorion de la nuna Pollando, Litovio kaj iama orienta Prusio – ilia lingvo *Wenedyk* estas principe latinida. Alia latinido estas la albana *Xliponia*. En Galicio regas la rutena kun pola ortografio, la bethisada kroata multe similas al la ĉeha, pluvivas la latinida dalmata lingvo. Cetere, okazis nek fondo de Usono, nek venkis la bolševika revolucio en Rusio, tiel ke la lingvoj angla kaj rusa estas relative sensignifaj, male vivas ekz. la gota kaj la malnovsaksa.

Rimarkindan influon subiris la lingvo de la bethisadaj ĉehoj, kiuj dum jarcentoj vivis en la habsburga monarhio: rezultis ekestado de la mikslingvo *Pémišna* (konstruita de Jan Havliš en 2004, <http://ib.frath.net/w/Bohemian>) eĉ kun dialektoj norda, orienta kaj sudokcidenta, kaj subdialektoj prákeriš kaj pryeriš, do tiuj de la ĉefurboj de Bohemio kaj Moravio. Bethisadaj esprimoj en la dialekteto de Brno, ekzemple „kvilp, putna, tach, kumšt, fišna, štuntna” (< Gewölbe, Pute, Dach, Kunst, Fisch, Stunde) estas ege similaj al la vere ekzistanta dialekto-argoto *brněnské hantec*, kiu estis aktive uzata ankoraŭ komence de la dudeka jarcento ĉefe de „plotna”, do malpli edukita socia tavolo. Multaj hantecaj germanismoj estas eĉ nun ĉutage uzataj, ekzemple: šatl (< Stadt), šalina (< elektrische Linie = tramo), zoncna (Sonne), fajrovat (< Feuer = hejti, bruli), pucovat (putzen), augle (Augen), hyn (< hin = lacega, detruita), rychna (Rauchen), pakl (Paket), švunk (Schwung).

Kvankam la fikciaj slavaj lingvoj principe estas elpensitaj, ili diferenciĝas de la kutimaj conlangs de virtualaj mondoj, kiel ekz. la klingona, la dothraka, la valiria. Ili baziĝas sur reale ekzistantaj/ekzistintaj slavaj lingvoj kaj sekvas hipotezajn evolutendencojn, kiuj povintus okazi, se la historiaj cirkonstancoj kaj la sekvaj genealogiaj kondiĉoj havintus iom alian direkton. Oni povas klare diveni, ekzemple surbaze de la tekstaj specimenoj, kiuj subtavolaj kaj apudtavolaj influoj ŝanĝis la (rekonstuitan) lingvon kaj kiudirekten. Esploro de historie neokazintaj, sed ne tute malprobablaj evolutendenco de nordslavaj conlangs povus eĉ esti utila por sciencia esploro de nordeŭropa lingvoteritorio kaj de lingvaj universalaj, kiuj estas temo ĉiam bonvena kaj aktuala en komparatistiko kaj en interlingvistiko ĝenerale.

17.3.2. Slavaj helplingvoj

(surbaze de artikolo de Jan van Steenbergen)

Post la pereo de komunismo en orienta Eŭropo kaj disfalo de Sovetunio, Ĉeĥoslovakio kaj Jugoslavio fine de la 20-a jc., la kredo pri panslava ŝtato iĝis marĝena, sed la enormaj ebloj de interreto revivigis intereson pri lingvo komprenebla al ĉiuj slavoj. Dum la unuaj

15 jaroj de la 21-a jc., la nombro de panskavaj lingvoj pli ol duobligis. Eblis identigi ĉ. 40 projektojn, kvankam la plej multaj estas nuraj skizoj, kiel ekz. *Meždunarodski jazik* de Hans Kamp, publikigita en 1999.

17.3.2.1. La jaroj 2001-2005: Slovo, Slovio, Proslava kaj Glagolica

Slovo (ankaŭ: *Slovenskyj język* aŭ *Slověnština*) estis kunlabora projekto de Štefan Vítězslav Pilát, Piotr Mazur kaj Georgi Ogneslav Michov, bazita sur la rekonstruita praslava kaj rememoriganta projektojn de la 19-a jc. Ĝi havis sep substantivajn kazojn, distingon inter malmola kaj mola deklinacioj, dualan nombron kaj alfabeton inkludantan literojn kiel ě, ē, ę kaj ā (en la cirila: Ѓ, А, Ђ, Ъ) kaj kvar molajn konsonantojn (р, н, т, д). Ĝia retpaĝo enhavis informojn pri etimologio kaj konsiderindan, eĉ se nekompletan gramatikon kun paradigoj de substantivoj, pronomoj kaj adjektivoj, sed mankis la priskribo de verboj. La projekto havis Yahoo!-grupon, kie eblis elŝuti vortaron kun preskaŭ 1700 vortoj.

Same enkondukita en 2001 estis *Slovio* de Mark Hučko, slovako vivanta en Svislando, kiu estis verkanta ĝin ekde 1999. Ĝi havis kompletan gramatikon kaj vortaron kun kelkmil vortoj. Male al la plej multaj antaŭaj projektoj, Slovio estis tre simpligita lingvo kun skemisma strukturo, kiu estis preskaŭ identa kun Esperanto. Ĝi havis nek genron nek kazojn, komplete regulajn pluralojn, ununuran modelon por verba konjugacio kaj reduktitan fonologion konsistantan el dudek konsonantaj kaj kvin vokalaj fonemoj. La ortografio baziĝis strikte sur ASCII, kaj por eviti diakritajn signojn, Hučko enkondukis digrafojn **sx**, **cx**, **zx**, **gx** kaj **wx** kiel anstataŭo por š, č, ž, dž kaj šč. Ĉu *Slovio* estis vere intencita servi kiel tutslava lingvo, restas neklara: kvankam Hučko neniam malkaĉis sian radikanlan panskaviman konvinkon, la retpaĝo de *Slovio* sugestas, ke ĝi estis unuavice opiniata por ĝeneralaj uzoj, kiel rivalo de Esperanto.

Proslava („ferio“) el 2002 de ukraina amerikano Juraj Doudi, volis esti „facila slava lingvo por vojaĝantoj“. Ĝia retpaĝo enhavis malkompletan gramatikon, kelkajn specime-najn frazojn kaj vortaron kun ĉ. 550 vortoj. La lingvo baziĝis sur modernaj slavaj lingvoj kaj uzis latinan ortografion inspiritan per la angla. Ĝi havis genron kaj kazojn, sed uzis ilin iom nekonsekvence.

Glagolica ekis en 2002. La aŭtoro estis ĉeĥo „Slavobojo“ Richard Ruibar. Samkiel *Slovo*, ĝi baziĝis sur la praslava lingvo, sed estis influita per la denaska lingvo de la aŭtoro. Ĝi havis kompletan gramatikon kun dekkvin substantivaj deklinacioj (sen dualo), unu adjektivan deklinacion, simplan konjugacian sistemon kaj vortaron kun 635 vortoj. *Glagolica* uzis latinan alfabeton, inkluzive de ě, ses molaj konsonantoj (р, н, т, д, р, с) kaj vokaloj kun akcento por distingi vokalan longecon.

Rilatoj inter la aŭtoroj de tiuj projektoj estis komence amikaj, kun interسانgo de ideoj. Malgraŭ tio, la tri malpli grandaj projektoj estis interrompitaj post 2002, probable ĉar Slovio estis la plej evoluigita. Rezulte, Slovio restis la ununura tutslava lingvo atingebla dum la sekvas jaroj. Ĝi iĝis konata kaj staris en la centro de ĉ. kvardek retpaĝoj kiuj uzis kaj/aŭ promociis ĝin. Komence, la „Slovio-movado“ estis afero de panskavistoj, ĉefe elmigrintoj. Sed, ju pli Slovio iĝis konata al lingvistoj en la slavaj landoj, despli ĝi estis kritikata, precipe pro sia artefariteco. Hučko rifuzis ĉiujn proponitajn reformojn, akuzante siavice la kritikantojn de jalozo kaj kontraŭ-slava agado. Konsekvence, la apogo de Slovio

disfalis kaj ĝia monopola pozicio finiĝis en decembro 2005, kiam slovako nomata Iohannes lanĉis novan skemisman lingvoprojekton *Slavido* (poste alinomita *S-lingva* kaj *Sloviensk*). La bazo de tiu lingvo estis slava kun fortaj latinidaj elementoj, eble pro influo de Ido.

17.3.2.2. La jaroj 2006-2010: Slovianski, Slovioski kaj Novoslověnsky

En 2006 montriĝis, ke reformi *Slovio*-n ne estas realisme, anstataŭ tio aperis *Slovianski*. La celo estis krei sintezan lingvon similan al la plejmulto da slavaj. Tio komence okazis en tri diversaj formoj: naturalisma versio kun ses kazoj (*Slovianski-N*), piĝineca versio sen kazoj (*Slovianski-P*), kaj skemisma versio (*Slovianski-S*), ĉiuj tri „dialektoj“ kun la sama ortografio, fonologio kaj vortaro. La unua konstrua kriterio estis egala pritrakto de ĉiuj tri branĉoj de la slavaj lingvoj, kies rezulto estis „voĉdona“ sistemo por pesado de ilia enigo. Ankaŭ la latina kaj cirila alfabetoj estis traktataj tute egale. La unue nomata uzis la latinan alfabeton kun š, ž kaj č, sed sen y, kaj kun apostrofo markanta molajn konsonantojn (ł en la cirila).

La atmosfero inter Slovianski kaj Slovio iĝis malbona, sed aliflanke ekestis proponoj kombini Slovianski kun pli granda vortaro de Slovio. En 2009 startis projekto *Slavju Slovio* („slava Slovio“) baldaŭ alinomita *Slovioski*. Kiel Slovianski, ĝi estis kunlabora projekto de tri aŭtoroj, evoluigita en tri versioj (niveloj). En 2010 estis publikigita la projekto de ĉeĥa komputil-sciencisto Vojtěch Merunka *Novoslovenskij* („novslava“, poste alinomita *Novoslověnsky*). Gi baziĝas sur slavono, sed estas inspirita ankaŭ per *Glagolica* kaj *Slovianski*, uzante ties vortaron por modernaj konceptoj. Ĝi havas kompleksan gramatikon (inklude de sep kazoj, dekkvar diversaj substantivaj klasoj, duala nombro kaj tri pasintaj tensoj), sed relative simplan fonologion (origine sen y, sed kun ie, poste skribita ě).

17.3.2.3. La jaroj 2010-2017: Maturiĝo de la interslava lingvo

Longe regis la opinio, ke helplingvo devas esti simpla. Eĉ se *Slovianski* havis genron kaj kazojn, ĝiaj deklinaciaj kaj konjugaciaj paradigmoj estis forte simpligitaj. Ambaŭ, *Slovianski* kaj *Slovioski*, malproksimiĝis de simpleco, favorante naturalismajn solvojn. Tiу ĉi evoluo estis fortigita per pozitiva akcepto de *Novoslověnsky*. Montriĝis, ke simpleco tute ne estis grava temo por la uzantoj; multe pli gravis, ke la lingvo estu komprenebla kaj perceptata kiel familiara.

Oni komprenis, ke neniu el la projektoj profitus el rivaleco, kaj ke diversaj normigoj estus konfuzigaj por eblaj lernantoj. El tio rezultis kunlaboro inter la tri projektoj, inklude de komuna vortaro, komuna novaĵ-portalo (<http://steen.free.fr/interslavic/>), komuna vikio (https://isv.miraheze.org/wiki/Medžuviki:Glavna_stranica) kaj komunumo de uzantoj, kiuj sin grandparte trakovris. En la jaro 2011, *Medžuslovjanski* („Interslava lingvo“) estis elektita kiel komuna nomo. Por superi la malavantaĝojn de tri apartaj normigoj por la interslava, oni verkis novan gramatikon, bazitan sur ĉiuj tri projektoj. Slovianski kaj Slovioski estis interrompitaj kiel projektoj apartigitaj de la interslava lingvo. Novoslověnsky, aliflanke, daŭris ekzisti kiel paralela normigo. Tamen, eĉ se Novoslověnsky ne estis strikte kunlabora projekto, la malfermiteco de ĝia aŭtoro Merunka ebligis proksimiĝon de ambaŭ

sistemoj. Slovio formortis en 2011, la aliaj projektoj malaperis, du novaj projektoj estis lanĉitaj: *Venedčina* (Nikolaj Kuznecov, 2012) kaj *Novoslovnica* (Egor A. Karpov, 2014), ambaŭ arkaikaj versioj de Novoslověnsky, kiuj ne montriĝis vivkapablaj.

En junio 2017 okazis en Ĉeĥa Republiko la unua konferenco de la interslava (CISLA 2017), kun 64 partoprenantoj el 12 landoj. Dum la konferenco, aŭtoroj Jan van Steenbergen kaj Vojtěch Merunka decidis plene unuigi siajn projektojn, ĉar la ellaborado de du tre similaj, tamen ne identaj normoj montriĝis maloportuna. Kune kun aliaj fluaj parolantoj de la interslava ili eliminis la diferencojn kaj la kunigita lingvo ekfunkciis sub la nomo *Medžuslovjansky*. Samjare publikigis la unua eldono de nova sciencia revuo „Slovjani“ (<http://slovjani.info>), verkita en tiu ĉi unuiĝinta interslava lingvo. La interslavaj konferencoj ĉuijare ripetiĝas, krome ekzistas diskutgrupo <https://www.facebook.com/groups/interslavic> havas pli ol milionon da videoj de vizitantoj el 236 landoj (majo 2019).

17.3.3. Karakterizo de la interslava lingvo

17.3.3.1. Klasado

La interslava lingvo estas tipa projekto bazita je komunumo, la ĉefa fonto de ĝia vivkapablo. La lingvo ne estas fermita aro de reguloj diktitaj de unu aŭtoro aŭ faritaj per komuna decido, ĝi simple estas tia, kian ĝiaj uzantoj ĝin faras. La plej multaj uzantoj ne strikte sekvas la regulojn de *Slovianski*, *Novoslověnsky* aŭ iun alian gramatikon. Ili elektas siajn ilojn eklektike laŭ propraj emoj kaj bezonoj, aldonante eĉ elementojn improvizitajn. Videble, tio estas la vera naturo de la interslava lingvo: ĝi ne estas fiksa sistemo de reguloj, sed gamo, kie la uzantoj povas libere moviĝi enkadre de certaj limoj.

Tipa karakterizaĵo de la interslava estas, ke ĝiaj komponantoj povas esti facile aplikataj al iu ajn el la etnaj slavaj lingvoj. Tio multe diferencigas la lernprocezon de la maniero, kiel estas lernataj naturaj fremdlingvoj aŭ lingvoj kiel Esperanto. Anstataŭ lerni ĝin ekde nulo, temas pri laŭgrada transformo de la propra denaska lingvo en interslava. Tiel esprimis ĝin Matija Majar en la 19-a jc.: *pisati uzajemno* („skribi reciproke“). Alivorte, la interslava lingvo estas kiel cepo kun diversaj tavoloj. La ekstera tavolo estas esence ajna slava lingvo adaptita por esti pli komprenebla al aliaj slavoj. Tio, kion nomis Ladislav Podmele *žargon protinauční* („kontraŭsciencia jargon“), estas la tipo de lingvo, kiu spontanee evoluigas en inter-slavaj kontaktoj. La meza tavolo povas esti ajna formo de la interslava, kiu estas kolorigita per ĉies propra denaska lingvo aŭ io konata pri la lingvo de la adresato. La tria tavolo, la kerno, estus sciencia reprezentajo de la lingvo, kiu objektive staras precize en la mezo inter la slavaj lingvoj.

La evidenta demando rilate al tiuj faktoj estas, ĉu la interslava povas esti entute konsiderata lingvo, kaj se jes, ĉu ĉiu individua projekto devus esti traktata kiel aparta lingvo. La respondo al la unua demando estas sendube pozitiva: la interslava ekzistas en diversaj formoj, kiuj dependas de la lando aŭ regiono el kiu oni devenas, sed ĉiuj diversaj formoj havas multajn komunajn trajtojn kaj estas reciproke kompreneblaj. Same kiel la naturaj slavaj lingvoj, la interslava estas kontinuo de diversaj proksime parencaj dialektoj. Alivorte, ĝi kondutas kiel iu ajn alia lingvo.

Estas pli malfacile respondi la duan demandon. Oni ne povas racie argumenti, ke, ekzemple, Slovio estas la sama lingvo kiel Novoslověnsky. Sekve, skemismaj lingvoj kaj aliaj lingvoj kiuj uzas slavajn vortojn sed ne slavan gramatikon, devas esti ekskluditaj. Tamen, la plej multaj tutslavaj lingvoprojektoj estas videble naturalismaj kaj iliaj diferencoj dependas de sekvaj faktoroj:

- la dominanta baza lingvo (ekzemple slavono, la rusa)
- la sub-dominanta lingvo (kutime la denaska de la aŭtoro)
- la gamo inter arkaika kaj moderna
- la nivelo de simpligo
- internacia vortaro kontraŭ slava purismo
- la konoj kaj preferoj de la aŭtoro.

Rilate morfologion, la plej multaj naturalismaj projektoj estas preskaŭ identaj. Ekzistas, kompreneble, malgrandaj diferencoj, se estas koncernata ekzemple la duala nombro, la vokativo, substantivoj sen temvokalo, lokativo singulara de maskulinaj substantivoj (-ě, -i aŭ -u) aŭ la finaĵo de verbaj substantivoj (-nje, -nie aŭ -nije), sed tiaj diferencoj estas pli vere reflektaj de persona emo ol necedebla parto de konkreta gramatiko. Krome, neniu el tiuj diferencoj havus iun gravan influon al la skribita teksto, nek ĝi konsiderinde influus la kompreneblecon. Fakte, la plej multaj diferencoj eĉ ne apartenas al la lingvo mem, nur al ĝia skriba reprezentado. Ĉar ĉiuj naturalismaj projektoj bazigas sur la sama materialo, operacias kun la sama kontinuo kaj staras ene de la sama gamo de ebloj, oni proponas trakti ilin ne kiel apartajn lingvojn, sed nur kiel diversajn proponojn por normigi la esence saman lingvon.

Alia demando estas, ĉu la interslava estu konsiderata *konstruita* (artefarita) lingvo? Antaŭ la dudeka jarcento, aŭtoroj certe ne kredus tion. Laŭ ilia vidpunkto ekzistis nur unu slava lingvo kun pluraj dialektoj tre diverĝaj – tiun procezon ili esperis reirigi, uzante modernigitan formon de slavono kiel literaturan normon. Lingvoj kiel la moderna hebrea kaj revivigita kornvala lingvo, enhavantaj multajn similaĵojn al tiu video, estas ĝenerale opiniataj naturaj lingvoj. Aliflanke, la fakto ke la interslava nemiam havis denaskajn parolantojn en ajna de siaj proponitaj formoj, kvalifikus ĝin prefere kiel artefaritan lingvon, aŭ, por esti pli preciza, kiel artefarite konstruitan tegmentolingvon („Dachsprache”).

17.3.3.2. Fleksiĝema gramatiko

Kutime, aŭtoroj de artefaritaj lingvoj imitas ekzistantajn normajn lingvojn kaj tiel havas pli preskriban aliron: ili prezentas nur unu normon kaj se ne ekzistas oficiale aprobita ŝanĝo, la devojiĝo de la normo estus konsiderata eraro. Tial, artefaritaj lingvoj ofte havas diversajn iteraciojn, sed rare ion, kio povus esti nomata dialektoj. La historio riĉe klarigis, ke tiu ĉi aliro ne funkciias por la interslava lingvo. Tio parte okazas pro la nombro de kunlaborantoj. Kunlaboraj projektoj havas pli grandan avantaĝon ol projektoj de solaj personoj (ekzemple, ili estas malpli antaujuĝemaj kontraŭ denaskaj lingvoj de unuopaj personoj), sed aliflanke, koliziaj ideoj kaj preferoj ofte kondukas al longaj senfruktaj diskutoj, kiuj bremsas progreson. Krome, se personoj venas kaj foriras, la dominanta vidpunkto ene de la grupo povas subite salti de unu flanko al la alia. Por malebligi disfalon de la projekto, granda grado de fleksiĝemo estas postulata ne nur de la grupo, sed ankaŭ de la lingvo mem.

Interslava gramatiko estas pli priskriba, ĝi baziĝas sur *Slovianski* kaj *Novoslověnsky*, sed ankaŭ sur pli malnovaj projektoj kiel *Slovo* kaj *Uzajemni Pravopis Slavyanski* de Matija Majar kaj sur kompara studio de slavaj lingvoj. La ĉefa premiso estas, ke ĉiu elektita baziĝu sur egala pritraktado de ĉiuj branĉoj de la slava lingvo kaj estu komprenebla al ĉiuj slavaj parolantoj. Kelkfoje okazas, ke multflankaj opcioj funkcias same bone. Ekzemple, verboj je **-ati** povas havi prezencan finaĵon **-aju/-aješ** (kiel slavono kaj orientslavaj lingvoj) aŭ **-am/-aš** (okcidentaj kaj sudaj slavaj lingvoj). En kelkaj aliaj kazoj, validaj alternativoj estas eksplikite donataj al preferitaj solvoj. Tiu ĉi aliro ne estas iu novajo: la sama procedo okazis ankaŭ en pasinteco, ekzemple ĉe Herkel', Bambas kaj Majar.

Plie, la gramatiko estu simpligita per eliminado de malregulaĵoj tiomgrade, kiom la naturalismo permesas. Tio faras la lingvaĵon relative facile por personoj kiuj jam konas iun slavan lingvon, sed malfacila por tiuj, kiuj ne alkutimiĝis al gramatika genro, substantiva deklinacio kun distingo mola/malmola kaj viva/senviva, verba aspekto kaj simile. Por ne-slavaj komencantoj, turistoj kaj ĉeokazaj uzantoj, oni evoluigis ege simpligitan variaĵon, *Slovianto*. Ĝi celas komunikadon je tre baza nivelo kaj la gramatiko estas reduktita al absoluta neceso (lernu ekz. sub <https://www.memrise.com/course/1042020/slovianto-3/>).

La samo validas por la vortprovizo. La interslava baziĝas sur du tipoj de vortprovizo, kio estas decide grava por la interkomprenebleco de la du lingvoj: komuna heredita vortprovizo kaj internacia vortprovizo. En ambaŭ kazoj, la ĉefa kriterio estas, ke la vortoj estu rekoneblaj por parolantoj de ĉiuj aŭ la plej multaj branĉoj de la slavaj lingvoj. Tamen, kelkaj uzantoj malſatas internacion vortaron, ĉar ĝi ne estas slava, kaj preferas substitui al ĝi vortojn de slava origino, eĉ se tio kunportas enkondukon de artefaritaj neologismoj. Pro tio, la vortaro ofte proponas alternativojn. Por distingi inter larĝe uzataj vortoj, malpli larĝe uzataj vortoj, arkaikaj vortoj kaj artefaritaj vortoj, al ĉiuj vortoj estas atribuitaj niveloj indikantaj ilian frekvencon en la slavaj lingvoj.

17.3.3.3. Baza kaj etendita ortografio

Unu el la ĉefaj konstrukt-kriterioj estas eblo skribi la interslavon sur ajna slava klavaro. Tial ĝi ne posedas oficialan ortografion. Anstataŭe ĝi uzas „prototipan ortografion”, kiu povas esti libere adaptita al ĉies ebloj kaj preferoj. Kaze de la latina alfabeto, la klasika provizo konsistas el 25 literoj (inklude de š, ž kaj č, kiel en la slovena). La baza cirila alfabeto enhavas **ј** (prenita de la serba) kaj **ь** (prenita el la orientslava kaj bulgara). Krome ekzistas etendita aro de 14 opcioj literoj, konataj kiel *Naučny medžuslovjanski* („sciencia interslava”), konsistanta el la literoj **å, č, đ, ě, ѕ, Ѡ, њ, Ѳ, Ѵ, Ѹ, ѹ, ѻ, Ѽ** kaj **ѝ**. Ili reprezentas fonemojn en la praslava lingvo kaj en slavono, evolue disiĝintaj en diversaj direktoj, kio faras el ili instrumenton por difini la diferencojn inter modernaj slavaj lingvoj. Ekzemple, la rusa *pjat'*, pola *pięć*, slovaka *päť* kaj sudslava *pet* estas variaĵoj de la sama vorto, reprezentata en la interslava kiel *pęt'* („kvinto”, el slavono *nămă*). Se tiuj formoj varias en prononco, klaras, ke la diferencoj inter tiuj variaĵoj estas apenaŭ pli signifaj ol tiuj inter brita kaj usona angla. En skribita teksto, tiuj literoj povas esti utilaj, kiam oni volas kompreni vortojn. Aliflanke ili tamen estas malpraktikaj, ĉar ili postulas specialan adaption de klavaro, tiel farante la lingvon pli malfacile rememorigebla. Tial ili estis elektitaj tiamaniere, ke la diakrititaj povas ĉiam esti ellasisitaj.

17.4. Historia ekzemplo de helplingva projekto: Novosloviensky

La „novslava lingvo” estis kreajo de ĉeĥa komputilisto Vojtěch Merunka, evoluigata inter 2008 kaj 2017. Ĝi estas karakterizata kiel tipe zona lingvo, t.e. konstruita specife por la bezonoj de parolantoj de la slava lingva zono kun la premiso, ke ĉiuj slavoj facile komprenos ĝin sen antaŭa lernado (oni ofte komparas tiun fenomenon kun Interlingua/IALA, same komprenebla por uzantoj de Romanaj lingvoj). Ĝiaj fontoj estis: slavona korpuso, interslava vortprovizo ekestanta kunlabore en la interreta interslava projekto kaj la projekto „Falsaj amikoj en slavaj lingvoj”.

Konstruprinципoj (Merunka & Heršak & Molhanec, 2016):

1. La novslava estas ekvilibrita inter okcidentaj, sudaj kaj orientaj slavaj lingvoj. Tial ĝi povas iam ŝajni surprize simila al la „malnova serba” por serbaj parolantoj, al la „malnova ĉeĥa” por ĉeĥaj parolantoj, al la „malnova slovena” por slovenaj parolantoj kaj tiel plu.
2. La novslava respektas fonetikajn ŝanĝojn, kiuj okazis en la evoluo de la plej multaj modernaj slavaj lingvoj. Tio estas ekz. perdo de nazalaj vokaloj (konservitaj hodiaŭ nur en la pola lingvo).
3. La novslava anstataŭigas la reduktitajn vokalojn *b* kaj *č* de slavono per normaj aŭ perdaj vokaloj *e* kaj *o*.
4. La novslava uzas duonvokalojn (tio estas silaboformaj konsonantoj) „l” kaj „r” tiel, kiel ili konatas en la sanskrita, en slavono kaj en kelkaj modernaj slavaj lingvoj (bulgara, serba, kroata, slovena, ĉeĥa, slovaka kaj soraba).
5. La novslava limigis kaj reguligis sistemon de deklinaciaj kaj konjugaciaj paradigmoj. Ekzemple, ekzistas tri substantivaj genroj kaj sep kazoj, ĉiu kun du modeloj (malmola kaj mola), plus kelkaj esceptaj modeloj kaj reguloj de palataligo pro belsonaj kialoj. Sume, la ĝeneralaj niveloj de malreguleco kaj komplekseco de la novslava estas signife malpli granda ol tiu de la normaj slavaj naciaj lingvoj.
6. Pronoma kaj adjektiva deklinacioj estas unuigitaj en la samaj du reduktitaj deklinaciaj modeloj: malmola kaj mola.
7. La novslava unuigas kaj reduktas la koncepton de verba konjugacio al nur du regulaj modeloj. Ĉiuj verboj, escepte de tri malregulaj: *byti* (esti), *iti* (iri), kaj *jasti* (manĝi), apartenas aŭ al malmola aŭ al mola modelo.
8. Ekzistas simetrio en aktiva-pasiva voĉo inter la verboj *byti* (esti) kaj *imeti* (havi). Tiuj du verboj kreas du voĉajn formojn de la sama ontologia koncepto.
9. Ekzistas ses simetriaj verbaj tensoj en tri temponiveloj: du pasintaj, du prezencaj kaj du futuraj verbaj tensoj.
10. Ekzistas kaj adjektivaj kaj adverbaj verbaj participoj de kvar tipoj: aktiva prezencia, pasiva prezencia, aktiva pasinta kaj pasiva pasinta.
11. La novslava povas esti skribata en pluraj alfabetoj kaj ortografioj: la latina kun dialektoj (ekz. *člověk* = homo), la latina sen dialektoj (ekz. *człowiek*), la cirila bazita sur slavono (ekz. *чловѣкъ*) kaj simpligita cirila (ekz. *человек*). Kompreneble, la prononco estas la sama en ĉiuj ortografioj.

Specimeno:

**Novslava (latina ortografio
kun diakritajoj):**

Iz vsih možnih idealnih měst, Iz всих можних идеалных Inter ĉiu idealaj lokoj en kiuj v ktorih žijut ljudi, najbolše mъст, в которых живут vivas homoj, mi pleje ŝatas la ljubju male sělo, daleko люди, наибольше любю мале malgrandan világon for de la ot šumnogo grada, s jego съло, далеко от шумного vigla urbo, kun ĝia malgranda maloju občinoju. Ono ne grada, с него малою обчиною. komunumo. Gi ne havas imaje preplnjeni bloky, само Оно не имае препълнени homplenajn vilaojn, sed nur male d'rvene budniky. Jest to блоки, само мале дървени malgrandajn lignajn dometojn. proste i slične město do života, будники. Iest то просте и Gi estas simpla kaj bela loko s žitelami, ktorih lica sut rovno сличне мъсто до живота, por la vivo, kun loĝantoj, kies znajemi kako cvěty v našem с жителами, кторих лица vizaǵoj estas same konataj sadu. To jest zatvoreny svět cum ровно знаеми како kiel la floroj en nia ĝardeno. s nemnogo ljudimi, blízko цвѣты в нашем саду. То iesm Tio estas fermita mondo ujednjenimi kako mravky затворены свѣт с немного kun malmultaj homoj, kiel v mravkovoj kupě, pčely v людими, близко уединеними formikoj en formikujo, abeloj pčelniku, ovce v ovčej štalě, како мравки в мравковой en abelujo, ŝafoj en grego, monaški v monastiru ili купъ, пчелы в пчелинику, овце monahinoj en monahinejo morjaki na korabu, kdě vsej в овечей шталѣ, монашки аŭ maristoj sur ſipo, kie ĉiu znaje vsego i vse jest znane ot в монастыри или моряки konas ĉiujn kaj estas konata vsego, kdě vsej se interesuje на корабу, кдъ всей знае de ĉiuj, кие ĉiu interesigas pri v vsim i vsej može imati naděju, всего и все iesm знане от чio kaj ĉiu povas esperi, ke iu že někto se v njem interesuje.

**Novslava(plena ciril
ortografio):**

Traduko:

*в всем и всей може имати
надъю, же някто се
въем интересуе.*

La ĉefaj celoj de la novslava, kiu strebis kontinui la tradicion de slavono, estis:

1. Havi komunajn gramatikajn kodojn kaj komunan vortaron kun modernaj parolataj slavaj lingvoj, por konstrui ĝeneralan lingvan strukturon, kiun la slavaj parolantoj komprenus sen ajna – aŭ kun vere minimuma – antaŭa lernado.
2. Esti facile lernebla lingvo por aktivaj uzontoj. Homoj, kiuj ne scipovas ajnan slavan lingvon, eble povus uzi la novslavan kiel propedeŭtikon. La scio de la novslava ebligu al kaj slavaj kaj ne-slavaj interesitoj pli multe pasive kompreni kaj pli bone lerni slavajn etnolingvojn.
3. Esti baza konversacia platformo por slavaj parolantoj kaj primaraj ne-slavaj parolantoj, kiuj ne devus lerni specifan slavan etnolingvon.

Eksperimentan instruadon de la novslava organizis lingvisto-antropologo Emil Heršak en la Filozofia fakultato de Ekonomika Altlernejo en Zagrebo. Ĉeĥa ingénier Martin Molhanec konstruis ontologian modelon bazitan sur grafikaj transformadoj, kiu ebligis uzi la novslavan kiel pivotan lingvon en mašina tradukado inter unuopaj slavaj lingvoj. En 2017, la novslava integriĝis en la interslavanan projekton, el kiu rezultis *Medžuslovjansky*.

17.5. Superrigardo de panslavaj helplingvoj post la jaro 1999

#	<i>Nomo de la projekto</i>	<i>Autoro</i>	<i>Aktiva</i>	<i>Tipo</i>	<i>+/-</i>
1	Meždunarodski jazik	Hans Kamp (NL)	± 1999	?	—
2	Slovo (Slověnskyj jezyk, Slověnščina)	Štefan Vítězslav Pilát (CZ), Piotr Mazur (PL), Georgi Ogneslav Michov (BG)	2001-02	N	±
3	<u>Slovio</u>				
3a	Slovio (Slavsk)	Mark Hučko (SK)	1999-2011	S	+
3b	Ruslavsk, Medzxuslavské	Lorenzo Manasci (IT)	2003-05		
3c	Ruskio	Mark Hučko (SK)	2007		
3d	Rozumio	„Hellerick“ (RU)	2008		
3e	Slavju Slovio (→ Slovioski)		2009		
3f	Novo-Slovianski	Mark Hučko (SK)	2010		
3g	Inter-Slavju Pidzxin	Eugeniusz Słowik (PL/DE)	2011		
3h	Interslovio	Dorothea Winkelhofer (DE)	2011		
4	Proslava	Juraj Doudi (UK)	2002	P	—
5	Glagolica	Richard Ruibar (CZ)	2002	N	±
6	Jezik Slovjanaja	Paweł Ciupak (PL)	2004	S	—
7	Medjazik (Slavonske jazik)	Ingmar Roerdinkholder (NL)	2005	?	—
8	Panslavien	Anton Antonov (RU)	2005	S	±
9	Sojaz	„Hellerick“ (RU)	2005	S	—
10	Panslavensk	„Flamma Aeterna“ (RU)	2005	S/P	—
11	Občoslavenski jezik	Sergei Lazarev (RU)	2005	N	—
12	Slavenskej jezyk	„Marina“ (RU), „Wolliger Mensch“ (RU)	2005-06	S	±
13	Slavido → Sloveno → S-lingva → Vse slovien rec’ → Sloviensk	„I.S.“, „Ioan“, „Iohannes“ (SK)	2005-08	S	±
14	<u>Slovianski</u>				+
14a	Slovianski-N → Slovianski	Jan van Steenbergen (NL), Igor Poljakov (RU/US)	2006-11	N	
14b	Slovianski-P	Ondrej Rečník (SK), Gabriel Svoboda (CZ)	2006-09	P	
14c	Slovianski-S (GS-Slovianski)	Gabriel Svoboda (CZ)	2006	S	
14d	Slovianski-S (Slovjanskaj)	Igor Poljakov (RU/US)	2006	S	
14e	Prostoslovjanski	„Cxiril Slavjanski“	2010	N	
15	Slovo	Igor Garšin (RU)	2006	S	—
16	Slava	Igor Garšin (RU)	?	?	—
17	Noven Slovio → Slavenen	„Hochlander“ (RU?)	2006-10	S	±
18	Medzislavánskij āzyk	Daniel Gromada (Jack O’Neill)	2008	N	—
19	<u>Slovioski</u>				+
19a	Polnjij Slovioski	Andrej Moraczewski (RU)	2009-11	N	
19b	Srednij Slovioski	Michal Borovička (SK)	2009-10	P	
19c	Prostij Slovioski	Steeven Radzikowski (PL/US)	2009-11	P	
20	Slavski jezik	Jukka Hintsala (FI)	2009-10	N	±

21	Pidžinoslovianski jazik → Polugarske jezik	Paweł Ciupak (PL)	2009-13	P	–
22	Sveslavenski jezik	„Sergeysleep” (RU)	2009	N	–
23	Novoslovienskij jazyk → Novoslověnsky jezyk	Vojtěch Merunka (CZ)	2008-	N	+
24	Vseslavjanski	„Blizbor87” (PL)	2010	P	–
25	[Prosty pomocniczy język słowiański]	„Cyryl i Metody” (PL)	2010	S	–
26	Slovianto	Jan van Steenbergen (NL)	2010-	P	+
27	Rusich	Nikolaj Mihajlenko (RU)	2010	N	–
28	Rusanto	Mark Hučko (SK)	2011	S	±
29	Slovko	Oleg Zvonkov (RU)	2011	S	±
30	Medžuslovjanski (Interslava)	(← Slovianski + Novoslověnsky)	2011-	N	+
31	Vsislavski jazyk → Vseslověnski jazyk → Venedčina (Venedovy jezyk)	Nikolaj Kuznecov (RU)	2012	N	±
32	Novoslovnica	Egor A. Karpov (RU)	2014-	N	+

Klarigoj: N: naturalisma projekto

P: naturalisma projekto kun minimuma/piĝina gramatiko

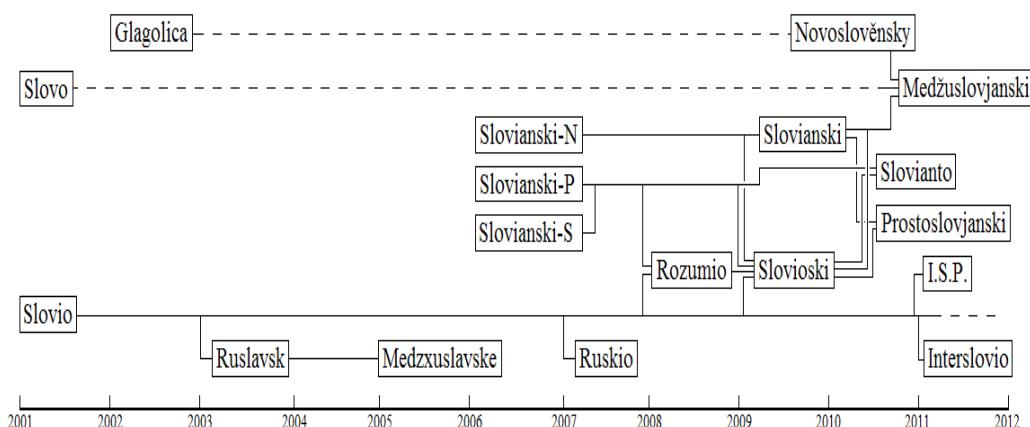
S: skemisma projekto

+ projektoj kun kompleta gramatiko kaj sufiĉe granda vortprovizo

± projektoj kun nekompleta gramatiko kaj malgranda vortprovizo

– skizoj (nur kelkaj eroj de teksto kaj gramatiko)

Tempoakso de Slovio, Slovianski, Slovioski kaj Interslava

17.6. Perspektivoj de slavaj interlingvoj kaj defioj por interlingvistiko

Dank' al la interreto aperis granda kvanto da fikciaj kaj helpaj slavaj lingvoj. Kvan-kam la fikciaj estas pli nombraj ol la helpaj, nur malmultaj el ili vere havas iun kritikan

mason. Tamen, tiom longe kiom la homoj ŝatos kreadon de lingvoj, la nombro de fikciaj slavaj lingvoj verŝajne kreskos kaj de tempo kaj tempo aperos vera ĉefverko. En la kazoj de panslavaj lingvoj oni rimarkas ŝovon de projektoj de solaj personoj al kunlaboraj projektoj dum la fruaj jaroj de la 21-a jarcento, sekutan per tendenco al ilia integriĝo, kaj ankaŭ kreskantan tendencon favori naturalismon pli ol simplecon. Ambaŭ tendencoj kulminis en la interslava projekto. Esence, la moderna interslava lingvo estas kontinuo de similaj projektoj el la 19-a jarcento, sed kun signifa diferenco, ke ĝi havas vortaron (pli ol 15 000 vortojn en la jaro 2016). Pli grava atingaĵo ankaŭ estas, ke la komunumo de la interslava havas pli ol mil personojn, el kiuj kelkcent estas veraj uzantoj – probable la plej granda bazo de uzantoj de artefarita lingvo post Esperanto kaj Interlingua. Sendube, novaj tutslavaj projektoj daŭre estos prezentataj, sed ju pli la interslava lingvo kreskos, despli malfacile aliaj projektoj povos konkurenci kun ĝi. Ekzistas tri ĉefaj defioj por la venontaj jaroj. Unue, estos interese vidi, ĉu la daŭranta integriĝa procezo ebligas firme stabiligi ununuran normon por la interslava, kiel antaŭmontras la ekesto de *Medžuslovjansky* en 2017. Due, la fakto, ke plejmulto de materialoj pri la interslava skribatas en la angla, defias la veran celon de la interslava, tial tradukoj en aliajn (slavajn) lingvojn estas antaŭkondiĉo por ties sukceso. Ankaŭ lingvo-dependaj lernmaterialoj estos bezonataj. Kaj laste, devas esti esplorataj la ebloj por disvastiĝi ĝian uzon en diversaj kampoj.

Interlingvistoj kaj ĉefe „seriozaj” lingvistoj ankoraŭ ĉiam rigardas la lingvokreadon kun ioma embaraso. Ilia unua kompromiso estis akcepti kiel analizendan materialon la helpajn projektojn skribi publikigitajn. Interreto estas vidata kiel malpli serioza alternativo. La interretajn slavajn lingvoprojektojn („Slaviconlangs”) unue pritraktis interlingvistoj kiel slavistino Cornelia Mannewitz, aldoniĝis serioza intereso de aliaj slavistoj kiel Tilman Berger, kaj kiel promesplenan oni povas vidi ekz. la germanlingvan doktorigan disertacon de Anna-Maria Meyer (2014). Ŝi uzas konojn kaj metodojn de interlingvistiko kaj komparatistiko unue por prezenti dekon da „historiaj” projektoj el la jarcentoj 17-a ĝis 20-a surbaze de originalaj materialoj, kaj poste ŝi eniras la terenon de Slaviconlangs, prezantante komparan analizon de Slovio, Slovianski kaj Novosloviensky. En sia 355-paĝa laboraĵo ŝi konkludas, ke la komunslava ideo kaj ties lingva realigo estas dignaj de sciencia intereso. Universitataj magistrigaj/bakalaŭrigaj laboraĵoj kun interslava temaro verkis i.a. Simona Odincová (Brno, 2012), Maria Vagner (Prago, 2017), Giulia Paganucci (Bologna, 2018); la liston de koncernaj publikaj vidu sub: <http://steen.free.fr/interslavic/publications.html>. La dumjarcenta ekzisto de slavaj lingvoprojektoj, abundo de analizebla materialo, populareco kaj daŭra kresko de lingvokreado de slavidoj pravigas la postulon de speciala interlingvistika branĉo, nome de *slava interlingvistiko*, kiun proponis jam antaŭ jardekoj la rusa slavisto-interlingvisto Aleksandr Dmitrevič Duličenko.

Bibliografio

- Barandovská-Frank, Věra (2011): Panslawische Variationen, en: Cyril Brosch kaj Sabine Fiedler (eld.): *Florilegium interlinguisticum. Festschrift für Detlev Blanke zum 70. Geburtstag*. Peter Lang, Frankfurt a. M., 209–293
- Berger, Tilman (2004): Vom Erfinden slavischer Sprachen. En: Miloš Okulka kaj Ulrich Schweier (eld.): *Germano-slavische Beiträge. Festschrift für Peter Rehder zum 65. Geburtstag*. Sagner, München, 19–28

- Blanc, Joan Francés (2009): *Las lengas de Libor Sztemon. Jazyky Libora Sztemone. Libor Sztemon's Conlangs*. Edicions Talvera, Strasbourg
- Дуличенко А. Д. (1990): *Международные вспомогательные языки*. Валгус, Таллинн
- Duličenko, Aleksandr D. (2016): Pravigo de la slava interlingvistiko: slava reciprokeco kaj tutslava lingvo en la historio de slavoj, en: grkg/Humankybernetik Band 57, Heft 2, 75–101. Mallongigo represita en: Stanislav Košecký (eld.): *Prilingve en Nitro; politike, historie, teorie, instrue. Fakaj prelegoj prezентitaj kadre de la 101-a UK de Esperanto*. UEA, Rotterdam, 87–103
- Mannewitz, Cornelia (2011): Nordslavisch, en: Cyril Brosch & Sabine Fiedler (red.): *Florilegium Interlinguisticum. Festschrift für Detlev Blanke zum 70. Geburtstag*. Peter Lang, Frankfurt a. M., 237–246
- Merunka, Vojtěch (2010): *Jazyk novoslovenskij*. Nová Forma, Praha
- & Emil Heršák & Martin Molhanec (2016): Neoslavonic Language, en: grkg/Humankybernetik Band 57, Heft 2, 114–134. Esperanta traduko: Novslava lingvo, en: Stanislav Košecký (eld.): *Prilingve en Nitro; politike, historie, teorie, instrue. Fakaj prelegoj prezентitaj kadre de la 101-a UK de Esperanto*. UEA, Rotterdam, 117–140
- Meyer, Anna-Maria (2014): *Wiederbelebung einer Utopie. Probleme und Perspektiven slavischer Plansprachen im Zeitalter des Internets*. Bamberger Beiträge zur Linguistik 6. University of Bamberg Press, Bamberg
- van Steenbergen, Jan (2016): Constructed Slavic languages in the 21th century, en: grkg/Humankybernetik Band 57, Heft 2, 102–114. Esperanta traduko: Slava lingvokonstruado en la 21-a jarcento, en: Stanislav Košecký (eld.): *Prilingve en Nitro; politike, historie, teorie, instrue. Fakaj prelegoj prezентitaj kadre de la 101-a UK de Esperanto*. UEA, Rotterdam, 105–115
- (2017): *A Short History of Interslavic*. <http://steen.free.fr/interslavic/history.html>
- (2018): Język międzymorzański jako lingua franca dla Europy Środkowej, en: *Język. Komunikacja. Informacja* 13 2018: 47–61
- Zaliznjak, Andrej Anatol'evič (2004): *Drevnenovgorodskij dialekt. Jazyki slavjanskoj kultury*. Moskva. Print-on-demand.

Figuroj

- Figuro 17.1: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Slavaj_lingvoj_mapo_eo.png
 Figuro 17.2: <http://ls78.sweb.cz/slaveni.htm>
 Figuro 17.3: <http://ls78.sweb.cz/slaveni3.htm>

Demandoj

1. Kio estas slavono? Kiam kaj kiucele ĝi ekestis? Kiel ĝi estas uzata nun?
2. Kial estas slavono interesa por planlingvistiko?
3. Kiu ĉefaj slavaj lingvoj? Kial ili uzas du tipojn de skribo?
4. Kion celis Jurij Križanić? Kial lia lingvopropono nomatas „Ruski jezik”?
5. Sur kio baziĝas la lingvo de Križanić?
6. Nomu kelkajn slavajn lingvoprojektojn el la antaŭinterreta epoko.
7. Kio estis panslavismo kaj kiu ĝi estis ties reprezentantoj?
8. Kiam estis normigitaj slavaj etnolingvoj?
9. Kion stribis Jan Kollár?
10. Kion proponis Ján Herkel? Kial li verkis en la latina lingvo?
11. Kial okazis en 1848 slava kongreso en Prago?

12. Kia estis la rolo de Rusio en panslavismo?
13. Kiu estas kontribuo de Matija Majar Ziljski al lingvokreado?
14. Kial la panslavismo eksmodigis?
15. Kiam ekestis Mežduslavjanski jezik? Kiajn spertojn havis ĝiaj aŭtoroj?
16. Kiun teorion reflektas la interlingvistica traktaĵo de Ladislav Podmele?
17. Kiom da slavaj lingvoprojektoj ekestis en la 21-a jarcento?
18. Kiu(j)n ĉefajn grupojn ili formas?
19. Kiu branĉo de la slavaj lingvoj estas hipoteza? Kiu(j) estas la ĉefaj projektoj de tiu ĉi branĉo?
20. Kiu(j) estis la ĉefaj slavaj helplingvoj komence de nia jarmilo?
21. Kion vi scias pri Slovio?
22. Kio estas la interslava projekto kaj kial ĝi gravas?
23. Por kio uzeblus ekz. Novosloviensky?
24. Kiun signifon havas Medžuslovjansky de 2017?
25. Kiu kaj kial proponas slavan interlingvistikon kiel memstaran branĉon de interlingvistiko?

Skribaj taskoj

1. Prezentu kaj komentu iun slavan lingvoprojekton laŭ propra elektro.
2. Faru detalan komparon de Slovio (<http://www.slovio.com/>) kun Esperanto.
3. Komparu du ellaboritajn slavajn projektojn inter si.
4. Komparu iun slavan projekton kun iu al vi konata slava lingvo.
5. Testu la komprenon de iu el interslavaj projektoj por denaska(j) parolanto(j) de slava(j) lingvo(j).

Indekso

A

Aasen I. 53, 60, 61
Academia Latinitati Fovendae 40
Academia pro Interlingua 12, 15, 17, 82, 159, 160, 161, 162, 171, 172, 186, 188, 189, 190, 191, 193, 210, 230, 240, 245
Ahlberg P. 180, 210, 216
Ahlstedt W. 220, 221, 223
Akademio 4, 12, 53, 56, 108, 109, 120, 123, 130, 132, 134, 137, 138, 139, 142, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 159, 160, 161, 162, 172, 175, 178, 179, 180, 184, 186, 187, 188, 191, 193, 195, 199, 207, 209, 210, 231, 241, 245, 246, 269
Akademio de Esperanto 148, 149, 150, 153, 154, 184, 209
Akademio de Volapük 132, 134, 137, 188
Akademio di Ido 179
Åkerlund A.-L. 78
Albani P. 17, 24, 93, 94, 95, 100, 101
Alfabeta Ignota 105
Alisjahbana S. T. 59
American Philosophical Society 158, 229
Anchieta J. 58, 59
A planned auxiliary language 195
Apoléma 34, 176
aposteriora 81, 85, 91, 100, 113, 137, 176, 213, 289
apriora 81, 82, 85, 91, 100, 118, 119, 120, 125, 175, 176, 213, 234, 263
aramea 11, 27, 28, 29, 33, 45, 54, 56, 61
Arends J. 78
Arlipo 296
artefarita lingvo 87, 112, 191, 194, 216, 234, 237, 238, 277, 322
artlingvoj 98
Ashby W. 34
aškenazoj 54, 55, 61
Auerbach S. 18, 180, 210, 211, 212, 220, 225, 233, 267
auxlangs 22, 199, 281, 289, 294, 299

B

Babel 27, 78, 287, 297

Bacon F. 107, 108, 115, 116
Bacony S. 193
Balaibalano 87
Barandovská-Frank V. 3, 4, 9, 13, 44, 123, 153, 171, 202, 225, 264, 266, 298, 322
Bartlett P. 282
Basic English 12, 88, 96, 208, 221, 235, 269, 270, 271, 275, 276, 279, 280, 283, 284
Baudoin de Courtenay J. 175, 177, 178, 189, 192
Baur A. 59
Bausani A. 86, 87, 94, 99, 101, 195
Becher J. J. 108
Becker U. 24
Ben Jehuda E. 55, 56
Berdichevsky N. 59
Berger R. 119, 194, 195, 196, 198, 203, 209, 241, 266, 322
Beyer K. 44
Bishop B. 133, 137
Blair H. E. 240, 267
Blanc J. F. 323
Blanke D. 9, 21, 24, 26, 88, 91, 92, 93, 100, 101, 102, 123, 151, 298, 322, 323
Bogart Ch. 282, 283, 299
Boirac E. 142, 148, 175, 177, 178
Bokmål 53, 54, 60, 61, 283
Bollack L. 82, 176, 208
Borgius W. 17
Bormann A. 20, 24, 26
Bowks J. 199, 221, 223, 281, 282
Braunmüller K. 60
Brazila Lingvo Ĝeneralia 57, 58, 61
Breinstrup T. 241
Brithenig 297, 312
Brosch C. 322
Brown J. C. 101
Brugmann K. 177, 206
Buonarroti B. 17, 24, 93, 94, 95, 100, 101
Burrow T. 44

C

Ĉabakana kreola lingvo 73
Caraco J. C. 137

- Cardoso F. R. 60
 Carlevaro T. 25, 96, 100, 101, 102, 123, 180, 185
Carpophorophilus 122
 Cassina U. 156, 157, 161, 162, 163, 169, 171
 Cathomas R. M. 60
 ĉentradukoj 291, 299
 Chandler J. 199, 217, 221, 223, 283
 Chaudenson R. 78
 Cherpillod A. 123, 138
 Chinook 76, 283
 Churchill W. 271
 ĉifaloj 131, 132, 133, 134, 137, 139
 cionismo 54, 55, 61, 142, 153
 Clark R. 34, 235
 Cleveland F. 240
 Colling I. 123
 Collinson W. 18, 210, 212, 230, 231, 232, 234, 235, 236
 Comenius I. 123
 conlang 24, 102, 281, 282, 283, 284, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 297, 299
 Conlanger 288, 289, 298
 Conlang Free City 289
 Conlang Wikia 289
 Conley T. 298
 Consilio Executive 241
 Constructed Language Mailing List 281
 conworlds 288, 289, 293
 Cosmoglotta 161, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 262, 307
 Cottrell F. 190, 230
 Coudenhove-Kalergi R. 191
 Couturat L. 101, 171, 185
 Cowan J. W. 101
 Créole Louisianois 68
 Currero 196, 198, 241
- D**
- Dalgarno G. 81, 108, 110, 115, 119, 124, 158
 de Beaufront L. 142, 177, 178, 179, 180, 185, 186, 209, 213, 226, 266
 Debrunner A. 195, 211, 212, 233, 234
 De Jong 131, 132, 133, 134, 136, 138, 139
 De la Croix A. 123
 Delegitaro 12, 159, 174, 175, 177, 178, 179, 186, 193, 208, 209, 211, 213, 226, 230
 de Saussure R. 148, 149, 160, 179, 213, 233
 Descartes R. 81, 108, 115, 119, 294
- de Wahl E. 12, 17, 160, 172, 177, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 202, 203, 204, 210, 218, 224, 225, 233, 234
 dialektoj 15, 19, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 45, 47, 48, 50, 51, 52, 57, 61, 72, 73, 74, 76, 85, 192, 219, 238, 266, 277, 291, 301, 303, 304, 309, 311, 312, 314, 315, 316
 Dietterle J. 232
 Dilpok 82, 85, 136, 176
 Discussiones 160, 161, 171, 172, 189
 Dothraki 290
 Drezen E. 17, 27, 31, 44, 103, 123, 131, 138, 189
 Dück K. 123
 Duličenko A. D. 21, 25, 41, 44, 101, 103, 112, 123, 138, 302, 303, 306, 322, 323
- E**
- Eaton H. 231, 236, 237
 eksperimenta instruado 51, 232
 eksperimentaj lingvoj 97, 98, 286
 engineered languages 97
 enhavnocioj 23
 Esperanto 9, 12, 13, 15, 16, 18, 19, 21, 23, 24, 40, 41, 45, 60, 64, 70, 79, 81, 82, 84, 85, 87, 88, 91, 93, 96, 97, 99, 101, 122, 130, 133, 136, 139, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 159, 160, 161, 162, 170, 172, 175, 176, 177, 178, 179, 183, 184, 185, 186, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 196, 198, 200, 202, 203, 204, 208, 209, 210, 211, 213, 215, 216, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 241, 246, 247, 248, 250, 252, 254, 256, 258, 265, 267, 278, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 288, 291, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 306, 308, 313, 315, 322, 323, 324
 Esperanto-Civito 291
 esperantologio 9, 13, 16, 20, 21, 24, 25, 152, 154, 195
 etnolingvoj 12, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 41, 47, 63, 81, 85, 86, 88, 96, 107, 119, 120, 123, 127, 129, 130, 136, 137, 147, 148, 150, 151, 152, 157, 202, 206, 215, 235, 236, 238, 240, 243, 245, 283, 288, 289, 295, 307, 323

Europanto 99
evoluskemo 102

F

Farris M. 279
Feder K. 179, 184, 193, 198
Fennig C. D. 78
Fiedler S. 322
fikciah lingvoj 282, 283, 287, 290, 297, 299
filozofiah lingvoj 85, 107, 108, 115, 129, 158
Fischer S. R. 44
Fishman J. 59
Formulario Mathematico 156
Foster E. 17, 161
Frath Wiki 289
Fundamento de Esperanto 149, 150, 153,
154, 209, 225, 226

G

Gagliardi G. 171
Gajewski B. 124
Gajewski V. 120, 122
Galenus G. 103
ĝeneralia interlingvistiko 17, 22, 193
Gierl M. 185
Glagolica 313, 314, 320
Glamat nomik 130
Globish 12, 277, 278, 279, 280
Glosa 34, 281, 282, 284, 285
glosolalio 87
Gnoli C. 97, 98, 102
Gobbo F. 26, 99, 101, 279, 294
Gode A. 88, 191, 197, 224, 229, 236, 238,
239, 240, 241, 244, 245, 246, 266, 267
Gopsill P. 244, 245
gramatiko 12, 15, 19, 20, 28, 29, 30, 38, 40,
41, 44, 47, 48, 55, 56, 58, 60, 61, 63,
65, 67, 68, 69, 72, 73, 75, 77, 79, 82,
83, 88, 92, 93, 97, 99, 106, 107, 108,
110, 111, 118, 119, 122, 123, 128, 129,
130, 134, 136, 137, 138, 141, 144, 147,
153, 154, 157, 158, 161, 170, 176, 177,
185, 186, 187, 193, 199, 205, 207, 210,
211, 213, 220, 223, 224, 229, 232, 233,
234, 235, 237, 240, 245, 246, 258, 261,
266, 267, 269, 288, 289, 291, 293, 295,
296, 301, 302, 303, 304, 306, 308, 316,
317, 321
Grandsire-Koevoets Ch. 293

greka 28, 33, 34, 35, 38, 41, 45, 47, 117, 157,
163
Greko 33, 36, 45
Grizono 48, 49, 51, 195
Grzega J. 279
Guérard A. 17, 192
Gullah 66
Gvadelupa kreola lingvo 69

H

Haarmann H. 44
Haas F. 203
Haislund N. 226
Harlow D. 199, 283, 284, 299
Harrison R. 24, 100, 271, 281, 282, 283, 284,
285, 286
Haspelmath M. 78
Haupenthal R. 20, 25, 128, 133, 137, 138,
180, 211, 225
Havliš J. 298, 309, 311, 312
Hawaiian Creole 66
Healey J. F. 44
helpingvo 15, 16, 20, 22, 25, 60, 99, 159,
161, 174, 184, 186, 208, 210, 212, 213,
220, 225, 231, 232, 234, 235, 244, 246,
282, 283, 284, 295, 296, 297, 314
Helvetio 37
Henning J. 282, 283, 286, 287, 288, 298, 299
Herkel' J. 302, 304, 305, 323
Heršak E. 323
Herzl T. 55
Higley S. L. 124
Hildegard de Bingen 12, 103, 125, 287
hindeŭropa lingvofamilio 41
Hiri Motu 68
Hispanio 36, 39, 74, 181, 187, 241, 295
Hogben L. 34
Homeraj eposoj 32
Horst H. 279
Huber M. 78
Hučko M. 313, 320, 321
humanisma latina 39
humanismo 40, 106, 107, 119, 125, 194, 302
Hymes D. 78

I

IALA 12, 16, 18, 20, 24, 41, 83, 84, 91, 102,
162, 171, 172, 186, 190, 191, 193, 194,
196, 197, 198, 204, 210, 211, 212, 213,

- 220, 221, 224, 225, 226, 227, 229, 230,
 231, 232, 233, 234, 235, 237, 238, 239,
 240, 241, 245, 246, 247, 284, 295, 297,
 298, 307, 318
I
 Idiom Neutral 91, 137, 139, 158, 159, 160,
 162, 176, 177, 213
 Ido 12, 16, 19, 22, 23, 41, 84, 87, 88, 91, 93,
 96, 111, 123, 133, 143, 159, 160, 161,
 173, 174, 178, 179, 180, 181, 182, 184,
 185, 186, 189, 191, 192, 193, 194, 196,
 198, 202, 204, 208, 209, 210, 211, 213,
 214, 215, 216, 217, 221, 224, 225, 226,
 227, 230, 231, 233, 235, 236, 237, 239,
 241, 248, 250, 252, 254, 256, 265, 266,
 284, 285, 288, 295, 296, 308, 314
 Ido-vortaroj 184
 Ignota Lingua 104, 105, 106, 107
 Iliado 32
 ilira movado 304
 Ill Bethisad 309, 312
 indonezia 5, 11, 56, 57, 61
 interdisciplineco 17, 20, 22, 26
 Interglossa 34, 96, 284
 interlingua 15, 17, 25, 101, 156, 157, 160,
 171, 190, 198, 240, 241, 244, 245, 267
 Interlingua 18, 19, 20, 21, 22, 23, 41, 83, 88,
 91, 93, 96, 111, 133, 157, 161, 191,
 193, 196, 197, 198, 221, 229, 239, 240,
 241, 243, 244, 245, 246, 247, 258, 264,
 267, 307
 Interlingua Division 240
 Interlingua English Dictionary 240, 245
 Interlingua Institute 240
 Interlingue-Union 195, 197, 198, 199
 interlingvistikaj eseoj 283
 interlingvistiko 9, 11, 13, 15, 16, 17, 18, 19,
 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 89, 91,
 93, 96, 99, 101, 111, 123, 125, 127,
 133, 138, 156, 162, 193, 194, 197, 211,
 219, 226, 227, 232, 246, 297, 301, 302,
 308, 312, 321, 322, 323, 324
 Internacia Asocio de Akademioj 174, 175,
 229
 International Language Association 196
 Intersistemal Conferentie 190
 Interslava lingvo 306, 314

J
 Jacob H. 267
 Jagwa 66
 Jaussions A. 78
 Jedličková V. 124
 Jerković M. 124
 Jespersen O. 12, 15, 16, 17, 18, 24, 25, 77,
 172, 175, 177, 178, 179, 180, 186, 194,
 196, 197, 205, 206, 207, 208, 209, 210,
 211, 212, 213, 215, 216, 218, 220, 221,
 222, 223, 224, 225, 226, 227, 230, 231,
 233, 234, 261, 267
 Jezierski W. 17, 161
 jida 19, 54, 56, 61, 141
 Jiménez G. F. 279
 Jiménez L. 78, 185
 Journal of Planned Languages 281

K

- Kachru B. 279
 Kaiblinger F. 17
 Kajš J. A. 193, 196
 kategorioj 85, 88, 94, 99, 101, 102, 207, 283,
 290, 292
 Katharevousa 34
 Kaye A. 78
 Kennaway R. 283, 299
 Kennedy H. C. 171
 Kerckhoffs A. 129
 Kihm A. 78
 Kircher A. 12, 108, 110, 111, 112, 113, 114,
 115, 124, 125, 158
 klasado 58, 111, 113, 284, 287, 290
 Klingon 282, 284, 288, 290
 Knapp K. 279
 Kniele, R. 129, 132, 138
 Knudsen K. 53
 Koç M. 101
 Kollár J. 304, 323
 Komenio 34, 81, 115, 124
 Komenský 12, 81, 108, 115, 116, 117, 118,
 122, 123
 komparoj 18, 193, 221, 266
 Konstanteno-Kirilo 301
 Korjénkov A. 153
 Kosmoglott 189, 190, 191, 192, 193, 202,
 203
 Košťálek J. 124
 Koutny I. 4, 9, 21, 25, 85, 101, 152, 153
 kreolistiko 77, 79, 208
 kreoloj 23, 57, 78, 288

kristanigo 13, 301
kristanismo 217
kriterioj 47, 81, 99, 100, 101, 102, 162, 231, 234, 235, 236, 237, 238, 284
Križanić J. 123, 302, 303, 323
Krüger F. 133, 198
Kucharský P. 267
Künzli A. 185, 203
Kuznecov S. N. 21, 25, 27, 44, 89, 90, 91, 100, 101, 102, 123, 138, 315, 321

L

ladina 48, 56
Landsmål 52, 53
Langmaker 122, 286, 287, 288, 290, 298, 299
Language Construction Kit 288, 292, 298, 299
Language Creation Conference 293
Language Creation Society 13, 98, 102, 287, 292, 298, 299
Language simplifié 176
latina 11, 15, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 45, 49, 58, 88, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 116, 117, 122, 123, 129, 135, 137, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 166, 168, 169, 176, 179, 202, 205, 211, 213, 224, 230, 233, 238, 243, 248, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 266, 267, 291, 294, 295, 296, 297, 304, 312, 314, 317, 318, 323
latinidaj planlingvoj 12, 41, 162, 189, 191, 266, 267
latinlingvaj revuoj 40
Latino sine flexione 12, 16, 18, 41, 91, 93, 96, 137, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 165, 166, 167, 168, 171, 172, 176, 177, 193, 210, 211, 216, 220, 221, 225, 231, 233, 235, 237, 240, 247, 248, 250, 252, 254, 256, 258, 264, 282, 286, 294, 306
Leau L. 81, 82, 83, 84, 89, 100, 101, 102, 122, 158, 173, 174, 175, 178, 185, 186
Lechmann G. 60
Leibniz G. W. 12, 81, 109, 115, 119, 123, 124, 129, 147, 156, 157, 158, 159, 171, 173, 175
Leskien A. 177, 206
Lia Rumantscha 50, 60
Libert A. 101, 298

Ligo de Nacioj 143, 189, 191
Linde S. B. 123
lingua franca 21, 23, 66, 276, 284, 323
Lingua Franca del Levante 64, 65
Lingua Ignota 104, 124
Lingua slavica universalis 302, 304
Lingva Komitato de Esperanto 148, 149, 150, 175, 178, 186, 208, 209
lingvokomparado 18
lingvokonstruado 12, 13, 15, 17, 20, 100, 103, 107, 108, 125, 139, 158, 194, 246, 281, 283, 287, 289, 292, 293, 297, 307, 309, 323
lingvokreado 9, 194, 281, 286, 292, 293, 294, 298, 308, 322, 324
lingvonormigo 24, 30, 47, 48, 61, 234
lingvoplanado 12, 15, 19, 20, 21, 24, 26, 31, 48, 85, 122, 127, 137, 237, 301
lingvopolitiko 19, 20, 21, 22, 26, 61, 221
lingvoprojektoj 12, 13, 15, 16, 34, 94, 104, 107, 112, 125, 129, 172, 189, 229, 282, 286, 290, 302, 316, 322, 324
Linzbach J. 189, 190
Lipiński E. 44
literaturo de Ido 185, 186
logika algebro 110
Loglan 96, 97, 101, 281, 282, 284, 289
Lojban 97, 101, 281, 282, 284, 288, 291, 293
lomitato 119, 162, 180, 190
Lull R. 107, 158

M

Maat J. 124
Mahé-Potet M. 241
Maimieux J. 114, 119
Majar Ziljski M. 302, 305, 324
Makedonio 37, 301
malaja 30, 56, 57, 73
Manders W. 16, 25, 104, 124, 195
Mannewitz C. 298, 323
Mansion P. 171
Manuel F. 78, 185
Marr N. J. 307
Martinet A. 197, 238, 239, 241, 266
Matejka A. 180, 191, 195, 196, 197, 198, 203
Maurer P. 78
Maúrica kreola lingvo 71, 72
Maurus III B. 44
McCrumb R. 279

- McWhorter J. 78
 Medžuslovjansky 13, 315, 319, 322, 324
 Meierkord C. 279
 Mersenne M. 108, 115
 Merunka V. 323
 Metodio 301
 Meyer A.-M. 323
 Meyer R. 60
 Meysmans J. 15, 17, 25, 137, 160
 Mežduslavjanski jezik 302, 306, 307, 308, 324
 mezepoka latina lingvo 38, 39, 41, 45
 Michaelis S. M. 78
 Midgley R. 134
 Mikrolandaj lingvoj 291
 miksita (lingvoprojekto) 100, 112
 Minnaja C. 153
 Moch G. 81, 100, 102, 148, 177, 178
 Molhanec M. 323
 Mondlango 296
 Monnerot-Dumaine M. 84, 85, 101, 102
 Morris A. 162, 191, 197, 210, 226, 229, 230,
 232, 233, 234, 240, 246
 movado 12, 24, 33, 39, 40, 45, 52, 53, 54, 56,
 57, 128, 129, 130, 131, 133, 137, 138,
 139, 142, 143, 144, 146, 153, 162, 177,
 179, 180, 186, 189, 191, 192, 193, 194,
 195, 196, 203, 209, 210, 221, 241, 242,
 244, 246, 247, 277, 303, 304, 306, 307,
 313
 Mühlhauser P. 78
 multlingveco 20, 21, 26, 27, 117
 Münnich A. 88, 102
 Murray A. H. 206
 Muysken P. 78
- N**
- nacia lingvo 47, 48, 51, 53, 57, 59, 60, 212,
 219
 Našica 309, 311
 Nasslando 311, 312
 naturalismo 17, 84, 137, 193, 197, 202, 216,
 217, 221, 235, 258, 317
 Neolatino 41, 96, 297
 Nerrière J. P. 277, 278, 279
 Nitobe I. 190
 nordslava 289, 302, 309, 310, 311, 312
 norvega 11, 19, 40, 52, 53, 61, 128
 Nova Roma 291, 294
 novhebreja 11, 19, 54, 55, 56, 61
- Novial 12, 16, 41, 88, 93, 96, 133, 161, 180,
 194, 197, 205, 210, 211, 212, 213, 216,
 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224,
 225, 226, 227, 231, 233, 234, 235, 236,
 237, 248, 250, 252, 254, 256, 258, 265,
 267, 284, 285, 288, 306, 308
 NovIALA 223
 Novialiste 216, 218, 220, 221, 225, 226
 Novilatin 41, 85, 177
 novnorvega 52
 Novoslověnsky 314, 315, 316, 317, 321
 Novoslovenskij 314, 321, 323
 Novoslovensky 318, 322, 324
 Nynorsk 52, 53, 54, 283
- O**
- Occidental-Academie 192
 Occidental-Interlingue 12, 88, 93, 197, 198,
 199, 203
 Occidental-Union 192
 Officium Interlinguisticum Budapestiense 17,
 162
 Ogden C. K. 270, 271, 279, 283
 Okrand M. 97, 282, 290
 Okulka M. 322
 Oliveira K. 78
 ortografio 19, 28, 41, 47, 48, 53, 56, 57, 118,
 123, 137, 147, 182, 193, 197, 199, 202,
 208, 220, 226, 229, 236, 245, 306, 312,
 313, 314, 317, 319
 Ostwald W. 175, 178, 209, 210, 230
- P**
- Palenkera 73
 Palmer L. R. 44
 Pan-Arisch 176
 Paneuropian Union 191
 Panglottia 34, 116, 117, 118
 Pāṇini 30, 44
 panopticon 274, 279
 Panorama in Interlingua 241, 245
 panslavaj (projektoj) 98, 195, 294, 302, 304,
 313, 320, 322
 panslavismo 98, 304, 306, 323, 324
 Papiamento 73
 Parla 85, 176
 Patro Nia 58, 146
 pazigrafio 29, 100, 110, 113, 114, 115, 119,
 122, 125, 189

- pazilalio 100, 110
 Peano G. 15, 17, 18, 25, 111, 137, 155, 156,
 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164,
 165, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175,
 176, 177, 186, 188, 192, 210, 220, 224,
 230, 233, 240, 246, 260, 262, 267
 Pensoj pri sukceso de internaciaj helpingvoj
 285
 personaj lingvoj 291
 Peterson D. 290, 292, 293, 294, 298
 Philipps H. 131, 133
 Pidgin English 67, 79
 Pigal E. 192, 193, 198, 267
 Piğinistikö 77
 piğinoj 11, 24, 61, 63, 64, 76, 77, 78, 79, 195,
 208, 236, 278, 280, 288
 Pita L. F. D. 124
 Plain English 269, 276, 277, 280
 planlingvistiko 9, 19, 21, 22, 99, 323
 planlingvoj 1, 3, 9, 11, 12, 13, 19, 20, 21, 22,
 23, 24, 26, 40, 41, 47, 81, 82, 89, 91,
 92, 93, 98, 100, 101, 102, 103, 119,
 122, 124, 125, 133, 137, 139, 143, 150,
 153, 159, 160, 161, 162, 171, 189, 191,
 197, 198, 199, 202, 203, 204, 210, 218,
 219, 221, 247, 258, 259, 261, 263, 266,
 267, 281, 282, 283, 284, 285, 295, 297,
 306
 Plubonisat Novial 216, 217, 225
 Podmele L. 195, 302, 306, 307, 308, 315,
 324
 Podobský J. 194, 198, 220, 306, 307
 Polygraphia Noua 111, 113, 124
 Poznań 4
 Privat E. 151, 210
 Progreso (revuo) 179, 180, 181, 196, 204
 Projecto Auxilingua 162, 281, 282, 299
 propedeütiko 275
 Proslava 313, 320
- Q**
- Quitt Z. 267
- R**
- Raetia 60
 Ramstedt I. A. Z. 193, 194, 203
 Rask R. 53, 205, 227
 reformo 53, 57, 74, 109, 116, 143, 160, 178,
 205
 Regul de Wahl 189, 197, 202, 204
 Revolucija v istoriji interlingvistiki 306, 307,
 308
 Richards I. A. 270, 271, 276, 279
 Riksmål 53, 311
 Rivista di matematica 156, 157, 171, 172
 Rodrigues A. 60
 Rogers S. 298
 Romana 33, 37, 157, 205, 224, 236, 244, 245,
 266, 294, 295, 297, 312
 Romanaj lingvoj 85, 215, 233, 244, 295, 297,
 318
 romanâ 48, 49, 50, 51, 61
 Romanceconlangs 294, 297, 299
 Româniço 295
 Romanova 282, 295
 Romia Imperio 36, 45
 Rosenberger W. 45, 137, 158, 159, 160, 172,
 176, 177, 188, 189
 Rosenfelder M. 288, 292, 298
 Rosta, And 98, 102
 Rousseau-Instituto 232
 Ruski jezik 123, 302, 323
 rusofilio 304
 Russell B. 156, 173, 174
- S**
- sabir 65
 Sakaguchi A. 21, 22, 25, 227
 Sanskrito 30, 31, 34, 35, 44, 45, 110
 Sapir E. 18, 212, 230, 231, 232, 233, 284
 Sapir-Whorf-hipotezo 212, 230, 284
 Schleyer J. M. 82, 118, 127, 128, 129, 130,
 131, 132, 133, 136, 138, 139, 143, 156,
 208, 215
 Schmid H. 50, 60
 Schmidt J. 123, 132, 133, 139, 180, 199
 Schneeberger F. 179, 180, 210
 Schola et Vita 25, 101, 161, 162, 170, 171,
 172, 195, 221, 262
 Schubert K. 101
 Schuchardt H. 78
 Schweier U. 322
 Sebba M. 78
 sefardoj 54
 Seger J. 172
 Shenton H. N. 232
 Simons G. 78
 Simple English 269, 276, 280

sintezo 48, 52, 116, 158, 197, 220, 234, 235, 238, 303
Sionsharfe 128, 129
skemismo 84, 88
sklavoj 59, 63, 66, 68, 71, 72, 73
Slaughter M. 124
slava interlingvistiko 13, 322, 323
slavaj helplingvoj 324
slavaj lingvoj 34, 110, 301, 302, 303, 304, 305, 307, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 317, 318, 319, 321, 322, 323, 324
Slavono 13, 301
Sleumer A. 131, 132, 134
šlosilaj tekstoj 48, 61
Slovianski 314, 315, 317, 320, 321, 322
Slovioski 314, 320, 321
Slovo 313, 317, 320
Smith N. 78
sociolingvistiko 20, 21
Solresol 12, 88, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 288
Sotos Ochando B. 119
Special English 269, 276, 278, 280
Specialized English 276, 280
Spectroscopia Molecular 240, 241, 246
Spitzbart H. 86, 101
Sprenger J. 132, 133
Stenström I. 203, 245
Stillman E. C. 235, 237, 238
Stojan P. 39, 44, 103, 124, 133, 189, 192, 230, 233
Støp-Bowitz C. 153
Strasser G. F. 124
Stratimirović S. 123
Stria I. 4, 24, 25, 86, 101, 152, 153
Stuifbergen H. 180, 181
Sudre J. F. 81, 120, 124
Superrigardo de panslavaj helplingvoj 320
Sutton G. 153
Svadost E. 85, 101, 102
Švejeer A. 20
Svislando 48, 51, 59, 61, 96, 132, 142, 143, 180, 185, 193, 194, 195, 196, 199, 203, 241, 281, 313
Swadesh M. 18, 232
Szerdahelyi I. 21, 25, 88, 89, 101, 144
Szilágyi D. 17, 20, 25, 26, 151, 161, 162, 169, 170, 193
Szilva S. 101
Sztemon L. 309, 323

T

Talkee-Talkee 67
Talossa 291, 299
Tauli W. 19, 25, 195
Templer B. 279
Tempoakso de panslavaj helplingvoj 321
terminologio 17, 18, 22, 34, 35, 38, 39, 92, 110, 162, 194, 195, 202, 214, 221, 290, 293
Thorndike E. L. 231, 232
tipologio 12, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 94, 95, 96, 99, 100, 102
Toki Pona 97, 288, 294
Tok Pisín 67, 79
Tolkien J. R. R. 87, 282, 284, 290
Tonkin H. 153
Tosco M. 78
Transcendental Algebra 189, 199, 203
tupi(a) 57, 58, 59, 66

U

Union Mundial pro Interlingua 198, 241
Unioño di l'Amiki di la Linguo Internaciona (ULI) 179, 180, 181, 209
Unserdeutsch 67, 68
utopiistoj 119

V

Valdman A. 78
van Steenbergen J. 98, 102, 292, 293, 297, 308, 309, 311, 312, 315, 320, 321, 323
Versus Interlinguistica 17, 25, 162
Via Lucis 115, 116
Vikipedio 22, 23, 24, 40, 48, 51, 134, 139, 153, 181, 184, 199, 224, 241, 247, 276, 282, 301
Vives J. L. 107
Vocabulario 157, 172
Vog Volapük 204
Volapük 12, 15, 41, 82, 85, 87, 88, 92, 93, 96, 99, 107, 119, 123, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 142, 143, 148, 156, 159, 188, 193, 198, 202, 203, 208, 210, 213, 219, 225, 229, 258, 278, 282, 284, 285, 291, 308
Vozga lingvo 309
Vulgara latina lingvo 38, 39, 49, 157, 158, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 288, 294, 295

W

- Wandel A. 225
Wandruszka M. 25
Weisbart J. 17, 41, 82, 83, 101, 102, 160
Wennergren B. 153, 267
Werner E. 185, 198, 199
Wilkins J. 81, 108, 110, 111, 115, 119, 124,
 158, 294
Wüster E. 18, 19, 25, 221

Y

- Yelabuk pedipedelas 130

Z

- Zaliznjak A. A. 323
Zamenhof L. L. 118, 124, 139, 141, 142, 143,
 145, 146, 147, 148, 151, 153, 154, 177,
 178, 179, 183, 186, 188, 208, 209, 213,
 215, 216, 226, 229, 232, 286, 296
Zompist (ZBB) 287, 288, 289, 299

